

అష్టోత్తరశతోపనిషత్తులు, మూలము	...	8	0
ఉత్తరగీతా, సటీక, చిన్ననైజు	...	0	12
అద్వైత వేదాంతపరిభాష, సవ్యాఖ్యానము	...	1	8
ఉపదేశసాహస్రి, ఆంధ్ర తాత్పర్యము	...	3	0
కామకలావిలాసము	...	2	8
జ్ఞానవాసిష్ఠము	...	10	0
విద్యారణ్యకృత జీవన్ముక్తిప్రకాశిక, ఆంధ్ర తాత్పర్యము	...	2	8
నైషకర్మసిద్ధి, సురేశ్వరాచార్యకృతము, ఆంధ్రటీకాతాత్పర్య సహితము	...	5	0
పంచదశిప్రకరణము, సటీక	...	6	0
బ్రహ్మసూత్రములు, మూలము	...	0	4
" తెనుఁగువచనము	...	12	0
" శంకరభాష్యము	...	10	0
భగవద్గీతలు, మూలము, చిన్ననైజు	...	0	6
" కాలిణోబైండు	...	0	8
" ఆంధ్ర తాత్పర్యసహితము	...	1	8
" " చిన్ననైజు	...	0	12
" ద్వైతమతానుసారమైనవివరణము	...	1	0
" శ్రీరామచంద్రసరస్వతీకృత ఆంధ్రటీకాతాత్పర్య సహితము	...	4	8
" ఆనిబినెంటుగారి ఇంగ్లీషుతర్జుమా	...	0	10
మహావాక్యదర్పణము, ఆంధ్ర తాత్పర్యము	...	1	8
మహావాక్యరత్నావళి	...	2	8
శంకరగీతాభాష్యము, సంస్కృతము	...	2	8
వాసుదేవమననము, తెనుఁగువచనము	...	1	0
విచారసాగరము	...	5	0

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్,

292, ఎస్.ప్లస్ వేజ్, చెన్నపురి.

శ్రీ రస్తు.

వా గ్భ టా చా ర్య కృ త

అష్టాంగహృదయము

శారీర, నిదానస్థానములు

ఆంధ్ర తాత్పర్య సహితము.

1165

LB

చె న్న పు రి :

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్ వారిచే

బ్ర క టి త ము.

1930

All Rights Reserved.

PLACED ON THE SHELF
Date 23-12-95

SRI VENKATESWARA
CENTRAL LIBRARY &
RESEARCH CENTRE.
Acc. No. 11659
Date.....
TIRUPATI

Printed by
V. Ramaswamy Sastrulu & Sons
at the "VAVILLA PRESS"
MADRAS - 1980.

LB 23, 1
35 G 30.3

Sri Venkateswara
Central Library &
Research Centre
TIRUPATI
11659

విషయ సూచిక.

శారీర స్థానము.

విషయము.	సంఖ్య.	విషయము.	సంఖ్య.
ప్రథమాధ్యాయము.		గర్భధారణమునకు నియత కాలము.	13
వ్యాఖ్యాన ప్రారంభమున మంగళాచరణము		ఆర్తవము వెడలు క్రమము	14
గర్భోత్పత్తి	1	పుష్పవలయైనను నయమున నుండవలసిన	
గర్భవృద్ధికారణములు	2	నియమములు	14
గర్భాశయమున జీవుడు చేరెననుటకు యుక్తి	3	బుతుమతి నాలవనా డాచరింపదగిన నియమము	15
ఒకజీవుడై నానారూపములుగ జనించు కారణము	4	బుతుస్నానానంతరకృత్యము	16
స్త్రీ పురుషనపుంసక జన్తములు కల్గు కారణము		బుతుకాలవిధానమునకు ఫలము	17
ఒక్కకాలముననే ఆనేకగర్భములు కలుటకు కారణములు		ఇష్టమైనసంతానము గలుగు పాయము	18
వికృతాకారగర్భము కలుగు కారణము	5	దంపతుల శయ్యారోహణక్రమము	
రజః ప్రవృత్తికాల నియమము	6	మంత్రము	18
సద్గర్భధారణమునకు దగినవయోనిర్ణయము,	6	ఏకాంతనియమము	19
దుష్టశుక్రార్తవభేదము	7	సద్యోగృహీతగర్భలక్షణములు	19
వాతశుక్రదులకు వేరువేరు లక్షణములు	8	ప్రథమమాసగర్భలక్షణము	20
శుక్రదోష సాధ్యాసాధ్యవివరణము	9	పుంసవనయోగములు	21
వాత, పిత్త, కఫదుష్టశుక్రచికిత్స	9	పుంసవనమునకు ఆపామార్గాదియోగము	21
కుణపశుక్రచికిత్స	10	బృహతీమూలయోగము	22
గ్రంథి, పూయశుక్రములచికిత్స	10	లక్షణాదియోగములు	22
క్షీణశుక్రచికిత్స	10	గర్భిణికి చేయదగినయుపచారములు	22
పురిషశుక్రార్తవ గ్రన్థార్తవచికిత్స	11	గర్భిణిస్త్రీ విడువవలసినవిషయములు	22
కుణప-పూయార్తవములచికిత్స	11	వాతల్యాద్యాహారముచే గల్గు గర్భవికారములు	23
శుద్ధశుక్రలక్షణము	11	గర్భిణిస్త్రీకి రోగచికిత్సానియమము	23
శుద్ధార్తవలక్షణము	11	రెండవమాసమున గర్భాకారము, స్త్రీ పురుష	24
గర్భోత్పత్తికిముందు దంపతుల నియమము	12	నపుంసక భేదములు	24
బుతుమతియగు స్త్రీలక్షణము	12	వ్యక్తగర్భలక్షణములు	24
		గర్భిణిమనోరథపూరణము	25
		ఆసితనేవన క్రమము	25

విషయము.

సంఖ్య.

విషయము.

సంఖ్య.

మూడవమాసమున గర్భముయొక్క

పరిస్థితి

గర్భసాక్షిమూలమున గర్భసోషణము

నాల్గు అందుమాసముల మందు గర్భ

పరిస్థితి

ఆరవమాసమున గర్భపరిస్థితి

సప్తమమాసమున గర్భపరిస్థితి

ఏడవమాసమున గర్భిణికి సంభవించు

బాధలు

పైకనిన బాధకు చికిత్స

ఎనిమిదవమాసమున గర్భపరిస్థితి

ఎనిమిదవమాసమున చేయదగిన యువ

చారములు

ప్రసూతికాలము

తొమ్మిదవమాసమున నాహారము, ఉప

చారము

నవమమాసమున నభ్యంతరోపచారములు

స్త్రీపురుష ప్రసవచిహ్నములు

నపుంసక-యమశ గర్భలక్షణములు

గర్భిణి ప్రసవగృహమును జేరవలసిన

క్రమము

ఆనన్న ప్రసవలక్షణము

ఆనన్న ప్రసవోపచారములు

ఉపచారములచే గల్గుఫలము ఆనంతర

కృత్యము

గర్భిణికి హర్షము పుట్టించుట

ప్రసూతు్యుపచారములు

మావి వసుటుకు సస్త్రీప్రయోగము

హస్తముచే మారిన విడదీయవద్దతి

మక్కల్లము దానిచికిత్స

బాలోపచారములు

బాలింతరాలి కాహారము

బాలింతరాలివ్యాధుల చికిత్స జేయు

నియమము

26

గర్భిణికి ఆర్తపము వెడలుటకు కారణములు

27

దానిచికిత్స 43

శత ధౌత్యపు తాదియోగము 44

28

గర్భిణికి పుష్పదర్శనమునం దసాధ్య

29

లక్షణము 45

„

ఆమస్రావమున చికిత్స „

„

గర్భసాతమునం దుపచారములు 46

„

పైజెప్పినయువచారములకు ఫలము 47

„

ఉపవిష్టకము „

30

నాగోదరలక్షణము 48

„

ఉపవిష్ట-నాగోదరచికిత్స „

31

లీనాఖ్యగర్భచికిత్స 49

„

గర్భము అనేకవత్సరములు ఆనునరించుటకు

„

కారణము 50

32

గర్భిణికి గల్గు నుదావర్తచికిత్స „

33

కుక్షిలో గర్భము మృతిజేందినలక్షణము „

„

మూఢ (మృతినొందిన) గర్భమును వెలికిం

34

దీయును పాయము 51

„

విష్కంభమును మూఢగ్భము 52

„

విష్కంభమున శస్త్రప్రయోగము „

35

పైజెప్పిన మూఢగర్భమున శస్త్రవిధిజేయ

„

వలసిన క్రమము „

36

మరియొక శస్త్రకర్త విధానము 53

„

మూఢగర్భమున సామాన్యముగ జేయవలసిన

„

శస్త్రవిధానము „

37

మూఢగర్భమున సమయోచితశస్త్ర

38

విధానము „

39

సజీవగర్భమున శస్త్రకర్త నిషేధము 54

„

మూఢగర్భమునం దసాధ్యలక్షణములు „

„

మూఢగర్భమును దీనినవిడవ జేయవలసిన

„

కృత్యము „

41

చికిత్సలు-ఆహారాదినియమము 55

విషయము.	సంఖ్య.	విషయము.	సంఖ్య.
మూఢగర్భమున క్రమముగ నాహారాది నియమములు	55	ఉరస్థిత్వసిరాసంఖ్య	79
నూతికావాతములకు బహుత్వము	56	మెడయందలిసిరాసంఖ్య	80
గర్భిణి మృతిచెందిన శిశువును వెడలించు శస్త్రవిధి	58	తాలసంధిగతసిరాసంఖ్య	80
గర్భస్రావమున చికిత్స	59	జిహ్వగతసిరాసంఖ్య	81
ఎనిమిది-తొమ్మిది-పదిమాసములయందు ఊరప్రయోగము	59	నాసాగతసిరాసంఖ్య	81
గర్భమును వృథాభ్రాన్తి తృతీయాధ్యాయము.	60	నేత్రగతసిరాసంఖ్య	81
అంగ ప్రత్యంగవిభాగము	61	లలాటగతసిరాసంఖ్య	81
పంచభూతములు, వానిగుణములు	61	చెవులయందలిసిరాసంఖ్య	81
పంచభూతములచే గల్గు శరీరావయవ విభాగము	62	శిరోగతసిరాసంఖ్య	81
మాతృజ-సితృజ-అత్తజ వస్తువివరణము	63	అవేధ్యసిరాపరిగణనము	81
సాత్త్విజములు	64	వాతవహాది సిరావిభాగము	82
రసజములు	64	వాతవహాది సిరాఅక్షణము	83
సత్త్వ-రజ-స్తమోగుణములచే గల్గులక్షణములు	65	ధమనులవివరణము	83
ఏడుత్వక్కుల యుత్పత్తి	65	స్రోతోవివరణము	87
సప్తకలలయుత్పత్తి	66	అస్తస్రోతోవివరణము	87
సప్తాశయముల వివరణము	69	స్రోతస్సుల అక్షణము	89
జీవితమునకు ముఖ్యస్థానములు	71	స్రోతస్సులు చెడుటకు కారణము	90
జాలాది సంఖ్యానిర్ణయము	71	దుష్టస్రోతలక్షణములు	91
సంధిసంఖ్య	74	స్రోతోద్వారములు	91
స్నాయుపేశీసంఖ్యావివరణము	74	స్రోతోవ్యధచే గల్గుచుపద్రవములు	91
సిరాసంఖ్య	76	గ్రహణీస్వరూపము	92
ఉపసిరలు, వానిసంఖ్య	77	గ్రహణీకృత్యము	92
శాఖా (హస్తపాద) గతసిరా సంఖ్యా వివరణము	78	జాతరాగ్ని శరీరపోషణమునకు కారణము	93
శ్రోణిగతసిరాసంఖ్య	78	జాతరాగ్ని యాహారమును పచింపజేయు క్రమము	94
పార్శ్వగతసిరాసంఖ్య	79	ఆహారపరిపాకకాలమున గల్గు ఆవస్థాక్రమము	94
పృష్ఠగతసిరాసంఖ్య	79	ధాత్యులు వానికృత్యములు	95
జతరగతసిరాసంఖ్య	79	సారకీట్టములు	97
		కీట్టదైవిధ్యము	97
		రసాదిధాతుత్పత్తిక్రమము	99
		ధాతువుల మలములు	99
		ధాతువులసారకీట్టములు, స్నేహకాత్మకృష్ణము	100

విషయము.	సంఖ్య.
ఆహారపరిపాకకాలనియమము	100
భోజ్యధాతు పరివర్తననియమము	101
వృష్యాది ప్రవృత్తిపరిణామకాలము	102
ఔషధవిశేష పరిణామకాలము	„
శరీరములోనేకదేశమున వ్యాధిగల్గుటకు కారణము	„
జాతరాగ్ని ప్రాధాన్యము	104
జాతరాగ్ని భేదములు	„
సమనిషమ-తీక్ష్ణ-మందాగ్నుల ప్రత్యేక లక్షణములు	105
దేహబలత్రైవిధ్యము	„
జాంగల-ఆనూప-సమదేశములు	106
మజ్జ, మేదస్సుమున్నగువాని పరిమాణము	„
ఓజస్సు, మస్తీష్కము, రేకస్సు, స్తన్యము, ఆర్తవము, వీనిపరిమితి	107
సప్తవిధ ప్రకృతులు వానికారణములు	„
వాతమునకు ప్రాధాన్యము	109
వాత ప్రకృతిలక్షణములు	„
పితృ ప్రకృతిలక్షణము	111
శ్లేష్మ ప్రకృతిలక్షణము	112
ద్వంద్వజనన్ని పాతజ ప్రకృతిలక్షణములు	115
సత్వాదిగణమయ ప్రకృతులు	„
వయో భేదములు	„
శరీరపరిమాణము	116
శరీరమునందలి యవయవవిశేషముల లక్షణములు	117
ఉత్క్రాష్ట్ర శరీరలక్షణము	118
బలు ప్రమాణజ్ఞానోపాయము	119
సత్వాది ప్రకృతులు సుఖదుఃఖముల ననుభవించు క్రమము	120
ఆయువును వృద్ధినొందించుగుణములు	121
చతుర్ధాధ్యాయము.	
మర్త సంఖ్య, వానిసానములు	122

విషయము.	సంఖ్య.
కాలియందలి మర్తములవిభాగము, అందభి ఘాతముచే గల్గునుపద్రవములు	122
బాహువులయందలి మర్తముల విశేషము	124
కోష్ఠగతమర్తములు మూడు, అందు గుద మర్తము	„
పస్తి-నాభి-మర్తములు, వానియభిసూతమున గల్గునుపద్రవములు	„
ఉరస్సున తొమ్మిదిమర్తములు అందు హృదయమర్తము	125
స్తనరోపీత-స్తనమూలమర్తములు	„
అపస్తంబ మర్తములు	126
అపాలాపమర్తములు	„
వీపునందలిమర్తములు పండ్రెండు అందు కటికతరుణాసులు	„
కుకుందర మర్తములు	127
నిశంబమర్తములు	„
పార్శ్వసంధియను మర్తములు	„
బృహతీ వర్తములు	128
అంసఫలితమర్తములు	„
అంసమర్తములు	„
అందు నీల మన్యామర్తములు	„
మాతృకామర్తములు ఎనిమిది	129
కృకాటికా విధురమర్తములు	„
ఫణమర్తములు	„
అపాంగ-ఆవర్తమర్తములు	„
శంఖమర్తములు	130
ఉత్తేప-సప్తసీమర్తములు	„
శృంగాటకమర్తములు	„
సీమంతమర్తములు	„
అభిపతిమర్తము	131
మర్తసామాన్యలక్షణము	„
మర్తములు మాంసాదిభేదములచే నారు విధములు	„

విషయము.	సంఖ్య.	విషయము.	సంఖ్య.
అన్నిమర్తముల కేకరూపత	132	స్థాయి, అస్థాయి రిష్టలక్షణములు	141
మాంసజ మర్తములు పది. వాని వివరణము	,,	రిష్టస్థామాన్యలక్షణము	142
ఎనిమిది అస్థిమర్తములు, వానివివరణము	,,	రూపమునకు సంబంధించినరిష్టము	,,
ఇరుపదిమూడు స్నాయుమర్తములు	,,	ఇంద్రియములకు సంబంధించినరిష్టము	,,
వాని వివరణము	,,	ఓష్ఠాదుల వికృతి	143
ధమనీగతమర్తములు తొమ్మిది వాని	,,	శిరస్సు, కంఠము మున్నగువానివికృతి	,,
వివరణము	133	ఆరుమాసములలో మృతినొందించురిష్ట	
సిరాశ్రయమర్తములు ముప్పదియేడు	,,	లక్షణములు	144
వానివివరణము	,,	సిరలు రోమకూపములు పీనివికృతి	,,
సంధిగతమర్తములు ఇరుపది వానివివరణము	,,	శిరస్సుకు సంబంధించినవికృతి	,,
మతాస్తరము	134	రేఖారూపములైన వికృతి	145
మాంసమర్తవృద్ధలక్షణము	,,	కొన్నియరిష్టములు	,,
అస్థిమర్తవృద్ధలక్షణము	,,	ఉరోవికృతి	,,
స్నాయుమర్తవృద్ధలక్షణము	,,	వర్ణభేదాదుల వికృతి	,,
ధమనీమర్తవృద్ధలక్షణము	135	యూకామక్షీ కాదిరూపమైన వికృతి	146
సిరామర్తవృద్ధలక్షణము	,,	స్వర్ణాదివికృతి	147
సంధిమర్తవృద్ధలక్షణము	,,	చక్షురింద్రియ వికృతిరూపమైనయరి	
సద్యఃప్రాణహరమర్తములు పందొమ్మిది	,,	ష్టము	,,
కాలాస్తరప్రాణహరమర్తములు ముప్పది	,,	శ్రోత్రేంద్రియ వృత్త్యయమున గల్గు	
మూడు	136	రిష్టములు	148
విశల్యప్రాణహరమర్తములు మూడు	,,	గంధరసస్పర్శనివర్త్యయరూపరిష్టలక్షణ	
వైకల్యకరమర్తములు నలుపదిచాల్గు	,,	ములు	,,
రుజాకరమర్తములు ఎనిమిది	137	చికిత్సాది వ్యతిరేకరూపరిష్టములు	149
మర్తములకు వేరువేరుగ పరిమాణము	,,	జ్ఞానవ్యతిరేకరూపరిష్టము	,,
మర్తాభిసూతమున మరణము సంభవించు	,,	స్వరవికృతిరూపరిష్టలక్షణము	,,
టుకు కారణము	138	శరీరచ్ఛాయాసంబంధమైన రిష్టలక్షణము	150
మర్తాభిసూతమునకు చికిత్స	,,	ఛాయాస్త్రతిచ్ఛాయాలక్షణము	151
మర్తములయందు క్షేరాదులనిషేధము	139	ప్రతిచ్ఛాయావికృతిచేసైన రిష్టలక్షణము	,,
మర్తాభిసూతప్రాబల్యము	,,	ఛాయాభేదములు వానిప్రత్యేకలక్షణములు	152
పఞ్చమాధ్యాయము.			
రిష్టలక్షణము	140	ఛాయాగుణములు	153
రిష్టము రెండువిధములు	141	ప్రభాభేదములు	,,

విషయము.	సంఖ్య.	విషయము.	సంఖ్య.
ఛాయా ప్రభలవరస్వరభేదములు, వాని విశేషములు	153	వ్యాధిసామాన్యముగ వేరొక రిష్టలక్షణము	164
కొన్ని రిష్టలక్షణములు	154	వాతాఽపీల ష్టలక్షణములు	”
గుణ- ప్రకృతులవికృతి	156	వాతముయొక్క వికృతిచే గలుగు రిష్టలక్షణములు	165
భక్తి-శీలము మున్నగువానివికృతి	”	వాతవైకృతిరిష్టలక్షణములు	”
వేదనాది వ్యత్యయరూపవికృతి	”	జ్వరవికృతి చే గలుగు రిష్టలక్షణము	”
రోగవ్యత్యయరూపవికృతి	157	కఫజ్వరమునగలుగు రిష్టలక్షణము	166
రోగములకు సంబంధించిన రిష్టలక్షణములు	”	మనూరికలగలుగు రిష్టలక్షణము	”
అందు జ్వరమునకు సంబంధించిన రిష్టములు	”	విస్ఫోటకములగలుగు రిష్టలక్షణములు	”
రక్తపిత్తమునగల్గు రిష్టలక్షణములు	158	కామలా రిష్టలక్షణములు	”
కాశశ్వాసముల రిష్టలక్షణములు	”	మరియొక రిష్టలక్షణము	”
రాజయత్నరిష్టలక్షణము	”	వ్రణసామాన్యమునందు రిష్టలక్షణములు	”
ఛర్దిరిష్టలక్షణములు	159	భగందరమున రిష్టలక్షణములు	167
తృష్ణారోగమున రిష్టలక్షణములు	”	రోగసామాన్యములైన కొన్ని రిష్టములు	”
మదాత్యయమున రిష్టలక్షణములు	”	కొన్ని సామాన్యరిష్టలక్షణములు	168
ఆర్యోరోగమున రిష్టలక్షణములు	”	ఆశ్రేయమతమున రిష్టలక్షణములు	169
అతిసారమునగలుగు రిష్టలక్షణములు	”	రోగిమరణస్థితియమును చెప్పగదనుట	”
అతిసారమున మరికొన్ని రిష్టలక్షణములు	160	రిష్టలక్షణములు కలిగినప్పుడు రోగిని విడచుటకు కారణములు	170
అశ్మరీరోగమున గలుగు రిష్టలక్షణము	”	రిష్టలక్షణపరిజ్ఞానావశ్యకత	”
ప్రమేహమున గలుగు రిష్టలక్షణములు	”	మరణమునంభవించుటకు ముఖ్య కారణము	”
ప్రమేహాపిటికా రిష్టలక్షణములు	161		
గుల్మమునగలుగు రిష్టలక్షణములు	”	షష్ఠాధ్యాయము.	
ఉదరరోగమున రిష్టలక్షణములు	”	దూతలక్షణము	171
పాండురోగమున రిష్టలక్షణములు	162	అగ్రాహ్యదూతలక్షణము	172
శోఫమునగలుగు రిష్టలక్షణములు	”	వైద్యునిస్థితినిబట్టి శుభాఽశుభశకన నిర్ణయము	”
శోఫరోగమున రిష్టలక్షణములు	”	రోగముయొక్క గుణములబట్టి శకన పరీక్ష	173
శోఫరోగవికృతి	163	దూతయొక్క చేష్టావిశేషరూపమైన శకునములు	”
వినర్పమునగలుగు రిష్టలక్షణములు	”	కాలవిశేషముచే నైన శుభాఽశుభములు	174
కుష్ఠవ్యాధిరిష్టలక్షణములు	”		
మరికొన్ని వ్యాధులరిష్టలక్షణములు	”		
రోగసామాన్యముగ రిష్టలక్షణములు	164		
నాతాదివ్యాధులయందు రిష్టలక్షణములు	”		

విషయము.	సంఖ్య.	విషయము.	సంఖ్య.
✓ వైద్యునితో సంభాషించునపుడు దుశ్శకునములు కానవచ్చినచో చికిత్స జేయ దగదనుట	174	కృష్ణమును గలిగించునప్పుడు ప్రమేహమును గలిగించునప్పుడు	181
✓ వైద్యుని బిలచునపుడు ఆవశకునములు మరికొన్ని యవశకునములు	175	ఉన్నాదమును గలిగించునప్పుడు అపస్తాంబమును గలిగించునప్పుడు	182
బక్షిశకున భేదములు	176	మరణము నొందించునప్పుడు మరయొక మరణసూచకస్వప్నము	182
మృగములయొక్కయు పక్షులయొక్కయు గమన భేదముచే గలుగుశకునములు	177	నేత్ర రోగమును గలిగించునప్పుడు నేత్ర హీని గలుగునప్పుడు	183
కొన్ని జంతుశకున భేదములు	177	అశుభకరములగు కొన్నిస్వప్నములు	183
ఇంద్రధనుస్సు మున్నగువానిశకునములు	178	స్వప్నకాలరూపము, స్వప్నముల సముదితఫలము	183
వైద్యుడు రోగియింటనుండి వచ్చునపుడు శకున భేదములు	178	సప్తవిధస్వప్న భేదములు	184
శకునఫలములు	179	నిష్ఫలస్వప్నములు	185
శుభశకునములు	179	శుభశకునమున ఫలమునకు కాలనియమము	185
స్వప్ననిరూపణము	180	దుస్వప్నాదులకొన్ని	187
జ్వరమును కలిగించునప్పుడు	180	సౌమ్యములగునప్పుడు	187
రక్తసిక్తమును గలిగించునప్పుడు	180	ఆరోగ్యలక్షణము	187
రాజయక్షమును గలిగించునప్పుడు	180	శారీరస్థానము అగుటకు కారణము	187
గుల్మరోగమును గలిగించునప్పుడు	180		187

నిదానస్థానము.

విషయము.	సంఖ్య.	విషయము.	సంఖ్య.
ప్రథమాధ్యాయము.		ఉపశయము	193
రోగ పర్యాయనామములు	190	అనుబంధము	195
వ్యాధి నెరుంగ నుపాయములు	190	సంప్రాప్తి	196
నిదానలక్షణము, పర్యాయనామములు	191	సంప్రాప్తి భేదములు	197
పూర్వరూపము	191	వికల్పము	197
పూర్వరూపవివరణము	192	ప్రాధాన్యము	198
రూపము	192	బలాఽబలనిర్ణయము	198
రూపపర్యాయనామములు	192	కాలనిర్ణయము	198

విషయము.	సంఖ్య.	విషయము.
సర్వరోగములకు ముఖ్య కారణములు	199	గ్రహవేశాభిషంగజ్వరలక్షణము
అసితభేదములు		,, ఓషధి-విషామలచేగలిగిన జ్వర
వాతప్రకోపకారణములు	200	లక్షణములు
పిత్తప్రకోపకారణములు	,,	అభిషంగజ్వరములయందు దోష
కఫప్రకోపకారణములు	201	ధము
దోషద్వయ ప్రకోపకారణములు	,,	శాప-అభిచారజ్వరలక్షణములు
త్రిదోష ప్రకోపకారణములు	202	అభిచారికజ్వరసంప్రాప్తిక్రమము
వాతాదులు రోగముల గలిగించు		జ్వరసామాన్యద్వైవిధ్యము
క్రమము	203	కారీరమానసజ్వరలక్షణము
ద్విత్రియాధ్యాయము.		సౌమ్యతీక్షణజ్వరములు
జ్వరస్వరూపము	204	అంతరాశ్రయ బహిరాశ్రయజ్వ
జ్వరభేదములు, సంఖ్య	206	ప్రాకృత వైకృతజ్వరములు
జ్వరసంప్రాప్తి	,,	వర్షాకాలప్రాకృతజ్వరము
జ్వరపూర్వరూపము	207	శరత్కాలప్రాకృతజ్వరము
వాతజ్వరలక్షణములు	208	వసంతకాలప్రాకృతజ్వరము
పిత్తజ్వరలక్షణములు	210	సాధ్య-అసాధ్యజ్వరలక్షణములు
కఫజ్వరలక్షణము	211	సామజ్వరలక్షణము
జ్వరసామాన్యలక్షణములు	212	పచ్యమానజ్వరలక్షణము
దోషద్వయసంసర్గజ్వరసామాన్య		నిరామజ్వరలక్షణము
లక్షణము	213	సంతతాదిజ్వరపంచకము
వాతపిత్తజ్వర విశేషలక్షణము	,,	సంతతజ్వరసంప్రాప్తి
కఫవాతసంసర్గజ్వరము	214	మలధాతుపాకావస
కఫపిత్తసంసర్గజ్వరము	,,	సంతజ్వరవిముక్తికాలనియమము
సన్నిపాతజ్వరము	215	సంతతజ్వరమునకు దీర్ఘకాలవ్యా
సన్నిపాతజ్వరా-సాధ్యత్వలక్షణము	216	ణము
దాహశీతపూర్వ సన్నిపాతజ్వర		విషమజ్వరసామాన్యకారణములు
సంప్రాప్తి	217	విషమజ్వరకాలనియతికి కారణము
దాహశీత పూర్వజ్వరములలో తార		విషమజ్వరవేగము లీనమగుటకు
తమ్యము	218	ణము
శీతపూర్వసన్నిపాతలక్షణము	,,	సంతతాదిజ్వరములు కాలభేదము:
దాహపూర్వసన్నిపాతలక్షణము	,,	గలుగుటకు హేతువులు
ఆగంతు జ్వరభేదములు	219	విషమజ్వరసామాన్యలక్షణము
అభిఘాతజ్వరసంప్రాప్తిలక్షణము	,,	సంతతజ్వరాశ్రయము; లక్షణము
అభిషంగజ్వర కారణములు	,,	అన్యేద్యవృజ్వరము

విషయము.	సంఖ్య.	విషయము.	సంఖ్య.
త్వతీయకజ్వరము	236	శ్వాససామాన్యకారణములు	252
చతుర్థకజ్వరము	237	శ్వాససంప్రాప్తి	253
చతుర్థకవివర్ణయము	237	శ్వాసపూర్వరూపము	253
విషమజ్వరవిశేషములు	238	క్షుద్రశ్వాసలక్షణము	254
జ్వరమువిడచునప్పుడుకల్లలక్షణములు	238	తమకశ్వాసలక్షణము	254
జ్వరవిముక్తలక్షణములు	238	వ్రతమకశ్వాసము	255
త్వతీయాధ్యాయము.		ఛిన్నశ్వాసలక్షణము	255
రక్తపిత్తకారణములు	240	మహాశ్వాసలక్షణము	256
రక్తమునకును పిత్తమునకును అభేదము	241	ఉర్ధ్వశ్వాసలక్షణము	256
రక్తమువృద్ధియగుటకు కారణములు	241	శ్వాససాధ్యాసాధ్యవివరణము	257
రక్తపిత్తపూర్వరూపము	242	హిక్కుస్వరూము	257
రక్తపిత్తత్రైవిధ్యము	242	అన్నజిహ్వికాకలక్షణము	258
ఉర్ధ్వగతరక్తపిత్తసాధ్యత్వము	243	క్షుద్రహిక్కులక్షణము	258
అధోగతరక్తపిత్తసాధ్యత్వము	243	యమలహిక్కులక్షణము	259
ఉభయగతరక్తపిత్తము అసాధ్యము	244	మహాహిక్కులక్షణము	259
ఉభయగతరక్తపిత్తమున శోధనచికిత్సానుపపత్తి	244	గంభీరహిక్కులక్షణము	260
ఉభయగతరక్తపిత్తమున శమనచికిత్సానుపపత్తి	245	సాధ్యాసాధ్యహిక్కులక్షణము	260
రక్తపిత్తమున గల్గుదోషలక్షణములు	245	హిక్కుశ్వాసముల శీఘ్రకారిత్యము	260
కాసరోగము	246	ఽఞ్చమాధ్యాయము.	
కాసభేదములు	246	రాజయత్నపర్యాయనామము	261
కాసపూర్వరూపములు	247	పర్యాయనామముల కన్వర్థత	262
కాససంప్రాప్తి	247	రాజయత్నమునకు నాల్గుకారణములు	262
వాతకాసలక్షణము	247	రాజయత్నసంప్రాప్తి	263
పిత్తకాసలక్షణము	248	రాజయత్నపూర్వరూపము	263
కఫజకాసలక్షణము	248	రాజయత్నమున దేకాదశరూపములు	265
క్షతజకాసనిదానలక్షణములు	249	రాజయత్నోపధ్రవములు	265
క్షయజకాసలక్షణము	249	రాజయత్నమున వాతాదులచే గల్గువిశేష	266
క్షయజక్షతజకాసములసాధ్యాసాధ్యత్వము	250	లక్షణములు	266
కాససామాన్యసాధ్యాసాధ్యత్వము	251	ఆహారరసముచే ధాతువులు పుష్టినొందని కారణము	266
కాసోపేక్షచే గల్గునుపధ్రవములు	251	క్షయసాధ్యాసాధ్యనిర్ణయము	268
చతుర్థాధ్యాయము.		స్వరభేదనిదానము; దానిసంఖ్య	268
శ్వాసనిదానము	252	వాతికస్వరభేదము	269
		పైత్తికస్వరభేదలక్షణము	269

విషయము.	సంఖ్య.	విషయము.	సం
శైష్వికాది భేదములు	269	మద్యపాననింద	
ఆరోచకనిదానము, దాని భేదములు	270	మధ్యమునందలి దోషములు	
వాతాద్యరోచకముల ప్రత్యేకలక్షణములు	,	మధ్యసేవనమున గలుగు గుణదోషములు	
ఛర్దినిదానము, వాని భేదములు	271	మధ్యపానమున కర్హులు	
పాలికచ్చర్దిసంప్రాప్తి, లక్షణము	,	పానానర్హులు	
ప్రైతికచ్చర్దిలక్షణము	,	మదాత్యయము దాని భేదములు	
కఫజచ్చర్దిలక్షణము	272	మదాత్యయసామాన్యలక్షణములు	
సాన్నిపాలికచ్చర్దిలక్షణము	,	పైతికమదాత్యయలక్షణములు	
ఆగంతుకచ్చర్దిలక్షణము	,	కఫజమదాత్యయలక్షణము	
క్రిమిజాదిచ్చర్దివిశేషములు	273	ఆయుక్తమద్యసేవచేగలుగురోగములు	
హృద్రోగనిదానము	,	ధ్వంసకవిక్షయలక్షణములు	
చాతికహృద్రోగలక్షణము	,	మద్యపాననివృత్తిచే గల్గునారోగ్యము	
పైతికహృద్రోగలక్షణము	274	మద-మూర్ఛా-సన్యాసనిదానము	
శైష్వికసాన్నిపాలికహృద్రోగలక్షణము	,	మదభేదములు	
కృమిజహృద్రోగలక్షణములు	,	వాతజమదలక్షణము	
త్వష్టారోగము - దాని భేదములు	275	షిత్త-కఫజమదలక్షణము	
త్వష్టాసంప్రాప్తిసామాన్యలక్షణము	,	సన్నిపాత-రక్త-మద్యజమదలక్షణములు	
వాక్షజత్వష్టాలక్షణము	276	విషజమదలక్షణము	
బిత్తజత్వష్టాలక్షణము	,	వాతజమూర్ఛాలక్షణము	
కఫజత్వష్టాలక్షణము	,	షిత్తజమూర్ఛాలక్షణము	
ఆమజత్వష్టాలక్షణము	277	కఫజమూర్ఛాలక్షణము	
శీతోష్ణచారమున గల్గుపైతికత్వష్ట	,	సాన్నిపాలికమూర్ఛాలక్షణము	
ఆహారభేదమున గల్గుత్వష్టాలక్షణము	,	మూర్ఛాదులకును సన్యాసమునకును గల్గ	
క్షయజత్వష్టాలక్షణము	278	భేదము	
ఉపసర్గజత్వష్టాలక్షణము	,	సన్యాసలక్షణము	
షష్ఠాధ్యాయము.		సన్యాసమున శీఘ్రచికిత్సావశ్యకత	
మద్యగుణములు	279	ఆయుక్తముగ మద్యము సేవించిన గల్గు	
విషమద్యములకు భేదము	,	దోషము	
మద్యము చేచిత్తవీకారముకల్గువిధము	280	యుక్తియుక్తమద్యసేవగుణము	
ద్వితీయమదము	,	సప్తమాధ్యాయము.	
ద్వితీయ తృతీయ మదసంధి	281	ఆరోగ్యరోగసంప్రాప్తి-అన్యర్థ	
పైజెప్పినమదానన్య ప్రభావము	,	ఆరోగ్యరోగదైవవిధ్యము	
తృతీయమదము	282	గుదము, వశలు, వానిపరిమాణము	

విషయము.	సంఖ్య.	విషయము.	సంఖ్య.
సహజారోగోగ కారణము	293	వైత్తిక గ్రహణీరోగలక్షణము	310
సహజారోగలక్షణములు	294	కఫజ-సన్నిపాతజ గ్రహణీరోగలక్షణములు	311
మధ్యకాలమున ముట్టినయర్హస్సు భేదము	295	ఆగ్ని భేదముచే గ్రహణీదోషములు	312
శుష్కార్ద్రముల రెంటివిభాగము	296	మహారోగములు	313
అర్హస్విదానము-సంప్రాప్తి	297	నవనూ ధ్యాయము	314
అర్హస్సులపూర్వరూపము	298	పస్త్యాదులకేకసంబంధిత్యము	315
అర్హస్వరోగసామాన్యలక్షణములు	299	మూత్రాఘాతసంప్రాప్తి	316
వాలి కారోగలక్షణము	300	నాతాదిమూత్రాఘాతలక్షణము	317
వైత్తికారోగలక్షణము	301	ఆశ్మరీసంప్రాప్తి, దాని భేదములు	318
కఫజారోగలక్షణము	302	ఆశ్మరీపూర్వరూపము	319
సంసర్గజసన్నిపాతజారోగలక్షణములు	303	ఆశ్మరీసామాన్యలక్షణములు	320
రక్తజారోగలక్షణము	304	వాలి కాశ్మరీలక్షణము	321
ఉదావర్తనిదానము, లక్షణములు	305	వైత్తికాశ్మరీలక్షణము	322
అసాధ్యులరోగలక్షణము	306	కఫజాశ్మరీలక్షణము	323
మేధాద్విసానముల మురోవివరణము	307	వాతాద్యశ్మరీలు బాలురకు సంభవించు	324
చర్మకీలములలక్షణము	308	ననుట	325
వాతాదిచర్మకీలముల లక్షణము	309	శుక్రాశ్మరీసంప్రాప్తిలక్షణము	326
అర్హస్వ్యాధికి శీఘ్రచికిత్సావశ్యకత	310	శర్కరాలక్షణము	327
అప్తనూధ్యాయము.		వాతవస్తిసంప్రాప్తి, లక్షణము	328
అతిసారభేదములు	311	వాతాశ్మరీలక్షణము	329
అతిసారసంప్రాప్తి	312	వాతకుండలికాలక్షణము	330
అతిసారపూర్వరూపము	313	మూత్రాతీతలక్షణము	331
వాలి కాలిసారలక్షణము	314	మూత్రజఠరలక్షణము	332
పిత్తాతిసారలక్షణము	315	మూత్రోత్సంగలక్షణము	333
కఫజసన్నిపాతజాలిసారలక్షణములు	316	మూత్రగ్రనిలక్షణము	334
భయశోకాలిసారలక్షణములు	317	మూత్రశుక్లలక్షణము	335
అతిసారవైవిధ్యము	318	విడ్విహూతలక్షణము	336
గ్రహణీరోగలక్షణము	319	ఉష్ణవాతలక్షణము	337
అతిసారమున కన్వర్ణత	320	మూత్రక్షయలక్షణము	338
గ్రహణీరోగస్వరూపము	321	మూత్రసాదలక్షణము	339
గ్రహణీరోగ భేదములు	322	దశనూధ్యాయము.	340
గ్రహణీరోగ పూర్వరూపములు	323	ప్రమేహములవివరణము	341
గ్రహణీరోగసామాన్యలక్షణములు	324	ప్రమేహ కారణములు	342
వాతజ గ్రహణీరోగలక్షణము	325		

విషయము.	సంఖ్య.	విషయము.	సంఖ్య.
కఫజప్రమేహసంప్రాప్తి	322	కృచ్ఛసాధ్యప్రమేహసిటికలు	330
సిత్తవాతప్రమేహసంప్రాప్తులు	,,	సాధ్యసిటికలు	,,
సాధ్యై-సాధ్యప్రమేహవివరణము	,,	సిటికలయందు దోషాధిక్యము	,,
ప్రమేహసామాన్యలక్షణము	323	ప్రమేహసంబంధములేక విటికలు జనించు	జనించు
కఫజమేహములుపది; అందుదకమేహము	324	క్రమము	331
ఇక్షుమేహసాంద్రమేహములు	,,	(మూత్రసంబంధమైన) రక్తసిత్తము	,,
సురామేహపిష్టమేహములు	,,	ప్రమేహపూర్వరూపములు	,,
శుక్రమేహసికతామేహములు	,,	ప్రమేహములయందు దోషసంబంధ	
శీతమేహ-శస్త్రేహ-లాలామేహములు	325	నియమక్రమము	332
సిత్తజమేహములు ఆరు; అందు ఊర-నీల-		సాధ్యసాధ్యవిశేషనిర్ణయము	,,
కాలమేహములు	,,	ఏ కాదశాధ్యాయము.	
హరిద్ర-మాంజిష్ఠ-రక్తమేహములు	,,	విద్రధి కారణములు, సంప్రాప్తి, సంఖ్య	334
వాతజనితమేహములు నాలుగు; అందు		బాహ్యోన్మర్షిద్రధి భేదములు	,,
వసామేహమజ్జమేహము	326	విద్రధి జనించు సానములు	335
హస్తీమేహము	,,	వాతవిద్రధిలక్షణము	,,
మధుమేహము, దాని ద్వైవిధ్యము	,,	సిత్తవిద్రధిలక్షణములు	,,
ఆవృతవాతజమధుమేహలక్షణము	,,	కఫజవిద్రధిసన్నిపాతవిద్రధిలక్షణములు	336
ప్రమేహోపేక్షచే గల్గమధుమేహ		వాతాదిజనితబాహ్యభ్యంతరవిద్రధి భేద	
త్వము	327	ములు	,,
కఫజప్రమేహోపద్రవములు	,,	రక్తజవిద్రధిలక్షణము	,,
వైతికప్రమేహోపద్రవములు	,,	క్షతజవిద్రధిలక్షణము	,,
వాతికప్రమేహములయందు కలుగునుప		విద్రధులయందు స్థలభేదము చే గలుగు	
ద్రవములు	328	నుపద్రవములు	337
ప్రమేహసిటికలు	,,	విద్రధులయూపకాన్యదిలక్షణములు	,,
శరావికాలక్షణము	,,	నిద్రధులయందు స్రావక్రమము	338
కచ్ఛుసికాలక్షణము	,,	ఆసాధ్యవిద్రధులు	,,
జాలినీలక్షణము	329	స్తనవిద్రధి సంప్రాప్తిలక్షణములు	,,
నిసతాలక్షణము	,,	వృద్ధినిదానము, సంప్రాప్తి	339
అలబీలక్షణము	,,	వృద్ధిరోగ భేదములు	,,
మసూరికాలక్షణము	,,	వాతజవృద్ధి	,,
సర్పశీకాలక్షణము	,,	సిత్తజవృద్ధి	340
పుత్రిణీనిదారీలక్షణము	330	కఫజవృద్ధి	,,

విషయము.	సంఖ్య.	విషయము.	సంఖ్య.
రక్తజవృద్ధి	340	వాతోదరలక్షణము	351
మేదోతవృద్ధి	,,	పిత్తోదరలక్షణము	352
మూత్రజనిత అండవృద్ధి	,,	కఫోదరలక్షణము	,,
అంత్రవృద్ధిలక్షణము	311	సన్నిపాతోదరలక్షణము	353
గుల్మసామాన్యలక్షణసంప్రాప్తులు	,,	ష్టిహోదరనిదాన-సంప్రాప్తి - సామాన్య	,,
గుల్మసామాన్యనిదానాదులు	342	లక్షణములు	,,
వాతగుల్మనిదానము, సంప్రాప్తి	343	ష్టిహోదరమున వాత-సిత్త-కఫ-లక్షణ	,,
వాతగుల్మలక్షణములు	344	ములు	355
పిత్తగుల్మలక్షణము	,,	యకృదుదరలక్షణము	,,
కఫజగుల్మలక్షణము	,,	బద్ధోదరసంప్రాప్తిలక్షణము	,,
వాతాదిగుల్మములకు సానాదిసిర్ణయము	345	చిద్రోదరనిదాన-సంప్రాప్తి-లక్షణములు	356
ద్వంద్వజగుల్మలక్షణములు	,,	జలోదరనిదానసంప్రాప్తిలక్షణములు	357
సాన్నిపాతికగుల్మలక్షణము	,,	ఉదరములు జలోదరముగ మారు క్రమము,,	,,
రక్తగుల్మసంప్రాప్తి సామాన్యలక్షణము	,,	కృచ్ఛ్రిసాధ్య అసాధ్యోదరములు	358
రక్తగుల్మవిశేషలక్షణములు	246	త్రయోదశాధ్యాయము,	
గర్భమునకుగుల్మమునకును పరస్పరభేదము	,,	పాండురోగనిదానము, సంప్రాప్తి	360
గుల్మవిద్రధులకు పరస్పరభేదము	317	పాండురోగసామాన్యలక్షణములు	361
ఆనాహలక్షణము	,,	పాండురోగ భేదములు	362
సుశ్రుతమున ప్రత్యాధ్ధానలక్షణ మిట్లు	348	పాండురోగ పూర్వరూపము	,,
చెప్పబడియె	,,	వాతిక పాండులక్షణము	,,
ఆస్తిలా ప్రత్యస్తిలాలక్షణము	,,	వైత్తిక పాండులక్షణము	363
తూసి ప్రతూసిలక్షణములు	,,	కఫజసన్నిపాతజ పాండురోగలక్షణములు,,	,,
గుల్మపూర్వరూపములు	,,	మృజ్జ పాండురోగ సంప్రాప్తిలక్షణములు,,	,,
ద్వాదశాధ్యాయము.		కామలానిదాన-సంప్రాప్తి-లక్షణములు	364
ఉదరనిదానము	349	కుంభ కామలాలక్షణము	365
ఉదరసంప్రాప్తి, సంఖ్యాభేదములు	,,	హలీమకలక్షణము	,,
ఉదరరోగ పీడితులస్వరూపము	350	శోఫనిదానము	,,
ఉదరపూర్వరూపము	,,	శోఫసంప్రాప్తి	366
ఉదరసామాన్యలక్షణము	351	శోఫభేదములు	,,
జలములేని యుదరముల సామాన్యలక్షణము	,,	శోఫజనించుటకు హేతువులు, సంప్రాప్తి	367
		శోఫపూర్వరూపము	368

విషయము.
 వాతజశోఫలక్షణము
 పిత్తజశోఫలక్షణములు
 కఫజశోఫలక్షణము
 సుసర్ద-సన్నిపాతజశోఫలక్షణములు
 ఆగంతుశోఫలక్షణము
 విషజశోఫలక్షణము
 సాధ్యా-సాధ్యశోఫములు
 విసర్పనిదానము
 విసర్పమున దోషదూష్యవిభాగము
 ఆధిష్ఠానభేదముచే విసర్పభేదములు
 విసర్పము వ్యాపించుక్రమము
 అస్తరాశ్రయ-బహిరాశ్రయవిసర్ప
 లక్షణములు
 వాతవిసర్పలక్షణము
 పిత్త-కఫజవిసర్పలక్షణములు
 విసర్పమును పేక్షించుటచే గలుగువిశేష
 ములు
 వాతపిత్తజవిసర్ప(ఆగ్నివిసర్ప)లక్షణము ,
 కఫవాతజ(గ్రంథి)విసర్పలక్షణము
 కఫపిత్తజ(కర్దము)విసర్పలక్షణము
 సాన్నిపాతికవిసర్పలక్షణము
 ఊతజవిసర్పలక్షణము
 విసర్పసాధ్యా-సాధ్యనిర్ణయము
 చతుర్దశాధ్యాయము.
 కుష్ఠనిదానము, సంప్రాప్తి
 కుష్ఠశబ్దమున కన్యర్థ
 కుష్ఠభేదములు
 వాతాదికుష్ఠవిభాగము, మహాకుష్ఠములు
 కుష్ఠపూర్వరూపము
 కపాలకుష్ఠలక్షణము
 ఔషధుంబరకుష్ఠలక్షణము

సంఖ్య. విషయము.
 368 మండలకుష్ఠలక్షణము
 369 విచర్చికాకుష్ఠలక్షణము
 " ఋక్షజిహ్వకుష్ఠలక్షణము
 " చర్మ-పిత్త-కీటిభక్తుష్ఠలక్షణములు
 370 సింధుకుష్ఠలక్షణము
 " ఆలస-విషాదికాకుష్ఠలక్షణము
 371 దదుకుష్ఠలక్షణము
 " శతాయకుష్ఠలక్షణము
 " పుండరికకుష్ఠలక్షణము
 " విసోఫిత సామాకుష్ఠములలక్షణములు
 372 చర్మదలకుష్ఠలక్షణము
 కాకణకుష్ఠలక్షణము
 " కుష్ఠములయందు వాతాదిభేదముల గణ
 " నించువిధము
 373 ఆసాధ్యకుష్ఠములు
 యాప్య-కృచ్ఛసాధ్య - సుసాధ్యకుష్ఠ
 ములు
 " రసాదిధాతుగతకుష్ఠలక్షణములు
 374 శ్విత్రనిదానము
 375 వాతాదిశ్విత్రలక్షణములు
 376 శ్విత్రమునకు కృచ్ఛిత్వము
 " సాధ్యాసాధ్యశ్విత్రలక్షణములు
 " సాంక్రామికవ్యాధులు
 కృమిభేదములు
 క్రిమిచాతుర్విధ్యము
 377 బాహ్యక్రిములు; వానివలనగలుగోగము
 " అంతరక్రిములు, వానియొత్పత్తి
 378 మలజక్రిములవిశేష కారణములు
 " ఆమాశయమునందలికఫకృములలక్షణము
 379 రక్తజక్రిములు, వానిభేదములు, వాని
 380 కృత్యములు
 " పురీషజక్రిమిభేదములు వానికృత్యములు

విషయము.	సంఖ్య	విషయము.	సంఖ్య.
ఐచ్ఛనశాఖ్యాము.		ఖంజ-పంగువాతములలక్షణము	401
శరీరశుభాఽశుభములకు వాతము కారణమునుట	391	కడాయఖంజవాతలక్షణము	"
వాతము నిశ్చయకారణమని నిరూపించుట		ఊరు స్తంభనిదాన-సంప్రాప్తిలక్షణము	"
వాతకృత్యములవిభాగము, విమర్శనము	392	క్రోమకశీర్షలక్షణము	402
రెండువిధములగువాత ప్రకాశకారణము		వాతకంటకలక్షణములు	"
పశ్చాత్యం ప్రకుపితవాతకృత్యములు	393	గృధ్రనీవాతలక్షణము	403
ఆమాశయాది ప్రకుపితవాతలక్షణము	"	ఖల్లివాతలక్షణము	"
రక్తమున ప్రకుపితమైనవాతలక్షణము	"	పాదహర్షలక్షణము	"
మాంస-మేదోగత వాతలక్షణము	394	పాదదాహలక్షణము	"
ఆసి-మజ్జగతవాతలక్షణములు	"	షోడశాఖ్యాము.	
శుక్రగత ప్రకుపితవాతలక్షణము	"	వాతరక్తనిదానము-సంప్రాప్తి	404
సిరా-స్నాయుగతవాతలక్షణములు	395	వాతరక్తపూర్వరూపము	405
సంధిగతవాత ప్రకాశలక్షణము	"	వాతరక్తము వ్యాపించుక్రమము	"
సర్వాంగ ప్రకుపితవాతలక్షణము	"	ఉత్తాన-గమ్భీరభేదములచే వాతరక్త	
ఆక్షేపకవాతలక్షణము	"	ద్వైవిధ్యము	406
అపతస్త్ర-అపతానకవాతలక్షణములు	"	ఉత్తానవాతరక్తలక్షణము	"
అపతంత్రకకృచ్ఛసాధ్యత్వము.	396	గంభీరవాతరక్తలక్షణము	"
అస్తరాయామలక్షణము	"	వాతాధికవాతరక్తలక్షణము	407
బాహ్యాయామలక్షణము	397	రక్తాధికవాతరక్తలక్షణము	"
వ్రణాయామలక్షణము	"	వీత్రాధికవాతరక్తలక్షణము	"
ఆక్షేపకములయందు స్వస్థతకు ఆనధి	398	ఋషాధిక-ద్వంద్వజవాతరక్తలక్షణము	"
హసుగ్రహవాతలక్షణము	"	సాధ్యసాధ్య వాతరక్తములు	408
జిహ్వస్తంభవాతలక్షణము	"	వాతరక్తముచే ప్రాణహానికలుగురీతి	"
ఉర్ధితవాతలక్షణము	"	ప్రాణవాత ప్రకాశములు దానగలుగు	"
ఓరాగ్రహవాతలక్షణము	399	రోగములు	"
ఏకాంగ(పక్షవధ)వాతలక్షణము	"	ఉదానవాత ప్రకాశకారణములు, దాన	
సర్వాంగవాతలక్షణము	400	గలుగు రోగములు	409
ప్రచ్ఛసాధ్య-ఆసాధ్యపక్షవధలక్షణము	"	వ్యాసవాత ప్రకాశముకారణములు, దాన	
సండకవాతలక్షణము	"	గలుగురోగములు	"
శవబాహుకవాతలక్షణము	"	సమానవాత ప్రకాశకారణములు, దానం	
శ్వావీవాతలక్షణము	401	గలుగురోగములు	410
		అపానవాత ప్రకాశకారణములు, దానం	
		గలుగురోగములు	

విషయము.

సంఖ్య. నిషయము.

స

సామన్విరామవాతలక్షణములు

411 మూత్రావృతవాతలక్షణము

ఆపరణవాతభేదములు, అందు వీత్తవృత
వాతలక్షణము

విడావృతవాతలక్షణము

కఫావృతవాతలక్షణము

” సర్వధాత్వావృతవాతలక్షణము

రక్తావృతవాతలక్షణము

412 వీత్తావృతమైనప్రాణాదివాతలక్షణము

మాంసావృతవాతలక్షణము

” ప్రాణాదివాతముల పరస్పరావరణభే
ములు

మేదస్సుచేనావరింపబడినవాతలక్షణము

412 వాతములపరస్పరావరణలక్షణము

అస్థ్యావృతవాతలక్షణము

413 ప్రాణాభివాతములకు సుసర్గాదిభేద

మజ్జావృతలక్షణము

” లచే గలుగునావరణసంఖ్య

శుక్రావృతవాతలక్షణము

” ఆవరణవాతాసాధ్యత్వము

అన్నావృతవాతలక్షణము

శ్రీ రస్తు.

అష్టాంగ హృదయము

సాంధ్రతాత్పర్యము.

శారీరస్థానము.

ప్రథమాధ్యాయము.

అవ. లోకమున మిథ్యాహారాదులచే సంప్రాప్తములగు రోగములనుండి తొలగించి మనుజుల యారోగ్యమును పరిపాలించు నుద్దేశముతో శ్రీవాగ్భటాచార్యుండు హేతులక్షణ బౌద్ధసంస్కంధరూపమైన చికిత్సాప్రధానతంత్రమును చెప్పుచు సూత్రస్థానమున చికిత్సను వివరించునపుడు “కాయబాలగ్రహోర్ధ్వాంగ” అని యుపక్రమించి కాయచికిత్స, బాలచికిత్స, మున్నగు నష్టాంగములను సూచనామాత్రముగ జెప్పెను. అందు కాయచికిత్స మొదటిది. ధర్తారకామమోక్షములకు ముఖ్యసాధనమైన శరీరమున జాగ్రత్తవ్యాధులకు ఆధిష్ఠానము. అట్టి యధిష్ఠానమైన శరీరముయొక్క బాహ్యభ్యంతరవిభాగముల బక్కగ బెలియక దాని నాధారముగజేసి సంభవించురోగముల గమనించి చికిత్సజేయ వలనుపడదు. కావున సూత్రస్థానమును జెప్పినదివలన శరీరమునకు సంబంధించిన విషయముల స్ఫుటముగ బెలుపునట్టి శారీరస్థానమును చెప్పెను — అందును శరీరోత్పత్తికి గర్భధారణము కారణము కావున ముందు గరోభిత్పత్తికముము ఈ యధ్యాయమున బెలుపబడును:—

సూ. అథాతో గర్భానక్రాంతి త్శారీరం వ్యాఖ్యాస్యామః,

ఇతి మాస్తాహు గ్రాత్రే యూదయోశుహర్షయః.

—ॐ వ్యాఖ్యానప్రారంభమున మంగళాచరణము. ॐ

శ్రీవత్సాజ్కీత వక్షసంగుణ నిధిం శ్రీజానినూర్తావనం,
 చిన్తాత్రం చిదబిద్విభేదరహితం సత్స్వప్రకాశంవిభుమ్.
 ఆంకా

భూమానం బహిరస్త రస్థమనురైస్తోష్ట్రాయ్యమానందా,
 నేవేవాజ్ఞనసోరతీతమమితా నస్తాప్తయే భూయసా.
 నత్వాత్రేయం చరకం చాచార్యం సుశ్రుతం మునీద్యమహామ్,
 వాగ్భట నిగదితమమలం శారీరం వ్యాకరోమి స నిదానమ్.
 పూర్వై రాష్ట్ర్యావివృతాః భాగాశ్చాస్యే జనోపకృతయేఽతః,
 పరిశిష్టమేతదుభయం వ్యాకుర్వే భగవతః కృపాలేశాత్.

శరీరము సుద్దేశించి చెప్పబడిన గ్రంథము శారీరము. గర్భావక్రాంతియన గర్భము యొక్క సంప్రాప్తి. సూత్రస్థానమును జెప్పిన సిదప గర్భము సంప్రాప్తించు విధమును తెలియజేయు శరీరము సుద్దేశించిన గ్రంథమును (ఆధ్యాయమును) ఆత్రేయాదిమహర్షులు చెప్పిన పద్ధతికి న్యూనాతిరేకముగాకుండ వివరించెదననిభావము. (నర్మకల్పితముగాక ఆత్రేయాదిమహర్షుల పద్ధతి నవలంబించి గర్భావక్రాంతి శారీరమును జెప్పెదననుటచేత తాజెప్పననియెల్ల ప్రాచీన ఋషిసమ్మతమని ప్రామాణికత తెలియుచున్నది.)

—● గర్భోత్పత్తి. —●

శుద్ధే శుక్రా ర్తవే సత్వః స్వకర్మక్లేశచోదితః,
 గర్భస్సమృద్యతే యుక్తివశాద్గ్నిరివాఽరణౌ.

పురుషులకు సప్తమధాతురూపమైనది శుక్రము, స్త్రీలకు ప్రసవమార్గమునుండి ప్రతిమాసమునను వెడలనట్టి రక్తము ఆర్తము. అయ్యది కొంచెము నలుపురంగుకల్లి గంధరహితమై వాతముచేత ప్రేరితమై ప్రతిమాసమునను ప్రసవమార్గమునుండి బైట వెడలును. జీవుడు తాను పూర్వజన్మమున జేసిన శుభాఽశుభకర్మములచేతను, అవిద్య, అస్మిత, రాగ ద్వేషములు, ఆభినివేశము, అను నీక్లేశములచేతను ప్రేరితుడై వాతపిత్తకఫములచే చెడకుండు వైజెప్పిన (తల్లిదండ్రులకు సంబంధించిన) శుక్తిర్తవములయందు యుక్తవశముగ జేరి, ఆరణులయందు మంథిప్రమంథుల సంధించి మధనమును యుక్తియుక్తముగ జేసినపుడు అన్నిపాదనూపుభంగి గర్భరూపముగ పరిణమించును.

ఇచ్చట కల్లిదండ్రుల శుక్రా ర్తవములు గర్భోత్పత్తికి బీజము. అయ్యది వాతపిత్తకఫములచే చెడకయుండవలెను. వానిచేచెడిన శుక్రా ర్తవములు గర్భోత్పత్తికి సమర్థములుకావు. సత్వమనజీవుఁడు. అట్టిజీవుడు శుద్ధమైన శుక్రా ర్తవముల నధిష్టించునపుడు ఈమూడిటి సంయోగమున గర్భమేర్పడును. జీవునకు శుక్రా ర్తవములతో సంబంధము కల్గుటకు తాను తొలిపుట్టువున జేసిన శుభాశుభకర్మలను అయిదు క్లేశములును ప్రేరేపించుటయే కారణము. “క్లేశయన్తి (దుఃఖయన్తి) లోకానితిక్లేశాః” అనువ్యుత్పత్తి

చేత ప్రాణిసామాన్యముగ (జననమరణరూపమైన) కష్టముల గల్గించునవి యనియర్థము. అందు ఒకవస్తువునందు భ్రాంతికల్పితముగల్గిన యన్యధాజ్ఞానము అవిద్య, శరీరాదుల కతీతమైనయాత్మ వేరొందులేదను విరుద్ధజ్ఞానము అస్తిత, దుఃఖమునుకల్గించు మనోవి షేషము ద్వేషము, సుఖమును కల్గించునది రాగము. మూఢమైనజ్ఞానము అభినివేశము. ఇవియ క్లేశములు.

అరణియందు లీనముగనుండు అగ్ని యుక్తియుక్తముగ మథించినగాని అగ్ని వెలువడదు. ఆరీతిగనే జీవునకు శుక్రశోణితముతో సంబంధము యుక్తియుక్తముగ నుండినగాని గర్భము కలుగబోదు. మరియు నట్టిశుక్రశోణితములతో సంబంధము జీవునకు కల్గుటకు కర్తంబును క్లేశంబులును కారణములు. కావుననే విరాగులుగనుండు వారికి కర్తకేశనసంబంధము లేదు. కావున వారికి జన్మముకల్గదు. ఈవిషయము గ్రంథాంతరమున నిట్లుచెప్పబడినది.—“చిత్తమేవహిసంసారి రాగాదిక్లేశ దూషితమ్, తదేవత్తైర్వినిర్దుక్తం భవాన్త ఇతికథ్యతే”

—● గర్భవృద్ధికారణములు. ●—

బీజాత్మకై ర్తహాభూతైః సూక్ష్మైస్సత్వాన్మగైశ్చ సః,
మాతుశ్చాహారసజైః క్రమాత్కుఱ్ఱో వివర్ధతే. ౨

పుణివి, అప్పు, తేజస్సు, వాయువు, ఆకాశము ననుసేవంచమహాభూతములును గర్భమును కల్గించ సమర్థములైన శుక్రా ర్తవములయలదు మిక్కిలి సూక్ష్మములై యొగి మనోదృశ్యములై చేరియండును. మరియు నయ్యవి యట్టి బీజరూపమునొంది జీవునితోగూడ నియతముగ జేరియండును. అట్టి పరమాణురూపములై శుక్రా ర్తవముల యందుజేరి జీవునితో నిత్యసంబంధముగల మహాభూత సూక్ష్మాంశములచే కుక్షీయందలి గర్భము నానాటవృద్ధినొందును. మరియు తల్లిభుజించు ఆహారసమునగల్గు మిక్కిలి సూక్ష్మములైన పంచమహాభూతములచే గూడ గర్భము నానాటవృద్ధినొందును.

[తల్లిభుజించిన యాహారము వక్స్వముగనై రసముగ నేర్పడును. అట్టిరసము తల్లి యొక్క కుక్షీయందుండునపుడు (చెరువు నీటిచేనిండియున్నపుడు చెరువుకట్టకు చేరువ నున్నచెరు ఆనీటియూటచేతనే పెరుగువిధముగ) తల్లియొక్క ఆహారరసమునకు సమీపముననున్న గర్భంబును వృద్ధినొందునని భావము.]

—● గర్భాశయమున జీవుడు చేరెననుటకు యుక్తి. ●—

తేజో యథార్కరశ్చీనాం స్ఫుటికేన తిరస్కృతమ్,
నేఘనం దృశ్యతే గచ్ఛత్సత్వో గర్భాశయం తథా.

సూర్యకాంతపుమణిక్రింద నొక పొరకపుల్లనుచినయెడ సూర్యునియొక్క-
 తేజస్సు మణి యడ్డముగనున్నను క్రిందనుండుపుల్లను దహించును. ఇచ్చట సూర్యుని
 యొక్క-తేజస్సు మణిచే నడ్డగింపబడియుండుటవలన తేజస్సు ఇంధనము దగ్గిరకుబో-
 వుట కనబడదు. అయినను పుల్ల దహింపబడుటంగని తేజస్సంబంధముకలదని నిశ్చయ
 ముగ నూహించెదము. ఆవిధముగనే జీవుడు మిక్కిలి యదృశ్యపదార్థము కావున
 గర్భాశయమున జేరునపుడు తెలియబడదు. ఆట్టి జీవున కనపాయముగ ననువర్తించి
 యుండు మహాభూతసూక్ష్మశములును గోచరములుగావు. అయినను నానాటగర్భము
 వృద్ధినొందు కార్యమునుబట్టి జీవుడును తదనుసారములగు వంశభూత సూక్ష్మాణువులును
 గర్భాశయమున జేరినవని యూహింపదగును.

— ౧౧ ఒకజీవుడె నానారూపములుగ జనించుటకు కారణము. ౧౧—

కారణాను విధాయిత్యాత్ కార్యాణాం తత్స్వభావతా,
 నానాయోన్యాకృతీః సత్వో ధత్తేతోద్రుతలోహవత్. ౪

లోకమున ఖుటాదికార్యములన్నియు అవశ్యముగ కారణముల ననుకరించియుం-
 డుటస్వభావసిద్ధమైన గుణము. కావున కార్యములన్నియు కార్యమునకు సదృశములైన
 స్వభావముకల్గియే యుండును. వెండిమున్నగు లోహమునుకరించి అనేకరూపములు
 (మనుష్యాకారము, ఇతరజంతువుల యాకారములును) గ మూసల నిర్మించి అందుబోసిన
 యెడ మూసయెట్టి యాకారము కల్గియుండునో అట్టిరూపమే యందుంచబడిన లోహ
 మునకును కల్గును. ఇచ్చట లోహమొక్కరూపమేయైనను కారణమైన మూసకనుగుణ
 మైన మనుష్యాద్యాకారములే క్లిన్నభిన్నముగ సంభవించును. కావున జీవుడుఏకరూప
 మైనను దానికి కారణభేదమునంజేసి మనుష్యాది ఆకారభేదముకల్గును.

— ౧౨ స్త్రీ పురుషసపుంసకజన్మములుకల్గకారణము. ౧౨—

అతవచశుక్రస్య బాహుళ్యా జ్ఞాయ తేపుమాణ,
 రక్తస్య స్త్రీతయోస్సామ్యేకీబః.

వైవాక్యముచేత కార్యకారణములు అవశ్యముగ సాదృశ్యము కల్గియుండు-
 నని యేర్పడినది. ఆరెండిటికిని సాదృశ్యముండుటంజేసియే శుక్రార్తవముల రెండింటితో
 పురుషుని రేతస్సైన్యశుక్రము అధికిముగనుండి స్త్రీరేతస్సైన్య యార్తవము తక్కువగ
 నుండినయెడ (బలప్రముగనున్న శుక్రము బలహీనమైన యార్తవమును దిరస్కరించి)
 పురుషుడు జన్మించును. ఈవిధముగనే యార్తవము అధికిముగనుండి శుక్రముతక్కువ
 యగునప్పుడు స్త్రీశిశువుకల్గును. అటుగాక శుక్రార్తవములురెండును సమముగనున్నపుడు
 స్త్రీ పురుషచిహ్నములు మిశ్రమైన సపుంసకుడుపుట్టును.

స్త్రీ పురుషజన్మములు కలుగుటకు కారణములు తంత్రాస్తరముననిట్లు చెప్పబడి
 :- “స్త్రీ పుంసయోస్సుసంయోగే యద్యాదౌవిస్మజేత్సుమాన్, శుక్రం తతః
 మాన్ పీరిః జాయతేబలవాన్ దృఢః. ఆథ చేద్వనితాపూర్వం విస్మజేద్దక్తసంయు
 ం, తతోరూపాన్వితాకన్యా జాయతేదృఢసంయుతా” స్త్రీ పురుషులిరువురును
 భోగముజేయు సమయమున పురుషుడు శుక్రమును స్త్రీకన్నముందుగ విసర్జించిన
 యెడ మిక్కిలి బలవంతుడును దృఢగాత్ముడును వీరుడునునగు పురుషుడుపుట్టును. అటు
 క స్త్రీ యార్తాపమును పురుషునకన్న ముందువిసర్జించినయెడ మిక్కిలి దృఢగాత్రము
 యుండును. రూపవతియగు స్త్రీ పుట్టును అనియర్థము.

ఇచ్చట సీవిమర్శనమును ఎరుంగునది:— రసాదిసప్తధాతువుల యుత్పత్తి
 నుమును జెప్పవచ్చును “రసాద్దక్తం తతోమాంసం మాంసాన్తేదః తతోఽస్థిచ,
 స్థిమజ్జాతతః శుక్రం శుక్రాద్గర్భః ప్రజాయతే” అని చెప్పబడినది. వైవాక్యము
 రసధాతువువలన రక్తంబును, దానివలన మాంసంబును, మాంసమువలనమేద
 ను, మేదస్సువలన అస్థులును, అస్థివలన మజ్జయు, మజ్జవలన శుక్రంబును, అట్టి
 క్రమమువలన గర్భంబును పరుసగకల్గినని తెలిసెడి. రసము మొదలుజేసి శుక్రము
 కుంగల సప్తధాతువులును, స్త్రీలకును పురుషులకును సమానముగ నుండును. అట్లుండు
 యెడ ఒక యాపవతియగు స్త్రీ సుందరుడగు పురుషుని ప్రేమతోజూచినపుడు మద
 స్వీరితయైయుండ సప్తమధాతువును శుక్రముకూడ గర్భాశయమునకు స్రవించును.
 యిది డాయువతికేల గర్భముకల్గకూడదు. అను నాశంకకల్గను. గాని యిది సమంజసము
 లోపము.

పురుషుని సప్తమధాతువైన శుక్రంబును స్త్రీ యొక్కయార్తవంబును ఒకటిగ
 కలుపి స్త్రీకి గర్భముకల్గనుగాని కేవలము స్త్రీ యొక్క సప్తమధాతువైన శుక్రము
 త్రమున గర్భముగల్గబోదు. ఈవిషయమును అష్టాంగసంగ్రహమున వాగ్భటాచార్యు
 చెప్పిరి.

“యోషితోఽపి స్రవస్త్యేవ శుక్రం పుంసస్సమాగమే,
 గర్భస్యతునతత్కించ్చిత్ కరోతీతి నచింత్యతే”
 పురుషునితో జేరినపుడు స్త్రీకిని శుక్రము స్రవించును కాని ఆయ్యది గర్భధారణ
 కు సమర్థము కానోపదు.

— ఒక్కకాలముననే అనేకగర్భములు కల్గుటకు కారణములు. —

శుక్రాత్తవేపునః. గో
 వాయునా బహుశో భిన్నే యథాస్వంబవ్యాపత్యతా,

శుక్రార్తవములు స్రవించి యొకటిగ జేసినయెడ గర్భముకల్గినని చెప్పబడినది. అని రెండునుకలిసి గర్భాశయమున జేరునపుడు వాయువేగముచేత నాబీజము తుత్తునియలై యనేకబిందువులుగ వేరువేరుగ బడినయెడ అనేకశిశువులు ఒకగర్భముననే సమకాలమున గల్గుదురు. ఆబీజము ఎన్నితునియలగునో అందరు శిశువులు సమకాలమున గల్గుదురు. అందును శుక్రం బధికమైనబీజము వాయువుచే పలుడెరంగుల భిన్నమైనపుడు అనేక పురుషశిశువులును, స్త్రీవీర్య బధికమైనపుడు స్త్రీశిశువులును కల్గుదురు. (అందు కొన్నిబిందువులు పురుషవీర్యం బధికముగను, కొన్ని స్త్రీవీర్యబధికముగను నున్నపుడు పురుషులను స్త్రీలునుకూడ కల్గుదురు. అని యెరుంగునది) పండులు కుక్కలు మున్నగు తిర్యగ్జంతువులకు సమకాలమున ననేకశిశువులు జనించుటకు ఇదియే కారణము.

◀ వికృతాకారగర్భము కలుగుకారణము. ౭౯ ▶

వియోనివికృతాకారా జాయన్తే వికృతైర్కలైః. ౬

వాతాదిదోషములు ప్రకోపమునొందియున్నారముననుండునపుడు అట్టిదోషములచే శుక్రార్తవములు దుష్టమైననాడు ఇతరజంతువుల యాకారంబుగల శిశువులును, వికృతాకారములైన శిశువులును పుట్టుదురు.

◀ రజః ప్రవృత్తికాల నియమము. ౮౦ ▶

మాసిమాసిరజస్త్రిణాం రసజంప్రవతిత్ర్యహమ్,
వత్సరా ధ్వాదశాదూర్ధ్వం యాతిపంచాశతః పరమ్. ౭

స్త్రీలకు ఆహారరసమువలన పుట్టినరక్తము ప్రతిమాసమునందును మూడుదినములు నిరంతరముగ స్రవించును. ఆయ్యదిపుట్టిన సంవత్సరము మొదలు ప్రాయీకముగ పదిరెండవసంవత్సరమునుండి వెడలనారంభించి యేబదిసంవత్సరములవరకును స్రవించి పిమ్మట నెడలకనిలచును.

ఇచ్చట నీకాలనియమమునుతప్పి ముందైనను వెనుకయైనను వెడలనారంభించి యేబదిసంవత్సరములకు ముందు వెనుక గూడ నిలచుటకలదు. కావున నీకాలనియమము ప్రాయీకము. మరియు రసధాతువువలన రక్తముపుట్టునని 'రసాద్రక్తం' అను వాక్యముచే దెలియుచున్నను మరల 'రసజం' అనిచెప్పటచేత నిచ్చటజెప్పబడిన రక్తము ఆహారరసమువలన బుట్టినరక్తముగాని రసధాతువునబుట్టిన రక్తముకాదని యెరుంగునది.

◀ సద్గర్భధారణమునకు దగినవయోనిర్ణయము. ౮౧ ▶

పూర్ణఘోషవర్షాస్త్రీ పూర్ణవింశతీసంగతా,

శుద్ధేగర్భాశయే మార్తే రక్తే శుక్రేఽనిలేహ్నాది. ౮
 వీర్యవస్తం సుతం సూతే తతోన్యూనాబ్ధయోః పునః,
 రోగ్యల్పాయురధన్యోవా గరోభవతి నైవవా. ౯

గర్భమునివసించు కోశము గర్భాశయము, అట్టిగర్భాశయంబును ప్రసూతి మార్గంబును గర్భమునకు బీజభూతమైన శుక్రా ర్తవంబులును వాతాదులచే దుష్టములు గాక శుద్ధములై యుండి, అట్టిగర్భబీజమును ప్రేరేపించువాతము పిత్రాదులచే నావరింప బడక హృదయము దోషములచే నాక్రమింపబడక యుండుకాలమున వదునారువత్సరములవయసు పూర్ణమైనస్త్రీ ఇరువదివత్సరముల వయసునిండిన యువకునితో సంయోగముజేసినయెడ మిక్కిలివీర్యవంతుడగు కొడుకునుకనును. వైజెప్పినవయసుకు తక్కువ వయసున స్త్రీ పురుషులు సంభోగించినయెడ గర్భమునబుట్టు శిశువు రోగియగును. లేక అల్పాయువుగును. లేక ప్రతిష్ఠాహీనుడగును. ఒకనమయమున గర్భముకల్గకయే యుండును.

కొందరికి వైజెప్పిన వయోనిర్ణయమునకు ముందుపుట్టిన శిశువులుకూడ ప్రశస్తి గాంచియుండుటకూడ కలదు. కావున వైజెప్పిన వయోనిర్ణయము ప్రాయుకమని యెరుంగునది.

❦ దుష్టశుక్రా ర్తవభేదము. ❦

వాతాదికుణపగ్రంథి పూయక్షీణ మలాహ్వాయమ్,
 బీజాసమర్థం రేతోఽస్రం

(దుష్టముగాని శుక్రా ర్తవములు గరోభీత్సత్తికి కారణమైన బీజమని వైజెప్పంబడి నది. అటుగాక వాతాదిదూషితములగు శుక్రా ర్తవములు గరోభీత్సత్తికి కారణముకానో పవు) అయ్యదివాతపిత్తకఫములచే వేరువేరుగదుష్టమైనచోవాతశుక్రము, పిత్తశుక్రము, కఫశుక్రము ననబడును. మరియు పీనుగనుబోలె దుర్లంఘముకలది కుణపశుక్రము. (ఇ య్యదిదుష్టరక్తముచే దూషితము) గ్రంథినిబోలియుండునది గ్రంథిశుక్రము. చీమువలె నుండునది పూయశుక్రము. క్షీణించినది క్షీణశుక్రము. మలమూత్రములచే దుష్టమై నదిములశుక్రము. ఇతైరింగున దుష్టశుక్ర భేదములు ఎనిమిదివిధములనుండును. ఆ ర్తవము గూడ వైజెప్పినవిధవిధముగ వాతార్తవము, పిత్రార్తవము, కఫార్తవము, కుణపార్తవము, గ్రంథ్యార్తవము, పూయార్తవము, క్షీణార్తవమునని శుక్రా ర్తవము ననియెనిమిది విధముల సంజ్ఞాభేదములను, వానివాని లక్షణముల నెరుంగునది. మరియు చికిత్సయు శుక్రా ర్తవదోషములకు సమానముగనే యుండును. మలశుక్రము మూత్రముచే చెడినది మూత్రశుక్రమనియు, పురీషముచే చెడినది పురీషశుక్రమనియు రెండువిధములు.

❁ వాతశుక్రాదులకు వేరు వేరు లక్షణములు. ❁

స్వల్పజైష్ఠ్యోపజంవచేత్ ౧౦

రక్తేనకుణపంక్లేష్ట వాతాభ్యాం గ్రస్థిసన్నిభం
పూయాభంరక్తపితౄభ్యాం క్షణం మారుతపితౄతః ౧౧

వాతజ, పితౄజ, కఫజ, శుక్రలక్షణములకు వాతాదులకు వేరు వేరుగజెప్పిన లక్షణములబట్టి ఆయాశుక్రలక్షణములనెరుంగునది. (అందు వాతశుక్రము రూక్షగుణశ్యావారుణాది కాంతిగల్గియుండుననియు, విస్రగంధముఉష్ణగుణమునున్నగు పితౄలక్షణములు కల్గినది పితౄశుక్రమనియు, స్నిగ్ధత్వము, పాండువర్ణము పిల్చిలగుణము మున్నగు కఫలక్షణములు కల్గినది కఫశుక్రమనియు దోషలక్షణములచే తెలియునది) చెడినరక్తముచే దుష్టమై పీనుగవంటి దుర్గంధము కల్గినది కుణవశుక్రము. దుష్టములై కఫవాతముచే దూషితమై గ్రంథి వంటియాకారముకల్గినది గ్రంథిశుక్రము. దుష్టములగు రక్తపితౄములచే దూషితమై చీమునుబోలినది పూయ శుక్రము. దుష్టములగు వాతపితౄములచే దూషితమై క్షీణించినది క్షీణశుక్రము. (మూత్రమునకు సమానముగనుండునది మూత్ర శుక్రము పురీషమునకుసమానముగనుండునది పురీష శుక్రము. ఈరెండును మలశుక్రములు)

మరియు వాత, పితౄ, కఫ శుక్రలక్షణములు ప్రత్యేకముగ నాత్రేయునిచే నిట్లు చెప్పబడినది. “ఫేసిలం తనురూక్షంచ కృచ్ఛ్రీణాల్పంచమారుతాత్, భవత్యుపహతంశుక్రం నతద్గర్భాయకల్పతే, ససీల మధవాపీతం అత్యుష్ణం పూతిగన్ధివా, దహల్లిష్ఠం వినీర్యాతి శుక్రంపితై నదూషితమ్, క్షేష్టణారుద్ధమార్ద్రస్త భవత్యత్యర్థసిచ్ఛలమ్, ఇతి దోషాస్సమాఖ్యాతాః శుక్రస్యతు విశేషతః” వాతముచే దుష్టమైనశుక్రము నురుగుతోగూడి చుల్కునై రూక్షగుణముకల్గి మిక్కిలి కష్టముచే స్వల్పముగ వెడలును. పితౄముచే దూషితమగుశుక్రము సీలవర్ణమైవను పచ్చనివర్ణమైనను కల్గి మిక్కిలి కడియై దుర్గంధముకల్గి లింగమును దహించునట్లు మండుచు వెడలును. కఫముచే దుష్టమైనశుక్రము కఫముచే నడ్డగింపబడినమార్ద్రము కల్గి మిక్కిలి పిల్చిలలబడెయుండును. ఇని వాతాదులచే దుష్టమైన శుక్రలక్షణములు.

(వైని యెనిమిదివిధములగు దుష్టములగు శుక్రలక్షణములును వరుసగ వాతార్ద్రవాదు తెనిమిదిటి యార్ద్రకదోషములకును వరుసగ నెఱుండునది.)

❁ శుక్రదోష సాధ్యాసాధ్యవివరణము. ❁

కృచ్ఛ్రాణ్యోతాన్య సాధ్యం తు త్రిదోషం మూత్ర విట్పృభమ్,
వైజిష్యిన వాతశుక్రము మొదలు క్షీణశుక్రమువరకుంగల శుక్రదోషము

లును, ఆర్తవదోషంబులును కృచ్ఛస్సాధ్యములు. మూత్రముతో సమానగంధముకలది మూత్రశుక్రము. పురీషముతో సమానమైన గంధముకలది పురీషశుక్రము. ఈరెండును సన్నిపాతముచే దుష్టమైనది. ఈరెండును సన్నిపాతదుష్టమగుటంజేసి యసాధ్యము.

మూత్రపురీష దుష్టశుక్తార్తవములు సాన్నిపాతికములని “మూత్రపురీష గ్రంథి సన్నిపాతేన” అను వాక్యముచేత సశ్చతాచార్యులు చెప్పిరి.

◀◀ వాత, పిత్త, కఫదుష్టశుక్ర చికిత్స. ▶▶

కుర్యాద్వాతాదిభిర్దుష్టేస్వాపథమ్

వాత, పిత్త, కఫములచే దుష్టమైన శుక్తార్తవములకు వాతాదిదోషప్రకోపమున నాయాదోషములకు వేరువేరుగ జెప్పిన సామాన్యచికిత్సలజేయవలసింది. (వాతము ప్రకుశితమగుటచే దుష్టమైన శుక్రమునకు వాతప్రకోపమునకు జెప్పిన స్నిగ్ధోష్ణామ్లవణాద్యోషధములును, పిత్తదుష్టమగు శుక్రమునకు పిత్తప్రకోపమున జెప్పిన మధురశీతకషాయాదులును, కఫదుష్టమైన శుక్రమునకు కటుకరూక్షకషాయాదులును హితకరములని భావము.)

◀◀ కుణపశుక్ర చికిత్స. ▶▶

కుణపేషనః.

౧౨

ధాతకీపుష్పఖదిర దాడిమార్జునసాధితమ్,
పాయయేత్సర్పినథ వా విపక్వమసనాదిభిః.

౧౩

కుణపమును శుక్రదోషమునందు ఆరెవువ్వు, చండ్రచేవ, దానిమ్మబెరడు, మద్దిపట్ట వీనినిగూర్చి సిద్ధముచేయబడిన ఘృతమును త్రాగించవగును. లేక అసనాదిగణమున జెప్పిన ద్రవ్యములజేర్చి చేయబడిన ఘృతమునైన ద్రాగించవగును.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—వాతాది దుష్టశుక్రము నుద్దేశించి వేరువేరుగ జెప్పియున్న చికిత్సలే వాతాది దుష్టార్తవములకు సామాన్యముగ జేయవలగను. అందు గ్రంథి, పూయ, కుణపార్తవములకుమూత్రము క్రింద ప్రత్యేకముగ జెప్పియున్నది కావున సీమూడిటికిని శుక్రమునకు జెప్పిన చికిత్సను వదలి ప్రత్యేకచికిత్సయే యుచితము. కావున సీచెప్పిన కుణపచికిత్స శుక్రమునకుమూత్రము ఉపయోగించునది.

◀◀ గ్రంథి, పూయశుక్రముల చికిత్స. ▶▶

పలాశభస్మాశ్శభిదాగ్రన్ధ్యాభే పూయరేతసి,
ఋరూషకవటాదిభ్యాం

గ్రంథి శుక్రమునందు మోదు గాకులభస్మమును, పాహణభేదినిగూర్చి సిద్ధము చేయబడిన ఘృతము నుపయోగించునది. మరియు పూయశుక్రమునందు వరూషకాది గణమునను వటూదిగణమునను జెప్పిన ద్రవ్యముల గూర్చి సిద్ధముచేయబడిన ఘృతము త్రాగింపనగును.

❁ ఊణశుక్ర చికిత్స ❁

ఊణే శుక్ర కరీక్రియా. ౧౪

స్నిగ్ధం వాంతం విరిక్తంచ నిరూఢమను వాసి తమ్,
యోజయేచ్ఛుక్ర దోషార్తం సమ్యగుత్తరవస్తిభిః

శుక్రము ఊణమైనయపుడు అట్టి మనుజునకు తొలుత స్వేదవిధి ప్రకారము చె మటవెడలించి పిదప వమనవిరేచనములచేతను నిరూహణ అనువాసనవస్తికర్తలచేతను శోధనచికిత్సజేసి పిమ్మట శుక్రమును వృద్ధి నొందించు వాజీకరణాదుల నుపయోగించునది. శుక్రార్తవదోషములయందు ఉత్తరవస్తి నుపయోగించుట చాల ప్రధానకృత్యము.

మరియు “ఘృతం యజ్జీవనీయోక్తం చ్యవనప్రాశ ఏవ చ, గిరిజస్య ప్రయోగ శ్చరేతో దోషాన్ వ్యభోహతి.” అని యాత్రేయ వచన ప్రకారము జీవనీయ గణద్రవ్యముల జేర్చి సిద్ధము చేయబడిన ఘృతంబును, చ్యవనప్రాశరసాయనంబును, శిలాజీతువును నుపయోగించు నెడ రేతస్సుకు సంబంధించిన దోషములనన్నిటిని నివర్తింపజేయును.

❁ పురీషశుక్రార్తవ గ్రన్థ్యార్తవచికిత్స. ❁

సంశుద్ధో విట్ప్రభే సర్పిః హింజ్ఙుసేవ్యాది సాధితమ్,
పిబేత్ గ్రన్థ్యార్తవే పాతావోష్య వృక్షకజం జలమ్.

పురీషశుక్రమునందు వమనవిరేచనములచే తొలుత శోధనచికిత్సజేసిన పిదప ఇంగువ వట్టివేళ్లు మున్నగువానిచే సిద్ధమైన ఘృతమును త్రాగించునది. గ్రంథిఆర్తవమున చిరుబొద్ది త్రికటుకములు వృక్షకము (ఓషధివిశేషము) అనువానిని జేర్చి కాచబడిన కషాయము నుపయోగించునది.

‘హింగుసేవ్యాది’ అను నాచిశబ్దముచే నీయర్థము నెరుంగునది.—ఇంగువ, వట్టివేళ్లు, చిత్రమూలము, ప్రేంకణము, మ్రంగచెక్క, తామరకాడలు. వీనికషాయమును గూర్చి, దాల్చిన్నిచెక్క, ఏలకులు, కచోరములు. వీని చూర్ణమును కలిపి కాచబడిన ఘృతము నుపయోగించునది. ఈయోగము అష్టాంగసంగ్రహమున జెప్పబడినది.

మరియు మలశుక్రము అసాధ్యమని చెప్పియున్నను, మరల నిచ్చట చికిత్స జెప్పటచేత పురీషశుక్రమునకు మాత్రము ఒకవేళ సాధ్యవస్థయుకలదని తెలిసెడిని మూత్రశుక్రము అసాధ్యమగుటంజేసి యేచికిత్సజెప్పలేదు. కాననయ్యది యసాధ్యము.

◀◀ కుణపపూయార్తవముల చికిత్స. ◀◀

పేయం కుణపపూయార్తే చందనం వక్ష్యతేతు యత్,
గుహ్యరోగే చ తత్సర్వం కార్యం సోత్తరవస్తికమ్. ౧౭

కుణపార్తవమునందును పూయార్తవమునందును చందనమును జలముతో నుపయోగించునది. మరియు గుహ్యరోగచికిత్సయందు జెప్పిన యుపచారములన్నియు ఉత్తరవస్తియు వైజెప్పిన యార్తవదోషముల రెండిటియందు నుపయోగించునది.

◀◀ శుక్రశుక్రలక్షణము. ◀◀

శుక్రం శుక్లం గురుస్నిగ్ధం మధురం బహులం బహు,
ఘృతమాక్షిక తైలాభం సద్గర్భాయ

(మనుజులు భుజించు నానావిధాహారములు జాతరానలము చేపక్వమైయందుండి రసము నిర్పడును. అయ్యది పక్వమై రసధాతువుగ నేర్పడును. అట్టి రసధాతువునుండి రక్తంబును దానినుండి వరుసగ మాంస మేదోస్థిమజ్జాధాతువులు నేర్పడును. అట్టి మజ్జాధాతువువరకును అన్నిటియందును వ్యాపించిన యాహారరసముయొక్క సారము శుక్రమనబడును. అట్టి శుక్రము శరీరమునందెల్ల వ్యాపించియుండు శుక్రధరయను కలయందు పాలయందు నెయ్యివలెను, చెరకురసమున బెల్లమువలెను లీనమై సర్వశరీరమున వ్యాపించియుండును. అందును మజ్జాధాతువునందును వృషణములయందును స్తనములయందును విశేషముగ వ్యాపించియుండును. అయ్యది సంభోగవిషయమైన హర్షమున గల్గిన సంఘర్షణమువలన ప్రతియంగమునుండి వెడలి ఘనీభవించి మూత్రద్వారములముగ బైటవెడలును. ఈవిషయమునే సుశ్రుతాచార్యు లిట్టులు చెప్పిరి:—“యథాపయసిసర్పిస్తు గుడశ్చేక్షు రనేయథా, శరీరేషు తథా శుక్రం నృణాంవిద్యా ద్భిషగ్వరః। ద్యృష్టాశ్చే దక్షిణేవామే వస్తిద్వారస్యచాప్యధకి, మూత్రస్రోతకి పథాచ్ఛుక్రం పురుషస్య ప్రవర్తతే. కృత్స్నదేహశ్రితం శుక్రం ప్రసన్న మననస్తథా, స్త్రీఘవ్యాయచ్ఛతేశ్చాపి హర్షాత్తత్ప్రవర్తతే” ఈవాక్యములవివరమై వైజెప్పబడినది.)

అట్టి శుక్ర ధాతువు తెల్లని (స్పటికమువంటి) రంగుకల్లి బరువై స్నిగ్ధమై మధుర రసముకల్లి చక్కనై యధికముగనుండి నెయ్యివలె గౌరవర్ణంబైనను, తేనెవలె క్రొవ వర్ణంబైనను, నూనెవలె కృష్ణవర్ణంబైనను కల్లియుండిన నయ్యది మంచి గర్భరూపము నొంద సమర్థమైయుండును.

◀◀ శుద్ధార్తవలక్షణము. ◀◀

లాఘోరసశశాస్రాభం ధౌతంయచ్చ విరజ్యతే,

(పైజెప్పినరీతిగ నాహారసారరూపమై రక్తరూపమునంది ప్రతిమాసమున మూడేసిదినములు గర్భకోష్ఠమునుండి బయటవెడలునది యార్తవము. అది యధికము వెడలినను మూడుదినములకన్న నధిక కాల ముచవర్తించినను రక్తప్రదరము మున్న; వ్యాధులుగపరిణమించును) అట్టి యార్తవము లత్తుకరసమును కుండేటి నెత్తురునుబో నెఱ్ఱనై అయ్యది గుడ్డకంటిననాడు నీళ్లబోసి పులిమినయెడ రంగు గుడ్డకంటికొన యుండునెడ పరిశుద్ధమని యెరుంగునది. అయ్యది గర్భరూపమునొంద నమరక్ష యుండును.

◀◀ గర్భోత్పత్తికిముందు దంపతుల నియమము. ▶▶

శుద్ధశుక్తార్తవం స్వస్థం సంరక్తంమిథునంమిథః. ౧౯

స్నేహైః పుంసవనైః స్నిగ్ధం శుద్ధం శీలితవ స్తికమ్,
నరం విశేషాత్ క్షీరాజ్యైః మధురౌషధ సంస్కృతైః. ౨౦
నారీం తైలేనమామైశ్చ పితృలైః సముపాచరేత్.

స్త్రీ పురుషులు (దంపతులు) పైజెప్పినరీతిగ శుద్ధమైన! (దోషరహితమైన శుక్రం బును ఆర్తవంబును స్వస్థమై (రోగరహితమైన) నశరీరముకల్గి ఒకరియందొకరికి పరస్పర మనురాగము కల్గియుండవలెను. పురుష ప్రజనుకల్గించుటకు నమర్థమైన ఫలశ్శుతము మహాకల్యాణశ్శుతమునున్నగు స్నేహద్రవ్యముల సేవించుటచే కోష్ఠముమిక్కిలి స్నిగ్ధముగ జేసికొని వమనవిరేచనములచే శోధనముజేసి పిదప ఆనువాసనాదివస్తికర్తలనలవాటుగ జేయుచుండవలెను తొలత పైజెప్పినరీతిగ స్నేహశోధనముల జేసికొనిన దంపతులలో పురుషుని మధురరసంబులును మధుర ప్రభావంబులునుకల జీవనీయాది మధురౌషధములచే సంస్కరింపబడిన క్షీరములచేతను ఆజ్యముచేతను విశేషముగ నుపచరించవలెను. స్త్రీని తైలముచేతను, మిఠుములచే జేయుడిన భక్ష్యాదులచేతను, పిత్రమును వృద్ధినొందించు నౌషధాదులచేతను ఉపచరించవలెను.

(ఇచ్చట మధురౌషధ సంస్కారమునొందిన క్షీరాజ్యములచే శుక్రమువృద్ధి నొందును కావున పురుషులకు ప్రధానము. స్త్రీలకు శుక్రవృద్ధి యవసరము కాదు కావున పిత్రమునువృద్ధినొందించు ఔషధములు రక్తమునుకూడ వృద్ధినొందించును కావున వానిని తైలాదులను విశేషముగ నుపయోగించవలెను. క్షీరాజ్యములమాత్రము సామాన్యముగ నుపయోగించవలెనని భావము)

◀◀ ఋతుమతియగు స్త్రీలక్షణము. ▶▶

తౌమప్రసన్నవదనాం స్ఫురచ్ఛోణిపయోధరామ్. ౨౧

స్రస్తాఽక్షీకుక్షీం పుంస్కామాం విద్యా దృతుమతీంస్త్రియం,

జ్వరాదిరోగములచే గాక స్వభావముచేతనే చిక్కి నిర్మలమైన కాంతితో గూడిన ముఖంబును, కొంచెముగ నదరుచున్న పిరుదులును స్తనములును, స్వస్థానము నుండి చలించినట్లున్న కన్నులును కుక్షీయుకల్గి, పురుషునివై నభిలాషకల్గిన యకావన వతియగు స్త్రీ ఋతుమతియని యెరుంగునది.

— ౧౧ గర్భధారణమునకు నియత కాలము. ౧౧ —

పద్దం సంకోచమాయాతి దినేఽతీతే యథాతథా. ౨౨

ఋతావతీతే యోనిస్సా శుక్రంనాతః ప్రతీచ్ఛతి,

తామరపువ్వు పగలెల్ల వికసించియుండి భాసు డస్తమించినతోడనే మరల ముకుళించును. ఆవిధముగనే ఋతుకాలమున స్త్రీలకు యోనివివృతమైయుండును. కావున నాసమయమున శుక్రమును గ్రహింపనోపును. ఆఋతుకాలముగడచిన పిదప అస్తమయానంతరము కమలము ముకుళించుభంగి ద్వారముమూసికొనును కావున పురుషుని శుక్రమును గ్రహింపనోపదు. అందువలన నక్కాలమున గర్భమునిలువదు.

— ౧౨ ఆర్తవము వెడలుక్రమము. ౧౨ —

మాసేనోపచితం రక్తం ధమనీభ్యామృతౌపునః. ౨౩

ఈషత్కృష్ణం విగర్హంచ వాయురోవ్ని ముఖాన్నుదేత్,

సెలదినములవరకును భుజింపబడిన యాహారము పక్వమై దానంగల్గరసము వలన పుట్టిన రక్తము నానాట సెలదినములు వృద్ధి నొందియుండును. ప్రకోపమునొందక స్వభావస్థితినుండు వాతము పైజెప్పిన రక్తమును రెండునాడులకుండి ఋతుకాలమున యోని ముఖమునుండి బైటవెడలించును. ఆరక్తము స్వభావస్థితినుండు వాతముచే ప్రేరితమగుటంజేసి కొంచెముగ నలుపురంగుకల్గియుండును. పిత్తము సమస్థితినుండుటంజేసి నూరక్తము దుర్గంధములేకుండును. (కఫమునకు స్థితినుండుటంజేసి శ్వేతాదివర్ణములులేకుండును. ఇదియే ఆర్తవము.)

వాతపిత్తకఫములు ప్రకుసితములుగాక సమస్థితినుండి యొకమాసమువరకును వృద్ధి నొందియున్న శుద్ధరక్తము స్వభావస్థితినున్న వాతముచే ప్రేరితమై నాడీమార్గమున యోనిద్వారమునుండి బైట వెడలిన నయ్యది శుద్ధఆర్తవము. అదియే కలుగనున్న గర్భరూపమైన ఫలమునకు సూచకమగుటంజేసి పుష్పమని చెప్పవగును. ఆర్తవము యోని నుండి వెడలునమయమున యోనిదారము వివృతముగనుండును.

— ౧౦ పుష్పవతియైననయమున నుండవలసిన నియమములు. ౧౦ —

తతఃపుష్పేక్షణా దేవ కల్యాణధ్యాయినీ త్ర్యహమ్. ౧౪

మృజాలంకారరహితా దర్భసంసరణాయినీ,

క్షైరేయంయావకంస్తోకం ణోష్ఠశోధనకర్షణమ్. ౧౫

పణ్ణే శరావేహస్తేవా భుజ్జీత బ్రహ్మచారిణీ.

పిమ్మట వైశిష్టినరీతిగ పుష్పరూపమైన యార్ద్రవమువెడలిన దానిం జూచినది మొదలు పుష్పవతియైన యాస్త్రీ శుభకరములగు విషయములనే ఆవశ్యముగ తలచుచుండవలెను. స్నానమును శరీరమునకు కటకాద్యలంకారములను పుష్పమాల్యాదులను ధరింపక దర్భలబరిచిన శయ్యపై వరుండియుండవలెను. శరీరమున మధ్యభాగముననుండు మహాస్తోతస్సునకు జేరియున్న ఆనుపక్వాశయము ణోష్ఠము. ఆట్టిణోష్ఠము శోధించునదియు దానియవయవముల కృశింపజేయునదియునగు క్షీరముతో పక్వము చేయబడిన యవాన్నము స్వల్పముగ భుజింపవలెను. ఆట్టియాహారమును విస్తరియం దైనను మూకుటియందైనను చేతియందైనను ఉనిచిభుజింపవలెను. సంభోగమునువదలి స్వస్థచిత్తము కల్గియుండవలెను. వైజిష్యిన నియమములతో మూడురాత్రులు గడచునం దాకయుండవలెను.

ఇచ్చటఅలంకారశబ్దము “అలంక్రియతేవిభిః శరీరమితి అలంకారాః” అను పు్యత్పత్తిచేత శరీరము నలంకరించు కటకాదిభూషణములను గంధమాల్యాదులను బోధించుచు కావున భూషణగంధమాల్యాకుల విస్తరించి యుండవలెనియర్థము. ఋతుమతిగ నున్న మూడుదినములును భర్తను కంటనైనజూడదగదు. ఈవిషయము సుశ్రుతమున త్ర్యహంచభర్తసంరక్షేత్” అనువాక్యముచే జెప్పబడినది.

— ౧౧ ఋతుమతినాలవ నాడాచరింపదగిననియమము ౧౧ —

చతుర్థేషీ తతః స్నాత్వా శుక్లమాల్యాచ్ఛురాశుచిః. ౧౬

ఇచ్చస్తీ భర్తృసదృశంపుత్రం, పశ్యేత్పురః పతిమ్,

వై శిష్టినరీతిగ మూడుదినములు నియమముతోగడపి నాలవనాడుదయమున నున్నిసిండి మొదలగువానిచే నలుగువెట్టుకొని శుభ్రముగన్నానముజేసి తేల్లని పుష్పమాలికలను వస్త్రములనుధరించి మనస్సును శరీరమును పరిశుద్ధముగనుంచుకొని తనభర్తకు సమానుడగు ఘాత్రుడు తనకుగల్గవలెననికోరి తానింకెవ్వరినిజూడక మునుపు తొలుతతన భర్తనుమిక్కిలి ప్రేమతో జూడవలెను.

నాలవ నాడుండవలసినబద్ధతి యష్టాంగసంగ్రహమున నిట్లుచెప్పబడినది:— “చతుర్థేత్వహని ఉద్వర్జితా శీతశలిలస్నాతా అనులితా ఆలంకృతా శుక్లమాల్యా

మృరాకృతమంగళ స్వస్వయనా ఏవంవిధమేవభర్తారం పశ్యేదనన్యమనాః; తథాహి యాదృశంపశ్యతి చింతయతివా తాదృశమేవ ప్రసూతే” ఈవాక్యముచేత నాల్పనాడు నలుగుపెట్టుకొని చల్లనినీళ్లలో స్నానముచేసి చందనాదుల నలంకరించుకొని మంగళాశీర్వాదముల పెద్దలవలనబడసి ఆవిధముగనే స్నానాదులజేసి యలంకరించుకొన్న భర్తయనునప్పున దలంచుచు తొలుత భర్తయచూడవలెనని తెలిసెడిని. మరియు ఋతుస్నానముజేసిన స్త్రీ తానెవ్వరితలంచినను చూచినను అట్టిపుత్రుడుకల్గును కావున తొలుత భర్తనేతలంచుచు చూడవలెననియు తెలిసెడిని.

ఈవిషయమునే సుశ్రుతాచార్యుడు స్వప్నముగనిట్లుచెప్పెను:—పూర్వం పశ్యే దృతుస్నాతా యాదృశం నరమజ్ఞనా, తాదృశంజనయేత్పుత్రంభర్తారందర్శయేదతః.”

— ఋతుకాలము సంభోగనియమము. —

ఋతుస్తు ద్వాదశనిశాః పూర్వాస్తిసోఽత్ర నిద్దితాః. ౨౭
 ఏకాదశీచయుగ్తాసు స్యాత్పుత్రోఽన్యాసు కన్యకా,

స్త్రీఋతుమతియైన నాడుమొదలుజేసి పండ్రెండు రాత్రులుఋతుకాలము. అందుతొలుత మూడురాత్రులు సంభోగమున కర్తములుకావు. పదునొకండవ రాత్రి కూడ సంభోగమున కనర్తము. తక్కినఏడురాత్రులును సంభోగమునకు యోగ్యములు. అందు నమసంఖ్యయైననాల్గు, ఆరు, ఎనిగిది, పది, పండ్రెండు సంఖ్యలైన ఆయిదు రాత్రులయందు సంభోగించినపుత్రుడు కలుగును. బేసిసంఖ్యయైన, ఐదు, ఏడు, తొమ్మిది అను నీసంఖ్యలైన రాత్రులయందు సంభోగముజేసిన స్త్రీశిశువుకల్గును.

ఇచ్చట నీవిమర్శనము నెఱుంగునది:—వైశెష్ఠిన సంభోగార్థమైన ఋతుదినము లలో సరిదినములయందు పురుషులకు శుక్రముధికమై స్త్రీలకార్తవము తక్కువగు నుండునుకావున “స్త్రీయశ్యుక్తేఽధికే స్త్రీస్యాత్పుమాన్పుంసోఽధికే భవేత్.” అనుసిర్షయప్రకారము శుక్రముధికముగ నుండుటంచేసి యారాత్రులయందు సంభోగించిన పురుషశిశువు కలుగును. బేసిదినములయందు పురుషులకు శుక్రముతక్కువగునుక స్త్రీలకార్తవము అధికముగనుండటము కావున నారాత్రులయందు సంభోగించిన స్త్రీశిశువుకల్గును. కావున పురుషసంతతియం దిచ్చగలవారు సరిరాత్రులయందును, స్త్రీసంతతి బడయగోరువారు బేసిరాత్రులయందును సంభోగముజేయు టుచితము. ఒకవేళ నాహారాది విశేషమునంజేసి వైశెష్ఠిన నియమము నతిక్రమించి సరిదినములయందు శుక్రముధికముగనుండక తక్కువయగునేని స్త్రీవిహ్నములతోగూడి బలహీనుడగు పురుషుడుపుట్టును. బేసిదినములయందు శుక్రముధికముగనుండునెడ పురుషచిహ్నములుగలి బలశాలినియగునీ ఫుటును. ఏవిధమున జూచినను సరిదినములయందు పు

పుడును చేసినదివలననుండ మొదటి సంతతియు గల్గుట నిష్కలము. పండ్రెండుదినముల కడచినపిదప వదునూడవరాత్రి మొదలు జేసినసంభోగము చేసినయెడ గర్భముగల్గుటకుండుట యకాక గర్భద్వారముచేయును! కావున మరల ఋతు కాలమువరకు సంభోగముమాడదు.

మరియు ఋతుదర్శనమైనది మొదలు మూడురాత్రులలో సంభోగముజేసి యెడ ఆర్ద్రవము ప్రవహించుచుండుటవలన వీర్యమును గ్రహించవలెను. నదిప్రవహించుచుండునపుడు అందుంచబడిన వస్తువు నదీవేగముచేత వెలికింజనుగాని లోపల ప్రవేశింపదుకదా! ఆతిరుననే ఆర్ద్రవము ప్రవహించి వెలికింజనునపుడు యెదుటవచ్చు శుక్రమును వెలికింద్రోయుచుగాని గ్రహించవలెను. కావున నామూడురాత్రులను సంభోగమున కర్తవ్యములుకావు.

తావిషయమును సుశ్రుతాచార్యుడు విఫులముగ నిట్లు వివరించెను:—“త ప్రభవే దిననే ఋతుమత్యాం మైఘన మనాయుష్యం పుంసాంభవతి; యశ్చ త్రాంత్రే ధీయతే గర్భ్యః సప్రసమానో ముచ్యతే, ద్వివీయేఽప్యేవం సూతికాగ్యహేవా, త్యుయేఽప్యేవ మసంపూర్ణాస్తోఽల్పాయుర్వా భవతి, చతుర్థేస్న సుపూర్ణాస్తో దీర్ఘాయుష్య భవతి.....తస్మాన్నియమవతీం త్రిరాత్రంపరిహరేత్, ఆతః పరంమాసాదుపేయాత్” స్త్రీ ఋతుమతియైవ నాడుసంభోగము చేసిన పురుషునకు ఆయువు తీణించును. ఒకవేళ నాడు గర్భము నిలిచినను ప్రసవసమయముననే గర్భము మృతిజెందును. రెండవనాడు సంభోగము చేసినయెడ నాడుధరింపబడిన గర్భము ప్రసవకాలమునందైనను పురిటిలోపలనైనను మృతిజెందును. మూడవనాడు నిలిచినగర్భము అసంపూర్ణాంగమగును. లేక శిశువు అల్పాయువుగనగును. నాల్గవనాటిరాత్రి నిలిచినగర్భము అవయవములన్నియు సంపూర్ణములై శిశువు దీర్ఘాయువువగును. కావున పుష్కవతియైవ స్త్రీ మూడురాత్రులు బ్రహ్మచారిణియై పైజెప్పిననీయమముల నాచరించుచుండవలెను. ఆసమయమున పురుషుడు సంభోగము చేయరాజనదు. పైజెప్పిన ఋతుదినములు పండ్రెండును కడచినపిదప మరల ఋతు కాలమువచ్చునందాక నొకమాసమునకు మరల సంభోగము చేయనగును. అనిభావము.

☞ ఋతున్నానానంతర కృత్యము. ☞

ఉపాధ్యాయోఽథ పుస్త్రీయం కుర్వీతవిధివ ద్విధిమ్. ౨౦
 నమస్కారపరాయాస్తు శూద్రాయా మస్తవజ్జితమ్,
 పైజెప్పినరీతిగ ఋతున్నానముజేసిన పిదప పురోహితుడు పుస్త్రోత్సత్తి కను
 హాలమగు హోమమును శాస్త్రోక్తమున కన్యూనానతి రిక్తముగ చేయించవలెను. ఇట్లే

విధానము బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యులకు మూడువర్ణములవారికి నమానము. శూద్రస్త్రీకి నమస్కారమును ప్రధానముగ జేయించి వైజెప్పిన విధానమంతయు మంత్రములేక తంత్రమును మాత్రము జేయించునది.

— ౧౦ బుతుకాలనిధానమునకు ఫలము. ౧౦ —

అవస్థ్య ఏవం సంయోగః స్యాదపత్యం చ కామతః. ౨౯
 సన్తోఽప్యహురపత్యార్థం దంపతోఽస్య సుగతం రహః,
 దురపత్యం కులాఙ్గారోగోత్రే జాతం మహాత్యపి. 3౦

వైజెప్పిన విధి ప్రకారము యథాకాస్త్రముగ నాచరించి దంపతులు ఒకటిగ కూడి భోగించినయెడ వారి సంయోగము వ్యర్థముగాక గర్భోత్పత్తి కనుకూలముగ నుండును. అంతియకాక అట్టి గర్భముకూడ తన కభిమతమైన శిశువును గల్గింప నమర్థమగును. దంపతులు ఏకాంతముగ జేరుట సంతతికొరకుగాని కేవలము గ్రామ్యసుఖము ననుభవించుటకు కాదని పెద్దలగు సాధువులు చెప్పెదరు. కావున అట్టిసంయోగము ఫలవంతముగ నుండుట యావశ్యకము. మరియు దుష్టమైన యపత్యము (స్త్రీశిశువైనను పురుషశిశువైనను) గొప్ప (ప్రశస్తమైన) వంశమున బుట్టినను, ఆయ్యది యాకులమును నిప్పుకణమునుబోలె నశింపజేయుంగాని కులమునకు పేరు ప్రతిష్ఠలచెచ్చుటకు నమర్థము కానోపదు. (కావున మంచిగర్భముగల్గుటకై వైజెప్పినవిధానమును ఆచరించవలెననుట)

— ౧౧ ఇష్టమైన సంతానముగల్గును పాయము. ౧౧ —

ఇచ్ఛేతాం యాదృశంపుత్రం తద్రూపచరితాంశ్చ తే,
 చింతయేతాం జనపదాం స్తదాచార పరిచ్ఛదే. 3౧

దంపతులు ఎట్టి సంతానము కావలెననికొరెదరో అట్టి సంతానమునకు సంబంధించిన యాచారంబుల నాచరించుచు ఆందుకు కనిన జన్మవాహన శయ్యాంబుకారాదులు కల్గియుండవలెను. మరియు వారు కోరినపుత్రున కనుగుణమైన రూపమును చరిత్రములను అట్టిపుత్రుడుండు గ్రామాదులను మనసున విశేషముగ తలచవలెను. (అట్టిరూపాదుల తలచినచో వారికి తప్పక వారుకోరిన పుత్రుడైనచు పుత్రికయైనను కల్గును.)

— ౧౨ దంపతుల శయ్యారోహణక్రమము. ౧౨ —

కర్తాస్తే చ పునూకాసర్విః క్షీరశాలోదనాశితః,
 ప్రాగక్షిణేన పాదేన శయ్యాం నూహలూర్తికాఙ్ఘయా. 3౨
 ఆరోహేత్ స్త్రీతు వామేన తస్య దక్షిణపార్శ్వభిః,
 త్రైలమాషోత్తరాహారా తత్రమస్త్రం ప్రయోజయేత్. 33

వైశిష్ట్యని పుత్రీయహోమమును విధ్యుక్తచ్రకారము నెరవేర్చిన పిదప పుర
 ఘడు నెయ్యిని ఊరమునుగూర్చిన రాజనంపు బియ్యపు యోగిరమును భుజించి జ్యోతి
 ఘ్నాని యానతివడసి మంచులగ్నమున తన కుడికాలిచేత స్త్రీకన్న ముందు మంచమె
 క్కవలెను. స్త్రీపురుషుడు మంచమెక్కిన పిదప ముందు సూనెయు మిఠుములును అధిక
 ముగగల యాహారమును భుజించి తన పురుషునకు దక్షిణపార్శ్వమున తన యెడమ
 కాలితో ముందు మంచమెక్కవలెను. ఇతైరంగున నిరువురును మంచముజేరిన పిదప
 సీక్రిందిమంత్రమును జపించవలెను.

—ॐ మంత్రము. ౧—

అహిరసి ఆయురసి సర్వతః ప్రతిష్ఠాసి ధాతా త్వాం
 దధాతు; విధాతాత్వాం దధాతు, బ్రహ్మవర్చసా భవేతి
 బ్రహ్మోబృహస్పతి ర్విష్ణుః సోమస్సూర్యస్తథాశ్వినౌ,
 భగోఽథ మిత్రావరుణౌ వీరందదతు మే సుతమ్.

వైశిష్ట్యనిరీతిగ దంపతు లిద్దరును శయ్యవైసెక్కి 'అహిరసి—మేసుతమ్' అను
 సీమంత్రమును జపించునది. బ్రహ్మ, బృహస్పతి, విష్ణువు, సోముడు, సూర్యుడు, అశ్వీ
 సీదేవతులు, భగుడు, మిత్రావరుణులు, వీరందరును మిక్కిలి శూరుడగుకొడుకును నా
 కిచ్చెదరుగాత! యని మంత్రార్థము.

—ॐ ఏకాంతనియమము. ౧—

సాస్త్యయిత్వా తతోఽన్యోన్యం సంవిశేతాం ముదాన్వితే,
 ఉత్తానా తన్ననాః యోషిత తిష్ఠే ద్ద్యైస్సుసంస్థితైః. 3౪

తథా హి బీజం గృహ్ణోతి దోషైః స్వస్థానమాస్థితైః,

వైశిష్ట్యనిరీతిగ మంత్రము జపించి పిదప నొకరి నొకరు ప్రియవచనసరసల్లా
 పాదులచే స్త్రీ తిని కల్పించుకొని సంతసించిన మనస్సుకలవారలై యొకటిగఱాడి క్రీడ
 నలువనగును. అందు స్త్రీ కరచరణాద్యవయవములను వంకరటింకరగ నుంచుకొనక నమ
 సితినుంచుకొని తనమగనినుండే పరిపూర్ణముగ మనంబునిడి వెలికిలవరుండవలెను. అట్లు
 న్నయెడ వాతపిత్తకఫములు తమతమ నెలవులయం దనుస్థములై యుండును. దానింజేసి
 స్త్రీ గర్భవీజమును గ్రహింప నమర్థమగును.

వైశిష్ట్యని విధముగాక పురుషుడు పరుండి స్త్రీపైనున్నయెడ స్త్రీచేష్టలుకల పురు
 షుడుజనించును. లేక పురుషచేష్టలుకల స్త్రీయొన పుట్టును. కావున స్త్రీక్రింద వెలికిల
 బరుండి పురుషుడుపైనుండవలెను. మరియు పార్శ్వములబరుండి భోగింపంజనదు. కుడి

ప్రక్కవరుండి సంగమముచేసిన నా ప్రక్కనుండు కఫము ఉద్రిక్తమై గర్భాశయమును మూయును. దానంజేసి గర్భబీజమును గ్రహింపనోపదు. ఎడమ ప్రక్కవరుండి భోగించినచో నా ప్రక్కనుండు పిత్తము ప్రకోపమునొంది శుక్రశోణితములను తపింపజేయును. బోరగిలబరుండినయెడ వాతము ప్రబలమై యోనికి బాధకల్పించును. కావున పైజెప్పినరీతి వెలకిలబరుండి యవయవముల సుస్థముగ నుంచుకొనియున్నయెడ దోషము స్వస్థానములనే సుస్థములైయుండును. బీజమును గ్రహింపనోవును.

ఈవిషయము అష్టాంగసంగ్రహమున నిట్లు చెప్పబడెను:—“నచాసావధస్తిష్ఠేత్, తథాహిస్త్రీచేష్టః పుమాన్జాయతే, పుంచేష్టావాస్త్రీచ నచశ్యబ్ధాం పార్శ్వగతాంవాసేవేత, న్యుబ్జాయాః వాతోబలవాన్ సయోనింపీడయతి, దక్షిణపార్శ్వగాయాః శ్లేష్మపీడితశ్చుప్యతః పిదధాతి గర్భాశయమ్, వామపార్శ్వగాయాః తత్పిత్తం విదహతిరక్తశుక్రే, తస్మాదుత్తానా బీజంగృహ్ణాతి” (దీనియర్థమే వైని వివరింపబడియె)

—● సద్యోగృహీతగర్భలక్షణములు. ●—

లిజం తు సద్యోగర్భాయాః యోన్యాబీజస్యసద్గ్రహాః 3౫
 తృప్తిర్గురుత్వం స్ఫురణం శుక్రాస్తాస్తాననుబద్ధనమ్,
 వృద్ధయ స్పష్టనం తన్వ్రాతృత్ గ్లానిర్గోమహర్షణమ్. 3౬

స్త్రీ గర్భమును గ్రహించిన యుత్తరక్షణమే క్రింద వివరింపబడు లక్షణములు కానబడును:—గర్భరూపమైన బీజమును యోనిచే గ్రహించును. సంభోగమునండు తృప్తిజెందును. అవయవములు బరువుగనుండును. యోనియదరును. శుక్రశోణితములు బైట వెడలకుండును. రొమ్మదరును. మైమరచియుండును. డస్పికల్లును. బడలికయు రోమాంచంబును కల్లును. ఈలక్షణములన్నియు గర్భమును గ్రహించునప్పడే స్త్రీలకు కల్లును.

నుశ్చుతాచార్యుండు సద్యోగృహీతగర్భలక్షణముల నిట్లు పదేశించెను:—“తత్ర సద్యోగృహీతగర్భాయాః లిజానిః—శ్రమోగ్లానిః పిపాసాసంక్లిషదనంశుక్రశోణితయో రవబద్ధః స్ఫురణంచయోనే” ఈవాక్యముచేత శ్రమంబును, బడలికయు, డస్పియు, తొడలనొప్పియుగూడ కల్లనని తెలిసెడి.

—● ప్రథమసగర్భలక్షణము. ●—

అవ్యక్తః ప్రథమేమాసి సప్తాహాత్కలీభవేత్,
 గర్భః పుంసవనాస్యత్ర పూర్వంవ్యక్తేః ప్రయోజయేత్. 3౭
 బలీపురుషకారోహి దైవమ్యుతి రిచ్యతే,

గర్భమును గ్రహించిననాటనుండి ముప్పదిదినములు ఒకమాసము. అందు ఏ దినములవరకును కఫముతోగూడి గర్భము సిండాకారమై యుండును. పిమ్మట మాస గడచునందాక పురుషచిహ్నంబులైనను, స్త్రీచిహ్నంబులైనను స్ఫుటముగ నేర్పడక నీ బుడగవలె నుండయై యుండును. అట్టియవ్యక్తస్థితియందు పుంసవన (పురుషశిశువు కంటకుదగిన) ప్రయోగములనుపయోగింపజనును. (పురుషప్రయత్నము ప్రబలముగనుం నెడ బలహీనముగు దైవప్రయత్నమునుగూడ నతిక్రమించి పురుషశిశువును కల్పించున కావున పుంసవన ప్రయోగమువలన పురుషశిశువు కల్గును.

ఇచ్చట నీవిమర్శనము నెరుంగునది:—“శుద్ధేశుక్తార్త కేసత్వో స్వకర్తృష్టే దూషితోః, గర్భస్పృష్టా యతే. శుక్రస్య బాహుశ్యాజ్జాయతేపుమాన్ రక్తస్య స్త్రీ యోస్యా మ్యేక్షీబః” అను వైశేష్యబడిన వాక్యములచేత పరిశుద్ధములగు శుక్తార్తము సంబంధమునంజేసి జీవుడు తాను తొలిపుట్టువునజేసిన శుభాశుభకర్మానురూపము? స్త్రీపురుషరూపమైన జన్తము నొందుననియు, అందును శుక్రమధికమైనచో పురుష జన్తంబును, ఆర్తవమధికమైనచో స్త్రీజన్తంబును కల్గుననియు నేర్పడుచున్నది. అట్ల శుక్తార్తవముల న్యూనాధిక్యములు తాజేసినకర్మానుగుణముగకల్గును. ఈనిర్ణయమునుబట్టి స్త్రీపురుషజన్తభేదములకు దైవికమై స్వకర్తృపరిపాకమే కారణముగాని వేరొండులేదని స్ఫుటమగుచున్నది. అట్లుండ పుంసవన ప్రయోగముచే పురుషు డెట్లుపుట్టును? అనునా శంక కల్గును. అయినను దైవబలము తక్కువై పురుషప్రయత్నము ప్రబలముగ నున్నపుడు దైవబలమును ధిక్కరించి పురుషప్రయత్నము కొనసాగును. కావున స్వకర్తృ పరిపాకము స్త్రీజన్తము నిచ్చునట్టిదైనను అంతకన్న పురుషప్రయత్నము ప్రబలమై నపుడు పుంసవన ప్రయోగమున పురుషజన్తము కల్గనోవును. అట్టియెడ దైవపురుషకార ప్రాబల్యమును స్త్రీపురుషజన్తమునుబట్టియే యూహింపదగును. (పుంసవనము నుపయో గించినను స్త్రీజన్తముకల్గినయెడ దైవము ప్రబలమనియు, పురుషజన్తముకల్గిననాడు పురుషకారము బలవత్తరమనియు నూహింపవలెనని భావము)

☞ పుంసవనయోగములు. ☞

పుష్యేపురుషకం హైమం రాజతం వాధవాయసమ్. 3౮
 కృత్యాఽగ్నివర్ణం నిర్యాప్యక్షీరే తస్యాఽఙ్జలింపిబేత్,

బంగారుతోనైనను వెండితోనైనను ఇనుముతోనైనను పురుషాకృతిగ బొమ్మను జేసి పుష్యమిసత్కృతమునాడు నిప్పువలె నెఱ్ఱినగునట్లు ఆబొమ్మను నిప్పునకాల్చి ఆవు పాలలో నునిచి చల్లార్చి యాపాటు నాల్గుపలములను త్రాగునది.

◀◀ పుంసవనమునకు ఆపామార్గాదియోగము ▶▶.

గౌరదండమపామార్గం జీవకర్షభసైర్యకాణ.

3F

పిబేత్పుష్పేజలేపిష్టాణ్ ఏకద్విత్రిసమస్తశః,

ఎఱ్ఱనికాడలుకల ఉత్తరేణి, జీవము, ఋషభకము, సైర్యకము (ఓషధివిశేషము)

ఈనాల్గిటితో నొక్కొకటినైనను రెండేసి నైనను మూడేసి నైనను నాల్గిటి నైనను చేర్చి
నీళ్లతోనూరి కల్కముజేసి పువ్యమీనక్షత్రమునాడు త్రాగునది.

◀◀ బృహతీమూలయోగము. ▶▶

క్షీరేణ శ్వేతబృహతీ మూలం నానా పుశ్చేస్వయమ్.

౪౦

పుత్రార్థం దక్షిణేసింహ్చోత్ వామేదుహితృవాఙ్చయా,

తెల్లనిపువ్వులుకల్గి కాయలగాచువాకుడుచెట్టు వేరును పాలతో

రసమును పురుషశిశువు కలుగగోరినస్త్రీ కుడిముక్కురంధ్రమునను ఆడనీల్లను కొరుచెడి
నెడమముక్కురంధ్రమునను విడువవలెను.

◀◀ లక్షణాదియోగములు. ▶▶

పయసా లక్షణామూలం పుత్రోత్పాదస్థితి ప్రదమ్.

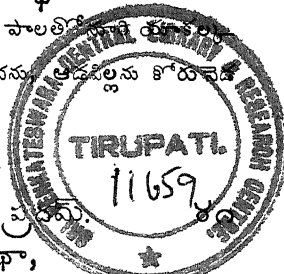
నాసయాన్యేనవాపీతం వటశృక్లాష్టకం తథా,

ఓషధీర్జివనీయాశ్చ బాహ్యస్తరుపయోజయేత్.

౪౧

లక్షణామూలమును నలియకొట్టి కల్కముజేసి పాలతోకలిపి నోటితోనైనను

నాసారంధ్రముననైనను త్రాగిన పుత్రోత్పత్తికల్గును. లేక ఆప్పుడు మొలచిన మఱి
మొలకల నెనిమిదిని నూరి పాలతో గల్పియైనను, జీవసీయగణమున జెప్పినవాని నూరి
పాలతోగల్పియైనను లోపలికి పైకిని ఉపయోగించునెడ పుత్రుడు కల్గి ఆయుష్షంతు
డుగ నుండును.

◀◀ గర్భిణీకి చేయదగినయువచారములు. ▶▶

ఉపచారః ప్రియహితైః భర్తాభృత్యైశ్చ గర్భధృక్,

నవనీతఘృతక్షీరైః సదాచై నాముపాచరేత్.

౪౩

మనస్సు కింపైనవియు వధ్యంబులునైన యాహారావిహారాదిరూపములచే భర్త
చేతను భృత్యులచేతను చేయబడిన యువచారము గర్భమును ధరింపజేయనమర్థమగును.
మరియు వెన్న నెయ్యి పాలు మున్నగుసాత్వికములైన ద్రవ్యములచేత గర్భిణీస్త్రీని
యువచరింపనగును. (వెన్న మొదలగువానితో నెయ్యిది సాత్త్వికములగునో వానిచే
నువచరించవలెనని భావము)

◀◀ గర్భణీస్త్రీ విడువవలసినవిషయములు. ▶▶

ఆతివ్యవాయమాయాసం భారం ప్రావరణం గురు,
అకాలజాగరస్వస్న కఠినోత్కటకాసనమ్. ౪౪

శోకక్రోధభయో ద్వేగవేగ శ్రద్ధావిఘ్నాణమ్,
ఉపవాసాఽధ్వతీక్ష్ణోష్ణ గురువిష్టమ్భిభోజనమ్. ౪౫

రక్తం నివసనం శ్వభ్రూకూపేఘ్నం మద్యనూమిషమ్,
ఉత్తానశయనం యచ్ఛ త్రియోనేచ్ఛన్తి తత్త్యజేత్. ౪౬

తథారక్తస్తుతిం శుక్లిం వస్తిమామాసతోఽస్పమాత్,
వభిర్గర్భస్సప్రేదామః కుక్షౌ శుష్యేత్ మ్రియేత వా ౪౭

అధికముగ నంభోగముజేయుట, శరీరమున కలతబుట్టించు వశులజేయుట, భారమును మోచుట, భాదముగనుండు గుడ్డలగట్టుట, రాత్రులయందు నిదురమేల్కాంచుట, పవలు నిదురించుట, శతినమైనవలక మున్నగు నాసనముపై నాస మిక్కిలి యున్నతమైన యాసనముపైనను కూర్చుండుట, దుకిభవడుట, కోపపడుట, భయపడుట, మనసున కలతపడుట, మలమూత్రాదులు వెడలనున్నప్పుడు వానివేగములు దేనియందైన నాసనముననున్నట్లు ఆజ్ఞియాసను పూర్తిగావింపక వానివేగమును నిరోధించుట, ఉపవాసముండుట, మార్గమునడచుట, తీక్షణబులును ఉష్ణబులును అజీర్ణకరంబులును మలమును బంధించునవియునగు పదార్థములభుజించుట, ఎఱ్ఱనిగుడ్డగట్టుట, బిలములయందును బావులయందును తొంగిమాచుట, మద్యమాంసముల సేవించుట, వెలికలబరుండుట, వీనినన్నిటిని గర్భవతియగుస్త్రీ గర్భమునుధరించిననాటనుండి విడువవలెను. మరియు ననేకవర్షాయములు గర్భవతులై యుచుభవము చెరిసినస్త్రీలును, గర్భవతులు లండవలసిన బద్ధతుల జక్కగ నెరింగినస్త్రీలును వియేవిషయముల నిషేధించెదరో వానినెల్ల గర్భణీస్త్రీ విడువవలెను. మరియు రక్తమోక్షులు వమనవిరేచనరూపమైన శోధనములు గర్భవతి విడువవలెను. ఎనిమిదవమాసమువరకు ఆసువాసనవస్తికర్మను జేయందగదు. (ఎనిమిదవమాసమున నసువాసనవస్తిజేయవచ్చునని భావము) వైనినిషేధించబడినవాని నాచరించినయెడ గర్భము పక్యముగ కమునుపే లైలు వెడలును. లేక కుక్షీయంజే శోషించును. లేక కుక్షీయంజే మృతినొందును. (కావున వైజెప్పినవానినన్నిటిని బొత్తుగ విడువవలెనని భావము).

◀◀ వాతలాద్యాహారములచేగల్గు గర్భవికారములు. ▶▶

వాతలైశ్వ భవేత్ గర్భః కుబ్జాఽస్థజడవామనః,
పిత్తలైః ఖలతిః పిఙ్గః శ్వేత్రీపాణ్డుః కఘాత్తభిః. ౪౮

వాతమును వృద్ధి నొందించు నాహారముల సేవించినయెడ గర్భము కుబ్జము (గుజ్జారి) గనైనను, గ్రుడ్డిగనైనను, జడముగనైనను, పొట్టిగనైన నగును. పిత్తమును వృద్ధి నొందించు నాహారముల సేవించినచో శిశువు మెద్రుకలులేక బట్టతలగనైనను పింగళవర్ణముగనైన నగును. కఫమును వృద్ధి నొందించువాని సేవించినయెడ శిశువును శ్వేత్రకుష్మమైనను పాండురోగమైనను సంభవించును.

ॐ గర్భిణీస్త్రీకి రోగచికిత్సానియమము. ॐ

వ్యాధీం శ్చాప్యః మృదునుఖైః అతీక్ష్ణైరౌషధైర్బల్యైత్. ౪౯

గర్భిణీస్త్రీకి జ్వరాదిరోగములకల్గినయెడ అట్టివ్యాధులకు వీర్యాదులచే కర్మశములుకాక సుఖకరంబులును తీక్షణములు కానివియునగు నౌషధములచే చికిత్సజేయవలెను.

ॐ రెండవమాసమున గర్భాకారము, స్త్రీ పురుషనపుంసక భేదములు. ॐ

ద్వితీయేమాసి కలలాదనః పేశ్యథవాఽర్బుదమ్,
పుంస్త్రీక్లిబాః క్రమాత్తేభ్యః

మొదటి నెలయందు కలలాకారముగ నున్నగర్భము రెండవమాసమునం దంత కన్నఘనముగ (ఊండవలె) నుండును. లేకపేళి (చౌకముగ)వలె నుండును. లేక అర్బుదముగ (బూరుగ మొగ్గవలె) నుండును. అందు ఘనీభవించి యుండవలె గుండ్రమున నున్నయెడ పురుషగర్భమనియు పేళివలె నున్నయెడ స్త్రీగర్భమనియు, అర్బుదముగ నున్నయెడ నపుంసకగర్భమనియు వరుసగ నెరుంగునది. (అట్టి యాకారములు చేత స్పృశించి పట్టిచూచిన తెలియనగును).

ఈవిషయమును సుశ్రుతాచార్యు డిట్లు వివరించెను. “తత్ర ప్రసమే మాసికలంజాయతే, ద్వితీయే శీతోష్ణానిలైః ఆభిషవ్య మానారాం మహాభూతానాం సంఘా తోఘనః సజ్ఘీయతే, యది పిణ్డాః పుమాన్, స్త్రీ చేత్సేశీ, నపుంసకంచదర్బుద మితి” (గర్భమును ధరించిన తొలిమాసమున గర్భము కలలాకారముగ (గుండ్రమై పిండాకారముగ) నుండును. అట్టి పంచభూతములయొక్క నముదాయరూపమై కలలాకారమైన గర్భము రెండవమాసమున కఫసిత్రవాతములచే పరిపక్వమై గర్భాశయమునందు ఘనీభావము నొందును. అయ్యది గుండ్రముగ పిండాకారమై యుండునెడ పురుషగర్భమనియు, పేశ్యాకారముగ నుండునేని స్త్రీగర్భమనియు, అర్బుదాకారముగ నుండునేని నపుంసకగర్భమనియు నెరుంగునది.)

మరియు పేశ్యాద్యాకారములను భోజం డిట్లు వివరించెను:—“చతురశ్రాభ్యోః త్వేశీ వృత్తః సింహో ఘనస్పృతః, శాలలీమునుశాకారం ఆర్బదం సూత్రచక్షుశే.” చాకముగ నాల్గుమూలలు కల్గి చదరముగ నున్నగర్భము పేశి యనబడును. (ఇది పేశి స్త్రీగర్భము). గుండ్రముగ పిండాకారమై కఠినముగ నుండునది సింహము. (ఇది పేశి పుంసగర్భము). బూరుగ మొగ్గవలె గుండ్రమై కొంచెము నిడుపుగ నుండునది ఆర్బదము (ఇది నపుంసగర్భము)

❀ వ్యక్తగర్భలక్షణములు. ❀

తత్ర వ్యక్తస్వలక్షణమ్,

తామతా గరిమా కుక్షో మూర్ఛా చ్ఛర్షిరరోచకః.

౫౧

జృమ్భాప్రసేకస్సదనం రోమరాజ్యః ప్రకాశనమ్,

అష్టేష్షణాస్తనా పీనా సస్తన్యో కృష్ణచూచుకౌ.

౫౨

పాదశోఘో విదాహాఽన్యే శ్రద్ధాశ్చవివిధాత్మికాః,

గర్భము స్ఫుటముగ దెలియునపుడు క్రింద వివరింపబడు లక్షణములు కన్పించుచు. శరీరము కృశించును. కుక్షీయందు బరువుగ నుండును. అప్పుడప్పుడు మూర్ఛా గ్రమ్మును. వాంతి యగును. నోరు ఆరోచకము కల్గి మధురంబులు రుచ్యంబులు పదార్థములు నైతము రుచింపకుండును. ఒడలి విరుపులును ఆవలింతులును పలుమూలములను వచ్చుచుండును. నోట నీరు వెడలును. ఒడలు నిస్సారమై ప్రాలుమాలిక యుద్ధింపబడును. (కుక్షీ వృద్ధి నొందుటంజేసి) నూగారుస్ఫుటముగ గానబడును. పులుపున నార్జునులయం దభిలాష విశేషముగ బొడమును. స్తనములుబలిసి స్తన్యమునోమూడి గా గ్రములయందు నలుపుకల్గియుండును. పాదములపై శోఫకలగును మరియు కొంచెదాచార్యులు ఒడలిపై మాటబట్టుననియు వచించెదరు. తనకు హితములై నవాని యుండును. హితములు కానివానియగును, పలు దెగగల నానబొడమును. ఇట్టిలక్షణములు కన్పించుపుడు గర్భము వ్యక్తముగ గనబడుచున్నదని యెఱుగునని.

❀ గర్భిణీనురోధపూరణము. ❀

మాతృజం హ్యస్య హృదయం మాతుశ్చ హృదయేన తతో.

సంబద్ధం తేన గర్భిణ్యాః నేష్టం శ్రద్ధావిమాననమ్.

గర్భనశీశువుయొక్క హృదయము తల్లివలన పుట్టినది. కావున తల్లి హృదయమునకును గర్భముయొక్క చేతనాదిష్టానమైన హృదయమునకును సంబంధము కన్పించుచుండును. కావున గర్భిణీస్త్రీకి దేని దేనియం దభిలాషకల్గినో అట్టికోరికలను పూర్తి చేయవలెను. ఉపేక్షజేయరాదు.

గర్భముయొక్క అంగోపాంగములతో గొన్ని తండ్రివలనను కొన్ని తల్లివలనను కల్గును. అందు శిశువుయొక్క హృదయము తల్లివలన కల్గినది. ఈవిషయమును సుశ్రుతాచార్యు లిట్లుపదేశించిరి:—“మాంస శోణిత మేదో మజ్జా హృన్నాభి యక్ష్మస్త్రీహాస్త్ర మగుద ప్రశృతీని మృదూని మాతృజాని” మాంసము, రక్తము, మేదస్సు, మజ్జ, హృదయము, నాభి, యక్ష్మస్త్రీహములు, ప్రేవులు, గుదము మున్నగు మెత్తనియవయవములన్నియు తల్లివలన బుట్టినవి.

—ॐ అహితనేవనక్రమము. ॐ—

దేయమప్యహితం తస్యై హితోపహితమల్పకమ్. ౫౩

శ్రద్ధావిమాతా ద్గర్భస్య వికృతిశ్చ్యుతి రేవ వా,

గర్భవలీయైస్త్రీ పత్యముకాని పదార్థములతోరినను అట్టియవత్యములను పత్యములగు పదార్థములతోగూడ కొంచెముగగూర్చి కొంచెముకొంచెముగ నుపయోగించునది. అటుగాక గర్భిణీకోరికల పూర్తిగావించనియెడ గర్భస్థశిశువుకు అంగవైకల్యము మున్నగువికారములు కల్గును. లేక గర్భము అకాలముననే పడిపోవును. కావున గర్భిణి యభిలాషలను పూర్తిగావించుట ముఖ్యము.

ఇచ్చట నీవివర్ణనము నెరుంగునది:—మాతృసంబంధమువలన గర్భమునందలి శిశువుకు హృదయ మేర్పడును. “హృదయం చేతనాస్థానమ్” అను సుశ్రుతవాక్య ప్రకారము హృదయముచేతనాధాతువున కధిష్ఠానము. చేతనాధాతువన మనస్సు. అట్టిచేతనాధాతువు గరోభిత్పత్తి మొదలుజేసి యవ్యక్తరూపముగనుండి నాల్గవమాసమున వ్యక్తముగ నేర్పడును. అట్టియెడ గర్భమునందలి శిశువుకు పురాకృతక్రూపగుణముగ నిందియార్థములగు శబ్దస్వరూపరసగంధములయందు అభిలాషకల్గును. అట్టియెడ తనకు స్వతంత్ర శక్తిలేమింజేసి తల్లియొక్క హృదయమునకును తన హృదయమునకును గల సంబంధమును బట్టి తల్లిమూలముగ వెల్లడిచేయును. కావుననే తల్లి తనకు వాడుకలో లేక గర్భప్రేరణచేత లేనిపోనికోరికల కోరనాగును. ఈవిధముగ శిశువుయొక్క హృదయమునకును తన హృదయమునకు సంబంధముగల్గియుండుట చేతనే దాహృదిసియని గర్భిణిస్త్రీ చెప్పబడును. గర్భిణిస్త్రీ యేయిందియమునకు సంబంధించినకోరికల కోరునో వానినెల్ల పూర్తిగ నెరవేర్పవలెను. అట్లు నెరవేర్చిననాడు మిక్కిలి గుణవంతుడును వీర్యవంతుడును దీర్ఘాయుష్షువంతుడును నగుశిశువు కలుగును. గర్భిణికోరిక కొనసాగనియెడ దానంజేసి క్షుణ్ణుడును, ఊచ చేతులు పలవారును, కుటివాడును, జడుడును, గుజ్జారియ, వికారమైన కండ్లుకలవాడును, లేక గ్రుడ్డివాడును, నగుశిశువులు పుట్టుదురు. అవియివి యననేలే? గర్భిణిస్త్రీయేయిందియమునకు సంబంధించినకోరిక నెరవేరకుండునో

ఆయా యింద్రియమునకు గర్భమునందలి శిశువునకు బాధకలుగును. కావున గర్భిణీ కోరినవనినెల్ల నేవిధముననైన సాధించి యభిలాష కొనసాగించుట ముఖ్యమైనపని.

వైజెప్పినవిషయమునుశ్రుతాచార్యునిచే నిట్లు వివరింపబడియె:—“తస్మాచ్చతుష్టాన్ శ్రీకృష్ణాభిప్రాయ మిన్ద్రియారోఘ కరోతి ద్విహృదమూంచ నారీ దౌహృదీషు మాచక్షతే. దౌహృదవిమాననాత్. కుబ్జం కుణ్ఠిం ఖిజ్జం జడం వామనం పిక్వతాక్షమనక్షం వా నారీసుతం జనయతి, తస్మాత్సాయుష్యదిచ్ఛేత్ తత్తస్యైదావయేత్. లబ్ధదౌహృదా హివీర్యవస్తంబిరాయుషంచ పుత్రం జనయతి. ఇన్ద్రియార్థాంస్తు యాగ్యాక్ సాఖోస్తు మిచ్ఛతి గర్భిణీగర్భాబాధభయాత్తాం స్తాక్ భిషగాహృత్యైదావయేత్, సాప్రాప్తదౌహృదాపుత్రం జనయేతగుణాన్వికమ్, అలబ్ధదౌహృదా గర్భే లభేతాత్మనివాభయమ్, యేషయేష్యిన్ద్రియారోఘ దౌహృదేవైవిమాననా, ప్రజాయేత సుతస్యాత్తికి తస్మిం స్తస్మిం స్తథేన్ద్రియే” ఈవాక్యములయర్థమే వైనివరింపబడియె.

మరియు గర్భిణీస్త్రీకి నపూర్వములగుకోరికలు కలుటకు కారణము గర్భమునందలి శిశువుయొక్క పూర్వజన్మకర్మవశనాసరిపాకమువక్క వేరొండు కారణము లేదు. ఈవిషయమునుగూడ సుశ్రుతాచార్యులిట్లు చెప్పిరి. “కర్మణా చోదితం జన్తోః భవితవ్యం పునర్భవేత్. యథా యథా దైవయోగాత్ దౌహృదం జనయేద్భృది” గర్భమునందలి జీవునియొక్క ప్రారబ్ధకర్మల కనుగుణముగ దైవవశమునంజేసి కోరికలు శిశువుకు కలును. ఆకోరికలే గర్భవలికి వైజెప్పినరీతిగ కలుననిభావము.

— ౨౦ మూడవమాసమున గర్భముయొక్క పరిస్థితి. —

వ్యక్తిభవతి మాసేఽస్య తృతీయే గాత్రవజ్ఞాకమ్. ౫౪

మూర్ధా ద్వే సక్లినీ బాహూ సర్వసూక్ష్మాజ్జజన్త చ, సమమేఽహి మూర్ధాదై ల్యః జ్ఞానంచ సుఖదుఃయోః ౫౫

మూడవమాసమున గర్భమునకు శిరస్సును రెండుకాళ్లును రెండుచేతులును మొత్తమున నీయెదుటింగములు స్ఫుటముగ నేర్పడును. మరియు ఇతరములగునంగములు సుసూక్ష్మములుగ నేర్పడును. శిరస్సు మున్నగు వైజెప్పినయంగములు నిర్పడునప్పుడే గర్భమునకు సుఖదుఃఖజ్ఞానంబు నుదయించును.

ఇచ్చట నీనిర్ణయము నెఱుంగునది. గర్భమునకు ఉత్పత్తికాలముననే అంగ ప్రత్యంగములన్నియు సమకాలమున పుట్టును. అయ్యది మిక్కిలి సూక్ష్మతములగుటంజేసి (మామిడిపిండెయందలి మాధుర్యము కేసరములు రసము విత్తనము జీడి మున్నగునవి సూక్ష్మములుగనుండి కనుబడనిచందమున) కొంతకాలము కనుబడకుండి గర్భము కొంచెము వృద్ధియగునధికి (పరిపక్వమగుచున్న మామిడికాయయందు రసాదులు సూక్ష్మముగ

గానంబడుభంగి) మూడవమాసము మున్నగుకాలములయందు సుసూక్ష్మములుగ నాయా
 యవయవములకు దగినమాంసపిండము లేర్పడి గర్భము పరిపూర్ణమగుసరికి (పండినమా
 మిడిపండులో మధురాదిరసంబులును దానియవస్తారభేదములును స్ఫుటముగ గానంబడు
 భంగి) శిరస్సు హస్తపాదములు మున్నగునంగప్రత్యంగములన్నియు వేర్వేరుగ స్ఫుట
 ముగ గానంబడును. ఇదియ ధన్వన్తరిసిద్ధాంతము. ఈక్రమము ననుసరించి అంగప్రత్యం
 గములన్నియు సూక్ష్మములుగ గర్భమునకు ఉత్పత్తికాలమునుండి కల్గియున్నను అవి
 మూడవమాసమున అభివ్యక్తము లగునని భావము.

ఈవిషయమునే సుశ్రుతాచార్యు లిట్లుచెప్పిరి:—“సర్వాక్షప్రత్యక్షాని యుగ
 పత్సప్తస్థిత్యాహ ధన్వన్తరిగర్భస్య సూక్ష్మత్వానోపలభ్యంతే, వంశాజురవల్
 చూతఫలవచ్చ” “త్వతీయే హస్తపాదశిరసాం పశ్చాచ్ఛానిర్వర్తంతే, అక్షప్రత్యక్షవిభా
 గశ్చ సూక్ష్మోభవతి” దీనివివరణము పైనిచెప్పబడియె.

—● గర్భనాడీమూలముగ గర్భపోషణము. ●—

గర్భస్య నాభౌ మాతుశ్చ హృదినాడీ నబధ్యతే,
 యయా స పుష్టినూపోక్షితి కేదార ఇవ కుల్యయా. ౧౬

గర్భముయొక్క నాభినుండి తల్లియొక్కహృదయమువరకును ఒకనాడి(గొట్టము)
 సంబంధముకల్గి అంటికొనియుండును. తల్లి భుజించినయాహారము తల్లియొక్కజాతరా
 నలముచే పరివక్వమై రసరూపమునొంది హృదయమున జేరునపుడు అట్టి యాహారరస
 సారము వైజెప్పినగర్భనాడిమూలమున గర్భముయొక్క నాభిస్థానమునుండి లోపలికిం
 జని శిశువుయొక్క జాతరానలముచే వక్వమై శిశువును పోషించుచుండును. ఒకచెరువు
 నిండియున్నపుడు చెరువునుండి త్రవ్వబడిన చిన్నపంటకాలువకుండి వచ్చుస్వల్పజలము
 చేత మడికాలుననుండు పైరెల్ల నానాట వృద్ధినిొంది ఫలించుభంగి పైజెప్పినరీతిగ గర్భ
 నాడినుండి స్రవించు తల్లియొక్క యాహారరససారముచేత గర్భమునందలిశిశువు
 నానాట వృద్ధినిొంది సర్వాంగప్రత్యంగములచే పరిపూర్ణమై దార్ధ్యము కల్గియుండు
 నని భావము.

గర్భమునకు నాలవమాసము ననంగప్రత్యంగములన్నియు విభాగము లేర్పడి
 యుండును. కావున నాలవమాసమునుండియు పైజెప్పినరీతిగ గర్భనాడీమూలముగ
 గర్భమునందలి శిశువు నానాట పోషింపబడును. గర్భాదానము మొదలజేసి నాలవ
 మాసమువరకును అంగప్రత్యంగములు స్ఫుటముగ నుండవు. కావున అక్కాలమున
 గర్భిణియొక్క సర్వకరీరావయవములయందును అడ్డముగవ్యాపించియుండు రసరసవహం
 బులగుదమసులయందలి యన్నాదిరససారముయొక్క చెడ్డుచేత (చెరువునిండియున్న

పుడు దానిక్రింద చేరువనున్నవైరు చెరువునుండి వెడలు ఊటచే వృద్ధినొందుభంగి నిరపాయముగ జీవించును. ఈవిషయమును సుశ్రుతిట్లు చెప్పిరి. “అసంఖ్యాతాజ్ఞప్రత్యక్ష విభాగం ఆసిషేకాత్పృథ్వి సర్వశరీరావయవానుసారిణీనాం రసవహానాం తిర్యగ్గతా నాం ధమనీనాం ఉపన్నేహో జీవయతి.”

మరియు గర్భనాడియొక్క యుత్పత్తియు దానిమూలముగ గర్భపోషణక్రమం బును భోజనిచే నిట్లు వివరింపబడియె:—“గర్భో రుణద్ధి ప్రోతాంసి రసరక్తవహానివై రక్తా జ్వరాయుర్భవతి నాడీచైవ రసాత్ప్రకా, సానాడీ గర్భమాప్నోతి తథా గర్భస్యవ ర్తనమ్, యద్భద్రాత్సాలిమాతాస్య భోజనం హి చతుర్విధమ్, తస్మా దత్తాద్రసీభూతం వీర్యంత్రేధాప్రవర్తతే, భాగశ్శరీరం పుష్టాతి స్తన్యం భాగేన వర్తతే, గర్భః పుష్కతి భాగేన వర్తతేవ యథాక్రమమ్, గర్భంతుల్యేవకేదారం నాడీస్త్రీణాతిత్సృతా”గర్భో త్పత్తియైవది మొదలు రసవహనాడులను రక్తవహనాడులను గర్భము అడ్డగించును. దానంజేసి రక్తము అడ్డగింపబడి జరాయు(చూచి) రూపమునొంది గర్భము నావరించి యుండును. రసము అడ్డగింపబడి నాడీరూపముగ పరిణమించి గర్భముయొక్క నాభిక జేరి తల్లివృద్ధయమునకు వ్యాపించియుండును. ఈరెంటి నాధారముగజేసి గర్భము నిర పాయముగ నుండును. తల్లిచే భుజింపబడిన భక్ష్యభోజ్యచోష్యలేప్యాములను నాలువిధ ములైన యాహారపదార్థములు జలరాసలముచే పరివక్ష్వమైనదాని సారీరూపమైనరసము మూషుభాగములుగ నేర్పడును. అందొకభాగము తల్లియొక్కశరీరమును పోషించును. రెండవభాగము తల్లికి స్తన్యమును కల్పించి వృద్ధినొందించును. మూడవభాగము వైజె ప్పిన గర్భనాడిమూలముగ గర్భమునందలి శిశువును పోషించి నానాట క్రమముగ వృద్ధినొందించును. నాడిమూలమున వ్యాపించు నాహారససారముచేత (పంటకాలువ నుండి వైరు వృద్ధినొందుచూపున) వృద్ధినొందును అని తాత్పర్యము.

వైజెప్పినరీతిగ తల్లియొక్కయాహారససారము నాడిమూలముగ శిశువుయొక్క పక్వాశయమునజేరి యందలి మిక్కిలి సుసూక్ష్మముగనుండు గర్భశిశువుయొక్కకాయా గ్నిచే పక్వమై గర్భముయొక్క ధాతువులను పోషించునని ఫలితార్థము. ఈయాహారము మిక్కిలి సూక్ష్మశుంబగుటవలనను గర్భమునందలిశిశువుకు మూలరూపములగు మల మూత్రములుపుట్టి వెడలుటలేదు. ఈవిషయము సుశ్రుతమున నిట్లుచెప్పబడినది. “మూల్యత్వాదయోగాచ్చవాయోః పక్వాశయస్యచ, వాతమూత్రప్రసృతిషాణి నగర్భస్థః కరో తిహి.”

— నాలు అయిదుమాసములయందు గర్భపరిస్థితి. —
 చతుర్థేవ్యక్తతాఽజ్ఞానాం చేతనాయాశ్చపశ్చమే,

నాల్గవమాసమున అంతకుమునుపు నూత్నములై యుండు నంగప్రత్యంగముల న్నియు స్ఫుటముగ నేర్పడు మనస్సు కవరరూపమైన చేతనాధాతువు విడవమాసమున స్ఫుటముగ వ్యక్తమగును.

సుశ్రుతమునందు:—“చతుర్థే సర్వాజ్ఞ ప్రత్యజ్ఞ విభాగః ప్రవ్యక్తతరోభవతి, గర్భకృదయ ప్రవ్యక్తభావాత్ చేతనాధాతురభివృత్తోభవతి” అనువాక్యముచేత నాల్గవమాసముననే చేతనాధాతువు స్ఫుటముగ నభివ్యక్తమగునని చెప్పబడినది.

— ఆరవమాసమున గర్భహాస్థితి. —

షష్ఠే స్నాయు సిరారోమ బలవర్ణ నఖత్వేచామ్. ౧౭

ఆరవమాసమునందు గర్భమునందలిశిశువునకు స్నాయువులును, సిరలును, రోమంబులును, బలంబును, శరీరవర్ణంబును, దోళ్లును, చర్మంబును స్ఫుటముగ నేర్పడును.

— సప్తమమాసమున గర్భహాస్థితి. —

సర్వై స్సర్వాజ్ఞ సంపూర్ణో భావైః పుష్యతి సప్తమే,

ఏడవమాసమున గర్భము సర్వావయవములచే సంపూర్ణమై జన్తమునకును జీవించుటకును తగినభావములన్నిటిచే పూర్ణమై వృద్ధి నొందును.

ఏడవనెలయందు జీవమున కాధారమైన యోజస్సు దృఢముగనుండి సర్వాజ్ఞ ప్రత్యంగములచే పరిపూర్ణముగనుండును కావున నేడవమాసమున పుట్టిన శిశువు జీవించును. తక్కిన క్రిందిమాసములయందు పుట్టిన జీవించుటలేదు. ఎనిమిదవమాసమున పుట్టిన శిశువు జీవించుటలేదని క్రిందజెప్పబడును.

— ఏడవమాసమున గర్భిణికి సంభవించుబాధలు. —

గర్భేణో త్ప్రీడితా దోషాగ తస్తికా హృదయమాశ్రితాః.

కణ్ఠాం విదాహం కుర్వన్తీ గర్భిణ్యాః కిక్కిసాని చ. ౧౮

ఏడవమాసమునందు వాతపిత్తకఫములుంబును గర్భముచే మిక్కిలిపీడితములై హృదయమునజేరి గర్భిణికి దురదను కాలునేతులయందు మంటను పుట్టించును. కిక్కిసములను గల్గించును. తొడలయందును స్తనములయందును ఉదరమునందును లేఖాకారములుగగల్గు పశివిశేషములు కిక్కిసములనబడును. వైప్రదేశములయందు ముండ్లచే నిండినట్లుంబుట కిక్కిసమని కొందరు చెప్పెదరు)

— వైకనినబాధకు చికిత్స. —

నవనీతం హితం తత్ర లోలామ్బు మదురౌషధైః,

సిద్ధ మల్ప పటుస్నేహం లఘు స్వాదు చ భోజనమ్. ౧౯

చష్టనో శీరకల్పేన లిమ్పేదూరు స్తనోదరమ్,
 త్రేష్టయా చైణ హరిణ శశశోఢితయు క్రయా. ౬౦
 ఆశ్వఘ్న పత్ర సిద్ధేన త్రైలేనాభ్యజ్య మర్దయేత్,
 ఓటోల నిమ్బ మఞ్జీష్ఠా సురనై స్నేచయేత్పునః. ౬౧
 దార్ద్రీ మధుకతోయేన మృజాం చ ఋశీలయేత్,

వైశిష్ట్యనబాధలు సంభవించినపుడు లోలాంబువు చేతను మధురములగు ద్రాక్ష పండ్లు మున్నగు వానికల్కము చేతను పక్వమై సిద్ధమైన వెన్న నుపయోగించుట మిక్కిలి హితకరము. శీఘ్రముగ జీర్ణమగునదియు మధురంబునైన యాహారమును స్వల్పపరిమాణముగ ఉపయోగింపవలయును. స్నేహనుగూర్చి భుజించుట చాలమంచిది. చందనమును పట్టివేళ్లను కల్కముజేసి తొడలయందును స్తనములవైనను ఉదరమువైనను పూయుట హితకరము. త్రిఫలములను లేడిరక్తముచేనైనను జింకరక్తముచేనైనను కుండేటిరక్తముచేనైనను మర్దనముజేసి యాకల్కమును పూయవలెను. గన్నేరాకునుగూర్చి పక్వము జేయబడిన తైలముచే నభ్యంజనము (వైశిష్ట్యన ఊరు స్తనోదరములపైని) జేసి మర్దనము జేయుట మంచిది. చేదుపొట్ల, వేపాకు, మంజిష్ఠి, తులసి, వీనిచేసిద్ధమైన తైలమునైనబూసి మర్దనము జేయవలెను. ప్రానిపసుపును అతిమధురమునుగూర్చి కాచబడిన కషాయముచేత కడగి శుభ్రము చేయవలెను.

❁ ఎనిమిదవమాసమున గర్భవృద్ధి. ❁

ఓజోఽష్టమే సంచరతి మాతా పుత్రౌ ముహూః క్రమాత్. ౬౨
 తేన తౌ ఘ్నానముదితౌ తత్రజాతో న జీవతి,
 శిశురోజోఽనవస్థానాత్ నారీ సంశయితా భవేత్. ౬౩

(రసరక్తాది ధాతువులన్నింటి సారమైజీవమునకు ముఖ్యాధారమైనది యోజస్సు) ఎనిమిదవమాసమున గర్భమునందలి శిశువుయొక్క యోజస్సు వైశిష్ట్యబడిన గర్భనాడి మూలముగ తల్లియొక్క హృదయమునకును అందుండి శిశువుయొక్క హృదయమునకు పలుమారు అవ్వడంబగు వచ్చుచు పోవుచు సంచరించుచు నిల్కడలేకుండును. అట్టి యెడ శిశువుయొక్క యోజస్సు తల్లిహృదయమునకు పోయినపుడు తల్లి సుఖముగ నుండును. శిశువు ప్రాణాధారమైన యోజస్సు లేమింజేసి చాలబడలియుండును. మరల తల్లి హృదయమునుండి శిశువునుజేరినపుడు శిశువు చాల సుఖముగ నుండును. తల్లిబడలియుండును. అట్టిసమయమున నోజస్సు శిశువుకు నిల్కడలేక సంచరించుటంజేసి యెనిమిదవమాసమున బుట్టినశిశువు బ్రతుకనేరదు. తల్లి కూడ నొకసమయము బ్రతుకుట దుష్టరముగ నుండును.

❁ ఎనిమిదవమాసమున చేయదగినయృచచారములు. ❁

క్షీరపేయూచ పేయాత్ర సఘృతాన్వాసనం ఘృతమ్,
మధురై స్సాధితం శుద్ధ్యై పురాణ శకృతస్తథా. ౬౪

శుష్కమూలకకోలామ్లు కషాయేణ ప్రశస్యతే,
శతాహ్వ కల్మితో వస్తిః సతైల ఘృతస్థవః ౬౫

పాలునుకూర్చి పలుడగ కాచబడిన గంజియందు నెయ్యికూర్చి త్రాగుట యెనిమిదవమాసమున మంచిది. మధురములగు ద్రాక్షపండ్లు మున్నగువానికూర్చి పక్వముజేయబడినఘృతముపయోగించునది. మరియు ప్రాతదియగు పేడకూర్చి ఎండినముల్లంగిని రేగువంతులుపుచు కూర్చి, నదాపకల్మమును పక్వముజేయబడిన కషాయమున తైలమును నేతీని నైంధవలవణముచు కల్పి యుచువాసనవస్తిని శోష్ణశుద్ధికై చేయవలెను.

❁ ప్రసూతికాలము. ❁

తస్మిన్ స్త్రీకాహయా తేఽపి కాలస్మాతే రతః షరమ్,
వర్షా ద్వికార కారీస్యాత్ కుక్షోవాతేన ధారితః. ౬౬

ఎనిమిదవమాసమునకు పిమ్మటనొక్కదినము గడచినను తొమ్మిదవమాసము మొదలు జేసి పండ్రెండవనెల పూర్తిగడచునంతాక సుఖప్రసవమునకు సరియైనయృక్తకాలము. (ఎనిమిదవమాసము కడచిన పిదప తొమ్మిది, పది, పదునొకండు, పండ్రెండుమాసముల నాల్గును ప్రసవమునకు యృక్తమైన కాలములు) ఒకవత్సరకాలము (పండ్రెండవనెల) కడచినపిమ్మట గర్భము గుఱయందు వాతప్రకోపమునంజేసి ప్రసవముకాక యడ్డగింపబడి చిరకాలమువరకు ధరింపబడినయెడ నవశ్యము వికారముచు కల్గించును.) గర్భమునశిశువు పండ్రెండు మాసములకుపైన నిలువక వైజెప్పిననాల్గుమాసములయందే ప్రసవమగును. అటుగాక చిరకాలము వాతప్రకోపమునంజేసి నిలచిన జబ్బుకల్గిననిభావము)

ప్రసవమున కీకాలనియమమునే సుశ్రుతాచార్యులు నిట్లుచెప్పిరి:—నవమ, దశమ, ఏకాదశ, ద్వాదశశానాం ఆన్యకమస్తి క్షాణాయతే, అతోన్యథావికారీభవతి.

చరకాచార్యులు ప్రసవకాలమును నిర్ణయించునపుడు ఇట్లుచెప్పిరి:—ఆహార మాహ్నీతియదా నగర్భః శోషంసహాహ్నీతి షరిస్త్రితివా, తంస్త్రీప్రసూతేసుచిరేణ గర్భం పుష్టోయదావర్షగతైరసిన్యాత్” గర్భముననుండు శిశువు గర్భనాడీమూలమున వచ్చుతల్లియొక్క యాహారరసమువలన పుష్టికొంది వృద్ధిచుగునని చెప్పబడినది. అట్టి యాహారరసమున క్రమముగ వృద్ధి నొందినశిశువు తొమ్మిది పది పదునొకండు పండ్రెండు మాసములయందు ప్రసవమగును. ఒకవేళ కొన్ని కారణములచే గర్భము నందలి శిశువుకు వైజెప్పిన ప్రకారము ఆహారము గర్భనాడీ మూలముగ రాని

యెడ నాశిశువు క్రమముగ పుష్టికొందక నానాట కృశించును. అట్టియెడ సకాలమున శిశువు ప్రసవము కానోపదు; కావున నెంతకాలమునకు శిశువున కాహారసంబంధముకల్గి పుష్టిజెందునో అంతకాలమువరకును ప్రసవముకాక పరిపూర్ణముగ పుష్టికల్గిననాడు ప్రసవమగును. అట్టియెడ వైజెప్పినకాలనియమము నతిక్రమించి యనేకవత్సరములకాలము కడచినదివలె ప్రసవించును అని యర్థము. ఆహారము బొత్తుగ లేనినాడు శిశువు గర్భమునుండి జారిపడును.

ఇచ్చట చరకాచార్యులు కారణాంతరములచే ననేకవత్సరకాలమువరకును ప్రసవమున కవకాశము ననుగ్రహించిరి. ప్రకృతకాలమున కొన్నిచోట్ల మూడువత్సరములకాలమువరకు కొన్ని సమయముల పండ్రెండువత్సరముల కాలమువరకు ప్రసవించుటకలదు. ఇది యుచుభవసిద్ధము. ఇట్టిగీర్ణ కాలప్రసవములకు చరకాచార్యులు చెప్పిన కారణమే సుసంగతముగ నుండనోవును.

ఈతంత్రమున వాగ్భటాచార్యులు రెండవయధ్యాయమున నిట్లుచెప్పెను. పుష్టోఽన్యథావర్షగణైః కృచ్ఛాచ్ఛ్చాఞ్చయేతనైవనా” ఈవాక్యముచేత జీవితకాలమువరకు ప్రసవించక గర్భము నిలచియుండుననియు తెలిసెడి.

మరియు గర్భము గర్భాశయముననుండు పద్ధతి యష్టాంగసంగ్రహమున నిట్లు చెప్పబడెను:—“గర్భస్తు మాతృపృష్ఠాభిముఖిః లలాటేకృతాఞ్జలిః ససంచితాంగో గర్భోషేదక్షిణం పార్శ్వం ఆశ్రిత్యాఽవోవృతేపుమాన్ వామస్త్రీ, మధ్యం నపునకం, తత్రస్థితశ్చ గర్భోమాతరి స్వపస్త్యాం స్వపితా, ప్రబుధామాం ప్రబుధ్యతే” (గర్భము నందలి శిశువు తల్లివీపుక అభిముఖముగ తననుడుట రెండుచేతుల నమస్కరించువిధముగ జోడించి కార్ణమున్నగు ననయవముల నన్నిటినిముడుంచుకొని గర్భాశయమున దక్షిణపార్శ్వము నాశ్రయించి పురుషశిశువుండును. కుడిప్రక్కనాశ్రయించి స్త్రీశిశువుండును. షోఢమున మధ్యభాగమునం దున్నయెడ నపునకము. ఇత్రైతంగున గర్భాశయముననుండిన శిశువు తల్లినిదురపోయినపుడు నిద్రించును. మేల్కొంచుండుతరి మేల్కొనియుండును.)

❀ తొమ్మిదవమాసమున నాహారము, ఉపచారము. ❀

శస్తశ్చ నవమే మాసి స్నిగ్ధో మాంస రసౌ దనః.

బహుస్నేహోయవాగూర్వా పూర్వోక్తంచానువాసనమ్. ౬౭

తొమ్మిదవమాసమున నెయ్యి మొదలగు స్నేహపదార్థములచే మిక్కిలి స్నిగ్ధమై మాంసరసముతో గూడిన యన్నమును గర్భిణికి నుపయోగించునది. మిక్కిలి స్నేహద్రవ్యమును కలిపిన యవాగువు (గంజి) మిక్కిలి హితకరము. ఎనిమిదవమాసమునకు జెప్పిన విధముగ ననువాసనవస్థిని జేయనగును,

—●— నవమమాసమున నభ్యంతరోపచారములు. —●—

తత ఏవ పిచుం చాస్యాః యోనా నిత్యం నిధాపయేత్,
వాతఘ్నపత్రభణ్ణాంభః శీతం స్నానే ౭న్యహం హితమ్. ౬౮
నిస్నేహాక్షీం న నవమాత్ మాసాత్ప్రభృతి వాసయేత్.

అనువాసనవస్తికిగా వక్ష్మము చేయబడిన ఘృతమున ప్రత్తిని కడిపి వాతహారముగనుండుటకై యోనిద్వారమున నుంచునని. ప్రతిదినమున నిట్లు చేయునది. మరియు వాతహారములగు చెట్లనుండు ఆకులజేర్చి నీళ్లుపొంగకాది చల్లగ నార్చి ప్రతిదినంబును స్నానమున కుపయోగించుట చాలహితము. తొమ్మిదవమాసము మొదలుజేసి ప్రసవముగునందాక స్నేహము నిశ్శేషముగునట్లు అనువాసనవస్తిజేయించునది. (స్నేహాద్రవ్యములతో జేయబడునది అనువాసనవస్తి. అట్టి యనువాసనవస్తిని చేయునపుడు స్నేహాద్రవ్యము శరీరమున కొంచెము వేషించునట్లు చేయవలెనుగాని తైలముల నిశ్శేషముగ వెడలించదగదు. వాతము ప్రకొపించినయెడ ప్రసవము కష్టముగునుగాన ప్రసవముగునందాక వాతశాంతికై స్నేహము వేషించునట్లు అనువాసనవస్తి జేయవలెనని భావము.)

—●— స్త్రీపురుషప్రసవవిహ్నములు. —●—

ప్రాగ్దక్షిణస్తనస్తన్యా పూర్వం తత్పార్శ్వచేష్టినీ. ౬౯
పున్నామద్వార్యోద ప్రశ్నరతా పుంస్తస్త్విప్రదర్శినీ,
ఉన్నతే దక్షిణే కుక్షౌ గర్భేచ పరిమణ్ణలే. ౭౦
పుత్రం సూతే ౭న్యథా కన్యాం యాచేచ్ఛతి నృపంగతిమ్,
నృత్యవాదిత్ర గాన్ధర్వగన్ధమూల్యప్రియం చ యా. ౭౧

గర్భిణికి కుడిప్రక్కనుండు స్తనమున స్తన్యము తొలుతగల్గిన నాస్త్రీకి పురుషశిశువు కలుగు. మరియు పరుండునపుడు కుడిప్రక్క తొలుతపరుండినను, నడచునపుడు తొలుత కుడికాలెత్తి నడచినను, పరులజేయునపుడు తొలుత కుడిచేత పనులజేసినను పురుషశిశువును ప్రసవించును. గర్భిణిగుండు నరు ముమున కల్గునభిలాష ద్వార్యోద మనబడును; అట్టి దోహృదము పుల్లింగశబ్దవాచ్యమైన పస్తువులయందు కల్గినను, పురుషవాచకములగు పదములచే ప్రశ్నలజేసినను, పురుషజాతియగు పిరుగలు గొఱ్ఱములు వృక్షదులుమున్నగువాని పలుమారు జూడనభిలాషకల్గియున్నను పురుషశిశువును కనును. కుక్షియందు కుడిప్రక్క నున్న తముగున్నను, గర్భము మండలకారముగ (గుండ్రముగ) నున్నను కొడుకునుకనును. ఈచెప్పిన లక్షణములకు నిరుద్ధములగు చిహ్నములకల్గిన ఆడశిశువుకలుగును. మరియు పురుషునితో సంభోగింపనిచ్చ విశేషముగగల్గినను, నృత్యము

నందును వాద్యములయందును సంగీతమునందును పుష్పమాలికలయందును మిక్కిలిస్త్రీః కలిగియున్నను కన్యకను కనును. (ఈలక్షణముల చక్కగ గమనించినయెడ స్త్రీపురుష శిశువుల నిర్ణయించదగునని భావము.)

—● నపుంసక-యనుశగర్భలక్షణములు. ౧౯—

క్షీబం తత్సంకరే తత్ర మధ్యే కుక్షేః సమున్నతమ్,
యనూ పార్శ్వద్వయోన్నామాత్ కుక్షోద్రోణ్యామివ స్థితే.

వైజ్ఞెస్విన స్త్రీపురుషగర్భచిహ్నములు సుకరముగ కలిసియున్నపుడు నపుంసగర్భమని యెరుంగునది. మరియు నపుంసకగర్భమున్నపుడు కుక్షియొక్క మధ్యభాగము; నున్నతమైయుండును. మరియు ఇరుప్రక్కలను కుక్షి యున్నతమై మధ్యభాగము; తగ్గగ దొప్పవలెనున్నపుడు గర్భమున జంటగ శిశుద్వయ మున్నదని యెరుంగునది.

—● గర్భిణి ప్రసవగృహమును జేరవలసిన క్రమము. ౨౦—

ప్రాక్షేప్తవ నవమాన్తాసాత్ సూతికాగృహమాశ్రయేత్,
దేశే ప్రశస్తే సంభారైః సంపన్నం సాధకేహని. ౨౧
తత్రోదీక్షేత సా సూతిం సూతికాపరివారితా,

వైజ్ఞెస్వినరీతిగ సంపూర్ణగర్భవతియగుస్త్రీ తొమ్మిదవమాసము రాకమునుకే ప్రసవమునకు వసతిగ నేర్పరచిన ప్రసవగృహమును బ్రవేశింపదగిన శుభనక్షత్రముతో గూడినదినమున చేరవలెను. అట్టి ప్రసవగృహము ప్రశస్తమైన స్థలమున కుశలాలగ శిల్పాలచేగట్టబడి ప్రసవసమయమున కావలసిన సంభారములతోగూడి యుండవలెను లక్షణయుక్తమైన యాశ్రమాతిగృహమున గర్భిణిస్త్రీ ప్రవేశించి, యంతకుమున్ను ఆనేక పర్యాయములు ప్రసవించి యనుభవమును జక్కగ చెలిసినయావులగు వృక్షస్త్రీలతోగూడి ప్రసవకాలమును నిరీక్షించుచు సంతుష్టమానసయై యుండవలెను.

ఈవిషయమై యష్టాంజసంగ్రహమున నిట్లు చెప్పబడియె.—“బహుళః ప్రసూతాభిః అసురక్తాభి రవిషాదిసిభిః అవిసంవాదిసిభిః క్షేకనహాభిః పరివృతా స్వస్త్రియః పరా, అనులోమనైరాహారవిహారైః అనులోమితవాతమాత్రపురిహి, ప్రసవకాలమ దీక్షేత. స్వల్పేఽపి చ ఙ్జూత్రవిబధ్ధే ఫలవతీః ప్రయోజయేత్” అనేక పర్యాయములు ప్రసవించినవారును, తనయందు మిక్కిలిస్త్రీతికలవారును, క్రోధమును వివాదమును లేక కష్టముల కోరువజాలినవారునగు స్త్రీలతోగూడి వారివలన స్వస్తివాచనముఁ యందాసక్తచైత్యుఁ, వాతమును అనులోమముగ ప్రవర్తింపజేయు నాహారవిహారముఁ జేయుచు మూత్రపురీషముల ననులోమముగా వెడలించజేయుచు ప్రసవసమయమున

ప్రతీక్షించుచుండవలెను. స్వల్పముగనైన మూత్రపురీషములకు ప్రతిబంధముకల్గినపుడు నడుపాయములచే వానిని ధారాళముగ వెడలునట్లు చేసికొనవలెను.

—ॐ ఆసన్నప్రసవక్షణము. ॐ—

అద్యశ్వః ప్రసవే గ్లానిః కుక్ష్యక్షిశ్లథతాక్లమః. ౨౪

అథో గురుత్వ మరుచిః ప్రసేకో బహుమాత్రతా,
వేదనోరూదరకటి పృష్ఠహృద్వస్తి వంక్షణే. ౨౫

యోనిభేదరుజాతో దస్ఫురణస్రవణాని చ,
ఆవీనామనుజన్తాతః తతో గర్భోదకసృతిః. ౨౬

అప్పుడైనను మరునాడైనను ప్రసవము కానున్నపుడు గర్భిణికి బడలిక కల్గును. కుక్షీనడలిజారినట్లుండును. కన్నులులోనికిపోయియుండును. దేహమునకు శ్రమకల్గియుండును. నాభికి క్రిందిభాగమున బరువైయుండును. అరోచకముకల్గును. నోట నీరువెడలును. మూత్రము వలుమారు వెడలును. తొడలయందును, ఉదరమునందును, నడుమునందును, వీపునందును, రొమ్మనందును, వస్తియందును, గెజ్జలయందును బాధ కల్గును. యోనిపగులదీయునట్లు బాధయు నొప్పియు పోటునుకల్గి యదరును. యోనినుండి ప్రావముకల్గును. ఇవియన్నియు నొకటివెంట నొకటికల్గిన పిదప ప్రసవమునకు సంబంధించిన నొప్పులు వెనువెంటకల్గును. పిదగర్భమునకు సంబంధించినజలము యోనినుండి స్రవించును.

—ॐ ఆసన్నప్రసవోపచారములు. ॐ—

అథోపస్థితగర్భాం తాం కృతకౌతుకమజ్జళామ్,
హస్తస్థపున్నామఫలాం స్వభ్యక్తోష్టాంబుసేవితామ్. ౨౭

పాయయేత్సఫుతాం పేయాం తనౌ భూశయనే స్థితామ్,
ఆభుగ్నసక్తిముత్తానాం అభ్యక్తాజ్ఞీం పునః పునః. ౨౮

అథోనాభేః విమృద్నీయాత్ కారయేజ్జృమ్భచక్రమమ్,
చైశ్చెస్పినరీతిగ నొప్పులుకల్గి గర్భజలము స్రవించిన పిదప గర్భము ప్రసవమున

కభిముఖముగ నున్నదని యెరింగి మంగళార్థమైవ రక్షాబంధనము గావించి గర్భిణిచేత పురుషచామముగలదానిప్పుపండు మున్నగుఫలము నునిచి చక్కగ నభ్యంజనము చేసి వేడి నీళ్లద్రావించి నేతితో గూడిన కాంజికమును ద్రావించనగును. పిదప భూమిపైన మెత్తనైన వలుచనిపడకపై వెలికిల బరుండనుంచవలెను. పిదప నాగర్భిణి తొడలనువంచి ముడుచు కుని వెలికిల పరుండవలెను. పిమ్మట ఆముడముచేత నాభికి క్రిందిభాగమున మాటిమాటి

కిని అభ్యంజనముజేసి మెల్లమెల్లగ మర్దనముజేయవలెను. పిమ్మట వైకిలేచి నీల్లము పాచారముగ తిన్నగ సంచరింపనగును.

ఉపచారములచే గల్గుఫలము అనంతరకృత్యము. ౧౧

గర్భః ప్రయాత్యవాగేవం తల్లిజ్ఞం హృద్విమోక్షతః. ౨౯

ఆవిశ్య జతరం గర్భో వస్తే రుపరి తిష్ఠతి,

ఆవోహి త్వరయస్త్రేనాం ఖట్వామారోపయేత్తతః. ౩౦

అథ సంపీడితే గర్భే యోని మస్యాః ప్రసారయేత్,

మృదుపూర్వం ప్రవాహేత బాధమాప్రసవాచ్చ సా. ౩౧

వైజెప్పిన మర్దనము మున్నగు సుపచారముల వరుస జేసినయెడ గర్భము తల్లియొక్క హృదయస్థానమునువదలి క్రిందికి (ప్రసవమార్గమునకు) దిగజారును. గర్భము హృదయస్థానమునుండి క్రిందికివెడలి జతరమునజేరి వస్త్రీకేపైన నిలచియుండును. వస్త్రీకేవైభాగమున జేరుటయే హృదయమును వదలినందుకు చిహ్నము. పిదప ప్రసవమునకు సంబంధించిన నొప్పలు వరుసగ నధికమై తొందరజేసినప్పుడు మెల్లగమంచముపైజేర్చువలెను. పిదప గర్భము మిక్కిలి యాసన్నమైయున్నపుడు ప్రసవమార్గమున ఆముదముచే జక్కగ నభ్యంజనముజేసి వాతనిరోధములేకుండ వికసీంపజేయవలెను. పిమ్మట మెలమెల్లగ ముక్కుచు (గర్భము ప్రసవమార్గముచేరు సరికి) తీవ్రముగముక్కుచు ప్రసవముగు సంతకవరకును అప్పటప్పటికిని గాఢతరముగ ముక్కుచుండవలెను. ప్రసవమునకు సంబంధించిన నొప్పలు నిలచినిలచి అప్పుడప్పుడు వెనువెంటవచ్చుచుండును. అట్టియెడ నొప్పలు కల్లనప్పుడు మాత్రము ముక్కువలెనుకాని లేనప్పుడు ముక్కుకూడదు.

వాగ్భటాచార్యులు అష్టాంగసంగ్రహమున నిట్లు చెప్పిరి. — “శనైశ్చనైశ్చ పూర్వం ప్రవాహిషాకి, నిర్గమే బాధం, గర్భస్య యోనిముఖప్రతివత్తా బాధతరం, ఆప్రసవాత్” ప్రారంభమున వస్త్రీవైభాగమున గర్భముచేరినపుడు మెలమెల్లగ ముక్కువలెను. ఆక్కడనుండి వెడలునప్పుడు తీవ్రముగ ముక్కువలెను. గర్భము యోనిముఖమున జేరుసరికి తీవ్రతరముగ ముక్కుచు ప్రసవముగుసంతకదనుక తీవ్రతరముగనే ముక్కుచుండవలెను.

గర్భిణికి హర్షము పుట్టించుట. ౧౨

హర్షయే త్రాం మహాః పుత్రజన్ శబ్దజలాన్ నిలైః,
ప్రత్యయాన్తి తథా ప్రాణాః సూతిక్లేశావసాదితాః. ౩౨

ప్రసవబాధలచే మిక్కిలి బడలికజెందు నాస్త్రీని “నీకు మంచిపుత్రుడు కలును. బిడ్డ మిక్కిలి రూపవంతుడును తేజోవంతుడునైయుండును” ఇవి మొదలగు సంతోషకరములైన మాటలచేతను, జలముచేతను, మంచిగాలిచేతను సేవదేరునట్లుచేయవలెను. అట్లు చేసినయెడ ప్రసవబాధలచే మిక్కిలి బడలికజెందిన ప్రాణములు మరల నెప్పటివలె సుస్థములగును. కావున చెంతనుండుస్త్రీలు తత్కాలలోచితములగు హర్షమును గల్గించు మంచిమాటలచేతను ఉపచారములచేతను శ్రమమును మరపించి బడలికతీరునట్లు చేయుచుండవలెను.

◉ ప్రసూత్యుపచారములు. ◉

- ధూపయేద్ధర్భసంగేతు యోనిం కృష్ణాహికణ్వుకైః, హిరణ్యపుష్పీమూలం చ పాణిపాదేన ధారయేత్. ౩౩
- సువర్చలాం విశల్యాం వా జరాయ్యపతనేఽపి చ, కార్యమేతత్, తథోత్త్విప్య బాహ్వారేనాం వికమ్పయేత్. ౩౪
- కటీమాకోటయేత్స్వర్ణ్యా స్థిచౌ గాఢం నిషీడయేత్, తాలుకణ్ఠం స్పృశేద్వేణ్యా మూర్ధ్నిదద్యాత్ సుహీపయః. భూర్జలాజ్జలికీతుమ్బాసర్పత్వక్కుప్తసర్పవైః, పృథక్ ద్వాభ్యాం సమస్తైర్వా యోనిలేపనధూపనమ్. ౩౬
- కుప్తతాలీసకల్కం వా సురామణ్డేన పాయయేత్, యూషేణ వా కులుత్థానాం బిల్వజేనాఽఽసవేన వా. ౩౭

గర్భము బయటవెడలక లోపలనే నిలచియున్నపుడు కృష్ణసర్పముయొక్క కుబుసమును నిష్పవైవైచియోనికిపోగబట్టునది. వచ్చనిపువ్వులబూచు హిరణ్యపుష్పి (బంగారుగంటచెట్టు) యొక్కవేరును హస్తమునందును పాదమునందును ధరించవలెను. లేక ప్రొద్దులిరుగుడు పువ్వునైనను ఉత్తరేణినైనను ధరించవలెను. మావిపడకయండునపుడు వైజెప్పిన యోగములజేయనగును. మరియు మావిపడకుండునెడ రెండుచంకలలో చేతులుతోబట్టి లేవనెత్తి కదలించునది. నడుమున పిడికిలిచే మృదువుగ వలుమారు గుడ్డుచుండవలెను. తుంట్లు చేతులతోగట్టిగ బిగబట్టి పినకవలెను. దవుడలను కంఠమును వెండ్లు కలజెడచేత తాకించవలెను. శిరస్సునందు జెముడుపాలనుంచవలెను. భూర్జపత్రము, పొత్తిగెడ్డ, సొరవేరు, పాముకుబుసము, చెంగల్వకోస్తు, ఆవలు, అనునీద్రవ్యముల నొక్కొకదానినైనను రెండేసిద్రవ్యములనైనను, అన్నింటినైనను నూరి యోసికి లేపనము

చేయవలెను. లేక వైశేష్యవచనానిని నిప్పునవైచి పొగబట్టవలెను. మరియు చెంగల్వ కోష్ఠును తాలినపత్రిని కల్కముజేసి మధ్యమువైతేటనుకలిసి త్రాగించవలెను. ఉలవల కట్టుచేసి అందువై కల్కమునుగూర్చి త్రాగింపనగును. లేక బిల్వవేరును ఆనవముగజేసి వైశేష్యన కల్కమును కల్పి త్రాగింపనగును. (బిల్వవేరును నీళ్లబోసి దంచి యానీటిని కొంతకాలము ధాన్యరాశినునిచిన నాశీతకషాయము బిల్వనాసన మనబడును.)

— ౧౦ మావి పడుటకు వస్త్రీప్రయోగము. ౧౦ —

శతాహ్వసర్వ సాఽజాజీ శిగుత్తీక్షకచిత్తకైః,
 సహిజ్ఞుకుప్తమదనైః మూత్రే ఊరే చ సార్వఃమ్. ౮౮
 తైలం సిద్ధం హితం పాయా యోన్యాం వాప్యనువాసనమ్,
 శతపుష్పావచాకుప్త కణాసర్వకల్పితః. ౮౯
 నిరూహః పాతయత్యాశు సన్నేహలవణోఽపరామ్,
 తత్సజ్జే హ్యనిలో హేతుః సా ని ర్యాత్యాశు తజ్జయాత్. ౯౦

సదాప, ఆవాల, ఓమము, మునగపట్ట, మిరియాలు, చిత్రమూలము, ఇంగువ చెంగల్వకోష్ఠు, మ్రంగచెక్క, వీనినన్నిటిని కల్కముజేసి గోమూత్రమును పాలనుకూడ ఆవనూనెలోకలిపి పరిభాషానుసారముగ తైలమును వక్యముచేసి యూతైలముచేత ప్రవించిన స్త్రీకి గుదమునందైనను ప్రసవమార్గమునందైనను అనువాసనవస్తిని విధ్యుక్తముగ జేసినయెడ మావీశ్రుముగవెడలును. లేక సదాప, వస, చెంగల్వకోష్ఠు, షిష్పల్ల, ఆవాల వీనినన్నింటిని కల్కముజేసి అందున్నేహద్రవ్యమును లవణమునుజేర్చి నిరూహావః జేసినయెడ మావి అతిశీఘ్రముగ వెడలును. మావి బైటవెడలక నిలచుటకు వాతము కాణము కావున నిరూహవస్తి వాతహారములలో ప్రధానమగుటంజేసి వాతమును హరిచేసినయెడనే మావి పట్టువదలి బైటవెడలునని భావము. మరియు “వాతోల్బణేష దోషేషు వాతేవా వస్త్రీప్రయోగే” అనువచనముచేత వాతప్రధానముగనుండు రోములయందు వస్త్రీవిధానము మిగుల ప్రశస్తమని తెలిసెడి.

వస్త్రీవిధానమునుగూర్చి యష్టాంగసంగ్రహమున నిట్లు విశేషముచెప్పబడినది. — “గర్భిణీంతు న్యుజ్ఞా మాస్థాపయేదనువాసయేచ్ఛ, తథాఽస్యాః వివృతమార్గతయ నమ్యుగౌషధమనుప్రవిశతీతి” గర్భిణీకి—ఆస్థాపన అనువాసనవస్తి కర్మలజేయనపుడ కాష్ట ముడుంచుకుని బోరగిలపరుండనునిచి ఆస్థాపనాఽనువాసనవస్తి జేయనగున అట్లుంచుటచేత మార్గము వివృతమై యడ్డులేకుండును. దానంజేసి యౌషధము ధారముగ లోనికింజని పనిచేయును కావున బోరగిలయంచవలెనని భావము.

— హస్తముచే మావిని విడదీయుపద్ధతి. ౧—

కుశలూ పాణినాఽక్తేన హరేత్ క్షప్తనభేన వా,

ముక్తగర్భాఽపరాం యోనిం త్రైలేనాఽఙ్గం చ మర్దయేత్. ౯౧

మరియు ప్రసూతికృత్యములయందు నేర్పరియసస్త్రీ చేతిప్రేళ్ళతోళ్లను శస్త్రముచే కత్తిరించుకొని చేతికి నెయ్యి బూసికొని మెలకువతో మావిని వెలికిందీయవలెను. ఇత్తైరంగున ప్రసవించి మావి బైట వెడలినపిదప ప్రసవమార్గమునకును శరీరమునకును త్రైలము బూసి మెల్లగ మర్దనముజేయనగును.

(ఇచ్చట ఆపరయన గర్భమునందలి శిశువు కావరణమై యుండుమావి యని యెరుంగునది.)

— మక్కల్లము దానిచికిత్స. ౨—

మక్కల్లాభ్యే శిరోవస్తికోష్ఠసూలే తు పాయయేత్,

సుచూర్ణితం యవతూరం ఘృతేనోష్ణజలేన వా. ౯౨

ధాన్యామ్బువా గుడవ్యోషత్రిజాతకరజోన్వితమ్,

ప్రసవించినస్త్రీకి తలయందును వస్తియందును కోష్ఠమునందును కూలనొప్పి కల్గును. ఇది మక్కల్ల మురురోగము, ఈరోగము కల్గినపుడు యవతూరమును మెత్తగ చూర్ణముచేసి నేతిలో కలిపియైనను, వేడినీళ్లతో కలిపియైనను త్రాగించవలెను. లేక త్రికటుకముల (శూతి పిప్పలి మిరియాల)ను, త్రిజాతక (దాల్చినచెక్క లవంగపత్రి, విలకులు) ములను మెత్తగ పొడిచేసి ప్రాతబెల్లమును గూర్చి బియ్యపుకడుగునీళ్లతో కలిపి త్రాగించవలెను.

— బాలోపచారములు. ౩—

అథ బాలోపచారేణ బాలం యోషిదుపాఽఽపరేత్. ౯౩

పిమ్మట బాలోపచరణీయమున జెప్పినక్రమము ననుసరించి స్త్రీ అప్పుడుపుట్టిన శిశువునకు దగిన యుపచారముల జేయవలెను. అట్టి యుపచారములజేయుస్త్రీ చాలకాలముగ ప్రసవములు ఆనుభవించి వసిబిడ్డల నుపచరించు విధానములయం దారి తేరి యుండవలెను.

— బాలింతరాలి కాహారము. ౪—

సూతికా త్సుద్వతీ త్రైలాత్ ఘృతాద్వ్యా మహతీం విజేత్,

పశ్చిమోలకినీం మాత్రానునుచోష్ట్యం గుడోదకమ్.

౯౬

ప్రసరించిన బాలింతరాలికి ఆకలి తీవ్రముగ నుండునేని పంచకోలములవ చూర్ణముజేసి తైలమువంచైనను ఘృతమువంచైనను కలిసి గొప్పమాత్రను (పరిమాణమును) త్రాగించి వెంటనే పాకబెల్లమును కలిపిన వేడిసీళ్లు త్రాగించవలెను. (మహాత్మాత్రయవ సెనుమినిశాములకాలమునను జీర్ణగుగునంత పరిమాణము గల్గవది. మహాత్మాసేహమాత్రయని చెప్పబడును.)

వాతహ్నుషధతోయం వా తథావాయుర్న కుస్యతి,

విశుద్ధ్యతి చ దుష్టాస్తం ద్విత్తి రాత్రనుయం క్రమః.

౯౭

వైజ్ఞెప్పినరీతిగ సేహమాత్రనైవను ఘృతమాత్రనైవను త్రాగి వాతహరద్రవ్యములచే సిద్ధమైన కషాయమునైన త్రాగించవగును. అటుజేసినయెడ శోష్ణము శూన్యముగ నున్నను వాతము ప్రకోపము నొందకుండును. శోష్ణమువనుండు చెడ్డరక్తము పరిశుద్ధమగును. ఇతైరుంగున రెండుమూడురాత్రులు గడపించవగును.

స్నేహాయోగ్యాతు నిస్నేహం అముమేవ విధిం భజేత్,

వీతవత్యాశ్చ జఠరం యుచకా క్తం వివేష్టయేత్.

౯౮

బాలింతరాలు సేహద్రవ్యము లలవాటుగా లేనిదైనయెడ తైలఘృతముల జేర్చక పంచకోషకషాయమును ఉష్ణోదకమును వాతహర సిద్ధకషాయమును ఈమూటిలో నొకదానిని త్రాగించి కడుపుపై తైలఘృతముల రెండిటిని బూసి గుడ్డను చుట్టి యుంచునది.

జీర్ణేన్నా తా పిబేత్పేయాం పూర్వోక్తాపథసాధితామ్,

త్ర్యహోదూర్ధ్వం విదార్యదివర్గ క్వాభేన సాధితా.

౯౯

హితా యవాగూః స్నేహోధ్యా సాత్యైతః పయసాఽధవా,

సప్తరాత్రాత్పరం చాస్యై క్రమశో బృంహణం హితమ్,

౧౦౦

ద్వావళాహేఽనతిక్రాన్తే పిశితం నోపయోజయేత్,

వైజ్ఞెప్పినప్రకారము తొలక సేహము, గుడోదకము, పంచకోషకషాయము పానముజేయుంచి అని జీర్ణమైనపిదప వేడిసీళ్లు చే స్నానముచేయించి వైజ్ఞెప్పిన పంచకోలములజేర్చి సిద్ధముచేయబడిన పేయయను గంజిని త్రాగించవలెను. ఇతైరుంగున మూడు దినములుగడపి పిచ్చుట విదార్యాదిగణమున జెప్పిన యాషధములకూర్చి నక్వముజేయబడిన యవాగుళును ఆహారమునకై త్రాగించవగును. అట్టి యవాగుళున సేహద్రవ్యము

నధికముగ గూర్చునగును. అలదాటుగనున్నచో పాలనుగూర్చి. యుపయోగింపనగును. ఇతైరంగున నేడురాత్రులు కడచినపిదప నెనిమిదవదినముమొదలు జేసి క్రమముగ నానాట బృంహణముల (బలమును గల్గించి పుష్టినిజేయు క్రియలను) నుపయోగించుట మిక్కిలి హితము. మరియు పండ్రెండుదినములు కడచునందాకమాంసమును కొంచెమైన నుపయోగింపజనదు. (పండ్రెండుదినములలోపల మాంసము నుపయోగించునెడ న్కందాదిగ్రహములు మాంసమునందభిలాష కల్గినవి కావున నాగ్రహము లావహించును. కావున పండ్రెండుదినములలోపల మాంసాహారము నిషేధింపబడినది.)

వధ్యమునకై యాహారముగ నుపయోగింపబడు గంజి మండపేయ. విలేసి-యవగు అని నాల్గవిధములు. అందు బియ్యమును నీళ్లుకుకలిపి కాచి చక్కగ నుడికినపిదప మెతుకులులేక తేటగనుండుగంజి మండము. కొద్దిగ మెతుకులుండునట్లు కాచబడినది పేయ. మెతుకు లధికముగనుండునది విలేసి. కొంచెము ద్రవముగనుండునట్లు కాచబడినది యవగువు. వీనిలక్షణములు చరకమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“సిక్లేర్వి రహీతోమణ్ణః పేయాసిక్థసనున్వితా, ఘనసిక్థా పిలేసీ స్యాత్ యవగూర్విరశ ద్రవా”

ఈనిర్ణయప్రకారము పేయాయవగూలక్షణముల నిచ్చట నెరుంగునది. బృంహణ మన శరీరమునకు పుష్టిని బలమును కల్గించు ఔషధ - అన్న. విహారాదులు. ప్రసవించినస్త్రీకి విడురాత్రులు కడచినపిదప అట్టి బలకరములగు జీవనీయ, బృంహణీయ గణద్రవ్యములను, మధురవర్గద్రవ్యములను యథోచితముగ గూర్చి సిద్ధముచేయ బడిన త్రైదులచే నభ్యంగనము, ఉద్వర్తనము, పరిషేకము, అవగాహనము మున్నగు నుపాయములచేతను, మనోజ్ఞములును, హృద్యంబులుచునగు నన్నపానములచేతను, బాలింతరాలికి నానాట బలమును వృద్ధిజేయవలెనని భావము. గర్భధారణము, ప్రసవ పరిశ్రమ మున్నగువానిచే బలము చాలతగ్గియుండినశరీరము చిక్కియుండును. కావున తటాలున పూర్తిగ బృంహణము నుపయోగించునెడ వ్యత్యస్తమగునుగాన నానాట కొంచెముకొంచెముగ నలవాటుచేయవలెనని భావమును నూచించుచు “క్రమోో బృంహణం హితమ్” అని చెప్పెను.

—ॐ బాలింతరాలివ్యాధుల చికిత్సజేయునియమము. ॐ—

యత్నేనోపచరేత్స్పృతాం దుస్సాధ్యాహి తదామయాః,
గర్భవృద్ధిప్రసవరుక్ క్లేదాస్రస్రతిషీడనైః.

FF

ఏవం చ మాసాదధ్యర్థాత్ ముక్తాహారాదియన్త్రణా,

గతసూతాఽభిధానా స్వాత్ పునరాత్తవదర్శనాత్. ౧౦౦

ఇతి అష్టాంగహృదయసంహితాయాం.

శారీరస్థానే ప్రథమోఽధ్యాయః.

ప్రసవించిన స్త్రీకి గర్భవృద్ధి చేతను ప్రసవముచేతను ప్రసవకాలమున గల్గుతన్నిమిత్త కములైన నొప్పుల చేతను గర్భమునకు సంబంధించిన జలంబును రక్తంబును ప్రసవించుట చేతను మిక్కిలి బలహీనము కల్గియుండును. కావున ప్రసవించిన బాలింతరాలికి ఏవైన లోగములు సంభవించిన నవియెల్ల కష్టసాధ్యములైయుండును. కావున బాలింతరాలికి వ్యాధులు కల్గినపుడు మిక్కిలి పూనికతో చికిత్సజేయవలెను. (లేనిచో నపాయము కల్గును) వైశిష్ఠిన యాహారాదినియమును ననుసరించి యొకటిన్నర మాసమువరకును మిక్కిలి మెలకువతో నుండవలెను. ఒకటిన్నరమాసము కడచినపిదప చురల నార్తవము వెడలనందాక 'గతసూత' (ప్రసవసంబంధము లేనిది) యని చెప్పబడును.

అష్టాంగహృదయశారీరవ్యాఖ్యానమున

మొదటియధ్యాయము.

ద్వితీయాధ్యాయము.

అవ. పూర్వాధ్యాయమున గర్భముయొక్కయుత్పత్తి శుక్రార్తవస్వరూపము మున్నగు విషయములను, ప్రసవకాలమువరకు గర్భముయొక్క పరిస్థితులు మున్నగునవి వివరింపబడియె. ఆటిగర్భము వ్యాపత్తులేక వృద్ధినొందినగాని ఫలవంతము కానోపదు. కావున మిథ్యాహారాదులచే గల్గు గర్భవ్యాపత్తులను తచ్చికిత్సాసౌకర్యమునకై వివరించు గర్భవ్యాపచ్ఛరీర మనునధ్యాయము చెప్పబడును.

సూ. అథాతో గర్భవ్యాపదం శారీరం వ్యాఖ్యాస్యామః.

గర్భావక్రాన్తి శారీరమును జెప్పినపిదప గర్భవ్యాపత్తులను బోధించు శరీరము నుద్దేశించి చెప్పబడిన యధ్యాయమును వివరించెదనని భావము.

◀ గర్భిణీకి ఆర్తవమువెడలుటకు కారణములు దానిచికిత్స. ▶

గర్భిణ్యాః పరిహార్యాణాం సేవయా రోగతోఽపి వా,
 పుష్పే దృష్టేఽథవా శూలే బాహ్యస్తస్నిగ్ధశీతలమ్. ౧
 నేవ్యామ్భోజసీమకీరివల్కలకల్పజ్యలేపితాః,
 ధారయేద్యోనివస్త్రీభ్యాం ఆర్ద్రార్ద్రాః పిచునక్తకాః. ౨

వైయధ్యాయమున “అతివ్యవాయ...తత్త్యజేత్” అను గ్రంథముచేత గర్భిణీస్త్రీకి నిషిద్ధములగు విషయములు నిర్దేశింపబడినవి. అట్టి నిషిద్ధవిషయముల నేవించిన యెడ దానిని కారణముగ జేసియైనను, సామాన్యములగు నపత్యాహారవిహారాదుల జేయుటచే గల్గినరోగములచేనైనను గర్భిణీస్త్రీకి ఋతుశోణితము కనబడినను; లేక వస్త్రీయందు పోటు మున్నగుబాధ కల్గినను, శరీరభాగ్యప్రదేశమునను, శరీరాంతర్భాగమునను మిక్కిలి శీతలంబులును స్నిగ్ధంబులునైన యుపచారముల జేయవలెను. (శీతస్నిగ్ధములైన స్నానము పరిషేకము ఆభ్యంగనము మున్నగునవి బాహ్యోపచారములు. స్నిగ్ధంబులును శీతలంబులునగు నన్నపానాదులు ఆభ్యంతరోపచారములు) మరియు వట్టివేళ్లు, తామరపువ్వులు, చందనము, పాలు స్రవించునట్టి మఱి అశ్మత్థము మున్నగు చెట్లపట్టయొక్క కల్కము, నెయ్యి, వీనినన్నిటిని మెత్తగనూరి ప్రత్తిగుడ్డకుపూసి యాపతిగుడను మిక్కిలి యార్యముగ (వెజెస్సిన కల్కముచేత) జేసి దానిని యోనియం

దును వస్త్రీయందును ధరించునది. (“పిచునక్తక” మన దూది విశేషముగనుండునట్లు మెత్తనగ నుండురీతిగ జేయబడిన దూదిగుడ్డయని యెరుంగునది. దీనినే ‘లింట్’ అని ఆంగ్లవైద్యశాలలయందు జెప్పెదరు.)

శతధాతఘృతాదియోగము. ౭౭

శతధాతఘృతాక్తాం స్త్రీం తదమ్భస్యవగాహయేత్,
ససితాక్షోద్రకుముదకమలోత్పలకేసరమ్. 3

లిహ్యోత్, క్షీరఘృతం, ఖాదేత్, శృక్లాటకకసేరుకమ్,
పిజేత్ కాంతాబ్జశాలూకబాలోదుమ్పరవత్పయః. ౪

శృలేన శాలికాకోలీ ద్విబలా మధుకేతుభిః,
పయసా రక్త శాల్యన్నం అద్యాత్సమధుశర్కరమ్. ౫

రసై ర్యజ్జలైః, శుద్ధివర్జం చా స్తోక్తమాచరేత్,

మరియు వైజెప్పినరీతిగ గర్భవతికి ఆర్తవము వెడలుచున్నయెడ శతధాత(నూరు మార్లుకడుగబడిన) ఘృతముచే నభ్యంగనముజేయించి వైజెప్పినరీతిగ వట్టివేళ్లు తామర పువ్వులు మున్నగు వానిగూర్చి కాచబడిన వేడినీళ్లయందు స్నానముచేయించవలెను. చక్కెర లేసె కలువలయొక్కయు తామరపువ్వులయొక్కయు కేసరములు వీనిననిల టిని నేతియందైనను పాలయందైనను కలిపి నేవించవలెను. లేక శృంగాటకమును, నమ్మ దుంపను నమలవలెను. లేక ప్రేంకణము, జలమనబుట్టిన కమలములు కలువలు మున్నగు నవి. చేమల కలువలు మున్నగువానిదుంపలు, లేక అత్తికాయలు, వీనినన్నిటినిగూర్చి కాచబడిన పాలనుత్రాగవలెను. లేక వైరుదుంపలు, కాకోలి, చిట్టాముట్టి, పేరాముట్టి, అతిమధురము, చెఱకు, వీనినన్నిటినిగూర్చి క్షీరపాకవిధి ప్రకారము పక్వముజేయ బడినపాలతో ఎఱ్ఱవరిబియ్యపు అన్నమునుకలిపి అందు లేసెను చక్కెరను కలిపి భుజిం పనగును. లేక అట్టియన్నమును జాంగల బంతువులయొక్క మాంసరసముతోగూర్చి యైన భుజింపనగును. మరియు రక్తపిత్తచికిత్సయందుజెప్పిన చికిత్సలలో వమనవిరేచన రూపశోధనమొకటి దక్క తక్కుంగల చికిత్సలనన్నిటిని బాహ్యమునను ఆంతరమునను ఉపయోగింపనగును.

ఇచ్చట “లిహ్యోత్ క్షీరఘృతం” అనుచోట పాలనుండి తీయబడినసెయ్యి యని కొందరు ఆర్థముజేసెదరు. “శృలేన శాలికాకోలీ...పయసా”అనుచోట శాల్యా ది ద్రవ్యములజేర్చి క్షీరపాకవిధి ప్రకారము పక్వముజేయబడిన పాలు అని యర్థము.

క్షీరపాకవిధి తంత్రాస్తరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“ద్రవ్యాదష్టగుణం క్షీరం క్షీరా త్తోయం చతుర్ధణం క్షీరావశేషః కర్తవ్యః క్షీరపాకే త్వయం విధిః” క్షీరమున జేర్చు ద్రవ్యమునకన్న క్షీరము ఎనిమిదిభాగములును, పాలకన్న నాల్గింతులు నీళ్ళను కలిపి పాలుమాత్రము మిగులనట్లు కావవలెను. క్షీరపాకవిధి నెచ్చటజెప్పినను ఇదియే పద్ధతి.

శతధాతస్మృతమన—నూరుమార్లు కడగబడిన ఘృతమని యర్థము. శతశబ్ద మనేకవాచియని యనేకపర్యాయములు కడగబడినది శతధాతస్మృతమని కొందరు వచించెదరు. ఈపక్షమును ఆవలంబించియే యష్టాంగసంగ్రహమున వాగ్భటాచార్యులు “సమాస్తధాతసర్పిషా ఆధోనాభేః సర్వతః ప్రదిహ్యత్” అని చెప్పిరి. ముఖ్యమున నెయ్యిని ఎన్నిమార్లు నీళ్లతోకడిగిన నంతకంత గుణోత్తర మైయుండును.

◀◀ గర్భిణికి పుష్పదర్శనమునం దసాధ్యలక్షణము. ▶▶

అసంపూర్ణత్రిమాసాయాః ప్రత్యాఖ్యాయ ప్రసాధయేత్. ౬
ఆమాన్వయే చ

గర్భధారణము మొదలుజేసి మూడుమాసములు పూర్తికాకమునుపే ఆర్తవము ప్రవించునెడ (అక్కాలమున గర్భము సారవంతముగ నేర్పడకుండును కావున) గర్భము నిలువక పడిపోవును. కావున అప్పుడు కుదరదనిచెప్పి మిక్కిలి ప్రయత్నముతో చికిత్స జేయవలెను. మరియు ఋతురక్తము ఆమరసముతోగూడి మిశ్రముగవెడలినయెడ విరుద్ధచికిత్సజేయవలసియుండును. కావున నాలుగైదుమాసములు నిండి గర్భము సారవంతముగనున్నను ఆసాధ్యమగును. కావున కుదురుట దుస్తరమనిచెప్పి చికిత్సజేయనది.

రూక్షంబును తీక్షణంబును ఉష్ణగుణంబును కటురసంబునైన యౌషధాదులు ఆమహారములు. అయ్యవి గర్భిణికి విరుద్ధములు. శీతంబులును స్నిగ్ధంబులును మధురంబులును నగు ఔషధాదులు గర్భిణిహితకరములు. అయ్యవి ఆమమును వృద్ధినిొందించుటం జేసి యామమునకు విరుద్ధములు కావున నీరెండిటికిని ఆనుకూలమైన చికిత్సపూసగ నేరదు. కావున ఆమానుగతము అసాధ్యము.

◀◀ ఆమస్రావమున చికిత్స. ▶▶

తత్రేష్టం శీతం రూక్షోపసంహితమ్;

- ఉపవానో ఘనోశీరగుడూచ్యరభృథాన్యకాః. ౭
- దురాలభాపర్పటకచందనాఽతివిషాబలాః,
- కృద్ధితాస్సలిలే పానం తృణధాన్యాదిభోజనమ్. ౮

ముద్గాదియూమైరామే తు జితే స్నిగ్ధాదిపూర్వవత్,

ఆమముతో గూడి యార్తవము వెడలునపుడు తిక్తకషాయరూక్షాదిద్రవ్యము తోడను గుణవీర్యములచే శీతములగు ద్రవ్యములతోడను గూడిన యన్నపానాదుః మిక్కిలి హితకరములు. మరియు నుపవాసము దేశకాలాదిసాత్త్వ్యము ననుసరించిచేయ దగును. మరియు తుంగగడ్డలు, వట్టివేళ్లు, తిప్పతీగె, కోలపొన్న, దనియాలు, దూ గొండి, పర్నాటకము, చందనము, ఆతివస, చిట్టాముట్టి, వీనిని సీటిలానునిచి పానీయ పక్వముగ కాచి యాసీటిని త్రాగవలెను. నీవారధాన్యము చామలుమున్నగు తృణ ధాన్యములచే సిద్ధమైనయన్నమును పెనలుమున్నగు వానిచే సిద్ధమైనకట్టును కలిపిభుజించ గును. ఇట్టి యుపచారములచే నామము హరించిన పిదప ఆర్తవమునకు జెప్పిన శీః స్నిగ్ధాద్యాహారము ఔషధముమున్నగు వానిని మునుపటివలె నుపయోగించవగును.

◀ ౧౧ గర్భపాతమునం దుపచారములు. ▶

గర్భే నిపతితే తీక్ష్ణం మద్యం సామర్థ్యతః పిబేత్. ౯

గర్భకోష్ఠవిశుద్ధ్యర్థం ఆర్తివిస్తరణాయ చ,

లఘునా పఞ్చమూలేన రూక్షాం పేయాం తతః పిబేత్. ౧౦

పేయామమద్యపాకల్నే సాధితాం పాఞ్చకాలికే,

బిల్వాదిపఞ్చకక్వాథే తతోద్దాలకతణ్డలైః. ౧౧

మాసతుల్యదినాన్యేవం పేయాదిః పతితే క్రమః,

లఘు రన్నేహాలవణో దీపనీయయు తోహితః. ౧౨

పైజెప్పిన ప్రకారముగ నుపచారములజేసినను అంతట నిలువక గర్భము పడిపో యినయెడ మిక్కిలి తీక్ష్ణమైనమద్యమును బలము ననుసరించి స్త్రీకి త్రాగింపవలెను. ఆ విధముగ మద్యపానముజేసినయెడ కోష్ఠము పరిశుభ్రమై గర్భపాతమున గల్గినబాధల మరచియుండును. కావున మద్యపానము హితకరము. పిమ్మట లఘుపంచమూలముల (వాకుడువేళ్లు, పెద్దములకవేళ్లు, ముయ్యాకుపొన్నవేళ్లు, కోలపొన్నవేళ్లు, పల్లెరువేళ్లు, ఇవి యొందునుజేరి లఘుపంచమూలములు) కషాయముచే పక్వముజేయబడిన పేయను (గంజిని) స్నేహమును (నెయ్యిని) జేర్పక రూక్షముగనే త్రాగింపవలెను. మద్యపానము జేయు అలవాటులేనిస్త్రీకి మహాపంచకమూలముల కల్కముజేసి మహాపంచమూలముల కషాయమున నువ్వులను ఉద్దాలకములనుధాన్యపుబియ్యమునుగూర్చి పైజెప్పినమహాపంచ మూలముల కల్కమునుకూడకలిపి పక్వముచేయబడిన పేయనుత్రాగించునది. (బిల్వము

1, అడవిగుమ్మడువేరు, తక్కెలవేరు, కలిగొట్టువేరు, దుందిలపువేరు ఇవియైదుగుజ్జేరి (పంచమూలములు) గర్భము అకాలమున పడినయెడ ఎన్నిమాసములగర్భము పడిపో అన్నిదినములవరకును వైజెప్పిన పేయయందు నెయ్యి లవణమును గూర్చక అన్నినింపజేయు మిరియాలుమున్నగువానిని లఘువుగ జేర్చి సేవించుట యుక్తము. (మూడు మాసముల గర్భము పడినచో మూడుదినములు, నాలుగుమాసముల గర్భమువకు నాలుగుదినములు, ఇత్తైరంగున మాససంఖ్య ననుసరించి అన్నేసిదినములు వైజెప్పిన క్రమముగ హారనియమము నాచరింపవలెనని భావము.)

◀◀ వైజెప్పినయంపచారములకు ఫలము. ▶▶

దోషధాతుపరిక్లేదశోషార్థం విధిరిత్యయమ్,

న్నేహాన్నవస్తయశ్చోర్ధ్వం బల్యజీవనదీపనాః.

౧౩

దోషములయొక్కయు ధాతువులయొక్కయు ద్రవము శోషించుటకై వైజెప్పిన మమున నాహారాదివిధానము నాచరించునది. అట్టి నియమముచే దోషధాతువుల వము శోషించినపిదప నెయ్యి మొదలగు స్నేహద్రవ్యములచే మిక్కిలి స్నిగ్ధములై కరంబులును, ఓజస్సును వృద్ధి నొందించునవియు జలరాన్నిని దీపింపజేయునవియునగు న్నపానంబులును, వస్తువులును మిక్కిలి హితకరములు.

(ఇచ్చట దోషశబ్దముచేత ద్రవముకుకల్గించు కఫపిత్తములుమాత్రము గ్రహింపఁపను. అట్టిద్రవము శోషించినపిదప వాతము ప్రకోపము నొందకుండుటకై స్నేహాలగూర్చిన యన్నపానాదుల నుపయోగింపవలెనని భావము.)

◀◀ ఉపవిష్టకము. ▶▶

సజ్జాతసారే మహతి గర్భే యోనిపరిస్రవాత్,

వృద్ధిమస్త్రాప్నువత్ గర్భః కోష్ఠే తిష్ఠతి సస్ఫురః.

౧౪

ఉపవిష్టకమాహుస్తం వర్ధతే తేన నోదరమ్,

గర్భము నానాట బలముకల్గి వృద్ధి నొంది గొప్పదియైయున్నను యోనినుండి వము స్త్రవించుటవలన క్రమముగ వృద్ధి నొంగక గర్భమున కాధారమైన కోష్ఠము దే కదలుచుండును. ఇయ్యది యుపవిష్టక మనబడును. దీనిచేత నుదరము వృద్ధి నొందదు. (గర్భము వృద్ధి నొందకయుండుటవలన దాని కాధారమైన జలముకూడ ద్ధి నొందదని భావము) గర్భము వృద్ధి నొందకయున్నను చలనముమాత్రము కల్గిండును.

నాగోదరలక్షణము. ౧౦

శోకోపవాసయాక్షోద్యైః అభవా యోన్యతిస్రవాత్. ౧౧
వాతే క్రుద్ధే కృశః శుష్కేత్ గర్భో నాగోదరం తు తత్,
ఉదరం వృద్ధిమప్యత్ర హీయతే స్ఫురణం చిరాత్. ౧౬

దుఃఖము, ఉపవాసము, స్నేహములేక మిక్కిలి రూక్షములైన యాహారము సేపించుట ఇవి మున్నగు కారణములచేనైనను, గర్భిణికి నిషిద్ధములగు విషయము నాచరించుట చేనైన యోనిస్రావ మధికమగుటచేనైనను వాతము ప్రకోపమునొందినపుడ గర్భము నానాట కృశతనొంది రూపము దెలియక శోషించును. ఇయ్యది నాగోదర మనబడును. ఈనాగోదరమను. గర్భమునందు ఉదరము వృద్ధి నొందియున్నను గర్భము మాత్రము నానాట ఊణించును. చిరకాలమునకు ఎప్పుడో ఒకవేళ కడలును. (ఉపవిష్టమను గర్భము కేవలము వృద్ధిలేకుండును గాని బొత్తుగ నశించుటలేదు.)

ఈగర్భమునందు గర్భము వృద్ధి నొందునయమున వాత ప్రకోపమునంజేసి గర్భమును వృద్ధి నొందించు గర్భనాడిద్వారమునకు అడ్డముగ నిరోధము కల్గినపుడు (పంట కాలువలో నాకలములు పడియున్నపుడు దానింజేసి పైరుకు ధారాళముగ సిగ్గుపారని విధముగ) ఆహారరసము చాలినంతగర్భమునకు రానేరదు గావున పుష్టికలుగక నానాట కృశించును. తల్లికి పుష్టికల్గుటంజేసి కుక్షిమాత్ర మొకవేళ స్థూలముగ నుండవచ్చును.

ఉపవిష్ట-నాగోదరచికిత్స. ౧౧

తయోః బృంహణ వాతేఘ్న మధుర ద్రవ్య సంస్కృతైః,
ఘృతక్షీరరసైస్తృప్తిః ఆమగర్భాశ్చ ఖాదయేత్. ౧౨
తైరేవ చ సుతృప్తాయాః ఊభణం యానవాహనైః,

వైశేష్టబడిన ఉపవిష్టకము నాగోదరమునను రెండు గర్భవ్యాపత్తులయందును బృంహణంబులు (బలకరంబులు)ను, వాతహరంబులును, మధురంబులును నగు ద్రాక్ష పండు చక్కెర మున్నగు ద్రవ్యములచే సంస్కరించి సిద్ధము చేయబడిన ఘృతమును ఊరమును మాంసరసమును ద్రాగించుటచే మిక్కిలి తృప్తి నొందింపవలెను. అట్టియాహారములచే గర్భిణి తృప్తి నొందినపిదప అందుమూలమున ఆమగర్భమునకును అట్టి యాహారరసము జెందునట్టుచేసి తృప్తి నొందింపనగును. అట్టి ఘృతక్షీరరసములచే దృప్తి నొందిన గర్భిణిని గజాది వాహనములపై నెక్కించి శరీరము కడలునట్లు సవారి చేయుంపవలెను.

ఇచ్చట “బృహణ-వాతఘ్న-మధురద్రవ్యసంస్కృతైః” అనుచోట బలమును కల్గించు గుణంబును వాతమును హరించుగుణంబును మధురరసంబును ఈమూడు గుణంబులును కల్గిన ద్రాక్ష శర్కర మున్నగు ద్రవ్యములచే ఘృతాదులు పక్వముగావలె నీ యర్థము. వైశేషిణ మూడుగుణములును వేర్వేరుగనుండు నొక్కొక్కద్రవ్యమును హర్షదగదు. ఎట్టులనః—ప్రేంకణము మున్నగునవి బృహణములు, అవి వాతహరములుకావు. శుంతి మున్నగునవి వాతహరంబులును బృహణంబులునగును. అయినను ౨వ మధురరసములుకావు, తండులీయకము చిట్టిహార చిరుసెనగలును మధురరసములు. ౩యినను అవి వాతహరంబులును బృహణంబులును కానేరవు. ఇట్టిద్రవ్యముల జేర్చక బృహణ వాతహర మధురరసంబులు మూడును సముదితముగకల్గిన ద్రాక్షచక్కెర మున్నగుద్రవ్యములచే సంస్కృతములగు ఘృతాదుల నుపయోగింపవలెనని భావము. ఈవిషయమునే యష్టాంగసంగ్రహమున వాగ్భటాచార్యులు విశదముగ నిట్లుచెప్పిరి:— ‘తయోర్జీవనీయబృహణీయమధురౌషధసిద్ధానాం సర్పిషాముపయోగః’

—౨౨ లీనాఖ్యగర్భచికిత్స. ౨—

లీనాఖ్యే నిస్ఫురే శ్వేనగోమత్స్యతోక్రోశబర్హిణాః. ౧౮
 రసా బహు ఘృతా దేయా మాషమూలకజా అపి,
 బాలబిల్వం తిలామాషా సక్రాంశ్చ పయసాపి జేత్.
 సమేద్యమాంసం మధువా కట్యభ్యజ్ఞం చ శీలయేత్.

(వైశేష్యబడిన ఉపవిష్టక నాగోదర గర్భములయందు గర్భచలనము కలదని చెప్పబడినది. ఆరెంటియందును గర్భచలనములేక నిదురబోవు చందమున నిశ్చేష్టముగ నుండిన నదియే లీనగర్భమని చెప్పబడును. వైరెండిటికిని దీనికిని చలనాచలనమే భేదము. ఈవిషయము అష్టాంగసంగ్రహమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“యస్యాః పునర్యాతోపసృష్టస్తోతసః లీనో గర్భః ప్రసుప్తోన స్పందతే తం లీనమిత్యాహుః” అట్టి లక్షణమునే యిచ్చట తంత్రకారుడు “లీనాఖ్యేనిస్ఫురే” అని సంక్షేపముగ జెప్పెను.)

చలనరహితమైన లీనమను గర్భమునందు శ్వేనము (డేగ), గోవు, మాత్స్యములు, ఉత్క్రోశము (పక్షివిశేషము). నెమలి అనునీవక్షులయొక్క మాంసరసమున ఘృతము నధికముగగూర్చి గర్భిణిని త్రాగింపవగును. మినుములను ముల్లంగిని పక్వముజేసి వాని రసమున ఘృతము నధికముగ జేర్చి త్రాగింపవగును. లేక బిల్వకాయను, నువ్వులను, మినుములను, సత్తుసిండిని వీనినన్నింటిని పాలలోగలిపి సాత్త్వము ననుసరించి యుపయోగింపవగును. మిక్కిలి మేదస్సు వృద్ధి నొంది బలి నమాంసమున తేనెయకలిపి నేవింపవగును. నడుమునం దభ్యంగనమును విడువక చేయవలెను.

◀◀ గర్భము అనేకవత్సరములు ఆనునరించుటకు కారణము. ◀◀

హర్షయేత్సతతం చైనామేవ గర్భః ప్రవర్ధతే. ౨౦

పుష్టోఽన్యథా వర్షగణైః కృచ్ఛాఞ్జాయేత నైవ వా,

పైజెప్పుబడిన మూశువిధములైన ఉపవిష్ట - నాగోదర - లీనాఖ్యగర్భముల మూటియందును వైజెప్పిన విధముగ నుపచరించుచును గర్భిణికి మిక్కిలి సంకోచమును గల్గించవలెను. అట్లు గల్గించినయెడ గర్భము శీఘ్రముగ వృద్ధినొందును. అట్టి యుపచారములజేయక కేవలము రూక్షములగు నన్నపానాదుల జేసినయెడ అనేకవత్సరములకు గర్భము యథోచితముగ వృద్ధినొంది మిక్కిలి కష్టముచేత ప్రసవముగును. లేక ఆ గర్భము జీవదశవరకును గర్భమునందే లీనమైయుండి బైటవెడలక యుండును. (జీవ మాత్రావశిష్టముగ నుండును.)

◀◀ గర్భిణికి గల్లు నుదావర్తచికిత్స. ◀◀

ఉదావర్తం తు గర్భిణ్యాః స్నేహైరాశుతరాం జయేత్. ౨౧

యోగ్యైశ్చ వస్త్రీభిర్వన్యాత్ సగర్భాం సహి గర్భిణీమ్,

గర్భిణికి ఉదావర్త మనువ్యాధి సంభవించినయెడ (గర్భము ప్రతిలోమవాతముచే నూర్ధ్వాభిముఖమగునెడ) వాతహరములగు ద్రవ్యములగూర్చి సిద్ధముచేయబడిన స్నేహముల యథోచితముగ బాహ్యైస్తరములయం దుపయోగించి అతిశీఘ్రముగ వ్యాధిని నివర్తిజేయునగును. ఆకాలమున కుచితములైన యనువాసనపద్మల నుపయోగించుటచేసిన శీఘ్రముగ నివర్తింపజేయవలెను. “వస్త్రీమాహసతోఽష్టమాత్” అనువాక్యముచేత నెనిమిదిమాసముల వరకును గర్భిణికి నుపయోగింపం జనదని నిషేధించియున్నను ఈ యుదావర్తమును ఉణకాలమైన నుపేక్షించినచో గర్భముతోగూడ గర్భిణిని చంపునుకావున నిషిద్ధమైనవస్త్రీకర్తల నాచరించియైనను తత్కాలమున సంభవించిన యాపత్తును తొలగింపనగునని భావము.

◀◀ కుక్షీలో గర్భము మృతిజెందినలక్షణము. ◀◀

గర్భోఽతిదోషోపచయాత్ అపత్త్యైర్దైవతోఽపి వా. ౨౨

మృతేఽస్తరుదరం శీతం స్తబ్ధం ధ్వాతం భృశవ్యథమ్,

గర్భోఽస్పృష్టోశ్రమస్తృష్టో కృచ్ఛాఞ్జదుచ్ఛ్వాసనం క్లమః. ౨౩

అరతిస్సస్త్రనేత్రత్వం ఆవీనామసముద్భవః.

వాతసిత్తకఫములు మిక్కిలి యుత్కృటములై మితిమీరి వృద్ధినొందినను, స్వభావము ఫరిమితికాలము మున్నగువానికి విరుద్ధములై యపితములైన యాహారవిహారాదుల

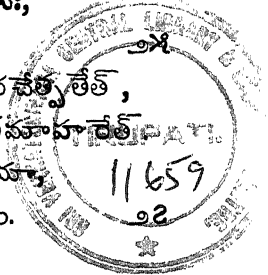
సల్పినను, గర్భము తల్లి కుక్షిలోపలనే మృతి జెందును. లేక పూర్వజన్మకృత శుభాఽశుభ కర్మరూపమైన దైవయోగముచే గూడ గర్భము మృతి జెందును. అట్టియెడగర్భిణియొక్క ఉదరము చేత తాకిన చల్లబడియుండును. స్తంభించి గాలిచేసిండిన తోలుతిత్తివలె నుబ్బి మిక్కిలి బాధకల్గియుండును. గర్భముకదలదు. దిడలు తిరుగునట్లుండును, డప్పియధికమగును. ఉచ్ఛ్వాసముమిక్కిలి కష్టముచేవెడలును. బడలికకల్గును. పరుండుటకును కూర్చుండుటకును నిలబడుటకును దేనియందును మనసుపొందకుండును. కన్నులు స్వస్థానమునుండి చలించినవిధముగ సడలియుండును. ప్రసవసమయమున సంభవించు ప్రసవనిమిత్తములైన నొప్పులు కల్గకుండును. ఇట్టిలక్షణములు కల్గిననాడు గర్భముకుక్షియంద మృతినొంపెనని స్ఫుటముగ నెరుంగునది.

— ౧౦ మూఢ (మృతినొందిన) గర్భమును వెలకిం దీయును పాయము. —

తస్యాః కోష్ఠాఽముప్పసిక్తాయాః పిష్ట్యా యోనిం ప్రలేపయేత్.
గుడం కిణ్వం సలవణం తథాస్తః పూరయేన్ముహూః,
ఘృతేన కల్మీకృతయా శాల్మల్యతసిపిచ్ఛయా.

మన్తైర్వ్యోగైః జరాయూక్తైః మూఢగర్భో నచేత్సతేత్,
అథాఽఽపృచ్ఛ్యేత్సర్వం వైద్యో యత్సేనాశు తమాపారేత్సంపాత్.
హస్తమభ్యజ్య యోనిం చ సాజ్యశాల్మలిపిచ్ఛయా,
హస్తేన శక్యం తేనైవ గాత్రం చ విషమం స్థితం.

ఆఞ్ఞనోత్పీడ సంపీడ విక్షేపోత్క్షేణాదిభిః,
అనులోమ్య సమాకర్షేత్ యోనిం ప్రత్యార్జవగాతమ్. ౧౨

వై జెప్పినరీతిగ గర్భము కుక్షిలో మృతినొందినపుడు కొంచెముగ వేడియొనసెల్లను స్త్రీవైజల్లి బెల్లమును నురాచీజమును ఉప్పునుకలిపి నూరి యోనిమార్గమునకు బూయవలెను! బూరుగబంకను ఆగసిబంకను నెయిబోసి నూరి కల్కముజేసి యోనియందు నిండింపవలెను. ఇత్తెరుగున పలుమారుచేయుచు మావిపడుటకై ఆధర్మవేదమున జెప్పిన మంత్రముల జపించునది. ఇట్టి యుపాయములచే మూఢగర్భము పడనియెడ పరిపాలకుడైన ప్రభువుయొక్క యాజ్ఞనొంది వైద్యుడు మిక్కిలి ప్రయత్నముతో శాగర్భమును వెలికిందీయబూనవలెను. ఎట్టులన?—బూరుగబంకను—సేతితో—పె.తగనూరి చేతికి బూసికొని ప్రసవమార్గమునకుబూసి గర్భముచేత వెలికిందీయసాధ్యమైయుండునయెడ అట్టి చేతితో వెలికిందీయనగును. గర్భముయొక్క శరీరము కుక్షిలో మృత్యుశ్రముగ నున్నపుడు నిలువుగ నిలబెట్టుట, ఉత్పీడనము (వైకిచేతపినుకుట), శరీరమునందంతట మర్దనము జేయుట, విక్షేపముగ కదలించుట, వైకెత్తుటమున్నగు నుపాయములచే గర్భమును అను

L B ౩౦౩, 1
35630.3

11659

లోమముగ త్రిప్పికొని యోనికిసరియైన మార్గమునకు గర్భము మరలినప్పుడు గర్భమును వెలికిందియనగును.

◀◀ విష్కంభమును మూఢగర్భము. ◀◀

హస్తపాదశిరోభిరోయోనిం భుగ్నుః ప్రపద్యతే,
పాదేన యోనిమేకేన భుగ్నోఽన్యేన గుదం చ యః. ౨౯
విష్కంభా నామ తౌ మూఢౌ శస్త్రదారణమర్హతః,

గర్భము ఒకహస్తముచేనైనను, ఒక కాలిచేనైనను, శిరస్సుమాత్రముచేనైనను పక్షముగ యోనిద్వారముజేరినను; ఒకపాదముచే యోనిద్వారమును, రెండవపాదముచే గుదద్వారమును జేరి కుటిలమైయున్నను ఈరెండును విష్కంభంబను మూఢగర్భము లనబడును. ఈ రెంటియందును శస్త్రముచే దారణము (చీల్చుట) అను శస్త్రకర్తముల జేయుట యుచితము. (హస్తముచే వెలికిందియ వలనుపడదనుట.)

◀◀ విష్కంభమున శస్త్రప్రయోగము. ◀◀

మణ్డలాజ్ఞులిశస్త్రాభ్యాం తత్ర కర్తవ్యశస్త్రే. ౩౦
వృద్ధిపత్రం హి తీక్ష్ణాగ్రం న యోనావవచారయేత్,

వైజ్ఞేష్వి న విష్కంభమును మూఢగర్భమునందు శస్త్రవిధ్యధ్యాయమున జెప్పబడిన మండలాగ్రము, ఆంగులిశస్త్రము అను శస్త్రములరెండిటిచే దారణముజేయందగును. వృద్ధిపత్రమును శస్త్రము మిక్కిలి వాడియైన యగ్రము కల్గియుండును కావున యోని యందటిశస్త్రము నొకప్పుడు నుపయోగింపంజనదు.

◀◀ వైజ్ఞేష్వి న మూఢగర్భమున శస్త్రవిధిజేయవలసినక్రమము. ◀◀

పూర్వం శిరసకపాలాని దారయిత్వా విశోధయేత్. ౩౧
కక్షోరఃస్తాలు చిబుకే ప్రదేశేనన్యతమే తతః,
సమాలమ్భ్య దృఢం కర్షేత్ కుశలో గర్భశంకునా. ౩౨
అభిన్నశిరసం త్వక్షికూటయోః గణ్డయోరపి,

వైజ్ఞేష్వి న మూఢగర్భమును ఛేదించునపుడు శస్త్రకర్తయందు నేర్పరియైన వైద్యుడు తొలుత తలను ఛేదించి తలరసందలి కపాలాస్థులను నిశ్చేషముగ తొలగించి నుండి వెలికిందిసి పిమ్మట గర్భముయొక్క చంకయందైనను, రొమ్మునందైనను, దవుడల యందైనను గర్భశంకువను సాధనముచే దృఢముగబట్టుకొని లాగి వెలికిందియవలెను. శిరస్సును ఛేదించనియెడ గర్భమునందలి శిశువుయొక్క కణతలయందైనను చెక్కిళ్ల

యంజైనను గర్భశంకువుతో దృఢముగపట్టి మెలకువతో లాగి వెలికిందీయవలెను. (ఇది శిరస్సుచే నడ్డపడిన విష్కంభమూఢగర్భమున చేయదగినవిధానము.)

◀ మరియొక శస్త్రకర్మవిధానము. ▶

బాహుం చ్చిత్వాఽంసస క్తస్య వాతాఢ్ధాతోదరస్య తు. 33

విదార్య కోష్ఠమస్త్రాణి బహిర్వాసం నిరస్య చ,

ఒకచెయ్యిమాత్రము బైటవచ్చి భుజ శిరస్సుచే తగులుకొనియుండు మూఢగర్భమును అట్టిబాహువును తొలుత ఛేదించి గర్భమును గర్భశంకువుచే దృఢముగ పట్టుకొని వెలికిందీయవలెను. (కుడిచెయ్యి బైటవచ్చియున్నయెడ కుడిచేతిని ఎడమచెయ్యి బైటవచ్చియున్నయెడ నెడమచెయ్యిని ఛేదించి పిమ్మట గర్భమును లాగవలెననిభావము.) గర్భశిశువు వాతమునిండి కడుపుపెద్దదిగనుప్పి బైటవెడలకుండునపుడు అట్టిశిశువుయొక్క కోష్ఠము (ఆమాశయపక్వాశయముల)ను శస్త్రముచే చీల్చి ప్రేవులను నిశ్శేషముగ వెలికిందీసి పిమ్మట శిశువును వెలికిందీయవలెను.

కటీస క్తస్య తద్వచ్చ తత్కపాలాని దారయేత్. 3౪

శిశువుయొక్క కటిభాగముచే నడ్డగింపబడియుండునపుడు వైజెప్పిన రీతిగ చీల్చి యందలి యెముకముక్కల నన్నిటిని మెలకువతో వెలికిందీసి శిశువును నిశ్శేషముగ లాగి వెలిబుచ్చువలెను.

◀ మూఢగర్భమున సామాన్యముగ జేయవలసిన శస్త్రవిధానము. ▶

యద్యద్వాయువశాదజం సజ్జేద్గర్భస్య ఖణ్ణశః,

త త్తచ్చిత్వా హరేత్సమ్యక్ రక్షేన్నారీం చ యత్నతః. 3౫

మరియు వాత ప్రకోపమునజేసి గర్భశిశువుయొక్క అంగములతో నేయేయంగ మడ్డుపడి శిశువువెలికిరాకయుండునో ఆయాఅంగముల నెల్ల వైజెప్పినవిధముగ శస్త్రముచే ముక్కలజేసి మిక్కిలి మెలకువతో వెలికిందీయవలెను. ఆవిధముగ ఛేదించునపుడు ఒకవేళ శస్త్రము తల్లియొక్క శరీరమున తగిలినయెడ స్త్రీకి నపాయము సంభవించును; కావున అటుకాకుండ తల్లికపాయముగల్గనియక తగుజాగ్రత్తతో స్త్రీనికాపాడవలెను.

◀ మూఢగర్భమున సమయోచితశస్త్రవిధానము. ▶

గర్భస్య హి గతిం చిత్రాం కరోతి విగుణోఽనిలః,

తథాఽనల్పమతి స్తస్మాత్ అవస్థావేక్షమాచరేత్. 3౬

వాతము ప్రకుపితమైనయెడ గర్భముయొక్క గతిని చిత్రచిత్రముగ నానావిధములుగ గల్గించును. అట్టిసందర్భమున మిక్కిలివిశాలమైన యూహకలవైద్యుడు ఆయా

యవస్థాభేదము ననుసరించి శస్త్రకర్తమునందు జెప్పబడని పద్ధతులనుగూడ తత్తదనుగుణముగా గల్పించి సమయోచిత కృత్యమును జేయనగును.

— ౩౧ సజీవగర్భమున శస్త్రకర్తనిషేధము. —

చిద్వ్యాధ్యర్థం సజీవస్తం మాతరం సహి మారయేత్,
సహాత్తనా నచోపేక్ష్యః క్షణమప్యస్తజీవితః. 32

వైద్యుడు తొలుత గర్భమునందలి శిశువు ప్రాణముతోనున్నదా? లేదా? అనునంగతిని లక్షణములబట్టి నిశ్చయించుకొనవలెను. శిశువు మృతిజెందినయెడ వైజెప్పినరీతి గ దారణాదిశస్త్రవిధానమును జేయవలెను. ఒకవేళ మందమతియగు వైద్యుడు సజీవముగనున్న శిశువును నిర్జీవమని పొరబడి శస్త్రకర్త చేసినయెడ అశిశువు వచ్చునదియే కాక తల్లినిగూడ తప్పక చంపును. కావున జీవముతోనున్న శిశువు నొకప్పుడును ఛేదించదగదు. మరియు శిశువు కుక్షిలోనే మృతిజెందినచో నొకక్షణమైన నుపేక్షింపక తోడనే శస్త్రవిధానముచే శిశువును వెలికిందీయవలెను.

— ౩౨ మూఢగర్భమునం దసాధ్యలక్షణములు. —

యోనిసంవరణ భ్రంశమక్కల్లశ్వాసపీడితామ్,
పూతు్యద్దారాం హిమాక్షీం చ మూఢగర్భాం పరిత్యజేత్. 3౩

గర్భమున శిశువుమృతిజెందినస్త్రీకి యోనిమూసికొనియున్నను, యోనిస్వస్థానము నుండి చలించినను, చుక్కల్లము (శిరస్సునందును వస్తియందును కొవ్వుమునందును శూల రూపమైన నూతికారూపము) చేతను శ్వాసముచేతను పీడింపబడినను, శ్రేనువులుదుర్లంధముతోగూడివెడలినను, శరీరమెల్ల చల్లవడియున్నను అట్టిస్త్రీ బ్రతుకుట దుస్తరము కావున చికిత్సజేయంజనదు.

— ౩౩ మూఢగర్భమును దీసినపిదప జేయవలసినకృత్యము. —

అథాఽపతస్తి మపరాం పాతయేత్పూర్వవద్భిషక్,
ఏవం నిర్మృతశల్యాం తు సిఙ్ఘే దుష్టేన వారిణా. 3౪
దద్యాదభ్యక్తదేహాయై యోనౌ స్నేహపిచుం తతః,
యోనిర్మృదుర్భవేత్తేన శూలం చాస్యాః ప్రశామ్యతి. ౪౦

వైజెప్పినరీతిగ మూఢగర్భమును శస్త్రముచే వెలికిందీసినపిదప మావి పడకయున్నయెడ మావిపడుటకుమున్ను “హిరణ్యపుష్పి మూలంచ” ఇవిమున్నగు వాక్యములచే జెప్పిన విధానములజేయునది. ఇత్రైరంగున గర్భశల్యము నిశ్చేషముగ వెడలించినపిదప వేడినిళ్ల చేస్త్రీకి స్నానము జేయంచవలెను. సింపుట శరీరముపైని యభ్యంజనముజేసి ప్రతిపత్తిని

నేతితోదడిపి ప్రసవమార్గమున నుంచవలెను. దానివలనయోని మెత్తవడును. అందుకల్గిన పోటు నిమ్మళించును.

❀ చికిత్సలు - ఆహారాదినియమము. ❀

దీప్య కాఽతివిషా రాస్నాహీజ్వేలాపఞ్చకోలకాఽ,
చూర్ణం స్నేహేన కల్కంవా క్వాథం వా పాయయే త్తతః.

కటుకాతివిషాపాఠాశాకత్వక్ హింగు తేజనీః,
తద్వచ్చ దోషస్యన్తార్థం వేదనోపశమాయ చ. ౪౨

త్రిరాత్రమేవం సప్తాహం స్నేహమేవ తతః పిబేత్,
సాయం పిబేదరిష్టం వా తథా సుకృతమాసవమ్. ౪౩

శిరీషకకుభ క్వాథపిచూఽ యోనా వినిక్షిపేత్,
ఉపద్రవాశ్చ యేఽన్యే స్యుః తాఽయథాస్వముపాచరేత్.

పైజెప్పిన యుపచారములజేసిన పిదప ఓమము, అతివస, సన్నరాష్టము, ఇంగువ, వీలకులు, పంచకోలము వీనినన్నటినిచూర్ణము చేసి నెయ్యిమున్నగు స్నేహద్రవ్యములగలిపి ప్రకృత్యాదుల ననుసరించి తదనుగుణముగ త్రాగించవలెను. లేక పైజెప్పిన ద్రవ్యముల నన్నిటిని నీళ్లుబోసినూరి కల్కముజేసి స్నేహద్రవ్యమున గలిపి త్రాగించునది. లేక పై జెప్పిన ద్రవ్యములగూర్చి కషాయము పక్వముజేసియైన ద్రావింపనగును. మరియు కటుక రోహిణి, అతివస, చిరుబొద్ది, టేకుచెట్టుచట్ట, ఇంగువ, మాల్కింగిని, వీనినన్నిటిని పై జెప్పినరీతిగచూర్ణముజేసియైనను, కల్కముజేసియైనను స్నేహద్రవ్యముతోగూర్చి త్రాగిం పనగును. లేక పైజెప్పినవిధముగ కషాయముకాచియైన నుపయోగింపనగును. ఇట్టి చికిత్స లోపలనుండు దుష్టరక్తము మున్నగు ద్రవమున వింతుకు బాధలు నెమ్మదియగుటకును జేయవలెను. ఆరీతిగ మూఢగర్భమును వెడలించిన దినముమొదలు మూడుదినము లాచ రించునది. పిమ్మట నేడురాత్రులవరకును అట్టియాషధముల నిలిపి స్నేహమును మాత్రము త్రాగించవలెను. లేక సాయంకాలమున అరిష్టమునైనను, చక్కగ చేయబడిన యాసవ ములనైనను నేపించనగును. మరియు దిరిసనమును కకుభమును (ఓషధివిశేషము) కలిపి కాచబడిన కషాయమున దడపబడిన వత్తులనైన యోనిమార్గమున నుంచవలెను. మరియు నాస్త్రీకి జ్వరముమున్నగు రోగములు మూఢగర్భమున కుపద్రవములుగ సంభవించిన యెడ వాని కన్నిటికిని ఆనూవ్యాధులకు జెప్పినచికిత్సల జేయవలెను.

❀ మూఢగర్భమున క్రమముగ నాహారాదినియమములు. ❀

పయో వాతహరైః సిద్ధం దశాహం భోజనే హితమ్,
రసో దశాహం చ పరం లఘుపఞ్ఠ్యాఽల్పభోజనా. ౪౪

స్వేదాభ్యజ్ఞపరా స్నేహాః బలాత్తైలాదికాః భజేత్,
 ఊర్ధ్వం చతుర్థ్యో మాసేభ్యః సా క్రమేణ సుఖాని చ. ౪౬

ఇత్తెరంగున వదిదినములు గడచినపిదప సన్నరాష్ట్రము మున్నగు నాతహారద్రవ్యములగుర్చి పక్వముజేయబడిన పాలనుకలిసి భుజింపనగును. పిమ్మట వదిదినములవరకును మాంసరసమును జేర్చి భోజనముజేయవలెను. పిమ్మట పథ్యములును చుల్కగజీర్ణమగు నవియునగు నాహారముల స్వల్పముగ భుజించుచు స్వేదములను అభ్యంగనములను జేసి కొనుచు బలాత్తైలముమున్నగు స్నేహముల నుపయోగించుచుండవలెను. ఇత్తెరంగున నాల్గుమాసములు గడపి యైదవమాసము మొదలుజేసి నానాట తనకు సుఖకరములైన యన్నపానాహారవిహారాదుల నల్పునది.

☞ సూతి కావాతములకు బలాత్తైలము. ౪౭ ☞

బలామూలకషాయస్య భాగాష్టత్ పయస్తథా,
 యవకోలకులుత్థానాం దశమూలస్య చైకతః. ౪౭
 నిఃక్వాభభాగో భాగశ్చ తైలస్య చ చతుర్దశః,
 ద్వి మేదాదారుమజ్జిష్ఠా కాకోలి ద్వయచన్ధనైః. ౪౮
 సారిబాకుష్ఠతగరజీవకర్ష భసైన్ధవైః,
 కాలానుసార్యశై లేయవచాగురుపునర్నవైః. ౪౯
 ఆశ్వగన్ధావరీక్షీరశుక్లాయష్టివరారనైః,
 శతాహ్వీ శూర్పవర్ణ్యైలా త్వక్వత్తైః శ్లక్షకల్కితైః. ౫౦
 చక్వం మృద్వగ్ని నా తైలం సర్వవాతవికారజిత్,
 సూతికాబాలమర్తాన్ధిక్షతక్షీణేషు పూజితమ్. ౫౧
 జ్వరగుల్మగ్రహాన్తాదమూత్రాఘాతాం త్రవృద్ధిజిత్,
 ధన్వస్తరేరభిమతం యోనిరోగక్షయాపహమ్. ౫౨

తైలమునకంటె చిట్టాముట్టికేళ్లకషాయము ఆరింతలును, ఆరింతలు ఆవుపాలును యవలు, కోలములు (రేగుకాయలు) ఉలపలు, దశమూలములు, వీనిని పదుమూడు ద్రవ్యములను సమభాగములగుగూర్చి కాచబడినకషాయము తైలమునకు సమభాగము, (ఇత్తెరంగున బలాకషాయము ఆరుపాళ్లును, పాలు ఆరుపాళ్లును, యవకోలాదుల కషాయము ఒకేపాళ్లునుకలిసి ద్రవములు పదమూడుపాళ్లు గును) పదునాల్గవపాలు నువ్వులనూనె, వీనినొకటిగగూర్చి యుంచునది. అందు. మేద, మహామేద, మ్రానిపనపు, మంజిష్ఠి, కాకోలి, క్షీరకాకోలి, చందనము, సుగంధపాలు, చెంగల్వకోస్తు, గ్రంథితగరము, జీవ

కము, ఋషభకము, సైంధవలవణము, కాలానుసార్యము (నల్లనుగంధపాల), కైలేయము (రాతిపువ్వు), వస, అగరు, గలిజేరుపేళ్లు, పెన్నేరుగెడ్డ, పరి, (పిల్లపీచర) ఊరశుక్ల, (తెల్లనేలగుమ్మడు) అతిమధురము, త్రిఫలములు (కరక, తాడి, ఉళిరిక), రస(బోలము), సదాప, శూర్పపర్ణి (ఏలిక చెవియాకు), ఏలకులు, లవంగపట్ట, లవంగపత్రి, పీనినన్నింటిని సమభాగములుగ గూర్చి మెత్తగ చూర్ణముజేసిపైజెప్పినద్రవములతోగూడిన తైలమునకల్కముగ జేర్చునది. అట్టిద్రవకల్కద్రవములతోగూడినతైలమును ప్రాయ్యిమీదనునిచి వృదువైన (తిన్నని) మంటచే పక్వముజేయునది. (పాలుకలిసియున్నందున శీఘ్రముగ పాకమతిక్రమించును కావున స్వల్పమైనమంటతో మెల్లగ పక్వముజేయవలెననిభావము) పరిభాషానుసారముగ తైలపాకవిధిప్రకారము పక్వమును గమనించి దింపవలెను. ఇది బలాతైలము. ఇది వాతవ్యాధులనన్నిటిని హరించును. నూతనముగ ప్రసవించిన బాలింతరాండ్రకును, వసీబాలరకును, మర్తములయందును, అస్థులయందును, దెబ్బతగిలినవారికిని రసాదిధాతువులు ఊణించినవారికిని మిక్కిలి హితమైనవి. మరియు జ్వరము, గుల్మము, గ్రహములు, ఉన్నాదము, మూత్రాఘాతము, అంత్రవృద్ధి, అను నీవ్యాధులనన్నిటిని హరించును. మరియు యోనిరోగములను ఊయములను హరించును. ఈతైలము ధన్వంతరిసమృతమైనది.

ఈతైలయోగమునకు పరిభాషానుసారముగ నీయుదాహరణము నెరుంగునది:—

తైలము పదునారుపలములు కాచవలసినప్పుడు ద్రవ్యకల్పనవిధము:—చిట్టాముట్టిపేళ్లు ఇరువది నాల్గుపలములు, అందు మూడువందల యెనుబది నాల్గుపలములు నీళ్లుబోసి నాల్గుపాలు మిగులునట్లు కషాయముకాచిన తొంబదియారుపలములు మిగులును. ఇది పదునారుపలముల మితమైనతైలమునకు ఆరింతలగును. ఇది బలకషాయభాగముఆరు, ఆవుపాలును తొంబదియారు. తైలమునకు ఆరింతలగును. యవకోలాదులు పదుమూడును సమభాగములుగ గూర్చిన సముదాయము నాల్గుపలములు. అందు అరువది నాల్గుపలములు నీళ్లుపోసి నాల్గుపాలు మిగులునట్లు కాచినయెడ పదునారుపలములు కషాయమగును. ఇది తైలమునకు సమభాగము. ఈద్రవద్రవ్యములన్నియుంగలిసి తైలమునకు పదుమూడు భాగములగును. తైలము పదునాలుపభాగము. పదునారుపలములు. దీనికి ప్రతీవాప (కల్క) ద్రవ్యములు మేదమహామేదమున్నగునవి. వానిని ప్రత్యేక మొక్కకటి అర్ధకర్షము అరగురిగింజ ప్రమాణముగ గూర్చి కల్కముజేసి తైలమునగూర్చి పక్వముజేయునది. తైలపాకక్రమముగ పాకము నెరుంగునది. పైజెప్పినపద్ధతికి పరిభాషావచనముల జూపెట్టిన గ్రంథవిస్తరమగును కావున నిచ్చట విరమింపబడియె. వానినెల్ల భేషజకల్పమున జూచునది.

◉ గర్భిణి మృతిజెందిన శిశువును వెడలించు శస్త్రవిధి. ◉

వస్త్రద్వారే విసన్నాయాః కుక్షిః ప్రస్పృష్టతే యది,
జన్మకాలే తతశ్శీఘ్రం పాటయితోద్విధరేచ్ఛిశుమ్. ౫౩

శిశువును ప్రసవించునయమున (ఆనన్నప్రసవకాలమున) గర్భిణి మృతిజెందిన యెడ ఆవృదు కుక్షి కదలినచో శిశువు సజీవముగ నున్నదని యెరింగి కుశలుడగు వైద్యుడు అతిశీఘ్రముగ వస్త్రద్వారసమీపమున శస్త్రముచే వగులంజీల్చి శిశువును బ్రతు దీయవలెను.

◉ గర్భస్రావమున చికిత్స. ◉

మధుకం శాకబీజం చ పయసా సురదారు చ,
అశ్శస్తకః కృష్ణలీలాః తామ్రవల్లీ శతావరీ. ౫౪

వృక్షాఽదనీ పయస్యాచ లతాచోత్పలసారిభా,
అనన్తాసారిభా రాస్నా పద్మా చ మధుయష్టికా. ౫౫

బృహతీద్వయకాశ్శర్కః క్షీరిశృజ్జత్వచాఘృతమ్,
పృశ్నిపర్ణి బలా శిగ్రుః శ్వదంషా మధుపర్ణికా. ౫౬

శృణ్ణాటకం బిసం ద్రాక్షా కనేరు మధుకం సీతా,
సప్తైతాః పయసా యోగాః అర్ధశ్లోకసమాపనాః. ౫౭

క్రమాత్పక్షసు మాసేషు గర్భే స్రవతి యోజయేత్,
స్త్రీలకు గర్భోత్పత్తియైన మొదటి నెల మొదలుజేసి యెడవనెలవరకును గర్భము

ప్రవించుచున్న నయ్యది నివర్తించుటకై యాక్రింద “మధుకం శాకబీజం చ” అని యుపక్రమించి యేడు అర్ధశ్లోకములయందు జెప్పబడిన యేడు ఔషధయోగములను వేరు వేరుగ పాలతో గూర్చి వరుసగ నేడుమాసములయందు నుపయోగించవలెను. ఎట్టులనః— అతిమధురము, బేకుచెట్టుయొక్క విత్తు, దేవదారు, ఈమూడిటినినూరి పాలతో కలిపి మొదటి నెలయందు గర్భము స్రవించునెడ నుపయోగించునది. ఆ తంకకము, నల్లనినువ్వులు, మంజిష్ఠి, పిల్లిపీచర, ఈనాల్గిటినినూరి పాలతో గలిపి రెండవ నెలలో గర్భస్రావము గల్గునెడ నుపయోగించునది. బదనిక, పాలకుర, ఎఱ్ఱనినుగంధపాల, నల్లనినుగంధపాల, ఈనాల్గిటినినూరి పాలతో గలిపి మూడవ మాసమున గర్భస్రావము గల్గునెడ నుపయోగించవలెను. విష్ణుకాంత, సుగంధపాల, నన్నరాస్తము, పద్మ (ఓషధిని శేవము.) అతిమధురము ఈయెదిటిని పాలతోనూరి నాల్గవమాసమున గర్భస్రావముగ నెడ నుపయోగించునది, నాకుడు, ములక, నేలగుఱ్ఱుడు, పాలు స్రవించు వృక్షములైన మఱ్ఱి, అత్తి, రావి మున్నగు

వృక్షములయొక్క లేత ఊడలు, వానిపట్ట, వీనినైదిటిని నూరి పాలతోగలిపి అయిదవ మాసమున గర్భపాతము కల్గినెడ నుపయోగించునది. కోలపొన్న, చిట్టాముట్టి, మునగ పట్ట, పల్లెరు, మధుపర్ణిక? ఈయైదిటిని పాలతోనూరి యారవమాసమున గర్భపాతముగల్గినెడ నుపయోగించునది. శృంగాటకము, తామరకాడలు, ద్రాక్షపండు, నమ్మదుంప, అతిమధురము, చక్కెర, ఈ యారిటిని పాలతోగలిపి యేడవమాసమున గర్భపాతము కల్గనపు డుపయోగించునది.

❀ ఎనిమిది - తొమ్మిది - పదిమాసములయందు క్షీరప్రయోగము. ❀

కసిత్థబిల్వబృహతీపటోలేతునిదిగ్ధిజ్జైః. ౧౮

మూలై శృతం ప్రయుజ్జిత క్షీరం సామే తథాష్టమే,
నవమే మాసి వానంతా పయస్యామధుయష్టిభిః. ౧౯

యోజయేద్దశమే మాసి సిద్ధం క్షీరం పయస్యయా,
అథవా యష్టిమధుకనాగ రామరదారుభిః. ౨౦

వెలగవేరు, మారేడువేరు, ములకవేరు, పొట్టవేరు, వాకుడువేరు, వీనినన్నిటిని పాలయందుగూర్చి క్షీరపాకవిధానముగ వక్రము జేసి యాక్షీరమును ఎనిమిదవమాసమున ఆముముతోగూడి స్రవించునపుడు ఉపయోగింపవలెను. విష్ణుక్రాంత, పాలకూర, అతిమధురము, ఈమూడిటినిగూర్చి కాచబడినక్షీరమును తొమ్మిదవమాసమున నుపయోగింపనగును. పదియవమాసమున పాలకూరను జేర్చి క్షీకాచబడినపాల నుపయోగించునది. లేక అతిమధురము, శుంఠి, దేవదారువు, వీనినిగూర్చి కాచబడినపాల నుపయోగించునది.

❀ గర్భమును వృథాబ్రాన్తి. ❀

అవస్థితం లోహితమజ్జనాయాః వాతేన గర్భం బృవతేనభిజ్ఞాః,
గర్భాకృతిత్వాత్ కటుకోష్ణ తీక్ష్ణైః స్రుతే పునః కేవల ఏవ రక్తే.

గర్భం జడాః భూతహృతం వదన్తిభూతైర్నదృష్టంహారణం యతస్తేః
ఓజోఽశనత్వాత్ అథవావ్యవస్థైః భూతైరుపేక్ష్యేత నగర్భమాతా.

వాతము మిథ్యాహారాదులచే ప్రకోపమునొంది స్త్రీలకు ప్రతిమాసమున వెడలు ఆర్తవరక్తమును ఆడ్డగించి వెడలనీయక కుక్షీయంద నిలుపును. అయ్యది రక్తగుల్ల రూపమునొంది హృల్లాసాది గర్భలక్షణములతో గూడియుండుటంజేసి దానిని గర్భముని వ్రమసి జ్ఞానహీనులగు కొందరు తలంచెదరు. పిమ్మట కొంతకాలమునకు కటురసంబు

లును తీక్షణంబులును ఉష్ణంబులునునగు నాహారాదులచే వాతము హరించి యారక్తము మాత్రము ప్రవించినపుడు గర్భము భూతములచే నపహరింపబడెననియు వ్యక్తిలేక వచించెదరు. భూతములచే నపహరింపబడునది మన కగపడదుకదా? ఒకవేళ ఓజస్సును భుజించుటయందు మిక్కిలి మక్కువకల్గియుండుట భూతములకు సహజము. అట్టి యాసచే నొకవేళ భూతములు మనకును దెలియనియక గర్భము నపహరించునేమో యని యూహింపవచ్చునుగాని అట్టియాస భూతముల కుండినయెడ గర్భము స్వల్పమైనది. అంతకన్న తల్లిచే భుజింప యత్నించినయెడ నంతకన్న తృప్తి యధికమగును కదా? అధికలాభమునువదలి గర్భమునుమాత్రము భూతములు తెలివిలేక యపహరింప జూచునా! ఇట్టిపిచ్చియూహ తెలివితక్కువయగుటచే గల్గునుగాని సయంక్తికముగా దోషదు. కావున వాతప్రకోపమున కొన్నిమాసములవరకును ఋతుకోణితము వెడలక నిలిచియుండును. అట్టిరక్తము తగిన కారణములు సంభవించినపుడు మరల వెడలును.

తృ తీ యా ధ్యాయము.

అవ.—వైయధ్యాయమున గర్భవ్యాపత్తుల జెప్పడు మూఱగర్భమునందు శస్త్ర విధానముచే గర్భాహారణక్రమము చెప్పబడినది. అయ్యది అంగ ప్రత్యంగ పరిజ్ఞానము నపేక్షించియుండును కావున నీయధ్యాయమున అంగ ప్రత్యంగ విభాగము వివరింప బడును.

సూ. అథాతోఽజ్జవిభాగం శారీరం వ్యాఖ్యాస్యామః

గర్భవ్యాపత్తుల వివరించినపిదప శరీరముయొక్క అంగ ప్రత్యంగరూపమైన విభాగమును వివరించు శరీరసంబంధముగు విషయమును దెలుపునధ్యాయమును జెప్పెద ననిభావము.

◀ అంగ ప్రత్యంగవిభాగము. ▶

శిరోఽస్తరాధిర్ద్వా బాహూ సక్థినీ చ సమాసతః,
షడజ్జమజ్జం ప్రత్యజ్జం తస్యాఽక్షిహృదయాదికమ్.   ౧

శరీరమున ఆరంగములు వేరియుండును:—శిరస్సు, చెండుబాహువులు, చెండు కాళ్లు, కాళ్లకును బాహు - శిరస్సులకు సంబంధించి యాధారముగనున్న మధ్యభాగం బును, ఈయారునుజేరిన శరీరము షడంగమని చెప్పబడును. (అనగా ఆరు ప్రధానాంగములు కల్గినది. అనిభావము.) అట్టిశరీరమునకు కన్నలు ముక్కులు చెవులు హృదయము, పాదములు మున్నగునవి ప్రత్యంగములు. నేత్రములుమున్నగునవి ప్రధానము లగుశిరస్సు మున్నగు ప్రధానాంగములకు అవయములైయుండును, కావున అవి ప్రత్యంగములని చెప్పబడును. ఇది యంగ ప్రత్యంగముల సంగ్రహరూపమైన విభాగము.

◀ పంచభూతములు, వానిగుణములు. ▶

శబ్దస్పర్శశ్చ రూపం చ రసో గంధః క్రమాద్గుణాః,
ఖాఽనిలాఽగ్న్యప్థువాం ఏకగుణవృద్ధ్యవ్యయః పఠే.   ౨

ఆకాశము, వాయువు, అగ్ని, అప్పు (జలము), పృథివి (భూమి) అను నీ యైదును పంచమహాభూతములు. ఈయైదును శబ్దము, స్పర్శము, రూపము, రసము, గంధము, అనునీ యైదుగుణములను వరుస నొక్కొకదానియందును కల్గియుండును.

(ఆకాశమున శబ్దంబును, వాయువున స్వర్ణంబును, అగ్నియందు రూపంబును, జలమున రసంబును, పృథివియందు గంధంబును గుణంబులై స్వభావసిద్ధములగు నుండుననిభావము.) మరియు సిద్ధైటిలో ఆకాశమున శబ్దంబుచుగుణం బొక్కటిమాత్రమే నైజముగ నుండును. తక్కుంగలవాయువు, అగ్ని, జలము, పృథివియను నాల్గిటియందును ఒక్కొక్క గుణము అధికముగ వృద్ధినొంది సంబంధించియుండును. ఎట్లులన:—వాయువునందు ఆకాశగుణంబైన శబ్దంబును స్వర్ణంబును ఈ రెండుగుణము లుండును. అగ్నియందు వాయువునందలి శబ్దస్వర్ణంబులును రూపంబును జేరి మాడుగుణంబులుండును. జలమున అగ్నియందలి శబ్దస్వర్ణరూపంబులును రసంబునుకలిసి నాల్గుగుణంబు లుండును. పృథివి యందు జలమునందలి శబ్ద - స్వర్ణ - రూప - రసంబులు నాల్గును గంధంబు నుకలిసి యొగుగుణంబు లుండును. ఇతైరంగున ఆకాశమునకు వెనుకనుండు నాల్గునుహాభూత ములయందును క్రమముగ ఒక్కొక్కగుణము వృద్ధినొందుచు సంబంధించియుండును. ఆకాశమునకు మునుపు వేరొండుభూతములేదు కావున ఆకాశమునందు శబ్దగుణం బొక్కటిమాత్రమే యుండును.

పంచభూతములయొక్క యుత్పత్తి క్రమము తైత్తిరీయోపనిషత్తున నిట్లు చెప్ప బడినది:—పరమాత్మ స్వరూపమునుండి తొలుత నాకాశమును మహాభూతము పుట్టును. సిదప నందుండి వాయువును, దానినుండి యగ్నియు, దానినుండి జలంబును, దానివలకీ పృథివియు వరుసగ బుట్టును. ఈపంచమహాభూతములలో వాయువు మున్నగు నాల్గును ఆకాశమును మొదలుజేసి యొకదానినుండి వేరొకటి పుట్టుటవలన నొకదానిగుణ మింకొకదానికీ సంక్రమించుచుండును. భగవంతునిసృష్టికి లోనగు చరాచరాత్మక మైనవస్తునముదయంబెల్ల పంచభూతాత్మకమైయుండును. కావున జీవునకు పురాకృతకర్మ వశమునం జేసి సంభవించు స్థూలసూక్ష్మశరీరములను ప్రాణిజీవిన పంచభూతాత్మకమై యుండును. ఆప్రివిషయమును వివరించుటకై యిచ్చట పంచభూతములు జెప్పబడియె.

— పంచభూతములచే గల్గు శరీరావయవవిభాగము. —

తత్ర ఖాత్ ఖాని దేహేన్ద్రిక శోత్రం శబ్దోవి విక్తతా,
 వాతాత్ స్పర్శత్వగుచ్ఛాస్పాః వహ్నోర్ద్వగ్రూపపక్తయః.
 ఆప్యాయ జిహ్వ రసక్లేదాః ఘ్రాణగన్ధాస్థి పార్థివమ్,

స్థూలరూపముగ పరిణమించిన మనుష్యాదిజంతువుల శరీరమునందలి రంధ్రము లును, క్రవణేంద్రియమున కధిష్ఠానమైన శోత్రంబును, నాదంబును, బయలును, పంచ మహాభూతములలో సత్వగుణబ్రహ్మధానమైన యాకాశమువలన కలుగును. రజోగుణ

బహుళంబైన వాయువువలన స్వర్ణంబును, సుశ్శేష్టియమున కధిష్ఠానమైన త్వక్కును, ఉచ్ఛ్వాసవరూపమైన ప్రాణవాతంబును కల్గును. సత్వరబోగుణ బహుళంబైన యగ్ని వలన చక్షుసిందియమున కధిష్ఠానమైన దృష్టియు, రూపంబును, పచనశక్తియు కల్గును. (తేజస్సు), పితృము, వేడి, బుద్ధి, నీలపీతాదివర్ణములు, శౌర్యాదిగుణములుగూడ యగ్ని వలననే కల్గునుకావున నిచ్చట “త్వగ్రూపపక్తయః” అనునది యుపలక్షణము). సత్వ తమోగుణ బహుళంబగు జలమువలన నాలుకయందు రసనేందియమున కధిష్ఠానమైన భాగంబును, రసగుణంబును, ద్రవరూపమైన భాగంబును కల్గును. (ఇచ్చట క్షేదశబ్దము చేత నేదమము మూత్రము మున్నగు ద్రవరూపములన్నియు గ్రహించబడును) తమోగుణ బహుళంబగు పృథివి మహాభూతమువలన నాసికయందు స్పృశేందియమున కధిష్ఠానమైన యొకభాగంబును, గంధగుణంబును, అస్థిభావంబును కల్గును.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—శరీరము పంచమహాభూతముల మిశ్ర మునం జేసి కల్గును. అందు ఆకాశముచే గల్గునని చెప్పినరంధ్రములు మున్నగువాని యందును పంచభూతములభావములు కలిసియె యుండును. (అయినను ఘటము చక్ర దండాది సంబంధముచే గల్గినను మృత్తు ప్రధానముగ నుండుటంజేసి మృద్వికారమని వ్యవహరింపబడునువిధముగ) ఆకాశగుణంబధికముగ నుండుటవలన ఆకాశమువలన బుట్టిన దని వ్యవహరింపబడును. ఇతైరంగుననె తక్కినవానికిని తెలియునది.

—ॐ మాతృజ - పితృజ - ఆత్మజ వస్తువివరణము. ॐ—

మృద్వత్త్ర మాతృజం రక్తమాంసమజ్జగుదాదికమ్. ౪

వైత్త్రకం తు స్థిరం శుక్రం ధమన్యస్థికచాదికమ్,

చైతనం చిత్తమక్షౌణి నానాయోనిషు జన్త చ. ౫

మనుజుల సాంచభౌతికశరీరమునం దనేకసామగ్రులున్నవి. అందు రక్తము, మాంసము, మజ్జ, గుదము మున్నగు మృదువైనపదార్థములు తల్లివలన పుట్టినవి. ఆది శబ్దముచేత యశ్శుక్ర, క్షీవాము, హృదయము, నాభి, ఆస్త్రములు మున్నగునవిగూడ తల్లివలన పుట్టునవియని యర్థము.

శుక్రము, ధమనులు, అస్థులు, వెండ్రుకలు మున్నగు కఠినపదార్థము లన్నియు తండ్రివలన బుట్టినవి. ఆదిశబ్దముచేత గోళ్లు, దంతములు, సిరలు, స్నాయువులు మున్నగు స్థిరపదార్థములను తండ్రివలన బుట్టునవియని యర్థము.

చిత్తము, చక్షురాదీన్ద్రియములు, నానావిధజన్తువులయందు జనించుట మున్నగు నవి ప్రాకృతశుభాఽశుభకర్మ బీజభూతమగు నాత్మవలన కల్గును. మరియు జ్ఞానము,

కుష్ఠవిసర్వాఽధిష్ఠానా. పక్ష్టిరోహిణీనామ ప్రీహి ప్రమాణా, గ్రన్థవిపచ్యర్బుక శ్చీ వదగళ గణ్డాధిష్ఠానా. సత్వమీ మాంసధరానామ ప్రీహిద్వయ ప్రమాణా, భగన్తర విద్రధ్యుక్తో ఽధిష్ఠానా. యదేతత్ప్రీమాణం నిర్దిష్టం తస్మాంసలేష్వవకాశేషు, న లలాటేనూత్నాజ్ఞు శ్వాదిషు" విడువిధములైన త్వక్కులలో మొదటిది అవభాసినీయనుపేరు కలది. ఇది భ్రాజకాగ్ని సంబంధమున గౌరాదిన వ్రవర్ణములను ప్రకాశింపజేయును. పంచమహా భూతసంబంధమునకల్లం నైదువిధములగుచ్చాయలను ప్రకాశింపజేయును. ఇయ్యది యొకవడ్లగింజయందు వదు నెనిమిదవ భాగమంతలావు కల్గియుండును. సిద్ధమునకును, పద్దకంటకమునకును అధిష్ఠానమై యుండును.

రెండవది లోహితయనబడును. ఇదివరిగింజలో పదునారవ భాగమంత పరిమితి కల్గియుండును. తిలకాలకము, న్యచ్చము, వ్యంగము అనుమచ్చలకు ఉత్పత్తిస్థానమై యుండును. మూడవది శ్వేత యనుపేరుగలది. ఇది పరిగింజలో పండ్రెండవభాగము పరిమితికల్గి చర్మదళమష్టము, అబగల్లి, మళకము, అను రోగములకు ఉత్పత్తిస్థానమై యుండును. నాల్గవది తామ్రయను పేరుకలది. ఇది పరిగింజలో నెనిమిదవపాలు పరి మితికల్గి నానావిధములగు కిలాసము కుష్ఠము మున్నగువానికి ఉత్పత్తిస్థానముగ నుండును. ఐదవది వేదిని యనబడును. ఇది పరిగింజలో నైదవపాలు పరిమాణముకల్గి కుష్ఠములకును విసర్పమునకును ఉత్పత్తిస్థానమై యుండును. ఆరవది రోహిణీయనుపేరు కలది. ఇది పరిగింజంత ప్రమాణముకల్గి గ్రన్థి, అవచి, అర్బుదము, శ్చీ వదము (బోద కాలు), గళగండము, అచునీరోగములకు ఉత్పత్తిస్థానమై యుండును. ఏడవది మాంస ధరయనబడును. ఇది రెండుపరిగింజలంత పరిమాణముకల్గి భగందరములకును, విద్రధికిని ఆర్షస్ఫులకును ఉత్పత్తిస్థానమై యుండును.

మరియు పైజెప్పిన యీ ప్రమాణములు బలిసీయున్న అపయవములయందుమాత్ర ముండుచుగాని నునురునూత్నములైన వ్రేళ్లుమున్నగు స్థలములయందుండదు. ఇంతకన్న పలుచనై యుండుననిభావము. (పైజెప్పిన పరిమాణ భేదముకల యేడుపూరములు జేరి చర్మ మొకటిగ శరీరముపై వ్యాపించియుండును)

☞ సప్తకలయత్పత్తి. ☞

ధాత్వాశ్రయాంతరక్షేదః విపక్వః స్వం స్వమూష్ణణా. F
 క్షేష్ణన్నాన్యపరాచ్ఛన్నః కలాఖ్యః కాప్తసారవత్,
 తాస్సప్త

రసము, రక్తము, మాంసము, మేదస్సు, ఆస్థి, మజ్జ, శుక్రము, అనునవి యేడు ధాతువులు. అట్టిధాతువులకును ఈక్రింద జెప్పబడు ఏడు ఆశయములకును నడును నుండుద్రవము ఆయాధాతువునందుండు అగ్నియొక్క వేడిమిచేత పచియింపబడిన

వయ్యది కలయనబడును. ఆట్టికలశ్లేష్మము చేతను స్నాయువుల చేతను మావినిబోలియున్న
 కారచేతను గప్పబడియుండును. అది మిక్కిలి సూక్ష్మమైన యాకారముకలిగి ముదిరిన
 యొక్క చోపలలోపలనుండు విధముగ గానరాకుండును. అది ధాతువులకును ఆశయము
 లకును ఒక్కొక్కదానినడుమ వాద్దుల నేర్పరిచినట్లుండుటంజేసి యేడువిధములనుండును.
 ప్రసాధాతువు)కును ఆశయమునకును నడుమ నాశ్రయించిన ప్రవము రసధాతువునందలి
 వేడిచే వక్ష్మమైనది యొకకల. ఇతైరంగుననే శుక్రధాతు వర్జ్యంతముగల నొక్కొక్క
 నాతువునకును ప్రత్యేకముగ నొక్కొక్కకల నూహించునది.) సుశ్రుతమున “కలాః
 పల్వపిసప్త, సమ్భవన్తి ధాత్వాశయాస్తరమర్యాదాః” అని చెప్పియుండుటచే ధాతు
 వలకును ఆశయములకును వాద్దు నేరుపరచునది కలలని తెలిసెడి.

వై జెప్పిన యేడుకలల వివరణము సుశ్రుతమున విపులముగ జెప్పబడినది.
 గాని నిచ్చట నుదాహరణరూపముగ సీక్రింద వివరించెద.

1. మాంసధరాకలా “తాసాం ప్రథమా మాంసధరానామ. యస్యాం మాంస
 తానాం సిరాస్నాయుధమసిస్తోతసాం ప్రతానా భవన్తి. యథా బిసమ్పూణాళాని
 పర్ధస్తే నమస్తతః, భూమా పక్షోద్దకస్థాని తథా మాంసే సిరాదయః”

ఏడువిధములగు కలలలో మొదటికల మాంసధర (మాంసమును ధరించునది)
 మనబడును. దానియందలి మాంసము నాశ్రయించి సిరలును, స్నాయువులను, ధమను
 లును, స్తోతస్సులును (పుడమియందలి బురుదసీటిని ఆశ్రయించి తామరకాడలు
 మున్నగునవి వృద్ధి నొందు భంగి) వృద్ధి నొందును.

2. రక్తధర:—“ద్వితీయా రక్తధరానామ, మాంసస్యాఽభ్యస్తరతస్తస్యాం
 ణోణితం విశేషశ్చ సిరాసు యక్పట్టిహాహ్నిశ్చ భవతి. వృక్షదృధాభిప్రహతాల్
 షీరిణః షీరమావహేల్, మాంసాదేవం ఊతాల్ షీప్రం శోణితం సంప్రసీచ్యతే.”

రెండవకల రక్తధర (రక్తమును ధరించునది) యనబడును. అయ్యది మాంసము
 మొక్క లోభాగమున వ్యాపించియుండును. మరియు ఆట్టి రక్తధరాకలయందును,
 రలయందును యక్పట్టి హాములయందును విశేషముగ రక్తముండును. పాలతో
 హాడిన మట్టిచెట్టు మున్నగువానిని ఛేదించినపుడు అందుండి పాలు గారుచందమున
 మాంసమును ఛేదించినపుడు రక్తము ప్రవించును. (రక్తధరయను కల తెగి యందుండి
 రక్తముకారునని భావము.)

3. మేదోధర:—“తృతీయా మేదోధరానామ, మేదోహి సర్వభూతానా
 ముదరస్థమణు, ఆస్థిషు చ మహత్సు మజ్జా భవతి. “సూలస్థిషు విశేషేణ మజ్జాత్వభ్య
 వ్రాశ్రితా, అణేతరేషు సర్వేషు సరక్తం మేద ఉచ్యతే. శుద్ధమాంసస్యస్నేహాః
 సా వసా పరికీర్తితా, తప్యమానస్యవా స్నేహః మేదసస్యా వసా మతా”

మాడవకల మేదోధర (మేదస్సును ధరించునది) యనబడును. ఇయ్యది నకల ప్రాణులయందరమునందును మిక్కిలి సూక్ష్మకారముగ నుండును. మిక్కిలి స్థూలములై బొంగులైన యెముకలలో నడుమను, సన్ననియెముకలయందు నుండును. అందు గొప్పయెముకల నడుమనుండునది మజ్జ యనబడును. ఇతరములగు సన్ననియెముకల యందు మేదస్సు రక్తముతో గూడియుండును. శుద్ధమైనమాంసముయొక్క స్నేహము (చమురు)ను మాంసమును పక్వము జేసినప్పుడు అందుండి స్రవించుచుమురు వసయన బడును.

4. శ్లేష్మధర:—“చతుర్థీ శ్లేష్మధరానామ, సర్వసస్థిభు ప్రాణభృతాం భవతి. స్నేహో-భ్యక్తే యథాత్వక్షే చక్రం సాధు ప్రవర్తతే, సస్థయస్సాధు వర్తనే సంశిష్టా శ్లేష్మణా యథా”

నాలవకల శ్లేష్మధర (కఫమును ధరించునది) యనబడును. ఇయ్యది నకలప్రాణుల కును సంఘల (కీళ్ల) నాశ్రయించియుండును. అట్టి శ్లేష్మము కీళ్లయందు వ్యాపించుటచేత (ఇరుసుకు కందినబూసినప్పుడు దానివలన చక్రము చక్కగ తిరుగువిధముగ) కీళ్ల చక్కగ చలనాదిక్రియలయందు సామర్థ్యము కల్గియుండును.

5. పురీషధర:—“పఞ్చమీ పురీషధరానామ. యా అంతఃకోష్ఠే మలమభివిభజతే పక్వాశయస్థా. యకృత్సమస్తాత్ కోష్ఠంచ తథాస్త్రాణి సమాశ్రితా, ఉద్దకన్ధం విభజతే మలం మలధరా కలా”

విదవకల పురీషధర (మలమును ధరించునది) యనబడును. అయ్యది పక్వాశయముననుండి కోష్ఠమునందలి మలమూత్రములను విభజించుచు యకృత్తునందును, కోష్ఠమునందును, ఆంత్రములయందును వ్యాపించి ఉండుకమునందలిమలమును విభజించును.

6. పిత్తధర:—“షష్ఠీ పిత్తధరానామ. యా చతుర్విధమన్న పానం ఉపయుక్తం ఆమాశయాత్ప్రచ్యుతం పక్వాశయోవరి స్థితం ధారయతి. అశితం ఖాదితం పీతం లీఢం శోష్ణగతం నృణామ్, తజ్జీర్ణతి యథాకాలం శోషితం పిత్తలేజసా”

ఆరవ కల పిత్తధర (పిత్తమును ధరించునది) యనబడును. ఇయ్యది అశితము, ఖాదితము, పీతము, లీఢము, అను నాల్గువిధములైన యన్న పానములను ఆమాశయమునుండి పక్వాశయమును జేర్చి పక్వముగ యథాకాలమున జీర్ణింపజేసి ధరించుచుండును.

7. శుక్రధర:—“సప్తమీ శుక్రధరానామ, యా సర్వప్రాణినాం సర్వశరీర వ్యాపిణి. యథా బయసి సస్పిస్తు గుడశ్చేక్షురసే యథా, శరీరేషు తథా శుక్రం నృణాం విద్యాద్విషగర్వరః”

విడవకల శుక్రధర (శుక్రమును ధరించునది) యనబడును. శుక్రము పాల యందు నెయ్యివలెను చెఱుకు రసమున బెల్లమువలెను కంటి కగపడక లీనమై శరీరమునం దెల్ల వ్యాపించి యుండును. ఈయేడవకల శరీరమునం దెల్ల వ్యాపించి అట్టి శుక్రమును ధరించుండును.

పై జెప్పబడిన యేడువిధములైన కలలును ఆయాధాతువులకును ఆశయముల కును నడుమ వ్యాపించి హద్దుల నేర్పరించుండునని యెరుంగునది.

మరియు “కృత్స్న దేహ శ్రితం శుక్రం ప్రసన్నమననస్తథా, స్త్రీషు వ్యాయచ్చ తశ్చాసి హర్షాత్తత్సంప్రవర్తతే” అని సుశ్రుతమున జెప్పినప్రకారము సర్వశరీరమున వ్యాపించి శుక్రము మనుజుడు క్రోధము భయము శోకము మున్నగు మనోవికార ములు లేక స్వస్థుడై స్త్రీలయందు మదనావేశము కల్గి సంభోగముచే బడలినపుడు సంతోషాధిక్యమునం జేసి బైలువెడలునని యెరుంగునది.

సప్తాశయముల వివరణము. ౧౭

సప్తచాధారాః రక్తస్యాద్యః క్రమాత్పరే. ౧౦.
 కఫామపిత్త పక్వానాం వాయోర్మాత్రస్య చ స్తృతాః,
 గర్భాశయోఽప్తయః స్త్రీణాం పిత్త పక్వాశయాత్పరే. ౧౧
 కోష్ఠాశ్లాని స్థితానేయో హృదయం క్లోమపు ప్పుసమ్,
 యకృత్తీ ఏహోస్తుకం వృక్కౌ నాభి డిమ్భాఽస్త్ర వస్తయః. ౧౨

ఆశయములనగ ఆధారములు. లోకమున జలమునకు ఆధారములగు సరో వరము మున్నగునవి జలాశయములని యెట్లు చెప్పబడునో ఆవిధముగనే రక్తమున కా ధారముగనుండునది రక్తాశయమని చెప్పబడును. తక్కినయాశయములుకూడనిట్లుఱింఱు నది. అట్టి యాశయము లేడు. ఎట్టులనః-రక్తమున కాధారమైనది రక్తాశయము. కఫ మున కాధారమైనది కఫాశయము. భుజింపబడి జఠరానలముచే పక్వముగాని యా హారపదార్థముల కాధారమైనది ఆమాశయము. పిత్తమునకాధారమైనది పిత్తాశయము. భుజింపబడి జఠరాగ్ని చే పక్వమైన పురీషావస్థనొందిన యాహారమున కాధారమైనది పక్వాశయము. వాతమున కాధారమైనది వాతాశయము. మూత్రమున కాధారమైనది మూత్ర శయము. ఈయేడు ఆశయములును స్త్రీలకును పురుషులకును సమానములగ నుండును. మరియు స్త్రీలకుమాత్రము గర్భాశయమునని యెనిమిదవో యాశయము అధికముగనుండును. అయ్యది పిత్తాశయమునకును పక్వాశయమునకును నడుమ నుండును. గర్భమున కాధారమైనది గర్భాశయము.

మరియు పుండరీకాకారమైన హృదయకమలము, క్లోమము, పుష్పసము, యకృత్తు, స్త్రీహము, ఉండుకము, వృక్కములు, నాభి, డింభము, ఆంత్రము, వస్త్రీ, అనునియు క్లోష్ఠ (ఉదర)మునకు అంగములు. ఇవి యన్నియు వైజ్ఞేసిన్ రక్తాశయము మున్నగు నాధారముల నాశ్రయించి యుండును.

మరియు హృదయము మున్నగువాని యుత్పత్తిస్థానాదులు తంత్రాస్తరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“కఫరక్తప్రసాదాత్స్యైర్ధృదయం స్థానమోజనః, చేతనాఽనుగభావానాం వరమం చిన్తిశస్య చ. మాంసపేశీచయో రక్తవద్దాకార మధోముఖమ్ తస్య దక్షిణతః క్లోమయకృత్పుష్ప సమాస్థితమ్. సమానవాయుప్రద్ధాతాల్ రక్తాద్దేహోష్ఠ్ఠ సాచితాల్, కిష్కి దుచ్చిక్తరూపస్తు జాయతే క్లోమనంజితః. తత్తుల్యహేతుజేస్త్రీహయకృతీ భిషణాంసుతే, రక్తకీటాదుస్తుకం స్యాత్, పుష్పసో రక్తఫేనజః. మేదోఽస్యజి వచ్యమా నాల్ స్యాతాం వృక్కా ప్రసాదణౌ, నాభిస్సర్వసిరాణాం స్యాల్ ఆధారేశకృతః పునః. డింభం స్యాద్రక్తమాంసస్య ప్రసాదాదస్త్య సంభవః, సార్ధత్రివ్యామూత్రాణి పురుషాణాంతు తానిచ. స్త్రీణాం త్రివ్యామూత్రాణి వస్త్రీర్నాత్తస్య చాశయః” కఫరక్తముల సారమువలన హృదయము పుట్టును. ఇయ్యది ఓజస్సుకు స్థానమైయుండును. చేతనమునకు సంబంధించిన భావములకును బుద్ధియొక్క కృత్యములకును ప్రధానస్థానమైన యెఱ్ఱితామరపువ్వువంటి యాకారము కల్గిన మాంసక్లోశము అధోముఖముగ నుండును. అట్టి హృదయకమలమునకు కుడివృక్క క్లోమంబును, యకృత్తును, పుష్పసంబును నుండును. నాభిస్థానముననుండు సమానవాతముచేత నధికముగ నూవబడి కాయాగ్నిచే పచింపబడిన రక్తమువలన కొంచెముగ నున్నతమైన రూపముకల క్లోమము అనునది పుట్టును. స్త్రీహంబును యకృత్తునుకూడ క్లోమమునకు జేప్పిన కారణములచేతనే పుట్టును. కాయాగ్నిచే పక్వమైన రక్తముయొక్క మలము వలన ఉండుకము పుట్టును. అట్టి రక్తముయొక్క నురుగువలన పుష్పసము పుట్టును. పచింపబడు మేదస్సువలనను రక్తమువలనను కల్గిన సారమువలన వృక్కములు పుట్టును. నాభి శరీరమున వ్యాపించు సీరలకన్నిటికిని ఆధారమైయుండును. డింభముననది మలమునకు ఆధారమైయుండును. రక్తముయొక్కయు మాంసముయొక్కయు సారమువలన ఆంత్రము పుట్టును. (ఇయ్యది పురుషులకు మూడున్నరబారనిడివి కల్గియుండును. స్త్రీలకు మాత్రము మూడుబారనిడివి కల్గియుండును.) మూత్రమున కాధారమైనది మూత్రాశయము (మూత్రపుత్తితి.)

మరియు నిందియముల యుత్పత్తి యష్టాంగసంగ్రహమున నిట్లు చెప్పబడియె:—
 “కఫరక్తవాపిస్త్రీసాం మహాభూతానాం చ ప్రసాదా దిన్ద్రియాణి, తేష్యసి నేత్రే

వైష్ణవజ్ఞాని ప్రసాదాత్ శుకమణ్డలం తత్పితృజన్మ, ఆస్పృశః కృష్ణమణ్డలం, తస్మాత్పితృజన్మ, మధ్యేదృష్టిమణ్డలా, తదుభయాత్మకమ్. పక్ష్య-పర్వ-శుక్ల-కృష్ణ-దృష్ట్యాఖ్యాని పఞ్చమణ్డలాని. తత్సన్ధయశ్చ త్వాలో ద్వౌచా పాఠకనీని కయోః" కఫమును రక్తమునుపహించు ప్రోతస్ఫులయొక్కయు పంచమహాభూతములయొక్కయు సారమువలన వంచేంద్రియములను పుట్టును. అందు నేత్రములలో తెల్లగుండుభాగము (తెల్లగుండు) కఫముయొక్క సారమువలన గల్గును. అయ్యది శిత్పసంబంధమైనది. రక్తముయొక్క సారమువలన నల్లని భాగము కల్గును. అయ్యది తల్లికిసంబంధమైనది. నడుమనుండుదృష్టి (దృశ్య ప్రపంచమును గన్పొను) భాగము మాతృశిత్పసంబంధమువలన నుభయాత్మకమైయుండును. అట్టి నేత్రమునందును పక్ష్యమండలము. (కనురెప్పలు), పర్వమండలము (రెప్పలకు లోభాగము) శుక్లమండలము (తెల్లనిభాగము), కృష్ణమండలము (నల్లనిభాగము), దృష్టిమండలము (చూపుకల్గినభాగము), ననియైదుభాగములు కల్గియుండును. అట్టిమండలములలో రెండేసిమండలములకునడమ నొక్కొక సంధివంతున నాల్గుసంధులును, నేత్రాంతములయందును కన్నాపయందును రెండుసంధులు నుండును.

❀ జీవితమునకు ముఖ్యస్థానములు . ❀

దశ జీవితధామాని శిరోరసనబంధనమ్,

కణ్ఠోఽస్రం హృదయం నాభిః వస్తిశ్శుక్రాజసీ గుదమ్. ౧౩

శిరస్సుయొక్క సంధిస్థానము నాలుకయొక్క సంధిస్థానము, కంఠము, రక్తము, హృదయము, నాభి, వస్తి, శుక్రము, ఓజస్సు, గుదము, అనునీపదియు ప్రాణములకు ముఖ్యములగు నాధారములైన స్థానములు.

❀ బాలాది సంఖ్యానిర్ణయము. ❀

బాలాని కణ్ఠరాశ్చాన్యే పృథక్ షోడశ నిర్దిశేత్ ,
షట్కూర్వాః సప్త సీవన్యః మేఢజిహ్వశిరోగతాః. ౧౪

శస్త్రేణైతాః పరిహరేత్ చతస్రో మాంసరజ్జవః,
చతుర్దశాఽస్థిసంఘాతాః సీమంతాః ద్విగుణా నవ. ౧౫

అస్థాం శతాని షష్టిశ్చ త్రీణి దస్తవశైస్సహ,
బాలములు షడునారు. కండరములును షడునారు. కూర్పులు ఆరు. సీవనలు

విడు. అయ్యవి మేఢమునం దొకటియు, నాలుకయందొకటియు, శిరంబున నైదు నుండును. ఈసీవనలయందు శస్త్రప్రయోగముజేసిన నపాయము కల్గును. కావున శస్త్రకర్త జేయంజనదు. మాంసరజ్జువులు నాల్గు, అస్థిసంఘాతములు షడునాల్గు, సీమంతములు

పదునెనిమిది. అస్థులు దంతములు గోళ్లును గూడి మూడువందలును అరువది (ఇవియన్నియు ప్రైసంఖ్యానియమప్రకారము శరీరమున జేరి యుండును.)

వైశేష్యబడిన జాలకండరాదుల వివరణము తంత్రాస్తరముల గానంబడియెడు. వాని నీక్రింద వివరించెదః—

జాలములు పదియారు.—“మాంససిరాన్నాయస్థిజాలాని ప్రత్యేకం చత్వారి చత్వారి. తాని మణిబన్ధగుల్ఫసంక్రితాని, పరస్పరనిబధ్ధాని, పరస్పరసంక్లిష్టాని, పరస్పర గవాక్షితాని చేతి యైర్గవాక్షితమిదం శరీరమ్” అని సుశ్రుతమున జెప్పబడినది. జాలములన శరీరమునకు గవాక్షులబోలె సంబంధించియుండునవి. అయ్యవి మాంసము నకు సంబంధించినవి మాంసజాలములనియు, సీరలకు సంబంధించినవి సిరాజాలము లనియు, స్నాయువులకు సంబంధించినవి స్నాయుజాలములనియు, అస్థులకు సంబంధించినవి అస్థి జాలములనియు జెప్పబడును. ఈనాల్గును స్థానభేదముచే నొక్కొకటి నాల్గేసివిధముల నుండును. అందు రెండుచేతులమణికట్టులయందును నాల్గేసియు, చీలమండలయందు నాల్గేసియు ఒండొంట గలసి యొకటితో నొకటి గవాక్షకములవలె నొకటితో నొకటి చేరియుండును. ఈవిధముగ రెండుమణికట్టులయందును రెండు చీలమండలయందును ప్రత్యేకముగ మాంససిరాన్నాయు అస్థిజాలములు పదునారుగును. అట్టి జాలముచే శరీరముగవాక్షులు కల్గినట్లుండును. కావున జాలములని చెప్పబడును. ఈవివరమే తంత్రాస్తరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“సిరాన్నాయస్థివిశితైః చత్వారి మణిబన్ధనే, ఏకత్రైకత్ర గుల్ఫేచ జాలాన్యేవంతు షోడశ”

కండరములు పదియారు:—“వృత్తాస్తు కండరాస్పర్శ్యాః విశ్చేయాః” అని సుశ్రుతమున జెప్పినప్రకారము వర్తులములై శరీరముపైని పరస్పర వ్యాపించియుండు స్థూలములైన స్నాయుభేదములే కండరములనబడును. తంత్రాంతరమున వానిస్థానము లిట్లు చెప్పబడినవి:—“పాస్తయోర్ద్వే పాదయోర్ద్వే గ్రీవాభాగేఽభవృవృతః, ప్రతేకంతు చతస్రస్య్యుః కణ్డరా ఇతి షోడశ” అట్టి కండరములు చేతులలో నొక్కొక్కచేతియందు మణికట్టుమొదలు చంకలవరకును రెండేసివంతున వ్యాపించియుండును. పాదములయందు మీ గాఢ్యమొదలు కటిభాగమువరకు రెండేసివంతున వ్యాపించియుండును. మెడకు నిరుపంకల వ్యాపించియుండునవి నాలుగు. వీవున వెన్నెముకకు ఇరు ప్రక్కల వ్యాపించునవి నాలుగు. ఇవి యన్నియు జేరి కండరములు పదునారు అగును.

ధనుసులయొక్కయు స్నాయువులయొక్కయు గూటమి కూర్చు యనబడును. అయ్యవి ఆరు:—“కరయోర్ద్వౌ పాదయోర్ద్వౌ గ్రీవాయాం మేహనే తథా, ఏకైక ఘృతిషట్ కూర్ష్యాః” కూర్ష్యములు రెండు కాళ్లయందు రెండును, రెండుచేతులయందు రెం

దును, మెడవై నొక్కటియు, మేఠ్రమువై నొక్కటియునుండును. ఇవియన్నియు గలిసి కూర్చును లారు.

సీవనులు ఏడు:—“సీవన్య స్పృష్టకీర్తితాః, ఏకా మేఢ్రోఽగ్ర జిహ్వాయాం భవే యుః పఞ్చ మూర్ధని” ఏడుసీవనులలో నొకటి మేఢ్రమునందును, ఇంకొకటి నాలుక యందును, శిరస్సునందైదు నుండును. ఈసీవనులయందు శస్త్రకర్త చేయంజనదు. “తాః పరిహర్తవ్యా శ్శస్త్రేణ” అని సుశ్రుతాచార్యులు శస్త్రకర్తను నిషేధించిరి.

మాంసరజ్జువులన మాంసవికారములైన దారములు. ఇయ్యవి అవయవముల దార్థ్యమునకై శరీరమున జేయుండును. అవి నాల్గు:—“పృష్ఠవంశే హ్యుభయతః చతస్రౌ మాంసరజ్జవః, బాహ్యౌ ద్వే అంతరే ద్వే చ” నాల్గు మాంసరజ్జువులలో వీవున వెన్నెముక కుభయ పార్శ్వములయందును ప్రక్కకు రెండేసివంతున వ్యాపించియుండును. అందు రెండు వైభాగమునను, రెండు లోభాగమునను ఉండును. ఈరజ్జువులు మాంసపేశులను బంధించునవి.

దృఢము లైనయస్థులయొక్క సంయోగము అస్థిసంఘాతము. అయ్యది స్థానభేదము చే పదునాల్గు:—“గుల్ఫే జానుని వంశణే, త్రికే శిరసి కక్షాయాం కూర్పరే మణిబన్ధనే, అస్థ్నాం భవేయస్సంఘాతాః అమీ త్వత్ర చతుర్దశ” అస్థిసంఘాతములు కాలియొక్క చీలమండయందును, మోకాలునందును, గెజ్జలయందును ఉండునవి మూడు. రెండవకాలి యందును మూడు. చేతలో మణికట్టునందును మోచేలియందును చంకయందును ఉండునవి మూడు. ఈరీతి రెండవచేలియందును మూడు. వెన్నెముకకు క్రింది భాగమున నొకటి. శిరస్సున నొకటి. ఇవియన్నియు కలిసి యస్థిసంఘాతము పదునాల్గు.

వైజెప్పిన యస్థిసంఘాతముల (అస్థుల సంయోగస్థలముల) యందు కల్గు లేఖావిశేషములు సీమంతములు. అయ్యవి పదు నెనిమిది:—“సీమన్తాః పఞ్చ మూర్ధ్ని న్యుః గుల్ఫా దివ్యస్థిసంఘవల్” అట్టి సీమంతములు శిరమున నైదుండును. చీలమండమున్నగు స్థలములయందు జెప్పబడిన యస్థిసంఘాతములయం దొక్కొకటివంతున నుండును. అవి యొక్కొకకాలియందును చేలియందును మూడేసివంతున పండ్రెండును, త్రిక (వెన్నెముకకు క్రింద) స్థానమున నొకటియు. అన్నియు కలిసి పదు నెనిమిది యగును. సుశ్రుతాచార్యుడు “చతుర్దశైవ సీమన్తాః.....సీమన్తాః ఖల్వస్తాదతైలేహిమ్” అనువాక్యముచే పదునాల్గు సీమంతములని తనపక్షమున జెప్పి పదు నెనిమిది సీమన్తములను పక్షాంతరమున జూచియున్నాడు.

అస్థులు మూడువందలు అరువది:—“త్రీణి సషష్ఠీని అస్థిణ తాని వేదవాదినో భాషన్తే. తల్యతస్తే తు త్రీ శ్యేవాస్థిణ తాని. లేమం అష్టాషో త్తరు శతం శాఖాసు పంచాధికం శతం శ్రోణిపార్శ్వ పృష్ఠోరఃకంఠనాడిఫు. గ్రీవాం ప్రత్యుర్ధ్వం నష్టనష్టతిః.

ఏవమస్థాం త్రీణి శతాని పూర్వస్తే” మూడువందలు ఆరువది అస్థులు శరీరమున నుం
నని యాయుర్వేదవేత్తలనుతము. శల్యతంత్రమున మాత్రము మూడువందలు ఆ
సంఖ్యయని సిద్ధాంతము. అందు కాళ్లయందును చేతులయందు నూటవడునెనిమిది యు
లుండును. పిరుదులు, ప్రక్కలు, వీపు, రొమ్ము, కంఠనాడి, అనునీ స్థలములయం
నూటవిదు అస్థు లుండును. మెడకు వైభాగమున డెబ్బది యేడస్థులుండును. ఇవి యస్థి
యు కలిసి మూడువందలస్థులు పూర్తియగును. ఈ యస్థుల వివరము తంత్రాంతరము
యందు జూచునది.

మరియు మొత్తముమీద అస్థులు స్థానభేదముచేతను ఆకృతిభేదముచేతను విద
విధములగ నుండునని సుశ్రుతాచార్యు లిట్లు చెప్పిరి:—“ఏతాని పంచవిధాని భవన్తి
తద్యథా - కపాల-రుచక-తరుణ - వలయ-నలకసంజ్ఞాని. తేషాం జానునితమ్బూంసగండ్ఠ
శఙ్ఖశిరస్సు కపాలాని, దశనాస్తు రుచకాని. ఘ్రాణకర్ణ గ్రీవాక్షికోశ కణ్ఠనాడిషు తరు
ణాని. పాణిపాద పార్శ్వవృష్టాశిరస్సు వలయాని. శేషాణి నలకసంజ్ఞాని” వైశేష్యబడిన
యస్థులు కపాలములు, రుచకములు, తరుణములు, వలయములు, నలకములునని యొడు
విధములు. అందు మోకాళ్లయందును, పిరుదులయందును, భుజిశిరంబులయందును, గండ
స్థలములయందును, కణతలయందును, శిరస్సునందు నుండునవి కపాలాస్థులు, దంతములు
రుచకములు, ముక్కు, చెవులు, మెడ, నేత్రగోళము, కంఠనాడి, అను నీస్థలములయం
దుండునవి తరుణాస్థులు, హస్తములు, పాదములు, రెండు ప్రక్కలు, వీపు, రొమ్ము, అను
నీస్థలములయం దుండునవి వలయాస్థులు. వైశేష్యిన స్థలములు కాక తక్కినస్థలములయం
దుండునవి యెల్ల నలికాస్థులని చెప్పబడును.

— ౧౭ సంధిసంఖ్య. ౧౭ —

ధన్వన్తరిస్తు త్రీణ్యాహ సస్థినాం చ శతద్వయమ్. ౧౮
దశోత్తరం సహస్రే ద్వే నిజగాదాత్రినందనః,

ధన్వన్తరి అస్థులు మూడువందలని చెప్పెను. అస్థులయొక్క సంధులు (క్షిప్త,
రెండువందల పదియనియు ధన్వన్తరి చెప్పెను. ఆత్రేయమునూర్చి రెండువేలసంధు లుండు
నని చెప్పెను. (వీరిమతమున అస్థుల సంధులేగాక స్నాయువుల సంధులును పేళీలసంధు
లును, సిరల సంధులును జేరి రెండువేలసంధు లగుననిభావము.)

— ౧౮ స్నాయు పేళీసంఖ్యావివరము. ౧౮ —

స్నాయాం నవశతీ సఖ్య పుంసాం వేళీశతాని చ. ౧౯
అధికా వింశతిః స్త్రీణాం యోని స్తనసమాశ్రితాః,

స్నాయువులు మనుజుల శరీరమునందు తొమ్మిదివంద లుండును. పురుషులశరీరమున పేతులు ఐదువంద లుండును. స్త్రీలకు యోనియందును స్తనములయందును గల పేతులుకూడ జేరి అయిదునూర్లకంటె నిరువదిపేతు లధికముగ నుండును.

స్నాయువుల విభాగము సుశ్రుతమున నిట్లు సంగ్రహముగ జెప్పబడినది:—
“నవ స్నాయుశతాని. తాసాం కాఖాసు షట్ శతాని.ద్వే శతే త్రింశచ్చ కోష్ఠే. గ్రీవాం ప్రత్యూర్ధ్వం సప్తతిః” శరీరమున స్నాయువులు తొమ్మిదివంద లుండును. అందు కాళ్లయందును చేతులయందును వ్యాపించియుండునవి ఆరువందలు.కోష్ఠమున వ్యాపించియుండునవి రెండువందలముప్పదియు, మెడకు వైభాగమున వ్యాపించియుండునవి డెబ్బది. ఇవి యన్నియు కలిసి తొమ్మిదివందలు స్నాయువు లగును.

పేలవిభాగంబును సుశ్రుతమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“పంచ పేళీశతాని భవన్తి. తాసాం చత్వారి శతాని కాఖాసు. కోష్ఠే షట్షష్టిః. గ్రీవాం ప్రత్యూర్ధ్వం చతుస్త్రీంశత్.” పేలీలు ఐదువందలు.అందు హస్తములయందును పాదములయందును నాలుగువందలును, కోష్ఠమునందు ఆరువదియారును,కంఠమునకు వైభాగమున ముప్పది నాలుగు నుండును. అన్నియు గలసి ఐదువంద లగును.

వైజెప్పబడిన స్నాయువులు వానినన్ని వేశభేదములచే నాల్గువిధములుగ సుశ్రుతాచార్యునిచే నిట్లు చెప్పబడియె:—“స్నాయు శ్చతుర్విధా విద్యాత్ తాస్తు సర్వా నిబోధ మే, ప్రతానవతోఽవృత్తాశ్చ పుధ్వ్యశ్చ సుషిరాస్తథా. ప్రతానవత్వశ్చాఖాసు సర్వసన్నిఘ చావ్యథ, వృత్తస్తు కణ్డరాస్సర్వాః విజ్ఞేయాః కుశలైరహ.ఆమపక్వా శయాస్తేఘ వస్తాచ సుషిరాః ఖలు, పారోష్ఠ్యైరసి తథా పృష్ఠే పృథులాశ్చ శిరస్యథ నౌర్యథా ఫలకాస్తీర్ణా బన్ధస్తై ర్బహుభిర్బ్యుతా, భారక్షమా భవేదభ్యున్మయుక్తాసు సమాహితా. ఏవమేవ శరీరేఽస్మిన్ యావన్తస్సన్ధయస్సన్ధితాః, స్నాయుభిర్బహుభిర్బద్ధాస్తేన భారసహా నరాః.”

స్నాయువులు తీగెలవలె సన్నని యాకారముకల్గి శరీరముపైని వృక్షముపై తీగెలు అల్లివిధముగ వ్యాపించునవి ప్రతానవతులని చెప్పబడును. గుండ్రమైన యాకారము కల్గి వ్యాపించునవి వృత్తము లనబడును. స్థూలములైనవి పృథులములని చెప్పవగును. లోపలసన్ననిరంధ్రములు కల్గినవి సుషిరము లనబరగు. ఇత్తైరంగన స్నాయువులు నాలుగైరంగులు. అందు తీగెలబోలినవి హస్త - పాదములయందును సంధులన్నిటియందును వ్యాపించును. వృత్తములు కండరముల వ్యాపించును. రంధ్రములుకలవి ఆమాశయము యొక్కయు పక్వాశయముయొక్కయు అంతములయందును వస్త్రీయందును వ్యాపించి యుండును. లావుగనుండునవి రెండు పార్శ్వములయందును రొమ్మునందును నీవు

నందును శరీరంబునందును వ్యాపించియుండును. నావ పలకల బరిచి గట్టిదారములనేకము లచేత కట్టబడి నీటిలో నునిచి యనేకులు మనుజులు ఎక్కినను అట్టిభారమును మోసి నీటిలో మునుగక నడుచును. ఆతీరుననే శరీరమునందలి సంఘలన్నియు వైజెప్పబడిన స్నాయువులచే బద్ధమై యుండుటవలన మనుజులు భారమును మోసికొనజాలియుం దురు. కావున స్నాయువులు శరీరమునకు దార్ధ్యమును గల్గించునవి.

మరియు శరీరమునందు అస్తులును పేసీలును సిరలును సంఘలును అనేకములుగ గలవు. అవియును శరీరమున కాధారములే యగును. అయినను వడవకు పలకలు కొయ్యలు మున్నగునవి యనేకముగ నున్నను వాని నన్నిటిని బంధించు దారములు చెడి నంతట నావ యుపయోగములేక చెడిపోవునుకదా? ఆవిధముగనే శరీరమునకు స్నాయు వులు ముఖ్యాధారములు కావున అస్తులు మున్నగునవి చెడినను కొంతదనుక సహింప నగునుగాని స్నాయువులకు భంగముకల్గిన నవశ్యము అపాయమును గల్గింపక మానదు. కావున స్నాయువులను ముఖ్యముగ కాపాడ ప్రయత్నము జేయనగును. ఈవిషయము నుశ్రుతాచార్యునిచే నిట్లుచెప్పబడినది:—“న హ్యస్థీని నవాపేత్యః న సిరా నవ సన్ధయః; వ్యాపాదితాః తథా హస్యః యథా స్తాయు శ్శరీరిణామ్. యస్నాయూః ప్రవిణానాతి బాహ్యశ్చాస్త్రిస్తరాస్తథా, స గూఢం శల్యమాహర్తుం దేహాచ్ఛ్నోతి దేహినామ్.”

—●● సిరాసంఖ్య. ●●—

దశ మూలసిరాః హృత్థ్రాన్యః తాస్సర్షం సర్వతో వపుః,
రసాత్తకం వహన్త్యోజః తన్ని బద్ధం హి చేష్టితమ్. ౧౮

(సిరలన శరీరమున భుజింపబడిన యాహారరసమును వ్యాపింపజేయు నన్నని సర ములు. వీనియందు నన్ననిద్వారములు కల్గియుండును. తామరకాడలలో నన్నని రంధ్ర ములనుండి నీర్లుప్రవహించు విధముగ ద్రవమును శరీరమునం దెల్ల వ్యాపింపజేసి పోషిం చుచుండును.)

అయ్యవి యనేకములైనను అందు ప్రధానములుగ పదిసిర లుండును. వానినాశ్ర యించి తక్కిన సిరలుండుటంజేసి యవి మూలసిర లనబడును. వానికి హృదయము ముఖ్యస్థానము. అందుండి వెడలి శరీరమునం దెల్ల వ్యాపించుచు భుజింపబడిన యాహారము పాచకాన్నిచే వక్వమై సారకీట్టములు వేరువేరుగ నేర్పడినప్పుడు అట్టియాహార రసరూపమైన యోజస్సును శరీరమునం దెల్ల వ్యాపింపజేయును. వాక్కు శరీరము మనస్సు ఈమూటికిని సంబంధించిన చేష్టలన్నియు వైజెప్పిన సిరల నాశ్రయించి జరుగుచుండును.

సిరల సుద్దేశించి సుశ్రుతమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“సప్త సిరాశతాని భవన్తి. యాభి రిదం శరీరమారామ ఇవ జలహరిణీభిః కేదార ఇవ చ కుల్యాభిః ఉపస్నిహ్యతే ఆనుగృహ్యతే చ ఆకుఞ్చన ప్రసారణాదిభిః విశేషైః ద్రుమపత్ర సేవసీనామివచ తా సాం ప్రతానాః తాసాం నాభిర్మూలం, తతశ్చ ప్రసరన్త్యర్థమధస్తీ ర్యక్చ.” సిరలు ఏడు కందలు. అయ్యవి (నీటిని ప్రవహింపజేయు కాలువలు తోటలయందును పరిచేలయందును నీటిని వ్యాపింపజేసి యందలి చెట్టుచేమలను వైరులను నానాట వృద్ధినిొందించి రోషించి కాపాడుభంగి) శరీరమున పాదములు మొదలు జేసి శిరస్సువరకును వ్యాపించి మజింపబడు ఆహారరసమును వ్యాపింపజేసి శరీరమునకు సంబంధించిన ముడుచుట వాచుట మున్నగు చలనాది వ్యాపారముల గల్గించి పోషించుచుండును. అయ్యవి నాభి స్థానమున ప్రధానముగ జేరి యందుండి (చెట్టుయొక్క ఆకులయందలి నరములు ఆకు డడమనుండి నలుగడల ఆకున వ్యాపించురీతి) శరీరమునందెల్ల నూర్ధ్వముగను, క్రిందు మును, అడ్డముగను వ్యాపించును. (ఈవాక్యముచేత సిరల కన్నిటికిని నాభి ముఖ్యస్థాన ముని చెప్పబడినది.)

— ఉపసిరలు, వానిసంఖ్య. —

స్థూలమూలాలాస్సుసూక్ష్మాగ్రాః పత్రరేఖాప్రతానవత్. ౧౯
భిద్యన్తే తాస్తతస్సప్త శతాన్యాసాం భవన్తి తు,

ఆకులలో నరములు మొదళ్లయందు స్థూలములై కొనలయందు మిక్కిలి న్నవిగ నుండువిధముగ సిరలు మొదళ్లయందు స్థూలములై కొనలయందు మిక్కిలి న్ననై శరీరమునందెల్ల వ్యాపించును. కావున నవి యనేకవిధములై శాఖావశాఖలుగ ఆకులయందు నరములబోలె) చీలి వ్యాపించును. దానంజేసి యనేక విధములైనను డువందల సంఖ్య కల్గియుండును.

సిరల సంఖ్యావిభాగములు సుశ్రుతమున నిట్లు చెప్పబడినవి:—“తాసాం మూల రాశ్చత్వరింశత్. — తాసాం వాతవాహినో దశ, పిత్తవాహినో దశ, కఫవాహినో దశ, దశ రక్తవాహిన్యః, తాసాంతు వాతవాహినీనాం వాతస్థానగతానాం పఞ్చనప్తతి తం భవతి. తావత్ప్ర ఏవ పిత్తవాహిన్యః పిత్తస్థానే, కఫవాహిన్యశ్చ కఫస్థానే, రక్తవాహిన్యశ్చ యకృత్ప్రీహాస్థిః. ఏవమేతాని సప్త సిరాశతాని” సిరలలో ప్రధానములైనవి లువది. అందు వాతమును వహించునవి పది. పిత్తమును వహించునవి పది. కఫమును హించునవి పది. రక్తమును వహించునవి పది. ఈనలువదియు ప్రధానములైన సిరలు. అందు వాతస్థానమునుండి వెడలి వాతమును వహించు నుపసిరలతో గూడినవి నూట ఃబ్బదియైదు సిరలా. ఇత్రైరంగుననే పిత్తస్థానమునుండి పిత్తమును వహించునవియును, కఫస్థానములనుండి కఫమును వహించునవియు, రక్తమునకు స్థానమైన యకృత్ప్రీహముల

నుండి రక్తమును వహించునవియు ప్రత్యేకము నూటడెబ్బదియై దగును. ఇతైరంగున నేడు వందల సిరలు శరీరమున వ్యాపించును.

— ౧౭ శాఖా (హస్తపాద) గతసిరా సంఖ్యావివరణము. ౧౭ —

తతైక్రైకైకం చ శాఖాయాం శతం తస్మిన్న వేధయేత్. ౨౦

సిరాం జాలంధరాం నామ తిస్రశ్చాభ్యస్తరాశ్రితాః,

వై జెప్పిన యేడువందల సిరలలో కాళ్లుచేతులు నాల్గింటియందు ఒక్కొక్క దానియందు నూరేసివంతున వ్యాపించి యుండును. (కాళ్లు చేతులయందు వ్యాపించిన సిరలు నాల్గవందలు) అట్టి నాల్గు అవయవములలో నొకదానియందలి జాలంధరము (హంసాదిజాలముల ధరించినది) సిరయును, అంతర్భ్రుములై యాభ్యంతరము లగు మూడు సిరలును సిరావృధనమున కర్హములు కావు. ఇతైరంగున నాల్గు అవయవములయందును జేరి పదునారు సిరలను వేధింప దగదని భావము.

ఈజెప్పబడిన సిరలసంఖ్యలలో కాళ్లు చేతులలో నొక్కొక్కదానియందు ఒక్కొక్క నూరుసిరలు వ్యాపించునని ఫలితార్థము. అందును నాల్గు వంతుసిరలు (ఇరువదియైదు) వాతముతో గూడినరక్తమును వహించును. ఇరువదియైదుసిరలు పిత్తముతో గూడిన రక్తమును, ఇరువదియైదు కఫముతో గూడిన రక్తమును వహించును. తక్కిన యిరువదియైదును వాతాదిసంబంధములేని శుద్ధరక్తమును వహించును. ఇతైరంగున తక్కిన అవయవముల మూటియందును వ్యాపించు సిరలవిభాగము నెరుంగునది. ఈ విధముగనే శ్రోణ్యాదులయందలి సిరలకును విభాగము నెరుంగునది. ఈవిషయము క్రింద జెప్పబడు "తాసాంశతానాం...స్థితామలాః" అను ముప్పదియైదవ శ్లోకముచే నేర్పడును.

— ౧౮ శ్రోణిగతసిరాసంఖ్య. ౧౮ —

షోడశద్విగుణాః శ్రోణ్యాం తాసాం ద్వే ద్వే తు వంక్షణే. ౨౧

ద్వే ద్వే కటికతరుణే శస్త్రేణాష్టే స్పృశేన్న తాః,

ఒక్కొక్కపిరుదునందు పదునారు సిరలవంతున రెండు పిరుదులయందును ముప్పదిరెండు సిరలు వ్యాపించును. అందు గజ్జలయందు రెండేసివంతున నాల్గుసిరలును, కటిభాగములయందు రెండేసివంతున నాల్గుసిరలును మొత్తమున నెనిమిదిసిరలు శస్త్రముచే తాకబడును.

— ౧౯ పార్శ్వగతసిరాసంఖ్య. ౧౯ —

పార్శ్వయోష్ణోడశైకై కామూర్ధ్వగాం వర్జయేత్పిరామ్. ౨౨

ఇరుపార్శ్వములయందును పదునారుసిరలు వ్యాపించును. అందు ఒక్కొక్క పార్శ్వమునందును వైకి వ్యాపించిన పార్శ్వసంధి సిరనొక్కొక్కదానిని శస్త్రకర్తయందు విడువందగును.

—౧౦ పృష్ఠగతసిరాసంఖ్య. ౧౦—

ద్వాదశద్విగుణాః పృష్ఠే పృష్ఠవంశస్య పార్శ్వగే,
ద్వే ద్వే తత్రోర్ధ్వగామిన్యోన శస్త్రేణ షరామృతేత్. ౨౩

వీచునందు వెన్నెముక కిరు ప్రక్కల మొక్కొక్క ప్రక్కన పండ్రెండుపంతున యిరు పదినాలుసెరలుండును. ఇరు ప్రక్కలయందును వైకి వ్యాపించియుండు రెండేసి సెరలు శస్త్రముచే స్పృశింపదగదు.

—౧౧ జతరగతసిరాసంఖ్య. ౧౧—

పృష్ఠవజ్జతరే తాసాం మేహాన సోమ్యపరిస్థితే,
రోమంజీనుభయతో ద్వే ద్వే శస్త్రేణ న స్పృశేత్. ౨౪

కడుపువైన వీచునుబోలె నిరుపదినాలు సెరలుండును. అందు మేధ్రము నకు వైభాగమున నూగారు కిరుకెలంకుల వైకి వ్యాపించియుండు రెండేసిసెరలు శస్త్రముచే స్పృశింపదగవు. (నాలుసెరలు శస్త్రకర్తమున కనర్హములని భావము.)

—౧౨ ఉరస్థితసిరాసంఖ్య. ౧౨—

చత్వారింశదురస్యాసాం చతుర్దశి న వేధయేత్,
స్తనరోహితతన్మూలహృదయే తు పృథగ్ద్వయమ్. ౨౫

అపస్తమ్భాఖ్యయోరేకాం తథాపాలాపయోరపి,

రొమ్మువైని నలుపదిసెరలు వ్యాపించును. అందు స్తన రోహితములందు ప్రత్యేకముగ రెండేసిసెరలును, స్తనమూలములయందు ప్రత్యేకము రెండేసిసెరలును, హృదయమున రెండుసెరలును, అపస్తంబముల ప్రత్యేక మొక్కొక్కసెరయును, అపాలాపములయందు ప్రత్యేక మొక్కొక్కసెరయును, జేరి మొత్తమున పదునాలు సెరలువేధింపదగవు.

—౧౩ మెడయందలిసిరాసంఖ్య. ౧౩—

గ్రీవానూం పృష్ఠవత్ తాసాం నీలే మన్వే కృకాటికే.
విధురే మాతృకాశ్చాప్తా షోడశేతిఃరిత్యజేత్,

మెడయందు వీచులె నిరుపదినాలు సెరలుండు . సెరలు అనుపేరుగల రెండు సెరలును, మన్వలనుచ. రెండు సెరలు కృకాటికలయందలిసెరలు రెండును, విధురములను నవి రెండును, మాతృకలనుచున్నవి. లెనిమిదియు, అన్నియు జేరి పదునారుసెరలు సిరావ్యధనమున విధురగుదను.

—౧౪ తాలసంధిగతసిరాసంఖ్య. ౧౪—

హనోష్ఠోడశ తాసాం ద్వే సద్ధిబద్ధనకర్తణీ. ౨౬

తాలువుల సంఘలలో నొక్కొకదానియందు ఎనిమిదేసివంతున పదునారు సిరలుండును. వానిలో దవుడల సంఘలబంధించు వ్యాపారముగల సిరలురెండును శస్త్రకర్తయందు విడువందగును.

సుశ్రుతమున “తాసాంతు సస్థిధమన్యో ద్వేద్వే పరిహారేత్” అని యుండుటం జేసి సంఘల రెండిటియందును రెండేసి ధమనులవంతున నాల్గుసిరల విడువందగునని యర్థము నిర్ణయింపదగును. ప్రకృతము “ద్వే సంధిబంధనకర్తణి” అనుచోట ద్విశబ్దమునకు ద్విరుక్తిలేనందున నాల్గు అనునర్థము చెప్పబడుట క్లిష్టముగనున్నది.

◀◀ జిహ్వగత సిరాసంఖ్య. ▶▶

జిహ్వాయాం హనువత్ తాసాం అథో ద్వే రసబోధనే,
ద్వే చ వాచఃప్రవర్తినౌ

నాలుకయందు తాలు సంఘలయందువలె పదునారుసిరలుండును. వానిలో నాలుకకు క్రిందిభాగమున మధురాదిరసముల దెలియంజేయు రెండుసిరలును, మాటల వెడలించు రెండుసిరలునుజేరి నాల్గుసిరలు సిరావ్యధనమున విడువందగును.

సుశ్రుతమున “షట్త్రింశ జిహ్వాయాం” అని నాలుకయందు ముప్పదియారు సిరలుండునని చెప్పబడియె.

◀◀ నాసాగత సిరాసంఖ్య. ▶▶

నాసాయాం చతురుత్తరా. ౨౮
వింశతిర్నస్థ వేదిన్యో తాసామేకాం చ తాలుగామ్,

నాసికయందు ఇరువదినాల్గు సిరలుండును. అందు పరిమళమును తెలిసికొను సిరలు రెండును, తాలువులవరకు వ్యాపించిన సిర యొకటియుజేరి మూడుసిరలు వ్యధనమున విడువందగును.

◀◀ నేత్రగత సిరాసంఖ్య. ▶▶

షట్పంచ్చాశన్నయనయోః నిమేషోన్వేషకర్తణి. ౨౯
ద్వే ద్వే అపాజ్జయోర్ద్వే చ తాసాం షడితి వస్తయేత్,

రెండు నేత్రములయందును (ఒక్కొకదానియందు ఇరువదియెనిమిదివంతున) ఏబదియారు సిరలుండును. వానిలో కనురెప్పల మూయుటయు తెరచుటయు పనిగా గల్గినవి రెండేసిసిరలును, కన్దోనలయందలి రెండుసిరలునుజేరి ఆరుసిరలు శస్త్రకర్తయందు విడువందగును.

— ౧౦ లలాటగత సిరాసంఖ్య. ౧౦ —

నాసానేత్రాశ్రితాష్టస్టిః లలాటే స్థపనీశ్రితామ్. 3౦
తత్రైకాం ద్వా తథా౨౨వర్తౌ చతస్రశ్చ కచావృగాః,
సప్తైవం వర్జయేత్తాసాం

నుడుటియందు అరుపది సీరలుండును. అయ్యవినాసికను నేత్రములను ఆశ్రయించి యుండును. అందు నుడుట స్థపనియను మర్తమునాశ్రయించిన సీరయొకటియు, ఆవర్తములను మర్తముల నాశ్రయించినవి రెండుసీరలును, వెండుకలవరకు వ్యాపించిన సీరలు నాలుగు చేరి యేడుసీరలు శస్త్రకర్తానర్హములు.

— ౧౧ చెవులయందలి సిరాసంఖ్య. ౧౧ —

కర్ణయోష్ఠోడశాత్ర తు. 3౧
ద్వే శబ్దబోధనే శక్ష్ణా సిరాస్తా ఏవ చాశ్రితాః,
ద్వే శబ్దసద్ధిగే తాసాం

ఒక్కొక్క చెవియందు ఎనిమిదేసివంతున రెండుచెవులయందును పదునారు సీరలుండును. వానిలో శబ్దమును బోధించుసీరలు ఒక్కొక్క చెవియందు ఒక్కొక్కటివంతున రెండుసీరలుండును. ఆరెండును శస్త్రకర్త కర్ణములు కావు. చెవులయందు వ్యాపించిన పదునారుసీరలే కణతలయందును వ్యాపించియుండును. అందు కణతలసంధిస్థానమునకు సంబంధించిన రెండుసీరలును శస్త్రకర్తకు అర్హములు కావు.

నుశ్చ తాచార్యుడు “కర్ణయోద్దశ” “శక్ష్ణయోద్దశ” అని చెవులయందు పదిసీరలును కణతలయందు పదిసీరలును ఉండునని చెప్పెను.

— ౧౨ శిరోగత సిరాసంఖ్య. ౧౨ —

మూర్ధ్ని ౨ ద్వాదశ తత్ర తు. 3౨
ఏకై కాం పృథగుత్తేపనీమంతా౨ధిపతిస్థితామ్,

శిరస్సున వండ్రెండు సీరలుండును. వానిలో ఉత్తేపమను మర్తముల రెంటిలో వ్యాపించిన యొక్కొక్కసీరయును, ఐదు సీపంతమర్తముల వ్యాపించిన యైదుసీరలును, అధిపతిమర్తమున వ్యాపించిన యొకసీరయు కలిసి యెనిమిదిసీరలు శస్త్రకర్తకు అర్హములు కావు.

— ౧౩ ఆవేద్యసిరాపరగణనము. ౧౩ —

ఇత్యవేద్యవిభాగార్థం ప్రత్యజ్ఞం వర్ణితాస్సిరాః 33
అవేద్యాస్తత్ర కార్తేన్నయిన దేహే౨ష్టానవతిస్తథా,
ఆ.కా—11

సంకీర్ణాః గ్రంథితాః క్షుద్రాః వక్త్రాః సన్ధిషు చాశ్రితాః.

38

ఇతైరంగున శరీరమునందు శస్త్రములచే వేధింపందగని సిరల విభజించి తెలుపుటకై పాదములు మొదలు శిరస్సువరకుం గల యంగ ప్రత్యంగములయందు వ్యాపించి యుండుసిరలు వేరువేరుగ జెప్పబడియె. వైజెప్పిన విభాగ ప్రకారము శరీరమునందెల్ల వేధింపందగని సిరలు తొంబది యెనిమిదియని యెరుంగునది. మరియు నివియే కాక యొకటితోనొకటి పెనగొనియుండు సిరలును, గ్రంథితలె ముడిగొని యుండు సిరలును, మిక్కిలి సన్నవియగు సిరలును, వంకరటింకరగ వ్యాపించియుండు సిరలును, ఆసినంధుల (కీళ్ల)యందు వ్యాపించియుండు సిరలును, శస్త్ర కర్తమున కర్తములు కావు. మరియు నవేధ్యసిరల విభాగము సుశ్రుతమున సంగ్రహ రూపముగ నిట్లు చెప్పబడియె:—“కాఖాను ఋడశసీరాః క్షోష్టేద్వాత్రింశదేవతు, పంచాశజ్జతుణశ్చోర్ధ్వం అవేధ్యాః పరికీర్తితాః” వాస్తపాదములయందు పదునారును, క్షోష్టమునందలి సిరలు ముప్పదిరెండును, కంఠమునకు వైభాగమునందలి సిరలలో నేబదియు శస్త్రముచే వేధింపందగదు అనిభావము. అన్నియు కలిసి అవేధ్యసిరలు తొంబదియెనిమిది యగును.

❖ వాతవహాది సిరోవిభాగము. ❖

తాసాం శతానాం సప్తానాం పాదోఽస్రం వహతే పృథక్,
 వాతపిత్త కఫైర్జ్వలం శుద్ధం చైవం స్థితా మలాః. 39
 శరీరమనుగృహ్లాన్తి వీడయన్త్యన్యథా పునః,

శరీరమునం దాపాదములక వర్యంతము వ్యాపించియుండు సిరలన్నియు గలిసి యేడువందలగునని వైజెప్పబడినది. ఆయేడువందల సిరలలో నాల్గవవంతు (నూటదెబ్బ దియెడు) సిరలు వాతముతోగూడిన రక్తమును, వహించును. మరియు నన్ని (నూట దెబ్బదియెడు) సిరలు పిత్తముతోగూడిన రక్తమును, అన్నియే కఫముతోగూడిన రక్తమును, అన్నియే వాతాదుల సంబంధములేక శుద్ధమైన రక్తమును వహించుచు శరీరమునందెల్ల వైజెప్పినవిధముగ వ్యాపించును. ఇతైరంగున వాతపిత్తకఫములు శరీరమునందెల్ల వ్యాపించుచు శరీరమును కాపాడును. అటుగాక క్షోన్నికారణములచే శరీరమున వ్యత్యస్తముగ సంచరించిన ఆయా రోగములచే బాధింపం దొడంగును.

సిరలు అన్నియు వాతపిత్త కఫరక్తములను మూటిని వహించుచుండును. అయినను ఆట్టి వాత, పిత్త, కఫ, రక్తములలో నేభాగము అధికముగ దేనియందుండునో అయ్యది దానిని వహించునదియని చెప్పబడును. ఈవిషయమును సుశ్రుతాచార్యు డిట్లు

చెప్పెను:—నహి వాతం సిరాః కాశ్చిత్ న పిత్రం కేవలం తథా, క్షేష్టాణం వాపహస్త్యై తాః అతస్సర్వవహస్తస్సృతాః.”

—ॐ వాతవహాది సిరాలక్షణము. ॐ—

తత్ర శ్వావారుణాః సూక్ష్మాః పూర్ణరిక్తాః క్షణౌత్సరాః. 31

ప్రస్పందిస్యశ్చ వాతాస్త్రం వహస్తే పిత్రశోణితమ్,
స్పర్శోష్ణాశ్శీఘ్రవాహినోన్య నీలపీతాః కఫం పునః. 32

గౌర్యస్సిద్ధగః క్షిరాశ్శీతాః సంస్పృష్టం లిజ్జసంకరే,
గూఢాః సమస్థితాః స్నిద్ధాః రోహిణ్యాశ్శుద్ధశోణితమ్. 33

వాతరక్తముల వహించుసిరలు శ్వామారుణవర్ణము కల్లి సూక్ష్మాకారములై క్షణకాలమున పూర్ణములై క్షణకాలమున నేమియులేక విశేషముగ చలించుచుండును. (అన్ని సిరలయందును చలనము కల్లియండుట సాధారణలక్షణమైనను వాతరక్తవహములయందు చలనము విశేషముగ నుండునని భావము.) పిత్రరక్తముల వహించు సిరలు తాకినచో మిక్కిలి వేడికల్లి అతిశీఘ్రముగ శరీరమున వ్యాపించును. నీలపీతవర్ణములు కల్లియండును. కఫరక్తములవహించు సిరలు గౌరవర్ణములై స్నిగ్ధఛాయకల్లి చలనములేక సిరములై తాకినయెడల చల్లనైయుండును. వైజెస్విన లక్షణములు సంకరములుగ నున్నపుడు వాతపితాదుల మిశ్రముగ వహించుచువియని యెరుంగునది. వాతాది సంబంధములేక శుద్ధమైనరక్తమును వహించుసిరలు గూఢములుగ (వై కగవడక) లోపలనే లీనములై సమములుగనుండి స్నిగ్ధఛాయకల్లి రక్తవర్ణములై యుండును.

మరియు సిరలు శరీరమున నాభిసానమున బుట్టి (నీటియందు తామరదుంపనుండి వెడలు తామరకాడలు నీటిలోనెల్ల వ్యాపించు విధముగ) శరీరమునంజెల్ల వ్యాపించును. ఈవిషయమును సుశ్రుతు డిట్లు చెప్పెను:—“వ్యాఘ్నవస్త్యభితో దేహం నాభితః ప్రసృతాస్సిరాః, ప్రతానాః పద్మనీకస్తాత్ బిసాదీనాం యథా జలమ్.”

—ॐ ధమనులవివరణము. ॐ—

ధమనోన్య నాభిసంబద్ధాః వింశతిశ్చతురుత్తరాః,
తాభిః పరివృతో నాభిః చక్రనాభిరివాఽరక్షైః 34
తాభిశ్చోర్ధ్వమధస్తీర్యగ్దేహోఽయమనుగ్రహ్యాతే.

(ధమనులన తామరకాడలకు స్వభావసిద్ధముగ సన్ననిరంధ్రములు కల్లి యుండునట్లు పుట్టుకతోడనే లోపలరంధ్రములు కల్లి గొట్టములవలె నుండి యారంధ్రములమూలమున సర్వశరీరమునందును ఆహారసాదల వ్యాపింపజేసి శరీరమును

కాపాడు నాడి విశేషములు. ఈవిషయమును శ్రుతమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“యథా
స్వభావతః ఖాని మృణాళేషు సేషు చబిధమసీంవా తథాఖాని రసో యైరుపచీయతే”

అట్టిధమనులు శరీరమునందు మధ్యభాగమైన నాభిస్థానమున నిరువదినాల్గు
పుట్టును. (బండిచక్రముయొక్క నడిమిబొడ్డైన బండికుండయందు అరములు (ఆకులు)
ఆధారముగ జేసికొని నిలిచి బండి కాధారమై భారమును మోచుటకును బండి నడచుట
కును ముఖ్యసాధనములైనభంగి) వైజ్ఞెస్విన యిరువదినాలుగు ధమనులును నాభిస్థానము
నాధారముగ జేసి బైలువెడలి శరీరమునం దూర్ధ్వముగను క్రిందిభాగమునను అడ్డము
గను వ్యాపించి, వానియందలి నన్ననిరంధ్రముల మూలముగ శబ్దస్వర్యాదుల గ్రహిం
చుచు, వాతమాత్రపురీషాదుల విసర్జించుచు, స్వేదాదుల బ్రవర్తింపజేయుచు శరీర
మునకు బాసటయై నిరపాయముగ పోషించుచుండును.

వైజ్ఞెస్వబడిన యిరువదినాల్గు ధమనులును శరీరమున వ్యాపించు విభాగమును
సుశ్రుతాచార్యు లిట్లుచెప్పిరి:—“తాసాంతు నాభి ప్రభవానాం ధమనీనాం ఊర్ధ్వగాః
దశ, దశ చాఽధోగామిన్యః, చతస్త్రిన్యః” ఇరువదినాలుగు ధమనులలో నాభికి
వైభాగమున పదిధమనులును, క్రిందిభాగమున పదిధమనులును, అడ్డముగ నాల్గు ధమ
నులును వ్యాపించును.

వై జెప్పబడిన యిరువదినాల్గు ధమనులును ప్రధానములు. వీనినుండిపుట్టుధమ
నులు వెక్కులు కలవు. వానియుత్పత్తిక్రమంబును, కృత్యములు మున్నగునవియు సుశ్రు
తమున విపులముగ వివరింపబడియె. వాని సచ్ఛట పాఠకులనుబోధమునకై యుదహా
రించెద:—

ఊర్ధ్వగామిధమనులు. “ఊర్ధ్వగా శృణ్ణి స్వర్క రూపరసగంధ ప్రకాసోఽఛ్ఛ్వాస
జృమ్భిత క్షుల్ హసిత కథిత రుదితాదిః అభివహస్త్యః శరీరం ధారయన్తి. తాస్తు
హృదయ మభిప్రపన్నాః త్రిధా జాయన్తే. తాస్త్రింశత్. తాసాంతు వాతపిత్తకఫ
శోణితరసాః ద్వేద్వే వహతః, తా దశ శబ్దరూప రసగంధాః అష్టాభిర్గృహ్ణీతే. ద్వా
భ్యాం భాషతే. ద్వాభ్యాం ఘోషం కరోతి. ద్వాభ్యాం స్వపీతి. ద్వాభ్యాం ప్రబిబుధ్యతే.
ద్వేచాఽశ్రువాహిన్యో. ద్వే స్తన్యం స్త్రియాః వహతః, స్తనసంశ్రితే. తేపివ శుక్రం
నరస్య స్తనాభ్యా మభివహతః. తాస్త్యేతాస్త్రింశత్సవిభాగాః వ్యాఖ్యాతాః. ఏతాభి
రూర్ధ్వం నాభేః ఉదర పార్శ్వపుష్టోరస్కున్ధగ్రీవాబాహవో ధార్యన్తే యావ్యన్తేచ.”

శరీరమున నాభికూర్ధ్వభాగమున వ్యాపించియుండుధమనులు శబ్దము, స్వర్కము,
రూపము, రసము, గంధము, నిశ్వాసము, ఉచ్ఛ్వాసము, ఆవలింత, తుమ్ము, నప్పు, మాటలు

రోదనము మున్నగువానిని ప్రవర్తింపజేయుచును నిర్వహించుచు శరీరధారణమునేయు
 చుండును. ఊర్ధ్వముగ వ్యాపించు ధమనులు పదియు నాభినుండి వెడలి హృదయమున
 జేరి యొక్కొకటి మూడేసిగ చీలి వ్యాపించును. వానిమొత్తము ముప్పది ధమను లగును.
 అందు రెండుదమనులు వాతమును, రెండుధమనులు సితమును, రెండుధమనులుకఫ
 మును, రెండుధమనులు రక్తమును, రెండుధమనులు ఆహారరసమును వహించుచు శరీరమున
 వ్యాపింపజేయును. ఆయ్యవి పదిధమనులు. మరియు రెండుధమనులు శబ్దమును, రెండుధమ
 నులు రూపమును, రెండుధమనులు రసమును, రెండుధమనులు గంధమును గ్రహించుచుం
 డును. ఇయ్యవి యెనిమిది. రెండుధమనులచే మాటలాడును. రెండుధమనులు ఘోషమును
 కల్పించును. రెండుధమనులచే నిద్రపోవును. రెండుధమనులచే మేల్కొంచును. రెండుధమ
 నులచే కన్నీరు వెడలును. స్తనములజేరియుండు రెండుధమనులు స్తన్యమును వెడలిం
 చును. స్తనముల నాశ్రయించిన ఈరెండు ధమనులే పురుషులకు స్తనముల
 నుండి శుక్రమును వహించును. ఇవియన్నియు జేరి నాభిఊర్ధ్వముగ వ్యాపించుధమ
 నులు ముప్పది సవిభాగముగ జెప్పబడియె. ఈముప్పది ధమనులచేత నాభికి ప్రైభాగ
 ముననుండు ఉదరము, ఇరుప్రక్కలు, వీపు, వక్షస్థలము, భుజిశరీర్ములు, కంఠము,
 హస్తములు, ఇవియన్నియు ధరింపబడును. వానివానికి సంబంధించిన పనులన్నియు
 నీముప్పది ధమనులచేతనే సాగుచుండును.

అధోగామిధమనులు:—“అధోగమాస్తు వాతమూత్ర పురీషశుక్రాద్వదాదీని
 అధోవహన్తి. తాస్తు పితౄశయమభిప్రవన్నాః తత్రస్థమేవాన్నపానరసం విపక్వం
 ఔష్ణ్యద్విషేచయన్త్యః అభివహన్త్యః శరీరం తర్పయన్తి. ఆర్పయన్తి చోర్ధ్వగతానాం
 తిర్యగ్గతానాం రసస్థానం చాభిఘ్రాయన్తి. మూత్రపురీషస్వేదాంశ్చ విరేచయంతి. ఆమప
 క్వాశయాన్తరేచ త్రిధాజాయన్తే. తాస్త్రింశత్. తాసాంతు వాత సితకఫశోణితరసాన్
 ద్వేద్వే వహతః. తాదశ. ద్వే ఆన్నవాహిన్యా వర్తాశ్చిలే. తోయవహే ద్వే. మూత్ర
 వస్తిమభిప్రవన్నేమూత్రవహే ద్వే, శుక్రవహేద్వే శుక్రప్రాదుర్భావాయ. ద్వే విన
 ర్గాయ. తేవీవ రక్తమభివహతో నారీణామర్తవసంజ్ఞం. ద్వేవరోష్ణీ నరసిన్ధ్యస్థాలాస్త్ర
 ప్రతిబద్ధే, ఆప్తావస్థ్యాస్తీర్వగ్గానాం ధమనీనాం స్వేదమర్పయన్తి, తాస్త్యేతాస్త్రింశత్
 సవిభాగా వ్యాఖ్యాతాః. ఏతాభిర్ధోనాభేః పక్వాశయకటిమూత్రపురీషగుదవస్తిమేఘ
 సక్థీని ధార్యన్తే యాప్యన్తే చ.”

నాభికి క్రిందిభాగమున వ్యాపించుధమనులు వాతము, మూత్రము, పురీషము, శుక్రము, ఆర్తవము మున్నగు వానిని అధోభాగమున వహించుచుండును. అవి పితౄశయమున జేరి యందలి జాతరాసలముయొక్క వేడిపలన పరిపక్వమైన యన్నపాన

రసమును విభజించి ఆయాస్థలమునకు దగినట్టులు అన్నరసమును దీసికొనిపోయి యూర్ధ్వముగను అడ్డముగను వ్యాపించియుండు ధమనుల రససానమును అన్నాదిరసముచేపూరింజేసి శరీరమునెల్ల చోషించుచుండును. మూత్రమును పురీషమును స్వేదమును శరీరమునండి బైట వెడలించజేయును. అట్టి మూలభూతములై నాభికి క్రింద వ్యాపించిన పది ధమనులు ఆ మాశయమునకును పక్షాశయమునకు నడుమజేరి యొక్కొకటి మూడేసిగ చీలి ముప్పది ధమనులగును. ఆముప్పది ధమనులలో పదిధమనులు వాతపిత్తకఫరక్త - రసములను నైదటిలో నొక్కొకదానిని రెండేసి ధమనులవంతున వహించుచుండును. రెండుధమనులు అంత్రము (ప్రేవు) నాశ్రయించి అన్నమును (భుజింపబడిన యాహారము) వహించుచుండును. త్రాగబడినజలమును వహించుధమనులు రెండు మూత్రవస్తినిజేరి మూత్రమును వహించుధమనులు రెండు. శుక్రమును పుట్టించి శుక్రమును ధరించుధమనులు రెండు. శుక్రమును వెడలించునవి రెండు. ఈ ధమనులు రెండును స్త్రీలకు ఆర్ద్రవమును వెడలించును. రెండు ధమనులు స్థూలమైన పెద్దప్రేగుకు సంబంధించియుండి పురీషమును వెడలించును. తక్కిన యెనిమిది ధమనులును అడ్డముగ వ్యాపించియుండు ధమనులకు చెమటను జేర్చి బైట వెడలించజేయును. ఇతైరంగున బొడ్డుకు క్రిందిభాగమున వ్యాపించు ముప్పది ధమనులును విభజించి చెప్పబడినవి. ఇయ్యవి నాభికి దిగువనుండు పక్షాశయమును, కటి ప్రదేశమును, గుదమును, వస్తిని, మేధ్రమును, మూత్రపురీషములను, ఊరువులను ధరించి వానివానికృత్యముల జక్కగ నెరవేర్చుచుండును.

తిర్వ్యగ్తధమనులు:—“తిర్వ్యగ్తానాం తు చతస్యజాం ధమనీనాం ఏకైకా శతధానహస్తధా చోత్తరోత్తరం విభజ్యంతే. తాస్త్యసంఖ్యేయాః. తాభిరదం శరీరం గవాక్షతం విబద్ధమాతతం చ. తాసాం ముఖాని రోమకూపప్రతిబద్ధాని. యైస్వేద మభివహన్తి, రసం చాపి సస్తర్పయస్త్యస్తర్పహిశ్చ. తైరేవ చాభ్యంగపరిషేకావగాహలేపనవీర్యాణ్యంతశ్శరీర మభిప్రతిపద్యంతే త్వచి విపక్వాని. తైరేవ త్వచి సుఖమనుఖం వాగృహ్ణతి. తాస్త్యేతాశ్చతస్రో ధమన్యస్సర్వాఙ్గతాస్సవిభాగాః వ్యాఖ్యాతా.”

నాభినుండి యడ్డముగ వ్యాపించియుండు నాలుగుధమనులలో నొకటొకటి నూరువిధములుగను వేయివిధములుగను క్రమముగ భిన్నములై సంఖ్యకు నలవి గాకుండును. అట్టి ధమనులచే నీశరీరము గవాక్షము కష్టులచే నావరింపబడినట్లు వ్యాపించి చుట్టబడియుండును. వానిద్వారములు రోమరంధ్రములకు సంబంధించి చెమటను బైట వెడలించజేయుచు శరీర బాహ్యస్థలమునను లోభాగమునను ఆహారరసమును వ్యాపింపజేసి తృప్తిని కల్పించుచుండును. మరియు శరీరముపైన చేయబడు అభ్యంగనము స్నానము

అవగాహము ఆలేపనము మున్నగునవి చర్మముపై పరివక్వమైనపుడు వాని సారమును శరీరమునందు లోభాగమున ప్రవేశింపజేయును. చర్మమునకు స్పర్శముచే గల్గు సుఖంబైనను దుఃఖంబైనను ఈధములవలననే కలుగును. ఇత్తైరంగున సర్వాంగమున వ్యాపించు తిర్యగ్గతధములు విభాగపూర్వకముగ వివరింపబడియె.

❖ స్రోతోవివరణము ౧౯ ❖

స్రోతాంసి నాసికే కణ్ఠే నేత్రే పాయ్వాస్యమేహనమ్. ౪౦
స్తనౌ రక్తపథశ్చేతి నారీణామధికం త్రయమ్,

స్రోతస్సులన ద్వారములు. ఆయ్యవి నాసాద్వారములు రెండు, శ్రోత్రద్వారములు రెండు. నేత్రద్వారములు రెండు, గుదద్వార మొక్కటి. నో రొకటి. మూత్రద్వార మొకటి. ఈ తొమ్మిదిద్వారములు స్త్రీలకును పురుషులకును సాధారణముగ నుండును. స్త్రీలకు స్తనములయందు స్తస్యము వెడలు ద్వారములు రెండును, ప్రతిమాసమునందును ఋతురక్తము కెడలుమార్చి మొకటియు, ఈమూడును అధికముగ నుండును. (ఇవి శరీరమున బ్రతి కనబడు ద్వారములు. ఇవియే స్రోతస్సులని చెప్పబడును).

❖ ఆస్తస్రోతోవివరణము. ౧౯ ❖

జీవితాయతనాన్యస్తః స్రోతాంస్యాహుస్తయోదశ. ౪౧
ప్రాణధాతుమలామ్నోన్న వాహీన్యహితసేవనాత్,
తాని దుష్టాని రోగాయ విశుద్ధాని సుఖాయ చ. ౪౨

శరీరమునందు లోభాగమున ప్రాణవాయువును, రసాదిధాతువులను, మల మూత్రములను, జలమును, భుజింపబడిన యాహారమును వహించుస్రోతస్సులు పదుమూడుండును. ఆయ్యవి జీవితమునకు ముఖ్యముగ నాధారమైయుండును. ఆస్రోతస్సులు ద్వారములు బ్రతి కగవడక యంతర్దుఖము లై యుండును. ఆయ్యవి మిథ్యాహార విహార మలచేసిననాడు దుష్టములై రోగముల గల్గించును. హితకరములగు నాహార విహారముల జేయుచున్నచో మిక్కిలి శుద్ధములై సుఖమును గల్గించును.

ప్రాణవహాది స్రోతోవివరణము అష్టాంగనంగ్రహమున నిట్లు చెప్పబడినవి:—
'తత్ర ప్రాణవాహినాం హృదయం మూలం మహాస్రోతశ్చ. తాని క్షయరాక్షసిపాకాక్షుద్వాయూమ వేగవిధారణాదిభిః దుష్యన్తి. తతోఽతిస్పష్టం ప్రతిబద్ధం కుపితమగ్నాల్నమభీక్ష్యం వాణసశబ్దముల ముచ్చ్వసనం. తత్ర శ్వాసవత్సాధనమ్. ఉదకవాహిణాం తాలుమూలం క్షోమ చ. తాన్యామయాతిపానశుష్కాన్న విద్రోహాదిభిర్దుష్యన్తి. తతోఽతితృష్ణా ముఖశోషః వర్ణక్షోడనం తమోదర్శనం చ. తత్ర తృప్తాకమాష

ధం అన్నవాహినా మామాశయోమూలం వామపార్శ్వం చ. తేహిం సర్వం మాత్రాశో యోక్తమనుగచ్ఛేత్, రసవాహినాం హృదయం. మూలం దశధమన్యశ్చ. రక్తవాహినాం యకృత్స్వీహా చ, మాంసవాహినాం స్నావాని త్వక్చ. మేదోవాహినాం వృక్కామాంసం చ. అస్థివాహినాం జఘంసం మేదశ్చ. మజ్జవాహినాం పర్వాణ్యస్తీని చ. శుక్రవాహినాం స్తనౌ ముష్కౌ మజ్జా చ. మూత్రవాహినాం వస్త్రీః పంక్షుశౌచ. శకృద్వాహినాం పక్వాశయః స్థూలాస్తం చ. స్వేదవాహినాం మేదోమూలం రోమకూపాశ్చేలి.”

ప్రాణవాయువును వహించు ప్రోతస్సులు ప్రాణవహములు. వానికి హృదయంబును మహాప్రోతస్సును మూలాధారములు. అయ్యవి ధాతుక్షయము, రూక్షత్వము, డప్పి, ఆకలి, దేహమునకు శ్రమబుట్టించుపనులు, మలమూత్రాది వేగమును నిరోధించుట మున్నగువానిచే దుష్టములగును. అప్పుడు ఉచ్ఛ్వాసవాతము అధికముగ వెడలును లేక బద్ధగించి యొన వెడలును. ప్రకోపమునొంది మిక్కిలి స్వల్పముగ నైనను అధికముగ నైనను ఉత్పత్తి స్థానమున శబ్దముతో గూడి వెడలును. అట్టియెడ శ్వాసమునకు జెప్పిన చికిత్సజేయునది.

త్రాగబడిన జలమును వహించు ప్రోతస్సులు ఉడకవహములు. వానికి తాలువులును క్షోమంబును మూలాధారములు. అయ్యవి వ్యాధి విశేషములచేతను, అధికముగ సీళ్లద్రాగట ద్రవముచేసి యన్నాదుల భుజించుట, మలబంధము మున్నగు కారణములచే దుష్టములగును. దానివలన మిక్కిలి డప్పి కల్గును, నోట ద్రవములేక యొండును. చెవి యందు గుమ్మనిధ్వని పుట్టును. చీకటి గ్రమ్మిన విధముగ కన్నులు గానరాకుండును. అట్టియెడ దప్పికి చెప్పిన చికిత్స చేయుట యుక్తము.

భుజింపబడిన యాహారవార్ధముల వహించు ప్రోతస్సులు అన్నవహంబులును. వానికి ఆమాశయంబును ఎడమపార్శ్వంబును మూలాధారము. అయ్యవి దుష్టములైనపుడు మాత్రాశితీయాధ్యాయమున జెప్పినవిధానమునెల్ల నాచరించునది.

రసాది ధాతువులవహించు ప్రోతస్సులు ధాతువహములు. అందు రసధాతువును వహించు ప్రోతస్సులకు హృదయంబును పదిధమనులు మూలాధారములు. రక్తవాహి ప్రోతస్సులకు యకృత్తును క్షీణంబును మూలాధారములు. మాంసవహ ప్రోతస్సులకు స్నాయువులును త్వక్కును మూలాధారములు, మేదస్సును వహించు ప్రోతస్సులకు వృక్కములు మాంసంబును మూలము. అస్థివహ ప్రోతస్సులకు పౌత్తికడుపును మేదస్సును మూలము. మజ్జనువహించు ప్రోతస్సులకు పర్వము (గణుపు) లును అస్థులును మూలములు. శుక్రమునువహించు ప్రోతస్సులకు స్తనంబులును వృషణంబులును మజ్జయు మూలములు. మూత్రమును వహించు ప్రోతస్సులకు వస్త్రీయు గెజ్జలును మూలములు. పురీషమునువహించు

స్తోత్రస్థులకు పక్కాశయంబును స్థూలాంత్రంబును మూలము. చెమటనుపహించు స్తోత్రస్థులకు మేదస్సును రోమరంధ్రంబులును మూలములు.

ఇతైరంగున ప్రాణ-ఉదక - అన్న-రస-రక్త - మాంస - మేదః-అస్థి - మజ్జ, సుక్ర-మూత్ర-పురీష-స్వేదముల పదిమూటిని వహించు స్తోత్రస్థులు పదిమూడు. గాని మూలాధారంబులును వాని కృత్యములును వివరింపబడియె. ప్రకృతమూలమున ప్రాణధాతు మలామ్నోఽన్న వాహినీ అనుచోట ప్రాణశబ్దముచేత ప్రాణవాయువును, గాతుశబ్దముచేత రసాదిధాతువు లేడును, అంభశబ్దముచేత జలంబును, మలశబ్దముచేత పలమూత్రస్వేదములు మూడును, అన్నశబ్దముచేత నాహారంబును గ్రహింపబడును. గావున నాపదిమూడింటి వహించు స్తోత్రస్థులు పదిమూడగును కావున “స్తోతాంస్యాసుః త్రయోవశః” అని వరిగణనము చేయబడియె.

ఇచ్చట నీవిమర్శనము నెరుంగునది:—సిరలు ధమనులు స్తోత్రస్థులు. అనునవి యాడును సమానములగు కృత్యముల జేయుచు శరీరమునందెల్ల వ్యాపించియుండును. కావున నీమూడును ఏకరూపములై భేదములేకుండునని కొందరు వదించెదరు. రసాది ధాతువుల వ్యాపింపజేయునవి సిరలు. పూరించునవి ధమనులు. ప్రవింపజేయునవి స్తోత్రస్థులునని పరస్పరభేదమును కొందరు వదించెదరు. ఈ విషయము చరకమున “ద్ధానాధమస్యః ప్రవణాత్ స్తోతాంసి సరణాత్పిరాః” అనువాక్యముచే నిర్ణయింపబడెను. ముఖ్యంగా నీమూడును రంధ్రములుగల్గి రసాదులవహించుటంజేసి యేకరూపములుగ నేయుండును; గాని వానివానిస్థానభేదమును బట్టియు వానిమూలములబట్టియు కిందిద్వేదములయ్యెయుండును. కావుననే తంత్రకారులును వేరువేర వరించెరి. ఈ విషయమునే శుత్రాచార్యులు—“అన్యోవివహి ధమస్య స్తోతాంసి చ సిరాభ్యః కస్తాత్ప్రవృష్ణాన్యత్వాత్, మూలసన్నియమాత్, కర్తవ్యైశేష్యాత్, ఆగమాచ్చ” అని చెప్పెరి.

స్తోత్రస్థుల లక్షణము. ౧౭

స్వధాతుసమవర్ణాని వృత్తస్థూలాన్యణానిచ,

స్తోతాంసి దీర్ఘాణ్యాకృత్యా ప్రతానసదృశాని చ. ౪౩

స్తోత్రస్థులు రసరక్తాది ధాతువుల కాధారములై ఆయాధాతువును వహించుచుండునవి వైజేష్ఠ్యబడినది. అందు ఏస్తోత్రస్థు ఏధాతువున కాధారమై దానిని ధరించునో క్లిష్టస్తోత్రస్థు దాని కాధేయమైన ధాతువుకు సమానమైన ఎర్ణముకల్గియుండును. (రసధాతువును వహించు రసవహస్తోత్రస్థు రసధాతువున కాధారమైయుండును. కావున ఆ త్రస్థు రసధాతువునకు సమానమైన ఎర్ణముకల్గియుండును. ఇతైరంగుననే రక్తవహస్తస్థు రక్తధాతువునకు సమానవర్ణమైయుండును. శుక్రమువరకుగల తక్కినధాతు

వుల వహించు ప్రోతస్సులును ఆయా ధాతువునకు సమానమైన వర్ణమును గల్గియుండుననిభావము.) మరియు వానిలో కొన్ని గుండ్రములై గొట్టములవలె నుండును. కొన్ని స్థలములయ్యును, కొన్ని సన్నవిగను ఉండును. అన్ని ప్రోతస్సులును నిడుదలైయుండున ఆకులయందు నరములు శాఖోపశాఖలుగ చీలికలుకల్గి దట్టముగ వ్యాపించుభంగి ప్రోస్సులును పలు డెరంగుల చీలికలై ఆయా ధాతువును వహించుచు శరీరమున వ్యాపించును

◀ ౧౦ ప్రోతస్సులు చెడుటకు కారణములు. ౧౦ ▶

అహారశ్చ విహారశ్చ యస్యాస్యద్దోషగుణై స్సమః,
ధాతుభిర్విగుణో యశ్చ ప్రోతసాం స ప్రదూషకః. ౪౬

పానము అన్నము మొదలగునవి యాహారములు. వాక్కుకు మనస్సుః శరీరమునకును సంబంధించిన చేష్టా విశేషములు విహారములు. అట్టి యాహారములున విహారములును వాతపిత్తకఫములయొక్క రూక్షాదిగుణములకు సమానములైనగుణముల కల్గియుండేనేని దానివలన ప్రోతస్సులు చెడును. మరియు నాయాహారవిహారముల రసాదిధాతువులకు విరుద్ధములైనగుణములు కల్గియుండునెడ నాయాధాతువును వహించు ప్రోతస్సులు చెడును. (ఆహారవిహారములు రసధాతువునకు విరుద్ధములగు గుణముల కల్గియుండునెడ అట్టి రసధాతువును వహించు రసవహప్రోతస్సు చెడును. ఇతైరంగున తక్కినధాతువులలో నేధాతువునకు విరుద్ధములైన యాహారవిహారములు నేయబడున అప్పుడు ఆయాధాతువును వహించు ప్రోతస్సు చెడునని భావము.)

◀ ౧౧ దుష్టప్రోతోలక్షణములు. ౧౧ ▶

అతిప్రవృత్తిస్సజ్ఞో వా సిరాణాం గ్రన్థయోఽపి వా,
విమార్గతో వా గమనం ప్రోతసాం దుష్టిలక్షణమ్. ౪౭

ప్రోతస్సులలోనే ప్రోతస్సు వివస్తువును వహించునో అట్టివస్తువు అధికముగ వెడలినను కొంచెముగ వెడలినను బొత్తుగ వెడలకున్నను ఆప్రోతస్సు చెడినదని యెరుంగు నది. (మూత్రము అధికముగ వెడలినను స్వల్పముగ వెడలినను బొత్తుగ వెడలకున్నను మూత్రమును వహించుప్రోతస్సు చెడినదనియు, మలముధికముగ వెడలినను స్వల్పముగ వెడలినను బొత్తుగ వెడలకున్నను మలమును వహించు ప్రోతస్సు చెడినదనియు నెరుంగనగును. ఇతైరంగున నేప్రోతస్సు డేనినివహించునో దాని యతిప్రవృత్తిని అప్రవృత్తినిబట్టి ఆయా ప్రోతస్సు చెడినది యని యూహించదగునని భావము.) మరియు అట్టి ప్రోతోనాళములయందు గ్రంథులు కల్గినను ప్రోతస్సులు చెడినవని యెరుంగునది. మరియు ఆయాప్రో

తస్యను వహించు మలమూత్రాదులు దానిదాని మార్గములను వదలి యితరమార్గముల నుండి వెడలినను ఆయాస్రోతస్సు చెడినదని యూహించునది.

◀◀ స్రోతోద్వారములు. ౭౭

బినానామివ సూక్ష్మాణి దూరం ప్రవిసృతాని చ,
ద్వారాణి స్రోతసాం దేహే రసో యైరుపచీయతే. ౪౬

తామరకాడలయందు మిక్కిలి సూక్ష్మములైన ద్వారములు కల్గి అట్టి ద్వారములు కాడలపొడుగున వ్యాపించియుండు విధముగ స్రోతస్సులయందు సూక్ష్మములైన రంధ్రములుకల్గి యారంధ్రములు అట్టి సిరలనిడుపుట పూర్తిగ వ్యాపించి యుండును. అట్టి రంధ్రములనుండి యాహారసారరూపమైన రసము మిక్కిలి వృద్ధినొందింపబడును.

◀◀ స్రోతోవృద్ధిచే గల్గునుపద్రవములు. ౭౮

వ్యధేతు స్రోతసాం మోహకమ్పాథ్థానవమిజ్యరాః,
ప్రలాపశూలవిణ్ణాత్ర రోధాః మరణమేవ చ. ౪౭

స్రోతోవిధమతో వైద్యః ప్రత్యాఖ్యాయ ప్రసాధయేత్,
ఉద్ధృత్య శల్యం యత్సేన సద్యః క్షతవిధానతః. ౪౮

పై జెప్పబడిన స్రోతస్సులయందు వెబ్బతగిలినయెడ మాఝగ్రమ్మును. శరీరము వణకును. కడుపుబ్బరించును. వాంతియగును. జ్వరమువచ్చును. ఆనంబద్ధముగ మాటలు వెడలను. పోటుపుట్టును. మలమూత్రములు బంధింపబడును. కడవట మరణము కూడ సంభవించును. అట్టి స్రోతస్సులయందు ముండ్లు మొదలగు శల్యములు గ్రుచ్చుకొనియుండునెడ వైద్యుడు రోగిబ్రతుకుట కష్టమని చెప్పి మిక్కిలి ప్రయత్నముతో మెలకువతో శల్యమును విడదీసి నద్యోచ్రణప్రతిషేధనమున జెప్పినవిధముగ నుపచరించుచు చికిత్సజేయవలెను.

◀◀ గ్రహణీస్వరూపము. ౭౯

అన్నస్య పక్తా పిత్తం తు సాచకాఖ్యం పురేరితమ్,
దోష ధాతుమలాదీనామూష్టే త్యాత్రేయశాసనమ్. ౪౯

తదధిష్టానమన్నస్య గ్రహణాత్ గ్రహణీ మతా,
నైవ ధన్యన్తరిమతే కలా పిత్తధరాహ్వయా. ౫౦

ఆయు రారోగ్యవీర్యాజోభూత ధాత్వగ్ని పుష్టయే,
స్థితా పక్వాశయద్వారి భుక్తమార్గార్కశేవ సా. ౫౧

నానావిధములైన యాహారపదార్థములను భుజించినపుడు వా పచింపజేయునది పాచకమును సిత్రము. అది యేజాతరాగ్ని అని పూర్వము దోష యాధ్యాయమున “తత్ర పక్వమాశయమధ్యగం.....పాకాదికర్తణానలశబ్దికమ్. త్వన్నం విభజతే.....పాచకం నామ తత్ స్పృతమ్”అను గ్రన్థముచేత బడినది. ఇదియే ధాన్యస్తరీయమతము. వాతసిత్రములయొక్కయు, రసరధాతువులయొక్కయు, మూత్రపురీషస్వేదాదిమలములయొక్కయు వేడియే ఆ పదార్థముల పచించు అగ్నియనబడునని ఆశ్రేయమహర్షి శాసించిరి. పాచకాగ్నికి ఆధారమై భుజించునపుడు గళబిలమునుండి లోనికింజను నాహారపద మును గ్రహించునది గ్రహణీయని యన్నర్థముగ జెప్పబడును. ఇదియే సిత్రధరయ కలయని ధన్యస్తరీమతము. ఆయ్యది పక్వాశయద్వారముననుండి మనుజుల గళబిల నుండి క్రిందికి కోష్ఠమునుండి పక్వాశయమునకు దిగి వచ్చుచుండు భుజింపబడిన య హారపదార్థమును (తలుపును గడియమాను అడ్డగించువిధముగ)ఆపి తటాలన గ్రహిం తనయందలి యగ్నిచే పచింపజేసి పక్వాశయమున జేర్చును. శరీరము ఇంద్రియములు సత్త్వము ఆత్మ వీనియొక్కచేరికయే ఆయువు. ధాతుసామ్యము ఆరోగ్యవ పనులనిర్వహించు సామర్థ్యము వీర్యము, ఆహారరసముయొక్క సారము ఓజస్సు, ఆయు మున్నగు నీనాల్గింటి పుష్టికిని, పంచభూతముల సంబంధమైన యగ్నియొక్క పుష్టికిని రసాదిధాతువులనుసంబంధించిన యగ్నియొక్కపుష్టికిని ముఖ్యముగ నాధారభూతమైన వై జెప్పబడిన గ్రహణీయని భావము.

◀ ౧౧ గ్రహణీకృత్యము. ▶

భుక్తమామాశయే రుద్ధ్వా సా విపాచ్య నయత్యధః, ౧౧౨
 బలవత్యబలా త్వన్నమామమేవ విముచ్చతి. ౧౧౩
 గ్రహణ్యాః బలమగ్నిర్హి స చాపి గ్రహణీబలః, ౧౧౪
 దూషితేఽగ్నావళో దుష్టా గ్రహణీ రోగకారిణీ. ౧౧౫

వై జెప్పినవిధముగ గ్రహణీ భుజింపబడిన యాహారమును ఆమాశయము నందే యడ్డగించి ఆగ్రహణీ మిక్కిలి బలివృద్ధిమైయున్నయెడ నాయాహారమును పచింప జేసి క్రిందికి వెడలించును. అట్టి గ్రహణీ కొన్ని కారణములచే బలహీనమైయున్న యెడ నాహారమును పచింపకయే (పక్వముగాని యాహారమును) క్రిందికి వెడలించును. గ్రహణీకి బలము అగ్ని, అగ్నికి ఆధారముగుటంజేసి గ్రహణీ బలకరము. కావున జాతరాగ్ని చెడినయెడ గ్రహణీ చెడును. దానంజేసి రోగముల గల్గించును. ఆధారభూత మగు గ్రహణీ చెడిననాడు ఆధేయమైన జాతరాగ్నియు జెడి రోగముల గల్గించును.

ఇచ్చట నీవిమర్శనము నెరుంగునది:—పాచకపిత్తరూపమైన జాతరాగ్ని భుజింప బడిన యాహారమును గ్రహణియందుండి పచింపజేయును. ఈవిషయమే “పాకాది కర్షణాఽనల శబ్దితమ్. పచత్యన్నం విభజితే” ఇది మున్నగు వాక్యములచే వైన చెప్ప బడినది. ఇట్లుండ “సా నిపాచ్య నయత్యధి” అను వాక్యముచేత ఆహారమును గ్రహణి యామాశయమునపచింపజేయునని చెప్పట యెట్లు సంగతము? అనుశంక కల్గును. కాని దీని కిది సమాధానము:—“తదధిష్ఠానమన్నస్య గ్రహణాద్ధ)హణీమతా, నై వ ధన్వ న్దరిమ లే కలా పిత్తధరాహ్నయా” అని చెప్పబడిన వైవాక్యముచేత పాచకపిత్తరూపమైన జాతరా గ్నికి ఆధారమై భుజింపబడిన యాహారమును గ్రహించునది గ్రహణియనియు అదియు పిత్తధరయనుకలయనియు తెలియుచున్నది. కావున జాతరాగ్నికి గ్రహణి ఆధారమని యు,దాని నాధారముగజేసి పాచకాగ్నియందుండుననియు స్పష్టమగుచున్నది. అట్టి యా ధారమైన గ్రహణి సంబంధములేక కేవలము ఆగ్నిమాత్రము ఆహారమును పచింపనోప దు.కావున అగ్నికి ఆధారమైన గ్రహణి యాహారమును తనయందలి జాతరానలముచే పచింపజేయునని చెప్పట సమంజసము.

మరియు తన కాధారమైన గ్రహణికి సామర్థ్యము అగ్నిచే గల్గును. కావున అగ్ని చెడినపుడు గ్రహణి బలహీనమగును. ఆధారమైన గ్రహణి సుస్థముగనుండునపుడు అగ్నియు బలవత్తర మైయుండును. గ్రహణి చెడిననాడు దాని నాధారముజేసికొని యుండు అగ్నియు బలహీనమగును. ఇతైరంగున గ్రహణియు అగ్నియు నాధారా ధేయము లగుటంజేసి వరస్పరోపకారకములై స్వకృత్యముల నిరపాయముగ నిర్వహించు చుండును.

— జాతరాగ్ని శరీరపోషణమునకు కారణము. —

యదన్నం దేహధాత్వోజో బలవర్ణాదిపోషణమ్,
తత్రాగ్నిర్జేతు రాహి రాత్ నహ్యపక్వాద్ర సాదయః.

గీర

ఆహారమువలన శరీరమునందలి రసరక్తాదిధాతువులును ఓజస్సును శరీరబలము వర్ణము మున్నగునవియు నానాట వృద్ధినొంది పోషింపబడును. ఈవిషయమున జాత రాగ్ని కారణము, జాతరాగ్ని ఆహారమును పచింపజేసిననాడు అట్టి పక్వమైన యా హారమువలన రసరక్తాదిధాతువులు క్రమముగ వృద్ధినొంది పుష్టినొందును. అట్టి యా హారము పక్వముకానిచో దానివలన రసాదిధాతువులు కొంచెమైన వృద్ధినొంద జాలవు. ఆయాహారము జాతరాగ్ని చేతనే పక్వమగును కాని వేరొండు సాధనముచేత పక్వము కాజాలదు. కావున ఆహారము ధాత్వాదుల పోషించుటకు జాతరాగ్ని అవశ్య కారణమగును.

శాతరాగ్ని యాహారమును పచింపజేయుక్రమము, ౧౦

అన్నం కాలేఽభ్యవహృతం కోష్ఠం ప్రాణాఽనిలాహృతమ్,
 త్రవైర్విభిన్నస్థానం నీతం స్నేహేన మార్దవమ్. >౧౭
 సంభుక్షీతః సమానేన పచత్యామాశయస్థితమ్,
 ఔదర్యోఽగ్నిః యథాబాహ్యః స్థాత్ లీస్థం తోయతణ్డలమ్. >౧౮

మాత్రాశీతీయాధ్యాయమున “కాలే సాత్త్వ్యం శుచిహితం—అగ్నియాచ్ఛుచి భక్తజనాహృతమ్.” అను వాక్యముచేజెప్పిన నియమము ననుసరించి సకాలమున భుజించు బడెన యాహారపదార్థమును ప్రాణవాతము కోష్ఠమున (అమాశయపక్ష్యాశయ హృదయానులకు ఆధారమైన పెద్దప్రేగున) జేర్చును. అయ్యది నీళ్లమున్నగు ద్రవపదార్థముల సంబంధమునంజేసి సిండాకారముగనుండునది యొండొంట కలియకవిరళముగను, నెయ్యి మున్నగు స్నేహద్రవ్యముల సంబంధముచే మెత్తవడును. అట్టి యాహారపదార్థము పక్ష్యాశయమున జేరియున్నపుడు కాయాగ్నికి సమీపముననుండు సమానవాతముచే రాజి వృద్ధినొందింపబడిన శాతరాగ్ని (బాహ్యస్థలముననుండు అగ్ని పాత్రలో బియ్యమును బోసి సీళ్ల నింపి ప్రాయమిద బెట్టి మంటవేసినప్పుడు ఆ బియ్యమును ఉడికించు విధముగ) పచింపజేయును.

ఆహారపరిపాకకాలమున గల్గు అవసాత్రయము, ౧౧

ఆదోషద్రవ్యమవ్యన్నం మధురీభూతమీరయేత్,
 ఫేనీభూతం కఫం యాతం విదాహోదమ్లతాం తతః. >౧౯
 పిత్తమామాశయాత్కుర్యాత్ చ్యవమానం చ్యుతం పునః,
 అగ్నినా శోషితం పక్వం పిణ్డీతం కటు మారుతమ్. >౨౦

మధురము (తీపి), అమ్లము (పులుపు), లవణము (ఉప్పు), కటువు (కారము) కషాయము (వగరు), తిక్తము (చేదు), అను నీయారురసములైనను, వానితో కొన్ని రసములైననుకల్గి భిక్ష్యభోజ్యాది భేదములుకల యాహారమును భుజించినపుడు వైజెప్పిన విధముగ నామాశయమున శాతరాగ్నిచే పక్వమై తొలుత మధురరసము కలిగినదిగ పరిణమించును. అట్టి యవస్థయందు ప్రాయమిద బాహ్యాగ్నిచే పక్వమగునపుడు తోలక సిరుగుకట్టుట యనుభవసిద్ధముగదా? ఆవిధముగ ఆండుండి ఫేన (నురుగు) రూపముగ కఫమును కల్గించును. (ఇది యాహారపాకమునకు ప్రథమావస్థ). పిదప విదాహము (విరుద్ధమైనదాహము) వలన నాయాహారము అమ్లత్వము (పులుపు) నొంది

యామాశయమునుండి పక్వాశయమునకు జారుచు పిత్తమును కల్పించును. (ఇది పాకమునకు మధ్యమావస్థ), పిదప పక్వాశయమునకు జేరి జాతరాన్ని చే మిక్కిలి శోషింపబడి పక్వమై ఘనీభవించి కటురసముకల్గి వాతమును కల్పించును. (ఇది మూడవయవస్థ.)

ఇచ్చట సీసంగ్రహము నెరుంగునది:—మధురాది రసభూయిష్టమైన యాహారపదార్థము భుజింపబడి గ్రహణీమూలముగ ప్రాణవాతముచే నాయాశయమున జేర్పబడును. అచ్చట జాతరానలముచే పక్వమై తొలుత మధురరసముగ పరిణమించి కఫమును ప్రేరేపించును. ఇదియ ఆహారపరిపాకమునకు ప్రథమావస్థ. పిదప నాయాహారపదార్థము జాతరాన్ని చేసిన విదాహమువంజేసి యామాశయమునుండి పక్వాశయమునకు జారుచు అష్టపాకమునొంది పిత్తమును ప్రేరేపించును, ఇది మధ్యమావస్థ. పిదప పక్వాశయమున జేరి యందును వ్యవహితమైన (ఆమాశయమున నుండుటంజేసి కొంచెము దూరముననున్న) జాతరానలముచే మరల పచింపబడి ద్రవమును పీల్చుటంజేసి ఘనీభవించి కటురసముగ పరిణమించి వాతమును ప్రేరేపించును. ఇది యాహారపరిణామమునకు మూడవయవస్థ. ఆహారపదార్థములయందు ఏయే రసమున్నను అట్టి యాహారపరిపాకకాలమున వైజెప్పిన యవస్థాభేదప్రకారము తొలుత మధురముగను, పిదప అమ్లముగను, కడపట కటువుగను పరిణమించును. మధురాదిరసము లారుగనున్నను ఇట్టి విపాకభేదమునుబట్టియే మధుర-అమ్ల-కటువిపాకములు మూడుగనుండునని త్రివిధపాకములు చెప్పబడినవి. లేనియెడ నారురసముల ననుసరించి యారువిపాకములు చెప్పవలసియుండును. విపాకదశయందు వైజెప్పినవిధముగ మధుర - అమ్ల-కటుభేదములు మూడుదక్క వేరొండురసమున కవకాశము కలుటలేదు. కావున మూడు విపాకముల కిది బీజమని యెరుంగునది.

☉ ధాత్వగుణులు వానికృత్యములు. ☉

భౌమాప్యాయ వాయవ్యాః పఞ్చోష్ఠ్యాణస్సనాభసాః,
 పఞ్చాహారగుణాన్ స్వాన్ స్వాన్ పార్థివాదీన్ పచన్త్యనుగ్నిః
 యథా స్వంతే చ పుష్టంతి పక్త్వా భూతగుణాన్ పృథక్,
 పార్థివాః పార్థివానేవ శేషాః శేషాంశ్చ దేహజాన్. ౬౦

పృథివి, అప్పు, తేజస్సు, వాయువు, ఆకాశము, అనునీవంచభూతముల నమష్టి రూపము శరీరమని ముందు చెప్పబడినది. అట్టిపంచభూతములకును సంబంధించినది యగ్నిగుణమైన వేడి శరీరమున నైదువిధములుగ నుండును. అందు భూమికిసంబంధించినది భౌమము. ఉదకమునకు సంబంధించినది ఆప్యము, అగ్నికిసంబంధించినది యాగ్నేయము. వాయుసంబంధమైనది వాయవ్యము. ఆకాశమునకు సంబంధించినది నాభసము.

ఈయైదు అగ్నులును శరీరమున నుండును. ఇవియే పంచమహాభూతాగ్నులు. ఆహార పదార్థములును పంచభూతాత్మకములై యుండును. అట్టిభుజింపబడిన యాహార పదార్థములు జాతరాగ్ని చే వైజెప్పినరీతిగ పచింపబడినపిదప పంచభూతాత్మకములైన యాహారములయందలి భూతసంబంధములైన ఆయాగుణములను ఆనూమహాభూతమునకు సంబంధించిన భూతాగ్నులు పచింపజేయును. (ఆహారమునందలి పృథివీసంబంధమైన గుణములను పృథివీ సంబంధమైన యగ్ని పచింపజేయును. ఇతైరంగుననే నాప్యాదిగుణములను ఆప్యావ్యగ్నులు పచింపజేయును.)

అట్టి పంచమహాభూతములయందలి గుణములు తమతమయగ్నులచే శరీరమునందలి పంచమహాభూతగుణములను పచింపజేసి అయాగుణములను వృద్ధినిొందించును. (భుజింపబడిన యాహారముపృథివీ సంబంధమైన (పార్థివమైన) యెడ దానియందలి పృథివీసంబంధమైన గుణములు పృథివీసంబంధమైన భూతాగ్ని చే పచింపబడి, శరీరమునందలి పృథివీ సంబంధములైన గుణముల వృద్ధినిొందించును. ఇతైరంగుననే తక్కిన వానికి ఊహించునది.)

వైజెప్పినరీతిగ ఆహారనిష్పములైన పార్థివగుణములు పృథివీ సంబంధమైన యగ్ని చే పచింపబడి శరీరమునందలి పార్థివగుణముల మాత్రమే వృద్ధినిొందించును గాని ఆప్యాది గుణముల వృద్ధినిొందింపజాలదని భావము. తక్కిన ఆప్య-ఆగ్నేయ-వాయవ్య-సాభసగుణంబులను - శరీరమునందలి ఆప్యాదిగుణములనే వృద్ధినిొందించునని భావము.

మరియు గుణిసంబంధములేక గుణములు ప్రత్యేకముగనుండుట యసంభవము కావున వైజెప్పినరీతిగ మహాభూతగుణములు శరీరమునందలి మహాభూతగుణములతో జేరిన పృథివ్యాది భాగములను వైజెప్పిన నియమప్రకారము వృద్ధినిొందించునని యర్థముజేప్పుట సమంజసము. ఆకసము నిరాకారము కావున దానికి సంబంధించి యగ్ని యుండుట యసంభవము. ఆయినను నాసారంధ్రాదులయందుకల్గి ఊష్ణంబును దాహపాకాదుల గల్గించుటకలదు కావున అట్టియూష్ణము నాభసనుని యాపచారికముగ జెప్పబడునని యెరుంగునది.

వైజెప్పబడిన ప్రకారము పంచభూతములకు సంబంధించిన యగ్నులు ఏడును కాయాగ్నియొకటియు, క్రిందజెప్పబడిన ప్రకారము రసాది పక్షధాతువులకు వేరు వేరుగ సంబంధించిన యగ్నులు ఏడును. ఇవియన్నియు కలసి శరీరమున పదిమూడు అగ్నులుండునని యెరుంగునది,

(పంచమహాభూతాత్మకములగు నాహారములు జాతరానలముచే పక్వమైన పిదప అట్టియాహారమునందలి సారరూపముగ రసమేర్పడినపిదప అట్టిరసమునందలి పంచ భూతాత్మకములచే వైజెప్పినవిధముగ నానూభాగము పక్వమై శరీరమునందలి పంచభూతాత్మకగుణముల పృథ్వినిందించునని నిష్కృప్తమైనఫలితార్థము.)

☞ సారకీటములు. ☞

కీటం సారశ్చ తత్పక్వం అన్నం సంభవతి ద్విధా,

భుజింపబడిన పాంచభౌతికాహారము వైజెప్పినరీతిగ జాతరాన్నిచే పక్వమై కీటమనియు సారమనియు రెండువిధములుగ నేర్పడును. (ఆహారముయొక్క నీరస మైనభాగము (పిప్పి) కీటము. దానియందలిస్థిరాంశము సారము.)

☞ కీటదైవ్యవిధ్యము. ☞

తత్రాచ్చం కీటమన్నస్య మూత్రం విద్యాత్ ఘనం శక్యత్. ౬౦

వైజెప్పినకీటము రెండువిధములు అందొకటి అన్నముయొక్క ద్రవరూపమైన కీటము మూత్రము. ఘనీభవించిన కీటము మలము. (ఈరెండును జాతరాన్నిచే పక్వమైన యాహారముయొక్క నిస్సారమైన భాగములు.)

☞ రసాదిధాతుత్పత్తిక్రమము. ☞

సారస్తు సప్తభిర్భూయో యథా స్వం పచ్యతేఽగ్నిభిః,
 రసాద్రక్తం తతో మాంసం మాంసాన్వేదస్తతోఽస్థి చ. ౬౧
 అస్థో మజ్జా తతశ్శుక్రం శుక్రాద్ధర్మః ప్రజాయతే,

భుజింపబడిన యాహారము జాతరాన్నిచేతను ధాత్వగ్నులైదిటిచేతను పచింపబడి సారకీటములుగ నేర్పడునని వైజెప్పబడినది. అట్టియాహారసారము మరల శరీరమునందలి రసాదిధాతు నిష్ఠములగు ధాత్వగ్నులేడిటిచే నాయాధాతువుకు సంబంధించిన సారము ఆయాధాత్వగ్నులచే వరుసగ పచింపబడును. ఆనిధముగ పచింపబడునప్పుడు ఆహారసారము రసధాతువునందలి యగ్నిచే పచింపబడి రసధాతువుగ పరిణమించును. అట్టి రసధాతువునందలి రక్తధాతువునకు మూలమైనసారము రక్తధాతువునందలి యగ్నిచే పక్వమై రక్తముగ పరిణమించును. అట్టిరక్తధాతువునందలి మాంసమునకు మూలమైన సారము మాంసమునందలి యగ్నిచే పక్వమై మాంసముగ పరిణమించును. ఇతైరంగున మాంసమువలన మేదస్సును, మేదస్సువలన ఆస్థియు, ఆస్థులవలన మజ్జయు, మజ్జవలన శుక్రంబును, శుక్రముయొక్క సారమువలన గర్భంబును వరుసగ కలుగును.

ఇది ఫలితార్థము. దీనివివరణ మీరీతి నెరుంగునది:—మనుజులు భుజించు నాహారపదార్థములన్నియు పంచభూతవికారము లైయుండును. దాన జనించినశరీరంబున పాంచభౌతికము. పాంచభౌతికమగు షడ్రసలి విశిష్టమైన యాహారమును భుజించినపుడు దానిని శిరస్సుననుండు ప్రాణవాతము గ్రహణీమూలముగ తొలుత ఆహారమున జేర్చును. అందలి పాచకపిత్తమును కాయాగ్ని చేతొలుత పచింపబడును. పిదప నావిధముగ జాతరాగ్ని చే పక్వమైన యాహారము పక్వాశయమునజేరును. పిదప పాంచభౌతిక శరీరమునందలి మహాభూతాగ్ని లైదిటిచే నాహారమునందలి పంచభూతగుణములు పచింపబడును. ఇట్లు జాతరాగ్ని చేతను భూతాగ్నులచేతను పక్వమైన యాహారము సారము గను కిట్టముగను రెండువిధముల నేర్పడును. అందు ఆహారమునందలి ద్రవరూపమైన సారము ముఖ్యమైనది. ఇదియే ఆహారరసమనియు చెప్పబడును. ఇది రసాదిధాతువుల కన్నిటికిని మూలకారణము.

అట్టిసారము (ఆహారరసమునందలి స్వచ్ఛభాగము)తొలుత హృదయమున జేరును. పిదప నాహృదయముననుండు వ్యానవాతముచే విక్షిప్తమై యచ్చటనుండు పది మూలసిరలయందు (రసవహా సిరలయందు) జేరి శరీరమునంబెల్ల వ్యాపింపబడుచు శరీరమునందలి రసధాతువులో నేకీభవించి రసధాత్వాశయముననుండు రసధాతువుకు సంబంధించినయగ్నిచే (భూతాగ్ని సహాయమునంజేసి)పచింపబడి రక్తధాతువుకు మూలకారణమైన సారముగ పరిణమించును. ఇదియే రసధాతువు. అట్టి రక్తధాతుమూలకారణమైన రసధాతువు శరీరమునందలి రక్తముతో నేకమై రక్తధాత్వాశయముననుండు రక్తధాత్వగ్నిచే భూతాగ్ని సహాయమున పచింపబడి మాంసధాతువునకు మూలకారణమైన సారముగ పరిణమించును. అదియే రక్తధాతువు. అయ్యది మాంసముతో నేకమై మాంసధాతువుకు సంబంధించినయగ్నిచే పచింపబడి మేదస్సుకు మూలకారణమైన సారముగ పరిణమించును. ఇతైరంగుననే మేదస్సును, మేదస్సారమువలన నస్థులును, దానివలన మజ్జయు, దానివలన శుక్రంబును వరుసగ నాయాధాతువులసంబంధములగు నాయాధాత్వగ్నులచే భూతాగ్ని సహాయమున పచింపబడి మాంసమువలన మేదస్సును, మేదస్సువలన అస్థులును, అస్థులవలన మజ్జయు, మజ్జవలన శుక్రంబును కల్గును. ఇదియే సప్తధాతువుల యుత్పత్తిక్రమము. అందు శుక్రధాతువు శుక్రధాతునిష్ఠమైన ధాత్వగ్నిచే పచింపబడి గర్భమున గర్భోత్పత్తికి కారణమై గర్భమును కల్పించును.

వైజ్ఞేషిన్ విషయమునే సంగ్రహముగ నగ్నచిత్తను మునిపుంగవు లిట్లు చెప్పిరి:—
 'తత్రాహారాత్సారపూర్వం రసధాతుర్వివర్ధతే, రక్తం ధాతురసాచైష్ఠవ రక్తాభ్యాః'

స్తానమేవ చ. మేదోధాతుస్తతో మాంసాత్ ఆస్యాభ్యాం మేదసస్తథా, మజ్జాధాతుస్తతోఽస్యాభ్యాత్ మజ్జశ్శుక్రస్య ఏవచ, శుక్రాత్స్వరంచ గర్భస్యసమ్మహః పరికీర్తితః.”

వైవాక్యములచేత ఆహారరసమునుండి రసధాతువుపరిణమించి రసధాతువును వృద్ధి నొందించుననియు, ఇతైరంగుననే రక్తాదిధాతువులుగ పరిణమించి దాని దానికి సమాన జాతియగు ఆయాధాతువును వృద్ధి నొందించుననియు, కడపట శుక్రధాతువువలన గర్భము కల్గుననియు తెలియుచున్నది.

ఇచ్చట నీవిమర్శనము నెరుంగునది:—ఆహారసారము రసధాత్వగ్ని చే పచింపబడి రసధాతురూపముగ పరిణమించినది. రసధాతువు పచింపబడి రక్తముగను, ఆయ్యది పచింపబడిన మాంసముగను, ఈ క్రమముగ నొకధాతువునుండి యొకధాతువు పుట్టునని “రసాద్రక్తంతతోమాంసం... ప్రజాయతే” అను వైవాక్యముచే స్ఫుటమగుచున్నది. చరకాదిమహర్షులును ఈ యానుభూర్వి నే జెప్పియున్నారు. ఆహారరసము పక్వమై రసధాతువగును. అది పక్వమై రక్తమగును. ఈరీతిగ నొకొకధాతువు పక్వమై మరియొక ధాతువుగ పరిణమించును. అట్లుండ ‘సారస్తునప్తభిర్భూయోయధాస్త్వంపచ్యతేఽగ్నిభిః” అనువాక్యముచే నాహారరసము సప్తధాతువులచే పక్వమగుననుట యెట్లు సంగతమగును. రక్తాదిధాత్వగులచేత రక్తాదిధాతువులు పక్వములగునుగాని యాహారసారము పక్వమగుట లేదుగదా! అని యాశంకకల్గును. కాని యిదియుక్తముకాదు —ఆహారసారము పక్వమై రసధాతువుగ పరిణమించెను. అట్టి యాహారరస పరిణామరూపాస్తరమై రక్తమైనది. ఇతైరంగున వరుసగ పరిణమించునపుడు అన్నిటికిని మూలకారణమైనది యాహారసారము కావున అట్టి సారకార్యములైన రసరక్తాదిధాతువులు పచింపబడునపుడు అన్నిటియందును (మృద్వికారములయందు మృత్తు వ్యాపించి యుండునట్లు) అనుస్వూతమై వ్యాపించియుండు ఆహారసారము పచింపబడినది యగును కావున సారము సప్తధాత్వగులచే పచింపబడునని చెప్పినది సుసంగతము.

—ॐ ధాతువుల మలములు. ॐ—

కఫః పిత్తం మలః ఖేను ప్రస్నేదో నఖరోమ చ, ౬౩
స్నేహోఽక్షీత్స్విశామోబో ధాతునాం క్రమశో మలాః,

వైజెషినరీతిగ రసాదిధాతువులు ఆయాధాత్వగ్ని చే రచింపబడి ఆహారము సారకీటములుగ నేర్పడినట్లు సారముగను మలముగను ఏర్పడును. అందు ఒకొక ధాతువు యొక్క సారము ఇంకొక ధాతువుగ మారుచుండును, ఆధాతువుల మలములీక్రింద వివరింపబడు విషమగు నెరుంగునది.—అందు రసధాతువుయొక్క మలము కఫము. రక్తధాతువుయొక్క మలము పిత్తము. నాసారంధ్రములు మున్నగు ద్వారములయందు

తువుల కీమార్పు అనాదిగ చక్రభ్రమణమువలె మారుచుండును. (రసధాతువు రక్తధాతువునకు భోజ్యముగనుండి పాకవిశేషమునంజేసి రక్తధాతువుగ మారుచుండును. ఆరక్తధాతువును భోజ్యమై మాంసముగ మారును. ఇతైరంగున ధాతువులకు భోజ్యావస్థ చక్రభ్రమణమువలె నెల్లప్పుడును మారుచునే యుండునుగాని యీపరివర్తనమునకు మార్పులేదనుట.)

◀౧౧ వృష్యాది ద్రవ్యపరిణామకాలము. ౧౧▶

వృష్యాదీని ప్రభావేణ సద్యశ్శుక్రాది కుర్వతే,

పాలు, మాంసరసము, అతిమధురము, ఉడ్డులు, గుడ్డుడికాయ మున్నగువృష్యములు (సంభోగమునందు శక్తిని వృద్ధి నొందించునవి) అయ్యవి తమయందలి యనిర్వాచ్యమగు నమోఘప్రభావమునంజేసి పరిణామకాలనియతి నపేక్షింపకయే శుక్రమును ఆక్షణముననే వృద్ధి నొందించును. మరియు మూడగర్భమును వెడలించు నాషధవిశేషంబులును, మావిని వెడలించు శక్తిగల యాషధంబులును అతిశీఘ్రముగ (పరిణామకాలము నపేక్షింపక) పనిచేయును. ఇందుకు కారణము ప్రభావమే యగును.

◀౧౨ ఔషధవిశేష పరిణామకాలము. ౧౨▶

ప్రాయః కరోత్యహోరాత్రాత్కర్తాన్యదపి భేషజమ్. ౬౭

మరియు కొన్నిచూర్ణములు గుటికలు మున్నగునవి ఒక యహోరాత్రమునకు ప్రాయశఃకముగ నాయా దీపనాది కృత్యములజేయును.

ఇచ్చట ప్రాయః అనుటవలన కొన్ని యాషధములు ఆహోరాత్రమునకు పిష్టంబు పనిచేయుననియు, కొన్ని వీర్యాతిశయముచే ముందుగనే పనిచేయుననియు భావమును జెలియజేయును.

◀౧౩ శరీరములోనేకచేశమున వ్యాధికల్పంబు కారణము. ౧౩▶

వ్యాసేన రసధాతుర్ని విక్షేపోచితకర్కణా, యుగపత్సర్వతోఒజస్రం దేహే విక్షిప్యతే సదా. ౬౮

క్షిప్యమాణస్త్వైగుణ్యాత్ రసస్సజ్జతి యత్ర సః, తస్మిన్ వికారం కురుతే భే వర్షమివ తోయదః. ౬౯

(వైజిష్ణుబడిన ప్రకారము జాతరాగ్నిచే పక్వమైన యాహారమునయొక్క రసము రసధాతువుతో గలిసి యేకరూపముగనుండి రసరక్తాది ధాతురూపముగ పరిణమించుచు శుక్రముయొక్క సారముగనై, గర్భరూపమున నగునని వైజిష్ణినయానుభూతి చే నేర్పడును. సర్వశరీరమునందు రసధాతువు ఆషాదకేశము వ్యాపించియుండ శరీరము

నందొక్కచోట నొకసమయమున వ్యాధియొట్లు సంభవించుచును? రసధాతువు చెడి వ్యాధి సంభవించునపుడు అయ్యది శరీరమునందెల్ల వ్యాపించియుండుటవలన శరీరమునందెల్ల వ్యాధికల్గుట సహజము. ఏకదేశమునందు మాత్రము ఎట్లు సంభవించును? మరియు ధాతువులలో నొకదానికి వృద్ధిక్షయము లెట్లు సంభవించును? అన్నచో దానికి సహాధానము వైవాక్యముచే జెప్పబడినది)

వ్యానవాతము హృదయస్థానమున నుండును. అయ్యది ప్రేరణమే యుచితమైన వ్యాపారముగ గల్గినది. కావున ఆహార సారప్రసాదరూపమైన రసధాతువును ప్రేరేపించి రసపవాస్త్రోమాలముగ సర్వశరీరమునందేకకాలమున నెల్లపుడును వ్యాపింపజేయుచుండును. అట్టియెడ రసధాతువు వ్యాపించు స్త్రోతోవైపరీత్యముచేత దానిహర్గమున వ్యానవాతముచేగొని చోవబడు రసధాతువున కడ్డుకల్గి నిరుద్ధమైనపుడు ఎచ్చట నయ్యదిచేరునో ఆచ్చట వ్యాధి సంభవించునుగాని శరీరమునందెల్ల సంభవించనరదు. ఆకసమునందు మేఘబృందమునల్లడల వ్యాపించియున్నను ఏకదేశమున వర్షమును వర్షించునుకాని అంతటను ఏకకాలమున వర్షించుటలేదుకదా? ఆవిధముగనే రసధాతువునకు వృత్త్యయముకల్గిన స్థలమునమాత్రము వ్యాధిసంభవించునుగాని శరీరమునందెల్ల నేకకాలమున సంభవింపదు, మరియు రసాదిధాతువులతో నేధాతువునకు సంబంధించిన స్త్రోతస్సు విగుణమగునో ఆధాతువునకు సంబంధించిన వికారము కల్గును.

దోషాణామపి చైవం స్యాత్ ఏకదేశప్రకోపణమ్,

అన్నభౌతికధాత్వగ్నికర్తేతి పరిభాషితమ్.

20

వాతసిక్తకఫములును వైజెప్పినవిధముగ వ్యానవాతముచే ప్రేరితమై వ్యాపించునప్పుడు వైజెప్పిన కారణముచేతనే యేకదేశమున ప్రకోపించి వికారముల గల్గించును. కావుననే దద్రుసిద్ధము శోభమున్నగునవి యేకదేశమున సంభవించును. ఇత్రైరంగున అన్నమునకును పచింపజేయు జాతరాగ్నియొక్కయు, పృథివ్యాది భూతములకు సంబంధించిన పంచభూతాగ్నుల యొక్కయు, రసాది ధాతువులకు సంబంధించిన ధాత్వగ్నుల యొక్కయు కృత్యములు వేరువేరుగ నిర్ణయించి చెప్పబడినది.

(‘అన్నం కాలే చన్యవహృతం’ అని యుపక్రమించి ‘కటుయారతప్’ అనుసంతవరకుగల గ్రంథముచేత అన్నమునుపచించు జాతరాగ్ని కృత్యంబును, “భౌమాప్య్యాగ్నేయం.....శేషాశ్చేషాంశ్చ దేహజాకా” అనుగ్రంథముచేత భూతాగ్నికృత్యంబులును, “సారస్తున ప్రభిర్భూయః.....ప్రసాదకీట్టా ధాతూనాం” అను గ్రంథముచేత ధాత్వగ్నికృత్యములును వివరింపబడినవని భావము.)

జాతరాగ్ని ప్రాధాన్యము.

అన్నస్య పక్తా సర్వేషాం పక్త్యాణామధికో మతః,
 తన్మూలాస్తే హి తద్వృద్ధిక్షయవృద్ధిక్షయాత్మకాః. 20
 తస్మాత్తం విధివద్యతైః అన్నపానేష్ఠనై ర్రితైః,
 పాలయేత్ప్రయత స్తస్య స్థితౌ హ్యాయుర్బలస్థితిః. 21

భుజించబడిన యన్నమును పచింపజేయు పాచకాగ్ని తక్కిన ధాత్వగులకును భూతాగులకును (వృక్షముయొక్క శాఖోపశాఖలకు జన్మకారణమైనవిధముగ) మూలకారణముగు. ఆయగులయొక్క వృద్ధిక్షయములు జాతరాగ్ని వృద్ధిక్షయముల నాధారముగజేసి యుండును. (జాతరాగ్ని వృద్ధి నొందియున్నపుడు తక్కినయగులు వృద్ధి నొందును. ఆయ్యది తీణముగునపుడు తక్కినయగులు తీణించునని భావము.) కావున భూతధాత్వగులకన్న జాతరపాచకాగ్ని మిక్కిలి యధికమైనది. కావున శాస్త్రసమ్మతములును, యుక్తియుక్తములు, హితంబులైన యన్నపానము లనుసమిధల చేత మిక్కిలి ప్రయత్నముతో చెడనియక వృద్ధి నొందించుచు కాపాడవలెను. "అగ్ని మూలం బలం పుంసాం బలమూలం హి జీవితమ్" అనువచన ప్రకారము శరీరబలము అగ్నిని ఆధారముగ జేసికొనియుండును. అట్టిబలము నాధారముజేసి జీవితముండును. కావున నాయువుకును బలమునకును మూలకారణమైనది పాచకాగ్ని. కావున దానిని మిక్కిలి జాగ్రతతో వైజ్ఞేసివధముగ నాహారాదులచే చెడనియక కాపాడుట ముఖ్యమైన పనియని భావము.

జాతరాగ్ని భేదములు.

సమస్పమానే స్థానస్థే విషమోఽగ్నిర్విమార్గగే,
 పితౌభి మూర్చ్ఛితే తీక్ష్ణో మన్దోఽస్తి కఫమూర్చ్ఛితే. 23
 సమోఽగ్నిర్విషమస్తీక్ష్ణః మన్దశ్చైవం చతుర్విధః,

(సమానవాతము జాతరపాచకాగ్నికి సమీపమున ప్రధానముగనుండి కోష్ఠము నందంతట సంచరించుచు భుజించబడిన యాహారమును గ్రహించి జాతరాగ్నికి తోడై వృద్ధి నొందించి యాహారమును పచింపజేయును. సారకీటముల వేరుజేసి కీటమును విన రించును.)

జాతరాగ్నికి దోడైన సమానవాతము తనకు స్వస్థానమైన యగ్నికి సమీపముననే యున్నపుడు జాతరాగ్ని సమమని చెప్పబడును. సమానవాతము తనస్థానమును వదలి యుత్పథముగ సంచరించినయెడ విషమాగ్నియని చెప్పబడును. అయ్యది (సమాన

వాతము) పితృముతో గలిసి వ్యాపించునెడ తీక్షణుని యనబడును. కఫముతో గలిసి సమానాన్ని సంచరించునేని మందాన్నియని చెప్పబడును. ఇతైరంగున జాతరాన్ని సమ-విషమ-తీక్షణ-మందభేదములచే నాలువిధముల నుండును.

—● సమ-విషమ-తీక్షణ-మందాగుల ప్రత్యేకలక్షణములు. ●—

యః పచేత్సమ్యగేవాన్నం భుక్తం సమ్యక్ సమస్తృశా. 24

విషమోఽసమ్యగప్యాశు సమ్యక్ క్వాపి చిరాత్పచేత్, తీక్షణో వహిః పచేచ్ఛ్రుం ఆసమ్యగపి భోజనమ్. 25

మద్దస్తు సమ్యగవ్యన్నం ఉపభుక్తం చిరాత్ పచేత్, కృత్వాఽఽస్యశోషాటోపాస్త్ర కూజనాథ్నానగౌరవమ్. 26

దేశకాలాదుల ననుసరింప సరియైన ప్రమాణముగ విధ్యుక్త ప్రకారము భుజింప బడిన యన్నమును చక్కగ సకాలమున పచింపజేయు జాతరాన్ని సమాన్ని యన బడును. (వైశిష్ట్యవిధముగ భుజింపబడిన యాహారము యుక్తకాలమున చక్కగ జీర్ణ మగుచున్నయెడ జాతరాన్ని సమస్థితి నున్నదని తెలియనగును. తక్కినవానికి నిట్లే చూచుకొనునది.)

దేశకాలమాత్రావిధుల ననుసరింపక భుజింపబడిన యన్నమును ఒకప్పుడతిశీఘ్రముగ పచింపజేసి, దేశకాలమాత్రావిధుల ననుసరించి యుక్తముగ భుజింపబడిన యన్నమునుకూడ నొకప్పుడు చిరకాలమునకు పచింపజేసిన నయ్యది విషమాన్ని యనబడును.

దేశకాల మాత్రావిధుల ననుసరింపక భుజింపబడిన యాహారమునుకూడ నతిశీఘ్రముగ పచింపజేయునది తీక్షణుని యెరుంగునది.

దేశకాలాద్యనుసారముగ భుజింపబడిన యన్నమునుకూడ ఆస్యశోషమును (నోరెండుటను), ఆటోషమును (కడుపులో గడబిడను), ప్రేవులయందు కూతలను, కడుపుబ్బరమును, గురుత్వమును గల్గించి చిరకాలమునకు పచింపజేయు జాతరాన్ని మందాన్ని యనబడును.

మరియు “సభక్తమాషధం తస్మాన్దాగ్నేరవచారయేత్” అని యష్టాంగ సంగ్రహమున జెప్పియున్నది కావున మందాన్నియందు అన్నముతో గూడ చేర్చి యాషధము నుపయోగించుట యుచితము.

—● దేహబలత్రైవిధ్యము. ●—

సహజం కాలజం యుక్తికృతం దేహబలం త్రిధా, తత్త్వ సత్త్వశరీరోత్థం ప్రాకృతం సహజం బలమ్. 22

వయస్కృతమృతూత్థం చ కాలజం యుక్తిజం పునః,
విహారాహారజనితం తథోర్జస్కరయోగజమ్.

2౮

శరీరబలము సహజము (శరీరముతోకూడ జన్మకాలమున బుట్టినది), కాలజము (కాలవిశేషమువలన కల్గినది), యుక్తికృతము (యుక్తిచేకల్గినది) నని మూడువిధములు. అందు నత్వరజస్తమోగుణముల శరీరమునకుకల్గిన బలము సహజము. ఇదియే త్రిగుణాత్మకమగు ప్రకృతి సుబంధమున జన్మకాలముననే పుట్టుటంజేసి ప్రాకృతమనియుసహజమనియు జెప్పబడును. బాల్యము యౌవనము కౌమారమునను వయోఽవస్థలచే నాకాలమున బుట్టినదియు, హేమంతాది ఋతువిశేషములయందు ఋతుస్వభావంబునంజేసి కల్గినదియు కాలజమగుబలము. పలు డెరంగులైన వాక్తనస్ఫులకు సంబంధించిన చేష్టా విశేషరూపములగు విహారములచేతను, బలకరములగు నాహారవిశేషముల చేతను కల్గిన బలమును, బలకరములగు రసాయనాది యోగములచే గల్గిన బలాబును యుక్తిజము.

బలిష్ఠులైన పురుషులుకల దేశమునపుట్టుటయు, సుఖము, నీచక్షేత్రములయొక్క గుణములు, శరీరాహారముల సంవృత్తి, రసాయన వాడీకరణాదులు, ఇవియున్నియు యుక్తులు. అట్టివానివలనగల్గినది యుక్తిజము.

◀◀ జాంగల-ఆనూప-సమ దేశములు. ▶▶

దేశోఽల్పవారిధ్ననగోజాజ్ఞలస్వల్పరోగదః,
ఆనూపో విపరీతోఽస్తాత్ సమస్సాధారణస్త్వత్.

2౯

దేశము జాంగలము, ఆనూపము, సాధారణమునని మూడువిధములు. అందు జలంబును వృక్షంబులును పర్వతములును స్వల్పముగనుండు ప్రదేశము జాంగలదేశము. (ఇచ్చట రోగములు స్వల్పముగ గల్గును. జలవృక్ష పర్వతములు అధికముగ నుండునది యానూపదేశము. ఈదేశము రోగముల నధికముగ కల్గించును. జలవృక్షపర్వతములు మిక్కిలి యధికముగ నుండక మితముగనుండుదేశము సమదేశము. ఈదేశమున రోగములు మిక్కిలి యధికములు గాకుండును.

◀◀ మజ్జ, మేదస్సుమున్నగువాని పరిమాణము. ▶▶

మజ్జమేదోవసామూత్రపిత్తశ్లేష్మశక్యస్యస్పృక్,
రసో జలం చ దేహేఽస్తి క్షైవైకాజ్జలివర్ధితమ్.

౩౦

శరీరమునందలి మజ్జ, మేదస్సు, వస, మూత్రము, పిత్తము, శ్లేష్మము, పురీషము, రక్తము, రసము, జలము, అను నీవదియును ఒకదానికన్న నొకటి అంజలి పరిమితిచే నధికముగనుండును. (మజ్జ అంజలి పరిమతము. మేదస్సు రెండు అంజలుల పరి

మితము, వస మూడు అంజలల పరిమితము. మూత్రము నాలుగంజలలు. సిక్తము ఏడంజలలు. క్షేష్ణము ఆరంజలల పరిమితము. పురీషము ఏడంజలల పరిమితము. రక్తము ఎనిమిది అంజలల పరిమితము. రసము తొమ్మిది అంజలల పరిమితము. జలము పదియంజలల పరిమితమునై యుండునని భావము.)

❁ ఓజస్సు, మస్తిష్కము, రేతస్సు, స్తన్యము, ఆర్తవము, పీనిపరిమితి. ❁

పృథక్ స్వప్రసృతం ప్రోక్తం ఓజోమస్తిష్కరేతసామ్,
ద్వావజ్జలీతు స్తన్యస్య చత్వారో రజసస్త్రియాః. ౮౧
సమథాతోరిదం మానం విద్యాద్వృద్ధిక్షయావతః.

శరీరమునందలి సర్వధాతు ప్రసాదరూపమైన యోజస్సును, శిరస్సునందలి బుద్ధికి స్థానమైన మస్తిష్కంబును, ఏడవధాతురూపమైన రేతస్సు (శుక్రము)ను ప్రతిమనుజునకు వానివాని చేరతో నొక్కొక చేరడేసి యుండును. స్త్రీలకు స్తనములయందు వారి వారి దోసిలిచే రెండు దోసిలల పరిమిత స్తన్యముండును. ఆర్తవరక్తము నాలుగోసిలల పరిమితముండును. మజ్జాదులకుచెప్పిన పరిమాణము శరీరమునందలి ధాతువులు సమస్థితి నుండువారికి నియతము. అటుకాక ఏకదోష ద్విదోషాదులు అధికములైన ప్రకృతులు కలవారికి పైజెప్పిన పరిమాణమునకన్న వృద్ధిక్షయములు కల్గియుండును.

ఇచ్చట “స్వప్రసృతమ్” అనుటచేత ప్రసృతంబును అంజలియు తనచేతితో పరిమితిజూచుకొనవలెనని యర్థము జెప్పనగుగాని మానపరిభాషలో “రెండుపలములు ప్రసృతము, నాలుపలములు అంజలి” యనుసాంకేతిత పరిమాణము గ్రహించగూడదు. లేనిచో స్వశబ్దము వ్యర్థమగును.

మరియు కఫపిత్తములు మూర్తిమంతము లగుటవలన నీ రెండిటికిని పరిమాణము చెప్పబడినది. వాతమున కాకారములేదు కావున పరిమితి జెప్పలేదు. కావున వాతము నకుజెప్పిన లక్షణములమాత్రము బట్టి దాని సమన్యూనాధికస్థితిని గమనింపవగును. ఈవిషయమును చరకాచార్యు లిట్లుపదేశించిరి. —

“సమానోన్మానతా వాయోః ఆరూపత్వాత్తు యంజ్యతే.”

❁ సప్తవిధప్రకృతులు వానికారణములు. ❁

శుక్రాస్పగ్గర్భణీభోజ్యచేష్టాగర్భాశయర్తుము,
యస్యాస్యద్దోషోఽధిక స్తేన ప్రకృతిస్సప్తధోదితా. ౮౩

శుక్రమునందును ఆర్తవమునందును, గర్భణీయొక్క ఆహారవిహారములయందును గర్భాశయమునందును, గర్భోత్పత్తి కాలమైన ఋతుకాలదినములయందును వాతాది

దోషములలో నేదోషము అధికముగనుండునో అట్టి దోషముచేత శరీర ప్రకృతికల్లను. అట్టి ప్రకృతి వాతాదిభేదములచే నేడువిధములగును.

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది. శరీరోత్పత్తికి తల్లితండ్రులయొక్క శుక్రాత్త వములు ప్రధానకారణములు కావున వానియందు వాతాదిదోషములలో నేదియధికముగ నుండునో అట్టి ప్రకృతి ఆ శుక్రాత్తవములచే గల్గినవారికి సంభవించును. మరియు తల్లి గర్భవతిగ నున్నతరి ఆహారవిహారముల నల్పనపుడు అవి యేదోషమధికముగనుండునో ఆ దోషమునకు సంబంధించిన ప్రకృతికల్లను. గర్భాశయమునం దేదోషము ప్రబలముగ నుండునో అట్టి ప్రకృతికల్లను. గర్భోత్పత్తికికాలమైనఋతుదినములలో నేదోషము ప్రబలముగనుండునో అట్టి ప్రకృతిసంభవించును. ఆశిశువుకు జననకాలమునకు గర్భావస్థయందే అట్టిదోషము సంక్రమించి యవిచ్ఛిన్నముగనుండును. కావున అయ్యది ప్రకృతియని చెప్పబడును. అందువలననే విషమున బుట్టిన పురుగు విషముచే నసాయము లేకుండు భంగి సహజసిద్ధమైన యా ప్రకృతిచే మనుజున కొకప్పుడును వికారముకల్గదు. కానిచికిత్సా కాలమునందుమాత్ర మట్టి ప్రకృతిని గమనించి చికిత్సజేయుట ముఖ్యము. ఈ విషయమే ఆయుష్కామియాధ్యాయమున “శుక్రాత్తవనైర్జ్వాదా విషేణేవ విషక్రిమేః” అని సూచించబడినది.

అట్టి ప్రకృతి వైజ్ఞేయిన శుక్రాత్తవాదులయందు వాతమధికముగనున్నచో వాత ప్రకృతియనియు, పిత్తమధికముగనుండుతరి పిత్తప్రకృతియనియు, క్లేష్మమధికముగ నుండునెడ కఫప్రకృతియనియు, వాతపిత్తములు రెండు నధికముగనుండు నేని వాత పిత్తప్రకృతియనియు, వాతకఫము లధికముగనుండునెడ వాతకఫ ప్రకృతియనియు, పిత్తకఫము లధికమైనచో పిత్తకఫ ప్రకృతియనియు, మూడుదోషములును సమములగ నధికములైనచో నది త్రిదోష ప్రకృతియనియు చెప్పబడు. ఇవియే సప్తవిధ ప్రకృతి భేదములు.

సన్నిపాతప్రకృతియందు మూడుదోషములును సమస్థితి నుండును. కావున నాధిక్యమెట్లు తెలియనగుననిన వాతపిత్త కఫములుమూడును స్వప్రమాణమునకన్న నధికములుగ నుండును. కావున సమ ప్రకృతియందును ఆధిక్యము నెరుంగనగును. లేక ‘అధికః’ అనుచోట బాహుల్యముగ నధికముగనుండును. అని చెప్పి సమధాతు ప్రకృతి యందు దోషాధిక్యము లేక సమస్థితినుండునని యర్థము చెప్పట సమంజసము.

వైజ్ఞేయబడిన ప్రకృతులలో వాతప్రకృతి హీనమనియు పిత్తప్రకృతి మధ్యమ మనియు, కఫప్రకృతియు త్తమమనియు, సమప్రకృతి యన్నిటికన్న యుత్తమోత్తమం

బనియు, తక్కిన సంసర్గజ ప్రకృతులు నింద్యములనియు నెరుంగునది. ఈవిషయము ఆయుష్కామియాధ్యాయమున నిట్లు చెప్పబడినది.—

“తైశ్చ తి స్రః ప్రకృతయో హీనమధోత్తమాః పృథక్,
సమధాతుస్సమః తాసు శ్రేష్ఠః నిద్వ్యాః ద్విదోషజాః.”

—ॐ వాతమునకు ప్రాధాన్యము. ౧౦—

విభుత్వాదాశు కారిత్వాత్ బలిత్వాదన్యకోపనాత్,
స్వాతస్త్వైద్భవలరోగత్వాత్ దోషాణాం ప్రబలోఽనిలః

వాతము నుసూక్ష్మస్థలములయందును వ్యాపించు స్వభావము కల్గినది. శీఘ్రముగ వ్యాపించి పనిచేయునది. ప్రళస్తమైన బలముకల్గినది. పిత్తకఫములను ప్రకోపింపజేయు శక్తికల్గినది. కావుననే స్వతంత్రమైనది. అనేకరోగములను గల్గించునది. ఇట్టిగుణములు కల్గియుండుటంజేసి తక్కినదోషములకన్న ప్రబలమైనది. (కావున ప్రధానమైన దనిభావము.)

“అశీతిర్వాతజా రోగాః చత్వారింశచ్చపిత్తజాః వింశతి శ్రేష్ఠజాః” అనువాక్యమున వాతజనితరోగములు ఎనుబదియని పరిగణనము చేయబడినది. ఈసంఖ్య పిత్తకఫములకన్న సధికము కావున “బహురోగత్వాత్” అని నిర్దేశింపబడినది.

—ॐ వాత ప్రకృతిలక్షణములు. ౧౧—

ప్రాయోఽత ఏవ పవనాధ్యుషి తాః మనుష్యాః
దోషాత్త కాః స్ఫుటితధూసరకేశగాత్రాః,
శీతద్విషః చలధృతిస్తృతిబుద్ధిచేష్టా
సౌహార్దదృష్టిగతయోఽతిబహుప్రలాపాః. ౧౨
అల్పపిత్తబలజీవితనిద్రాః సన్నసక్తచలజర్జరవాచః,
నాస్తికాః బహుభుజః సవిలాసాః గీతహాసమృగయాకలిలోలాః.
మధురామ్లకటూష్ణసాత్త్వకాంతౌః
కృశద్ధీర్షాకృతయః సశబ్దయాతాః,
స దృఢా స జిత్స్త్రియా నచార్యాః
స చ కాంతాదయితాః బహుప్రజా వా. ౧౩
నేత్రాణి చైషాం ఖరధూసరాణి
వృత్తాన్యచారూణి మృతోపమాని,

ఉన్నీలితానీవ భవన్తి సుప్తే

శ్రీలద్రుమాం శ్చే గగనం చ యాన్తి.

౮౮

అధన్యామత్సరాథ్థాతాః స్తేనాః ప్రోద్బద్ధ సిణ్ణికాః,

శ్వస్మగాలోష్ట్ర గృధ్రాఖుకాకానూకాశ్చ వాతికాః.

౮౯

పై జెప్పినగుణములు వాతమునకు కల్గియుండుటవలన వాతవ్రక్రమకృతిగల మన జాలు ప్రాయుకముగ దుష్టస్వభావము కల్గియుండురు. వారివెండ్రుకలను శరీరంబున చీలికలై ధూలిగ్రమినవిధముగ రంగుకల్గియుండును. వారు శీతపదార్థములయందును శీతస్పర్శమునందును ద్వేషముకల్గి యుష్ణమునే కోరుదురు. వారికి ధైర్యంబును, స్మృతి (జ్ఞాపకశక్తి)యు, బుద్ధియు (తత్కాలోచితమైన యూహయు), ఆంగికాదిచేష్టలును నిల్కడలేక చంచలములైయుండును. మరియు స్నేహభావంబును, దృష్టియు, నడకయు గూడ చంచలములైయుండును. అధికముగ బహువిధముల తమకిచ్చ వచ్చినట్లు మాటలాడెదరు. వారికి పిత్రంబును, శరీరబలంబును, జీవితంబును, నిద్రయు మిక్కిలి స్వల్పముగనుండును. అందు కొందరు పీనస్వరముగను, కొందరు నల్లిగను, కొందరు చంచలవాక్కుగను, కొందరు నిలిసినిలిపియు మాటలాడెదరు. దేవుడు లేడు అను నాస్తికమతము నవలంబించియుండురు. మితిమీరి భుజించెదరు. విలాసముతో గూడి సంగీతమనందును, పరిహాసమునందును, వేటయందును, జూదమాడుటయందును ఆనక్తికలిగియుండురు. మధురము అమృతము కటువునను రసములను ఉష్ణపదార్థములను అలవాటుగ నుపయోగించుటయం దభిలాషకల్గియుండురు. కృశించి నిడుదయైన శరీరముకల్గి నడచునపుడు ధ్వని (చప్పుడు) అగునట్లు నడచెదరు. దృఢగాత్రులు కారు. జితేంద్రియులు గారు. దుష్టకృత్యముల జేయుచుండురు. స్త్రీలకు ప్రియులుకారు. స్వల్పసంతానము కల్గియుండురు. వీరికి కన్నులు కర్కశములై ధూళిగ్రమినట్టుండి గుండ్రములై రమ్యములుగాక చచ్చినవానికన్నుల బోలె నిదురబోవునపుడు మాతబడక తెఱచికొని యుండును. వీరికి స్వప్నములయందు ఆకసమునను చెట్లవైని బోవునట్లు కనబడును; వారు అదృష్టహీనులై మత్సరముచేసిందిన మనస్సుకలవారై దొంగతనమున నభిలాష కల్గియుండును. పిక్కలు మిక్కిలి యున్నతములై యుండును. కుక్కలు, నక్కలు, ఒంటెలు, గెడ్డలు, పందికొక్కలు, కాకులు, అను జంతువులవంటి స్వభావముకల్గి యుండురు. (ఇచ్చట 'కాకానూకాశి' అనుచోట అనూకశబ్దమునకు స్వభావమని యర్థము) పై జెప్పినగుణములు కలవారు వాతవ్రక్రమకృతికలవారని యెరుంగునది.

ఇచ్చట "ప్రాయః" అని యుండుటచే పై జెప్పినలక్షణములలో కొన్ని లేకున్నను ఉండవచ్చునని తెలిసెడి.

◀౦ పితృప్రకృతిలక్షణము. ౦▶

పితృం వహ్నిర్వహ్నిజం వాయదస్తాత్
 పిత్రోద్రిక్తః తీక్ష్ణతృష్ణాబుభుక్షః,
 గౌరోష్ఠాంగః తామ్రహస్తాఙ్ఘ్రివక్త్రః
 శూరో మానీ విజ్ఞకేశాల్పరోమా. ౯౦

దయితమాల్యవిలేపనమణ్డనః సుచరితః శుచిరాశ్రితవత్సలః,
 విభవసాహసబుద్ధిబలాన్వితో భవతి భీషుగతిర్ద్విషతామపి ౯౧
 మేధావీ ప్రశిథిల సన్నిబన్ధమాంసో
 నారీణామనభిమతోఽల్పశుక్రకామః,
 ఆవాసః పలితతరజ్గనీలికానాం

భుక్తేఽన్నం మధురకషాయతి క్తశీతమ్. ౯౨

ధర్మద్వేషీ న్వేదనః పూతిగన్ధిః
 భూర్యుచ్చార క్రోధపానాశనేర్ష్యః,
 సుప్తఃపశ్యేత్ కర్ణికారాణ్ పలాశాణ్
 దిద్దాహోల్కా విద్యుదర్కానలాంశ్చ. ౯౩

తనూని పిశ్గాని చలాని చైషాం
 తస్యల్పపక్ష్యాణి హిమప్రియాణి,
 క్రోధేన మద్యేన రవేశ్చ భాసా
 రాగం వ్రజన్త్యాశు నిలోచనాని. ౯౪

మధ్యాయుషో మధ్యబలాః పణ్డితాః క్షేశభీరవః,
 వ్యాఘ్రక్షకపిమూర్జారయజ్ఞానూకాశ్చ వైత్తికాః. ౯౫

పితృము అగ్నిస్వరూపము ("పాకాదికర్మణాఽనల శబ్దితప్" అని చెప్పిన ధన్వంతరిమతమున పితృము అగ్నిరూపముని భావము.) లేక అగ్నివలన పుట్టినది పితృము. (ధాత్వగ్నిచే పచింపబడిన రక్తమునకు కీట్ట రూపమైనది పితృము కావున, వహ్నిజమనుట) అట్టి యగ్నిరూపమైన పితృము ప్రకృతిగాకల మనుజుడు మిక్కిలి తీవ్రమైన దస్పియు ఆకలియు కల్గియుండును. గౌరవరణ్ణమై యుష్ణమైన శరీరముకల్గి ఎఱ్ఱనైన హస్తంబులును పాదంబులును ముఖంబును కలవాడై శూరుండును కోపముకలవాడును పచ్చనివెండ్లుకలు కల్గి స్వల్పమైన రోమములు కల్గినవాడునై యుండును.

మరియు పుష్పమాలికలయందును చందనము మున్నగు మైత్రాశలయందును ఆ భరణములయందును మిక్కిలి ప్రీతిగల్గి మంచిచేష్టలు కలవాడును పరిశుద్ధుడును తన్మా శ్రయించినవారియందు మిక్కిలి ప్రీతికల్గివారికి హితమును చేయువాడునునగును. విభాము సాహసము బుద్ధిబలము అనువానితో గూడి శత్రువులకైనను భయముకల్గినప్పుడ వారికిని ముఖ్యముగ నాధారమై వారిభయమును పోగుట్టుస్వభావము కల్గియుండును.

మరియు మిక్కిలి మేధావంతుడును, సంధిబంధములును (కీర్తి), మాంసమున శిథిలమైనవాడును, స్త్రీలకు మిక్కిలి ప్రీతిపాత్రుడును స్వల్పముగ ప్రీతిగలవాడును స్వల్పమైన శుక్రంబును కామంబును స్త్రీలయం దభిలాషయు కలవాడునగును. వెండ్రకలు నెరయుటకును శరీరమువై ముడతలు పడుటకును రేఖలు కల్గుటకును ఉనికివృద్ధి యుండును. (అవియెల్ల పీనియం దధికముగ నుండుననిభావము). మధురంబును కషాఠ (వగరు) రసంబును చేదును కల్గి చల్లనైన యన్నాదుల భుజించును.

మరియు ఎండయండు ద్వేషముకల్గియుండును. వాని శరీరమున చెమట యధిముగ బట్టును. శరీరమున దుర్గంధము కల్గియుండును. మూత్రము అధికముగ నెడలన క్రోధంబును పానంబును ఆశనంబును ఈర్ష్యయు పీనికి మిక్కిలి యధికముగ నుండును వాడు నిదురించునపుడు స్వప్నములయందు గన్నేరులను మోదుగ పువ్వులను దిక్కులన్నిచే మండువిధముగను పిడుగులను మెరపులను నూర్యునినిప్పును విశేషముగ జూచును

మరియు పీని కన్నులు మిక్కిలి సూక్ష్మములై సింగళవర్ణంబులును, చంచలంబులును, స్వల్పమైన రెప్ప వెండ్రుకలుకల్గినవియు, చలవకోరునవియునై యుండును. సేత్రములు కోపమువచ్చినపుడును, మధ్యమును ద్రావినపుడును, నూర్యుని రళ్ళి సోకిన డును, అతి శిఘ్రిముగ నెఱువారును.

మరియు నాపిత్తప్రకృతి కలమనుజులు మధ్యాయుస్సును మధ్యబలంబునుగ మిక్కిలి పండితులై కష్టమన్న నోరువజాలక భయపడుచునుండురు. పెద్దపులి, ఎలుబంటి, కోతి, పిల్లి, అను నీజంతువుల స్వభావముకల్గియుండును. (వై జెప్పిన లక్షములకలవారు పిత్తప్రకృతులని యెరుంగునది.)

— శ్లోకము —

శ్లేష్థా సోమః శ్లేష్థలస్తేన సౌమ్యః
 గూఢస్నిగ్ధశ్చిష్టసస్వసీమాంసః,
 తుత్తుటదుగిఖక్లేశ ఘృరైరతప్రో
 బుద్ధ్యాయుక్తః సాత్వికః సత్యసంధః.

ప్రియజ్ఞుదూర్వాశరకాణ్డశస్త్రగోరోచనాపద్మసువర్ణవర్ణః,
 ప్రలమ్బబాహుః పృథువీనవత్సాః మహాలలాటో ఘననీలకేశః. ౯౭
 మృద్వజ్జః సమసువిభక్తచారువర్షా బహ్వాంబోరతిరసశుక్రపుత్ర
 భృత్యః, ధర్మాత్తా వదతి న నిష్ఠురం చ జాతు ప్రచ్ఛన్నం వహతి
 దృఢం చిరం చ వైరమ్. ౯౮

సమదద్విరచేష్టత్తుల్యమాతో జలదామ్నోధిమృదజ్జసింహఘోషః,
 స్తృతిమానభియోగవాణ్ విసీతో న చ బాల్యేఽప్యతిరోదనో న
 లోలః. ౯౯

తిక్తం కషాయం కటుకోష్ఠ్య రూక్షమల్పం స భుక్తే- బలవాంస్తథాపి,
 రక్తాస్తసున్నీగ్ధ విశాలదీర్ఘ సువ్యక్తశుక్లాఽసితపక్షులాక్షః. ౧౦౦

అల్పవ్యాహారక్రోధసానాశనేర్ష్యః ప్రాజ్ఞాయుర్విత్తో దీర్ఘదర్శి వదా
 న్యః, శ్రాద్ధో గమ్భీరః స్థూలలక్ష్యః ఊమావాణ్ ఆరోఽన్య నిద్రాభుః
 దీర్ఘసూత్రః కృతజ్ఞః. ౧౦౧

ఋజుర్విసశ్చిత్ సుభగః సులజ్ఞో భక్తో గురూణాం స్థిరసౌహృదశ్చ,
 స్వప్నే సప్తదాణ్ సవిహంగమాలాణ్ తోయాశయాణ్ పశ్యతి
 తోయదాంశ్చ. ౧౦౨

బ్రహ్మరుచేష్టవ్రుణతార్క్ష్యహంసగజాధిపైః,
 క్షేష్టప్రకృతయస్తుల్యాః తథా సింహశ్వగోవృషైః. ౧౦౩

క్షేష్టము సోమాశ్మకమైనవి. కావున క్షేష్టప్రకృతికల మనుజుడు సౌమ్యస్వభా
 వము కలిగియుండును. వానిశరీరమునందలి కీళ్ల వైకీతెలియక నిగూఢములై యుండింట్
 గలిసియుండును. అస్థులు మాంసమును స్నిగ్ధములై యొకటితోనొకటి చేరియుండును.
 ఆకలి, దప్పి, దుఃఖము, కష్టములు, ఎండ, వీనిచే క్షేణమునొందక వానినోరువజాలి
 యుండును. మంచి తీవ్రమైన బుద్ధికల్గియుండును. సత్వగుణము ప్రధానముగ గల్గి
 యుండును. సత్యమైన ప్రతిజ్ఞ కలిగియుండును.

మరియు వానిశరీరము చామలు, గఱిక, రెల్లు కావలు, శస్త్రము (కత్తిమున్ను
 గునాయుధవిశేషములు), గోరోచనము, తామరపువ్వు, బంగారు ఆను వానిలో నేదైన
 నొకదాని రంగుకల్గి యుండును. బొహువులు మోకాళ్ల నరసు ప్రేలుచుండును. పక్షున్న
 లము విశాలమై బలిసియుండును. నుదురు విశాలముగ నుండును. వెండ్రుకలు నల్లనై
 దట్టముగ నుండును.

వానియవయవములు మిక్కిలి కోమలములై సమములుగ విభజించబడి నుండములై యుండును. బీజస్పను, సంభోగశక్తియు, రసధాతువును, శుక్రంబును మిక్కిలి యతిశయముగనుండును. ఆనేకపుత్రులు కలుగుదురు. భృత్యులనేపలు వాని నేపించుచుదురు వాడు మదపుట్రేయగువలె నుందరముగ నడచును. వాని కంతస్వరము మేస్తనితమును, సముద్రఘోషమును, మృదంగధ్వనిని, సింహనాదమునుబోలె మిక్కిలి గంభీరముగనుండును. జరిగినసంగతుల జ్ఞాపకమున నుంచుకొను శక్తికల్గియుండున యుక్తాయుక్త వివేకము కల్గియుండును. మిక్కిలి వినయసంపన్నుడగును. పసితనవనంచును అధికముగ నేడువకుండును. చంచల స్వభావము లేక దృఢమనస్కుడగును.

మరియు తిక్తకషాయ కలురసంబులును ఉష్ణంబులును రూక్షంబులునైన పదాముల భుజించును. ఆహారమును మిగుల స్వల్పముగ భుజించును. వినను మిక్కిలి బలకల్గి యుండును. వానికన్నులు కొసలయందు ఎఱ్ఱనై స్త్రీగవర్ణములై విశాలంబులు దీర్ఘంబులునై కండ్లయందు శుక్లభాగంబును కృష్ణభాగంబును కనురెప్పలును స్ఫుముగ నేర్పడి రెప్పవెండుకలు దట్టమైయుండును. వాడు స్వల్పముగ మాటలాడున కోవము స్వల్పముగనుండును. నీళ్లు మున్నగువానిని కొంచెముగ త్రాగును. కొంచెము భుజించును. ఓర్పుకల్గియుండును. వానికి ఆయువును ధనంబును అధికముగ కల్గియుండును. చాల దీర్ఘకాలము యోచించువాడగును. (రాగల హానివృద్ధుల యోచించుడనిభావము). దానశీలుడుగ నుండును. ఉచితములగు పనులయందు మిక్కిలి శ్రద్ధకయ్యుండును. గంభీరమగు స్వభావంబును దానముచేయుటయం దభిలాషయు ఓర్పుకల్గియుండును. సత్యవర్తనం డై నిద్రాసక్తుండునునగును. పనులజేయునపుడు సాహసించాలకాలము యోచించి పనులజేయును. ఒరులుచేసిన యుపకారమును మరువకుండు; కుటిలస్వభావము లేకుండును. పండితుడును, సుందరుడును, అయుక్తములైన విషయములయందు లజ్జకల్గినవాడును, గురువులయందు భక్తికలవాడును, సిద్ధమైన స్నేహభావము కలవాడును నగును. వాడు నిదురించుకాలమున స్వప్నములయందు తావపువులతోడను హంసములు మున్నగు జలవిహంగములతోడను గూడిన తటాకాదుల మేఘుబృందమును విశేషముగ జూచును.

మరియు బ్రహ్మ, ఈశ్వరుడును, ఇంద్రుడు, వరుణుడు, గరుడుడు, హంసవపునుగు, అనువానిబోలిన స్వభావముకల్గియు, సింహములు, గుఱ్ఱములు, వృషభముః పీసికి సమానమైన స్వభావములగల్గియు నుండును. (కఫప్రకృతికల మనుజులు వై జ్ఞెఱ్ఱుడిన లక్షణములు కల్గియుండురనిభావము).

◀ ద్వంద్వజనన్ని పాతజ ప్రకృతిలక్షణములు. ▶

ప్రకృతీద్వయసర్వోత్థాః ద్వంద్వసర్వగుణోదయే,

వాతాదిప్రకృతలకు వేరువేరుగ జెప్పిన లక్షణముల రెండేసి ప్రకృతుల లక్షణము లొకటిగ మిశ్రములై కానవచ్చిన ద్వంద్వప్రకృతులనియు మూడింటికిని వేరువేరు జెప్పిన లక్షణములన్నియు గానవచ్చిన సన్నిపాత ప్రకృతియనియు చెప్పనగును.

(వాతపిత్తప్రకృతుల లక్షణములు మిశ్రములై యుండునెడ వాతపిత్తప్రకృతియనియు, వాతకఫముల ప్రకృతులకు జెప్పిన లక్షణములు మిశ్రములగ నున్నపుడు వాతకఫప్రకృతియనియు, పిత్తకఫప్రకృతుల లక్షణములు గానవచ్చినచో పిత్తకఫప్రకృతియనియు, మూడిటి లక్షణములును సంకరముగ గనబడుచున్న సన్నిపాత ప్రకృతియనియు నెరుంగవలెననిభావము).

◀ సత్వాదిగుణమయ ప్రకృతులు. ▶

శౌచాస్త్రీక్యాదిభిశ్చైవం గుణైర్గుణమయీర్భవేత్. ౧౦౮

(సత్వము, రజస్సు, తమస్సు, అను మూడుగుణములు ప్రకృతికి సంబంధించినవి. ఈమూడుగుణములచే గూడ ప్రకృతి మారుచుండును. అయ్యది సత్వప్రకృతియనియు, రజస్వప్రకృతియనియు, తమస్వప్రకృతియనియు మూడువిధములును, ఈమూడిటిలో శౌచేసిగుణముల సంసర్గమున గల్గినవి మూడును, త్రిగుణసామ్యముచే గల్గినది యొకటియు, అన్నియు జేరి గుణప్రకృతులును ఏడువిధములగును.)

అట్టి త్రిగుణములకును వేరువేరుగ శౌచము, ఆస్తిక్యము మున్నగుగుణములు ఏర్పడియుండును. అట్టిగుణములబట్టి సత్వాదిప్రకృతుల నిర్ణయించునది.

◀ వయోభేదములు. ▶

వయస్తావ్రోడశాద్బాలం తత్ర ధాత్విన్ద్రియకాజసామ్,
వృద్ధిరాసప్తతేర్షధ్యం తత్రావృద్ధిః పరం ఊయః. ౧౦౯

మనుజులకు వయస్సు (శరీరావస్థ) బాల్యము మధ్యమము వృద్ధత్వమునని మూడువిధములు. అందుజనన కాలము మొదలు పదునారు వత్సరములవరకును బాల్యము. పిమ్మట డెబ్బదివత్సరములకుముందు అరువది లో మ్మిదవవత్సరమువరకును మధ్యమవయస్సు. డెబ్బదియవవత్సరము మొదలు వృద్ధవయస్సు.

పైమూడిటిలో బాలవయస్సున రసాది ధాతువులును, చక్షురాదీన్ద్రియములును సర్వధాతు ప్రసాదరూపమై ధాతువుల కన్నిటికిని ఆప్యాయ్యతకు కారణమైన యోజ

స్పృశు నానాట వృద్ధినొందును. (అట్టిబాలవయస్కున క్షేష్ణమధికముగ నుండుటంకె
 పిల్లవాండ్రకు శరీరమున న్నేహము (జీడ్డు), మృదుత్వము, సౌఖమార్యంబును, సౌ-
 ర్యంబును కల్గును), మధ్యమ వయస్కునందు అందుకు మున్ను వృద్ధినొందిన ధాత్విం-
 యోజస్సులు వృద్ధినొందక పరిపూర్ణములై హానియు లేకయుండును. డెబ్బదియ
 వత్సరమునకుపై నాయువుపరిమితిపరకును ధాత్విం ద్రియాదులు నానాట ఊణ
 నొందును.

మధ్యమవయస్కు యౌవనము, సంపూర్ణత, అపరిహానియని మూడు అవస్థ
 కల్గియుండును. అందు పదు నేడవవత్సరము మొదలు ముప్పదియవవత్సరమువరకు;
 యౌవనము. ఈయవస్థయందు పితృము బలిష్ఠముగనుండుటంజేసి అగ్నిదీప్తమైయు
 డును. విజ్ఞానాది గుణములన్నియు సంపూర్ణత నొందును. అదిమొదలు నలువదియ
 వత్సరము వరకును సంపూర్ణత. ఈయవస్థయందును సర్వధాత్విం ద్రియములును బలవీర
 పౌరుషాదులును, స్మరణవిజ్ఞాన ప్రశయాది గుణంబులును సంపూర్ణత నొందును
 అందుపై డెబ్బదియవ వత్సరమువరకును అట్టి పరిపూర్ణతకు హానిలేక అంతకన్న నధి-
 ముగ వృద్ధినొందక యుండును.

డెబ్బదియవ వత్సరముమొదలు ఆయుఃపరిమితిపరకును అంతకుమున్ను వృ-
 నొంది పరిపూర్ణ దశయందున్న ధాత్విం ద్రియాజస్సులును, బలవీర్య పౌరుష వచనస్మరణ
 విజ్ఞానప్రశ్రయ గుణంబులును నానాట ఊణతనొందును. దానంజేసి శరీరమున వ-
 వలితకాసక్వాసాగ్ని సాదములు మున్నగునవి బాధింపసాగును. అట్టి యవస్థయంద
 వాతము ప్రబలముగ నుండును. కావున మాంససంధి అస్థ్యాదులయందు సారముచె-
 కిధిలములై శరీరమున వణకు మున్నగునుపాధులుకల్గి శరీరము నానాట జీర్ణ మగును.

శరీరపరిమాణము. ౧౭

స్వం స్వం హస్తత్రయం సార్ధం వపుః పాత్రం సుఖాయుషోః,
 న చ యద్యుక్త ముద్రికైః అష్టాభిర్నిద్దితైః నిజైః. ౧౦౬
 అరోమశాసితస్థూలదీర్ఘతైః సవిపర్యయైః,

మనుజుల శరీరము వారివారి హస్తప్రమాణముచే మూడున్నర హస్తముల పరి-
 మాణము కల్గియుండినయెడ నాశరీరము దీర్ఘాయుష్యమునకు సుఖమునకు పాత్రమై
 యుండును. మరియు వెండ్రుకలు బొత్తుగ లేకుండుట, నల్లగనుండుట, మిక్కిలి స్థూ-
 ముగ నుండుట, మిక్కిలి దీర్ఘముగ నుండుట, ఈ నాల్గిటికిని విపరీతముగ శరీరముకై
 వెండ్రుకలు మిక్కుటముగ నుండుట, శరీరము తెల్లగనుండుట, మిక్కిలి కృశించి యు

డుట, మిక్కిలి పొట్టిగనుండుట, ఆను నీయెనిమిది లక్షణములు శరీరమునకు నింద్యము లు. వైజ్ఞేషిన పరిమితి కల్గియున్నను సిందితములగు నీయెనిమిది లక్షణములలో నేది యైన నున్నచో నాశరీరము దీర్ఘాయువునకును సుఖమునకును పాత్రము కానోపదు.

శరీరమునందలి యవయవవిశేషముల లక్షణములు.

- సుస్నిగ్ధాః మృదవస్సూక్ష్మాః నైకమూలాః స్థిరాః కచాః. ౧౦౭
- లలాటమున్నతం శ్లిష్టశ్శ్లిష్టమర్ధేన్దుసన్నిభమ్,
- కర్ణా నీచోన్నతౌ పశ్చాన్నహస్తౌ శ్లిష్టమాంసలౌ. ౧౦౮
- నేత్రే వ్యక్తాఽసితసితే సుబద్ధఘనఽక్షణీ,
- ఉన్నతాగ్రా మహోచ్ఛ్వాసా పీనర్జుర్నా సీకా సమా. ౧౦౯
- ఓష్ఠౌ రక్తావనుద్వితౌ మహత్యా నోల్బణే హనూ,
- మహదాస్యం ఘనాః దంతాః స్నిగ్ధాః శ్లఙ్ఖ్యాః సితాస్సమాః. ౧౧౦
- జిహ్వ రక్తాయతా తన్వీ మాంసలం చిబుకం మహత్,
- గ్రీవా హ్రస్వా ఘనా వృత్తా స్కంధావున్నతపీవరౌ. ౧౧౧
- ఉదరం దక్షిణావర్తగుంధనాభిసమున్నతమ్,
- తను రక్తోన్నతనఖం స్నిగ్ధమాతామ్రమాంసలమ్. ౧౧౨
- దీర్ఘాచ్ఛిద్రాఙ్గులీ మహత్పాణిపాదం ప్రతిష్ఠితమ్,

ఈ క్రింద జెప్పబడు లక్షణములు ఆయా అవయవములకు గల్గియున్న యెడ ఆట్టి శరీరము దీర్ఘాయుష్యమునకును సుఖమునకును ఆస్పదముగనుండునని యన్వయించు నది:—

తలవెండుకలు మిక్కిలి సునువుకల్గి నిగనిగలాడుచు కోమలములై సూక్ష్మములై అనేక మూలములై రూఢమూలములునై యుండవలెను. నుదురు ఉన్నతమై కణతలతో చేరి కలిసి ఆర్ధచంద్రునివలె నుండవలెను. చెవులు క్రింది భాగమున హ్రస్వములును పై భాగమున సున్నతములును వెనువ్రక్క విశాలములును రమ్యములును మాంసలములునై యుండవలెను. కన్నులు తెల్లగుడ్డును నల్లగుడ్డును వ్యక్తముగ నేర్పడి రంగు మారక చక్కగ నొండొంటజేరిన రెప్పలు కల్గియుండవలెను. ముక్కు అగ్రభాగమున సున్నతమై గొప్ప నిశ్వాసముకల్గి శిథిలంబును వక్రంబును గాక నిమోన్నతముగాకసమముగ నుండవలెను. పెదవులు రక్తవర్ణములై బైలుస్త్రేలాడక నోటికి ఇమిడినట్లుండవలెను. తాలువులు విశాలములై యున్నతములు కాకయుండవలెను. నోరు చిన్నది గాక గొప్ప తిగ నుండవలెను. ధన్తములు సునువుకల్గి స్నిగ్ధవర్ణములై తెల్లని కాంతికల్గి సమములుగ

వరుసగ నుండవలెను. నాలుక రక్తవర్ణంబును దీర్ఘంబునునై పలుచనై యుండవలెను. గడ్డము బలిసి పెద్దదిగ నుండవలెను. మెడ మిక్కిలి పొడవు గాక పొట్టియై బలిసి గుండ్రనై యుండవలెను. మూపు లున్నతములై బలిసియుండవలెను. ఉదరము దక్షిణావర్తముగ దిరిగి లోపల గూఢముగ నడగియుండిన బొడ్డుతో గూడి యున్నతమై యుండవలెను. హస్తపాదములు పలుచనై యున్నతములును రక్తవర్ణంబులునైన గోళ్ల కల్గి స్నిగ్ధంబును పూర్ణముగ రక్తవర్ణంబును మాంసలంబులునై, నిడుదలును సందులు లేనివియు నైనవ్రేళ్లతో గూడి యుండవలెను. ఇట్టి లక్షణములు గల్గియున్న చాల ప్రశస్తము.

గూఢవంశం బృహత్పృష్ఠం నిగూఢాస్పృహయో దృఢాః. ౧౧౩
 ధీః స్వరోఽనునాదీ చ వర్ణః స్నిగ్ధః స్థిరప్రభః,
 స్వభావజం స్థిరం సత్త్వం అవికారి విపత్స్వపి. ౧౧౪

వీపుననుండు వెన్నెముక కంటి కగపడక యణిగి వీపు వికారముగ నుండుట మంచిది. కీళ్లు అగపడక యణిగి శిథిలములు గాక దృఢములై యుండవలెను. కంఠస్వరము దైన్యము లేక ధీరమై అనునాదము (గంటవాయించినిలిపిన పిదప కల్గ నన్ననినాదము వంటి నాదము) కలిగియుండుట శ్రేష్ఠము. శరీరవర్ణము స్నిగ్ధమై స్థిరమైన (చెదని) కాంతి కలియుండుట ప్రశస్తము. ధైర్యము పుట్టుకతో తనంతట కలిగి యెట్టి కారణములు సంభవించినను చలించక యాపత్తులు సంభవించినను వికారము జేందకయుండిన మిక్కిలి క్షాభ్యము.

— ఉత్కృష్టశరీరలక్షణము. —

ఉత్తరోత్తరసుక్షేత్రం వపుర్నర్భాదిసీరుజమ్,
 ఆయామజ్జానవిజ్ఞానైః వర్ధమానం శనైశ్శుభం. ౧౧౫

“స్వం స్వం హస్తత్రయం” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన వైగ్రంథముచేత శరీర ముండవలసిన పరిమాణంబును, “లలాటమున్నతం” అని వాక్యములచేత శరీరము నందలి ఆవయవముల సులక్షణంబులును, “స్వభావజం స్థిరంసత్త్వం” అను వాక్యముచేత సత్త్వమునకు సంబంధించిన సులక్షణంబును చెప్పబడినది. ఈ మూటిలో నొకదాని కన్న నొకటి యుత్తమమైన సుక్షేత్రము. (శరీరప్రమాణ లక్షణయుక్తమైన శరీరము సుక్షేత్రము, అవయవ లక్షణ యుక్తమైనది అంతకన్న సుక్షేత్రతరము, సత్త్వలక్షణ యుక్తము అంతకంటె సుక్షేత్రతమము నగునని భావము) సుక్షేత్రమన మంచి శరీరము. అట్టి యుత్తమమైన శరీరము గర్భమునందును బాల్యుది పయస్కునందును రోగము

లేక యుండి దైర్ఘ్యము చేతను లోకజ్ఞానము చేతను శాస్త్ర పఠనమున జనించినపఠమార్గ ప్రాప్తివరకుంగల సకల విషయములకును సాధనమైన విజ్ఞానము చేతను నానాట వృద్ధి నొందుచున్న మిక్కిలి శ్రేష్ఠమై యుండును.

ఇతి సర్వగుణోపేతే శరీరే శరదాం శతమ్,

ఆయురైశ్వర్యమిష్టాశ్చ సర్వే భావాః ప్రతిష్ఠితాః. ౧౧౬

ఇతైరంగున వైజ్ఞేయబడిన సకల గుణములచే నొప్పియుండు శరీరమున నూరు సంవత్సరముల పరిమితమైన పరమాయుష్యంబును, విశ్వర్యంబును తన మనస్సు క్షిప్తము లైన సకలవిషయంబులును ప్రకర్షముగ నిలచి అట్టి శరీరము నాధారముగ జేసికొని యుండును.

(“శరీరేన్ద్రియసత్వాత్సంయోగాదాయురుచ్యవే” అను వచనప్రకారము శరీరము ఇంద్రియములు సత్వము ఆత్మ వీనియొక్క ఆవినాభావ సంబంధము (కూట మి) ఆయుశ్శబ్దవాచ్యమని యెరుంగునది.)

◀ బలప్రమాణజ్ఞానోపాయము. ౧ ▶

త్వగ్రక్తాదీని సత్వాన్తాన్యగ్రాణ్యజ్ఞే యథోత్తరమ్,

బలప్రమాణజ్ఞానార్థం సారాణ్యుక్తాని దేహినామ్. ౧౧౭

సారైరుపేతస్సర్వైస్సాస్యత్ పరం గౌరవసంయుతః,

సర్వారమ్భేషు చాశావాన్ సహిష్ణుః సన్నతిః స్థిరః. ౧౧౮

శరీరమునందలి త్వత్కు, రక్తము, మాంసము, మేదస్సు, ఆస్థి, మజ్జ, శుక్రము, సత్వము, అను నీయెనిమిదియు మనుజులకు సారములై యుండును. అయ్యవి యుత్తరోత్తరము ఒకటికన్న నొకటి మిక్కిలి శ్రేష్ఠములై యుండును. ఈ సారములు మనుజుల శరీరబలముయొక్క పరిమితిని తెలిసికొనుటకై చెప్పబడినవి. వైజ్ఞేయబడిన యెనిమిది సారములును కల్గినమనుజుడు మిక్కిలి భారము కల్గియుండును. నానావిధములగు పనుల నారంభించుటయందాస కల్గియుండును. సకల క్షేతములను ఓర్చునట్టి స్వభావము కల్గి యుండును. (సహనశీల డగుటంకేసి శరీరమునకును మనస్సుకును సంబంధించిన దుఃఖములచే వికృతిజెందకుండును.) మంచి బుద్ధికల్గి కర్తవ్యాంశములయందు నిశ్చలమైన బుద్ధికల్గియుండును. అట్టి మనుజుడు పూర్ణమైన బలము కల్గియుండును.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—మనుజులకు నూరు సంవత్సరములు పరమాయుష్యము. అట్టి పరమాయుష్యము నుద్దేశించి బాల మధ్యమవృద్ధ భేదములచే వయ

స్వ మూడు విధములగా విభజించి వాని పరిమితియు జెప్పబడినది. ఇక్కాలమున మానవుల కర్తవ్యమునంజేసి నూరు పత్సరముల కధికముగను తక్కువగను కూడ నాయువు మారుచుండును. అట్టి యెడ మనుజులయొక్క వాతాది ప్రకృతి భేదములను వైజ్ఞెప్పిన లక్షణములచే నిర్ణయించి తదనుగుణముగ నాయువును నిర్ణయించి అట్టి యాయువును వైజ్ఞెప్పిన రీతి మూడువిధములగా విభజింపనగును. అట్టియెడ శరీరమాత్రమును జూచి శరీరము మాంసముగ నున్నపుడు మిక్కిలి బలవంతుడనియు, శరీరము కృశించియున్నపుడు బలహీనుడనియు నిర్ణయించినయెడ నొకవేళ పౌరబాటుచే వ్యత్యస్తముగ నగును. కావున నట్టి బలప్రమాణమును నిష్కృష్టముగ నిర్ణయించుటకై త్వగ్కాది సారముల యుత్కృష్టత యిచ్చట జెప్పబడినది.

రసాది ధాతువులును సత్వంబును ఈ యెనిమిదియు నొకదానికన్న నొకటి క్రేష్టముగ నుండును. అవి యెనిమిదియు పూర్తిగ నెవనియం దుండునో అట్టిమనుజుడు కృశించియున్నను మిక్కిలి భారముకల్గి సహిష్ణుతాదిలక్షణములు కల్గియుండును. శరీరము పచితముగ నున్నను వైజ్ఞెప్పిన సారములు పూర్తిగ లేనపుడు శరీరమున భారము తగ్గి సహిష్ణుతాదిలక్షణములు లేక యుండును. కావున అట్టి లక్షణములచే శరీరబల పరిమాణమును నిర్ణయించి దానిమూలమున నాయువును నిర్ణయించునది.

◀ శత్యాది ప్రకృతులు సుఖదుఃఖముల ననుభవించు క్రమము. ▶

అను త్రేకమదైన్యం చ సుఖం దుఃఖం చ సేవతే,
 సత్వవాం స్తవ్యమానస్తు రాజసో నైవ తామసః. ౧౧౯

సత్వగుణము ప్రకృతిగ గల మానవుడు సుఖము కల్గినపుడు గర్వము లేక నేనె సుఖమనుభవించువాడనను ఆహంకారము లేక సుఖము ననుభవించును. కాదాచిత్కముగ కష్టము నుభవించినపుడు కష్టము పడవలసివచ్చెనని విసుకు జెందక దీనుడును కాక దాని ననుభవించును. రాజసగుణ ప్రకృతిగల మనుజుడు సుఖము నుభవించినపుడు నా కన్న సుఖ వేరెవ్వరును లేరని విఱిపిగును సుఖము ననుభవించును. కష్టము కల్గినపుడు కష్టము వచ్చెనని పరితపించుచు నాకంటె కష్టముల నోరుపజూనినవారు లేరని గర్వించుచు అనుభవించును. తామసగుణ ప్రకృతిగలవాడు సుఖము లేకమునైన కంట జూడడు. ఒకవేళ లేశమాత్రము కల్గినను దుఃఖముగనే అనుభవించును.

సాత్వికాది లక్షణములు గీతాశాస్త్రమున నిట్లు చెప్పబడినది:— 'ముక్తసంగో
 ఉనహంపాదీ భృత్యుత్సాహసమన్వితః, సిద్ధ్యసిద్ధోల్లిః నిర్వికారః కర్తా సాత్వికఉచ్యతే.'

రాగీ కర్మఫలప్రేక్షుః లుబ్ధో హింసాత్మకోఽశుచిః, హర్షశోకాన్వితః కర్తారాజః పరి
క్షీరితః. అయుక్తః ప్రాకృతస్సబ్ధః శతో నైకృతిశోఽలసః, విషాదీ దీర్ఘసూత్రీచ
కర్తా తామస ఉచ్యతే” ఈశ్లోకములసారమె పైని చెప్పబడినది.

—ॐ ఆయువును వృద్ధినిందించుగుణములు. ॐ—

దానశీలదయాసత్వబ్రహ్మచర్యకృతజ్ఞతాః,
రసాయనాని మైత్రీ చ పుణ్యాయుర్వృద్ధికృద్ధుణః. ౧౨౦

ఎల్లప్పుడును దిరులకు దానముచేయు స్వభావముకల్గియుండుట, భూతదయ
కల్గియుండుట, సత్వగుణంబును బ్రహ్మచర్యంబును కృతజ్ఞతయు కల్గియుండుట, రసా
యనముల నేవించుట, అందరియందును మిత్రభావము (స్నేహము) కల్గియుండుట,
ఇవి యన్నియు పుణ్యమును ఆయువును వృద్ధినిందించుగుణములు.

ఇతి శ్రీఅష్టాఙ్గహృదయశారీరే తృతీయోఽధ్యాయః.

చతుర్థాధ్యాయము.

అపః మర్తములు అంగవ్రత్యంగముల నాధారములుగ జేసికొనియుండును. కావున అంగవ్రత్యంగవిభాగమునుపై యధ్యాయమున జెప్పి యీ యధ్యాయమున అంగముల నాశ్రయించిన మర్తములు చెప్పబడును.

సూ. అథాతో మర్తవిభాగం శారీరం వ్యాఖ్యాస్యామః.

అంగ విభాగమును జెప్పినపిదప వాని నాశ్రయించిన మర్తవిభాగమును చెల్లునట్టి శారీరమును నధ్యాయమును వివరించెదననిభావము.

— మర్తసంఖ్య, వానిస్థానములు. —

సప్తోత్తరం మర్తశతం తేషామేకాదశాదిశేత్,

పృథక్ సక్తోః తథా బాహ్యోస్త్రీణి కోష్ఠే నవోరసి. ౧

పృష్ఠే చతుర్థశోర్ధ్వం తు జత్రోత్రింశచ్చ సప్త చ,

(“మియతే (అస్మిన్నంగే) ఉపహతే ఇతిమర్త” అను వ్యుత్పత్తిచేత ఏ అప

యవవిశేషమునం దభిసూతము కల్గినపుడు మృతిజెందునో అట్టి అనయవవిశేషము మర్తశబ్దముచే వాచ్యము. ముఖ్యముగ ప్రాణాధారమైనది మర్తమని భావము.)

అట్టి మర్తములు నూటయేడు శరీరవంశందలి యంగవ్రత్యంగముల నాశ్రయించియుండును. అందు తొడలు చేతులు ఈనాల్గు అంగములయందును ఒక్కొక్క దానియందు పదునొకండు వంతున నాల్గింటియందును చేరి నలువదినాల్గు మర్తములుండును. శోష్ణమునందు మూడును, రొమ్మున లొమ్మిదియు, వీపున పదునాల్గును, కంఠమునకు పైభాగమున ముప్పదియేడును ఉండును. (ఇవి యన్నియు కలిసి నూటయేడు మర్తములగును.)

— కాలియందలి మర్తములవిభాగము, అందభిసూతముచే గల్గునుబద్రవములు. —

మధ్యే పాదతలస్యాహారభితో మధ్యమాఙ్గులిమ్. ౨

తలహృన్నామ రుజయా తత్ర విద్ధస్య పఞ్చతా,

అఙ్గుష్ఠాఙ్గులిమధ్యస్థం క్షీప్రమాక్షేపమారణమ్. 3

తస్యోర్ధ్వం ద్వ్యజ్గులే కూర్చః పాదభ్రమణకంపకృత్,

పాదములు మొదలు శిరస్సువరకును కల శరీరావయవములయందు గల మర్తములకు ఆధారములైన యంగములును అందలి మర్తముల సంఖ్యయు పైన సంగ్రహ

ముగ జేప్పబడినది. ఈ క్రింద వానియవాంతరభేదములును, వాని ప్రత్యేక నామకృత్యములను వివరింపబడును.

అందు ఒకకాలియందు పదునొకండు మర్తములుండును. అందు పాదమునందలి నడిమివ్రేలి కభిముఖముగ పాదమధ్యమున మీగాలియందు తలవూదయమును మర్తముండును. ఆమర్తమున దెబ్బ తగిలినపుడు తీవ్రమైన నొప్పికల్గి మరణమునొందును. బొటనవ్రేలికిని తక్కినవ్రేళ్లకును నడుమ ఊప్రమను మర్తముండును. అచ్చట నభిఘాతము కల్గినయెడ నాక్షేపవాతమునువ్యాధి సంభవించి దానిచేతనే మరణము సంభవించును. ఆక్షీప్రమర్తమునకు వైభాగమున రెండంగుళములకు వైన కూర్మమును మర్తముండును. దాని కభిఘాతము కల్గిననాడు పాదమున కంపము పుట్టును.

గుల్ఫసస్థైరభః కూర్మశిరః శోఘరుజాకరమ్. ౪
జఙ్ఘాచరణయోస్సస్థౌ గుల్ఫోరుక్ స్తమ్భమావ్యక్తౌ,
జఙ్ఘాస్తరే త్విద్రవస్త్రీః మారయత్యస్పృజః క్షయాత్. ౫

చీలమండ సంధికి దిగువ కూర్మశిరంబు మర్తముండును. అచ్చట నభిఘాతము కల్గిననాడు వాపును నొప్పియు కల్గును. పిక్కకును పాదమునకును నడుమనుండు కీలునందు గుల్ఫమును మర్తముండును. అందు వేధ కల్గినపుడు తీవ్రమైన నొప్పికలిగి కీలుకదలక స్తంభించి చలనాదికృత్యములయందు మందత కలుగును. పిక్కకు మధ్యభాగమున ఇంద్రవస్త్రీయను మర్తముండును. అచ్చట దెబ్బతగిలినప్పుడు రక్తము వెడలి క్షీణించినయెడ నయ్యది చంపును. కావున నట్టియెడ రక్తము క్షీణించ మండునట్టి చికిత్స చేయవలెను.

(మర్తస్థానమున నభిఘాతము కలిగినపుడు ఎట్టియుపాధిచే మరణముకలుగునని చెప్పబడునో అట్టియుపాధిని కలగనియక తగు చికిత్స జేయవలెను. బ్రకృతమున రక్తము క్షీణించుటచే మరణము కల్గునని చెప్పబడియెను. కావున రక్త స్తంభనమున కనుకూలముగు చికిత్స యవశ్యకర్తవ్యము. ఇతైరంగననే తక్కిన స్థలములయందు నూహించునది.)

జఙ్ఘోర్వోస్సంగమే జాను ఖజ్జతా తత్ర జీవతః,
జానునః త్ర్యజ్జులూదూర్ధ్వం ఆణ్యూరు స్తమ్భశోఘకృత్. ౬
ఉర్వూర్వయమధ్యే తద్వేధాత్ సక్తిశోఘోస్త్రసంక్షయాత్,
ఊరుమూలే లోహితాఖ్యం హన్తి పక్షమస్మక్ క్షయాత్. ౭
ముష్కవంక్షణయోర్ధ్వే విటపం షణ్ణతాకరమ్,

పిక్కకును తొడకును నడమనుండు కీలునందు జానుమర్తముండును. అచ్చట నభిఘాతము కలిగినయెడ మృతినొందును. ఒకవేళ జీవించినయెడ మంటియగును. జాను

సంధికి మూడంగుళములకు పైభాగమున ఆణియను మర్తముండును. అచ్చట నభిఘాతము కలిగినయెడ ఊరువు స్తంభించును. వాపు కలుగును. తొడయొక్క మధ్యభాగమున ఉర్వియను మర్తముండును. అచ్చట నభిఘాతముకలిగినచో రక్తక్షయము కలిగినయెడ తొడ కృశించును. తొడలకుపైభాగమున గెజ్జలకుక్రింద లోహితమును మర్తముండును. అందు అభిఘాతము కలిగిననాడు రక్తము క్షీణించినచో నాపక్షమున పక్షవధమును వాతవ్యాధి కలుగును. వృషణములకును గెజ్జలకును నడుమ విటపమును మర్తముండును. అందభిఘాతముచే పుంస్తవము చెడును.

❖ బాహువులయందలి మర్తముల విశేషము. ❖

ఇతి సక్తోస్తథా బాహ్వోః మణిబన్ధోఽత్ర గుల్ఫవత్. ౮
 కూర్పరం జానువత్కాణ్యం తయోర్విటపవత్పునః,
 కక్షాఽక్షమధ్యే కక్షాభృక్ మణిత్యం తత్ర జాయతే. ౯

ఇత్తైరంగున నొకకాలియందు ఐదునొకండు మర్తములు చెప్పబడియె. రెండవ కాలియందును ఈవిధముగ నెరుంగునది. మరియు బాహువులయందును కాళ్లకుచెప్పిన విధముగ నాయానలములయం దాయామర్తముల నెరుంగునది. అందు చీలమండలయందువలె మణికట్టునను, మోకాలియందువలె మోచేలియందును మర్తములుండును. అందుమణికట్టుననుండునది మణిబంధము. మోచేలిమర్తముకూర్పరము. ఈరెండుమర్తములయం దభిఘాతము కల్గిననాడు కాళ్లచేతులయందు శ్రేణ్ణముడుంచుకొనును. మోచేలికి పైభాగమునకు చంకలకునునడుమ విటపమర్తమువలె మర్తముండును. ఇయ్యది కక్షాభృత్తనుపేర జెప్పబడును. ఇం దభిఘాతము కల్గిన కుంటియగును. (ఇత్తైరంగున కాళ్లచేతులయందలి నలువదినాల్గు మర్తములు చెప్పబడినవి.)

❖ శోష్ణగతమర్తములు మూడు, అందు గుదమర్తము. ❖

స్థూలాస్త్రమధ్యః సద్యోఘ్నో విద్వాతవమనో గుదః,
 శరీరమునందలి అంత్రములు (ప్రేవులు) స్థూలసూక్ష్మభేదములచే రెండువిధములు. అందు స్థూలాస్త్రమున మధ్యభాగమున గుదమునుమర్తముండును. ఇందభిఘాతము కల్గిన నాడు పురీషంబును అపానవాతంబును అడ్డులేక యెల్లపుడును వెడలుచుండును. ఈ మర్తము నభిఘాతము కల్గినప్పుడే చంపునది.

❖ వస్త్రీ-నాభి-మర్తములు, వానియభిఘాతమున గల్గునుకర్తవములు. ❖

మూత్రాశయే ధనుర్వశ్రో వస్త్రీల్పాస్త్రమాంసగః. ౧౦
 ఏకాఞోవదనో మధ్యే కట్యాః సద్యో నిహస్త్యసూకా,

ఋతేఽశ్చరీవ్రణాద్విధస్తత్రా ప్యుభయతశ్చ సః ౧౦

మాత్రస్తావ్యేకతో భిన్నః వ్రణో రోహేచ్ఛయత్నతః,

దేహోమపకవ్వస్థానానాం మధ్యేసర్వసిరాశ్రయః. ౧౨

నాభిః సోపిహి సద్యోఘ్నుః

మాత్రమున కాధారమైనస్థానము మాత్రాశయము. అందు ధనుస్సువతి వంకరగ స్వల్పముగ రక్తమాంసముండుస్థలముననుండునది వస్త్రీయనబడును. అయ్యది అధోముఖముగ నొకద్వారముకల్గి కటిమధ్యభాగమున నుండును. ఇదియ వస్త్రీమర్తము. ఇయ్యది ఆశ్చరీవ్రణ మొక్కటియందు దక్క తక్కినవ్యాధులయందు దభిఘాతముకల్గిన యెడ ఆప్పడే తప్పక చంపును. ఆశ్చరీవ్రణమందును రెండు పార్శ్వములయందును వ్రణముకల్గిన నప్పుడే హింసించును. ఒకప్రక్కమాత్ర మభిఘాతముచే వ్రణము కల్గిన దానినుండియు మాత్రము ప్రవించును. అట్టియెడ మిక్కిలి ప్రయత్నముతో చికిత్స జేసిన కష్టముచే మానును. మరియు దేహమునకు మధ్యభాగమునను బక్వాశయమునకు ఆమాశయమునకు నడుమను నాభియను మర్తముండును. అయ్యది శరీరమున వ్యాపించు సిరలకన్నిటికిని ఆధారముగ నుండును. అం దభిఘాతముకల్గిననాడు ఆప్పడే ప్రాణముల హింసించి చంపును. (వైశేష్యబడిన గుద-వస్త్రీ-నాభిమర్తములు మూడును కోష్ఠమునందలి మర్తములు.)

◀◀ ఉరస్సున లోమ్లిదిమర్తములు. అందు హృదయమర్తము. ▶▶

ద్వారమామాశయస్య చ,

సత్వాదిధామ హృదయం స్తనోరః కోష్ఠమధ్యగమ్. ౧౩

రెండు స్తనములకును ఉరస్థలమునకును కోష్ఠమునకును నడిమి ఆమాశయమునకు దారియై సత్వరజ స్తమోగుణములకును జ్ఞానవిజ్ఞానములకును ఇంద్రియవ్యాపారములకును స్థానమైనది హృదయము. ఈమర్తమునందభిఘాతము కలిగినయెడ నొకక్షణకాలమైన జీవించుటలేదు.

◀◀ స్తనరోహిత-స్తనమూలమర్తములు. ▶▶

స్తనరోహితమూలాభ్యే ద్వ్యజ్జులే స్తనయోర్వదేత్,

ఉర్ధ్వోఽధోఽప్రకఫాపూర్ణకోష్ఠో నశ్యేత్తయోః క్రమాత్.

స్తనములకు వైభాగమున రెండంగుళములదూరమున స్తనరోహితములను మర్తం బులును, స్తనములకు క్రిందిభాగమున రెండంగుళములదూరముగ స్తనమూలంబులను మర్తంబులు రెండును ఉండును. అందు స్తనరోహితములయందు దభిఘాతము కల్గినప్పుడు

దానంజేసి రక్తము కోవ్వుముననిండిన మృతిజెందును. స్తనమూలములయం దభిఘాతము కల్గినయెడ దానివలన కఫము కోవ్వుమున నిండినచో మృతినొందును. (స్తనములక రెండిటికిని వైభాగమున రెండును క్రిందిభాగమున రెండు నుండునవి. కావున నీమర్తములు నాలుగు)

అపస్తంబ మర్తములు. ౧౧

అపస్తమ్బాపురఃపార్శ్వే నాడ్యావనిలవాహినీ,
రక్తేనః పూర్ణకోష్ఠోఽత్ర శ్వాసాత్కాసాచ్చ నశ్యతి. ౧౧

రోమ్ముకు రెండు ప్రక్కలయందును వాయుసంచారనాడులు రెండుండును. ఆరెండును అపస్తంబములనుమర్తములు. ఈరెండుమర్తములయందును అభిఘాతము కలిగినపుడు రక్తముచే కోవ్వుమునిండును. అట్టియెడ శ్వాసకాసములు కలిగినచో మనుజుడు మృతించెందును.

అపాలాప మర్తములు. ౧౨

పృష్ఠవంశోరసోర్త ధ్యే తయోరేవ చ పార్శ్వయోః,
అధోఽంసకూటయోర్విద్యాత్ అపాలాపాఖ్యమర్తణీ ౧౨
తయోః కోష్ఠేఽస్పృజా పూర్ణే నశ్యేద్వాతేన పూయతామ్,

వెన్నెముకకును రోమ్ముకును నడుమ వానికిరు ప్రక్కలయందును అంసకూటములకుదిగువ అపాలాపములను రెండుమర్తము లుండును. వానియందభిఘాతము కల్గినపుడు కోవ్వుమునందు రక్తము నిండియుండును. అట్టి రక్తము చీముగ పరిణమించునెడ అప్పుడు మృతినొందును. (కోవ్వుమున రక్తము నిండియున్నను చీముగ పరిణమించునందాక బ్రతికియుండును. ఆయ్యది చీముగ మారుసరికి మనుజుడు మృతినొందునని భావము.)

(ఇతైరంగున సురస్థలమందలి తొమ్మిదిమర్తములును, వానియందభిఘాతమున గలుగునుపద్దవములును వివరింపబడియె.)

వీపునందలిమర్తములు పండ్రెండు. అందు కటికతరుణాస్థులు. ౧౩

పార్శ్వయోః పృష్ఠవంశస్య శ్రోణీకర్ణా ప్రతిష్ఠితే,
వంశాశ్రితే స్థిచోర్ధార్ధం కటికతరుణే స్త్యతే,
తత్ర రక్తక్షయాత్పాణ్డుః హీనరూపో వినశ్యతి. ౧౩

వీపు నాశ్రయించియుండు మర్తములు పండ్రెండు. అందు వెన్నెముక కిరు ప్రక్కలనుండు పిరుదులకు వైభాగములయందలి కర్ణములవలెనుండు అస్థులు రెండును

కటికతరుణములను అస్థిమర్తములు. వానియందు అభిఘాతము కలిగినయెడ రక్తము ఓడించుటంజేసి పాండురోగము సంభవించి రూపుచెడి మృతినొందును.

౨౭ కుకుందర మర్తములు. ౨౭

వృష్టవంశం హ్యుభయతో యా సస్థి కటిపార్శ్వయోః,
జఘనస్య బహిర్భాగే మర్తణీ తౌ కుకున్దరా. ౧౯
చేష్టాహానిరధః కాయే స్పర్శాఽజ్ఞానం చ తద్వ్యధాత్,

వెన్నెముక కిరుప్రక్కలయందును పిరుదులకు వైభాగమున సంధిస్థలము వెన్నెముక కిరుచెంతల వెలుపట రెండుగుంటలుండును. అవి కుకుందరములను మర్తములు. వీనియం దభిఘాతము కలిగినయెడ అధశ్శరీరమున చాచుట ముడుచుట మున్నగు చేష్టలుడుగును. చేత తాకిన స్పర్శము లెలియకుండును.

౨౮ నితంబమర్తములు. ౨౮

పార్శ్వాన్తరనిబద్ధా యా ఉపరి శ్రోణికర్ణయోః. ౨౦
ఆశయచ్చాదనౌ తౌ తు నితమ్బా తరుణాస్థిగౌ,
అధశ్శరీరే శోభాః ౨త్ర దౌర్బల్యం మరణం తతః. ౨౧

(పిరుదుల కాధారములై వెన్నెముక కిరుకెలంకుల సంబద్ధములై చెవులబోలె యుండు అఘ్నలు శ్రోణికర్ణములు) వానికి వైభాగమున పార్శ్వ మధ్యభాగమున ప్రతి బద్ధములై మూత్రాశయము మున్నగునాశయములగ్రమ్మి తరుణాస్థియందుండునువి రెండు నితంబములను మర్తములుండును. వానియం దభిఘాతముకలిగినచాడు క్రింది శరీరమున వాపు కలుగును. నానాట బలహీనంబును మరణంబును సంభవించును.

౨౯ పార్శ్వసంధియను మర్తములు. ౨౯

పార్శ్వాన్తరనిబద్ధా చ మధ్యే జఘనపార్శ్వయోః,
తిర్యగూర్ధ్వం చ నిర్దిష్టే పార్శ్వసస్థి తయోర్వ్యధాత్. ౨౨
రక్తస్థూరితకోష్ఠస్య శరీరాన్తరసమ్భవః,

ఇరుప్రక్కలయొక్క హధ్యప్రదేశమున జేరియుండు సంధులు పార్శ్వసంధులు. ఇవి రెండు మర్తములు. అయ్యవి ఒక్కప్రక్కనుండు పిరుదుకును ఒకపార్శ్వము నకును నడుమ నడ్డముగ వైకి వ్యాపించి యుండు సంధియొకటి. ఈరీతిగనె రెండవ ప్రక్కనుండు సంధి ఇంకొకటి. ఈరెండును జేరి పార్శ్వసంధిమర్తములని చెప్ప నగును. ఈమర్తములయం దభిఘాతము కలిగినయెడ రక్తముచే కోష్ఠము నిండును. దానొకేసి మృతిజేందును.

అథ బృహతీ మర్తములు. ౧౯

స్తనమూలార్జవే భాగే పృష్ఠవంశాశ్రయే సిరే. ౨౩

బృహత్స్యా తత్ర విధస్య మరణం రక్తసంక్షయాత్,

స్తనమూలమునుండి వెన్నెముకవరకు వ్యాపించినసిర లుభయపార్శ్వముల రెండుండును. ఆరెండును బృహతీమర్తములని చెప్పబడును. అందభిఘాతము కల్గిననాడు రక్తము క్షీణించినయెడ తప్పక మరణము సంభవించును. (రక్తక్షయముకానియెడ మరణము కలగబోదు.)

అథ అంశులత మర్తములు. ౨౦

బాహుమూలాభిసంబద్ధే పృష్ఠవంశస్య పార్శ్వయోః. ౨౪

అంశయోః ఫలకే బాహుస్వాప్నశోషా తయోర్వ్యధాత్.

వీచుకు వైభాగమున వెన్నెముకకిరుప్రక్కలయందును బాహుమూలముల కభిముఖముగనుండు అంశులకములు రెండును మర్తములు. ఈరెండుమర్తములయందు అభిఘాతము కలిగినయెడ బాహువులు చేష్టలదక్కి శుష్కించును.

అథ అంశమర్తములు. ౨౧

గ్రీవాముఖయతః స్నావ్నీ గ్రీవాబాహుశిరోస్తరే. ౨౫

స్కన్ధాంసవీతసంబంధావంసౌ బాహుక్రియాహరా,

భుజశిరస్సులకును మెడకును నడుమ నుభయపార్శ్వములయందును అంశవీతములకును భుజశిరస్సులకు సంబద్ధములైన స్నాయువులు రెండును అంశమర్తములు. ఈయంశమర్తములయందు అభిఘాతముకలిగినయెడ బాహువులకుసంబంధించిన క్రియలన్నియు నిలచిపోవును.

(ఈచెప్పబడిన పదునాలుగును వీచుకు సంబంధించిన మర్తములు) కంఠమునకు వైభాగమున ముప్పదియేడు మర్తములుండును.

అందు నీల మన్యామర్తములు. ౨౨

కణ్ఠనాడీముఖయతః సింహా హనుసమాశ్రిత్యాః. ౨౬

చతస్రః తాసు నీలే ద్వే మన్యే ద్వే మర్తణీ స్మృతే,

స్వరప్రణాశవైకృత్యం రసాఽఙ్గానం చ తద్వ్యధే. ౨౭

కంఠమునకు వైభాగమున ముప్పదియేడుమర్తము లుండును. అందు కంఠనాడికిరుప్రక్కల అంకిణల నాశ్రయించిన నాలుగుసిరలుండును. అందు నీలములనుసిరలు రెండును మన్యలను సిరలురెండును మర్తములు. ఈనాలుగుమర్తములయందు అభిఘాతము

కలిగినప్పుడు కంఠస్వరము నశించును. లేక మామూలుగనుండు స్వరముమారి వికృతముగ నుండును. మధురాదిరసములు నోటికి తెలియదు.

— ౨౭ మాతృకామర్తములు ఎనిమిది. ౨౭ —

కణ్ఠనాడీముఖ్యతో జిహ్వనాసాగతాస్సిరాః,

పృథక్చతస్రః తాస్సద్యో ఘ్నున్వ్యసూక్ మాతృకాహ్వయాః.

కంఠనాడి కిరుప్రక్కల ప్రక్కకునాల్లేసినంతవ నాలుకకును నాసారంధ్రములకును జేరి యెనిమిదిసిరలు వ్యాపించియుండును. ఆయెనిమిది సిరలును మాతృకామర్తములని చెప్పబడును. వానియం దభిఘాతము కల్గినయెడ నాక్షణముననే తప్పక చంపును.

— ౨౮ కృకాటికా విధురమర్తములు. ౨౮ —

కృకాటికే శిరోగ్రీవాస్థనీ తత్ర చలం శిరః,

అధస్తాత్కర్ణయోర్నిమ్నేవిధురే శ్రుతిహరిణీ.

౨౯

మెడకును శిరస్సుకును సంధిస్థానములురెండుప్రక్కల రెండుండును. అవి రెండును కృకాటికలను మర్తములు. అచ్చట నభిఘాతము కల్గిననాడు తల వణకుచుండును.

చెవులరెండిటికిని దిగువ పల్లములై రెండుస్థలము లుండును. అవి విధురములను మర్తములు. అచ్చట నభిఘాతముకల్గిననాడు చెవులు వినబడదు.

— ౩౦ ఫణిమర్తములు. ౩౦ —

ఫణావుభయతో ఘ్రాణమార్గం శ్రోత్రపథానుగౌ,

అన్తర్గలస్థితౌ వేధాత్ గన్ధనిజ్ఞానహారిణౌ.

30

నాసామార్గమున కిరుప్రక్కల చెవులమార్గముల ననుసరించి పామువడగవంటి యాకారముకల రెండుమర్తము లుండును. ఆరెండును పామువడగవలెనుండుటం జేసియే ఫణిములని చెప్పబడును. వానియందు అభిఘాతము కల్గిననాడు ఘ్రాణేంద్రియమునకు గంధమును తెలిసికొనుశక్తి బొత్తుగ చెడును.

— ౩౧ అపాంగ-ఆవర్తమర్తములు. ౩౧ —

నేత్రయోర్బాహ్యతోఽపాక్ష్ణా భ్రువోః పుచ్చాన్తయోరథః,

తథోపరి భ్రువోర్నిమ్నావా వర్తావాన్ధ్యమేషు శు.

30

కనుబొమల రెంటికొనలయొక్క క్రిందను కన్నులచివరలయందు కన్నులకు వెలుపల అపాంగములను మర్తము లుండును. కనుబొమలచివరల వైభాగములయందు

వల్లములై యావర్తములను రెండుమర్తము లుండును. ఈనాల్గు మర్తములయంద
అభిసూతము కల్గిననాడు అంధత్వము సంభవించును.

శంఖమర్తములు. ౨౭

అనుకర్ణం లలాటాస్తే శక్ష్మాసద్యోవినాశినా,

నుదుటి యంతములయందు కనుబొమల చివరలయందు చెవులకు సమీపవ
శంఖములను మర్తము లుండును. (ఇవియేకణతలు) వీనియందు లేశమైన నభిసూత
కల్గినచో నాక్షణముననే మృతిజెందును.

ఉష్ణేప-స్థవసీమర్తములు. ౨౮

కేళాస్తే శక్ష్మాయోరార్ధ్వం ఉత్తేపౌ స్థవసీ పునః.

3

భ్రువోర్మధ్యే త్రయోఽప్యత్ర శలేష్ట జీవేదనుద్ధృతే,
స్వయంవా పతితే పాకాత్ సద్యో నశ్యతి నోద్ధృతే.

3

శంఖమర్తములకు వైభాగమున వెండ్రుకలు వ్యాపించియుండుస్థలముయొక
చివరను ఉష్ణేపములను మర్తము లుండును. కనుబొమల రెంటికినడమ స్థపతియను మ
ముండును. ఈమూడుమర్తములయందును వీడైన కంటకాదిశల్యములు గ్రచ్చుకొ
యెడ వానిని వెలికిందీయకున్నంతవరకును బ్రతికియుండును. శల్యమును విడదీసినచ
వాత్సక్రొవమునంజేసి తత్కాలముననే మృతినొందును. లేక కొంతకాలమునకు తన
కనే పుండై శల్యము తనంతనే యూడిపడునెడ ఒకనమయమున జీవించును.

శృంగాటకమర్తములు. ౨౯

జిహ్వాఽక్షీనాసికా శ్రోత్రఖచతుష్టయసంగమే,

తాలున్యాస్యాని చత్వారి ప్రోతసాంతేషు మర్తను.

3

విధశ్శ్చక్షాటకాభ్యేషు సద్యస్త్యజతి జీవితమ్,

నాలుక, కన్నులు, నాసికలు, చెవులు, ఈనాల్గిటిని తృప్తినొందించు ప్రోతస్సు
నాల్గు. ఈనాల్గు ప్రోతస్సులును తాలువులయందొకటితో నొకటిచేరును. అట్లు ఒ
డొంటకలయు నాల్గుస్థలములును శృంగాటకములను నాలుగుమర్తములు. ఈమర్తము
యందభిసూతముకల్గినచో నొకనిమిషమైన జీవింపడు.

సీమంతమర్తములు. ౩౦

కపాలే సస్థయః పఞ్చ సీమన్తాస్త్విర్యగూర్ధ్వగాః.

3

భ్రమోన్నాదమనోనాశైః తేషువిద్దేషు నశ్యతి,

శిరస్సున విదు అస్థిఖండములు ఒండొంటజేరియుండును. అవి యొకటితో
నొకటిచేరుసంధులు రేఖలబోలె నడ్డముగను పైకిని వ్యాపించియుండును. ఈయొద్దును

సీమంతములను మర్తములు. వీనియందు అభిఘాతము కల్గినయెడ భృమంబును ఉన్నాదంబునుకల్గి మనశ్చక్తి బొత్తుగ చెడి మృతినొందును.

అధిపతిమర్తము.

అస్తరోమస్తకస్కోర్ధం సి రాసస్థి సమాగమః. 3౬

రోమావర్తోఽధిపా నామ మర్త సద్యో హారత్యసూక్ష్మ,

శిరస్సుకులావల వైభాగమున శరీరమునవ్యాపించు సిరలన్నిటియొక్క సంఘటను చేరునట్టి స్థలముండును. అచ్చట వెండ్రుకల నుడియుండును. ఇయ్యది మర్తముల కన్నిటికి సాశ్రయముగ నుండుటంజేసి యధిపతిమర్త మనిచెప్పబడును. దీనియం దభిఘాతము కలిగినయెడ నాక్షణముననే ప్రాణములహరించును. (ఇతైరంగున ముప్పది యేడు మర్తములు కంతమునకు వైభాగమునందుకలవి వివరింపబడినవి.)

మరియు తలహృదయము మొదలుజేసి యధిపతిమర్తమవరకును శరీరమునం దాపాదమస్తకపర్వంతము వ్యాపించు మర్తములు నూటయేడును వివరింపబడినవి.

మర్త సామాన్యలక్షణము.

విషమం స్పృష్టనం యత్ర వీడితే రుక్ష్మ మర్త తత్. 37

శరీరమునం దేసలమున విషమముగ నదరునో అది మర్తస్థలము. విశ్రదేశమున గట్టిగ నొత్తినయెడ విషమముగ నొప్పి తీవ్రముగలుగునో అయ్యదియు మర్తస్థలమని యెరుంగునది.

మర్తములు రెండువిధములు. అందొకటి విషమముగ నదరునది. ఈలక్షణము ప్రాయశముగ సిరాధమన్యాయులకు సంబంధించిన మర్తములయందుండును. రెండవది పిండనముచే తీవ్రముగ బాధగలుగునది. ఈలక్షణము తరుచుగ మాంసమునకును అస్థులకును సంబంధించిన మర్తములయందుండును. మరణమును కలిగించునదియు, మరణాంతకమైన బాధగలిగించునదియు మర్తమని మర్త సామాన్యలక్షణము.

మర్తములు మాంసాదిభేదములచే నారువిధములు

మాంసాస్థిస్నాయుధమసీసి రాసస్థిసమాగమః,

స్నాయుస్కర్షేతి చ తేనాత్ర సుతరాం జీవితం స్థితమ్. 3౮

మాంసము, అస్థులు, స్నాయువులు, ధమనులు, సిరలు, సంఘటలు, అను నీయూ రును ఆయాబాహికి సంబంధించినవానితో పరస్పరము కలుగునమాగమస్థలములు మర్తములు. అట్టి మర్తములయందు జీవితము ప్రధానముగ సాధారముగ జేసికొని నిలిచి యుండును.

మాంసమునకు పేషీలకును కలిగినవరస్పరసంబంధము మాంసమర్తములు, అస్థులు ఒండొంటజేరు స్థలములు అస్థిమర్తములు. స్నాయువు లాకటితోనొకటి కలయు స్థలములు స్నాయుమర్తములు. ధమనులాకటితో నొకటి చేరుస్థలములు ధమనీమర్తములు. సిరలాకటితో నొకటిచేరుస్థలములు సిరామర్తములు. సంధు లొండొంట కలయు స్థలములు సంధిమర్తములు. ఇత్తైరంగున మర్తములు మొత్తముమీద ఆరువిధములంగ నుండునని భావము.

◀◀ అన్నిమర్తముల కేకరూపత. ◀◀

బాహులేయ తు నిర్దేశః షోఢైవం మర్తకల్పనా,

ప్రాణాయతనసామాన్యాత్ ఐక్యంవా మర్తణాం మతమ్. 3౯

వైజిష్ఠినవిధముగ నారువిధముల గల్పింపబడిన మర్తములు వాని ఆవాంతర భేదములచే సంఖ్యాతీతములగును. అందుముఖ్యముగ నూటయేడును పరిగణనముజేసి, సిదప వాని సంక్రమముగ మాంసాదిభేదములచే నారువిధములుగ విభజింపబడినది. శరీరమునందెన్ని మర్తములున్నను, అవియెల్ల ప్రాణములకు ముఖ్యాధారములై యుండును. కావున ఈలక్షణమునుబట్టి మర్తములన్నియు నొక్కజాతియై యొక్కలక్షణముచే లక్షితములై యేకరూపముగ నుండును.

◀◀ మాంసజ మర్తములు పది. వాని వివరణము. ◀◀

మాంసజాని దశేన్ద్రిఖ్యతలహృత్స్వనరోహితాః,

రెండుకాళ్ల యందును రెండుచేతులయందును కలయిం ద్రవస్తి మర్తములు నాలుగును, తలహృదయములను మర్తములును, స్తనముల రెంటియందునుకల రెండు స్తనరోహితమర్తములును జేరి పది మర్తములు మాంసమునకు జేరినవి. (గుదమర్తమును మాంసమర్తములతోజేరి పదునొకండుగ ను శ్రుతాచార్యులు విభజించిరి.

◀◀ ఎనిమిది అస్థిమర్తములు, వానివివరణము. ◀◀

శక్ష్ణా కటికతరుణే నితమ్భావంసయోః ఫలే.

౪౦

అస్థిమర్తములు

శంఖమర్తములు రెండును, కటికతరుణమర్తములు రెండును, నితంబమర్తములు రెండును, అంశఫలకమర్తములు రెండునుజేరి యస్థులయందలి మర్తములు ఎనిమిది.

◀◀ ఇరువదిమూడు స్నాయుమర్తములు. వాని వివరణము. ◀◀

స్నావమర్తాణి త్రయోవింశతి రాణయః,

కూర్చనూర్చశిరో ఒపాఙ్గక్షి ప్రోత్తేపాంసవ స్తయః.

౪౧

ఊరుప్రలయందును బాహువులయందును ఒక్కొక్కటివంతుననుండు అణిమర్తములు నాలుగు. హస్తములయందును పాదములయందును నొక్కొక్కటివంతుననుండు కూర్పమర్తములు నాలుగు. హస్తపాదములయందుండు కూర్పశిరస్సులను మర్తములు నాలుగు అపాంగమర్తములు రెండు. హస్తపాదముల నాలిగిటియందుండు క్షీప్రమర్తములు నాలుగు ఉత్తిపమర్తములు రెండు. అంసమర్తములు రెండు. వస్తిమర్తముకంటి. ఈయిరువదిమూడును స్నాయుమర్తములు.

— ౨౭ ధమసీగతమర్తములు తొమ్మిది. వాని వివరణము. ౨౭

గుదోఽపస్తమ్భవిధురశృంగాటాని నవాదిశేత్,
మర్తాణిధమసీస్థాని

గుదమర్తముకంటి. ఆపస్తాబ మర్తములు రెండు. విధురమర్తములు రెండు. శృంగాటకమర్తములు నాలుగు. ఈతొమ్మిదియు ధమసులకు సంబంధించిన మర్తములు.

— ౨౮ సిరాశ్రయమర్తములు ముప్పదియేడు. వానివివరణము. ౨౮

సప్తత్రింశత్సిరాశ్రయాః. ౪౨

బృహత్సౌమ్యా మాతృకాః సీలే మన్యే కక్షాధరౌఘణౌ,
విటవే హృదయం నాభిః పార్శ్వసంస్థితానాధరే. ౪౩
అపాలాపౌ స్థపన్యూర్వ్యః చ తస్రోలోహితాని చ,

బృహతీమర్తములు రెండు. మాతృకామర్తములు ఎనిమిది. సీలములు రెండు. మన్యలు రెండు. కక్షాధరములు రెండు. ఘణమర్తములు రెండు. విటపమర్తములు రెండు. హృదయమర్తముకంటి. నాభియొకటి. పార్శ్వసంస్థిత మర్తములు రెండు. అపాలాప మర్తములు రెండు. స్థపసీమర్తముకంటి. ఉర్వీమర్తములు నాలుగు లోహితాక్షమర్తములు నాలుగు, ఇవి యన్నియుజేరి ముప్పదియేడుమర్తములు సిరల నాశ్రయించినవి.

— ౨౯ సంధిగతమర్తములు ఇరువది. వానివివరణము. ౨౯

సన్ధౌ వింశతిఽరావర్తౌ మణిబన్ధౌ కుకుద్దరౌ. ౪౪
సీమన్తః కూర్పరా గుల్ఫౌ కృకాట్య జానుసీ పతిః,

ఆవర్తమర్తములు రెండు. మణిబంధమర్తములు రెండు. కుకుందరమర్తములు రెండు. సీమంతమర్తములు విదు. కూర్పరవర్తములు రెండు. గుల్ఫమర్తములు రెండు. కృకాటికామర్తములు రెండు. జానుమర్తములు రెండు. అధిపతిమర్తముకంటి. ఈ యిరువదిమర్తములును సంధుల (కీళ్ల) నాశ్రయించినవి.

ఇతైరంగున నూటయేడుమర్తములకును మాంసాద్యాశ్రయభేదముల ననుసరించి వేరువేరుగ పరిగణనముజేయబడినది. (సుశ్రుతమునందలి విభాగమునకును, ఈవిభాగమునకును భేదము కన్పట్టుచున్నది.)

— ౧౦ మతాస్తరము. ౧౦ —

మాంసమర్త గుదోఽన్యేషాం స్నాన్నీ కక్షాధరౌ తథా. ౪౫
 విటపౌ విధురాభ్యే చ శృక్లాటాని సిరాసు తు
 అపస్తమ్బావపాక్షా చ ధమనీస్థం న తైస్సన్మితమ్. ౪౬

మాంసమర్త మిచ్చట ధమనీమర్తమున జెప్పబడినది. దీనిని కొందరాచార్యులు మాంసమర్తమని చెప్పిరి. మరియు కక్షధరమర్తముల రెంటిని, విటపమర్తముల రెంటిని, విధురమర్తముల రెంటిని ఈయారిటిని స్నాయుమర్తములని చెప్పిరి. శృంగాటకమర్తములు నాలుగును, అపస్తంబములు రెండును, అపాంగమర్తములు రెండును, ఈయెనిమిది మర్తములును సిరామర్తములయందు చెప్పబడినవి. మరియు వీరిమతమున ధమనీమర్తములు ప్రత్యేకముగ జెప్పబడలేదు.

(పైకనబరిచిన భేదము సుశ్రుతసంహితయందు గానంబడుచున్నది. ఆ భేదమునే వాగ్భటాచార్యులు చూపిరి.)

— ౧౧ మాంసమర్తవ్యధలక్షణము. ౧౧ —

విధేఽజస్రమసృక్ప్రావః మాంసథావనవ త్తనుః,
 పాణ్డుత్వవిన్ద్రియాఽజ్ఞానం మరణంచాశు మాంసజే. ౪౭

మాంసమర్తములయందు శస్త్రాదులపేధకలిగినపుడు మాంసమును కడిగిన సీళ్లవలె తేటనెత్తురు నిరంతరముగ కారుచుండును. శరీరము తెల్లవడును. చక్షురాదీంద్రియములు వానివాని విషయముల గ్రహింపనోవవు. ఒకసమయమున శీఘ్రముగ మరణమును సంభవించును.

— ౧౨ ఆస్థిమర్తవ్యధలక్షణము. ౧౨ —

మజ్జాన్వితోఽచ్చో విచ్ఛన్నస్రావోరుక్పాఽస్థిమర్తణి,

ఆస్థిమర్తమునం దభిఘాతము కలిగినయెడ రక్తము మజ్జతోగూడి తేటగ నిరంతరముగ లేక అప్పుడప్పుడును స్రవించును. నొప్పి మిక్కిలి తీవ్రముగ కలుగును.

— ౧౩ స్నాయుమర్తవ్యధలక్షణము. ౧౩ —

ఆయామాక్షేపకస్తమ్భాః స్నావజేఽభ్యధికా రుజా. ౪౮
 యానస్థానాఽసనాశక్తిః వై కల్యమథవాస్తకః,

న్నాయుసుర్ములయం దభిఘాతము కలిగినపుడు ఆయంగమున లాగునట్లు బాధకలుగును. ఆక్షేపకవాతము కలుగును. స్తంభించును. మిక్కిలి తీవ్రముగ నొప్పి కలుగును. నడచుటకును నిలచుటకును కూర్చొనుటకును శక్తిలేకయుండును. ఆయంగమున వికలత్వము కలుగును. ఒకవేళ మరణముకూడ సంభవించును.

— ౧౭ ధమనీమర్తవ్యధలక్షణము. ౧౭ —

రక్తం స శబ్దఫేనోష్ణం ధమనీష్ఠే విచేతనః. ౪౯

ధమనీమర్తములయందభిఘాతము కలిగినయెడ రక్తము నురుగుతోగూడి శబ్దము చేయుచు వెడలును. శరీరముపై ప్రజ్ఞతప్పదు.

— ౧౮ సిరామర్తవ్యధలక్షణము. ౧౮ —

సిరామర్తవ్యధే సాస్థ్రిం అజస్రం బహ్వస్పక్ స్రవేత్, తత్క్షయో త్ప్రేత్ భ్రమశ్వా సమోహహిఘ్నాభిరంతకః. ౫౦

సిరామర్తములయందభిఘాతముకలిగిననాడు రక్తము మిక్కిలి చిక్కనై యధికముగ నిరంతరముగ స్రవించును. అట్టిరక్తము ఊణించుటవలన దస్పియు భ్రమంబును, శ్వాసంబును, మోహంబును వెక్కిళ్లును కలిగి మృతిజెందును.

— ౧౯ సంధిమర్తవ్యధలక్షణము. ౧౯ —

వస్తు శూకై రివాకీర్ణం రూఢే చ కుణిఖంజతా. బలచేష్టాక్షయశ్శోషః పర్వశోఫచ్చ సన్నిజే. ౫౧

సంధి మర్తములయందు దెబ్బతగిలినయెడ ఆచోట ముండ్లతో నిండియుండునట్లు బాధ కల్గును. అట్టిగాయముమానినను కుంటియగును. లేక అనయవములు ముడుంచుకొనును. బలంబును చేష్టలు నుడుగును. శరీరము శుష్కించును. కీళ్లయందు వాపు కల్గును.

— ౨౦ సద్యఃప్రాణహారమర్తములు పందొమ్మిది. ౨౦ —

నాభిశఙ్ఖాఽధిపాఽపానహృచ్చృణ్ణాటకవస్తయః, అష్టాద మాతృ కాః సద్యో నిఘ్నన్వే క్కాన్న వింశతిః. ౫౨ సప్తాహః పరమస్తేషాం కాలః కాలస్య కర్షణే,

నాభిమర్త మొకటి, శంఖమర్తములు రెండు, అధిపతిమర్త మొకటి, గుడమర్త మొకటి, వస్తీమర్త మొకటి, హృదయమర్త మొకటి, శృంగాటకమర్తములునాల్గు, మాతృ కామర్తములు ఎనిమిది ఈపందొమ్మిది. మర్తములును అభిఘాతముకలిగినతోడనే చంపును. కావున నివి సద్యఃప్రాణహారమర్తము లనబడును. ఈమర్తములయందభిఘాతము కలిగి

నవుడు మృత్యువు హింసించుటకు విడుదినములకాలము పరమావధియైయుండును. విడుదినములకుఱోపల మృతికెందునని భావము.)

☞ కాలాంతరప్రాణహరమర్తములు ముప్పదిమూడు. ☞

త్రయస్త్రింశదపస్తమ్భతలహృత్పార్శ్వసస్థయః. ౫౩

కటీతరుణాసీమస్తస్తనమూలేన్ద్రివస్తయః,

క్షీప్రాపాలాపబృహతీనితమ్భస్తనరోహితాః. ౫౪

కాలాంతరప్రాణహరాః మాసమాసార్థజీవితాః,

ఆపస్తంబమర్తములు రెండు, తలహృదయమర్తములునాలుగు, పార్శ్వసంధిమర్తములు రెండు, కటీకతరుణమర్తములురెండు, సీరుంతమర్తములు విడు, స్తనమూలమర్తములురెండు, ఇంద్రవస్తిమర్తములునాలుగు, క్షీప్రమర్తములునాలుగు, అపాలాపమర్తములురెండు, బృహతీమర్తములురెండు, నితంబమర్తములురెండు, స్తనరోహితమర్తములురెండు. ఈముప్పదిమూడుమర్తములును అభిఘాతముకలిగినపిదప కాలాంతరమున నొక మాసమునకైనను ఒకటిన్నరమాసమునకైన ప్రాణములహరించును. కావుననే ఇవి ముప్పదిమూడుమర్తములును కాలాంతరప్రాణహరములని చెప్పబడును.

☞ విశల్యప్రాణహరమర్తములు మూడు. ☞

ఉత్తేషాస్థసనీ త్రీణి విశల్యఘ్నాని తత్రహి. ౫౫

వాయుర్దాంసవసామజ్జమస్తులుక్లాని శోషయన్,

శల్యాపాయే వినిర్గచ్ఛన్ శ్వాసాత్కాసాచ్ఛహస్త్యసూన్. ౫౬

ఉత్తేష్కపమర్తములురెండు, స్థవసీమర్తమొకటి. ఈ మూడుమర్తములయందు శల్యాదులు గ్రుచ్చుకొని యభిఘాతము కల్గినయెడ శల్యముల విడదీసినచో ప్రాణము పోవును. శల్యమును విడదీసినతోడనే వాతము దానివెంట బైటవెడలివచ్చుచు శరీరము నందలి మాంసము, వసను, మజ్జను, మస్తులుంగము (తలయందలి మెదడును, వీనినన్నిటిని శోషింపజేయుచు వెడలును. కావున శల్యమును విడదీసినంతట చంపును. విడదీయకున్నయెడ మృత్యువు కలుగును.

☞ వైకల్యకరమర్తములు నలువదివొద్దు. ☞

ఫణావపాక్షా విధురౌ నీలే మన్యే కృకాటికే,

అంసాంసఫలకావర్తవిటపోర్వీకుకున్దరాః, ౫౭

సజానులోహితాఖ్యాని కక్షౌధృక్ కూర్చకూర్చరాః,

వైకల్యమితి చత్వారి చత్వారింశచ్చ కుర్వతే. ౫౮

హరన్తి తాన్యపి ప్రాణాన్ కదాచిదభిఘాతతః,

ఫణమర్ ములురెండు, అపాంగమర్ ములురెండు, విధురమర్ ములురెండు, సీల మర్ ములురెండు, మన్యమర్ ములురెండు, కృకాటికామర్ ములురెండు, అంశమర్ ములురెండు, అంశఫలకమర్ ములురెండు, ఆవర్ మర్ ములురెండు, విటపమర్ ములురెండు, ఉర్వీమర్ ములునాల్గు, కుకుందరమర్ ములురెండు, జానుమర్ ములురెండు, లోహితమర్ ములునాల్గు, ఆణిమర్ ములునాల్గు, కక్షాధరమర్ ములురెండు, కూర్మ మర్ ములునాల్గు కూర్పరమర్ ములురెండు, ఈనలువదినాల్గుమర్ ములును అభిఘాతము కల్గినపుడు ఆయాఅంగములకు వైకల్యమును కల్గించును. ఒకసమయమున నభిఘాత ముచే నీమర్ ములు నలవదినాల్గును మరణమును కల్గించుటకూడ కలదు.

— రుజాకరమర్ ములు ఎనిమిది. —

అష్టా కూర్పశిరోగుల్ఫమణిబన్ధాః రుజాకరాః. ౧౯

కూర్పశిరస్సులు రెండుపాదములయందును రెండుకాళ్లయందును జేరి నాల్గు. గుల్ఫమర్ ములురెండు, మణిబంధమర్ ములురెండు. ఈయెనిమిది మర్ ములును మిక్కిలి బాధకల్గించును. వైజెప్పిన యెనిమిదిమర్ ములును అగ్నిసోమవాయువులగుణములు విశేషముగ గల్గియుండును. దానంజేసి అగ్నివాయుగుణములవలన తీవ్రమైన మంట పోటుమున్నగుబాధల గల్గించును. సౌమ్యగుణమా ప్రాణముల కవలంబకము. కావున ప్రాణములక పాయములేక కాపాడును అనిభావము.

— మర్ ములకు వేరువేరుగ పరిమాణము. —

తేషాం విటపకక్షాధృక్ ఉర్వ్యః కూర్పశిరాంసి చ,
ద్వాదశాఙ్గులమానాని ద్వ్యైర్జులే మణిబన్ధనే. ౨౦
గుల్ఫాచ స్తనమూలే చ త్ర్యైర్జులౌ జానుకూర్పరౌ,

వై నిర్దేశింపబడిన నూటయేడుమర్ ములలో విటపమర్ ములురెండును, కక్షాధర మర్ ములురెండును, ఉర్వీమర్ ములు నాల్గును, కూర్ప శిరోమర్ ములునాల్గును ఇవి యన్నియు కలిసి పం డ్రెండు మర్ ములును, తనచేతియంగుళపరిమాణముచే నొక్కొక యంగుళము ప్రమాణము కల్గియుండును. మణిబంధన మర్ ములురెండును, గుల్ఫమర్ ములురెండును, స్తనమూలమర్ ములురెండును, ఈ యారుమర్ ములును ప్రత్యేకము రెండేసియంగుళముల పరిమితికల్గియుండును. జానుమర్ ములురెండును, కూర్పరమర్ ములురెండును ఒక్కొకటి మూడేసియంగుళములపరిమాణముకల్గియుండును.

అపానవ స్తిహృన్నాభినీలాస్సీమ స్తమాతృకాః. ౨౧
కూర్పశృక్లాటచన్యాశ్చ త్రింశదేకేన పర్జితాః,
ఆత్మపాణితలోన్తానాః

గుదమర్ మొకటి, పస్తిమర్ మొకటి, హృదయమర్ మొకటి, నాభిమర్ మొకటి, సీలమర్ ములురెండు, సీమస్తమర్ ములు ఐదు, మాతృకామర్ ములు ఎనిమిది

కూర్పమర్తములునాల్గు, శృంగాటమర్తములునాల్గు, మన్వామర్తములునెండు
ఈయిరువదితొమ్మిదిమర్తములును ఒక్కొక్కటి తనయరచేతిపరిమాణముపొడవుకల్గియుం
డును. (ఇతైరంగున నేబదియొకమర్తములకు కేరువేరుగ పరిమాణముచెప్పబడినది.)

శేషాణ్యర్థాజ్ఞులం వదేత్.

౬౨

పఞ్చాశత్ పట్న మర్తాశ్చ తిలవ్రీహీసమాన్యపి.

ఇష్టాని మర్తాణ్యన్యేషాం

తక్కినయేబదియారుమర్తములును ఒక్కొక్కటి అర్ధాంగులపరిమాణము కల్గి
యుండును. ఈ మర్తములు నువ్వుగింజంతపరిమాణమైనను పరిగింజంతపరిమాణమై
నను కల్గియుండునని గొందరాచార్యులు చెప్పెదరు. (ఈమతమును నిషేధించకయుం
డుటవలన 'అప్రతిషిద్ధమయమతం భవతి' అనున్వాయముచేత నీతంత్రకారులకును
అభిమతమని తోచెడిని.

● మర్తాభిఘాతమున మరణము సంభవించుటకు కారణము. ౧౧ ●

చతుర్థోక్తాస్మిరాస్తు యాః.

౬౩

తర్పయన్తి వపుః కృత్వాన్మం తా మర్తాణ్యశ్చిత్వాస్తతః,

తత్త తాతే క్షతజాఽత్యర్థప్రవృత్తేః ధాతుసంక్షయే.

౬౪

వృద్ధశ్చలో రుజస్త్రీవ్రాః ప్రతనోతి సమీరయన్,

తేజస్తదుద్ధృతం ధత్తే తృప్త్యాశోషమదభ్రమాన్.

౬౫

స్త్రిన్నస్తస్త శ్లథతనుం హరత్యేనం తతోఽస్తకః,

సిరల ప్రత్యేకముగ విభజించిచెప్పనవుడు వాతవహ, పిత్తవహ, కఫవహ, రక్త
వహాభేదములచే నాల్గువిధములుగ విభజింపబడినవి. అట్టియేడువందల సిరలును శరీర
మునందెల్ల వ్యాపించి శరీరమును కాపాడుచుండును. అవియన్నియు వైజెప్పినమర్తముల
నాశ్రయించియుండును. కావున నామర్తములయందు గాయము తగిలినను అభి
ఘాతము కల్గినను ప్రాణమునకు ముఖ్యాధారమైనరక్త మధికముగ ప్రవించును. రక్తము
వలన తక్కిన ధాతువులు వరుసగ వృద్ధినొందును కావున రక్తము అధికముగ ప్రవించు
టంజేసి తక్కినధాతువులును ఊజించును. ధాతుక్షయమువలన వాతము మిక్కిలి వృద్ధి
నొంది తేజోరూపమైనపిత్తమును ప్రేరణచేయుచు మిక్కిలి తీవ్రమైన మంట పోటు
మున్నగు బాసల గల్గించును. వాతముచే వృద్ధినొందింపబడినపిత్తము ఉత్కటమై
తీవ్రమైన దప్పిని, శోషమును, మదమును, శ్రమమును కల్గించును. పిదప మనుజుండు
శరీరముపై చెమటపట్టి నడలి సంభిబంధములన్నియు శిథిలములై మృతినొందును.

● మర్తాభిఘాతమునకు చికిత్స. ౧౧ ●

పర్థయేత్సన్ధితో గాత్రం మర్తాణ్యభిహతే ద్రుతమ్.

౬౬

చేదనాత్పన్ధి కేశస్య సజుచన్తి సిరా హ్యతః,
జీవితం ప్రాణినాం తత్ర రక్తే తిష్ఠతి తిష్ఠతి.

౬౭

మర్త స్థానమునం దభిఘాతము కల్గినపుడు ఆక్షణముననే సంధిస్థానమున శరీరమును కొంచెము ఛేదించవలెను. అట్లు ఛేదించుటచేత సిరలు ద్వారముల మూసికొనును. దానంజేసి ప్రాణమున కాధారమైనరక్తము ప్రవించకయుండును. ఆరక్తము ప్రవించక నిలబడినచో జీవితమునకు హానికలుగదు.

—● మర్తములయందు ఊరాదులనిషేధము. ●—

సువిక్షతోఽప్యతో జీవేత్ అమర్తణి న మర్తణి,
ప్రాణఘాతినీ జీవేత్తు కశ్చిద్వై ద్యగుణేనచేత్.
అసమగ్రాభిఘాతాచ్చ సోఽపి వై కల్యమశ్నుతే,
తస్మాత్ ఊరవిషాఽగ్న్యోదీక్ యత్నాన్నర్తసు వర్జయేత్.

౬౮

౬౯

మర్తముకానిస్థలమున పూర్తిగ గాయము తగిలినను జీవించుచు. ప్రాణహార మర్తమునందు అభిఘాతము ఎంతమాత్రము కల్గినను జీవించజాలదు. ఒకవేళ పూర్తిగ నభిఘాతము కలుగక స్వల్పముగ కల్గినను వైద్యాదిగుణసంపత్తిచే నొకవేళ జీవించినను ఆయంగములకు వైకల్యముకల్గును. కావున మర్తస్థలములయందు ఊరములచేతను విషముచేతను నిష్ప శస్త్రములు మున్నగువానిచేతను అభిఘాతము కల్గినయక యత్నముతో కాపాడవలెను.

—● మర్తాభిఘాతప్రాబల్యము. ●—

మర్తాభిఘాతస్వల్పోఽపి ప్రాయశో బాధయే త్తరామ్,
రోగాదుర్తాశ్చి తాస్తద్వత్ ప్రకాంతా యత్నతోఽపి చ.

౭౦

మర్తస్థలములయందభిఘాతము మిక్కిలి స్వల్పముగ గల్గినను మిక్కిలి తీవ్రముగ బాధకలుగును. మరియు మర్తస్థానముల నాశ్రయించి సంభవించినరోగములును మిక్కిలి ప్రయత్నముతో చికిత్సజేసినను తీవ్రముగ బాధించసాగును. (కావున శ్రద్ధతో చికిత్స జేయవలెననుట.)

ఈవిషయమునే సుశ్రుతాచార్యు లిట్లు వివరించిరి.—

“ మర్తాణ్యధిష్ఠాయహి యే వికారాః మూర్ఛన్తి కాయే వివిధా నరాణామ్,
ప్రాయేణ తే కృచ్ఛ్రతమా భవన్తి నరస్య యత్నైరపి సాధ్యమానాః” మర్తముల నాధారముగ జేసికొని వృద్ధినొందురోగములు మిక్కిలిపూనికతో చికిత్స జేసినను అవి మిక్కిలి కష్టసాధ్యము లగుననిభావము.

ఇతి అష్టాంగహృదయశారీరే చతుర్థోఽధ్యాయః.

ప ఇచ్చ మా ధ్యాయము.

అవ: మరణమునొందించునది మర్తమని వైయధ్యాయమున చెప్పబడిన వ్యుత్ప
 ప్రకారము అభిసూతము కల్గినప్పుడు మరణమునొందించునది మర్తము. అట్టిమరణమున
 కారణములైన మర్తముల విభాగము వైయధ్యాయమున జెప్పబడినది. ఆయ్య
 వికృతిచె ముందు సూచించబడును. కావున అట్టి మరణసూచకములగు వికృతు లీయధ
 యమున వివరింపబడును.

సూ. అథాతో వికృతివిజ్ఞానీయం శారీరం వ్యాఖ్యాస్యామః.

ప్రకృతియన స్వభావము. దానికి వ్యతిరేకమైనది వికృతి. (స్వభావమునకు విఠ
 ధముగ మారాయుండుట) అట్టి వికృతియొక్క విశేషజ్ఞానముకలశారీరాధ్యాయమున
 వివరించెదననిభావము.

❖ రిష్టలక్షణము. ❖

పుష్పం ఫలస్య ధూమోఽగ్నేః వర్షస్య జలదోదయః,

యథా భాభవ్యతో లిజ్గం రిష్టం మృతోవృస్తథా ధ్రువమ్. ౧

లోకమున చెట్టున పుష్పము కల్గినప్పుడు ఫలము కల్గనున్నదని తెలియును.
 కావున కాలాంతరమున గల్గబోవుఫలమును పుష్పము సూచించును. అరణిని మఢించు
 నపుడు పొగ వెడలును. అయ్యది అందు కలుగబోవు అగ్నిని సూచించును. మేఘోదయ
 మైనపుడు వర్షించునని మనమూహించగలము. కావున రాబోవువర్షమును మేఘోదయ
 ము సూచించును. ఆవిధముగనే రిష్టలక్షణము రాబోవుమరణమును సూచించును. రిష్ట
 మన ఆశుభలక్షణము. అయ్యది నియతముగ మరణమును సూచించునని భావము.

ఇచ్చట “ధ్రువమ్” అని చెప్పుటచేత నిశ్చయరిష్టలక్షణము కల్గినచో నది రాగల
 మరణమును సూచించునుగాని రిష్టలక్షణమునుబోలె నున్నపుడు మరణము సంభవించ
 నేరదని భావము.

అరిష్టం నాస్తీమరణం దృష్టరిష్టం చ జీవితమ్,

అరిష్టే రిష్టవిజ్ఞానం న చ రిష్టేఽప్యనైపుణాత్. ౨

రిష్ట (అశుభ) లక్షణములు లేక మరణము సంభవించుట లేదు. రిష్టలక్షణములు కనుబడినపుడు జీవించుటయు లేదు. రిష్టలక్షణములు కానప్పుడు రిష్టలక్షణములని పొరబడుటయు, రిష్టలక్షణములయందు రిష్టలక్షణములు కావని భ్రమించుటయు మనుజుని బుద్ధిమాన్ద్యమున కల్గును. (కావున రిష్టలక్షణములు లేనపుడు రిష్టమని భ్రమసినంతమాత్రమున మరణము సంభవించదు. రిష్టలక్షణము లొస్తవ్యముగ కల్గినపుడు భ్రమని రిష్టలక్షణము కాదనుకొనినను మరణము తప్పదు. కావున రిష్టలక్షణము లేక మరణము సంభవించదు. రిష్టలక్షణము కల్గిననాడ మరణము తప్పదు.)

ఈవిషయమునే సుశ్రుతు లిట్లు చెప్పిరి:—“ధృవంహి రిష్టే మరణం బ్రాహ్మణైశ్చ త్కైలా-2నులైః, రసాయనతపోదానతత్పరై ర్వా నివార్యతే” రిష్టలక్షణము కానవచ్చిననాడు మరణము సంభవించుట నిశ్చయము. అట్టియెడ నదాచారసంపన్నులగు బ్రాహ్మణులు తపోదానాదివిధులజేసినను, రసాయనోషధముల నేవించినను నివర్తించును.)

❖ రిష్టము రెండువిధములు. ❖

కేచిత్తు తత్ ద్విధేత్వాహః స్థాయస్థాయివిభేదతః,

రిష్టము (మరణమును సూచించులక్షణము) స్థాయి యనియు, అస్థాయియనియు రెండులేరంగులు.

❖ స్థాయి, అస్థాయి రిష్టలక్షణములు. ❖

దోషాణామపి బాహుల్యాత్ రిష్టాభాసస్సముద్భవేత్. 3
స దోషాణాం శమే శామ్యేత్ స్థాయ్యవశ్యంతు మృత్యవే,

కొన్నిసమయములయందు వాతాదిదోషములప్రాబల్యముచే రిష్టలక్షణములు కానబడును. అయ్యది దోషములు శమించినతోడనే కాలినినొందును. ఇది నిల్కడలేకుండునదికావున అస్థాయియనబడును. దీనియందు మరణము సంభవించదు. దోష సంబంధమునగాక సంభవించు రిష్టలక్షణము స్థాయి. ఇయ్యది అవశ్యము మరణమును కల్గించును.

ఇచ్చట సీనిర్ణయము నెరుంగునది. “అరిష్టం శాస్తీ మరణమ్” అనువాక్యముచేత రిష్టలక్షణము కాన్పించక మరణము సంభవించదని చెప్పబడినది. ఆకస్తికముగ అగ్నిజలముమున్నగు కారణములచే నకాలమున సంభవించు మరణమున కాలవ్యవధి లేకుండుటంజేసి రిష్టమున కవకాశములేదు. కావున రిష్టలక్షణము లేక మరణము సంభవించదనుట యెట్లు సంగతము?—పైజెప్పిననియమము కాలమరణమునకేగాని యకాల

మరణమునకు లేదు. కావుననే “సర్వే తే కాలచోదితాః” “వశగా స్వమవర్తినః” ఇవి మున్నగువచనములు కాలమరణమునకే యన్వయించును.

● రిష్టసామాన్యలక్షణము. ●

రూపేన్ద్రియస్వరచ్ఛాయా ప్రతిచ్ఛాయా క్రియాదిషు. ౪
అన్యేష్వపి చ భావేషు ప్రాకృతేష్వనిమి త్తతః,
వికృతిశ్చ సమానేన రిష్టం తదితి లక్షయేత్. ౫

దేహ ప్రకృతికి సంబంధించి నీలవీతశ్యామాదివర్ణంబులును చక్షురింద్రియముచే గ్రహింపదగినవస్తువులయొక్క విన్యాసభేదంబును రూపమనబడును. చక్షుశ్శోత్రాదులు ఇంద్రియములు. కంఠస్థనివిశేషము స్థూరము. దేహకాంతివిశేషము ఛాయ. తనశరీరాకారముయొక్కనీడ ప్రతిఛాయ. దేహమునకును వాక్కుకును మనస్సుకును సంబంధించినవ్యాపారములు క్రియ. వైశేష్యబుడిన రూపములయందును, ఇంద్రియములయందును కంఠస్థరమునందును, ఛాయయందును, ప్రతిఛాయయందును, క్రియలయందును, ఇవిగాక యితరములగు స్వాభావిక విషయములయందును కారణములేకయే కల్లనట్టికారము (సూమూలుగ నుండువద్ధతికన్న వృతిలేకముగ మార్పు) రిష్టమని గుర్తించునది. ఇది సంగ్రహముగ రిష్టలక్షణము.

● రూపమునకు సంబంధించినరిష్టము. ●

కేశరోమ నిరభ్యంగం యస్యాభ్యక్తిషి వేక్ష్యతే,
తలవెండ్రుకలను శరీరమునందలిరోమములును నూనె మొదలగు వానిని పూయకున్నను నూనెపూసినవిధముగ నిగనిగలాడుచు జిడ్డుకల్లినట్లు కనబడిన అట్టిమనుజుడు కాలచోదితుడని యెరుంగునది. (మృతినొందుననుట) ఇది రూపముయొక్కవికృతి.

● ఇంద్రియములకు సంబంధించినరిష్టము. ●

యస్యాత్యర్థం చలే నేత్రే స్తభ్రాన్తర్గతనిర్గతే. ౬
జిహ్వే విస్తుతసంక్షిప్తే సంక్షిప్తవినతభ్రుణీ,
ఉద్భ్రాన్తదర్శనే హీనదర్శనే నకులోపమే. ౭
కపోతాభే అలాతాభే స్రుతే లులితపక్షిణీ,
నాసీకాఽత్యర్థవివృతా సంవృతా పిటికాచితా. ౮
ఉచ్ఛానా స్ఫుటితా ఘ్నానా

చక్షురింద్రియమున కధిష్ఠాన మైననేత్రములు కారణములేకయే మిక్కిలి చంచలములై యున్నను కదలక స్తంభించియున్నను, తానికి లాగిశాసిపోయి యున్నను, లేక

వెలుపలికివచ్చియున్నను, వక్రములుగ నున్నను, మామాలుకన్న వికాలములుగ నున్నను, లేక సంకుచితములుగ నున్నను, కనుబొమలు సంకుచితములై కండ్లపైకి వ్రాలినట్లు వంగియున్నను, భయభ్రాంతునివలె బెదరచూచునట్లున్నను, చూపు అగుపడకున్నను, ముంగిసకన్నులబోలియున్నను, పాపురములకన్నుల బోలియున్నను, కొరివి కట్టెలో నివ్వవలె నున్నను, నీళ్లుగారుచున్నను, కనురెప్పలు సడలియున్నను, ముక్కురంధ్రములు మిక్కిలి వికాలములైనను, లేక మూసికొనియున్నను, బొబ్బలచే నావరింపబడియున్నను, పైకున్నతముగ వాచియున్నను, పగిలినను, వాడియున్నను, మనుజుడు మృతిజెందును. (ఇవియన్నియు సింద్రినూధిష్ఠానములైనకన్నులకును నాసికకును సంబంధించిన రిష్టలక్షణములు.)

◀ ఓష్ఠాదుల వికృతి. ▶

యస్యాష్టో యాత్యధోఽధరః,

ఊర్ధ్వం ద్వితీయః స్యాతాంవా పక్ష్యజమ్బూనిభావుభౌ. ౯
 దంతాస్తశర్కరాః శ్యావాః తామ్రాః పుష్పితః కిశాః,
 సహసైవ పతేయుర్వా జిహ్వ జిహ్వా విసర్పిణీ. ౧౦
 క్షేతా శుష్కా గురుశ్శ్యావా లిప్తా సుప్తా సకంటకా,

క్రిందిపెదవి క్రిందికి ప్రేలినను, పైపెదవి మీదికి లాగియున్నను, రెండుపెదవులును పండిననేరేడుపండువలె నల్లనైయున్నను, దంతము శర్కరలతో కూడియున్నను, లేక శ్యాసువర్ణంబైనను, తాంబ్రువర్ణంబైన కల్లియున్నను, పూచియున్నను, బురుదపూసినధవిముగ నున్నను, కారణములేకయేరాలినను, నాలుకవక్రమై మార్గము తప్పిపోవుచున్నను, తెల్లనైనను, చెఱులేకయెండినను, భారముగనున్నను, శ్యామవర్ణంబైనను, జిగురుకల్లియున్నను, రుచిదెలియక మొద్దువలెనున్నను, ముండ్లవలె కరకుబారియున్నను, ఆమనుజులు కాలచోదితులని యెఱుంగననిది.

◀ శిరస్సు, కంఠము మున్నగువానివికృతి. ▶

శిరశ్శిరోధగా వోధుం స్పృశం వా భారనూత్తనః. ౧౧
 హనువా పిణ్ణనూస్యస్థం శక్నువన్తినయస్యచ,
 యస్యాఽనిమిత్తమక్లాని గురూణ్యతీలఘూనివా. ౧౨
 విషదోషాద్విినా యస్యభేభ్యో రక్తం ప్రవర్తతే,
 ఉత్పిక్తం మేహసం యస్య వృషణావతి నిస్సృతౌ. ౧౩
 అత్యోఽన్యథా వా యస్యస్యాత్ సర్వే తే కాలచోదితాః,

మెడ తలకు ధరించుకొనునను, వీవు తన భారమును నిహించుకొనునను, నోటి నుంచుడిన కబలమును నోటనుంచుకొనుటకు తాలువులను శక్తిలేకున్నను, కారణము లేకయే అవయవములన్నియు భారముగనైనను లేలికగనైన నున్నను, విషదోషములేక నిష్కారముగ శరీరమునందలిరంధ్రములనుండి నెత్తురు గారుచున్నను, మేహను ఉన్నచేది వృషణములు మిక్కిలిజారినను లేక వృషణములు ప్రైకిచారి మేహను అవనతిచెందినను, ఈలక్షణములుకల్గినమానవు లందరును కాలునిచే ప్రేరితులని యెఱుగుది. (యమునికీస్వాధీయలగుదురని భావము).

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—రిష్టలక్షణములు గానవచ్చినప్పుడు కాల నియమము చెప్పనిచోట ఒకసంవత్సరమునకు లోపల దానిఫలము జూపునని యెఱుగు నది. కాలనియమమును చెప్పినచోట నానియమ ప్రకారము ఫలించును.

— ఆరుమాసములలో మృతినొందించురిష్టలక్షణములు. ౧౯

యస్యాఽపూర్వ్యాః సి రా లేఖాః బాలేన్ద్వాక్రతయోఽపివా. ౧౪
 లలాటేవ స్తిశీరేవా షణ్ణాసాన్న స జీవతి,
 వద్దిన్ద్రిత్రవత్తోయం శరీరే యస్య దేహీనః. ౧౫
 ప్లవతే ప్లవనూనస్య షణ్ణాసం తస్య జీవితమ్,

రోగాదులచే బీడితుడుకాని యేమనుజునకు నుడుటియంచైనను వస్త్రీ శిరస్సునం దైనను ఆపూర్వములగ క్రొత్తలైననరములలేఖలు బొడమునో ఆనునుజుడు ఆరుమాస ములలో మృతించెందును. మరియు వైజెప్పినస్థలములయందు క్రొత్తబాలచంద్రునివలె వక్రములైనలేఖలుకల్గినను ఆరుమాసములలో మృతినొందును. మరియు నేనునుజుడు నీళ్లలో స్నానముచేసినప్పుడు శరీరమువైని తామరాకుపైనుండు నీళ్లవలె నిల్కడ లేక నీళ్లు చంచలమై యుండునో అట్టిమనుజుడు ఆరుమాసములకు సిమ్మట జీవింపడు.

— సిరలు రోమకూపములు వీనివికృతి. ౧౯

హరితాభాస్విగాః యస్య రోమకూపాశ్చ సంచృతాః. ౧౬
 సోఽక్షూభిలాషీ పురుషః పితౄన్దరణ మగ్నో తే,
 ఏమనుజునకు శరీరమునందలిసిరలు ఆకువచ్చనిరంగుకల్గి రోమరంధ్రములు మూసికొనియుండునో అట్టి మనుజుడు పులుపునందు మిక్కిలి యభిలాషకలవాడై పితౄ ప్రకోపముచేత మరణమునొందును.

— శిరస్సుకు సంబంధించినవికృతి. ౧౯

యస్య గోమయచూర్ణాభం చూర్ణం మూర్ధ్నిముఖేఽపివా. ౧౭

సన్నేహం మూర్ధ్ని ధూమోవా మాసాంతం తస్య జీవితమ్,
 ఏమనుజునకు శిరస్సునంచైనను ముఖమువై నైనను నూనెతో గూడిన పిడక
 పొడివంటిచూర్ణము కారణములేకయే పుట్టునో, ఎవ్వని శిరంబుపైని పొగ వెడలున
 ట్టుండునో అట్టి మనుజుడు ఒకమానమునకుపై జీవించనోపడు.

☞ రేఖారూపములైన వికృతి. ☞

మూర్ధ్ని భ్రువోర్వా కుర్వన్తి సీమంతావర్తకాః నవాః ౧౮
 మృత్యుం స్పృశస్య పత్రాత్ త్రి రాత్రాదాతురస్యతు,
 ఏమనుజుని శిరస్సునంచైనను కనుబొమలయంచైనను నూతనముగ నుడివంటి
 రేఖలు కల్గినో అట్టిమనుజుడు రోగములేక నున్నుడై యున్నచో నారురాత్రులకు
 మరణమునొందునని నూచించును. అటుగాక రోగపీడితుడై యున్నప్పుడు వైశిష్ట్యనచోట్ల
 నుడి క్రొత్తగకల్గినయెడ మాడురాత్రులలో మృతినొందును.

☞ కొన్ని యరిష్టములు. ☞

జిహ్వో శ్యావా ముఖం పూతి సవ్యమక్షి నిమజ్జతి. ౧౯
 ఖగావా మూర్ధ్ని లీయన్తే యస్య తం పరివర్జయేత్,
 ఎవనికి నాలుకనల్ల క్రైయుండునో, ఎవనికి నోట దుర్గంధము కల్గినో, ఎవనికి
 ఎడమకన్ను లొనికి లొగినియుండునో, ఎవనితలపైని పక్షులుతాకునో, అట్టిమనుజుడు
 మృతినొందును.

☞ ఉరోవికృతి. ☞

యస్య స్నాతానులిప్తస్య పూర్వం శుష్యత్యురో భృశం. ౨౦
 ఆద్రోషు సర్వగాత్రేషు సోఽర్థమాసం న జీవతి,
 ఏమనుజుడు స్నానముచేసి చందనాదుల బూసికొనినప్పుడు తక్కిన అవయవము
 లన్నియు మిక్కిలి తడిసియున్నప్పుడు రొమ్ముమాత్రము మిక్కిలి యెండునో అట్టి
 మనుజుడు అర్థమాస (పదునైదు దినముల) కాలమునకుపైన జీవించడు.

☞ వర్ణభేదాదుల వికృతి. ☞

అకస్మాద్యుగపద్మాత్రే వర్ణో స్రాకృతవైకృతౌ. ౨౧
 తథైవోపచయన్గారిరాత్యస్నేహాది మృత్యువే,
 యస్య స్ఫుటేయురజ్జుభ్యో నాకృష్టా న స జీవతి. ౨౨
 క్షుప కాసాదిషు తథా యస్యాపూర్వో ధన్విన్పవేత్,
 హ్రస్వోద్విరోఽతివో ఛాప్సః పూతిస్సురభి రేవ వా. ౨౩

ఆపుతానాపుతే కాయే యస్య గన్తోఽతిమానుషః,
మలవస్త్రవ్రణాదౌ వా వర్షాంతం తస్య జీవితమ్.

ప్రకృతినబంధములగు గౌరాదివర్ణములును వికృతినబంధములగు వర్ణములును ఎవనిశరీరమున కారణములేకయే మిశ్రములై యుండునో, శరీర బలాతిరేకంబును బడలికయు, కాఠ్యన్నేహంబులును, ఇవి మున్నగు పరస్పర గుణములు కారణములేకయే సమకాలముననుండునో, అట్టిమనుజులు మృతినొంద ఎవనికి వేళ్లుపట్టిలాగినపుడు గణుపులయందుజారక నిట్రబొడిచియుండునో జీవించడు. ఎవనికి తుమ్ము దగ్గు మున్నగునవి వెడలునపుడు మామూలుప్రకారము ధ్వని మిక్కిలితీవ్రముగ గల్గునో అట్టిమనుజుడు బ్రతుకడు. ఎవనికి శ్వాసము వె నప్పుడు మిక్కిలి హ్రస్వముగనైనను మిక్కిలి తీవ్రముగనైనను వెడలునో లేక ఉచ సము దుర్గంధమైనను సుగంధమైనను కల్లివెడలునో ఆమానవుడు బ్రతుకడు. శరీర స్నానముజేసినప్పుడును, స్నానము చేయకున్నప్పుడును మానుషనబంధముకాని పరిచయము కల్గియున్నను, లేక మనుజులకోరువరాని దుర్గంధము కల్గియున్నను, ఒకవక కాలమునకువై జీవించడు. మరియు మలమునందైనను కట్టుబట్టలయందైనను వ్రణ మున్నగువానియందైనను అమితపరిమళమైనను అధికదుర్గంధమైనను కల్గిన అట్టిమనుజు ఒకవత్సరకాలమునకువైని జీవించనోపడు.

—ॐ యూకామక్షీకాదిరూపమైన వికృతి. —

భజస్తేఽత్యజ్జసౌరస్యాద్యం యూకామక్షీకాదయః,
త్యజన్తి వాతివైరస్యాత్ సోఽపి వర్షం న జీవతి. ౨
సతతోష్ణసు గాత్రేషు శ్చైత్యం యస్యోపలక్ష్యతే,
శీతేషు భృశమాష్ణ్యంవా స్వేదస్తమ్భోఽప్యహేతుకః. ౩

ఎవ్వనిశరీరమున మిక్కిలి రుచికల్గియుండుటంజేసి పేలును చీమలును మున్నగు నవి (అట్టి రుచియందానగొని) విశేషముగ చేరునో, లేక రుచి బొత్తుగ లేకుండుటంజేసి చేరకుండునో అట్టిమనుజుడు ఒకసంవత్సరకాలమునకువైన జీవించడు. మరియు శరీరము ఎల్లప్పుడును మిక్కిలి వేడికల్గియున్నపుడు చల్లగనుండునట్లు కనబడినను, ఎల్ల పుడును మిక్కిలి చల్లగనున్నపుడు మిక్కిలి వేడిగనున్నట్లుకనబడినను, కారణములేకయే శరీరమువై మిక్కిలి చెమటబట్టుచున్నను, లేక చెమటవెడలక స్తంభించియున్నను, అట్టి మనుజుడు వత్సరకాలమునకువై జీవించడు.

శ్లో స్ఫూర్ణాదివికృతి. ౧౧

యో జాతశీతపిటికః శీతాఙ్గోవా విదహ్యతే,
ఉష్ణద్వేషీ చ శీతార్దః స ప్రేతాధిపగోచరః. ౨౭
ఉరస్యూష్టా భవేద్యస్య జతరే చాతిశీతతా,
భిన్నం పురీషం తృష్ణా చ యథాప్రేతస్తదైవసః ౨౮
మూత్రం పురీషం నిఘ్నూతం శుక్రం చాపు నిమజ్జతి,
నిఘ్నూతం బహువర్ణం వా యస్య మాసాత్స నశ్యతి. ౨౯

కఫప్రకోపముచే శీతలములగుపిటికలు కల్గినమనుజుడును లేక శరీరమంతయు చల్లగనుండుమనుజుడైనను మంటలో గూడియున్నను, మిక్కిలి చలిచే బాధపడువాడు వేడిని ద్వేషించినను, అట్టిమనుజుడు యమునిబారిలా పడినవాడని యెరుంగునది. రొమ్ముపైని మిక్కిలివేడియు కడుపుపైని మిక్కిలిచల్లదనంబును కల్గినవాడును, మలము కారణము లేకయే ఉండలుగవెడలువాడును, మిక్కిలి తీవ్రమైనదప్పికలవాడును చచ్చినవానితో నమానుడగును. (శీఘ్రముగ మృతుడగుననుట.) ఎవ్వనిమూత్రమైనను పురీషమైనను ఉమియునపుడు నోటనుండివెడలుకఫాదులైనను శుక్రమైనను నీట నుంచినచో మునిగి పైకి లేలకుండునో ఆమనుజుడు ఒకనెలకులోపల మృతినొందును. మరియు ఉమిసినప్పుడు వెడలుకఫాదులు ఆనేకవర్ణములు కల్గియున్నను మనుజుడు ఒకమాసమునకులోపల మృతినొందును.

శ్లో చక్షురింద్రియ వికృతిరూపమైనయర్షమము. ౧౨

ఘనీభూత మివాకాశం ఆకాశమివ యో ఘనమ్,
అమూర్తమివ మూర్తంచ మూర్తంచామూర్తవత్ స్థితమ్. 3౦
లేజస్య తేజస్తద్వచ్చ శుక్లం కృష్ణమసచ్చ సత్,
అనేత్రోగశ్చన్ద్రించ బహురూపమలాంఘనమ్. 3౧
జాగ్రద్రక్షౌంసి గన్ధర్వాః ప్రేతానన్యాంశ్చ తద్విధాః,
రూపం వ్యాకృతి తద్వచ్చ యః పశ్యతి స నశ్యతి 3౨

ఆకాశమును (బయలును) ఘనీభవించినదానివలెను, ఘనవదార్థములను ఆకాశముగను, చూచినను, ఆకారములేక కేవలము స్వర్ణమాత్ర గోచరమగుగాలి మున్నగు వాని ఆకారముతోకూడినదానిగ జూచినను, ఆకారముకల్గి చక్షుర్గోచరమగు అగ్ని మున్నగుమూర్తిమత్పదార్థము ఆకారములేనిదానివలె నగపడినను, లేజోవిశిష్టమైన అగ్ని మున్నగుభాస్వరపదార్థములు లేజోహీనములుగ నగపడినను, తెల్లనిపదార్థము

నల్లగనగపడినను, సత్పదార్థమును అసత్పదార్థముగ జూచినను, నేత్రరోగము మనుజుడు చంద్రుని అనేకరూపములుగనైనను, కళంకరహితముగనైనను జూచి ఆమనుజుడు మృతినొందును. మరియు నిదురమేల్కాంచుచుండుకాలమున రసులనైనను, గంధర్వులనైనను ప్రేతములనైనను వానితోసమానములగు నితరరూపములనైనను, చూచుటకు మిక్కిలి వికృతములగు నితరరూపములనైనను ఏమనుజుడు కజూచునో వాడు త్వరితముగ మృతినొందును.

సప్తరీణాం సమీపస్థం యో న పశ్యత్యర్థస్థితీమ్,
ధ్రువమూకాశగణ్ఠాం వా స న పశ్యతి తాం సమామ్. 3

ఏమానవుడు సప్తరీమండలమునకు సమీపముననుండు అరుంధతిని కంటజూకుండునో, ఆరీతిగనే ధ్రువుని ఆకాశగంగను జూడకుండునో ఆమనుజుడు మనంవత్సరమును జూడలేడు. (అరుంధతీయు ధ్రువుడును ఆకాశగంగయు కంటికగపడి యెడ మానవుడు నంవత్సరకాలమునకు లోపలనే మృతినొందుననిభావము).

☞ శ్రోత్రేన్ద్రియ వ్యత్యయమున గల్గరిష్టములు. ☞

మేఘతోయాఘనిర్ఘోషవీణాపణవవేణుజాణ,
శ్రుణోత్యన్యాంశ్చ యశ్శబ్దాణ్ అసతో న సతోఽపివా. 31
నిష్పీడ్య కర్ణౌ శ్రుణుయాత్ న యో ధుకధుకస్వనమ్,

మేఘగర్జనము, ప్రవాహఘోషము, వీణానాదము, తమ్మైటలధ్వని, వేణునాము, ఇవి వాస్తవ్యముగ లేకున్నను అట్టిధ్వనులు చెవులకు వినబడినను, ఇవికాక యిత శబ్దములు లేకున్నను ఉన్నట్లు చెవులకు వినబడినను, అట్టి మేఘగర్జనము మున్నగు ధ్వనులు కల్గియున్నపుడు అవి చెవులకు వినబడకయున్నను, అట్టిమనుజుడు మృతినొందును. మరియు చెవులను బొటనచేళ్లతో మూసినప్పుడు గుమ్ముగుమ్ముధ్వని వినబడుకున్న నామనుజుడు మృతినొందును.

☞ గంధరసస్పర్శవిపర్యయరూపరిష్టలక్షణములు. ☞

తద్వద్గర్జరసస్పర్శా మన్యతే యో విపర్యయాత్. 32
సర్వశోవా నయో యశ్చ దీపగన్ధం న జిఘ్రతి,

మరియు వైజెక్పినమేఘ గర్జనాదులను వ్యత్యయముగ గ్రహించువిధముగనే గంధమును రసమును స్పర్శమును విపరీతములుగ దోచినను, స్ఫుటముగ గానవచ్చు గంధరసస్పర్శములు బొత్తుగ జెలియకున్నను అట్టిమనుజుడు మృతినొందును. మరియు వెలుగు

చుండుదీపము ఆగినతోడనే అందుండి (ఱాడిమండి) వచ్చుపరిమళము పూజేంద్రియమునకు తెలియకున్నను ఆమనుజుడు బ్రతుకడు.

గంధాదుల వివర్యయము నిట్లెరుంగునది:—సుగంధము దుర్గంధముగను, దుర్గంధము సుగంధముగను దోచుట గంధవివర్యయము, మధురము అష్టముగను, అష్టము మధురముగనుదోచుట రసవివర్యయము శీతస్పర్శము వేడిగను, ఉష్ణస్పర్శము చల్లగను దోచుట స్పర్శవివర్యయము. అట్టి గంధరసస్పర్శములు బొత్తుగ దెలియకుండుట ఆయోగరూపమైనవిష్టము.

❀ చికిత్సాది వ్యతిరేకరూపవిష్టములు. ❀

విధినా యస్య వోషాయ స్వాస్థ్యాయాఽనిధినారసాః. 3౬

యః పాంసునేవ కీర్ణాణ్ణో యోఽజ్ఞఘాతం న వేత్తి వా,

మధురాదిరసములను శాస్త్రోక్తవిధి ననుసరించి యుపయోగించినయెడ అయ్యవి స్వస్థతను కల్గించుట సమాజము. అటుగాక వ్యతిరేకముగ నెవరికి రోగము గలిగించునో, శాస్త్ర విధినతిక్రమించి యుపయోగింపబడిన మధురాదిరసములు రోగము గలిగించవలసినది సమాజము. అటుగాక వ్యతిరేకముగ స్వస్థత యెవరికి కల్గునో అట్టిమనుజుడు వ్యతి నొందును. శరీరముపై ధూళిగ మ్మినవిధముగ నుండినను, శరీరముపై వెబ్బొకొట్టినచో తెలియకున్నను ఆమనుజుడు బ్రతుకడు.

❀ జ్ఞానవ్యతిరేకరూపవిష్టము. ❀

అన్తరేణ తప స్తీవ్రం యోగం వా విధిపూర్వకమ్. 3౭

జానాత్యతీన్ద్రియం యశ్చ తేషాం మరణమాదికేత్,

మనుజుడు మిక్కిలి తీవ్రమైనతపస్సుజేసినను, చిత్తరోధరూపమైనయోగమును విద్యుక్తప్రకారము జేసినను, లేక రసాయనాది యోగముల శాస్త్రోక్తవిధి ప్రకారముజేసినను ఇంద్రియములకు గోచరములుగాని స్వర్గాదిపదార్థములను పరమాత్మస్వరూపమును జూడగల్గును. అటుగాక తపస్సును యోగమునుచేయకయే యేమనుజుడు అతీంద్రియపదార్థముల జూచునో ఆమానవుడు నిశ్చయముగ మరణమొందును.

❀ స్వరవికృతిరూపవిష్టలక్షణము. ❀

హీనో దీనస్వరోఽవ్యక్తో యస్య స్యాద్గద్గదోఽపి వా. 3౮

సహసా యో విముహ్యేద్వా వివక్షుర్న స జీవతి,

ఎవనికి కంఠస్వరము కారణములేకయే హీనముగనైనను, దీనముగనైనను, అస్పృటముగనైనను, గద్గదముగనైన నుండునో, ఎవడు ఏజ్ఞానోకవిషయమును జెప్పదలంచి

అలిశీ, సుముగ మూర్ఖునొంది తాజెప్పదలచినవిషయమును జెప్పలేకుండునో ఆమ జాడు జీవించడు.

స్వరస్య దుర్బలీభావం హానిం వా బలవర్ణయోః. 3

రోగవృద్ధిమయుక్త్యా చ దృష్ట్వా మరణమాదిశేత్,

కంఠస్వరము మిక్కిలిదుర్బలముగనున్నను, కారణము లేకయే శరీరబలంబు వర్ణంబును హీనమైయున్నను, కారణములేకయే రోగము మిక్కిలి వృద్ధి నొందుచున్న మరణ మవశ్యముగ సంభవించునని యెరుంగునది.

అపస్వరం భాషమాణంప్రాప్తం మరణమాత్తనః. ౪

శ్రోతారం చాస్య శబ్దస్య దూరతః పరివర్జయేత్,

తాను మామూలుగ మాటలాడుస్వరమునకు మారుబాటుగ హీనస్వరముతో తనమరణమును (నేను బ్రతుకును అని) వెల్లడిగ జెప్పవాడును, అట్టిశబ్దమును వినుడును మరణమునొందెదరు. కావున వారికి చికిత్స జేయంజనదు.

శరీరచ్ఛాయాసంబంధమైన రిప్టలక్షణము.

సంస్థానేన ప్రమాణేన వర్ణేన ప్రభయాపి వా. ౪

ఛాయావివర్తతే యస్య స్వప్నేఽపి వ్రేత ఏవ సః,

శరీరముయొక్క ఆకృతివిన్యాసముచేతను, పరిమాణముచేతను, వర్ణముచేతను కాంతివిశేషముచేతను విమనుజునినీడ మారియుండునో ఆమనుజుడు స్వప్నావస్థయ దైన బ్రతికినట్టు కనబడడు. (అవశ్యము ఎమునికడ కేగువాడని భావము),

దీనివివర మిట్లు తెలియునది:—మనుజుని శరీరము సమముగనున్నపుడు నీడవి మముగ నున్నయెడ నయ్యది రిప్టము. శరీరము విషమముగ నున్నపుడు నీడమాత్రమ సమముగనున్నయెడ నయ్యదియు రిప్టము. శరీరము దీర్ఘప్రమాణముగ నున్నపుడు నీ డమాత్రము హ్రాస్వముగ నున్నయెడ నదియు రిప్టము. శరీరము హ్రాస్వముగ నున్నపుడు నీడ దీర్ఘముగనున్నయెడ నదియు రిప్టము. శరీరము ఆకసమునకుసంబంధించినఛాయ కలిగియున్నపుడు అగ్నిసంబంధమైనవర్ణము కలిగియున్నయెడ ఇయ్యది వర్ణవ్యత్యయ రూపమైనరిప్టము. (ఇత్తెరంగుననే పార్థివాదిచ్ఛాయలయందును వర్ణములమారు నూహించునది). శరీరమునందలికాంతివిశేష మొక్కతీరుండ వేరొక్కతీరుగ ఛాయ యందుకన్పడిన నయ్యది: ప్రభుచే గల్గినవివర్తము. ఇవియన్నియు ఛాయ (శరీరమ యొక్కనీడ)కు సంబంధించిన రిప్టలక్షణములు. అట్టి రిప్టములు (ఛాయాసంబంధమ లగునవి) జనించినచో స్వప్నావస్థయందైనను వాడు బ్రతుకునని తలంపవలదనిభావవ

☞ ఛాయా-ప్రతిచ్ఛాయాలక్షణము. ☞

ఆతపాదర్శతోయాదౌ యా సంస్థాన ప్రమాణతః. ౪౨

ఛాయాజ్ఞాత్సంభవత్యుక్తా ప్రతిచ్ఛాయేతి సా పునః,
వర్ణప్రభాశ్రయా యా తు సా చ్ఛాయైవ శరీరగా. ౪౩

ఎండ అద్దము సీట్ల నూనె మొదలగు ద్రవపదార్థములయందు తన శరీరము యొక్క విద్యుత్తులను పరిమాణమునకును అనుగుణముగ ప్రతిఫలించిన తనయొడలి సీడ ప్రతిచ్ఛాయయనబడును. (ఇదియే ప్రతిబింబము). శరీరము యొక్క వర్ణమును కాంతిని ఈ ప్రతిచ్ఛాయ ఆశ్రయించియుండదు. శరీరము యొక్క వర్ణమును కాంతిని ఆశ్రయించి జనించు ఛాయ శరీరమునుండియే పుట్టును కావున శరీరచ్ఛాయయనే చెప్పబడును. ఇయ్యది ప్రతిబింబమునలె సీట్ల అద్దము మొదలగు వానియందు కాక శరీరము నందే కనబడును. ఇతైరంగున ఛాయా ప్రతిచ్ఛాయలకు భేదము నెరుంగునది.

☞ ప్రతిచ్ఛాయావికృతిచేసైన రిప్టలక్షణములు. ☞

భవేద్యస్య ప్రతిచ్ఛాయా చ్ఛిన్నాభిన్నాధికా౭౭కులా,
విశిరాః ద్విశిరాః జిహ్వా వికృతా యది వా౭న్యథా. ౪౪

తం సమాప్తాయుషం విద్యాత్ న చేల్లత్స్యనిమిత్తజా,
ప్రతిచ్ఛాయామయీ యస్య న చా౭క్షిత్తేత కన్యకా. ౪౫

పైజెప్పినరీతిగ ఎండ అద్దము మున్నగు వానియందు ప్రతిబింబరూపమైన ప్రతిచ్ఛాయ రెండుచీలికలుగ కనబడినను, ఎచ్చటనైన నొక అవయవమున భిన్నమై కనబడినను, మామూలుగ నుండు పరిమాణమునకన్న నధిగముగ నున్నను, చంచలమైన స్వరూపము కల్గియున్నను, తలలేనట్లు సీడకనబడినను, లేక రెండుతలలున్నట్లు కనబడినను, వక్రముగ గనబడినను, పైజెప్పినవానికన్న వేరువిధముగ వికృతరూపమై కనబడినను, అట్టిమనుజునకు ఆయువు పూర్ణమై చెల్లినదని యెరుగవచ్చును. ప్రతిబింబము శరీరాకృతికి న్యూనాతిరిక్తముగాక కనబడుట సహజము కావున అట్టి ఛాయా ప్రతిబింబము శరీరము నందెట్టి లోపమున్నను ఆయుది ప్రతిబింబమున తప్పక కనబడును. అట్టిలక్షణమున (శరీరమున) పైజెప్పిన లోపములు లేనప్పుడు అట్టిలక్షణములు కనబడినచో నవి మరణ సూచకములగును. అట్టివికృతములు శరీరమునందే యున్న తరిష్టలక్షణములుగావు.

S. V. Central
C. I. D. TRIPATHI
No. 11659

మరియు ప్రతిఛాయారూపము కంటిలో కన్పాపలని కనబడును. ఆయ్యది అద్వయన చూచునప్పుడు తనకన్నులయందు గనబడకున్నచో వాడు బ్రతుకడు.

☉ ఛాయాభేదములు వాని ప్రత్యేకలక్షణములు. ☉

- ఖాదీనాం పఞ్చ పఞ్చానాం ఛాయాః వివిధలక్షణాః, ౪౬
- నాభసీ నిర్మలా౭౭నీలా సన్నేహా సప్రభేవ చ.
- నాతాద్రజో ౭రుణా శ్యావా భస్మరూక్షాహతప్రభా, ౪౭
- విశుద్ధగక్తా త్వాగ్నేయీ దీప్తాభాదర్శనప్రియా.
- శుద్ధవైడూర్యనిమలా సుస్నిగ్ధా తోయజా సుఖా, ౪౮
- స్థిరా స్నిగ్ధఘనా శుద్ధా శ్యామా శ్వేతా చ పార్థివీ.

(ఆకాశము, వాయువు, అగ్ని, జలము, పృథివి, అను నీవంచమహా భూతముల ననుష్ఠించే శరీరము కల్గినది చెప్పబడును. అట్టి పాంచభౌతికశరీరమున ఛాయయనియు ప్రభయనియు రెండు అంశము లుండును. అందు శరీరమునకు సంబంధించిన నీలపీతా దివర్ణముల దిర్ఘస్థితిని నిగనిగయని ప్రకాశించునది (ప్రకాశము) ఛాయయనబరగు. శరీరమునకు సంబంధించిన నీలపీతాదివర్ణముల ప్రకాశించజేయునది ప్రభయనబడును)

అట్టి ప్రకాశరూపమైనచ్ఛాయ అకాశమునున్నగు పంచమహాభూతములకు సంబంధించియుండును కావున నైదువిధముల నుండును. వానిలక్షణములును వేరువేరుగ నుండును.

అందు ఆకాశమునకు సంబంధించిన ఛాయ నాభసీయనబడును. ఆయ్యది నిర్మలమై కొంచెము నీలవర్ణమై స్నిగ్ధమై శుభకరమై యుండును. వాయుగుణమువలన గల్గినది వాయవీఛాయ. ఇయ్యది ధూళి గ్రమ్మినట్లును ఆరుణవర్ణంబును శ్యామవర్ణంబును బూడి దెవలె రూక్షంబునై శుభకరముగాకయుండును. అగ్నిగుణమువలన గల్గినఛాయ ఆగ్నేయి. ఇయ్యది శుద్ధమైనరక్తవర్ణముకల్గి మిక్కిలి ప్రకాశమైనకాంతికల్గి చూచుటకు మిక్కిలియింపుగనుండును. ఉదకమువలన బుట్టినఛాయ శుభ్రమైనవైడూర్యమణి వలె నిర్మలమై స్నిగ్ధమై మిక్కిలి సుఖకరమైయుండును. భూమివలన బుట్టినఛాయ పార్థివి. ఇయ్యది స్థిరంబును. స్నిగ్ధంబును ఘనంబును విశుద్ధంబును శ్యామవర్ణంబును శ్వేతవర్ణంబు నై యుండును.

ఇచ్చట నీవిమర్శనము నెరుంగునది:—శరీరమునందలి నీలపీతాదివర్ణములవలన బుట్టునదిఛాయ. అగ్నిజలపృథివి అను మూడుభూతములను మూర్తిమంతము లగుటం

జేసి నీలవీతాదివర్ణములు సంభవించును. అట్టి వర్ణవిశేషమువలన ఛాయయు సంభవించును. ఆకాశవాయుపులలెండును రూపమతములు కామింజేసి యీరెండిటికిని వర్ణము అసంభావితము. వర్ణములేనినాడు దానినాశ్రయించిన ఛాయయునునది వంధ్యాపుత్రునివలె నసంభావితము. అట్టియెడ నాభసీవాయువిఛాయలనునది యెట్లు సంగతతనుగును? అను నాశంకకల్గును. అయినను మధురాదిరసములు అమూర్తమైనకాలమువలన సంభవించును. అట్టిరసములును ఉపలభ్యములై యుండుట యనుభవసిద్ధము. ఆతీరుననే ఆకాశ-అగ్నిసంభవములైనచ్ఛాయలును అనిర్వాచ్యములైన ప్రభావాలితయమునంజేసి పుట్టును. కావున నాభసీ అగ్నీయీఛాయలును సంభావితములనియే యెరుంగునది.

◀◀ ఛాయాగుణములు. ▶▶

వాయవీ రోగ ముణక్లేశాయాఽన్యః సుఖోదయాః,
 వైజేప్పబడినవిదువిధములైనచ్ఛాయలలో వాయవీచ్ఛాయమాత్రము రోగములను మరణమును క్లేశములనుగల్గించును. తక్కిన నాల్గుఛాయలును సుఖకరములు.

◀◀ ప్రభాభేదములు. ▶▶

ప్రభోక్తా తైజసీ సర్వా సా తు సప్తవిధా స్సృతా. రక
 రక్తా పీతా సితాశ్యా మాహరితా పాణ్డురాఽసితా,
 తాసాం యాస్సుర్వికాసిన్యః స్నిగ్ధాశ్చ విమలాశ్చ యాః ౧౦
 తాశ్చుభాః మలినాః రూక్షాః సంక్షీప్తాశ్చాఽసుఖోదయాః,
 శరీరవర్ణమును ప్రకాశింపజేయుస్వభావముకల ప్రభయనునది రక్త, పీత, సిత, శ్యామ, హరిత, పాండు, నీలభేదములచే నేడువిధములు. ఈ యేడువిధములనుండు ప్రభలన్నియు అగ్నిసంబంధముచే గల్గును కావున తైజసాత్మకమై యేకరూపముగనే యుండును. వైజేప్పిన యేడువిధములైన ప్రభలలో నానాట వికాసముకల్గి వ్యాపించునవియు, స్నిగ్ధంబులును, నిర్మలంబులునునగు ప్రభలు సుఖకరములు. మలినంబులును రూక్షంబులును నానాట వ్యాపించి వికాసముజెందక సంక్షీప్తములగు నుండునవియునగు ప్రభలు సుఖమునుకల్గించనోపవు.

◀◀ ఛాయా ప్రభలవరస్వరభేదములు, వానివిశేషములు. ▶▶

వర్ణమాక్రానుతి చ్ఛాయా ప్రభా వర్ణప్రకాశినీ ౧౧
 ఆంస్తే లభ్యతే చ్ఛాయా విప్రక్షేభా ప్రకాశతే,
 నాఽచ్ఛాయో నాఽప్రభః కశ్చిత్ విశేషాశ్చిహ్నాయన్తి తు.
 నృణాం శుభాఽశుభోత్పత్తిం కాలే చ్ఛాయాసమాశ్రయాః,
 ఆ-కా-20

శరీరమునందలి నీలసీతాదివర్ణములనుండి పుట్టి అట్టివర్ణముల మించి ప్రకాశించునది చ్ఛాయ. అట్టి నీలసీతాదివర్ణముల ప్రకాశించజేయునస్వభావము కల్గినది ప్రభ. ఛాయయనునది సమీపమున నే కనబడును. ప్రభ దూరమున ప్రకాశించును. లోకమున నెవ్వరేనియు ఛాయయు ప్రభయు లేకయుండరు. అట్టి ఛాయను ఆశ్రయించిన ఆయా విశేషములు ఆయాకాలమున మనుజులకు శుభాశుభములనుత్పత్తిని సూచించు చిహ్నములను కల్పించును.

❁ కొన్ని రిష్టలక్షణములు. ❁

- నికషన్నివ యః పాదౌ చ్యుతాంసుః పరిసర్పతి. ౫3
- హీయతే బలతశ్శశ్వత్ యోఽన్న మశ్నౌ హితం బహు, ౫4
- యోఽల్పాశీ బహువిణ్ణాత్రః బహ్వశీ చాల్పమూత్రవిత్. ౫౪
- యోఽల్పాశీ వా కఫేనార్తో దీర్ఘం శ్వసితీ చేష్టతే, ౫౫
- దీర్ఘముచ్ఛ్వస్య యో హ్రాస్యం నిశ్వస్య పరితామ్యతి. ౫౫
- హ్రాస్యంచ యః ప్రశ్వసితీ వ్యావిధం స్పృష్టతే భృశమ్, ౫౬
- శిరో విక్షిపతే కృచ్ఛాత్ యోఽఘ్రిత్యా ప్రపాణికా. ౫౬
- యో లలాటాత్ స్రుతన్వేదః శ్లథసన్ధానబద్ధనః, ౫౭
- ఉత్థాప్యమానస్సమ్ముహ్యేత్ యో బలీ దుర్బలోఽపి వా. ౫౮
- ఉత్తాన ఏవ స్వపితీ యః పాదౌ వికరోతి చ, ౫౯
- శయనాసనకుడ్యాదౌ యోఽసదేవ జిఘ్రుక్షతి. ౫౯
- అహాస్యహాసీ సమ్ముహ్యేత్ యో లేఢి దశనచ్ఛదౌ, ౬౦
- ఉత్తరోష్ఠం పరిలిహేత్ పూత్కారాంశ్చకరోతి యః. ౬౦
- యనుభిద్రవతి చ్ఛాయా కృష్టా పీతాఽరుణాఽపి వా, ౬౦
- భిషగ్భేషజపానాన్న గురుమిత్రద్విషశ్చ యే. ౬౦
- వశగాస్సర్వ ఏవై తే విజ్ఞేయాస్సుచువర్తినః, ౬౦

ఎవడు పాదముల క్రింద రాయుచు నడలినమాపులుకలవాడై పుడమివయింబడి నలు దెసల దిరుగులాడుచుండునో వాడు యముని వశముననున్నాడని యెరుంగునది. మరియు మిక్కిలిపశ్యకరమైనయన్నమును అధికముగ భుజించినను బలము నానాట నశించుచున్నను కొంచెముగ భుజించినను అధికముగ మలమూత్రములు వెడలుచున్నను, అధికముగ భుజించునపుడు మలమూత్రములు మిక్కిలికొంచెముగ వెడలుచున్నను, కొంచెముగ భుజించినపుడును కఫముచేపీడితుడై దీర్ఘముగ శ్వాసమునువిడచుచు ఖారలాడుచున్నను, మిక్కిలిదీర్ఘముగ ఉర్ధ్వముగ శ్వాసమును విడచి నిశ్వా

నమును ప్రాస్వముగ విడచి యూపిరాడక కష్టపడుచున్నను, మిక్కిలి ప్రాస్వముగ శ్వాసమును విడచినను, అభిఘాతముచే నాడులు మిక్కిలి యడరుచున్నను, మీశేతులను చేర్చుకొని శిరస్సును మిక్కిలికష్టముచే పలుదెరంగుల ద్రిష్ట్యుచున్నను, నుదుటినుండి చెమటకారుచు సంధిబంధములన్నియు నడలియున్నను, బలశాలియైనను బలహీనుడైనను బలాత్కారముగ నెత్తికూర్చుండబెట్టినను మూర్ఛనొంది క్రిందపడుచున్నను, ఒత్తగిలవరుండక యెప్పుడును వెలికిలబగుండి నిద్రించుచున్నను, పాదములను వికృతముగ ద్రిష్ట్యుచున్నను, శయనమునందును ఆసనమునందును గోడ మున్నగువానియందును వాస్తవ్యముగ లేనివస్తువులను చేతులతో గ్రహింప నభినయించుచున్నను, కారణములేకయే వికృతముగనవ్వుచు, మూర్ఛనొందుచు పండ్లచే పెదవులకొరకుచున్నను, వైపెదవును పండ్లతో కొరకుచు పూత్కారముల పలువిధములుగ జేయుచున్నను, అట్టి మనుజులందరును యమునిబారి బడియున్నవారని యెరుంగునది.

మరియు నెవ్వనివెంబడించి కృష్ణవర్ణంబును పీతవర్ణంబును అరుణవర్ణంబునైన నీడపోవుచుండునో, ఎవ్వడు వైద్యులను, ఔషధములను, అన్నపానములను, గురువులను, మిత్రులను, కారణములేకయే ద్వేషించియుండునో, వారందరును యమునిపశమున నున్నవారని స్పష్టముగ దెలియునది.

గ్రీవాలలాటహృదయం యస్య స్విద్యతి శీతలమ్. ౬౦

ఉష్ణోఽపరః ప్రదేశశ్చ శరణం తస్య దేవతా,

ఏమనుజునకు మెడయు నుదురును రొమ్మును చల్లబడి చెమటబట్టి శరీరమున తక్కిన ప్రదేశములయందు మిక్కిలివేడి కల్గియుండునో, ఆమనుజుని దేవుడే కాపాడవలెను. (మరణమునకు సిద్ధుడుగ నుండును కావున కాపాడ వైద్యునకు ఆలవి కాదనుట).

యోఽణుజ్యోతిరనేకాగ్రో దుశ్చాయో దుర్తనాస్పదా. ౬౧

బలిం బలిభృతో యస్య ప్రణీతం నోపభుష్ణతే,
నిర్మిమిత్తం చ యో మేథాం శోభాముపచయం శ్రియమ్. ౬౩
ప్రాప్నోత్యతోవా విభ్రంశం స ప్రాప్నోతి యమక్షయమ్,

ఏమనుజుడు స్వల్పమైనచూపుకల్గియైనను, మనసు చంచలముగనైనను, శరీర చ్ఛాయ చెడియైనను, మనస్సునందెల్లపుడును వ్యసనముకల్గియైన నుండునో వాడు అంతకపురమున జేరును. ఎవనిచే నీయబడినబలిని కాకులుమున్నగునవి భుజించకుండునో, ఎవడు కారణములేకయే అతిశయమైనమేధను, కాంటిని, శరీరపుష్టిని, సంప

త్తును, పొందునో, లేక కారణములేకయే వైజెప్పినశోభాదులు నశించునో, అట్టి పురుషులెల్ల యమాలమును జేరుదురు.

☞ గుణ-ప్రకృతులవికృతి. ☞

గుణదోషమయీ యస్య స్వస్థస్య వ్యాధి తస్య వా. ౬౮
యాత్యన్యథాత్వం ప్రకృతిః షణ్ణాసాన్న స జీవతి,

సత్పరజస్తమోగుణాత్కమగుప్రకృతియైనను వాతపిత్తశ్లేష్మరూపములైన శరీర ప్రకృతులైనను రోగములేనివానికైనను రోగికైనను మూఘాఘోకన్న వేరువిధముగ మారినయెడ అట్టిమనుజుడు ఆరుమాసములలోపల మృతినొందును.

☞ భక్తిశీలము మున్నగువానివికృతి. ☞

భక్తిశీలం స్మృతిస్యాగః బుద్ధిర్బలమహేతుకమ్. ౬౯
షడేతాని నివర్తన్తే షడ్భిర్నాసైర్నరివ్యతః,
మత్తవద్గతివాక్కన్ముమోహః మాసాన్దరివ్యతః. ౬౯

దేవతాభక్తియు, ఆచారంబును, జ్ఞాపకశక్తియు, దానధర్మాదులవిషయమైన బుద్ధియు, స్వాభావికబుద్ధియు, శరీరబలంబును, ఈ యారును ఏకకాలమునం దెవనికి నశించునో ఆమనుజుడు ఆరుమాసములలో మృతినొందును. ఎవడు మదించినవానివలె నడచుచు మాటలాడుచు పఠకుచు మోహమునొందునో వాడు నెలదినములలోమరణ మొందును.

☞ వేదనాది వ్యత్యయరూప వికృతి. ☞

సశ్యత్యజానన్ షడహాత్ కేశలుచ్ఛనవేదనామ్,
న యాతి యస్య చాహారః కణ్ఠం కణ్ఠామయాదృతే. ౬౭
ప్రేష్యాః ప్రతీపతాం యాన్తి ప్రేతాకృతిరుదీర్యతే,
యస్య నిద్రా భవేన్నిత్యం నైవ వా న స జీవతి. ౬౮
వక్త్రమూఘూర్యతేఽశ్రూణాం స్విద్యతశ్చఛౌ భృశమ్,
చక్షుశ్చాఽఽకులతాం యాతి యమరాజ్యం గమిష్యతః. ౬౯
యైః పురా రమతే భావైః అరతిస్తైర్న జీవతి,

వెండుకల నూడబెరుకునప్పుడు దానగల్గుబాధ తెలియకుండువాడును, కంఠరోగము లేనప్పుడు నోటనుంచబడినయాహారకబలము లోనికి (గొంతులోపల) టాకుండినవాడును ఆరుమాసములలో మృతినొందును. ఏమనుజునకు భృత్యులు తాను చెప్పినట్లు విసక ప్రతికూలముగ నటించురో, ఎవనికి ప్రేషముయొక్క ఆకారము

కంటికి కానబడునో, ఎవనికి రేయింబవలంను విరామములేక నిద్రపూనియుండునో, ఎవనికి నొకప్పుడైనను బొత్తుగ నిదురబట్టకయుండునో, అట్టిమానవులు జీవింపరు. ఎవనికి కన్నీళ్లు ప్రవించుమార్గము నిండియుండునో, ఎవనిపాదములు కారణములేక యే చెమటబట్టునో, ఎవనికన్నులు నిర్విమితముగ కలకబారియుండునో, ఆమనుజులు యమపట్టణమునకు మూటగట్టినవారు. ఎవనికి తాను మామూలుగ ప్రీతితోననుభవించు పదార్థములయందు కారణములేకయే అరతి (ఆసక్తిలేమి) కలుగునో ఆమానవుడు నిజముగ జీవింపడు.

— ౧౧ రోగవ్యత్యయరూపనికృతి. ౧౧ —

సహసా జాయతే యస్య వికారస్సర్వలక్షణః. ౨౦

నివర్తతే వా సహసా సహసా సవినశ్యతి,

జ్వరాదిరోగములు వానికి జెప్పినపూర్ణలక్షణములతోగూడి కారణము లేకయే తటాలన సంభవించినను, అట్టిరోగములు తనంతటనే తటాలన నివర్తించినను ఆ మనుజుడు అతిశిఖుముగమృతినిొందును.

— ౧౨ { రోగములకుసంబంధించిన రిష్టలక్షణములు. } ౧౨ —
 { అందు జ్వరమునకుసంబంధించిన రిష్టములు. }

జ్వరో నిహన్తి బలవాన్ గమ్భీరో దైర్ఘ్యరాత్రికః. ౨౧

సప్రలాపభ్రమశ్వాసః క్షీణం శూనం హతానలమ్,

అత్యోమం సక్తవచనం రక్తాక్షం హృది శూలినమ్. ౨౨

సంశుష్కకాసః పూర్వాహ్నో యోఽపరాహ్నోఽపి వాభవేత్,

బలమాంసనిహీనస్య శ్లేష్మకాససమన్వితః. ౨౩

జ్వరము మిక్కిలి బలిష్ఠములగుకారణములచేత ప్రబలముగ కల్గినను, రసాది ధాతువులలో మిక్కిలి లోభాగముననుండు మేదోమజ్జాదులనాశ్రయించి కల్గినజ్వరంబును, రాత్రివేళల బొత్తుగ నిదురపట్టనీయక బాధించుజ్వరంబును ప్రలాపముతోడను భ్రమముతోడను శ్వాసముతోడను కూడినజ్వరంబును, ధాతువులుక్షీణించిన మానవుని, వాపుజూపినవానిని, అగ్నిదీప్తి బొత్తుగ నశించినవానిని, శరీరముశుష్కించ కుండువానిని, మాటలు కొఱుకుపుట్టినవానిని, కన్నులెఱ్ఱవారినవానిని, హృదయము నందు శూలనొప్పికల్గినవానిని తప్పక చంపును. మరియు పొడిదగ్గుతోగూడినజ్వరము పూర్వాహ్నమునందైనను అపరాహ్నమునందైనను కల్గిన నయ్యది తప్పకచంపును. శ్లేష్మకాసముతోగూడినజ్వరము శరీరమునందలిబలంబును మాంసంబును నశించినవానికి సంభవించిన నాజ్వరము చంపకమానదు.

— రక్తపిత్తమునగల్గు రిష్టలక్షణములు. —

రక్తపిత్తం భృశం రక్తం కృష్ణమిన్ద్రిధనుః ప్రభమ్,
తామ్రహారిద్రహరితం రూఢం రక్తం ప్రదర్శయేత్.

౭౪

రోమకూఠాః పృష్ఠవిస్ఫుటం కణ్ఠాస్యహృదయే సజతై,
వాససోఽజ్జ్వలం పూతి వేగవచ్చాతిభూరి చ.

౭౫

వృద్ధం పాణ్డుజ్వరచ్ఛర్ధికాసశోఘాతినారిణామ్,

రక్తపిత్తరోగమున రక్తము మిక్కిలియెరుపుకల్గియైనను, నల్లగనైనను, ఇంద్రధనువునుబోలె చిత్రవర్ణము కల్గియైనను, తామ్రవర్ణము కల్గియైనను, పసుపురంగుకల్గియైనను, ఆకుపచ్చనిరంగు కల్గియైనను, వెడలినయెడ నీరక్తపిత్తము రోగినిచంపును. మరియు రక్తపిత్తము వైజేష్ఠినవర్ణములు లేకున్నను రోమద్వారములనుండి విశేషముగ ప్రవించినను, కంఠమునందును నోటియందును హృదయమునందును చిక్కి యడ్డువడి ధారాళముగ బయటకెడలకున్నను చంపును. అట్టి రక్తపిత్తము గుడ్డకంటకున్నను చంపును. దుర్బలముతో గూడియున్నను, మిక్కిలివేగముతో వెడలినను, మిక్కిలి అధికముగ వెడలినను, మరణమునొందించును. మరియు పాండురోగము జ్వరము పమనరోగము దగ్గునంజు అతిసారము అనునీవ్యాధులు కలవారికి రక్తపిత్తము మిక్కిలి వృద్ధి నొందినయెడ మరణమును కల్గించును.

ఇచ్చట వాసోరంజనమునుచోట అరంజనమని అకారప్రక్షేపము నెరుంగునని. రక్తపిత్తము గుడ్డకు తగిలినప్పుట నీళ్లతో కడిగినయెడ రంగు గుడ్డకంటకుండును చంపుననిభావము. రంగు గుడ్డ కంటియుండునది చంపనేరదు. జీవమున కాధారమైన రక్తము నిర్మలమై శుద్ధముగనుండును. కావున నయ్యది గుడ్డకంటినపుడు నీళ్లరబోసిపునమినయెడ రంగుఅంటక అట్టి జీవరక్తము వెడలుటంజేసి మానవుడు బ్రతుకొనాలను. గుడ్డకు రంగు అంటినప్పుడు ఆరక్తము జీవాధారమైనది కాదు. కావున అట్టియెడ చంపినోపదనిభావము.

— కాసశ్వాసముల రిష్టలక్షణములు. —

కాసశ్వాసౌ జ్వరచ్ఛర్ధి తృష్ణాతీసారశోఘినమ్.

౭౬

కాసశ్వాసములు జ్వరము, వాంతి, దప్పి, అతిసారము, శోఘ, అనునీవ్యాధువద్రవములతో గూడియున్న తప్పక చంపును.

— రాజయక్షిరిష్టలక్షణము —

యక్షో పాగ్నృరుజానాహర క్తచ్ఛర్ధ్యంసతాపినమ్,

రాజయత్నమున ఇరు ప్రక్కల నొప్పియు కడుపుబ్బరంబును రక్తవమనంబును కల్గినయెడ మనుజుడు బ్రతుకనోవడు.

☞ ఛర్దిగిష్టలక్షణములు. ౧౯ ☞

ఛర్దిర్వేగవతీ మూత్రశక్యద్గన్ధిః సచన్ద్రికా.
సాస్రవిక్ హూయరుక్మాసశ్వాసవత్యనుషణ్ణిణీ,

వాంతి మిక్కిలి తీవ్రమైనవేగముతో కెడలినను, మలమూత్రములవంటి దుర్వాసనకల్గియున్నను, (నూనెనునీళ్లలో వైచిన తళతళమనివ్యాపించుబిందువుచంద్రిక) వమనములో నట్టిచంద్రిక కల్గియున్నను, రక్తముతోనైనను మలముతోనైనను కూడి వెడలినను, చీముతో గూడియున్నను, నొప్పియు శ్వసకాసంబులును కల్గియున్నను, మనుజుని చంపును. చాలకాలమునుండియు ఆనువర్తించియుండువాంతియుచంపును.

☞ తృష్ణారోగమున రిష్టలక్షణములు. ౨౦ ☞

తృష్ణాఽన్యరోగక్షపితం బహిర్బాహ్వం విచేతనమ్. ౨౦
ఇతరరోగములతో శరీరము కృశించి నాలుక బైటవెడలి ప్రజ్ఞతప్పియుండు

వానికి గలిగినదప్పి చంపును.

☞ మదాత్యయమున రిష్టలక్షణములు. ౨౧ ☞

మదాత్యయోఽతిశీతార్ద్రం క్షీణం త్రైలప్రభాసనమ్,

మదాత్యయమున మిక్కిలి చలిచే బాధకలిగినను, శరీరము మిక్కిలి కృశించినను, నోరు నూనెపూసినవిధముగ జిడ్డుకలిగియున్నను తప్పక చంపును.

☞ ఆర్శ్యరోగమున రిష్టలక్షణములు. ౨౨ ☞

ఆర్శ్యాసి పాణిపన్నాభిగుదముష్కాస్యశోఘినమ్. ౨౨

హృత్పాష్ట్యాఽజ్జరుజాచ్ఛర్దిసాయుపాకజ్వరాతురమ్,

ఆర్శ్యరోగమునందు పాదములు హస్తములు నాభిగుదసానము వృషణములు ముఖము ఈశ్వలములయందు వాపుకలిగినయెడ చంపును. మరి యు హృదయమునందును ఇరు ప్రక్కలయందును ఇతరావయవములయందును నొప్పికలిగినను, వాంతి యధికమైనను, గుదము వుండైనను జ్వరము తీవ్రముగవ్యాపించినను ఆర్శ్యరోగము మనుజుని తప్పక చంపును.

☞ అతీసారమునగు రిష్టలక్షణములు. ౨౩ ☞

అతీసారో యక్పత్పిణ్డమాంసధావసమేదకైః ౨౩
తుల్యస్తైలఘ్నతక్షీరదధిమజ్జవసాఽఽవైః,

మస్తులుజ్జగిషీపూయవేపవారామ్బునూక్షికైః. ౮౧
 అతిసారరోగమున యక్కర్పిండమును, మాంసమును కడిగినసేకను బోలియు, నల్లగను విరేచనములగుచున్న మరణమునొందును. తైలమును, నేతిని, పాలను, పెరుగును, మజ్జను, వస (చూరనరము)ను, మధ్యమును. మస్తులుంగమును, మషిని, చీమును, వేసవారమును కాంజీకమును, తేనెనుబోలి విరేచనము లగుచున్నను, అతిసారము తప్పక చంపును.

అతిసారమున మరకొన్ని రిష్టలక్షణములు. ౧౯

అతిరక్తసేతస్నిగ్ధ పూత్యచ్చఘనవేగనః,
 కర్మః ప్రస్రవణ ధాతుా నిష్పూరిపోఽథ వాఽతివిత్. ౮౨
 తనుచూక్షా మక్షా క్రాన్తో రాజీహుగచ్ఛక్తి ర్ద్యుషః,
 శీఘ్రసాయుషలిం ముక్తనాలం పాన్వస్థిచూటమ్. ౮౩
 స్తస్తసాయుం బలక్షణమన్న మేవోపవేశయణ,
 సత్ప్రౌశ్వాపజ్వరచ్చర్దిదాహానాహస్ర వాహికః. ౮౪

మిక్కిలి రక్తవర్ణంబును సితవర్ణంబును ప్నిగ్ధంబును దుర్గంధయుక్తంబును నీళ్లవలె పలుచనయునై మిక్కిలి తీవ్రమైన వేదనతోగూడి నానావిధవర్ణములు కలిసిన చిత్రవర్ణముకలిగి రసరక్తాదిధాతువులను పురీషములేకయే ప్రవింపజేయుచున్నను, లేక అధికముగ పురీషముతోగూడి ధాతువులను ప్రవింపజేసినను, తంతువలె తీగెలు నాగుచు చీములు వ్యాపించి రేఖలతోగూడి నీళ్లలోబోసినతైలబిందువులవలె తళతళలాడుచు విరేచనములైనను, గుదమునందు వఖలు శిథిలములై యున్నను, గుదనాళము బంధనము లేకయున్నను, కీళ్లయందును, అస్థులయందును, పోటుకలిగియున్నను, గుదర్వారము జారియున్నను, శరీరబలముక్షీణించియున్నను, భుజించినయన్నము జీర్ణముకాక విరేచనమగుచున్నను, అట్టివిరేచనములగునపుడు దప్పియు, శ్వాసంబును, జ్వరంబును, వాంతియు, మంటయు, కడుపుబ్బరంబునుకలిగి మిక్కిలి ముక్కుచు విరేచనములైనను అట్టియతిసారము చంపును.

అశ్మరీరోగమున గలుగు రిష్టలక్షణములు. ౨౦

అశ్మరీ శూనవృషణం బద్ధమాత్తం రుజార్దితమ్,
 అశ్మరీరోగమున వృషణములు వాచి మూత్రము బంధించి మిక్కిలి తీవ్రమైన నొప్పితో బాధకలిగినయెడ అట్టిఅశ్మరీరోగము మనుజుని తప్పక చంపును.

ప్రమేహమున గలుగు రిష్టలక్షణములు. ౨౧

మేహస్తృప్తదాహాపిటికా మాంసకోథాఽతిసారిణమ్. ౮౫

ప్రమేహమునందు దప్పి, మంట, పిటిక, మాంసము కుళ్లి అధికముగ మూత్రమున వెడలట, ఈ యుపద్రవములు కలిగినయెడ నట్టి ప్రమేహము చంపును.

◀◀ ప్రమేహపిటికా రిష్టలక్షణములు. ౧౯ ▶▶

పిటికా మర్తహృత్ప్రృష్టస్తనాంసగుదమూర్ధగాః,
పర్వపాదకరస్థా వా మణ్డోత్సాహిం ప్రమేహిణమ్. ౮౬

సర్వం చ మాంససంకోచదాహతృష్ణామదజ్వలైః,
విసర్పమర్తసంరోధహిక్త్యాశ్వాసోభ్రమక్లమైః. ౮౭

ప్రమేహపిటికలు మర్తస్థలములయందైనను హృదయమునందైనను వీపునందైనను భుజశిరములయందైనను గుదమునందైనను శిరస్సునందైనను కలిగిన చంపును. మరియు కీళ్లయందును పాదములయందును చేతులయందును బుట్టినపిటికలు ఉత్సాహము మందగించి ప్రమేహవ్యాధిచే పీడితుని చంపును. మరియు ప్రమేహపిటికకలిగిన వానికి శరీరమున మాంసము ముడుచుకొనుట, మంట, దప్పి, మదము, జ్వరము, విసర్పము, మర్తరోధము, ఎక్కిళ్లు, శ్వాసము, భ్రమము, బడలిక, ఆసు నీయుపద్రవములు కలిగినచో, అట్టిపిటికలు చంపును.

◀◀ గుల్మమునగలుగు రిష్టలక్షణములు. ౧౯ ▶▶

గుల్మః పృథుపరీణాహః ఘనః కూర్త ఇవోన్నతః,
సీరానద్ధో జ్వరచ్ఛర్ది హిక్త్యాక్త్యానరుజాన్వితః. ౮౮

కాసవీనసహృల్లాసశ్వాసాఽతీసారశోఫవాః,

గుల్మము గొప్పదై మిక్కిలి విశాలముగనుండి తాబేలువలె నన్నతమై సీరలచే వ్యాపింపబడి, జ్వరము, వాంతి, ఎక్కిళ్లు, కడుపుబ్బరము, నొప్పి, కాసము, వీనసము, హృల్లాసము, శ్వాసము, అతిసారము, శోఫము, ఆసు నీయుపద్రవములు కలిగినయెడ ఆగుల్మము చంపును.

◀◀ ఉదరరోగమున రిష్టలక్షణములు. ౧౯ ▶▶

విఙ్ఘాత్రసంగ్రహశ్వాసశోఫహిక్త్యా జ్వరభ్రమైః. ౯౯

మూర్ఛచ్ఛర్ద్యతినారైశ్చ జఠరం హన్తి దుర్బలమ్,

శూనాక్షం కుటిలోపస్థం ఉపక్లిన్నతనుత్వచమ్. ౯౦

విరేచనహతానాహమానహ్యంతం పునఃపునః,

ఉదరవ్యాధికల మనుజుడు బలహీనుడై కనుపొట్టులు వాచి వస్తిమేధ్రము వృషణములుమున్నగునవి వక్రములై శరీరంబును చర్మంబును చెనుటచేతడిసి విరేచనములై నపుడు కడుపుబ్బరముతగ్గి మరల మాటిమాటికికడుపుబ్బరించుచుండుతరి, అట్టియుదర

వ్యాధి తప్పక చంపును. మరియు మలమూత్రములు బంధించుట, శ్వాసము, శోఫము, ఎక్కిళ్లు, జ్వరము, భ్రమము, మూర్ఛ, వాంతి, అతిసారము, అను నీయుపద్రవములు కలిగినయెడ ఉదరవ్యాధి చంపును.

పాండురోగమున రివ్వలక్షణములు. ౭౭

పాండురోగః శ్వయంధుమాకా పీతాక్షీనఖదర్శనమ్. ౯౦

పాండురోగమునందు వాపుకలిగి కన్నులును గోళ్లును పచ్చనై కంఠికగపడు పదార్థములన్నియు పచ్చగ నగపడుచున్నయెడ అట్టిపాండురోగము రోగిని చంపును.

శోఫమునగలగు రివ్వలక్షణములు. ౭౮

తస్మాదాహోఽరుచిచ్ఛర్దిమూర్ఛాత్పానాఽతిసారవాక్, అనేగోపద్రవయుతః పాదాభ్యాం ప్రసృతో నరమ్. ౯౨

నారీం శోఫో ముఖాద్ధన్తి కుక్షీగుహ్యదుభావసి, రాజీచితస్సృవ్ణాఛర్దిజ్వరశ్వాసాఽతిసారిణమ్. ౯౩

మైకము, తాపము, అరోచకము, వాంతి, మూర్ఛ, కడుపుబ్బరము, అతిసారము అను నివికలిగి జ్వరముమున్నగు ననేగోపద్రవములతో గూడి పురుషులకు పాదముల నుండి వైకివ్యాపించినశోఫము పురుషుల జంపును. స్త్రీలకు ముఖమునుండి క్రిందికి వ్యాపించి వైజెప్పినలక్షణములతో గూడినశోఫము చంపును. కుక్షీయంచైనను గుహ్యము నంచైననుపుట్టి శరీరమునందెల్ల వ్యాపించుశోఫము స్త్రీనైనను పురుషునైనను అపశ్యము చంపును. మరియు వాపునందు వాంతి, జ్వరము, శ్వాసము, అతిసారము, అను నీయుపద్రవములుకలిగిన శోఫరోగిని, చేఖలతోగూడి నీరుమున్నగువానిని స్రవించు వాపుతప్పక చంపును.

శోఫరోగమున రివ్వలక్షణములు. ౭౯

జ్వరాఽతిసారౌ శోఫాస్తే శ్వయంధుర్వాతయోః క్షయే, దుర్బలస్య విశేషేణ జాయస్తేఽన్తాయ దేహీనః. ౯౪

శోఫము స్వతంత్రముగ తొలుతపుట్టి దానియంతమున నుపద్రవములంగ జ్వరంబును అతిసారంబును కలిగినను, జ్వరంబును అతిసారంబును స్వతంత్రములంగ తొలుత సంభవించి వానికి ఉపద్రవముగ శోఫకలిగినను రోగి యంతము నొందును. వైజెప్పిన జ్వర, అతిసార, శోఫములుమూడును ఒక్కనికీ కలిగినవాడును మృతినొందును. ఈ మూడును బలహీనునకు కలిగినచో నారోగి అతిశీఘ్రముగ మృతుడగును.

శోభరోగవికృతి. ౧౧

శ్వయంభుర్యస్య పాదస్థః పరిస్రస్తే చ సిణ్ణికే,
సీదతస్సక్థినీ చైవ తం భిషక్ పరివర్జయేత్. F4

వాపు పాదములపై కలిగి సిక్కులు స్వస్థానమునుండి జారి తొడలు సన్నగించిన యెడ నారోగిని చికిత్సజేయందగదు. (ఆవ్యాధిచంపునుకావున చికిత్సజేయమానవలెనని భావము.)

ఆననం హస్తపాదం చ విశేషాద్యస్య శుష్యతః,
శూయేతేవా వినా దేహాత్ సమాసాత్ యాతిపంచతామ్ F5

ఎవనికి ముఖంబును హస్తపాదములును విశేషముగ కృశించి తక్కినశరీరము కృశతనొందకున్నను, వైశిష్ట్యనల్లములయందుమాత్రము వాపుకలిగియున్నను అట్టి మనుజుడు ఒకమాసమునకులాభల మృతినొందును.

విసర్పమునగలుగు రిష్టలక్షణములు. ౧౨

విసర్పః కాసవై వర్ణ్యజ్వరమూర్ఛాఙ్గభ్రజ్జవాణ్,
భ్రమాస్యశోషవృల్లాసదేహసాదాఽతిసారవాణ్. F6

విసర్పరోగమున కాసము, వివర్ణత, జ్వరము, మూర్ఛ, అంగభంగము, భ్రమము, నోఠెండుట, ఓకరింతలు, శరీరము కృశించుట, అతిసారము, అను నీయుపద్రవములు కలిగినయెడ రోగిని చంపును.

కుష్ఠవ్యాధిరిష్టలక్షణములు. ౧౩

కుష్ఠం విశీర్యమాణాఙ్గం రక్తనేత్రం హతస్వరమ్,
మన్దాగ్నిం జస్తుభిర్జుప్తం హన్తి తృష్ణాఽతిసారిణమ్. F7

కుష్ఠరోగమున అవయవములు కుళ్లియూడుచున్నను, కంఠస్వరము మారి కన్ను తెఱ్ఱనై జఠరాగ్ని మందగించి శరీరమునందలి వ్రణములలో పురుగులుపట్టినను నాకూర వ్యాధి చంపును. మరియు తీవ్రమైనదస్పియు అతిసారంబును కలిగినను చంపును.

మఠికోన్ని వ్యాధులరిష్టలక్షణములు. ౧౪

వాయుస్సుప్తత్వచం భగ్నం కఫశోఫరుజాతురమ్,
వాతాస్త్రంమోహమూర్ఛాయ మదస్వప్నజ్వరాన్వితమ్. F8
శిరోగ్రహఽరుచిశ్వాససంకోచస్ఫోటకోభవత్,
శిరోరోగోఽరుచిశ్వాసమోహవిడ్భేదతృప్తభ్రమైః. ౧౦౦

వాతము చర్తముపై స్వర్పజ్ఞానములేకయుండినను, శరీరమునందలి యెముకలు విరిగినను, కఫమునకును శోఫమునకును సంబంధించినరోగములు కలిగియున్నట్లు

చంపును. మోహము (చిత్తనాశము), మూఢు, మదము (తిక్కయెత్తినట్లుండుట), నిద్ర, జ్వరము, అను నీయుపద్రవములతో గూడిన వాతరక్తము చంపును. మరియు శిరోగ్రహము, ఆరోచకము, శ్వాసము, అవయవములు ముడుచుకొనుట, పగులుట, కుళ్లుట, అను నీయుపద్రవములు కలిగిన వాతరక్తంబును చంపును. ఆరుచి, శ్వాసము, మోహము, మలము ఉండవలె వెడలుట, దస్వి, భ్రమము, అను నీయుపద్రవములతో గూడినశిరోరోగము చంపును.

❖ రోగసామాన్యముగ రిష్టలక్షణములు. ❖

ఘ్నన్తి సర్వామయాః క్షీణస్వరథాతుబలానలమ్,
శరీరబలములు క్షీణించి కంఠస్వరంబును రసాదిధాతువులను అగ్నిబలంబును నశించినవారికి ఏరోగములు స్ఫుల్బములుగ వచ్చినను అవి చంపక మానవు.

❖ వాతాదివ్యాధులయందు రిష్టలక్షణములు. ❖

వాతవ్యాధిరపస్తారీ కుష్ఠీ రక్త్యధరీ ఊయా. ౧౦౧
గుల్మీ మేహీ చ తాక్షణాణా వికారేఽల్పేఽపి వర్జయేత్,
వాతవ్యాధి, అపస్తారము, కుష్ఠవ్యాధి, రక్తపిత్తము, ఉదరరోగము, ఊయరోగము, గుల్మము, ప్రమేహము, ఈవ్యాధులలో నేవ్యాధికలవారైనను రక్తమాంసబలములు క్షీణించియుండుచేని వారికిస్ఫుల్బమైనవికారము, కల్లినను మృతినొందెదరు. కావున వారికి చికిత్స జేయదగదు.

❖ వ్యాధిసామాన్యముగ వేరొక రిష్టలక్షణము. ❖

బలమాంసక్షయస్తీవ్రః రోగవృద్ధిరరోచకః. ౧౦౨
ఋస్యాతురస్య లక్ష్యస్తే త్రీ పయోన్న స జీవతి,
ఏరోగికి శరీరమునందలి బలమును మాంసంబును మిక్కిలి తీవ్రముగ క్షీణించి, రోగము. తీవ్రముగ వృద్ధినొంది, ఆరోచకము కల్గియుండునో ఆరోగి మూడుపక్షములకు పైని జీవింపడు.

❖ వాతాఽష్ఠీల రిష్టలక్షణములు. ❖

వాతాష్ఠీలాఽతిసంవృద్ధా తిష్ఠన్తీ దారుణా హృది. ౧౦౩
తృష్ణయా తు పరితస్య సద్యో ముష్ణాతి జీవితమ్,
వాతాష్ఠీలయనువ్యాధి మిక్కిలి వృద్ధినొంది మిక్కిలిదారుణమై హృదయము ననేయుండి అట్టిరోగి మిక్కిలి తీవ్రమైనదస్విచే బాధపడుచుండిన ఆప్పుడే మృతినొందును.

◀ వాతము యొక్క వికృతి చేగల్గు రిష్టలక్షణములు. ౧౦౬

శైథిల్యం సిద్ధి కే వాయుః సీత్యా నాసాంచ జిహ్వాతామ్. ౧౦౪
క్షీణస్యామ్య మన్యే వా సద్యో ముష్ణాతి జీవితమ్,

వాతము ప్ర కుశితమై పిక్కలను శిథిలములుగ జేసి, ముక్కును వంకరగ జేసి, మెడ వెనుక ప్ర క్కనుండును. న్యాలనునరములను లాగిపట్టినయెడ శరీరభాతువులు క్షీణించి యుండురోగి యాక్షణముననే మృతిజెందును.

◀ వాతవైకృతి రిష్టలక్షణములు. ౧౦౭

నాభీగుదావ్రం గత్వా వంక్షణౌ వా సమాశ్రయన్. ౧౦౫
గృహీత్వా పాయుష్పాదయే క్షీణదేహస్య వా బలీ,
మూర్తా వ స్తిశిరోనాభిం విబధ్య జనయన్ రుజామ్. ౧౦౬

కుర్వన్ వంక్షణయోశ్శూలం తృష్ణాం భిన్నపురీషతామ్,
శ్వాసం వా జనయన్ వాయుః గృహీత్వా గుదవంక్షణమ్. ౧౦౭
వితత్య పర్శుకాగ్రాణి గృహీత్వోర్వరశ్చ మారుతః,
స్తిమితస్యాతతాక్షస్య సద్యో ముష్ణాతి జీవితమ్. ౧౦౮

వాతము నాభిని గుదమునకును మధ్య ప్ర దేశమున జేరి గెజ్జలయందు వ్యాపించినయెడ నపుడే చంపును. వాతము బలిష్ఠమై గుదమును హృదయమును బంధించినపుడు మనుజుడు క్షీణించిన శరీరముకల్దియున్నయెడ అప్పుడే మృతినొందును. వాతము మలములను వ స్తిద్వారమును నాభిని బంధించి తీవ్రమైనబాధ కల్పించినయెడ అప్పుడేమృతి నొందును. గెజ్జలయందు తీవ్రముగ నొప్పిని కల్పించి దప్పినిపుట్టించి మలమును ఉండలుగ వెడలించిన అప్పుడే మృతినొందును. వాతము గుదమును గెజ్జలను బంధించి శ్వాసమును పుట్టించినయెడ అప్పుడే ప్రాణముల హరించును. వాతము బలిష్ఠమై ప్రక్కలనుండుపర్శుకాస్థులకొసలను వ్యాపించి రొమ్మునుపట్టినపుడు మనుజుడు నిశ్చలముగనుండి కన్నులు వెదవిగ (మిడిగుడ్లువడి) నున్నపుడు వాతము అప్పుడే తప్పక జీవితమును హరించును.

◀ జ్వరవికృతి చేగల్గు రిష్టలక్షణము. ౧౦౯

సహసా జ్వరసంతాపః తృష్ణామూర్ఛాబలక్షయః,
విశ్లేషణం చ సద్ధీనాం ముమూర్షో రుసజాయతే. ౧౦౯

జ్వరసంతాపము శీఘ్రముగ వ్యాపించి దప్పియు మూర్ఛయు కలిగి శరీరబలము క్షీణించి కీర్ణ సడలియున్నయెడ అప్పుడే మృతినొందును.

❀ కఫజ్వరమునగుగు రిష్టలక్షణము. ❀

గోసర్గేవదనాద్యస్య స్వేదః ప్రచ్యవతే భృశమ్,
లేపజ్వరోఽతస్య దుర్లభం తస్య జీవితమ్. ౧౧౦

పశువులను విడచు (వ్రభాత) సమయమున కఫజ్వరముచేబాధింపబడిన వానికి ముఖమునుండి చెమట మిక్కిలి వడియుచున్నయెడ వాడు జీవించుట యరుదు. (బ్రతు కడనిభావము.)

❀ మసూరికలగుగు రిష్టలక్షణము. ❀

ప్రవాళగుళికాభాసా యస్య గాత్రే మసూరికాః,
ఉత్పద్యాఽశు వినశ్యన్తి న చిరాత్స వినశ్యతి. ౧౧౧

ఎవని శరీరమున పవడపుపూసలవంటికాంతియు ఆకారమునుకలిగిన మసూరికకు పుట్టి ఆప్పుడే కనుబడక : యణిగిపోవునో ఆమనుజుడు శీఘ్రముగ మృతినొందును.

❀ విస్ఫోటకములగుగు రిష్టలక్షణములు. ❀

మసూరవిదళప్రఖ్యాః తథా విద్రుమసన్నిభాః,
అస్తర్వక్త్రాః కిణాభాశ్చ విస్ఫోటా దేహనాశనాః. ౧౧౨

స్ఫోటకములు చిరునెనగల బడ్డలవలెనుండి పగడములవంటికాంకికలిగి వాని ముఖములు లోపలనే యణిగి మచ్చలవలె నున్నయెడ శరీరమును నశింపజేసి రోగిని చంపును.

❀ కామలా రిష్టలక్షణములు. ❀

కామలాక్షోర్ముఖం పూర్ణం శబ్దయోర్తు క్తమాంసతా,
సంత్రాసశ్చోష్ణతాక్లే చ యస్య తం పరివర్జయేత్. ౧౧౩

కామల కన్నులయందు వ్యాపించి ముఖము స్థూలమై కణతలయందు మాంసము నశించి శరీరమునంజెల్ల ఉష్ణముకలిగి రోగి యులికి పడుచున్నయెడ ఆరోగి జీవింపడు.

❀ మరియొక రిష్టలక్షణము. ❀

అకస్తాదనుధావచ్చ విఘృష్టం త్వేక్సమాశ్రయమ్,

ఏదైన చర్మము నాశ్రయించియున్నప్పుడు దానిని చేత తుడిచినను మరల నిష్కారణముగ వ్యాపించుచున్న నామనుజుడు బ్రతుకడు.

❀ వ్రణసామాన్యమునందు రిష్టలక్షణములు. ❀

యో వాతజో న శూలాయ స్యాన్న దాహాయ పిత్తజః, ౧౧౪
కఫజో న చ పూయాయ మర్షజశ్చ రుజే న యః,

అచూర్ణశూర్ణకర్ణాభో యత్రాకస్థాచ్చ దృశ్యతే. ౧౧౫
రూపం శక్తిధ్వజాదీనాం సర్వాస్తాన్ వర్జయేద్విణాన్,

వాతప్రకోపమునబుట్టిన ప్రణమున నొప్పిలేకున్నను, పిత్తమువలనబుట్టిన ప్రణమున మంటలేకున్నను, కఫమునబుట్టిన ప్రణమునందు చీములేకున్నను, మర్దస్థలముల బుట్టిన ప్రణమునందు తీవ్రమైనబాధలేకున్నను, ఆ ప్రణములు మరణమునొందించును. మరియు ప్రణముపై కారణములేకయే పొడిచల్లినవిధముగనున్నను, ప్రణముయొక్క రూపము శక్తిధ్వజము మున్నగువానియాకారమును బోలియున్నను, ఆ ప్రణములన్నియు మరణమునొందించును కావున చికిత్స జేయండగదు.

ఇచ్చట నీనిర్ణయము నెరుంగవది:— ప్రణములయందు వాతముచే శూలంబును, పిత్తముచే తాపంబును, కఫముచే చీమును కలుగుట సహజము. దానికి వ్యత్యయముగ వాతప్రణమున శూలంబును, పిత్తప్రణముల మంటయు, కఫప్రణముల చీమును కలుగకుండుట స్వభావవిరుద్ధము కావున నివిరిష్టలక్షణములు. మరియు మర్దస్థలముల బుట్టిన ప్రణములయందు తీవ్రమైనబాధ యవశ్యముకలుగవలసియుండ కలుగకుండుటయు స్వభావవిరుద్ధము. కావున నీలక్షణములబట్టి బాధలేకున్న దనితలచి సంతసింపక రిష్టలక్షణములుగ నెరుంగవలెనని భావము.

— ౧౧౬ భగందరమున రిష్టలక్షణములు. ౧౧౬ —

విన్యాత్ర మారుతవహం క్రిమిణం చ భగన్దరమ్. ౧౧౬

భగందరద్వారముండి మలమూత్ర వాతములు వెడలుచున్నను, అట్టి ప్రణమున పురుగులు పుట్టినను భగందరము అవశ్యము చంపును.

— ౧౧౭ రోగసామాన్యములైన కొన్ని రిష్టములు. ౧౧౭ —

ఘట్టయన్ జానునా జాను పాదావుద్యమ్య పాతయన్,
యోఽపాస్యతి ముహూర్వక్త్రం ఆతురో న స జీవతి. ౧౧౭

వ్యాధిచేపీడితుడగుమనుజుడు మోకాలిచే మోకాలునొరయుచున్నను, పాదములపైకెత్తి క్రింద కొట్టుచున్నను, కారణములేకయే నోరునిటునటు త్రిష్టచున్నను. ఆరోగి బ్రతుకడు.

దనైశ్చివ్దన్నఖాగ్రాణి త్రైశ్చ కేశాన్ తృణాని చ,
భూమిం క్థాప్సేన విలిఖన్ లోష్టం లోష్టేన తాడయన్. ౧౧౮
హృష్టరోమాస్తాన్ద్రీ మూత్రః శుష్కకాసీ జ్వరీ చ యః,
ముహూర్హున్ సన్ ముహూః క్షేడన్ శయ్యాం పాదేన హన్తి యః.

ముహుశ్చిద్రాణి విమృశక్ ఆతురోనసజీవతి.

౧౧౯

జ్వరమునందు ఒడలు పులకలెత్తి మూత్రముచిక్కనైవెడలుచు పొడిదగుకలిగిన రోగితనపండ్లచేత గోళ్లను కొరుకుచున్నను, దస్తములచేనైనను గోళ్లచేనైనను వెండుకలను తృణములను త్రుంచుచున్నను, భూమిని పుల్లచేగీచుచున్నను, మట్టిపెళ్లను ఇంకొకమట్టిపెళ్లచేత తాటించుచున్నను, కారణములేకయే మాటిమాటికి నవ్వుచున్నను, లేక యేఱుచున్నను, పడకను తనపాదముచే కొట్టుచున్నను, నిష్కారణముగ తన శరీరమునందలినాసాదిరంధ్రములతడవికొనుచున్నను, ఆరోగి నిశ్చయముగ జీవింపడు.

౧౧ కొన్నిసామాన్య రిష్టలక్షణములు.

మృత్యువే సహసా౨౨ ర్తస్య తిలకవ్యంగవిప్లవః.

౧౨౦

ముఖేదస్తనఖే పుష్పం జతరే వివిధాస్సిరాః,

రోగికి తటాలున తిలకము (మచ్చ) బిననువ్యంగము (మంగు) బినను ముఖముపైపుట్టినయెడ మరణమునొందును. దస్తములయందైనను గోళ్లయందైనను పువ్వుపంటి మచ్చపుట్టినను ఉదరముపై పలుచెరంగులైనసీరలు తటాలున బుట్టినను మృతినొందును.

ఊర్ధ్వశ్వాసంగతోస్థాణం శ్రూలోపహతవంక్షణమ్.

౧౨౧

శర్క వా౨నధిగచ్ఛస్తం బుద్ధిమా౯ పరివర్జయేత్,

రోగికి ఊర్ధ్వశ్వాసముకల్గి శరీరముపై వేడియుడిగి చల్లబడి గెజ్జలయందు పోటుపుట్టి యిండుకైన సుఖములేక కష్టముపడుచున్న నారోగి బ్రతుకడు. కావున బుద్ధి మంతుడగువైద్యుడు ఆరోగిని విడచుట మంచిది.

వికారాః యస్య వర్ధన్తే ప్రకృతిః పరిహీయతే.

౧౨౨

సహసా సహసా తస్య మృత్యుర్హరతి జీవితమ్,

ఏరోగికి జ్వరాదిరోగములు కారణములేకయే శీఘ్రముగ వృద్ధినొందుచు తనకు స్వభావసిద్ధములై వాడుకలోనుండుగుణములు మారునో ఆరోగిని మృత్యుచేవత తప్పక చంపును.

యముద్దిశ్యాతురం వై ద్యః సమ్పాదయితు మాషధమ్.

౧౨౩

యతమానో న శక్నోతి దుర్లభం తస్య జీవితం,

ఏరోగి నుజ్జేలించి వైద్యుడు ఔషధమును సంపాదించ నుద్యమించి సంపాదించలేకుండునో ఆట్టిరోగి జీవింపడు.

విజ్ఞాతం బహుశస్సిద్ధం విధివచ్చావతారితమ్.

౧౨౪

న సిద్ధ్యత్యైషధం యస్య నాస్తి తస్యచికిత్సితమ్,

ఔషధమును చక్కగజెలిసి శాస్త్రోక్త ప్రకారము వక్రముజేసి పాకమునుజెలిసి దించినను ఔషధముచెడినయెడ ఆయాషధము ఏరోగినుద్దేశించి చేయబడునో అరోగికి చికిత్సలేదు. (బ్రతుకడని భావము.)

భవేవ్యస్యాప ధేఽన్నే వా కల్ప్యమానే విపర్యయః. ౧౨౧
అకస్మాద్వర్ణగన్ధాదేః స్వస్థోఽపి న స జీవతి,

ఏరోగినుద్దేశించి కషాయఘృతలేహాద్యౌషధములనైనను, ఆహారవదార్థముల నైనను వక్రముజేయనప్పుడు షర్ణముగంధమునున్నగునవి కారణములేకయే విరుద్ధముగ మారునో అట్టిమనుజుడు స్వస్థతనున్ను జీవించును.

నివాతే సేధనం యస్య బ్యోతిశ్శాస్త్ర్యపశామ్యతి. ౧౨౨
ఆతురస్య గృహే యస్య భిదన్తే వా పతన్తి వా,
అతిమాత్రమమత్రాణి దుర్లభం తస్య జీవితమ్. ౧౨౩

గాలిలేక నిశ్చలమైన ప్రదేశముననుండు అగ్నులుమున్నగునవి సమీధలు మున్నగునవి వృద్ధికరపదార్థములను తనంతననే నిష్కారణముగ నణిపోయిన నాగృహముననుండురోగియైనను స్వస్థుడైనను తప్పక మృతినొందును. మరియు నెవ్వనిగృహమునందు పాత్రలుమున్నగునవి కారణములేకయే పగులునో లేక పైనుండి క్రిందపడునో ఆగృహముననుండురోగి బ్రతుకుటలేదు.

◀ ఆత్రేయమతమున రిష్టలక్షణములు. ౧౨ ▶

యం నరం సహసా రోగో దుర్బలం పరిముఖ్యతి,
సంశయం ప్రాప్తమాత్రే యో జీవితం తస్య మన్యతే. ౧౨౪

మిక్కిలి బలహీనస్థితినుండు ఏరోగిని రోగము తటాలన విడచిపోవునో అట్టి రోగిజీవితము సంశయమున నుండునని యాత్రేయమహర్షి నమ్మతము.

◀ రోగిమరణనిర్ణయమును చెప్పదగదనుట. ౧౨ ▶

కథయేన్నైవ పృష్టోఽపి దుశ్శ్రీవం మరణం భిషక్,
గతాసోః బన్ధుమిత్రాణాం న చేచ్ఛేత్తం చికిత్సితుమ్. ౧౨౬

రోగి మరణమునకు సిద్ధముగనున్నప్పుడు వానిబంధువులును మిత్రులును 'ఈ రోగిజీవించునా? లేదా?' అనివైద్యుని అడిగినను వైద్యుడు వానిమరణమును వారికి చెప్పకూడదు. అట్టిమరణవార్తవిని రోగిబంధుమిత్రాదులు సంకపింతురుకావున చెప్పదగదు. కాని అట్టిస్థితినుండురోగికిమాత్రము చికిత్సచేయంజనదు.

❧ రిష్టలక్షణములు కల్గినప్పుడు రోగినివిడచుటకు కారణములు. ❧

యమదూతపిశాచాద్యైః యత్పరాసురపాస్యతే,
ఘ్నద్భిరౌషధవీర్యాణి తస్మాత్తం పరివర్జయేత్. ౧౩౦

రోగికి రిష్టలక్షణములు కానవచ్చినపుడు యమదూతలు పిశాచములు మున్నగు వారు ఔషధములవీర్యమును నిష్ఫలములుగ చేయుదురు. కావున వీర్యవంతములగు సౌషధములు తమతమకృత్యముల జేయనేరక నిర్వీర్యములబోలె ప్రయోజనదూరములై యుండును, కావున అట్టిస్థితియందు వైద్యుడు రోగికి చికిత్సజేయక విడుచుట చాల మంచిది.

❧ రిష్టలక్షణపరిజ్ఞానావశ్యకత. ❧

ఆయుర్వేదఫలం కృత్స్నం యదాయుర్జ్ఞే ప్రతిష్ఠితమ్,
రిష్టజ్ఞానాదృతస్తస్మాత్ సర్వదైవ భవేద్భిషక్. ౧౩౧

ధాతువులను సమస్థితినుంచి రోగాదుల నివర్తింపజేసి ఆయువును పరిపాలించుట ఆయుర్వేదమునకు ముఖ్యమైన ప్రయోజనము. అట్టియాయుర్వేదఫలము ఆయువు యొక్కపరిస్థితిని చక్కగ తెలిసినవైద్యునియధీనమైయుండును. ఆయువుయొక్క పరిస్థితి రిష్టలక్షణముల నెరుంగనివైద్యునకు చెలియబోదు. కావున వైద్యుడు ఎల్లప్పుడు రిష్టలక్షణ పరిజ్ఞానమునందు మిక్కిలి యాదరముకల్గియుండుట యావశ్యకము.

❧ మరణముసంభవించుటకు ముఖ్యకారణము. ❧

మరణం ప్రాణీనాం దృష్టం ఆయుః పుణ్యోభయక్షయాత్,
తయోరప్యక్షయాద్దృష్టం విషమా పరిహారిణామ్. ౧౩౨

సకలప్రాణులకును, ఆయువును, తొలిజన్మమున తాజేసినపుణ్యమువలనను ఈ రెండిటినుముదాయమువలననువృద్ధినిొందును. అట్టి ఆయువును, పూర్వముజేసినపుణ్యంబును లేక ఆయుఃపుణ్యములరెండును తీణించినపుడు మనుజులకు మరణము సంభవించును. మరియు అట్టిఆయువును పుణ్యంబును తీణించకున్నను విషమములగు మదించిన యేనుగులు సింహములు పెద్దపులులు సర్పములుమున్నగువానివలన నాపత్తులు సంభవించనియక కాపాడకున్నప్పుడు మరణముసంభవించును. (ఆయువుతీణించకున్నను పుణ్యము నశింపకున్నను విషజంతువులుమున్నగువానివలన నాపత్తులు సంభవించక కాపాడుకొనని పక్షమున నట్టియాగంతు కారణములచే మరణము సిద్ధముగ సంభవించుననిభావము).

ఇతి శ్రీవాగ్భటవిరచితే అష్టాంగహృదయశారీరే పంచమోఽధ్యాయః

షష్ఠాధ్యాయము.

అవ:—పై యధ్యాయమున మరణము కాలనియతి ననుసరించి నిర్ణయముగ డెలియజేయు రిష్టలక్షణములు వివరింపబడియె. ఈ యధ్యాయమున రోగిచే బంపబడిన నేవకునిమూలమునను రోగియింటికి పోవునప్పుడు త్రోవలోగల్గుశకునవిశేషములచేతను సంభవించుశుభాశుభఫలములు తెలుపబడును.

సూ. ఆథా2త్రో దూతాదివిజ్ఞానీయం శారీరం వ్యాఖ్యాస్యామః.

వికృతివిజ్ఞానీయాధ్యాయమును జెప్పినపిదప దూతాదివిజ్ఞానమునకుసంబంధించిన శారీరమును డెలుపునధ్యాయమును జెప్పెదననిభావము.

రోగిచే వైద్యునియొద్దకు బంపబడిన స్త్రీయైనను పురుషుడైనను దూతశబ్దముచే చెప్పబడును. ఆదిశబ్దముచేత వైద్యుడు తనయిల్లు వెడలి రోగియింటికి బోవునంతలో మార్గమధ్యమునను, పోయిచేరినవెనుకను వైద్యునకు గానంబడువినబడు శుభాశుభ సూచకశకునములన్నియు గ్రహింపబడును. అట్టిదూతాదులకు సంబంధించిన నిశ్చయ జ్ఞానమునకు హితమైయధ్యాయము దూతాదివిజ్ఞానీయము. దూతాదివిజ్ఞానమునకు అనుకూలమై శరీరసంబంధమైనవిషయమును డెలుపునధ్యాయమును వివరముగ జెప్పెదననిభావము.

౨౦ దూతలక్షణము. ౨౧

పాషణ్డౌశ్రమవర్ణానాం సవర్ణాః కర్తసిద్ధయే,
త ఏవ విపరీతాస్య్యుః దూతాః కర్తవిపత్తయే.

శివకేశవులయందు భేదబుద్ధిచే పరస్పరద్వేషబుద్ధికలవారు పాపండులు. బ్రహ్మచర్యము, గారహస్యము, వానప్రస్థము, సన్యాసముననినాల్గు ఆశ్రమములు. బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యశూద్రులను నాల్గుజాతులు. (ఇవియే నాల్గువర్ణములు). అట్టిపాపండులకును, బ్రహ్మచర్యాది ఆశ్రమస్థులకును బ్రాహ్మణాదివర్ణములవారికిని వారివారికి సమాన వర్ణములైనవారు వైద్యునకు బంపు దూతలుగనున్నయెడ ఆరోగ్య రూపకర్తసిద్ధిచేకూరునని యెరుంగునది. (అనగా పాపండులకు పాపండులును, బ్రహ్మచారికి బ్రహ్మచారియు, బ్రాహ్మణునకు బ్రాహ్మణుడును దూతగనుండవలెననుట. ఇతైరంగుననే గ్రహ

స్థాది ఆశ్రమస్థులకును క్షత్రియాదివర్ణులకును సమానవర్ణమువారే దూతలుగ నుండిన కార్యసిద్ధి కలుగునని యెరుంగునది.)

అటుగాక పాపండులకు బ్రాహ్మణాదులు, బ్రహ్మచారి గృహస్థుమున్నగువారికి తద్భిన్నులును దూతలుగనున్నచో వైద్యునకు కర్తసిద్ధి కలుగక రోగికి వివత్తును కలిగించును.

అష్టాంగ హృదయ తలక్షణము. ౧౦

దీనం భీతం ద్రుతం స్రస్తం రూక్షామంగళవాదినమ్,
శక్త్రీణం దణ్డినం షణ్డం ముణ్డశ్శశ్రుం జటాధరమ్. ౨

అమజ్జళాహ్వాయం క్రూరకర్తాణాం మలినం శ్రీయమ్,
అనేకవ్యాధితం వ్యజ్ఞం రక్తమాల్యాఽను లేపనమ్. 3

తైలఽఙ్గాఙ్గితం జీర్ణవివర్ణారైకవాసనమ్,
ఖరోష్ఠ్రిమహిషాయాథం కాష్ఠలోష్ఠ్ఠాదిమర్దినమ్. ౪

నాఽనుగచ్ఛేద్భిషక్సూతం ఆహ్వయస్తం చ దూరతః,

రోగిచే బంపబడిన సేవకుడు దీనుడుగనున్నను, భయపడియున్నను, తొందరపడుచున్నను, భయముతో గూడి పరుషంబులును ఆశుభకరంబులు నగుమాటల బల్యచున్నను, ఆయుధమును చేతబట్టుకొనియున్నను, కఱ్ఱను చేతబట్టియున్నను, నపునకు డుగనున్నను, మీసములను క్షౌరము చేసికొనియున్నను, జడల ధరించియున్నను, ఆ మంగళమైన సేరుకలవాడుగనున్నను, క్రూరమైనవనిచేయుచున్నను, మలినమైనశరీరముకలిగియున్నను, ఆడుదిగనున్నను, అనేకరోగములుకలిగినవాడైనను, అంగహీనుడైనను, ఎఱ్ఱనిపుష్పమాలికలును మైపూతలునుకలిగియున్నను, ఒడలిపై నూనెనైనను బురుదనైనను పూసికొనియున్నను, చింపిగుడ్డలనైనను వివర్ణములైనగుడ్డలనైనను, తడిసిన గుడ్డలనైనను కట్టుకొనియున్నను, గాడిదెనైనను, ఒంటెనైనను, ఎనుబోతునైనను ఎక్కియున్నను, కట్టెలు మట్టిపెళ్లలు మున్నగువానిని చేతితో మర్దనముచేయుచున్నను, దూరముననిలచి పిలుచుచున్నను అట్టిదూతతోమాడి వైద్యుడు రోగిగడకు పోదగదు, (పిలువను వచ్చుటకు వచ్చినభటుడు వైశ్యేస్వినలక్షణములు కలిగియుండునెడ రోగము నివర్తికానోపదు కావున చికిత్సజేయుటకై పోదగదనుట.)

వైద్యునిసితినిబట్టి శుభాఽనుభవకమనిర్ణయము. ౧౧

ఆశస్తచిన్తావచనే నగ్నే చిన్దతి భిన్దతి. ౫
జ్ఞానోనే పావకం పిన్దాన్ పితృభ్యో నిర్వచత్యపి,

సుప్తే ముక్తకచేఽభ్యక్తే రుదత్యప్రయతే తథా. ౬

వైద్యే దూతాః మనుష్యాణాం ఆగచ్ఛన్తి ముమూర్షతామ్,

వైద్యుడు ఆచార్యుడైనచింతితో కూడియున్నపుడును, ప్రకృత్యనుకూల మాటల బల్కుచున్నను, వస్త్రహీనుడైయున్నను, కట్టెలుమున్నగువాని చేచ్చించుచు నైనను చీల్చుచునైననున్నపుడును, ఆగ్నియందు హోమము చేయుచున్నపుడును, పితృదేవతలకు సింహముల బెట్టుచున్నపుడును, నిదురించునపుడును, వెండ్రుకల నిరబోసి యున్నపుడును, అభ్యంగనము జేసికొనునప్పుడును, ఏడ్చుచున్నపుడును, మనస్సు నిల్కడ లేకున్నపుడును, రోగిపంపినదూతలు వైద్యునిపి లువబోయినయెడ అట్టి రోగులు మరణమునకు సిద్ధముగ చున్నవారని యెఱుంగునది.

౧౧ రోగముయొక్క గుణములబట్టి శకునపరీక్ష. ౧౧

వికారసామాన్యగుణే దేశే కాలేఽథవా భిషక్. ౨

దూతముభ్యాగతం ద్వష్ట్యా నాతురం తముపాచరేత్,

రోగికి ఎట్టిగుణములకలరోగము సంభవించియుండునో అట్టిగుణములకల దేశమునందైనను కాలమునందైనను వైద్యుడు రోగి బంపబడిన సేవకుని చూచినయెడ ఆరోగము మిక్కిలి యసాధ్యము కావున చికిత్సజేయ పోజనదు.

కఫముచేగలిగిన జ్వరాదిరోగములు కలరోగిచే బంపబడినసేవకుడు నెయ్యి సీళ్లు మున్నగుద్రవద్రవ్యములనమీపమునైనను ఆనూపదేశమందైనను ఉదయకాలమునందైనను వైద్యునిజూచి పిలిచినయెడ వైద్యుడు చికిత్సజేయ గడంగదగదు. రోగి పితృముచేగలిగినరోగముచే బిడితుడైనయెడ వానిచే బంపబడినసేవకుడు అగ్నినిపాపమునను మధ్యాహ్నకాలమునందును వైద్యునిపిలచిననో రోగము కుదరదు. వాతరోగమునందు రూక్షాదిగుణయుక్తమైన యిసుక రాళ్లుమున్నగునవికలపుదేశమునందైనను సాయంకాలమునందైనను వైద్యునికడ కేగి పిలచిన రోగము అసాధ్యమగును. కావున అట్టిలక్షణముల గమనించి వైద్యుడు చికిత్సజేయ గమకింపవలెను. తక్కినరోగవిశేషములకన్నిటికిని ఆయాగుణములబట్టి దేశకాలములగుణముల ననుసరించి వైద్యుని రీతిగ నిర్ణయించునది.

౧౨ దూతయొక్క చేష్టావిశేషరూపమైన శకునములు. ౧౨

స్పృశన్తో నాభినాసస్య కేశరోమనఖద్విజాః. ౩

గుహ్యస్మృష్టస్తనగ్రీవాజతరాఽనామి కాఙ్గుళి,

కార్వాసబుససీసాస్థికపాలముసలోపలమ్. ౪

మార్జనీశూర్పవైలాస్తభస్తాక్షారదశాతుషాకా,
 రజ్జుపాసత్తులాపాశమన్యద్వాభగ్నవిచ్యుతమ్. ౧౦
 తత్పుర్వదర్శనే దూతాః వ్యాహరన్తి మరిష్యతామ్,

బొడ్డు, తల, ముక్కు, నోరు, వెండ్రుకలు, శరీరముపైఁబడురోమములు, గోళ్లు, దంతములు, గుహ్యము, వీపు, స్తనములు, కంఠము, ఉదరము, చిటికెనవ్రేలికి ప్రక్కవ్రేలు, ప్రత్తి, బుసము, సీసము, ఆస్తి, కుండపెంపలు, రోకలి, రాయి, చీపురుకట్ట, చేట, గుడ్డచెరగు, బూడిదె, బొగ్గులు, వత్తి, పొట్టు, త్రాడు, చెప్పలు, త్రాసు, పాశము, భగ్నములును మ్యుతములునగు ఇతరద్రవ్యములు, వీనిలో దేనినైన చేతతాకుచు వైద్యుని తొలుదొలుత చూచి మాట్లాడి చికిత్సకై సేవకుడు పిలిచిన నారోగి చావసిద్ధముగనున్నవాడని యెఱుంగునది.

☞ కాలవిశేషము చేసిన శుభాఽశుభములు. ☞

తథాఽర్ధరాత్రే మధ్యాహ్నా సస్థ్యయోః పూర్వవాసరే. ౧౧
 షష్ఠీచతుర్థీసవమీ రాహుకేతుదయాదిషు,
 భరణీకృత్తికాశ్లేషాపూర్వార్ద్రావైత్యైవైర్భుతే. ౧౨

మఃము రోగి చే వైద్యుని పిలచుటకై పంపబడిన మరుష్యుడు అర్ధరాత్రియందును, మధ్యాహ్నమునందును, ఉభయసంఘ్య ప్రాతఃకాలనాయంకాలము) లయందును, తొలివారము (ఆదివారము)నాడును, షష్ఠి చవతి నవమి అనునీర్ణలయందును, రాహుకేతువుల ఉదయకాలమునందును, భరణి కృత్తిక ఆశ్లేష పూర్వార్ద్రా షాఘ పూర్వార్ద్రా భాద్ర పూర్వఫల్గుని అర్ద్ర) మఖ మూల అరుసినక్షత్రములతోఁబూడినదినములయందును, వైద్యుని తొలుదొలుత చూచి పిలిచిన ఆరోగి బ్రతుకుటకు స్తరముఁ వున్న వైద్యుఁడు చికిత్సజేయ నరుగదగదు.

☞ { వైద్యునితో సంభాషించునపుడు దుశ్శకునములు } ☞
 * నవచ్చినచో చికిత్సజేయ దగదనుట.

యస్మింశ్చ దూతే బ్రువతి వాక్యమాతురసంశ్రయమ్,
 పశ్యేన్మిమిత్తమశుభం తం చ నానువ్రజేద్భిషక్. ౧౩

రోగి చేబంపబడినదూత వైద్యునియొద్దజేరి రోగికి సంబంధించినమాటల బల్కునమయమున వైద్యుడు ఆశుభసూచకమైనదుశ్శకునమును జూచినను ఆవచ్చినమనుజుని వెంబడి వైద్యుడు పోదగదు.

☞ వైద్యుని పిలచునపుడు ఆవశకునములు. ☞

తద్యథా వికలః ప్రేతః ప్రేతాలంకార ఏవ వా,

చిన్నం దగ్గం వినష్టంవా తద్వాదీని వచాంసి వా. ౧౪
 రసోవా కటుకస్త్రీప్రః గన్తోవా కౌణిపి మహాన్,
 స్పర్శోవా విపులః క్రూరః యద్వాన్యదపి తాదృశమ్. ౧౫
 తత్సర్వమభితో వాక్యం వాక్యకాలేఽధనా పునః,
 దూతసుభ్యాగతం దృష్ట్వా నాతురం తముపాచరేత్. ౧౬

రోగిచే పంపబడినవాడు వైద్యునితో రోగివిషయములగుర్నిమాట్లాడునపుడును
 మాటలముందుగనైనను వెరుకనైనను గ్రుడ్డి, కుంటి మున్నగుఅంగహీనులైనను, చచ్చిన
 ప్రేతములైనను, ప్రేతమునకుసంబంధించిన యలంకారములైనను, తెగినదారముమున్నగు
 వానినైనను, కాలినవస్త్రముమున్నగువానినైనను, పగిలిన కుండమున్నగువానినైనను,
 చూచినను; లేక అట్టివిషయములదెలుపు మాటల వినినను; మిక్కిలి తీవ్రమైనకారము
 ల విషయాంశమున్నగుద్రవ్యములను చూచినను, పీనుగకంపు ఘ్రాణేంద్రియమునకు
 గోచరమైనను, మిక్కిలి క్రూరమైన స్పర్శము గానవచ్చినను, వైజ్ఞేయవానికి నమా
 నములైనయితరవిషయములు ఏవియైన యింద్రియములకు గోచరములైనను అప్పుడు
 వచ్చిన నేవకునితోగూడిపోయి రోగికి చికిత్స చేయదగదు.

(వైజ్ఞేయదుశ్శుకనములు రోగివిషయములను వైద్యునితో చెప్పనపుడు గాన
 వచ్చినచో రోగము నివర్తింపనేరదు కావున ఆరోగికి చికిత్స చేయ జనదనిభావము.)

— ౨౩ మరొకని యవశకునములు. ౨౩ —

హాహాక్రందితముత్కృష్టం రుదితం స్థలనం ఊతమ్,
 వస్త్రాతపత్రపాదత్రవ్యసనం వ్యసనీక్షణమ్. ౧౭
 చైత్యధ్వజానాం పాత్రాణాం పూర్ణానాం చ నిమజ్జనమ్,
 హతాఽనిష్టప్రవాదాశ్చ దూషణం భస్మపాంసుభిః. ౧౮
 పథశ్చేదోఽహిమార్జారగోధాసరటవానరైః,
 దీప్తాం ప్రతిదిశం వాచం క్రూరాణాం మృగపక్షిణామ్. ౧౯
 కృష్ణధాన్యగుడోదశ్విత్ లవణాసవచర్మణామ్,
 సర్షపాణాం వసాతైలతృణపక్షేన్ధనస్య చ. ౨౦
 క్షీబక్రూరశ్వపాకానాం జాలవాగురయోరపి,
 ఛర్దితస్య పురీషస్య పూతిదుర్ధర్మవస్య చ. ౨౧
 నిస్సారస్య వ్యవాయస్య కార్షాసాదేరరేరపి,
 శయనాసనయానానాం ఉత్తానానాంతు దర్శనమ్. ౨౨
 న్యుబ్జానామితరేషాంచ పాత్రాదీనామశోభనమ్,

మరియు వాహి అనిబిగ్గరరోదనము వినబడుట, బిగ్గరగ నాశ్రోశరూపమైన మాటవినబడుట, వైద్యుడు బైలువెడలనపుడు అడుగులొకడబడుట, తుమ్ముట, వస్త్రము, గొడుగు, చెప్పులు ఇవిక్రిందపడుట, లేక చెడుట, వ్యసనముపడుచుండువారు తనకుకనబడుట, రచ్చమాను ధ్వజము ఇవి కూలుట, నీళ్లుమొదలగువానిచే నిండిన పాత్రలు విరగబడుట, చచ్చెను బోయెను అనునవి మున్నగునమంగళవాక్యములు వినబడుట, బూడిదె ధూళి మున్నగువానిచేత వైద్యునిశరీరము గ్రమ్మబడుగ, సర్పము పిల్లి ఉడుముతోండ కోతి అనునీజంతువులు త్రోవకడ్డముగ పోవుట, ఇవియన్నియు అశుభమును జెలపుశకునములు.

మరియు (సూర్యుడుండుతూర్పుదిక్కు దీప్తవిశయవడును.) జంతువుల హింసించునట్టి నక్కలు కుక్కలు మున్నగుక్రూరమృగములును, శ్యేనముమున్నగుక్రూరములైనపక్షులును తూర్పుమల్లి సూర్యునకభిముఖముగ కూయుచుండుటయు నవశకునము. మరియు నల్లనిధాన్యములు, బెల్లము, మజ్జిగ, ఉచ్చూ, మధ్యము, చర్మము, ఎఱ్ఱనియావాల, పస, తైలము, గడ్డిపోచలు, బురుద, కట్టెలు, నవుంసకుడు, నిష్ఠురోక్తుల బల్కుచునుప్పుడు, మాదిగవాడు, మత్స్యములబట్టువల, మృగములబోను, వమనముచే వెడలినయుచ్చిష్టము, పురీషము, దుర్బంధము, చూడశక్యముగాక కరాళాదివికృత వస్తువులు, సారములేని ద్రవ్యములు, సంగమము, ప్రత్తిమున్నగునవి, శత్రువు, తలక్రిందుగ త్రిప్పి యుంచబడినమంచములు, ఆసనములు యానములుమున్నగునవి, బోరగిలయంచబడిన పాత్రములుమున్నగునవి, వీనిని చూచుట యవశకునము. (వైద్యుడు రోగియింటికి బోవునపుడైనను, బైలుచేరునపుడైనను, మార్గముననైనను వైజెప్పినవానిలో నేదియైనకనబడినయెడ శుభకరముకాదు. కావున రోగికి చికిత్సజేయజనదనుట.)

అం పక్షీశకునశేదములు. అం

పుంసంజ్ఞాః పక్షిణోవామాః స్త్రీసంజ్ఞాః దక్షిణాశ్శుభాః ౨౩
 పుంలింగవాచ్యములైనపక్షులు ఎడమ ప్రక్కనున్నయెడ శుభకరములు, స్త్రీలింగవాచ్యములగుపక్షులెల్ల కుడి ప్రక్కనున్నయెడ చాలమంచిది.

అం { మృగములయొక్కయు పక్షులయొక్కయు గమనశేదముచే గలుగుశకునములు. } అం

ప్రదక్షిణం ఖగమృగాః యావో నైవం శ్వజమ్బుకాః, ౨౪
 అయుగ్తాశ్చ మృగాశ్చస్తాః శస్తా నిత్యం చ దర్శనే.
 చాషఛాసభరద్వాజనకులచ్చాగబర్హిణాః,
 అశుభం సర్పభోలూకవిధాలసరశేషణమ్. ౨౫

కాకిమున్నగుపక్షులును జీంకమున్నగుమృగములును ప్రదక్షిణముగ (ఎడమ నుండి కుడి ప్రక్కకు) పోయిన శుభకరము. కుక్కనక్క ఈ రెండుమాత్రము అటు గాక కుడినుండి యెడమ ప్రక్కకు పోయిన మంచిది. మరియు మృగములు జెసిసంఖ్యగ నగుపడిన శుభము. చాషము(పాలపిట్ట)భాసపక్షి, భారద్వాజము, ముంగిస, మేకపోతు, నెమలి, ఈజంతువులు కుడి ప్రక్కనైనను ఎడమ ప్రక్కనైనను ఉండిన వానినిచూచుట మిక్కిలి ప్రశస్తము. గుడ్లగూబ, పిల్లి, ఊసరవల్లి వీనిని చూచుట యెప్పటికిని మంచిది కాదు.

◌◌ కొన్ని జంతుశకునభేదములు. ◌◌

ప్రశస్తాః కీర్తనే కోలగోధాఽహిశశజాహాకాః,
న దర్శనే నవిరుతే వానరర్షా అతోఽన్యథా. ౨౬

పంది, ఉడుము, సర్పము, కుందేలు, జాహకమునుజంతువిశేషము, వీనిని చెప్పట మాత్రము మంచిది. కోతీని ఎలుగుబంటిని చూచుటయు వానిశబ్దమును వినుటయు మంచిది కాదు. వైజెప్పినరంటిని పేరెత్తి చెప్పటమాత్రము మంచిదని భావము.

◌◌ ఇంద్రధనుస్సు మున్నగువానిశకునములు. ◌◌

ధనురైంద్రాం చ లాలాటం అశుభం శుభమన్యతః,
అగ్నిపూర్ణాని పాత్రాణి భిన్నాని విశిఖాని చ. ౨౭

ఇంద్రధనుస్సు తనకు ఎట్టయెదుట నున్నయెడ మంచిదికాదు. పార్శ్వముల యంచైనను వెనుక ప్రక్కనైనను ఇంద్రధనుస్సుండిన చాలమంచిది. నిప్పుచే నిండిన పాత్రలును పగిలిన పాత్రలును ఏమియు లేకయుండు పాత్రలును ఎదుట వచ్చుట అశుభము.

◌◌ వైద్యుడు రోగియింటనుండి వచ్చునపుడు శకునభేదములు. ◌◌

దధ్యక్షతాది నిర్లచ్చౌ వక్ష్యమాణం చ మంగళమ్,
వైద్యో మరిష్యతాం వేళ్ల ప్రవిశన్నేవ పశ్యతి. ౨౮

వెరుగు అక్షతలు చెఱుప మున్నగువానిని వైద్యుడు రోగియింటికిబోవునప్పుడు త్రోవలానైనను ఇంటబ్రవేరించునపుడైనను చూచుట చాల మంచిది. ఈవిషయము క్రిందజెప్పుబడును. అట్టి దధ్యక్షతాదులను రోగియింటినుండి బయటవచ్చునపుడే చూచు నెడరోగికి రాగలమరణమును నూచించునని భావము.

◌◌ శకునఫలములు. ◌◌

మాతాద్యసాధు దృష్టైవం త్యజేదార్థమతోఽన్యథా,

అశా—23

కరుణాశుద్ధసన్తానో యత్నతస్సముపాచరేత్.

౨౯

ఇతైరంగున జెప్పబడిన దూతలక్షణములను శకునములను చక్కగ గమనించి అందు అశుభలక్షణములు గనబడినపుడు రోగికి చికిత్సజేయక మానునది. అయ్యవి శుభలక్షణములుగ నున్నపుడు మిక్కిలి కరుణారసార్ద్రమైనమనస్సుకలవాడై వైద్యుడు మిక్కిలి శ్రద్ధతో రోగికి శాస్త్రీయమై యుక్తియుక్తమైనచికిత్స జేయవగును.

శుభశకునములు. ౧౯

దధ్యక్ష తేకునిష్పావప్రియజ్ఞుమధుసర్పిపామ్,
యావకాఙ్క్షనభృక్టార ఘణ్టాదీపసరోరుహామ్. 30

దూర్వాద్విమత్సృమాంసానాం లాజానాం ఫలభక్షయోః,
రత్నేభపూర్ణకుమ్భానాం కన్యాయాః స్వర్ణదనస్య చ. 30

నరస్య వర్ణమానస్య దేవతానాం నృచస్య చ,
శుక్లానాం సుమనోవాలచామరామ్బరవాజినామ్. ౧౨

శక్తసాధుద్విబోష్ణీషతోరణస్వస్తికస్య చ,
భూమేస్సముద్భృతాయాశ్చ వహ్నిః ప్రజ్వలితస్య చ. 33

మనోజ్ఞసాన్యైన్నపానస్య పూర్ణస్య శకటస్య చ,
నృభిర్ధేన్వాస్సవత్సానాః బడబాయాః స్త్రీయా ఆపి. 3౪

జీవంజీవకసారజ్ఞసారస్ప్రియవాదినామ్,
రుచకాదర్శసిద్ధార్థ రోచనానాం చ దర్శనమ్. 3౫

గన్ధస్సుసురభిః వర్ణస్సుశుక్లో మధురో రసః,
గోపతేరనుకూలస్య స్వర స్వర్ణద్రవామపి. 3౬

మృగపక్షినరాణాం చ శోభినాం శోభనా గిరః,
ఛత్రధ్వజసతాకానాం ఉత్తేషణమభిష్టుతిః. 3౭

భేరిమృగజ్జశక్టానాం శబ్దాః పుణ్యాహనిస్స్వినాః,
వేదాధ్యయనశబ్దాశ్చ సుఖోవాయుః ప్రదక్షిణాః. 3౮

పథి వేశ్మప్రవేశే చ విద్యాదారోగ్యలక్షణమ్,
పెరుగు, అక్షతలు, చెఱుకు గెడలు, ఆపములు, కొఱ్ఱలు, తేనె, నెయ్యి, లత్తుక,

కాటుక, కొమ్ముచెంబు, గంట, దీపము, తామరపువ్వులు, గరిక, ఎండక పచ్చివిగనుండు మత్స్యమాంసములు, బొరుగులు, వండ్లు, భక్ష్యములు, వజ్రాదిరత్నములు, ఏనుగులు, నిండుకుండులు, కన్యక, రథము, దానధర్మాదులచే నత్కొరివడసి నానాట వృద్ధి నొందుచున్న మనుజుడు, ఇంద్రాదిదేవతలు, రాజ్యము నేలుచుండు ప్రభువు, తేల్లగ

నుండువుష్పములు, తెల్లనిచామరములు, తెల్లనివస్త్రములు, తెల్లనిగుఱ్ఱములు, శంఖము, సాధువులు, బ్రాహ్మణులు, తలగుడ్డ, తోరణము, స్వస్తికము, వైకృతబడినభూమి, మండుచుండుఅగ్ని, మనసుకింపై రమ్యముగనుండు నన్నపానములు, మనుష్యులచే నిండియుండుబండి, దూడతోగూడియుండుఆవు, దూడతోగూడినగుఱ్ఱము, విడ్డనుచేతనుంచుకొని యున్నస్త్రీ, జీవంజీవము (పన్నెపులుగు అనుపక్షి,) చాతకము, బెగ్గురుకఱ్ఱి, ప్రియవాది (పక్షివిశేషము), చిత్రపురంగులు, అద్దము, తెల్లనిఆవాల, గోరోచనము, వైజ్ఞేష్వుబడినవానిలా దేనినైన వైద్యుడు రోగియింటికి బోవునపుడు త్రోవయంచైనను, రోగియింట బ్రవేశించునపుడైనను చూచినయెడ ఆరోగికి ఆరోగ్యము శీఘ్రముగ జేకూరునని యెరుంగునది.

మరియు మంచి వరిమళము, పూజమునకు గోచరమైనను, మిక్కిలి తెల్లని కాంతి కనుబడినను, మధురమైనరసము గోచరమైనను, మిక్కిలి సాధువైయ్యండు వృషభముయొక్క అనుకూలమైన కంఠస్వరము, సాధువులైన ఆవులస్వరము, మంగళకరమైనమృగములయొక్కయు పక్షులయొక్కయు మనుజులయొక్కయు మంగళకరమైనధ్వనులు, ఇవి వినబడినను, ఛత్రమును ధ్వజమును పతాకమును పైకెత్తుట జూచినను, స్తుతిపాఠతలు స్తుతించుధ్వనియు, భేరిమృదంగశంఖములధ్వనియు, పుణ్యాహస్వరంబును, వేదములజనువుశబ్దంబును, చెవులకు వినవచ్చినను, ప్రదక్షిణముగ సంచరించువాయు వగపడినను, రోగికి ఆరోగ్యము కలుగునని యెరుంగునది.

పైజెప్పినశుభశకునములు రోగియింటికి వైద్యుడు పోవునప్పుడు గన్నడిన ఆరోగ్యము తప్పక కలుగుననిభావము.

—● స్వప్ననిరూపణము. ●—

ఇత్యుక్తం దూతశకునం స్వప్నానూర్ధ్వం ప్రచక్షతే. ౩౯

ఇత్రైరంగున దూతకునంబంధించిన శుభాశుభసూచకలక్షణంబులును, చేతనాశచేతనరూపములగు శుభాశుభసూచకశకునలక్షణంబులును పైని వివరింపబడినవి. ఈ క్రిందస్వప్నములును వానిచేగలుగు శుభాశుభములును వివరింపబడుననియర్థము.

జాగ్రదవస్థయందు మనస్సు ఇంద్రియములతోగూడి ఆయావసుల నిర్వర్తించి యలసి యాత్మయందు లీనమై మనస్సుకును ఇంద్రియములకునుసంబంధించిన వ్యాపారములనన్నిటినిమాని విశ్రమించియుండును. ఇదియే నిద్రావస్థ. జాగ్రదవస్థయందైనను, పూర్వజన్మమునంచైనను సంకల్పించియుండువిషయములు ఆత్మయందు బీజభావమునొందియుండ సుఖప్రియందు రజోగుణసంబంధమునంజేసి మనస్సు ప్రబోధమునొంది యింద్రియముల గూడి మున్ను బీజభావము నొందియున్నవిషయములనన్నిటినిస్మృతించి యనుభవింపజేయును. ఇదియే స్వప్నావస్థ. ఈవిషయము అష్టాంగసంగ్రహమున నిట్లు

చెప్పబడియె.—“శ్లేష్మవృక్షేభ్యశోతస్సు శ్రమాదుపరతేషు చ, ఇన్ద్రియేషు స్వకర్తృభ్యో
సిద్ధావిశతి దేహీనామ్” “సర్వేన్ద్రియవ్యవరతౌ మనోఽనుపరతం యదా విషయేభ్యో
స్తదా స్వప్నం నానాయాపం ప్రపశ్యతి”

◀◀ జ్వరమును కలిగించుస్వప్నము. ౧౯

స్వప్నే మద్యం సహ ప్రేతైః యః పిబ్జాకృష్యతే శునా,
స మర్త్యో మృత్యునా శీఘ్రం జ్వరరూపేణ నీయతే. ౪౦

ఏమనుజుడు స్వప్నావస్థయందు ప్రేతములతోగూడి మద్యమును ద్రావి కుక్కచే
లాగబడునో అట్టిమనుజుడు జ్వరరూపమునొందిన మృత్యువుచేత లోకాంతరమునకు
గొనిపోవబడును.

◀◀ రక్తపిత్తమును గలిగించుస్వప్నము. ౨౦

రక్తమాల్యవపుర్యస్త్రః యో హసన్ హియతే త్రియా,
సోఽస్రపిత్తేన

ఎఱిని పుష్పమాలికలను వస్త్రములను ధరించి శరీరమునకు రక్తమును బూసికొని
నవ్వుచు స్త్రీచేత తాను లాగబడినట్లు స్వప్నమును గాంచినయెడ రక్తపిత్తరూపమైన
మృత్యువుచేత శీఘ్రముగనే లోకాంతరమునకు గొనిపోవబడును.

◀◀ రాజయత్నమును గలిగించుస్వప్నము. ౨౧

మహిషశ్వవరాహోష్ఠ్యగర్ద్ధభైః. ౪౧

యః ప్రయాతి దిశం యామ్యాం మరణం తస్య యత్క్షణా,
ఏమనుజుడు స్వప్నమునందు ఎనుబోతులమీదను కుక్కలపైని పండులమీదను

బంటెలమీదను గాడిచెలమీదను ఎక్కి దక్షిణదిక్కునకు పోవునో ఆమనుజుడు రాజ
యత్నవ్యాధిచే శీఘ్రముగ మృతినొందును.

◀◀ గుల్మరోగమును గలిగించుస్వప్నము. ౨౨

లతా కణ్ఠకీనీ వంశః తాలోవా హృది జాయతే. ౪౨
యస్య తస్యాశు గుల్మేన

తనహృదయమున ముండ్లతోగూడినతీగయైనను వెదురైనను తాటిచెట్టైనను
పుట్టినట్లు స్వప్నమును గాంచినమనుజుడు గుల్మరోగముచేత శీఘ్రముగ మరణము
నొందును.

అష్టాంగసంగ్రహమున నిట్లుచెప్పబడియె:—“యస్య కణ్ఠకీనీలతా వంశస్తాలా
వా హృది జాయతేనగుల్మేన, యస్యశిరసి సశిరోరోగేణ వాశిరశ్చేదనేనేతి” ఈ వాక్య

ముచేత ముండ్లతీగయైనను వెదురైనను తాటిచెట్టైనను - శిరస్సున బుట్టినట్లు స్వప్నమును గాంచినవాడు శిరోరోగముచేసైనను శిరశ్చేదముచేసైనను మృతినొందునని తెలిసెడి.

◀౧ కుష్ఠమును గలిగించుస్వప్నము. ౧౧▶

యస్య వహ్నిమనర్చిషమ్,
జుహ్వతో ఘృతసిక్తస్య నగ్నస్యోరసి జాయతే.   ౪౩
పద్దం స నశ్యేత్కుష్ఠేన

మనుజుడు తాను దిగంబరుడై శరీరముపై నెయ్యి బూసికొని మంటలేనియగ్నిలో హోమము జేయుచు తనరోష్టుపై తామరపువ్వు పుట్టినట్లు స్వప్నమును జూచినవాడు కుష్ఠరోగముచేత శీఘ్రముగ మృతినొందును.

◀౨ ప్రమేహమును గలిగించుస్వప్నము. ౧౨▶

చక్షాలైస్సహ యః పిబేత్,
స్నేహం బహువిధం స్వప్నే స ప్రమేహేణ నశ్యతి.   ౪౪
తాను చండాలులతో గూడి నూనె నెయ్యిమున్నగు ననేకస్నేహారద్రవ్యములను తాగినట్లు స్వప్నమును జూచినవాడు ప్రమేహరోగముచేత శీఘ్రముగ మృతినొందును.

◀౩ ఉన్నాదమును గలిగించుస్వప్నము. ౧౩▶

ఉన్నాదేన జలే మజ్జేత్ యో నృత్యక్ రాక్షసైస్సహ,
మనుజుడు రాక్షసలంగూడి నృత్యముచేయుచు నీళ్లలో మునిగినట్లు కలగాంచి నచో ఉన్నాదరోగముచే మృతినొందును.

◀౪ అపస్మారమును గలిగించుస్వప్నము. ౧౪▶

అపస్మారేణ యో మర్త్యో నృత్యక్ ప్రేతేన నీయతే.   ౪౫
ప్రేతముతో గూడి నృత్యముజేయుచు నాప్రేతముచే తాను గొన్నోబడినవిధముగ కలగన్నచో అపస్మారరోగముచే మనుజుడు మృతినొందును.

◀౫ మరణము నొందించుస్వప్నము. ౧౫▶

యానం ఖరోష్ఠిమార్జారకపిశార్యాలసూకరైః,
యస్య ప్రేతైస్సృగాలైర్వా స మృతోర్వర్తతే ముఖే.   ౪౬
గాడిచెలు, ఒంటెలు, పిల్లలు, కోతులు, పెద్దపులులు, పందులు, ప్రేతములు, నక్కలు, ఆఘ్ర నీజంతువులపై నెక్కి నవారిచేసినట్లు స్వప్నముగాంచిన నామానవుడు మృత్యువుయొక్క నోట బడియుండునని యెరుంగునది.

◉ మరియొక మరణసూచకస్వప్నము. ౧౮

అపూపశమ్కులీర్జగ్ధ్వా విబుధస్త్వద్విధం వమన్,
న జీవతి

అపూపములనైనను చక్కిలములనైనను నమలి తినినట్లు కలగాంచి నిడుకే మేల్కొని వానినే వాంతిజేసినయెడ ఆమానవుడు జీవించడు.

◉ సేత్రరోగమును గలిగించుస్వప్నము. ౧౯

అక్షీరో గాయ సూర్యేస్తుగ్రహణేక్షణమ్. ౪౭

స్వప్నమున సూర్యచంద్రులగ్రహణమును చూచినయెడ సేత్రరోగము సంభవించును.

◉ సేత్రహాని గలుగుస్వప్నము. ౨౦

సూర్యాచంద్రాని సోః పాతదర్శనం ద్యువినాశనమ్.

సూర్యచంద్రులు ఆకాశమునుండి క్రిందపడినవిధముగ స్వప్నము కనబడినచో సేత్రములు పోవును.

◉ ఆశుభకరములగు కొన్ని స్వప్నములు. ౨౧

మూర్ధ్ని వంశలతాదీనాం సమ్భవో వయసాం తథా. ౪౮

నీలయో ముజ్జితా కాకగృధ్రాదైవ్యః పరివారణమ్,

తథా ప్రేతపిశాచస్త్రీద్రవిడాన్యగవాశనైః. ౪౯

సజ్జో వేత్రలతాపంశత్యణకణ్ణకసంకటే,

శ్వభ్రశ్శశానశయనం పఠనం పాంసుభస్త్వనోః ౫౦

మజ్జనం జలః జ్ఞాదా శీఘ్రేణ సోతసా హృతిః,

నృత్యవాదిత్రగీతాని రక్తస్రగ్వస్త్రధారణమ్. ౫౧

వయోఽజ్జవృద్ధిరభ్యజ్ఞో వివాహః శ్చశ్రుకర్త చ.

పశ్యాన్నస్తే హమద్యాశః ప్రచ్ఛర్షనవిరేచనే. ౫౨

హిరణ్యలోహయోర్లాభః కలిర్బుధ్ధపరాజయా,

ఉపాసమ్యగనాశశ్చ ప్రపాతః పాదచర్షణోః. ౫౩

హ్యరో భృశం ప్రకుపితైః పితృభిశ్చావభర్తృనమ్,

ప్రణీపగ్రహనక్షత్ర దస్తదైవతచక్షుషామ్. ౫౪

ఁతనం వా వినాశో వా భేదనం పర్వతస్య చ,

కాననే రక్తకుసుమే పాఃకర్షణివేశనే. ౫౫

చితాస్థకారసమ్భాధే జనన్యాం చ ప్రవేశనమ్,

పాతః ప్రాసాదశైలాదేః మత్స్యేన గ్రసనం తథా   ౫౬
 కామాయిణామసౌమ్యానాం నగ్నానాం దణ్ణధారిణామ్,
 రక్తాక్షాణాం చ కృష్ణానాం దర్శనం జాతు నేష్యతే.   ౫౭

మరియు శిరస్సునందు వెదురు తీగెలు మున్నగునవి మొలచుట, పక్షులుగూండ్లు గట్టుట, తలబోడిచేసినాట, కాకులు గ్రద్దులు మున్నగు పక్షులు తనచుట్టును పరివేష్టించుట, ప్రేతములును విశాచములును స్త్రీలును ద్రవిడులును ఆంధ్రులును గోమాంసమును తినువారును తన్నుచుట్టియుండుట, పేముపొదలు తీగెలు వెదురుపొదలు తృణములు ముండ్లు మున్నగువానియందు చిక్కుబడి బైటవెడలనేరక యుండుట, బొరియలయందును శ్వశానములయందును పరుండుట, ధూళియందును భస్మమునందును పడుట, సీట్లుబురదమున్నగువానియందు దిగబడుట, వేగముగ ప్రసహించు ప్రవాహమున కొట్టుకొని పోవుట, నృత్యవాద్యగీతముల వినుట, ఎఱ్ఱనిపుష్పమాలికలను వస్త్రములను ధరించుట, వయస్సును శరీరావయవంబులను వృద్ధిచేయుట ఆభ్యంగనము జేసినానుట, పెండ్లిచేసినానుట, మీసముల దిద్ది ముఖతైరము చేసినానుట పక్షమైన యన్నమును స్నేహద్రవ్యములను మద్యమును భుజించుట, వాంటిని విరేచనమును జేసినానుట, బంగరను ఇనుము మొసలగు లోహంబులను దొరకుట, కలహమును బంధనంబును అపజయంబును కలుగుట, చెప్పలు బోడు కనబడకుండుట, పాదంబును చక్కంబును పడిపోవుట, మిక్కిలి సంతోషముకల్గుట, మిక్కిలి శోచగించిన క్షిత్రదేవతలచేత బెదరింపబడుట, దీపముగ్రహములు నక్షత్రములు దస్తములు దేవతలు నేత్రములు. ఇవిక్రిందపడుట, లేక అవి నశించుట, పర్వతము బ్రద్దలైపగులుట, ఎఱ్ఱని పువ్వులుకలఅడవియందైనను, పాపకృత్యములజేయువారియింటియందైనను, శ్వశానము నందైనను, చీకటిచేసిండ్లియుండు ఇంటియందైనను, తనతల్లిగర్భమునందైనను తాను ప్రవేశించుట, మిడైలు పర్వతములుమున్నగునున్న శస్థలములయండిక్రిందపడుట, మత్స్యముచే తాను మ్రొగబడుట, కామాయవస్త్రముల ధరించినవారిని, మిక్కిలిక్రాంత్రసలభావము కలవారిని, దిగంబరులను, కట్టెలచేతబట్టినవారిని, కన్నులెఱ్ఱనైనవారిని, నల్లని యాకారము కల్గినవారిని జూచుట వైశిష్ట్యనవియన్నియు స్వస్థమున నొకప్పుడును జూడదగదు. (చూచినచో నపాయమైనను అశుభమైనను సంభవించుననిభావము.)

—ॐ స్వప్న కాలరూపము, స్వప్నముల సముచితఫలము. ॐ—

కృష్ణా పాపాననాచారా దీర్ఘకేశనఖస్తనీ,
 నిరాగమాల్యవసనా స్థప్న కాలనిశా మతా.   ౫౮

మనోవహనాం పూర్ణత్వాత్ ప్రోతసాం ప్రబలైర్వలైః,
 దృశ్యస్తే దారుణాః స్వప్నాః రోగీ యైర్వృతి పశ్చుతా. గో
 ఆరోగస్సంశయం ప్రాప్య కశ్చిదేవ విముచ్యతే,

స్వప్న కాలమునందలి కాళరాత్రి నల్లనివర్ణముగల్గి పాపకరమైన ముఖంబును ఆచారంబునుకల్గి మిక్కిలి దీర్ఘములైన వెండ్లుకలును గోళ్లును వ్రసంబులునుకల్గి రంగు లేని పుష్పమాలికలును వస్త్రంబులునుకల్గి చూచుటకు భయంకరముగనండును. మిక్కిలి బలిష్ఠములైన వాతపిత్త కఫములచేత మనోవహములగు ప్రోతస్సులు నిండియుండుకరి మిక్కిలి దారుణములైన స్వప్నములు ఆగవడును. అట్టిస్వప్నములు (వైజేప్పబడినవి) రోగికి అగువడినయెడ తప్పక మరణమునొందును. రోగములేక స్వప్నతనున్నవానికి కానంబడినచో ప్రాణసంశయమునొంది యెట్టుకేలకు నొకానొకడుమాత్రము మరణము నుండి విముక్తుడగును.

—● సప్తవిధస్వప్న భేదములు. ౧౯—

దృష్టశ్శ్చతోఽనుభూతశ్చ ప్రార్థితః కల్పితస్తథా. ౬౦
 భావితో దోషజశ్చేతి స్వప్నః సప్తవిధో మతః,

వైజేప్పబడిన స్వప్నము, దృష్టము, శ్రుతము, అనుభూతము, ప్రార్థితము, కల్పితము, భావితము, దోషజమునని యెడువిధముల నుండును.

అందు జాగ్రదవస్థయందు కన్నులతో జూచి సుషుప్తికాలమున తా మున్న జూచినవస్తువులను జ్ఞానమాత్ర గోచరముగ జూచి యనుభవించుట దృష్టస్వప్నము. జాగ్రదవస్థయందు తాను ప్రత్యక్షముగ కంట జూడకున్నను చెవులచే విన్నవిషయములను సుషుప్తియందు మనః ప్రబోధమునంజేసి చూచుట శ్రుతస్వప్నము. జాగ్రదవస్థయందు తాను అనుభవించిన విషయములను సుషుప్తియందు మరల మనః ప్రబోధముచే మున్ననుభవించినరీతిగ జ్ఞానమాత్రముచే ననుభవించుట అనుభూతస్వప్నము. తానుజాగ్రదవస్థయందు చూచినదానినైనను విన్నదానినైనను అనుభవించినదానినైనను మరల తానునుభవించుటమనెనను మనస్సుచే కోరినపుడు ఆయ్యవి సుషుప్తియందు జ్ఞానగోచరములై యనుభవమున నుండిన నది ప్రార్థితస్వప్నము. జాగ్రదవస్థయందు దృష్ట-శ్రుత-అనుభూత ప్రార్థితములుగాక యుండు విషయములను సుషుప్తియందు మనస్సు ప్రబుద్ధమై తనకల్పనాశక్తిచేత నభూర్వవిషయముల గల్పించియునుభవించుట కల్పితస్వప్నము. దృష్టశ్రుతాది స్వప్నములకంటె విలక్షణమైనస్వప్నమును సుషుప్తియందు అనుభవగోచరమైయుండి జాగ్రదవస్థయందు మరల నాస్వప్నమునే మనస్సున భావనచేయే మరలనా

స్వప్నమే గానవచ్చిన నది భావిత స్వప్నము. వాత-సిత్త-కఫరూపదోషములచే తత్తదరుగణముగననుభవించగడిన స్వప్నము దోషజము. ఇది సప్తవిధస్వప్నములవివరణము.

—ॐ నిష్ఫలస్వప్నములు. ॐ—

తేష్వాద్యాః నిష్ఫలా, పంచ యథా స్వప్రకృతిర్దివా. ౬౧
విస్త్రతో దీర్ఘప్రాస్వో2తి

వైజెప్పబడిన యేనువిధములగు స్వప్నములలో దృష్ట - శ్రుత - అనుభూత-ప్రాధికత-కల్పితస్వప్నములైదును ఫలవంతములు కావు. మరియు వాతాదిప్రకృతికి అనురూపముగ గల్గిన స్వప్నమును, చగటియందు గాన్పించినస్వప్నంబును, మరచిన స్వప్నంబును ఫలమును కలిగింపనోపదు. మరియు మిక్కిలిదీర్ఘంబును మిక్కిలిప్రాస్వంబునునగు స్వప్నము నిష్ఫలము.

—ॐ శుభశకునమున ఫలమునకు కాలనియమము. ॐ—

పూర్వరాత్రే చిరాత్ఫలమ్. ౬౨
దృష్టః కరోతి తుచ్చం చ గోసర్గేతదహర్షహత్,
నిద్రయా చానుపమాతః ప్రతీవైర్వచనైస్తథా,

అర్ధరాత్రికిమునుపు గాన్పించిన స్వప్నము చిరకాలమునకు ఫలమును జూపును. లేక స్వల్పముగ ఫలము నిచ్చును. పశువులను మేతకు విడచు (ప్రభాత) సమయమున గన్పించిన స్వప్నము నాటిదినమే గొప్పఫలమును కల్గించును. అట్టి స్వప్నమును గాంచి మేల్కొని మరల నిద్రబోవకుండి ప్రతికూలములగు మాటలచే ప్రతిహతము గాకుండిన శీఘ్రఫలము నిచ్చును.

—ॐ దుస్వప్నాదులకాన్తి. ॐ—

యాతి పాపో2ల్పఫలతాం దానహోమజపాదిభిః. ౬౪
అకల్యాణమపి స్వప్నం దృష్ట్యా తత్రైవ యః పునః,
పశ్యేత్సామ్యం శుభం తస్య శుభమేవ ఫలం భవేత్. ౬౫

మరియు దుష్టమైన స్వప్నమును గాంచినను దానములచేతను హోమములచేతను జపము మున్నగువానిచేతను శాంతపడి క్రూరమైన పూర్ణఫలము నియ్యక స్వల్పముగ ఫలమునుజూపును. మరియు దుష్టమైనఫలమునుగాంచి మేల్కొని మరల నచ్చటనే వరుండి శుభసూచకమగు స్వప్నమునుగాంచిన దుస్వస్వఫలము పోయి శుభఫలముమాత్రము కల్గును. ఇటులనే తోలుత శుభస్వప్నముగాంచి మేల్కొని మరల నచ్చటనే క్రూరస్వప్నమును గాంచిన దుష్టఫలముమాత్రము కల్గునేగాని శుభఫలము కలుగబోదు.

—ॐ సౌమ్యములగుస్వప్నములు. ॐ—

దేవాః ద్విజాః గోవృషభాః జీవతస్సుహృదో నృపాః,
అ.కా-24

సాధూణ యశస్వినో వహ్నిమిధం స్వచ్ఛాణ జలాశయాణ.౬౬
 కన్యాణ కుమారకాణ గౌరాణ శుక్లవస్త్రాణ సుతేజసః,
 స రా.శనం దీప్తతనుం సమంతాదుధిరోక్షితః. ౬౭
 యః పశ్యేల్లభతే యో వా చ్ఛత్రాదర్శవిషా౭౭మిషమ్,
 శుక్లాస్సుచునసో వస్త్ర మమేధ్యా లేపనం ఫలమ్. ౬౮
 శైలస్రాసాదసఫలవృక్షసింహనరద్విపాణ,
 ఆరోహేద్దో౭శ్వయానం చ తరేన్న దహ్రాదోదధీణ. ౬౯
 పూర్వోత్తరేణ గమనం ఆగమ్యాగమనం మృతమ్,
 సంభాధాన్నిస్సృతిర్దేవైః పితృభిశ్చా౭భినన్దనమ్. ౭౦
 రోదనం పతితోత్థానం ద్విషతాం చా౭వమర్దనమ్,
 యస్య స్యాదాయురారోగ్యం విత్తం బహు చ సో౭శ్ను తే ౭౧

మనుజుడు స్వప్నమున ఇంద్రాదిదేవతలను, బ్రాహ్మణులను, గోవులను, వృషభములను, బ్రతికియుండు తన స్నేహితులను, వ్రభువులను, సాధువులను, కీర్తిమంతులను, జ్వలింసుచుండు అగ్నిని, స్వచ్ఛములైన జలము చేనిండిన తటాకాదులను, కన్యకలను, కుమారుల (బాలులు)ను, గౌరవర్ణము కలవారిని, తెల్లని వస్త్రములధరించి మంచి లేజన్సుకలవారిని, వీనిని చూచినను, తాను రక్తమును శరీరమునందెల్ల పూసికొని మిక్కిలి కాంతియు క్తమైన సింహమును స్వప్నమున జూచినను, ఆయువును ఆరోగ్యమును అమితమైనధనమును పొందగలడు.

మరియు గొడుగును, అర్ధమును, విషమును, మాంసమును, తెల్లనిపువ్వులను, తెల్లనివస్త్రమును, అమేధ్యమును, చుదనము మున్నగు నాలేపనములను, ఫలమును, వీనిని ఎవడు స్వప్నమున పొందునో వాడు ఆయురారోగ్యసంపత్తులనొందును.

మరియు పర్వతములను, మేడలను, ఫలములతో గూడిన వృక్షములను, సింహములను, మనుజుని, ఏనుగును, వీనిని స్వప్నమున తాను ఎక్కినట్లు గాంచిన ఆయురారోగ్య సంపత్తుల నొందును. వృషభమువైన గజమువైన నవారి చేసినట్లు స్వప్నమైనను మంచిది. మరియు నదులను, బావులను, నముద్రమును స్వప్నమున దాటినను మంచిది.

మరియు తూర్పుదిక్కునకైనను ఉత్తరదిక్కునకైనను పోయినట్లును, పొందగని స్త్రీనిపొందినట్లును, చచ్చిన శనమును జూచినట్లును, మిక్కిలి కష్టములనుంజితొలగినట్లును, దేవతలచేతను పితృదేవతలచేతను గౌరవమునొందినట్లును, విడ్చినట్లును

క్రిందపడి లేచినట్లును, శత్రువుల మర్దించినట్లును స్వప్నమును గాంచిన ఆయువును ఆరోగ్యమును ధనమును బొందును.

—ॐ ఆరోగ్యలక్షణము. ॐ—

మజ్జళాచారసమృన్నః పరివారస్తథాతురః,
శ్రద్ధధానోఽనుకూలశ్చ ప్రభూతద్రవ్యసంగ్రహః. 22
సత్వలక్షణసంయోగః భక్తిరైవ్యద్యద్విజాతిషు,
చికిత్సాయామనిర్వేదః తదారోగ్యస్య లక్షణమ్. 23

“ప్రశస్తాచరణం నిత్యమప్రశస్తవిసర్జనమ్, ఏతద్ధిమజ్జళంప్రోక్తం ఋషిభీస్తత్త్వ దర్శిభిః” అను వచనము ననుసరించి శాస్త్రవిహితములగు పనులజేయుటయు, శాస్త్ర నిషిద్ధములగు వాని విసర్జించుటయు మంగళమని తత్త్వజ్ఞులగు మునిపుంగవులు చెప్పిరి. అట్టిమంగళములైన యాచారములకల పరిజనముండుటయు, రోగి తనకు చేయుచున్న చికిత్సచే తన వ్యాధి నివర్తించునను నమ్మకముకల్గి అనుకూలులగు పరిజన ములగూడి ద్రవ్యోపపత్తి సమృద్ధిగల్గి సత్వగుణమునకుజెప్పిన లక్షణములకల్గి వైద్యుని యందుచు బ్రాహ్మణులు మున్నగువారియందును కపటము లేని భక్తికల్గి, చికిత్సయందు పూర్ణమైన యుత్సాహము కల్గియుండుటయు ఆరోగ్యమునకు ముఖ్యమైనలక్షణము.

—ॐ శారీరస్థానము అనుటకు కారణము. ॐ—

ఇత్యత్ర జన్తమరణం యతస్సమ్యగుదాహృతమ్,
శరీరస్య తతస్థానం శారీరమిదముచ్యతే. 24
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసంహాగుప్తసూనోః వాగ్భటస్య కృతౌ
అష్టాజ్ఞాహృదయసంహితాయాం శారీరస్థానం
సమాప్తమధ్యాయశ్చ పఠ్యః.

పైజెప్పబడిన ఆరధ్యాయములచే నీ శారీరస్థానమున శరీరమునకు సంబంధించిన జననక్రమంబును, మరణమును సూచించు రిష్టాదిలక్షణంబులను, విఫలముగ జెప్పబడి యె; కావున నీయది శారీర (శరీరమునకు సంబంధించిన) స్థానము (ప్రకరణము) అని చెప్పబడును.

ఆయుర్వేదమంతయు శరీరమునకు సంబంధించిన విషయమునే బోధించును; అయినను ఈస్థానమున శరీరముయొక్క భృత్తుక మున్నగునవి విఫలముగ జెప్పబడినది. కావున విషయప్రాధాన్యమును బట్టి శారీరస్థానమని చెప్పబడునని భావము.

ఇతి విశ్వనాథరచితా వ్యాఖ్యా హ్యష్టాజ్జహృదయస్య,
 అష్టాజ్జచన్ద్రికాఖ్యా జీయాదాచన్ద్రితారకం ఛాన్ద్రీ.

ఇతి శ్రీశ్రీ శ్రీకాళహస్తిసంస్థానాధిపాస్థానవిద్వద్వరేణ్యులును సర్వతన్త్ర
 స్వతంత్రులునగు బ్రహ్మశ్రీ కుంభకోణము లక్ష్మీనృసింహశాస్త్రిల వారిచరణకమల సంసేవా
 సమాసాదిత పాణినీయాదికాస్త్రవిజ్ఞానసముల్లసితుఁడును, చెన్నపురి ఆయుర్వేదాశ్రమ
 మునందాస్థానవిద్వాంసుఁడుగ నున్నవాఁడును, కౌణ్డిన్యగోత్రవిరాజమాన నుదురుపాటి
 వంశపయకపారావారసుధాకరుండును, బ్రహ్మశ్రీ అగ్నిచిత్సీతారామవాజపేయయాజి
 సీతాంబాసోమపీఠినీకనూభవుండునగు శైయాకరణవిద్వాక్ బ్రహ్మశ్రీ పండిత
 విశ్వనాథశాస్త్రిచే విరచితంబగు అష్టాజ్జహృదయసంహితాంధ్రవ్యాఖ్యానమున శారీర
 స్థానము సమాప్తము.

శ్రీ రస్తు
అష్టాంగ హృదయము.

సాంకృతాత్పర్యము.

నిదానస్థానము.

ప్రథమాధ్యాయము.

అవ: శారీరస్థానమును జెప్పినపిదప నిదానస్థానము చెప్పబడును: ఏలయన:— ఆయుర్వేదమున హేతుస్కంధము, లక్షణస్కంధము, ఔషధస్కంధమునని మూడు భాగములు చేరియుండును. ఇవి సూచనామాత్రముగా సూత్రస్థానమున జెప్పబడియె. పిదపవ్యాధులకును, వాని నివర్తింపజేయుటకై తగినచికిత్స జేయుటకును ఆధారమైనశరీర విభాగములదెలుపు శారీరస్థానము చెప్పబడినది. పిమ్మట ఔషధముల వివరముగ జెప్పట యావశ్యకమైనను రోగమియ్యదియని నిర్ణయింపక ఔషధమునువయోగింపవలను పడదు. కావున ఔషధముల జెప్పటకు మునుపు వ్యాధిలక్షణములదెలుపు నిదానస్థానము చెప్పబడును. ఈవిషయమును “రోగమాదౌపరీక్షేత తతోఽనన్తర మాషధమ్” అనువాక్యముచే చరకమున చెప్పియున్నది. అందును నిదానము, పూర్వరూపము, రూపము, ఉపశయము, సంప్రాప్తియునను విదలక్షణములును జ్వరాదిరోగముల కన్నిటికిని సమానములైయుండును. కావున అట్టి (పంచ) లక్షణముల దెలుపునట్టి నర్వరోగనిదానమున నధ్యాయము తొలుదొలుత జెప్పబడును.

సూ. అథాతస్సర్వరోగనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః,
ఇతి హ స్తావళి రాత్రేయాదయో మహర్షయః.

శరీరవిభాగాదుల వివరించు శారీరస్థానమును జెప్పినపిదప, చరమప్రాచీనులగు ఆత్రేయాది మహర్షులుచెప్పిన పద్ధతులను ప్రమాణములుగ జేసి వారిమతములనుసరించి, నర్వరోగ నిదానమును (జ్వరాదిరోగము లన్నింటియందును సామాన్యముగ గల్గునిదానమును) విశదముగ జెప్పెదను.

ఈ తంత్రకారుడగు వాగ్భటాచార్యుఁడు అధ్యాయముల యారంభమునందు అథ శబ్దమును మంగళార్థమై చెప్పుచు వైవిషయమునకును చెప్పబోవు విషయమునకును పౌర్వార్థపర్య సంబంధమునుకూడ సూచించుటకై యథశబ్దమును ప్రయోగించును. ఈ విషయమును అధ్యాయము లన్నిటియందును గమనించునది. “ఓంకారశ్చాధశబ్దశ్చ చ్ఛాక్షేతో బ్రహ్మణః పురా, కంతం భిత్యా వసిర్యాతోతస్తాస్తాంగలికావృథా” అను వాక్యముచేత మహాభాష్యమున అథశబ్దము మంగళవాచకమని చెప్పబడినది.

ఇతిశబ్దము యథా అను నర్థమున జెప్పబడినది. ఆ లేఱియుండు మున్నగుమునిపుంగవులు ఎట్లు చెప్పిరో ఆపద్ధతి నతిక్రమించక చెప్పెదననియర్థము. ఇట్లు చెప్పటచేత తా జెప్పదలంచిన విషయములన్నియు పురాతన ప్రమాణముల ననుసరించి యుండునుగాని న్యకప్రోలకల్పిత మొకింతయైన నుండదనిభావము.

— ౧౧ రోగ పర్యాయ నామములు. ౧౧ —

రోగః సాప్తా జ్వరో వ్యాధిర్వికారో దుశ్శిఖమామయః,
యత్యోతజ్కగదాబాధశబ్దాః పర్యాయ వాచినః.

రోగము, సాప్త, జ్వరము, వ్యాధి, వికారము, దుశ్శిఖము, ఆమయము, యత్యము, ఆతంకము, గదము, ఆబాధము, అనునీపదములు రోగసామాన్యమునకు పర్యాయ వాచకములు. (ఈకాస్త్రమునం దెచ్చటనైన వైజెప్పబడిన శబ్దములలో నేదైననొకటి యున్నచో రోగసామాన్యమని యర్థమును జేయవలెనని భావము.

వైగనబరిచిన శబ్దములకు అర్థము వేరువేరుగనుండినను వివిధమున నైన శరీరము నకును మనస్సుకును బాధగల్గించి కష్టముగల్గించునది యను నర్థము అన్నిపదములకును సంగమై యుండును. కావున ఈశబ్దములచే మనశ్శరీరములకు కష్టమును కల్గించువ్యాధి బోధింపబడ నని యెరుంగునది.

— ౧౨ వ్యాధి నెరుంగ నుపాయములు. ౧౨ —

నిదానం పూర్వరూపాణి రూపాణ్యుపశయస్తథా,
సంప్రాప్తిశ్చేతి విజ్ఞానం రోగాణాం పశ్చుథా స్తత్రమే.

నిదానము, పూర్వరూపము, రూపము, ఉపశయము, సంప్రాప్తియు ననునీయైదును రోగములస్వరూపలక్షణాదుల దెలుపు నుపాయములని ప్రాచీన మునిపుంగవులచే జెప్పబడినవి.

వైజెప్పబడిన నిదానాదులై దిటిచేనైనను నొన్నింటిచేనైనను రోగమియ్యదీయని గుర్తింపదగియుండునని యెరుంగునది. పాతక్రమముచేతనే నిదానాదులై దని సంఖ్య తెలియుచున్నను, రోగములదెలిసికొన నుపాయము లీయైదుదక్క వేరొండుపాయము ఆరవది లేదని నియమము దెలియుటకై 'పంచథా' అని మరల సంఖ్యనిర్దేశింపబడినది.

నిదానమున:—జ్వరాది రోగములకు మిథ్యాహార విహారాదులు, పూర్వరూపములన.—రాబోవు జ్వరాదిరోగములను సూచించు శ్రమము, అరతి, వివర్ణత్వము మున్నగునవి. జ్వరాదిరోగములకు జెప్పియుండులక్షణములువా తాదిదోష సంబంధమును దెలుపకయే సూక్ష్మముగ గానవచ్చిన నయ్యది రూపము. వ్యాధులకు కారణములైన వాతాది దోషములకై నను, జ్వరాదిరోగములకై నను ఆరెండిటికై నను విరుద్ధగణములగు

ఔషధమునైనను అన్నములనైనను విహారములనైన నేవించుటచే గల్గు వ్యాధిశమనము ఉపశయము. మిథ్యాహారవిహారాదులచేత దోషములు ప్రకోపమునొంది శరీరమున వ్యాపించి రోగముల గల్గించు క్రమము సంస్థాపి. ఇదియే నిదానాదులకు సంక్రమాలక్షణములు. ఇవి యీక్రింద విపులముగ జెప్పబడును.

వైజ్ఞానబడిన యైదిహిలో నిదానమునది సన్నికృష్టము, విప్రకృష్టమునని చెందుతెరంగులు. అందు రోగములకు సమీపించిన కారణము సన్నికృష్టము. అయ్యది జ్వరాదిరోగములకు ప్రకోపమునొందిన వాతాదిదోషములు. అట్టిదోషములను ప్రకోపింపజేయు అపవ్యభోజనము. విహారములుమున్నగునవి విప్రకృష్టకారణములు. వ్యాధులకున్నిటికిని ఆయా నిదానములకు భేదముల నిట్టూహించునది.

◀◀ నిదానలక్షణము, పర్యాయనామములు. ▶▶

నిమిత్తహేత్వాయతనప్రత్యయోథానకారణైః,
నిదానమాహుః పర్యాయైః

(నిరోగమునకైనను మొట్టమొదట పుట్టుట కేదికారణమగునో అయ్యది ఆరోగమునకు నిదానమనబడును.) ఆనిదానము, నిమిత్తము, హేతువు, ఆయతనము, ప్రత్యయము, ఉత్థానము, కారణమునకు నామభేదములచే నీశాస్త్రమున పిలువంబడును.

లోకమున బుద్ధి, నీ, జ్ఞానము మున్నగు పర్యాయపదములచే నెట్లు బుద్ధియను పదార్థము నెరుంగుదుమో ఆరీతిగ నిమిత్తాదిశబ్దము లారిటిచేతను నిదానమను పదము నెరుంగదగునని భావము.

◀◀ పూర్వరూపము. ▶▶

స్థాగ్రూపం యేన లక్ష్యతే. 3

ఉత్పిత్సరామయో దోషవిశేషేణానధిష్ఠితః,

అపవ్యాహారాదులచే వ్యాధి వ్యాపింప సిద్ధముగనున్నపుడు దోషములకు సంబంధించిన లక్షణములమాత్రము స్ఫుటముగ గానరాక వ్యాధిలక్షణములుమాత్రము సూక్ష్మముగ గనబడుచున్న నయ్యది ఆవ్యాధికి పూర్వరూపమని యెరుంగునది.

(వాతాదిదోషలక్షణములు స్ఫుటముగ గాన్పించక జ్వరాదిరోగములకు జెప్పిన లక్షణములుమాత్రము మిక్కిలి సూక్ష్మముగ గనబడిన నయ్యది పూర్వరూపమని భావము.)

అట్టి సూక్ష్మములగు వ్యాధిలక్షణముల గమనించి రానున్న వ్యాధి యియ్యదియని నిశ్చయించి, అట్టి పూర్వరూపావస్థయందే చికిత్సజేసినచో ప్రారంభదశయందుండు

వ్యాధి కేవలము స్వల్పప్రయత్నముచేతనే నివర్తింపదగియుండును. కావున ఆట్టిచికిత్సాసౌలభ్యమునకై పూర్వరూపము నరముట ముఖ్యము.

“సర్వేషామేవ రోగాణాం నిదానం కుశితా మలాః” అని చెప్పియుండుటచేత వాతాదిదోష సంబంధములేక వ్యాధి సంభవించుట యసంభవము; కావున “దోషనిశేషేణాననధిష్ఠితకః” అని చెప్పట యసంగతమగునని కొందరందురు; కాని స్ఫుటముగ దోషలక్షణములు గానరాక సూక్ష్మములుగనుండు (ప్రారంభదశనుండు) వ్యాధిని చెల్లునది పూర్వరూపమని యర్థము చేయుట సమంజసము.

మరి యున్నట్టి పూర్వరూపము సామాన్యమనియు, విశేషమనియురెండువిధములు. దోషలక్షణములు గానరాక దోషప్రకోపమునకు మనువుకలుగు శ్రమము, ఆరతి, వివర్ణతమున్నగునది జ్వరమునకు సామాన్యపూర్వరూపము. క్షిత్తముచే కండ్లుమంట, కఫముచే నరోచకము, మున్నగు దోషలక్షణములు సూక్ష్మముగనున్నచో నయ్యది విశేష పూర్వరూప లక్షణము. ఇతైరంగుననే తక్కిన వ్యాధులకు నూహించునది.

— పూర్వరూపవివరణము. ౧౯ —

లిజ్జమవ్యక్తమల్పత్వాద్వాద్వ్యాధీనాం తద్యథాయథమ్. ౪
పైజెప్పబడిన పూర్వరూపము ఆయావ్యాధులు ప్రారంభదశయందుండుటంజేసి వానికి జెప్పినలక్షణములే సూక్ష్మరూపముగనుండును. (ప్రారంభదశయందే మిక్కిలి సూక్ష్మముగ గానవచ్చిన ఆయావ్యాధిలక్షణములే పూర్వరూపమని భావము.)

— రూపము. ౨౦ —

తదేవ వ్యక్తతాం యాతం రూపమిత్యభిధీయతే,
పైజెప్పబడిన పూర్వరూపమే వాతాదులకు జెప్పినలక్షణములు స్ఫుటముగగలిగి స్పష్టముగ గానవచ్చినచో నదియే రూపమని చెప్పబడును.

(ఆయావ్యాధులయందుగలుగు వాతాదిలక్షణములు సూక్ష్మములుగ నున్నచో పూర్వరూపమనియు, అయ్యది వ్యక్తములుగ గనబడినచో రూపమనియు నీరెండిటికిని లక్షణభేదము నెరుంగునది.)

— రూపపర్యాయనామములు. ౨౧ —

సంస్థానం వ్యజ్ఞానం లిజ్జం లక్షణం చిహ్నమాకృతిః. ౫
సంస్థానము, వ్యంజనము, లింగము, లక్షణము, చిహ్నము, ఆకృతి, ఆను నీపర్యాయ పదములచేత నీశాస్త్రమునలకు రూపము చెప్పబడును.

పైజెప్పిన యారుపర్యాయపదములకు పూర్వరూపమునకు గూడ జేర్చునది. ఎట్లగునః— పూర్వసంస్థానము, పూర్వవ్యంజనము, పూర్వలింగము, పూర్వలక్షణము,

పూర్వవిష్ణుము, పూర్వాకృతి యనుపదములచే గూడ పూర్వరూపము చెప్పనగునని భావము.

ఉపశయము.

హేతువ్యాధివిపర్యస్తవిపర్యస్తార్థకారిణామ్,
బౌషధాన్నవిహారాణాముపయోగం సుఖావహమ్. ౬
విద్యాదుపశయం వ్యాధేస్సహి సాత్త్వమితి స్మృతః,

జ్వరాదిరోగముల గలిగించుటకు సమర్థములైన కారణములకైనను, రోగముల కైనను, హేతువ్యాధుల రెండిటికైనను విరుద్ధంబులును, వైజెప్పిన హేతువులకైనను వ్యాధులకైనను హేతువ్యాధుల రెండిటికైనను విరుద్ధములు గాకున్నను వ్యాధిశమనరూపమైన (హేతువ్యాధులకు విరుద్ధమయిన) ప్రయోజనమును గలిగించునవియునై శరీరమునకు (వ్యాధిశమనరూపమైన) సుఖమును గలిగించు బౌషధములనైనను, ఆహారపదార్థములనైనను, శరీరపరిశ్రమమునైనను ఉపయోగించుట ఉపశయమననంజను. అట్టి యుపయోగమే వ్యాధికి సాత్త్వమనియు మునివరులచే నిర్ణయింపబడెను.

(హేతువునకు విరుద్ధములగు నౌషధాన్నవిహారముల నుపయోగించుటయు, వ్యాధులకు విరుద్ధములైన యౌషధాదుల నుపయోగించుటయు, హేతువ్యాధుల రెండిటిని విరుద్ధములగు నౌషధాదుల నుపయోగించుటయు ఉపశయమననంజను. మరియు హేతువునకైనను రోగమునకైనను రెండిటికైనను విరుద్ధములుగా (గుణాదులచేత) గనబడకున్నను, హేతువునకైనను వ్యాధికైనను, రెండిటికైనను విరుద్ధమైన (వ్యాధిశమనరూప) ఫలముగల్గించు నౌషధములనైనను, ఆహారపదార్థములనైనను, శరీరవ్యాయామమునైనను ఉపయోగించుటయు సుపశయమననంబరగు. అట్టియుపయోగముచే శరీరమునకు రోగనివృత్తి రూపమైన సుఖము కలుగవలెను. దీనినే వ్యాధిసాత్త్వమనియు మునివరుల వచించెదరని భావము.)

అట్టియుపయోగము హేతువునకు విరుద్ధముగ నున్నచో హేతువిపరీతమనియు, వ్యాధికి విరుద్ధముగ నున్నచో వ్యాధివిపరీతమనియు, ఈ రెండిటిని విరుద్ధముగ నున్నచో హేతువ్యాధివిపరీతమనియు మూడు తెరంగులు. మరియు హేతువునకు విరుద్ధముగా కున్నను హేతువునకు విరుద్ధమైన (రోగానుత్పత్తిరూప) ప్రయోజనమును గల్గించు బౌషధాదులనుపయోగించుట హేతువిపరీతార్థకారి యనియు, వ్యాధిశమనరూపమైనను వ్యాధినివృత్తిరూపవిరుద్ధఫలమును గల్గించునౌషధాదులయుపయోగము వ్యాధివిపరీతార్థకారి యనియు, హేతువ్యాధులరెండిటికి ననుగుణములైనను ఆరెండిటిని విరుద్ధములగు

ఫలమును గలిగించు నౌషధాన్నవిహారముల యుపయోగము హేతువ్యాధి విపరీతార్థ కరంబనియు మూఁడువిధములు. ఇవియన్నియు గలిసి.

హేతువిపరీతార్థకరములు:—పిత్తము ప్రధానముగనుండి జనించిన ప్రణాళోఫ యందు పాకావస్థనున్నపుడు పిత్తమున కనుగుణమైన ఉష్ణవీర్యద్రవ్యముల జేర్చి కట్టు గట్టుట హేతువిపరీతార్థకరాషధము. పిత్తప్రణామనందు విదాహాకరములైన యన్నాదులు హేతువిపరీతార్థకరాహారములు. వాతమునగల్గిన యుస్తాదమున వాతమున వృద్ధినొందించు భయమునుజూపుట హేతువిపరీతార్థకరముగు విహారము. (ఇచ్చట పిత్తమునగలిగిన ప్రకాదులయందు పిత్తమును వృద్ధినొందించు ఔషధాన్నవిహారములు పిత్తశమనరూపమైన పిత్తవిరుద్ధకార్యమును కలిగించుటంజేసి హేతువిపరీతార్థకరము లని యెరుంగునది.

వ్యాధివిపరీతార్థకరములు:—వచనములగునపుడు వచనకరములగు మంగ కాయ మున్నగువాని నుపయోగించుట వ్యాధివిపరీతార్థకరాషధము. విరేచనములగునపుడు పాలనుపయోగించుట వ్యాధివిపరీతార్థకరాహారము. వచనము లగునపుడు జీర్ణము కాని యాహారమును బైటవెడలించుటకై వ్రేళ్లచే పెల్లగించి వచనమును జేసికొనుట వ్యాధివిపరీతార్థకరవిహారము.

హేతువ్యాధులకు విపరీతార్థములు:—నిష్పాన కాలిన ప్రణామన నుష్ణగుణప్రధానములగు అగరు మున్నగువానిబూయుట హేతువ్యాధులకు విపరీతార్థకరములగునౌషధ ములు.(ఇచ్చట అగరు ఉష్ణగుణము ప్రధానమైనది. ఇయ్యది ప్రణామనకు హేతువైన నిష్పాకును, దానగల్గిన ప్రణామనకును అనుగుణమైనను విరుద్ధముగ ప్రణామనుహరించును. కావున హేతువ్యాధి విపరీతార్థకరము.) విషమునకు విషము నుపయోగించుటయు హేతువ్యాధి విపరీతార్థకరము. మద్యపానమునకలిగిన మదాత్మయమున మద్యము ద్రాగుట హేతువ్యాధి విపరీతార్థకరాహారము. నీటియందీదుటచేగలిగిన సమ్మాఘవాత మున నీటియందు మరలనీదుట హేతువ్యాధులకు విపరీతార్థకరవిహారము. ఇత్తైరంగున వ్యాధులన్నిటియందును హేత్వాది విపరీతములును విపరీతార్థకరంబులునునగు నౌషధాన్నవిహారముల నూహించునది.

హేతువిపరీతము, వ్యాధివిపరీతము, హేతువ్యాధివిపరీతము, హేతువిపరీతార్థ కారి, వ్యాధివిపరీతార్థకారి, హేతువ్యాధివిపరీతార్థకారియునని ఉపశయము ఆరు తైరంగులచుండునని ఫలితార్థము.

అందు ఔషధము కరక కాయమున్నగునవి. ఆహారపదార్థములు ఎట్లవది వడ్లు మున్నగునవి. వాక్కుచేతను శరీరముచేతను మనస్సుచేతను చేయబడిన చేష్టావిశేషములు

వ్యాయామము. (అయ్యవి కుస్తీ, క్రీ సంగమము, నిదురమేల్కాంచుట, చదువుట, సంగీతము బాడుట, మాటలాడుట, మనసున ధ్యానముచేయుట మున్నగునవి.)

పై జెప్పిన హేతువిపరీతాది ఔషధాన్నవిహారముల కుదాహరణము లీ క్రింద జెప్పబడువిధముగ నెరుంగునది.

హేతువిపరీతములు:—కఫముచేగలిగిన జ్వరాదిరోగములయందు శీతకఫములకు విరుద్ధముగ నుష్ణగుణముగలశుంఠి మున్నగునవి హేతువిపరీతౌషధములు. శ్రమముచేగలిగిన జ్వరమునందు శ్రమహరంబైన మాంసరసముతో గూడినయన్నము హేతువిపరీతౌష్యము. పగలు నిదురించుట చేగలిగినవ్యాధియందు రాత్రి వేళ నిదురమేల్కాంచుటయు, రాత్రిపూట నిదురలేకుండుటచే గలిగిన రోగమునందు పగటివేళ నిదురించుటయు హేతువిపరీతవిహారము.

వ్యాధివిపరీతములు:—అతిసారవ్యాధికి బంధనరూపప్రభావముకల చిరుబొద్దియు, విషమునకు విషహరమగు దిరిసనంబును, కుష్ఠవ్యాధికి కుష్ఠములహరించు ప్రభావముకలచంద్రయు వ్యాధివిపరీతములైన యౌషధములు. (పై జెప్పినవి మూడుక్షణయందలి వ్యాధిహర ప్రభావముచేత ఔషముల దిరస్కరించి వ్యాధిని హరింపజేయును). అతిసారమున స్తంభనకరములగు చిరుసెనగలు మున్నగునవి వ్యాధివిపరీతాన్నము. ఉదావర్త వ్యాధియందు వాతమును అధోముఖముగ వెడలింపజేయుటకై ముక్కుట వ్యాధివిపరీత హారములు.

హేతువ్యాధులకు రెంటికి విపరీతములు:—వాత ప్రకోపమునగలిగిన శోఫరోగమున వాతమును శోఫను రెంటి విహరించుగుణములకల దశమూలములు హేతువ్యాధుల రెంటికిని విపరీతమైన యౌషధము. వాతకఫములచే సంభవించిన గ్రహణిరోగమునందు మజ్జిగనువయోగించుట హేతువ్యాధుల రెంటికిని విపరీతమగు నాహారము. స్వగ్ధపదార్థములచేతను పగలు నిదురించుటచేతను కలిగిన తంద్రయందు రాత్రిపూట నిదురమేల్కాంచుట హేతువ్యాధుల రెండిటికిని విపరీతమైన విహారము.

— ఆనువశయము. —

విపరీతోఽనువశయో వ్యాధ్యసాత్త్వాభిసంజ్ఞితః. 2

పై జెప్పబడినఉత్తరమునకు విరుద్ధముగ శరీరమున వ్యాధినివృద్ధి నొందించి నుఖమునకు బదులు కష్టమును గలిగించునెడ ఆట్టి యౌషధాన్నవిహారముల యుపయోగము నువశయమనియు, వ్యాధికి అయ్యది యసాత్త్వమనియు జేప్పనగును.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—నిద్రననౌకవ్యాధినిదానప్రాక్రూపరూపములచేదెలియవలనుపడక, ఆవ్యాధిలక్షణములు మిక్కిలిగూఢములై యున్నపుడు వ్యాధి స్వరూపమును నిశ్చయించుటకై యుపశయానుపశయములుసాహాయ్యమొనర్చును. ఎట్టులన:—జ్వరముయొక్కలక్షణములు పూర్తిగ గమనింపవలనుపడనియప్పుడు, అట్టి జ్వరమునకువిరుద్ధములగుపర్వాటకముమున్నగునౌషధాదులనుపయోగించినపుడు రోగము శాంతినొందినచో నయ్యది జ్వరమని నిర్ణయించునది. ఇది యుపశయము. ఆయాషధాదులనుపయోగించుటచే వ్యాధివృద్ధినొందెనేని అయ్యది ఆనుపశయమనియు నిశ్చయించునది. ఈవిషయమునే చరకాచార్యులు ‘‘గూఢలిజ్జం వ్యాధిం ఉపశయానుపశయాభ్యాం షరీక్షేత’’ అనువాక్యముచే శాసించిరి.

— ౧౧ సంప్రాప్తి. ౧ —

యథా దుష్టేన దోషేణ యథా చానువిసర్పతా,

నిర్వృత్తి రామయస్యాసౌ సంప్రాప్తిర్జాతి రాగతిః.

౮

జ్వరాదిరోగములకు ఆయాప్రకరణమున జెప్పిన మిథ్యాహార విహారాదులచే ప్రకోపమునొంది, ఆయాదోషమునకు జెప్పిన ఆమాశయాది స్థానములవ్యాపించుచున్న వాతాదిదోషములచేత, ఆయారోగమునకు జెప్పినలక్షణములన్నియు సంపూర్ణముగ వ్యాపించు క్రమమునకు సంప్రాప్తియనిపేరు. ఇదియే జాతి. ఆగతి యనునామభేదములచేగూడ జెప్పబడును.

సంప్రాప్తి లక్షణము నిట్లు గమనించునది:—మిథ్యాహారవిహారములచేత వాలాది దోషములు ప్రకోపమునొంది యామాశయమునజేరి కాయాగ్నిని బైటవెడలించును. అయ్యది శరీరమున వ్యాపించుటచే శరీరమెల్ల వేడికల్గియుండును. రోమరంధ్రములన్నియు నడ్డగింపబడుటచే శరీరమున చెట్టుటపట్టదు. మలమూత్రాదులును సరళముగ వెడలదు. అవయవములన్నియు నొప్పికల్గియుండును. ఈలక్షణములన్నియు సమకాలమున నేరోగమునకల్గినో అయ్యది జ్వరము. ఇదియే జ్వరసంపూర్ణలక్షణము. ఇచ్చట వాలాదులు దుష్టములై ఆమాశయమున తొలత వ్యాపించి కాయాగ్నిని బైటవెడలించినప్పుడు వైజెప్పిన స్వేదావరోధాదులతో శరీరమునందెల్ల వైభాగమున వేడి వ్యాపించిన నదియే జ్వరమునకు సంప్రాప్తియగును. ఈరీతిగనే తక్కినరోగముల కన్నిటికిని సంప్రాప్తి నూహించునది.

— ౧౨ సంప్రాప్తి భేదములు. ౧ —

సంఖ్యావికల్పప్రాధాన్యబలకాలవిశేషతః,

సా భిద్యతే యథాత్రైవ వక్ష్యంతేఽష్టా జ్వరా ఇతి.

౯

సంఖ్య, వికల్పము, ప్రాధాన్యము, బలము, కాలము, ఆనునీయైదిటియొక్క విశేషలక్షణములచే నీ సంప్రాప్తి పలుచెరంగుల మారుచుండును. అందు సంఖ్యాభేదము జ్వరప్రకరణమున “అష్టా జ్వరాః” అను వాక్యముచే జ్వరమెనిమిది విధములని చెప్పబడినది.

ఇత్తెరంగుననే ‘పంచకాసాః’ ‘పంచ శ్వాసాః’ ‘అష్టా గుల్తాః’ ఇవి మున్నగు సంఖ్యాభేదములను ఆయాప్రకరణమున నూహించునది.

— వికల్పము. —

దోషాణాం సమవేతానాం వికల్పోఽంశకల్పనా,

ఏదైవ నోకరోగమునందు వాతపిత్త కఫ లక్షణములు మూడును సంకరముగ జేరియుండునెడ, అట్టిలక్షణములయొక్క తారతమ్యమును గల్పించుటయే వికల్పము. అట్టితారతమ్యమునుబట్టి రోగముయొక్క సంప్రాప్తియు మారుచుండును.

— ప్రాధాన్యము. —

స్వాతంత్ర్యపారతన్యవ్యభ్యాం వ్యాధేః ప్రాధాన్యమాదిశేత్. ౧౦

వ్యాధియొక్క స్వతంత్ర పరతంత్రభేదములచే ప్రధానత్వమును నిర్ణయించునది.

జ్వరాదిరోగములలో నేదైనను ఆవ్యాధికి జెప్పియుండు సంప్రాప్తిక్రమము ననుసరించి జనించి, ఆవిధముగనే ఇంక కొన్నివ్యాధులు దానికి దోడుగ సంక్రమించి యుండునెడ, స్వతంత్రముగ తొలుత బుట్టినవ్యాధి ప్రధానమనియు, పరతంత్రముగ (తొలుత బుట్టినవ్యాధి ననుసరించి) కల్గినది ఆ ప్రధానమనియు, సంప్రాప్తిక్రమమునుబట్టి నిర్ణయించునది. ఎట్టులన?—జ్వరము ప్రధానముగ జనించినపుడు దానిననుసరించి తలనొప్పి మున్నగు నితరరోగములును కలుగు. అట్టియెడ జ్వరము స్వతంత్రముగ బుట్టినది కావున ప్రధానంబనియు, దానికనుగుణముగ జనించిన తలనొప్పి మున్నగునవి పగతంత్రమగుటంజేసి యప్రధానమనియు సంప్రాప్తిభేదముచే నెరుంగునది. అందు ప్రధానము అనుబంధమనియు, ఆప్రధాన మనుబంధమనియు జెప్పవగును.

అట్టివ్యాధి సంకరమునందు ప్రధానమును నిర్ణయించి దానికి దగిన చికిత్స జేయుచో నప్రధానము ప్రధానవ్యాధితోగూడ శమించును. ఒకవేళ ఆప్రధానము నకు చికిత్స జేయవలసినచో ప్రధానరోగమునకు విరోధము లేకుండ నట్లు చికిత్స జేయవగును. ఈవిషయమునే “ప్రధానమవిరోధయత్” అని యాచార్యులు శాసించిరి. ఇట్టి చికిత్సాసౌకర్యమునకే ప్రధాన ఆప్రధాన నిర్ణయ మవశ్యమరయవగును. ఇదియే ప్రయోజనము.

◀ ౭౭ బలాబలనిర్ణయము. ౭౭ ▶

హేత్వాదికార్తాన్నివయవైర్భలాబలవిశేషణమ్,

వ్యాధి జనించునపుడు ఆయావ్యాధి జనించుటకు జెప్పిన కారణములన్నిటిచే జనించినదియా? లేక కొన్ని కారణములచేతనే జనించినదియా? యని పరిశీలించి, అన్ని కారణములచే జనించినపుడు వ్యాధి ప్రబలమనియు, కొన్నిటిచేతనే కల్గియుండుతరి స్వల్పబలమనియు వ్యాధియొక్క బలాబలముల నిర్ణయించునది (ఆట్టి బలాబలము లనుబట్టియు సంప్రాప్తికూడ భిన్నముగ నుండుననిభావము.)

(సంప్రాప్తి భేదమునుబట్టి వైజెప్పినరీతిగ వ్యాధి బలాబలమును నిర్ణయించి బలిష్ఠ ముగనున్నచో ప్రబలమైన చికిత్స నరయుటయు, స్వల్పబలముగ దోచినపుడు స్వల్ప చికిత్సజేయ యత్నించుటయు సమంజసము. ఇదియే బలాబల నిర్ణయ ప్రయోజనము).

◀ ౭౮ కాలనిర్ణయము. ౭౮ ▶

సక్తందినర్తుభుక్తాంశైర్వ్యాధికాలో యథామలమ్. ౧౧

రాత్రి, పగలు, పసరాదిముతువులు, ఆహారజీర్ణ సమయము, అనునాలింగిటిభాగ ధేదమునుబట్టి వ్యాధికాలము ఆయాదోషముల ననుసరించియుండును.

ఇచ్చట నీనిర్ణయము నెఱుంగునది:— “వయోహారాత్రి భుక్తానాం తేజస్తమధ్యాదిగాః క్రమాత్” అని సూత్రసానమున జెప్పినరీతిగ మనుజులకు నిర్ణీతమైన పచుస్సుయొక్కయు, పగటియొక్కయు, రాత్రియొక్కయు, భుజింపబడిన యాహారము జీర్ణ సమయముయొక్కయు అంతమున వాతంబును, మధ్యకాలమున పిత్తంబును, మొదటికాలమున కఫంబును వ్యాపించును. మరియు “వర్షాశరద్ధస్స సేషు వాతాదైత్యే ప్రాకృతే క్రమాత్.” అనువచనము ననుసరించి వర్షర్తువున వాతంబును, శరద్ధర్తువున పిత్తంబును, పసన్తర్తువున కఫంబును ప్రబలముగ నుండును. వాతాదులకు వైజెప్పిన నిర్ణయకాలములలో నేకాలమున జ్వరాదిరోగములు సంప్రాప్తించునో, ఆకాలభేదమునుబట్టి వాతకసైత్తికశ్లేష్మికభేదముల నిర్ణయించునది. (రాత్రియొక్కయు పగటియొక్కయు ఆహారజీర్ణ కాలముయొక్కయు అంతమున (మూడవభాగమున) జ్వరము వ్యాపించినచో వాతజనితమనియు, మధ్యకాలమున వ్యాపించినచో పిత్తమున బుట్టినదనియు, మొదటిభాగమున కలిగినచో కఫమునగలిగినదనియు సంప్రాప్తికాలమునుబట్టి నిర్ణయించునది. ఋతుభేదమునకును ఇట్లు నిర్ణయించునది. ఇట్టి దోష విభాగమును రోగసంప్రాప్తికాలమునుబట్టి నిర్ణయింప వలనుపడుననిభావము.)

ఇతి ప్రోక్తో నిదానార్థస్తం వ్యాసేనోపదేశ్యతి,

ఇతైరంగున రోగసామాన్యమున గమనింపదగిన నిదానార్థము వివరింపబడియె. పిదప సీక్రింద నాయూవ్యాధుల ప్రకరణములయందు ఆయావ్యాధులకు సంబంధించిన నిదానములు విస్తరముగ నీతంత్రకారునిచే జెప్పబడును.

(రోగములకన్నిటికిని సామాన్యముగనుండు నిదానాదుల (రోగము గమనింప సాధనములగు నుపాయముల) సీసర్వరోగ నిదానాధ్యాయమున వివరింపబడినదనియు, ఆయారోగముల నిదానాదులకు ఆయాప్రకరణములయందు విస్తరముగ జెప్పబడునని భావము).

●● సర్వరోగములకును ముఖ్యకారణములు ●●

సర్వేషామేవ రోగాణాం నిదానం కుపితా మలాః. ౧౨

తత్ప్రకోపస్య తు ప్రోక్తం వివిధాహితసేవనమ్,

జ్వరాదిరోగముల కన్నిటికిని ప్రకోపమునొందిన వాతపిత్తకఫములు మూడును కారణములగును. సమస్థితినుండు వాతాదిదోషములు ప్రకోపించుటకు పలు డెరంగులైన యవభ్యవదార్థముల సేవించుటయే కారణమగును.

(అవభ్యములగు నాహారవిహారాదులచేత వాతాదులు ప్రకోపించుననియు, అట్టి ప్రకుపితములైన త్రిదోషములు ఆయారోగముల గల్గించుననియు భావము.)

ఇచ్చట రోగములకన్నిటికిని ప్రకుపితవాలాదులు సన్నిహితకారణము లగుటచే సన్నిహితనిదానమనియు, వానిని ప్రకోపింపజేయునవధ్యాహారాదులు వ్యవహితము లగుటచేసి విప్రకృష్టనిదాన మనియు నెరుంగునది.

●● అహితభేదములు. ●●

అహితం త్రివిధో యోగస్త్రయాణాం ప్రాగు దాహృతః ౧౩

వైజెప్పబడినఅహిత (హితముకాని) నేవనముకాలము, అర్థముకర్తమునైయుండును. అట్టికాల-అర్థ-కర్తములమూడును ఒక్కొక్కటి (హీన-మిథ్యా-అతియోగ భేదములచే) మూడేసి భేదములుకల్గియుండునని యీతంత్రమున సూత్రస్థానమునందలి పని రెండవ యధ్యాయమున వివరింపబడియె. సూత్రస్థానమునందలి పనిరెండవ యధ్యాయమున నిట్లు చెప్పబడెను:—

“తేషాంకోపేశుకారణమ్, అర్ధరసాత్త్యైస్సంయోగః కాలాకర్తచదుష్కృతమ్. హీనాతిమిథ్యాయోగేన భిద్యతేతత్సన్స్త్రీధా” ఇంద్రియములకు విషయములగుశబ్దము, స్పర్శము, రూపము, రసము, గంధముననునైదునుఅనుచితములైశరీరప్రకృత్యాదులకుఇషుడకుండుతరి వానితోశ్రోత్రము, త్వక్కు, నేత్రములు, రసనము, మ్రాణమునను పంచే

ద్రియములకును వేరువేరసంబంధము కల్గటం, శీతకాలము, ఉష్ణకాలము, వర్షకాలము ననిమూడుతేరంగులైన కాలంబునకును, ఈజన్మమునందైనను మునుపటిజన్మములయందైనను చేయబడిన పాపకర్తవ్యంబునకును సంబంధముకల్గటం, ఈమూడును (కాల-ఆర్థ-కర్తవ్యములసంబంధము) వాతాదిదోషములు ప్రకౌషించుటకు కారణములగును. అట్టి కాలార్థకర్తవ్యముల సంబంధము హీన-మిథ్యా-అతియోగ భేదములచే వేర్వేరుగమూడేసి విధములనుండును. అర్థాదులతో సంబంధము బొత్తుగలేకుండుట హీనయోగము, ప్రతికూలములైన విషయాదులతో గల్గుసంబంధము మిథ్యాయోగము, విషయాదులతో నధికముగగల్గు సంబంధము అతియోగమునని యొఱుండునది. ఈవిషయమునే చరకాచార్యులు “కాలార్థకర్తవ్యణాం యోగో హీనమిథ్యావచాతి చ” అని సంగ్రహముగ జెప్పిరి. ఈవిషయమై యీతంత్రముననే సూత్రసానమున పనిరెండవయధ్యాయమున విఫులముగ జెప్పబడినది. కావున విస్తరభీతిచే నిట వివరింపబడదయ్యె.

❦ వాతప్రకౌషకారణములు. ❦

తిక్తోషణకషాయూల్పరూక్షప్రమితభోజనైః,
 ధారణోదీరణనిశాబాగ రాత్యుచ్చభాషణైః. ౧౪
 క్రియాతియోగభీశోక చింతావ్యాయామమైధునైః,
 గ్రిష్టాహారాత్రిభుక్తావే ప్రకుప్యతి సమీరణిః. ౧౫

చేదు, కారము, వగరు, అనుసీరసములు కలవదార్థములను భుజించుట, తనకు వలసిన పరిమితికన్న మిక్కిలి తక్కువగ భుజించుట, జిడ్డులేనిపదార్థముల భుజించుట, కాలనియమములేక భుజించుట, మలమూత్ర వాతాదులను వెడలసీయక బిగబట్టుట, అయ్యవి వెడలకుండునపుడు బలవంతముగ వానిని వెడలించుచేయుట, రాత్రులయందు నిదురపేల్కొంచుట, మిక్కిలి బిగ్గరగమాటలాడుట, వమనవివేచనాది పంచకర్తవ్యములను వానివాని పరిమితికన్ననధికముగ నేవించుట, భయముపడుట, దుఃఖించుట, మనసున వ్యాకులపడుట, శరీరపరిశ్రమమును తనబలమును మించిచేయుట, అధికముగ సంభోగము చేయుట, ఈకారణములచే వాతము ప్రకౌషమునొందును. మరియు గ్రీష్మముతువు నందును, రాత్రియొక్కయు వగటియొక్కయు కడపటిభాగమునను, భోజనముచేసిన యాహారము జీర్ణించుకాలముయొక్క అంతముననుగూడ వాతము ప్రకౌషించును. (వైశిష్ట్యబడిన యన్న పాన విహారములచేత వాతము ప్రకౌషించునని భావము).

❦ పిత్తప్రకౌషకారణములు. ❦

పిత్తం కట్వస్తుతిష్ఠోష్ణపటుక్రోధవిదాహిభిః,
 శరవృథ్యావ్నా రాత్ర్యర్థ విదాహసమయేషుచ. ౧౬

కారము పులుపుకలపదార్థముల సేవించినను, తీక్షణగుణముకల ఆవాలు మున్నగు వానిని, ఉష్ణవీర్యంబును గుణంబును కలపదార్థములను, ఉష్ణకలపదార్థములను, మంట బుట్టించుపదార్థములను భుజించినను, శోషపడినను పిత్తము ప్రకోపించును. మరియు శరదృతువునందును పగటిమధ్యకాలమునందును అర్ధరాత్రి కాలమునందును, మిక్కిలి సంతాపము గల్గునమయనందును పిత్తము ప్రకోపించును.

❖❖ కఫప్రకోపకారణములు. ❖❖

స్వాదవృష్ణలవణస్నిగ్ధగుర్వభిష్యబ్ధిశీతలైః,

అస్యాస్వీన్నసుఖాజ్జీర్ణదివాస్వప్నాతిబృంహణైః. ౧౭

ప్రచ్ఛర్దనాద్యయోగేన భుక్తమాత్రవసంతయోః,

పూర్వాహ్ని పూర్వరాత్రే చ శ్లేష్మా

మధురరసంబులును, అష్టరసంబులును, లవణరసంబులునుగు పదార్థముల భుజించినను, స్నిగ్ధంబులును (మిక్కిలి జిడ్డు కల్గినవియు), గురుత్వముకల్గి (అజీర్ణమునుకల్గించు) నవియు, ముక్కురంధ్రములుమున్నగు ప్రోతోమార్గముల ద్రవమును బుట్టించు నవియు, గుణవీర్యములచే శీతలంబులునుగు పదార్థముల భుజించినను; ఎల్లపుడు కూర్చొనియుండుటచేతను నిదురించుటచేతను, సుఖముననుభవించుచున్నను, అజీర్ణముకల్గినను, పగలు నిదురించినను, శరీరమును బలియజేయు నౌషధాదుల నధికముగ నుపయోగించినను, ఆవసరముకలిగినపుడు వమనవిరేచనాదులచే శోధనకర్మను చేసికొనకున్నను, కఫము ప్రకోపమునొందును. మరియు భుజించినమాత్రమునను, వసంతముతువునను, పగటి మొదటిభాగమునను, రాత్రి మొదటి భాగమునను కఫము ప్రకోపించును.

❖❖ దోషద్వయ ప్రకోపకారణములు. ❖❖

ద్వంద్వస్తు సంకరాత్. ౧౮

వైజెప్పినరీతిగ వాతపిత్తకఫములకు ప్రత్యేకముగ ప్రకోపింపజేయు కారణములతో రెండేసి దోషములకు జెప్పిన కారణములు సంక్రమించినపుడు రెండేసి దోషములు ప్రకోపించును. ఇదియే ద్వంద్వజ వ్యాధికారణంబునుగు.

ఇచ్చట నీనిర్ణయము నెరుంగునది:—చేదు మున్నగురసములు వాతమును వృద్ధి నొందించును. కారము పులుపు మున్నగురసములు పిత్తమును వృద్ధి నొందించును. ఈ రెండిటిని సేవించినయెడ వాతపిత్తములు రెండును ప్రకోపించును. వాత ప్రకోపనములగు తిక్తాదులను, కఫప్రకోపనములగు మధురాదులనుజేర్చి నుపయోగించుటచే వాతకఫములు రెండును ప్రకోపించును, పిత్తమును వృద్ధి నొందించు కట్వాదిరసములను

కఫవర్ధకములగు మధురాదిరసములను జేర్చి యుపయోగించునెడ సిత్రకఫములు చెండును ప్రకోపమునొందును. ఇతైరంగుననే విహారాదుల సంకరమునుగూడ నూహించునది.

❀ త్రిదోష ప్రకోపకారణములు. ❀

మిశ్రీభావాత్సమస్తానాం సన్నిపాతస్తథా పునః,
 సంకీర్ణాఽజీర్ణవిషమవిరుద్ధాఽభ్యశనాదిభిః. ౧౯

వ్యాపన్నమద్యపానీయశుష్కశాకామమూలకైః,
 పిణ్యాకమృద్యవసురాపూలిశుష్కకృశామిషైః. ౨౦

దోషత్రయకరైస్తైస్తైః తథాన్నపరివర్తతః,
 ధాతోద్దష్టాత్పురోవాతాద్ద్రహవేశాద్విషాద్దరాత్. ౨౧

దుష్టాన్నాత్పర్వతాశ్లేషాత్ గ్రహైర్జ్వరపీడనాత్,
 మిథ్యా యోగాచ్చ వివిధాత్ పానానాం చ నిషేవణాత్. ౨౨

స్త్రీశాం ప్రసవవైషమ్యాత్ తథా మిథోవ్యపచారతః,

వైజెప్పబడిన త్రిదోషములను వేర్వేరప్పద్ధినొందించు కారణములన్నియు నొకటిగ సంకరమైయుండునెడ దోషములు మూడును సమకాలమున సమములగ ప్రకోపించును. ఇదియే సన్నిపాతకారణము. మరియు—పథ్యములును అపథ్యములునైన అనేక పదార్థముల నొకటిగ జేర్చి భుజించుట, అజీర్ణముగనున్నపుడు భుజించుట, విషమాశనము (అకాలమున భుజించుట, లేక పరిమాణమున కధికముగనైనను మిక్కిలి యల్పముగ నైనను భుజించుట) పరస్పరవిరుద్ధములగు ఊరమత్స్యాదుల నొకటిగ జేర్చి భుజించుట, భుజించినతోడనే మరల భుజించుట, ఇవి మున్నగు భోజనక్రియలచేతను త్రిదోషములను ప్రకోపించును. పురుగులు మున్నగువాని సంబంధమునంజేసి దుష్టములగు మద్యము, త్రాగుడునీళ్లు, మున్నగు ద్రవపదార్థముల త్రాగినను, ఎండినకూరగాయలను దుంపలను భుజించినను, తెలికసిండి, చుట్టి, యవలు క్షిసారాయి, దుర్గంధముపుట్టినదియు ఎండినదియు కృశించినజంతువులకు సంబంధించినదియునగు మాంసమును భుజించినను త్రిదోషములు ప్రకోపించును. మరియు రసగంధకాది ధాతుసంబంధముచే దుష్టమైన గాలిచేతను తూర్పుగాలిచేతను, పూతనాది గ్రహము లావేషించుటచేతను, స్థావరజంగమరూపమైన విషసంబంధముచేతను, శరీరముననిమిడిజీర్ణింపకుండు విషముచేతను, అట్టి విషాదులసంసక్తమున దుష్టమైనయన్నముచేతను, కొండపై నెక్కుటచేతను, సూర్యాది గ్రహములతో సూరములగు గ్రహములచే జన్మనక్షత్ర సంబంధము కలుగుటచేతను, పలుచెరంగులై విహారాదులను క్రమముదప్పి చేసినను, నానావిధములైన పానద్రవ్యములను విధినియవములేక నేవించినను, స్త్రీలకు సాధారణముగ గాక అక్రమ ప్రసవము కలుగుటచేతను

ప్రసవించినబాలింతరాండ్లు అపక్వములగు నాహారవిహారాదుల నల్పుటచేతను కూడ వాతాదిదోషములు మూడును సమకాలమున ప్రకోపించును. (ఇట్టి కారణములచే ప్రకోపించిన మూడుదోషములచే గలిగినరోగములు సాన్నిపాతికములని చెప్పబడును.)

❖ వాతాదులు రోగముల గలిగించు క్రమము. ❖

ప్రతిరోగమితి క్రుద్ధాః రోగాధిష్ఠానగామినీః. ౨౩

రసాయినీః ప్రపద్యాశు దోషా దేహే వికర్షతే,

శైజెప్పినరీతిగ వాతాదిదోషములు ఒక్కొక్కటియైనను రెండేసియైనను అన్నియు నైనను వానివానికి జెప్పినకారణములచే ప్రకోపమునొంది, శరీరమునందలి రోగముల కధిష్ఠానములైన రసరక్తాదిధాతువులయందు వ్యాపించు స్వభావముకల రసవహములగు నాదులలో బ్రవేశించి, అతిశీఘ్రముగ శరీరమునందు ఆయారోగముల గలిగించును.

ఇతైరంగున సర్వరోగనిదానము చెప్పబడియె. దీనికే పంచలక్షణనిదానమనియు పేరుగలదు. ఈ ప్రకరణమున వివరింపవలసిన విషయము లనేకములుకలవు. అవిషయము లన్నియు నాచే విరచితమగు మాధవనిదానాంధ్రవ్యాఖ్యానమున సమర్థకములుగ పరిశీలించి వ్రాయబడినవి. గ్రంథవిస్తరభీతిచే నింతట విరమించితి. ప్రేక్షకులు మాధవనిదానమునందలి పంచలక్షణ నిదానవ్యాఖ్యానమున గమనించెదరుగాత !

వాగ్భటాచార్యవిరచితాష్టాంగహృదయనిదానస్థానమున ప్రథమాధ్యాయము.

సమాప్తము.

ద్వితీయాధ్యాయము.

అపః పైయధ్యాయమున రోగములకన్నిటికిని సామాన్యమగు సర్వరోగనిదానము చెప్పబడినది. పిదప నాయారోగములకు సంబంధించిన నిదానమును వేరువేరు నిరూపించుట యావశ్యకము. అందు “జ్వరో రోగణామ్” అను పరకవాక్యముచేత రోగములకన్నిటికిని జ్వరము ప్రధానమని చెప్పియుండుటచే తొలుత జ్వరనిదానము చెప్పబడును. రోగములలో జ్వరము ప్రధానమని ప్రకృత గ్రంథమునగూడ “జ్వరో రోగపత్రిః” ఇది మున్నగు వాక్యములచే జెప్పబడియున్నది. కావున నీయధ్యాయమున జ్వరనిదానము చెప్పబడును:—

సూ. అథాతో జ్వరనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః,

సర్వరోగనిదానమును జెప్పినపిదప జ్వరనిదానమును విపులముగ జెప్పెదను.

—ॐ జ్వరస్వరూపము. ॐ—

జ్వరో రోగః తిః పాష్టా మృత్యురోజోఽశనోఽన్తకః,
 క్రోధో దక్షాద్భవంసీ రుద్రోధ్వనయనోద్భవః.
 జన్తాన్తయోర్తోహమయః సన్తాపాత్తాఽపచారజః,
 వివిధైర్నామభిః క్రూరో నానాయోనిషు వర్తతే.

జ్వరము తక్కినరోగములకన్నిటికిని ప్రధానమైనది. ప్రాణుల శ్రమపెట్టుటంజేసి మిక్కిలి పాపస్వభావముకలది. ప్రాణుల హింసించుటయందు సమర్థమైనది కావున మృత్యుస్వరూపమైనది. శరీరమున రసాదిధాతువుల కన్నిటికిని పుష్టిని కలిగించి శక్తిమును పోషించుటంజేసి జీవితమునకు ప్రదానాధారమైన యోజస్సును నిర్మూలపజేయునది. కావుననే యమునిబోలి ప్రాణాన్తకమైనది. రుద్రుని మూడవనేత్రము బుట్టి క్రోధరూపమై దక్షునినూగమును ధ్వంసముచేసినది. ప్రాణులు పుట్టునప్పుడు ట్టునప్పుడును ఆజ్ఞానస్వరూపముగ వ్యాపించునది. సంతాపస్వరూపమైనది. అపఖ్యంలగు నాహారవిహారాదులచే గలుగునది. ఇట్టి క్రూరమైన జ్వరమును రోగము సృష్టిలోనగు స్థావరజంగమరూపమైన వస్తువులయందు పలు దెరుంగలైన పేర్లుకలిగివ్యాపించునది. ఇచ్చట నీవిషయముల నెరుంగునది:— పూర్వకాలమున కృతయుగమునందక్ష ప్రజాపతి వరమేశ్వరుని పిలువక యాగముచేయ సమకట్టెను. తన్నవమానించుట

నీశ్వరుడు మిక్కిలి కోపోద్దిగితుడై ఫాలనేత్రమును దెరుచెను. అప్పుడందుండి రుద్రుని కోపము అగ్నిస్వరూపముదాల్చి పుట్ట జ్వలించుచు దక్షునియాగమును ధ్వంసముచేయు చుండ తక్షుదులు పరమేశుని శరణంబుజేడిరి. పరమకారుణికుండగు నాజగదీశుడు ఆకోపము నుపసంహరించుచు లోకమున పాపిజంతువులను జ్వరరూపమున బాధింప నానతిచెప్పెను. నాటంగోలె నానావిధనామధేదముల గాల్చి యారుద్రకోపము తాను వ్యాపింపనవకాశము కల్గినపుడు జ్వరరూపమున బ్రాణుల బాధింపసాగెను. అనిపురాణ ప్రసిద్ధము. ఇదియే జ్వరమునకు మొట్టమొదటి కారణము స్వరూపము. ఈవిషయమునే "రుద్రోర్ధ్వనయనోద్భవః" అని తన్త్ర)కారుడు నుడివెను. ఈరుద్రకోపము జ్వరమునకు ప్రాథమిక కారణముగుటంజేసియే విప్రకృష్టనిదానమని చెప్పబడును. ఈవిషయము చర కమున విపులముగనున్నది.

జ్వరము రుద్రకోపము కారణముచే కృతయుగమున తొలుతబుట్టి బాధింపు చుండె. పిదప శ్రేతద్వాయపరయుగములలో ధర్మమున నొక్కొకపాదము అంతరించుటం జేసి పెద్దలనవమానించుట మున్నగు నవచారములచేత గల్గుచుండెను. ఈకలియుగమున మిథ్యాహారవిహార రూపమైన యవచారమున గల్గుచున్నది. ఈయభిప్రాయమునే 'అవ చారజః' అని తంత్రకారుడు చెప్పెను.

మరియు నీజ్వరము సంతాపరూపమైనను ప్రాణులు పుట్టునపుడును చచ్చునపుడును ఆజ్ఞానాంధకార రూపముగ తప్పక వ్యాపించును. దాసంజేసియే ప్రాణిసామాన్యముగ పూర్వజన్మజ్ఞానము ఇతరజన్మమున లేకుండుట, ఈయజ్ఞానమునే మాయయని వేదాస్త్ర వేత్తలు నుడివెదరు. ఈయభిప్రాయమునే "జన్మాన్తయోర్హిహమయః" అని తంత్రకారు డుపదేశించెను.

అట్టిరుద్రకోపము జన్మసామాన్యముగ వ్యాపించునని తంత్రాస్త్రమున నిట్లు చెప్ప బడినది:— "పాకలస్తు యథేభానాం, అభితాపో హయేషు చ. గవాంగోకర్ణ కక్షైచ్చవ, వక్షీణాం మకరస్తథా, వాస్తాదానామలర్కసాన్యిత్, ఆజ్ఞేష్యిన్ద్రమదస్సన్వితః, ఓషధీషు తథా జ్యోతిః, చూర్ణకో ధాన్యజాలిషు, జలేషు నీలికా, చూషో భూమా, నృణాం జ్వరో మతః, ఋలేదేవ మనుష్యేభ్యో నాన్యేవిషహలే, తుతమ్, శేషాస్స ర్యే వివద్యస్తే తిర్యగ్యసౌస్వార్థా తాః, కర్తణాలభలేజస్తుః దేవత్వం మానుషాదపి, పున త్తైచ్చవ చ్యుతస్వర్గాల్ మానుష్యమభివద్యతే, తస్మాత్సదేవభావాచ్చనహలే మానవో జ్వరమ్." జ్వరము ఏనుగులకు పాకలమనియు, గుఱ్ఱములకు అభితాపమనియు, గోజా తికి గోకర్ణ కమనియు, వక్షులకు మకరమనియు, వాస్తాదము (కుక్క) లకు అలర్క మనియు, జలజన్తువులకు ఇంద్రమృదంబనియు, వైరుమున్నగు నోషధులకు జ్యోతి య

నియు, వడ్డుమున్నగు ధాన్యజాతికి చూర్ణకమనియు, ఉదకమునకు నీలికయనియు, భూమికి చూపంబనియు, మనుజులకు జ్వరంబనియు నామ భేదములు కలిగి సంభవించి తనస్వభావమున కనుగుణముగ బాధించుచుండును. అట్టిజ్వరమును దేవతలనునుష్యులు దక్కతక్కినజన్తువులారుపజాలవు. మనుజులు తమపుణ్యకర్మపరిపాకముచే దేవత్వమును బొందగలరు. అట్టిపుణ్యఫలము పూర్ణమైనదివలన మరల పుడమింబడి మనుష్యజన్మమును పొందగలరు. ఈవిషయము గీతాశాస్త్రమున నిట్లుపదేశించిరి. — “త్రైవిద్యామాంసోమపాః పూతపాపా యజ్ఞై రిష్ట్యా స్వర్గతిం ప్రార్థయన్తే. తే పుణ్యమాసాద్యసురేష్వీ లోకమత్సన్ని దివ్యాక్ దివి దేవభోగాః, తే తం భుక్త్వా స్వర్గలోకం వికాలం ఊతే పుణ్యే షర్త్యలోకం విశన్తి” అట్టికారణముచేత దేవతలను మనుజులను జ్వరమున కొరుపజాలుదురు. తక్కిన తిర్ణ్యజన్తువులు తాళజాలక తుదకు దానివలననే మరణము నొందగలవు.”

జ్వరభేదములు, సంఖ్య. ౭౭

స జాయతేఽష్టధా దోషైః పృథక్తైశ్చైస్సమాగతైః, ఆగన్తుశ్చ

వైశిష్ట్యనరీతిగ సంతాపరూపమైన జ్వరము వాతపిత్తకఫములచే వేరువేరుగను, రెండేసిదోషముల సంస్కరణముచేతను, మూడిటి నన్ని పాతమునచేతను, ఆభిఘాతము మున్నగు నాగంతుక కారణములచేతను జనించుటండేసి యెనిమిదివిధములగును.

(వాతపిత్తకఫములచే వేర్వేరజనించునవిమూడును వాతపిత్త, వాతకఫ, పిత్తకఫముల సంస్కరణమున బుట్టునవిమూడును, నన్ని పాతమున బుట్టునదియొకటియు, ఆగంతుకంబొకటియు కలిసి జ్వరము ఎనిమిదివిధములని భావము.)

జ్వరసంప్రాప్తి. ౭౮

మలాస్త్ర నైవినైవీర్షస్థాః ప్రదూషణైః. 3
 ఆమాశయం ప్రవిశ్యామ మనుగమ్య పిథాయ చ, ౪
 ప్రోతాంసి పక్తిస్థానాచ్చ నిరస్య జ్వలనం బహిః. ౪
 సహ తేనాభిసర్పన్తస్తపన్తస్సకలం వపుః, >
 కుర్వన్తో గాత్రమత్యుష్ణం జ్వరం నిర్వర్తయన్తి తే.
 ప్రోతోవిబ్ధాత్ప్రియేణ తతస్స్వేదో న జాయతే,

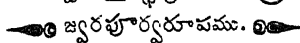
వాతపిత్తకఫములు వానివానికి ప్రత్యేకముగ జెప్పబడిన కారణములచే ప్రతి పమునొంది యామాశయమున (నైసములకు క్రిందనాభికి వైభాగమున) జేరి యచ్చ

నుండు ఆమరసమున గూడి రోమరంధ్రములుమున్నగు ప్రోతోమార్గములమూసి, భుజింపబడిన యాహారమును బనింపజేయు జాతరాన్నిని స్వస్థానమునుండి బైట వెడలించజేసి, అట్టిజాత రాన్ని వేడితో గూడ దామును గూడి శరీరమునందెల్ల వ్యాపించి శరీరమున మిక్కుటముగ వేడిని వ్యాపింపజేయును. అదియే జ్వరమని చెప్పబడును. శరీరమునందలి రంధ్రములన్నియు నడ్డగింపబడియుండుటచే నొడలిపై చెమట ప్రాయుకముగ బొడమడు. (ఇదియే జ్వరమయొక్క సంప్రాప్తి క్రమము.)

వాతాదిదోషములు తిల్వోషణాదికారణములచే ప్రకుశితములై పైజెప్పిన క్రమమున జ్వరమును గల్గించును. ఆ గంతుక జ్వరమునందును అభిఘాతముమున్నగు నాగంతుకారణములచే నేదైనదోషము ప్రకోపమునొందియే యాగంతుక జ్వరంబును కల్గును. గాని నైజ్వరమున తొలుత దోషము ప్రకోపించి జ్వరమును దాని సంబంధములగు బాధలను గల్గించును. ఆ గంతుకమున నటుగాక తొలుత బాధకల్గి పిట్టలు వాతాదులు ప్రకోపించును. ఇదియే ఋారెండిటికిని భేదము. వాతాదిదోష సంబంధములేక యొకప్పుడును నివ్యాధియు గల్గుటలేదు.

శరీరమునందు జీవదశయందు సామాన్యముగ వేడియుండుటసాజము. జ్వరమువ్యాపించునపుడు ఆవేడియేమిక్కిలి యధికముగ వ్యాపించునని తెలియుటకై “కుర్వన్తో గాత్ర మత్యుష్ణం” అని చెప్పబడినది. మరియు వాతిక జ్వరమునందు వాతము యోగవాహి (దేనితో గూడిన నావస్తువుగుణముగ లిగియుండునది) యగుటంజేసి జాతరాన్ని గూడినపుడు దాని యందలి వేడిగుణముకల్గి అట్టియుష్ణమును శరీరముపై వ్యాపింపజే గుటయుక్తము. పిత్తజ్వరమునందును అగ్ని కిసమానగుణమైన పిత్తము వేడినిపుట్టించుట సాజము కఫజ్వరమున అగ్ని కివిరుద్ధముగ జలస్వభావమైకఫముచే నెట్లు వేడివ్యాపించునని కొందఱు శంకించెదరు; గాని జ్వరముపుట్టుకచేతనే తీవ్రమైన యగ్ని శ్వరూపముగుటంజేసి స్వభావముచేతనే యుష్ణమును గలిగించును. కావున పైసందేహమున కవకాశము కలుగదు.

“ప్రోతోనిబన్ధాత్ప్రియేణ తతస్సేస్విదో న జాయతే” అనుచోట ‘ప్రాయః’ అనుటచేత నొకప్పుడు చెమటగూడ జ్వరమున పట్టుననిభావము. కావుననే పిత్తజ్వరమున చెమట గలుగునని ‘స్వేదోనిశ్వాస వైగన్ధ్యం’ అని క్రింద చెప్పబడును.

తత్ర ప్రాగ్రూపమాలస్యమరతిర్లాత్ర గౌరవమ్. ౬
 ఆస్యవై రస్యమరుచిర్జ్రమాన్సాస్రాకులాక్షతా,
 అజ్లమర్దోఽవిపాకోఽల్పప్రాణతా బహునిద్రతా. ౭
 రోమహర్షో విసమనం పిణ్డికోద్వేష్టనం క్లమః,

హితోపదేశేష్వతాన్విః ప్రీతిరస్తుపటూషణే.
 ద్వేషస్వాదుషు భక్ష్యేషు తథా బాలేషు త్యక్తౌ భృశమ్,
 శబ్దాన్ని శీతవాతామ్బు ఛాయోష్ణేష్వనిమిత్తతః
 ఇచ్ఛా ద్వేషశ్చ తదను జ్వరస్య వ్యక్తతా భవేత్,

జ్వరము వ్యాపించుటకుమునుపు వాక్కు మనస్సు శరీరముఅను నీ త్రికరణములకు సంబంధించిన పనులయందు ప్రయత్నము కలుగదు. మనసుకుదేనియందును ఆసక్తిబొడమదు. ఆపయవములు బరువుగవుండును. నోటికి హఘరాదిరసములు చెలియవు. ఆరోచకము కలుగును. ఒడలివిరువులు ఆవలింతలుకలుగును. కన్నులనీరు గ్రమ్మచు కలకపాయముండును. ఒడలి నొప్పలు కలుగును. భుజించినయాహారము జీర్ణముగానోపదు బలముహీనమగును. నిద్ర అధికముగవచ్చును. రోమాంచముకలుగును. అపయవములువంగును. వేళ్లు కొంకరబోవును. బడలికకలుగును. తలదండులి మున్నగు పెద్దవారు హితమునుజెప్పినను అట్టివిషయమై యొర్నుకలుగదు. ఫులువు ఉష్ణ కారము అనునీరసములక వస్తువులవై మిక్కిలి ప్రీతి కలుగును. మధురములైన భక్ష్యాదులయందును పసిబిడ్డలయదును ద్వేషముకలుగును. దప్పి మిక్కిటముగ గలుగును. ధ్వనులయందును అన్నియందును చలవయందును గాలియందును నీచియందును నీడయందును ఉష్ణపదార్థములయదును కారణములేకయే ఇష్టంబును ద్వేషంబును నియములేక కారణములేకయే కలుగును. (ఇవియన్నియు జ్వరమునకు ముందుకలుగు పూర్వరూపములు.) ఇవి కలిగినపిద జ్వరము సంపూర్ణలక్షణములతోగూడి వ్యాపించును.

ఆలస్యలక్షణము సుశ్రుతమున నిట్లు చెప్పబడెను:—“సుఖస్వర్గప్రసంగిత దుఃఖద్వేషణతోలతా, శక్తస్య చాప్యనుత్సాహః కర్తవ్యాలస్యముచ్యతే” (సుఖవైస్వర్గమునందు ఆసక్తియు కష్టమైచస్వర్గమునందు ద్వేషంబును పరులజేయుశక్తి కయుండియు పనులయందు నిరుత్సాహంబును ఆలస్యమనబడును.)

—●— వాతజ్వరలక్షణములు. ౧౭—

ఆగమాపగమక్షోభమ్మదుతా వేదనోష్మణామ్.
 వైషమ్యం తత్రతత్రాణే తాస్తాస్సుర్వేదనాశ్చలూః,
 పాదయోస్సుత్తాస్తమ్భః పిణ్ణికోద్వేష్టనం శ్రమః.
 విశేష ఇవ సస్థీనాం సాదః ఊర్వోః కటిగ్రహః,
 పృష్ఠం ఊదమివాబ్జీతి నిష్పీడ్యత ఇవోదరమ్.
 చిద్యస్త ఇవ చాస్థీని పార్శ్వగాని విశేషతః,
 హృదయస్య గ్రహస్తోదః ప్రాజనేనేవ వక్షసః.

సుస్థయోర్తథనం బాహ్యోక్త్యేదః పీడనమంసయోః,
 అశక్తిర్భక్షణే హనోవ్యోః జృమ్భణం కర్ణయోస్సృణః.   ౧౪
 నిస్తోదశ్శృఙ్ఖయోర్ధూర్ధ్ని వేదనా విరసాస్యతా,
 కషాయాస్యత్వ మథవా మలానా మప్రవర్తనమ్.   ౧౫
 రూక్షారణత్వగ్యాఙ్గీనఖమూత్రపురీషతా,
 ప్రసేకారోచకాశ్రద్ధావిపాకాఽస్వేదజాగరాః.   ౧౬
 కణ్ఠోష్ణశోషస్త్రోత్రో శుష్కే- ఛర్దికాసా విమాదితా,
 హర్షో రోమాఙ్గదస్తేషు వేపథుః క్షవధోర్ధ్రీహః.   ౧౭
 శ్చమఃప్రలాపో ఘర్తేచ్ఛా వినామశ్చానిలజ్వరే,

వాతజ్వరమునం దీ క్రిందవివరింపబడులక్షణములకనబడును: —జ్వరముయొక్క

ప్రారంభము, నివర్తి, తీవ్రత, మృదుత్వము, వేదన, వేడి, ఇది నియమములేక వ్యత్య
 స్తముగనుండును. (జ్వరము శరీరమునందలి వ్యాపించునపుడు సర్వాంగమునందును ఒక
 టేరీతిగ ప్రారంభింపక ఒకసమయమున శిరస్సునందును ఒకప్పుడు మధ్యభాగమునందును
 వేరోకసమయమున పాదములయందును వేడి యారంభించును. జ్వరమువిడుచు సమయ
 మునను నియమములేక వైజిప్సినవిధముగ తనకిచ్చవచ్చినట్లు విడువనారంభించును.
 జ్వరముయొక్క తీవ్రతయు మృదుత్వంబును నియమములేక ఒకప్పుడు తీవ్రముగను
 ఒకప్పుడు స్వల్పముగను వేడికలిగియుండును. జ్వరముచే గలుగువేడియు శరీరమునందలి
 యవయవములలో నొకప్పుడు శిరమునందును, ఒకప్పుడు పాదములయందును వ్యాపించి
 యుండును. జ్వరమునగులుగు బాధలు శరీరమునందెల్ల వ్యాపింపక ఒక్కొక్కప్పుడు ఒక్కొక్క
 ఆవయవమున వ్యాపించి బాధించును. ఇదియే ఆగమాపగమాదుల వైషమ్యము).
 వాతము చలస్వభావముగుటంజేసి ఆయాంగముల నుద్దేశించి క్రిందచెప్పబడిన సుప్తి
 మున్నగు వేదనలు ఆయా ఆవయవములయందు నిల్పడలేక చంచలములైయుండును.
 ఆరకాలలయందు నూచితో గ్రుచ్చినను స్పర్శములేలియక మొద్దుబారియుండును. కాళ్ల
 స్తంభించియుండును. పిక్కలయందలి మాంసభాగము మెలిబెట్టినట్టులు బాధకలుగును.
 శరీరమున శ్రమముపుట్టును. కీళ్లు సడలి యొండొంట సంబంధములేనట్టులు బాధ కలు
 గును. తొడలుచలనాది వ్యాపారములయందు సామర్థ్యములేకుండును. నడుముపట్టుకున్న
 ట్టు బాధకలుగును వీచునలియగొట్టినట్టులు బాధకలుగును. కడుపున పడ ద్రిప్పినరీతిగ
 నొప్పిపుట్టును. ఇరు ప్రక్కలయందలి యెముకలు రంపమున కొసినట్లు నొప్పికలుగును.
 రొమ్ముగట్టిగ విగపట్టినట్లు నొప్పికలుగును. రొమ్మున మునికోలతో బొడిచినవిధముగ
 పోటుబుట్టును. మూపులయందు, (అరణులతో నన్నిని మధించినచందమున) బాధకలు

గును. భుజదండముల చగులదీయువిధముగను, అంశప్రదేశములవడదీసిసిండినవిధముగను భాధకలుగును. తాలువులు అన్నాదుల భుజించుటకైన శక్తిలేకుండును. ఆవలింకలు విశేషముగ వెడలును. చెవులయందు ధ్వనికలుగును. కణతలయందు నూదులబొడిచినట్లు పోటుపుట్టును. తలనొప్పి విశేషముగకలుగును. నోటికి మధురాదిరసములు దెలియకుండును. లేక నోరువగరైయుండును. మలమూత్ర పురీషాదులు సకాలమున వెడలక బంధింపబడియుండును. శరీరముపైచర్మంబును ముఖంబును కన్నులును గోళ్లును మూత్రపురీషంబులును బిడ్డులేకరూక్షంబులై ఆరుణవర్ణంబులై యుండును. నోట జొల్లుకారును, అన్నము రుచింపకయు తినవలెనను శ్రద్ధలేకయుండును. ఒకవేళ బలాత్కారముగ భుజించినను జీర్ణముకానోపదు. ఒడలిపై చెమటవుట్టదు. రాత్రులయందు కంటికినిదురపట్టదు. కుత్తుకయు పెదవులును ద్రవములేకయెండును. దస్పియధికమగును. ద్రవములేక పొడిశ్వాసంబును పొడిదగును కలుగును. మనసున కలతగనుండును. రోమాంచము విశేషముగకలుగును. శరీరముపై నచ్చటచ్చట నదరును. పండ్లు పులిసినట్లుండును శరీరమువణకును, తుమ్ములురాక బంధింపబడును. చక్రమునందున్న వానివలె నొడల తిరుగును. అసంబద్ధముగ మాటలాడును. ఎండలోనుండవలెనని యిచ్చుపొడమును అవయవములు వంగును. (ఈలక్షణము లన్నియు కలిగినది వాతప్రకోపమున జనించి; ఇర్షరమని యెరుంగునది.)

—ॐ పితృజ్వరలక్షణములు. ॐ—

యుగపద్వ్యాప్తిరక్తానాం ప్రలాపః కటువక్రతా. ౧
 నాసాస్యపాకఃశీలేచ్ఛా శ్రమో మూర్ఛా మదోఽరతిః, ౧
 విట్ ప్రంసః పిత్తవమనం రక్తస్థివనచుష్టుకః. ౧
 రక్తకోశోద్ధమః పీతహరితత్వం త్వగాదిషు,
 స్వేదో నిశ్వాసవై గన్ధ్యం ఆతితృష్ణా చ పిత్తజే. ౨

(ప్రేని సంప్రాప్తియందు జెప్పినరీతిగ పిత్తము తనకు సంబంధించిన కారణముల ప్రకృతిపై ఆమాశయమునజేరి కోష్ఠాన్నిని బైటవెడలించి యచ్చట జెప్పిన క్రముగ శరీరమున సంతాపమును కలిగించును. అయ్యది పిత్తజ్వరము). ఆట్టి పిత్తజ్వర వ్యాపించునపుడు (వాతజ్వరమునబోలె విషమముగ వ్యాపించక)నర్వాంగములయంద సమకాలమున వ్యాపించును. సంబంధములేని మాటల బల్కును. నోరుచేదు కలిగియడును. ముక్కులయందును నోటియందును పుండగును. చలువగోరుచు శీతోపచారవయం దిచ్చువొడమును. ఒడలు తిరుగును. మూర్ఛ గ్రమ్మును. తిక్కయై త్తినట్లుండజేనియందును ఇచ్చబొడమధు. మలమూత్రాదులు వెడలును. పిత్తవసరు వమగమగ

ఉమియునవ్వుడు రక్తము వెడలును. పుల్లనిత్రేనుపులు వెడలును. గుండ్రనై యెఱ్ఱగనుండు పొత్తులు లేచును. చర్మము ముఖము కన్నులు గోళ్లు మలమూత్రములు, ఇవి పచ్చని రంగైనను పసుపురంగైనను కలిగియుండును. శరీరముపై చెమటపట్టును. నిట్టూర్పుగాలి దుర్గంధముకలిగి వెడలును. మిక్కిలి డప్పికలుగును.

(ఇట్టి లక్షణములు కలిగినది పిత్తజ్వరముని యెరుంగునది.)

ఇచ్చట సీవిమర్శనము నెరుంగునది:—త్రిదోషములచే జ్వరము సంభవించునని పైని చెప్పబడినది. పిత్తజ్వరమున అగ్నిస్వభావము కలపిత్తము కాయాగ్నితో జేరిన పుడు రెండును నమానగుణములగుటంజేసి కాయాగ్ని యిసుమడించును గాని మందగించదు. ఈ విషయమే “వృద్ధిస్సమానైస్సర్వేషాం విపరీతైర్విషర్వయః” అను వాక్యమున ఈ మూలకారుడు శాసించెను. అట్టియెడ అజీర్ణము కలుగబోదు. అజీర్ణమును కారణముగజేసి సంభవించు జ్వరము తలమాపనేరదు. అని కొందరు శంకించెదరు. కాని యిది యుక్తిదూరము:—కాయాగ్ని స్వస్థానముననుండియే వృద్ధి నొందినచో మందగియ గలుగబోదు. పిత్తము ప్రకుశితమై కాయాగ్నిని స్వస్థానమునుండి వెడలించి దానితో గూడి శరీరమున వేడిని వ్యాపింపజేయును. అట్టియెడ స్వస్థానమున బలములేని కాయాగ్నికి పాచకశక్తి యెట్లుకలుగును. కావున జ్వరముతప్పక పిత్తమున కలుగును. పిత్తమగ్నితోగలిసి యిసుమడించుటచేతనే తక్కిన జ్వరములకన్న పిత్తజ్వరమున శరీరమున వేడి యధికముగునని యెరుంగునది.

—౨౦ కఫజ్వరలక్షణము. ౨౦—

విశేషాదరుచిర్ణాడ్యం ప్రోతోరోఢోఽల్పవేగతా,
 ప్రనేకో ముఖమాధుర్యం హృల్లేపశ్వాసపేనసాః. ౨౦
 హృల్లాసశ్చర్ధనం కాసః స్తమ్భశ్చైత్స్వత్వం త్వగాదిభు,
 అణ్ణేషు శీతపిటికాః తన్ద్వోదర్దః కిఘోద్భవే. ౨౧

పైని సంప్రాప్తియందు చెప్పబడిన క్రమముగవ్యాపించిన కఫజ్వరమునందు ఆరోచకము వాతపిత్తజ్వరములకంటె నధికముగనుండును. జడత్వము (శరీరము మొద్దుబారియుండుట) కలుగును. శరీరమునందలి ప్రోతస్సులు (నాసారంధ్రములు రోమరంధ్రములు మున్నగునవి) యడ్డగింపబడును. జ్వరవేగము స్వల్పముగనుండును. నోట జొల్లు కారును. నోరు తీపికలిగియుండును. హృదయస్థానమున (కఫముజేరియుండుటచే) అడ్డు పడినట్లుండును. శ్వాసనవధికముగ వెడలును. పడినెముబట్టి ముక్కులు బీగదీసేయుండును. ఓకళింతలు కలుగును. వాంఠియుగును. దగ్గుకలుగును. శరీరము స్తంభించియుండును. చర్మము, ముఖము, కన్నులు, గోళ్లు, మలమూత్రములు మున్నగునవి తేల్లగనుండును.

శరీరమునం దచ్చటచ్చట తెల్లనిపొక్కులు పుట్టును. మైకము గ్రమ్మును. ఉదర్దము (కణు దురీగెలు కుట్టినవిధముగ కఫసంబంధమున గలుగు దద్దులు) కలుగును. (ఇట్టిలక్షణములు కలిగిన జ్వరము కఫప్రకోపమున గలిగినది యని యెఱుంగునది.)

ఉదర్దలక్షణము తంత్రాస్తరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“వరటీ దష్టసంస్థానః శోధస్సంజాయతే బహిః, సకట్టాస్తోదబహుళః ఛక్తి జ్వరవిదాహవాక్, ఉదర్దమితి తంవిద్యోత్” (కణుదురీగె కుట్టుటచే గలుగు దద్దువంటి యాకారముకలిగి, దురదయు పోటును బుట్టి, వాంతి, జ్వరము, మంటయు కలిగియుండు వాపు ఉదర్దమని చెప్పబడును.)

జ్వరసామాన్యలక్షణములు.

కాలే యథాస్వం సర్వేషాం ప్రవృత్తిర్వృద్ధిరేవ వా,
నిదానోక్తానుపశయో విషరీతోపశాయితా, ౨౩

పైజెప్పిన వాతపిత్తకఫజ్వరములు క్రమముగ నాయాదోషమునకు జెప్పిన (సాయంకాలము, మధ్యాహ్నము, పూర్వాహ్నము, రాత్రి మూడవభాగము, మధ్యరాత్రి మొదటియాయము, గ్రీష్మఋతువు, శరదృతువు, వసంతఋతువు) కాలమున నాయాదోషమున గలుగు జ్వరము వ్యాపించును. ఒకవేళ యితరకాలమున ప్రారంభించినను ఆయా దోషమునకు జెప్పిన కాలమున ఆయాదోషమున గలుగు జ్వరము వృద్ధినిొందును.

మరియు నేయేదోషము ప్రకోపించుటకు ఏయేది నిదానముగ జెప్పబడినో ఆయాదోష ప్రకోపమునగలుగు జ్వరమునకు ఆయానిదానము అవశయముగనుండును. ఆయాదోషమునకు జెప్పిన నిదానమునకు విరుద్ధగుణముగల వస్తునేవనముచేత నాయాజ్వరము శాన్తినిొందును.

ఇచ్చట నీవివరణము సెరుంగునది:—వాతప్రకోపమునకు రాత్రి యందును పగ డియందును మూడవభాగంబును గ్రీష్మఋతువును కాలముగ జెప్పబడినది. అట్టివాత ప్రకోపమున గలిగిన జ్వరము వాతప్రకోపమునకు పైజెప్పిన కాలముననే వ్యాపించునా లేక వృద్ధినిొందును. పగటియొక్కయు రాత్రియొక్కయు మధ్యాకాలంబును, శరదృతువును పిత్తప్రకోపకాలము. పిత్తప్రకోపమున జనించిన జ్వరము పైజెప్పిన పిత్తప్రకోప కాలమున వ్యాపించును. లేక ఆకాలమున వృద్ధినిొందును. అహారాశ్రమల మొదటి భాగమునను వసంతకాలమునను కఫము ప్రకోపించును. కఫమున జనించు జ్వరము ఆకాలమున వ్యాపించును. లేక వృద్ధినిొందును.

మరియు తిక్తోషణకయాదిరసములు మున్నగునవి వాతమును ప్రకోపింపజేసి వాతజ్వరమును కలిగించును. అట్టి వాతజ్వరమున తిక్తోషణాదుల నుపయోగించినచో

నాజ్వరమునకు అనువశయములై (జ్వరమును వృద్ధి నొందించి శరీరమునకు కష్టమును కలిపించును) యుండును. వాత ప్రకోపణములగు తిక్తోషణాది కారణములకు విరుద్ధగుణములు కలవానిని సేవించినయెడ, వాతజ్వరము శాంతి నొంది శరీరమునకు సుఖమును కలిగించి ఉపశయములగును. ఇదియే జ్వరమునకు సాత్త్వియము. ఇతైరంగుననే పితృకఫజ్వరములకు గూడ నుపశయానుపశయముల నెరుంగునది. (వైశేష్యనిర్ణయప్రకారము జ్వరము వ్యాపించుకాలమునుబట్టియు, జ్వరమున కుపశయానుపశయ భేదముల బట్టియు వాతాదిజ్వరముల నిర్ణయింపనగునని ముఖ్యభావము).

❁ దోషద్వయనంసర్థజ్వరసామాన్యలక్షణము. ❁

యథాస్వ లిజ్గసంసర్తే జ్వరస్సంసర్తజః

వాతాదిజ్వరములకు వేర్వేరుగ వైశేష్యన లక్షణములలో రెండేసి దోషముల లక్షణములు మిశ్రముగ కలిసియున్నచో ద్వంద్వజనితజ్వరమని యెరుంగునది.

(వాతపిత్తజ్వరములకు వేరువేరుగ జేప్పిన లక్షణములకలిసియున్నచో వాతపిత్తజ్వరమనియు, వాతకఫజ్వరముల రెండిటిలక్షణములు కలిసియున్నచో వాతకఫజ్వరమనియు, పితృకఫజ్వరముల రెండిటిలక్షణములు కలిసియుండునెడ పితృకఫజ్వరమనియు రుంగదగునని భావము.)

❁ వాతపిత్తజ్వర విశేషలక్షణము. ❁

అపి చ. ౨3

శిరోర్ధిమూర్చావమిదాహమోహ
కణ్ఠాస్యశోషాఽరతిపర్వభేదాః,
ఉన్నిద్రతా తృప్త భ్రమరోమహర్షా
జృమ్భాలివాక్ష్యం చ చలూత్సపిత్తాత్.

౨౪

మరియు పిత్తముతో గూడిన వాతమున గలిగిన జ్వరమునందు తలనొప్పియు, వాచ్ఛయు, వాంతియు, తాపంబును కలుగును. చీకటినున్నట్లు నేమియు దోచకుండు. కుత్తుకయు నోరును ద్రవములేక యెండును. అన్నివషలయందు నాసక్తిబొడమదు. ధిబంధముల (కీళ్ల)యందు పగులదీయనట్లు బాధకలుగును. నిదురపట్టదు. డప్పియధి కుగును. చక్రముపైనున్న వానివలె నొడలుతిరుగునట్లుండును. రోమాంచము కలుగును. పలింతలు విశేషముగ వెడలును. తనకిచ్చవచ్చినట్లై విశేషముగ మాటలాడును. (ఇవి ంన్నియు కలిగినది వాతపిత్తజ్వరమని యెరుంగునది.)

వైశేష్యన లక్షణములలో తలనొప్పి, నిద్రాహీని, జృంభణము, రోమాంచము, తాస్యకోషము, ఇవి వాతజ్వరమున సంభవించునని. ప్రలాపము, భ్రమము, మూర్ఛ;

అరతి, వమనము, డప్పి, ఈలక్షణములు పితృజ్వరమున గలుగునవి. ఇతైరంగుననే తక్కిన రెండు సంస్కర్ణజ్వరములయందు నూహించునది.

—● కఫవాతసంస్కర్ణజ్వరము. —●

తాపహాన్యరుచిపర్వశిరోరుక్ పీనసశ్వసనకాసవిబధ్ధాః,
శీతజాడ్యతిమిరభ్రమతద్దాః శ్లేష్మవాతజనితజ్వరలిజ్జమ్. ౨౫

కఫవాతముల సంస్కర్ణమునగల్గిన జ్వరమునందు శరీరతాపము (వేడి) తక్కువగునుండును. ఆరోచకంబును, క్షీణనొప్పియు, తలనొప్పియు, వడిసెంబును, క్వానకాసంబులును కలుగును. మలమూత్రములు బద్ధగించును. చలిపుట్టును. తడిగుడ్డ గప్పినవిధముగ శరీరము స్తంభించియుండును. చీకటినున్నరీతిగ కన్నులు కనబడకుండును. మైకము గ్రమ్మును. ఈలక్షణములు కల్గినది కఫవాతజ్వరమని యెఱుంగునది.

—● కఫపిత్తసంస్కర్ణజ్వరము. —●

శీతస్తన్భునేద్దదాహోఽన్యవస్థాస్తృష్టా కాసః శ్లేష్మపిత్తప్రవృత్తిః,
మోహస్తద్దాః లిక్తతిక్తాస్యతా చజ్జేయంరూపం శ్లేష్మపిత్తజ్వరస్య.

కఫపిత్తముల సంస్కర్ణమున గల్గిన జ్వరమునందు చలియు, స్తంభంబును, చెయటయు, తాపంబును కాలనియమములేక వలుమారు కల్గుచుండును. అధికముగ దప్పికలుగు. దగ్ధవచ్చును. కఫంబును పిత్తవసరును నోటవెడలును. చిత్తభ్రామముకల్గును. మైకము గ్రమ్మును. నోట జిగురుకల్గును. (ఇట్టిలక్షణములబట్టి కఫ పిత్తజ్వరమని యెరుంగునది.

ఇచ్చట నీవిచార్యమము నెరుంగునది:—వాతజ్వరలక్షణమును జెప్పినపుడు శిరస్సు పాదములు మున్నగునవయవభేదములయందు నిర్ణయముగ లేక ఒకప్పుడు శిరమునందును, ఇంకొకప్పుడు వేరొక అవయవమునగుదును తొలుత జ్వరము వ్యాపించుననియు, పితృజ్వరమున సర్వాంగమునందును సమకాలమున వ్యాపించుననియు, జ్వరము విడచునప్పుడును పైజెప్పినరీతిగనే విడువనారంభించుననియు పైని చెప్పబడినది. వాతపిత్తముల సంస్కర్ణమునగల్గిన జ్వరమున వాతమునకు జెప్పినరీతిగ జ్వరము వ్యాపించుటయు, విడువనారంభించుటయు వ్యవస్థ లేకుండునా? లేక పిత్తమునకు జెప్పిన విధముగ సమకాలమున సర్వాంగముల వ్యాపించి, ఆలాగుననే విడువనారంభించునా? యని యాశంకకల్గును. ఇచ్చట రెండిటిచేగల్గిన జ్వరమున రెండిటికి జెప్పిన లక్షణములు కల్గుటయు క్తము; ఆయినను రెండులక్షణములును షరస్పరవిరుద్ధములగుటంజేసి సమకాలమున సంభవించుట యసంభావితము. కావున వాతపిత్తములలో వాతము బలిష్ఠముగ నున్ననాడు వాతమునకు జెప్పినరీతిగ వ్యవస్థలేక జ్వరము వ్యాపించి విడచును. పిత్తము ప్రబలముగ నున్ననాడు పితృజ్వరమునుబోలి సమకాలమున సర్వాంగముల వ్యాపించి

యాలాగుననే విడచును. వాతపితృములుచెందును సమస్థితి నుండునెడ చేశకాలాదుల ననుసరించి యేదోషమునకు బలవత్త్వముండునో అట్టిదోషమునకు జెప్పినలక్షణము కానంబడుననియు నెరుంగునది. సన్నిపాతజ్వరమునమాత్రము సమకాలమున శరీరమునం దెల్ల వ్యాపించును.

సన్నిపాతజ్వరము. ౨౨

సర్వతో లక్షణైస్సర్వైః దాహోఽత్ర చ ముహూర్తవహః,
తద్వచ్చీతం మహానిద్రా దివా జాగరణం నిశి. ౨౨

సదా వా నైవ వా నిద్రా మహాస్వేదోఽతి నైవ వా,
గీతనర్తనహాస్యాదివికృతేహాప్రవర్తనమ్. ౨౩

సాశ్రుణీ కలుషే రక్తే భుగ్నే లులితపక్షుణీ,
అక్షిణీ పిణ్డికాపార్శ్వమూర్ధపర్వాస్థిగుగ్భ్రుః. ౨౪

సస్వనా సరుజా కర్ణా కణ్ఠశ్శూకై రివాచితః,
పరిదగ్ధా ఖరా జిహ్వీ గురుప్రస్తాజ్జసన్థితా. ౩౦

రక్తపిత్తకఫస్మివో లోలనం శిరసోఽతిరుక్,
శోతానాం శ్వావరక్తానాం మణ్డలానాం చ దర్శనమ్. ౩౧

హృద్వ్యథా మలసంసర్గః ప్రవృత్తిర్వాఽల్పశోఽతి వా,
స్నిగ్ధాస్యతా బలభ్రంశః స్వరసాదః ప్రలాపితా. ౩౨

దోషపాకశ్చిరాత్తస్యా ప్రతతం కణ్ఠకూజనమ్,
సన్నిపాతమభిన్యాసం తం బ్రూయాచ్చ హృతౌఽసమ్. ౩౩

వాత పితృ కఫములు మూడును ప్రకొపించుటచే గల్గిన జ్వరము సన్నిపాతజ్వర మనబడును. ఈ జ్వరమున వాతాదుల మూడిటికిని కేరుచేర జెప్పబడిన లక్షణము లన్నియు సంభవించును. ఇంతియకాక యీ క్రింద జెప్పబడు లక్షణములు విశేష ముగ నుండును:—జ్వరసంతాపంబును చలియు నియతి లేక మార్చిమార్చి పలుమారు వ్యాపించును. పగటియందు గాఢముగ నిదురబట్టును. రాత్రులయందు బొత్తుగ నిదుర పట్టదు. లేక రేయింబవలును విరామము లేక గాఢముగ నిద్ర బట్టును. లేక నిదుర బొత్తుగ బట్టుకుండును. శరీరమునందెల్ల ప్రబలముగ చెమటబట్టును. లేక బొత్తుగ చెమట పట్టుకుండును. సంగీతము, నాట్యము, నవ్వు మున్నగు వికారభుచేష్టల జేయును. కన్నుల యరుగ్రమ్ముచు కలకబారి యెఱ్ఱినై వక్రములై కూర్చుబాటు కల్గియుండును. పిక్కల నుండును, ఇరుప్రక్కలయందును, తలయందును, నీళ్లయందును, అస్థులయందును ప్రమైన నొప్పికల్గును. చక్రముపై నున్న వానింబోలె నొడలు తిరుగుచుండును. చెఱ్ఱ

లలో నొకవిధమైన ధ్వనికల్గి పోటుపుట్టును. కుత్తుకయందు ముండ్లుగుచ్చినవిధముగ నుండును. నాలుక ద్రవములేక యెండి బ్రేకాకువలె కఱకుకల్గియుండును. అవయంబులు బరువుగనుండును. క్షీణన్నియు నడలియుండును. రక్తంబును పితృవసరును కఫంబును ఉమియునపుడు నోటవెడలును. తలనిటునటు త్రిప్పుచుండును. అధికముగ తలనొప్పి పుట్టును. శ్యామవర్ణంబులును రక్తవర్ణంబులునైన పొక్కులైచను పొడలైనను కల్గును. రొమ్ము ప్రబలమైన నొప్పికల్గియుండును. మలమూత్రాదులు వెడలక బద్ధములై బలవంతముచే వెడలును. లేక స్వల్పముగ వెడలును. లేక అధికముగనైన వెడలును. లేక బొత్తుగ వెడలకుండును. నోరు ఆముదముబూసిన విధముగ జిడ్డుకల్గియుండును. శరీర బలము చాలహీనముగనుండును. కంఠస్వరము మిక్కిలి హీనముగనుండును. సంబంధము లేనిమాటల విచ్చలవిడిగ మాటలాడును. ప్రకోపించిన వాతాదిదోషములు చాల కాలమునకు పరిపాకమునొందును. మైకము గ్రమ్మును. దీర్ఘముగ మూలుగుచుండును. ఇవియన్నియు సన్నిపాతజ్వరమునగల్గు విశేషలక్షణములు. ఈ సన్నిపాతజ్వరమును అభివ్యాసమనియు, హృత్కోజనమనియు మునులు చెప్పెదరు.

ఇచ్చట హృత్కోజనమనునది యన్వర్ణకము:—శరీరమునందలి రసాదిధాతువుల సారరూపమై శరీరసితికి నాధారమై స్థిగమైన సారము బీజస్సు. అయ్యది కొంచెము పీతవర్ణంబును రక్తవర్ణంబునై హృదయస్థానమున నియతముగనుండి శరీరమునందెల్ల వ్యాపించుచుండును. అయ్యది నాశమునొందినచో శరీరము నశించును. శుభ్రముగ నున్నచో శరీరమును బోషించును. ఆట్టి శరీరాధారమైన యోజస్సును ఈ సన్నిపాత జ్వరము బొత్తుగ జెరచును కావున హృత్కోజనమనబడును. ఈ యోజోలక్షణము ప్రకృత గ్రంథమున సూత్రస్థానమున నిట్లు చెప్పబడినది:—

‘బీజస్తు లేజో ధాతునాం శుక్రాస్తానాం వరం స్మృతం
 హృదయస్థమసి వ్యాపి దేహస్థినిబన్ధనమ్
 స్థిగం సోమాత్తకం శుద్ధం ఈషణ్ణోహితపీతకమ్
 యన్నాశే నియతం నాశో యస్తింస్త్రివృత్తి తివృత్తి
 నిష్పద్యస్తే యతో భావా? వివిధా దేహసంశ్రయాః’

— సన్నిపాతజ్వరాసాధ్యత్వలక్షణము. —

దోషే విబద్ధే నష్టేఽగ్నో సర్వసంపూర్ణలక్షణః,
 అసాధ్యస్సోఽన్యథాకృచ్ఛో భవే ద్వైకల్యదోఽపి వా. 38
 వాతము పితృము, కఫము, మలము, మూత్రము, మున్నగుదోషములు బైటనర శ్రముగ వెడలక బద్దగించి జతరాన్ని పూర్తిగ నశించియుండి, సన్నిపాతజ్వరమునకు

వైనిచెప్పబడిన లక్షణములన్నియు గానవచ్చినచోనట్టి సన్నిపాతజ్వరము సాధింపవలవి కాదు. కాయాగ్ని నశించియున్న సన్నిపాతజ్వరమునకు జెప్పినలక్షణములన్నియు లేక కొన్నిమాత్రము గానవచ్చినచో మిక్కిలి పూనికతో మెలకువచే చికిత్సజేసిన నొకసమయమున కష్టముచే సాధింపవగియుండును. ఒకవేళ నయ్యదియు నసాధ్యమై యావత్తును గలిగించును.

(సన్నిపాతజ్వరము సామాన్యముగనే కృచ్ఛ)సాధ్యము. అందుచు దోషములు వెడలక బద్ధగింది, కాయాగ్ని బొత్తుగ నశించియుండి సన్నిపాత లక్షణములన్నియు పూర్తిగ గానబడిననాడు అసాధ్యమగుననియు, అటుగాక సాన్నిపాతిక లక్షణములలో గొన్నిమాత్రము సంభవించిననాడు కృచ్ఛ)సాధ్య మగుననియు భావము.)

ఇచ్చట దోషశబ్దమునకు “దూషయన్తి (వ్యాపన్నాః) శరీరం ఇతి దోషాః” అనువ్యుత్పత్తిచేత త్రిదోషంబులును మూత్రపురీషాదులును గ్రహింపబడును. దోషాదు లనేకములైనను దోషశబ్దము జాలిమాత్రవివక్షితముగాన వికవచనముగ (‘దోషే’యని) నిర్దేశించినది సంగతము. మరియు జ్వరసామాన్యముగ జాతరానలము నశించియే యుండును. సన్నిపాతజ్వరమున జ్వరసామాన్యమువలె గాక అంతకన్ననధికముగ సన్నిపాత జ్వరమున నశించియుండుననుభావము దెలుపుటకై “నష్టేఽగ్నా” అని ప్రత్యేకముగ మరల చెప్పబడెను.

—ॐ దాహ-శీతపూర్వ సన్నిపాతజ్వర సంప్రాప్తి. ౨౧—

అన్యచ్చ సన్నిపాతోష్ఠో యత్ర పిత్తం పృథక్ స్థితమ్,
త్వచి కోష్ఠేఽథవా దాహం విదధాతి పురోఽను వా. 3౫

వాతపిత్తకఫములు మూడును ప్రకొపించిజ్వరము సంభవించినను, అందుపిత్తము మాత్రము వాతకఫములతో గలియక పేరుగనుండి జ్వరము ప్రారంభమగునపుడు తొలుతనైనను, విడచునపుడు అంతముననైనను, చర్మముపై నైనను కోష్ఠమునందైనను వ్యాపించి తాపమునుబుట్టించును. ఇయ్యదివేరొక సన్నిపాతజ్వరము. (ఇచ్చట అన్యత్ అనునది అన్యశబ్దార్థకమైన యవ్యయము)

ఇచ్చట సీవివరము నెరుంగునది:—సన్నిపాతజ్వరమున వాతాదులు మూడును ప్రకొపించుట సాజము. అందు పిత్తముమాత్రము వాతకఫములతోగలియక స్వతంత్రముగనుండి జ్వరప్రారంభముననే చర్మముపై వ్యాపించును. అట్టియెడశరీరముపైని తాపమధికముగను, శరీరములూభాగమున కొద్దిగనుండును. అట్టిపిత్తముకోష్ఠము(శరీరాంతర్భాగము)నజేరి తొలుత వ్యాపించునెడ లోపల తాపమధికమై బైటన్వల్లముగనుండును.

పిదప వాతకఫములు ప్రకోపించి వ్యాపించి పిత్తమును తిరస్కరించి శీతమును (చలిని) బుట్టించును. ఇదియే దాహపూర్వసన్నిపాతము.

వైశిష్ట్యనరీతిగ పిత్తమువేరుగ ప్రకోపించి జ్వరముయొక్క అంతమున చర్మముపై వ్యాపించి తీవ్రమైన సంతాపమును బయటకలిగించును. శోష్ణమునజేరినచో తీవ్రతాపమును అంతశ్శరీరమున గలిగించును. ఇందులొలుత వాతకఫములు ప్రకోపించి చలినిపుట్టించును. పిదప పిత్తప్రకోపమునంజేసి జ్వరము తీవ్రముగ వ్యాపించును. ఇయ్యది శీతపూర్వసన్నిపాతజ్వరము.

❖ దాహశీత పూర్వజ్వరములలో తారతమ్యము. ❖

తద్వద్వాతకఫా శీతం దాహాదిర్దుస్తరస్తయోః,

పైని పిత్తమునకు వైశిష్ట్యనరీతిగ వాతకఫములు రెండును పిత్తమున జేరక ప్రకు పిత్తములై జ్వరము ప్రారంభించుటకుమున్ను చలిని పుట్టించును. పిదప పిత్తము ప్రకు పిత్తమై తాపమును బుట్టించి జ్వరమును వ్యాపింపజేయును. ఇయ్యది శీత పూర్వసన్నిపాతము. ఆశ్లాగుననే వాత కఫములు జ్వరాంతమున ప్రకుపితములై జ్వరము విడచు నచయమున చలిబుట్టించును. ఇయ్యదియే దాహపూర్వ సన్నిపాతము. ఈ రెంటిలో దాహపూర్వ సన్నిపాతము మిక్కిలి కష్టసాధ్యము.

❖ శీతపూర్వసన్నిపాతలక్షణము. ❖

శీతాదా తత్ర పిత్తేన కఫే స్యన్వితశోషితే. 31

శీతే శాస్తేఽన్లుకో మూర్ఛా మదస్త్పష్టా చ జాయతే,

వైశిష్ట్యన రెండటిలో శీతపూర్వసన్నిపాతమున ప్రకోపించి బలిష్ఠమైన పిత్తముచే కఫము సూర్యతాపముచే మంచుగడ్డ బోలె కరిగి పలుచనై ప్రవించును. లేక శోషించును. శీతము శాన్తినొందును. దానంజేసి పుల్లనిరసము వాంతియగును. మూర్ఛ గ్రమ్మును. తిక్కయొత్తినవిధముగనుండును. డప్పి యధికమగును.

❖ దాహపూర్వసన్నిపాతలక్షణము. ❖

దాహాదౌ పునరస్తే స్యుస్తన్ద్రాస్మీవవమిక్లమాః. 32

జ్వరతాపము ముందు వ్యాపించి చలిజ్వరాంతమునగల్గు దాహపూర్వజ్వరమున జ్వరాంతమున కునికీపాటుకల్గును, కఫము సుమియ్యును. వాంతియగును. బడలిక కల్గును.

ఇచ్చట పిత్తప్రకోపమున లొలుత జ్వరము వ్యాపించునపుడు పిత్తముచే కఫము కలుగును. పిదప కఫము ఉద్రేకించి పిత్తమును శమింపజేసి వ్యాపించును. అట్టి కఫోద్రేకముననే తంద్రమున్నగు అక్షణములు జ్వరాంతమున కనబడునని భావము.

అగంతు జ్వరభేదములు. ౨౦

అగస్తురభిఘాతాభిషజ్జకాపాఽభిచారతః,
చతుర్థా

మిథ్యాహారాదులు గాక బాహ్యకారణములచే గల్గినది యాగంతుజ్వరము. అయ్యది అభిఘాతము (దెబ్బతగులుట మున్నగునవి), అభిషంగము (ఘాతావేశము మున్నగునవి), శాపము (అపచారాది కారణములచే పెద్దలు కోపించి యొసగిన శాపాదులు), అభిచారము (హ్రుదదేవతా ప్రయోగాదులు) అను నీనాల్గుకారణములచే జనించుటంజేసి నాలుగువిధములుగనుండును.

అభిఘాతజ్వరసంప్రాప్తిలక్షణము. ౨౧

అత్ర క్షతచ్ఛేదదాహాద్యైరభిఘాతజః. 3౮

శ్రమాచ్చ తస్త్రిణి పవనః ప్రాయో రక్తం ప్రదూషయన్,
సవ్యథాశోభవై వర్ణ్యం సరుజం కురుతే జ్వరమ్. 3౯

వైజ్ఞెష్విని యాగంతుజ్వరభేదములతో నభిఘాతజ్వరముగాయుములు తగులుట చేతను, కత్తిమొదలగు నాయుధములచే నరుకుటచేతను, నిప్పునకాలుట మున్నగు బాహ్యకారణములచేతను కలుగును. త్రోవనడచుట మున్నగు శరీరమున కాయాసమును గలిగించు పనులజేసినను ఆగంతుజ్వరము సంభవించును. ఈ యభిఘాతజ్వరమును ప్రాయీకముగ వైజ్ఞెష్విని కారణములచే వాతము ప్రకోపించి రక్తమును జెరిచి బాధను వాపును వివర్ణతను నొప్పిని కలిగించుచు జ్వరమును కలిగించును.

ఇచ్చట “పవనః ప్రాయః” అని చెప్పటచేత నీ యభిఘాతజ్వరమునందు తరుచుగ వాతము ప్రకోపించును. ఒకననుయమున నితరదోషములు ప్రకోపించినను వాతము ప్రధానమై యుండునని యెరుంగునది.

అభిషంగజ్వరకారణములు. ౨౨

గ్రహావేశాషధివిషక్రోధభీశోక కామజః,
అభిషంగాత్

ఘాతనాదిగ్రహముల యావేశముచేసినను, హ్రుదమైన యాషధములనుండి వచ్చు గాలి నాఘ్రాణించుటచేసినను, స్థావర జంగమరూప విషసంబంధముచేసినను, క్రోధముచేసినను, భయముచేసినను, దుఃఖముచేసినను, కామోద్దిపనము చేసినను కలిగినజ్వరము అభిషంగజమని యెరుంగునది.

గ్రహావేశాభిషంగజ్వరలక్షణము. ౨౩

గ్రహాణాన్త్రిణి అకస్మాద్ధాసరోదనే. ౪౦

వైశిష్ట్యన యభిషంగజ్వరములలో గ్రహవేళమున గలిగిన జ్వరమునందు కారణము లేకయే నవ్వును ఏడుపును వచ్చును.

❖ ఓషధి-విషాదులచేగలిగిన జ్వరలక్షణములు. ❖

ఓషధిగర్భజే మూర్ఛాశిరోరుగ్వేషధుఃక్షవః,
విషాస్తూర్ఛాతిసారాస్యశ్యావతా దాహహృద్గదాః.   ౪౦
క్రోధాత్కమ్పః శిరోరుక్చ ప్రలాహో భయశోకజే,
కామాద్భ్రమోఽరుచిగ్దాహో హీ నిద్రాధిభృతిక్షయః.   ౪౧

విషాషధుల పుష్పము మున్నగు వానినుండి వచ్చు గంధమును మూర్ఛనుటచే గలిగిన జ్వరమునందు మూర్ఛగ్రమ్తును. తలనొప్పి కలుగును. శరీరమువణకును. తుమ్ములు పెడలును. విషముచే గలిగిన జ్వరమునందు మూర్ఛగలుగును. విరేచనములు కలును. ముఖము నల్లబడును. తావమధికమగును. రొమ్మునొప్పిపుట్టు. క్రోధాతిశయముచేగలిగిన జ్వరమునందు కంపముపుట్టును. తలనొచ్చును. భయముచేతను దుఃఖముచేతను కలిగిన జ్వరమునందు నోటికివచ్చినట్టు లెల్ల నసంబద్ధముగవదరును. మదనవికారమున గలిగిన జ్వరమున ఆరోచకంబును తాపంబును కలుగును. లజ్జయు నిద్రయు బుద్ధియు ధైర్యంబును నశించును.

❖ అభిషంగజ్వరములయందు దోషసంబంధము. ❖

గ్రహాదా సన్నిపాతస్య, భయాదా మరుతస్త్రియే,
శోషః శోషేఽపి పిత్తస్య

గ్రహవేళము, ఓషధిసంబంధము, విషము, అనునీమాడు కారణములచే గల్గిన జ్వరముల మూడిటియందును మూడుదోషంబులును నమముగ ప్రకాశించును. భయము, శోకము, కామము, అనునీకారణములచే గల్గిన జ్వరముల మూడిటియందును వాతము ప్రకాశించును. శోషమునగల్గిన జ్వరమునందు పిత్తము ప్రకాశించును.

(ఇచ్చట 'శోషేఽపి పిత్తస్య' అనుచోట అశిశబ్దముచేత శోషమునగలిగిన జ్వరమునందు వాతమునుగూడ ప్రకాశించునని తెలిసెడిని.)

❖ కాప-అభిచారజ్వరలక్షణములు. ❖

యా తు శాపాభిచారజ్ఞా.   ౪౩
సన్నిపాతజ్వరా ఘోరా తా వసహ్యతమా మతౌ,

వెద్దలకాపమున గలిగిన జ్వరమందుచు, అభిచారమున (గ్రహప్రయోగాదులచే) గల్గిన జ్వరమునందును వాతపిత్తకఫములు మూడును ప్రకాశించును. అట్టిసన్నిపాత జ్వరములురెండును మిక్కిలి క్రూరములై యొరువరాని బాధల గలిగించును.

సన్నిపాతజ్వరములన్నియు క్రూరములై యోరువనశక్యములైయుండును. అందు నీయభిశాపాభిచార జ్వరములురెండును మిక్కిలి క్రూరములై యితరసన్నిపాతములకన్న నధికముగ నోరువశక్యములుగాకుండునని తెలియుటకై “తాపవ్యూతమామతా” అని చెప్పబడెను.

— ౧౭ ఆభిచారికజ్వరసంప్రాప్తిక్రమము. ౧౭ —

తత్రాభిచారికైర్మంత్రైః హూయమానస్య తస్యతే. ర౪
 పూర్వం చేతస్తతో దేహః తతో విస్ఫోటతృడ్భ్రమైః, ర౪
 సదాహమూరైః పుర్ణస్తస్య ప్రత్యహం వర్ధతే జ్వరః. ర౪

కొందరు దుష్టస్వభావముకలవారు విరోధముచేత నధర్వణ వేదమంత్రములనుచూరించి తనకు శత్రువైనవానిపేరుజెప్పి హోమముజేయుదురు; అట్టియెడ నెవ్వని పేరుచూరింపబడునో వానిమనసున తొలుత సంతాపము కలుగును. పిమ్మట దేహముపై జ్వరము వ్యాపించును. పిమ్మట స్ఫోటకములును, డప్పియు, భ్రమంబును వరుసగ జనించును. తాపమధికమగును. ఘోరగ్రమ్మును. ఇత్తైరంగున ప్రతిదినంబును నానాట జ్వరము వృద్ధిచొందును.

— ౧౮ జ్వరసామాన్యజ్వవిధ్యము. ౧౮ —

ఇతి జ్వరోఽష్టథా దృష్టః సమాసాద్భివిధస్తు సః, ర౪
 శారీరో మానసస్సౌమ్యః తీక్ష్ణోఽస్తర్బహిరాశ్రయః. ర౪
 ప్రాకృతో వైకృతస్సాధ్యోఽసాధ్యః సామో నిరామకః,

ఇత్తైరంగు వాతాదిదోషములలో వేర్వేరుగను సంస్కరమునను సన్నిపాతము చేతను జనించుజ్వరములేడును, ఆగంతుజ్వర మొకటియు గలిసి జ్వరభేదము తెనిమిదియు వానియనాంతర భేదములతో సవిస్తరముగ జెప్పబడియె. ఇవియే ప్రాచీనులగు బుషిపుంగవులచే కనిపెట్టబడినవి. మరియు నీజ్వరములన్నియు. శారీరమానసభేదములచే రెండువిధంబులును; సౌమ్య-తీక్ష్ణభేదములచే రెండువిధంబులును; అంతరాశ్రయ బహిరాశ్రయభేదములచే రెండువిధంబులును, ప్రాకృత-వైకృతభేదములచే రెండువిధంబులును; సాధ్య-అసాధ్యభేదములచే రెండువిధంబులు నగును.

— ౧౯ శారీరమానసజ్వరలక్షణము. ౧౯ —

పూర్వం శరీరే శారీరే తాపో మనసి మానసే. ర౪

శారీరజ్వరమున తొలుత శరీరమున తాపముకలిగి పిమ్మట మనస్సున సంతాపము కలుగును. మానస (మనస్సంబంధమైన) జ్వరమునందు తొలుత మనస్సున సంతాపము కలిగి పిమ్మట శరీరమున తాపముకలుగును.

—ॐ సౌమ్యతీక్షణ్యజ్వరములు. ॐ—

పవనే యోగవాహిత్యాచ్ఛేదం శ్లేష్మయుతే భవేత్,
దాహః పిత్తయుతే మిశ్రం మిశ్రే

వాతము యోగవాహి:—అనగా నయ్యది దేనితోజేరునో దానియందలి గుణమును కలిగియుండును. (వాతము ఉష్ణగుణముకలదానితో జేరిన నుష్ణమువాతమునకు సంక్రమించును. శీతగుణముకలదాని సంబంధము కలిగినచో శీతగుణము సంక్రమించును.) కావున అట్టివాతము కఫమునకలిసి యున్నపుడుకలిగిన జ్వరమున (వాతకఫజనితజ్వరమున) చలితూడ మిశ్రముగనుండును. అట్టియోగవాహియగువాతము(ఉష్ణగుణప్రధానమైన) పిత్తముతో గూడినపుడు కలిగిన (వాతపిత్త) జ్వరమునందు తాపము అధికముగనుండును. అట్టివాతము కఫపిత్తముల రెండిటిగూడి జ్వరమును గలిగించినచో తాపంబును చలియుంకలిసి యొకసమయమున చలియు మరియొకసమయమున తాపంబును కలుగుచుండును.

(వైశేషినిరీతిగ వాతకఫజ్వరము సౌమ్యంబనియు, వాతపిత్తజ్వరము తీక్షణంబనియు, పిత్తకఫముల రెంటితోగూడిన వాతమునగలిగిన జ్వరముమిశ్రంబనియు నెరుంగునది.)

—ॐ అంతరాశ్రయ బహిరాశ్రయజ్వరములు. ॐ—

అన్తస్సంశ్రయే పునః. ౪౮
జ్వరేఽధికవికారాస్సు రన్తఃక్షోభో మలగ్రహః,
బహిరేవ బహిర్వేగే తాపోఽపి చ సుసాధ్యతా. ౪౯

శరీరమునందు లోభాగము నాశ్రయించికలిగినది యంతరాశ్రయజ్వరము. ఈ జ్వరమునందు నానావిధములైన వికారములు శరీరాంతర్భాగమున విశేషముగగలుగును. కడుపులో తాపమధికముగనుండును. మలమూత్రాదులు బంధింపబడి బైటవెడలకుండును. (ఇయ్యది కష్టసాధ్యము). బహిర్వేగజ్వరమున శరీరమున వైభాగమున తాపమధికముగనుండును. ఈజ్వరమునం దంతస్తాపంబును మలమూత్రాది బంధంబును కలుగదు. దానంజేసియే యీజ్వరము సుఖసాధ్యమగును.

—ॐ ప్రాకృత వైకృతజ్వరములు. ॐ—

వర్షాశరద్వసన్తేషు వాతాద్యైః ప్రాకృతః క్రమాత్,
వైకృతోఽన్యస్స దుస్సాధ్యః ప్రాయశ్చ ప్రాకృతోఽనిలాత్. ౫౦
వర్షాశరద్వసన్త ఋతువులయందు క్రమముగ వాతపిత్తకఫములచే గలిగిన జ్వరములు ప్రాకృతమనబడును. (వర్షర్తువున వాతముచేగలిగిన జ్వరంబును, శరద్భుతువున పిత్తముచే గలిగినజ్వరంబును, వసన్తఋతువున కఫముచే గలిగినజ్వరంబును ప్రాకృతమని

భావము). అటుగాక గ్రీష్మశిశిరహేమస్తములయందు కలిగినజ్వరంబును, వర్షాశరద్దస్తములయందును బుతువులయందును వైశిష్ట్యమున గాక దోషవ్యత్యయమున జనించిన జ్వరంబును వైకృతమనబడును. అట్టి వైకృతజ్వరము దుస్సాధ్యము. మరియు వాతము చేగలిగిన ప్రాకృతజ్వరంబును ఒక సమయమున దుస్సాధ్యమగును.

వైకృతజ్వరము కష్టసాధ్యమనుటచే ప్రాకృతజ్వరము సుఖసాధ్యమనియర్థముచే లభించును. ఈవిషయమునే చరకాచార్యులు “ప్రాకృతస్సుఖసాధ్యస్తు వసస్తశరదుద్భవః” అనువాక్యముచే నుపదేశించెను.

ఇచ్చట నీవిషయమును గమనించునది:—వర్షర్తువునందు వాతంబును, శరద్భతువున పిత్తంబును, వసస్తబుతువున కఫంబును స్వభావముచేతనే ప్రకాశించియుండును. వర్షబుతువునకలిగిన వాతజ్వరమునను, శరద్భతువునకలిగిన పిత్తజ్వరమునను, వసస్తర్తువునకలిగిన కఫజ్వరమునను ఆయాబుతువునకును వాతాదిదోషములకును గుణములు సమానములైయుండును. కావున అట్టి ప్రాకృతజ్వరము సుఖసాధ్యమైయుండును. ఈ విషయము తస్మాన్తరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“జ్వరే తుల్యర్తుదోషత్వం ప్రమేహే తుల్యదూప్యతా, రక్తగుల్లే పురాణత్వం సుఖసాధ్యస్య లక్షణమ్” (బుతుధర్మమునకును దోషమునకును గుణములు సమానములుగ నున్నచో జ్వరము సుఖసాధ్యమనిభావము.)

౨౦ వర్షాకాలప్రాకృతజ్వరము. ౨౦

వర్షాసు మారుతో దుష్టః పిత్తశ్లేష్మాన్వితో జ్వరమ్,
కుర్యాత్

వర్షర్తువునందు వాతము స్వకారణములచే ప్రకాశమునొంది పిత్తకఫములతో నూడి జ్వరమును గలిగించును. ఇయ్యది ప్రాకృతజ్వరము.

ఇచ్చట వర్షర్తువున బుట్టునట్టి ప్రాకృతజ్వరమున వాతము ప్రకుశితమై ప్రధానముగనుండును. దానికి పిత్తకఫములు రెండును దోడై యుపబలముగ నుండును గాని సన్నిపాతజ్వరమునుబోలె ప్రధానములై జ్వరమును గలిగింపవు. కావున సన్నిపాతమున కంటె భేదము నీరీతి నెరుంగునది.

౨౧ శరత్కాలప్రాకృతజ్వరము. ౨౧

పిత్తం చ శరది తస్య చానుబలం కఫః. గ౧
తత్ప్రకృత్యా విసర్గాచ్చ తత్ర నానశనాద్భయమ్,

శరద్భతువునందు పిత్తము ప్రకుశితమై ప్రాకృతజ్వరమును కలిగించును. (వర్షబుతువునచయావస్థనొందిన పిత్తము శరద్భతువున బుతున్నభావముచేతనే ప్రకాశమునొంది జ్వరమును గలిగించును. అయ్యది ప్రాకృతమనిభావము). జ్వరమునకు ప్రధాన

కారణమైన పితృమునకు అనుబలము (సహకారి)గ కఫముండును. (లోకమున నొక ప్రభువు ప్రధానుడై దండయాత్ర వెడలినపుడు చతురంగబలమును వెడలి యుద్ధసమయమున దోడ్పడు భంగి ప్రతుశితమై ప్రధానముగ నుండు పితృము జ్వరమును గలిగించు తరి కఫము సహకారియై యుండునని భావము). అట్టి వర్షాశరత్కాలముల బుట్టిన వాలిక పైత్తిక జ్వరముల స్వభావముచేతను, అట్టికాలము విసర్గ (బలమును గలిగించు సౌమ్య) కాలమగుటంజేసియు అనశనరూపమైన లంకణముచేయించినను అపాయము లేదు.

వైజ్ఞేషీన రెండు ఋతువులును మనుజులకు బలమును కలిగించుకాలము. అట్టి పితృమునకుబలముగనుండునది కఫము. కావున సీరెండు కారణములనుబట్టి అట్టి ప్రాకృత జ్వరమున లంకణము చేయించినచో ప్రత్యవాయముండదు. ఇతరకాలమైన విసర్గ కాలమున వాతపితృములచే గలిగినజ్వరమునందు లంకణముచేయించినచో భయముకలుగుననియు భావము.

❁ వసక్తకాలప్రాకృతజ్వరము. ❁

కఫో వసన్తే తమపి వాతపితృం భవేదశు. ౫౨

కఫమువసన్తఋతువున ప్రకోపించి ప్రాకృతజ్వరమును కల్పించును. అట్టికఫమునకు వాతపితృములు రెండును ఉపబలములై సహకారులగ నుండును.

ఇచ్చట జ్వరమునకు ప్రధానకారణమైన కఫము ఒక్కటి సౌమ్యస్వభావమైనను, కాలము ఆదానకాల (ఆగ్నేయ)మై, అనుబలములగు వాతపితృములును ఆగ్నేయములగుటంజేసి లంకణముచేయించినచో ధాతువులు శోషించును. కావున వసన్తకాలమున గలుగు ప్రాకృతజ్వరము లంకణమొకప్పుడును జేయందగదు. వర్షాశరత్కాలముల జనించిన ప్రాకృతజ్వరమునందు సౌమ్యమైనకఫము అనుబలముగనుండును. విసర్గకాలము సౌమ్యము. ఈరెండుకారణముల బలమునుజేసి యక్కాలమునగలుగు ప్రాకృతజ్వరమున అనశనరూపమైన లంకణమును జేయించినను ధాతువులు క్షీణింపవు; కావున లంకణముచే నపాయము కలుగబోదు.

కొందరు ఈజ్వరము ఆమాశయమునగలుగుటంజేసియు, వాతకఫములచేగలుగుటచేతను సామాన్యముగ నీజ్వరమునందును లంకణముచే భయములేదని చెప్పెదవరు.

❁ సాధ్య-అసాధ్యజ్వరలక్షణములు. ❁

బలవత్స్వల్పదోషేషు జ్వరస్సాధ్యోఽనుపద్రవః,
సర్భథా వికృతిజ్ఞానే ప్రాగసాధ్య ఉదాహృతః. ౫౩

రోగులు బలవంతులై (యావనాదిసంపత్తిచేత బలకాలులై) యుండుకరి వాతాదిదోషములు మిక్కిలి బలివృత్తులు గాక స్వల్పము లైయుండి కాసముమున్నగు సుబద్రవములు లేక యున్నచో నాజ్వరము సుఖముగ సాధింపందగియుండును. మరియు ఎట్టిరోగికి ఏవిధమైతజ్వరము సంభవించినచో నసాధ్యమగునో అట్టి యసాధ్యలక్షణములు శారీరస్థానమునందలి వికృతివిజ్ఞానీయాధ్యాయమున జెప్పబడినది.

— సామజ్వరలక్షణము. ౨౦ —

జ్వరోపద్రవతీక్షణత్వం అమ్మానిర్బహుమాత్రతా,

న ప్రవృత్తిర్న విత్ జీర్ణా న త్సుత్ సాఽఽమజ్వరాకృతిః. ౫౪

జ్వరమునగలగు ప్రలాపము భ్రమము మున్నగు సుపద్రవములు మిక్కిలి తీవ్రములుగనుండుట, శరీరము వాడకుండుట, మాత్రము మితిమీరి వెడలుచుండుట, మలము వెడలకుండుట, ఒకవేళ వెడలినను అయ్యది జీర్ణము గాకుండుట, ఆకలి బొత్తుగ లేకుండుట, ఇట్టి లక్షణములున్నపుడు జ్వరము జీర్ణముకాని దశయందున్నదని యెరుంగునవి.

— పచ్యమానజ్వరలక్షణము. ౨౧ —

జ్వరవేగోఽధికస్తృష్టా ప్రలాపశ్శ్చసనం భ్రమః,

మలప్రవృత్తి రుత్లేశః పచ్యమానస్య లక్షణమ్. ౫౫

జ్వరము పరిపక్వమగునమయమున జ్వరవేగము మిక్కిలి తీవ్రముగనుండును. దస్పియధికమగును. అసంబద్ధముగ మాటలాడును. శ్వాసమధికముగ వెడలును. చక్రము వైసున్నవానివలె నొడలతిరుగును. మలమూత్రాదులు ధారాళముగ వెడలును. ఓకలింతలువచ్చును. ఈలక్షణములు గాన్పించినపుడు జ్వరము పాకావస్థ నొందుచున్నదని యెరుంగునది.

జ్వరసామాన్యమును నిర్దేశించునపుడు శారీరమానసాది భేదములచే రెండేసివిధముల పరిగణింపబడియె. అందు పచ్యమానజ్వరమును జెప్పియుండలేదు. అట్టియెడ పచ్యమానజ్వరమును వానిలో జేర్చి చెప్పటయెట్లు సంగతమగునని యాశంక కలుగును. దానికె సమాధానము నెరుంగునది:—పచ్యమానావస్థ యన జ్వరము పరిపక్వమున కభిముఖముగ నుండు నవస్థానిశేషము. జ్వరము పరిపాకము నొందినపిదప నిరామ మగును. అంతకు మునుపు పరిపక్వమునొందు సమయమునగూడ జ్వరము సామముగనే యుండునుగాన సామనిరామ భేదముల రెంటినిమాత్రము ఆచార్యులు నిర్దేశించిరి. పచ్యమానావస్థగూడ సామమనియే వారి యభిమతము. అయినను మతాన్తరమున జెప్పబడిన పచ్యమానలక్షణమును ప్రకృత గ్రంథకర్త యనువదించినని యెరుంగునది.

— నిరామజ్వరలక్షణము. ౧౯ —

జీర్ణతాఽఽమవిపర్యాసాత్ సప్తరాత్రం చ లజ్ఘనాత్,

వైజెప్పిన సామజ్వరలక్షణములకన్న విపరీతములగు లక్షణములు కల్గినజ్వరము

జీర్ణ (నిరామ) జ్వరమని యెరుంగునది. మరియు జ్వరము ప్రారంభించిన దినము మొదలు ఏడు రాత్రులు గడచినపిదప నెనిమిదవనాడు జ్వరము దోషములమలములు పక్వములై నిరామము లగును.

వైజెప్పిన ఆమజ్వరలక్షణములకు విపరీతములైన లక్షణములెన్నియన:—జ్వరమున కుపద్రవములైన ప్రలాపము భ్రమము మున్నగునవి తీవ్రములుగాక వేగము తగ్గి యుండుట, ఒడలు ముఖము వాడినట్లుండుట, పక్వమైనమలము ధారాళముగవెడలుట; మూత్రమల్పముగవెడలుట, ఆకలి పుట్టి యన్నముపై నిద్రబొడముట, ఈలక్షణములు కల్గిననాడు -జ్వరము నిరామమని యెరుంగునది.

మరియు:—“సప్తాహేన తు పచ్యంతే సప్తధాతుగతా మలాః, నిరామశ్చాప్య తః ప్రోక్తాః జ్వరః ప్రాయోఽష్టమేఽహని” అను చరకపవన ప్రకారము జ్వరము ప్రారంభించిన నాటి మొదలు ఏడుదినములవరకు రసరక్తమాంసమేదోస్థి మజ్జశుక్రములను సప్తధాతువులకు సంబంధించినమలము ఒక్కొక్కటిగ జీర్ణమగుచుండును. పిమ్మట నెనిమిదవనాడుదయమునకు జ్వరము నిరామమగునని యెరుంగునది.

ఇచ్చట నిరామజ్వరలక్షణములు చెందుతెరగుల జెప్పబడినవి. అందొకటి సామజ్వరలక్షణములకు విరుద్ధములగు లక్షణములుగల్గియుండుట. రెండవది యేడురాత్రుల నతిక్రమించియుండుట. ఈరెంటిలో సప్తరాత్రముల దాటినయెడ జ్వరము నిరామమగుచుండ ఆమవిపర్యయ రూపలక్షణమును ప్రత్యేకముగ జెప్ప నవసరములేదని కొందరాశంకింతురు. సన్నిపాతజ్వరమునందు ఏడుదినములదాటి చాలకాలము మలములు పక్వము గాతుండును. గాన నట్టిచోట నీలక్షణమునుబట్టి నిర్ణయింపవలనుపడదు. కావున సన్నిపాతజ్వరముల నిరామత్వమును గమనించుటకై ఆమవిపర్యయరూప లక్షణ మావశ్యకము.

మరియు స్వల్పదోషమున గలిగినజ్వరము సప్తాహమునకు మున్నే నిరామమగును. ప్రబలదోషమున జనించినజ్వరము ఎనిమిదవనాడు నిరామమగును. ఏడుదినములకుఁజాల నిరామలక్షణముల గుర్తించి స్వల్పదోషమని నిర్ణయించుటకై యామవిపర్యయలక్షణ మావశ్యకము. ఎనిమిదవనాడు నిరామముగనున్నది. ప్రబలదోషజ్వరమని నిర్ణయించుటకై రెండవలక్షణ మావశ్యకము. ఈవిషయము ఖరనాదునిచే నిట్లు చెప్పబడినది—“న చ నిస్సప్తతైవేహ నిరామజ్వరకారణమ్, చిరాదపిహి పచ్యంతే సన్నిపాతజ్వరే

మలాః. సప్తరాత్రాతివృత్తిశ్చ ఊమతాది చ లక్షణమ్, తస్మాత్తదుభయం దృష్ట్వా నిరామం జ్వర మాదిశేత్”

వైశేషిని సామనిరామలక్షణములు చికిత్సా సౌకర్యమునకై జెప్పబడినది. జ్వరము సామముగ నుండుతరి యాషధము నియ్యకూడదు. ఉపయోగించినచో నాయాషధము జీర్ణము గా నేరక జ్వరమును మరింత వృద్ధి నొందించును. జ్వరము జీర్ణదశయందున్నపుడు చికిత్స జేసినచో నుఖముగ నాషధము జీర్ణమై జ్వరమును నివర్తింపజేయును. ఈవిషయమును నుశ్రుతాచార్యు డిట్లు చెప్పెను:—“మృదౌ జ్వరేలఘా దేహే ప్రచలే ఘనులేష్వపి, పక్వం దోషం విజానీయాత్ జ్వరే దేయం కడౌషధమ్” (జ్వరము తీవ్రతనుడిగి స్వల్పమై, శరీరము బరువుగ లేక తేలికయై, మలములు చంచలములై యథావిధిగ వెడలుచున్నపుడు దోషము పక్వమైనదని యెరింగి ఆప్యడు ఔషధము నియ్యవలెను) నిరామజ్వరమును జీర్ణజ్వరము, పక్వజ్వరము, పురాణజ్వరముననియు జెప్పవచ్చును.

సంతతాదిజ్వరపంచకము. ౨౨

జ్వరః పఞ్చవిధః ప్రోక్తో మలకాల బలాబలాత్. గౌ౬

ప్రాయశస్సన్నిపాతేన భూయసా తూపదిశ్యతే,
సంతతస్సతతోఽస్యేద్యుస్త్రతీయకచతుర్థకా. గౌ౭

సంతతము, సతతము, ఆస్యేద్యుష్కము, తృతీయకము, చతుర్థకము, నని జ్వరములు విదులైరంగుల నుండును. అందు సంతతజ్వరమును పూర్వాష్టాది సర్వకాలముల యందును వాతాదిదోషములు ప్రబలములై కలిగించును. పూర్వాష్టాదికాలములయందు వాతాదిదోషముల బలాబలముచే సతతక - ఆస్యేద్యుష్క-తృతీయక-చతుర్థకజ్వరములు నాలుగును కలుగును. వైశేషిని సంతతాది జ్వరములైదును మూడుదోషముల సన్నిపాతముచే గలుగును. ఆమూటిఁగ నేదోషము ప్రబలమైయుండునో ఆదోషమును ప్రధానముగ జేసి వాతిక-వైతిక-శ్లేష్మికాది వ్యవహారములు కలుగును.

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది:—“మలకాలబలాబలాత్” అనుచోట “బలంచ, బలంచ-బలం, అని యేక శేషము. పిదప బలంచ, అబలంచ-బలాబలం; కాలే బలాబలం-కాలబలాబలం; మలానాం కాలబలాబలమ్-మలకాలబలాబలమ్” అని విగ్రహవాక్యము నెరుంగునది. ఇట్టి విగ్రహముచేత దోషములు పూర్వాష్టాదికాలములయందు ప్రబలములైయుండుటచే సంతతజ్వరము సంభవించుననియు, అట్టి (పూర్వాష్టాది) కాలములయందు వాతాదిదోషములు బలిష్ఠములుగనున్నను, బలహీనములుగనున్నను వృద్ధిక్షయములుకల సతతకాది విషమజ్వరముల నాలిగిటి గలిగించుననియు, నిర్ణయమేర్పడును. ఇట్టి విమరణము ఈ కింద జెప్పబడు సంతతాదిజ్వరలక్షణములచే నుప

మగును. ఎట్టులన:- “బలినో గురవ స్తు భా... సంతతం నిష్ప్రతిద్వన్వాః జ్వరం కుద్యున్సు దుస్సహమ్” ఈవాక్యముచేత వాతాదిదోషములు బలవత్తరములై సంతత జ్వరమున కలిగించునని తెలియుచున్నది. మరియు సతతాది విషమ జ్వరలక్షణమునందు “కృశ నాం... ఆల్సాపిదోషోదూష్యాదేః లభ్యాన్యతమతో బలం స విపక్షో జ్వరం కుర్యాత్ విషమం క్షయవృద్ధిభాక్” అని చెప్పియుండుటచేత దోషములు పూర్వాష్ణాదికాలమున బలిష్ఠములై సతతాది విషమజ్వరముల గలిగించుననియు, ఆయ్యవి బలహీనములుగ నున్నను దూష్యములగు రసరక్తాదులచే బలిష్ఠములై క్షయవృద్ధి యుక్తముగ సతతాది విషమజ్వరముల గలిగించుననియు చెలినెడి.

మరియు నీజ్వరములు సన్నిపాతమున జనించినను వానిలో వాతమధికముగ నున్నపుడు వాతికమనియు, పిత్తమధికముగ నున్నపుడు పైత్తికమనియు, కఫమధికముగ నున్నపుడు క్షేప్తికమనియు చెప్పబడును. ఈవిషయమునే “ప్రాయశ సన్నిపాతేన ధూయసా తూపదిశ్యతే” అని ప్రకృత గ్రంథమున జెప్పెను.

సంతతాదిజ్వరములకు వాతాది విభాగమిట్లు తంత్రాన్తరమున గానంబడియెడు:— “స స్తతో మారుతాత్ప్రాయః పితౄత్వాయ స్తృతీయకః, అన్యేద్యుశ్చ కఫాత్ప్రాయః సన్నిపాతాచ్ఛతుర్థకః, సన్నిపాతకృతత్వాత్తు దుశ్చికిత్స్యశ్చతుర్థకః” “పృష్ఠేఽనిక చాదూభతః క్షేప్తికాత్తోద్భవః త్రికే, శిరస్యనిలసంభూతో గృష్ణాతీహ తృతీయకః, చతుర్థ కస్తు క్షేప్తికః ప్రతిగృష్ణాతి జంఘయోః, వాతికశ్శిరసోఽభ్యేతి ద్విధైవాయం స్వభా వతః, ప్రస్కన్ధస్తస్తు విజ్ఞేయో విపరీతశ్చతుర్థకః” (సంతత జ్వరము వాతబహుళముగను తృతీయకము పిత్తబహుళముగను, అన్యేద్యుష్కము కఫబహుళముగను నుండును. చతుర్థకజ్వరము కేవలము సన్నిపాతముననే కలుగును. అందువలననే చికిత్సకసాధ్య మగును. తృతీయకము వాతకఫముల సంస్కరమున గలిగినచో తొలుత వీవున వ్యాపించును. కఫపిత్తముల సంస్కరమున గలిగిననాడు త్రిక(వెన్నెముకకు క్రింది) భాగముగ తొలుత బొడమును. వాతప్రాబల్యమున జనించినచో శిరస్సున పుట్టును. చతుర్థజ్వరమున కఫము ప్రబలముగనున్నపుడు తొలుత పిక్కలయందు వ్యాపించును. వాతము ప్రబలముగ నున్నపుడు శిరస్సున తొలుత వ్యాపించును. చతుర్థకవిపర్యయజ్వరమున తొలుత స్కంధ దేశమున (మూపుల) జనించును).

మరియు చతుర్థకవిపర్యయ మనుజ్వరము చతుర్థకమునకు విరుద్ధలక్షణముగ నుండును. కావున నయ్యది చతుర్థకజ్వరముచేతనే గ్రహింపబడఁనని ప్రత్యేకముగ పరిగణనము జేయలేదు.

సంతతజ్వరసంప్రాప్తి. ౧౭

ధాతుమూత్ర శక్యద్వాహిస్తోతసాం వ్యాపినో మలాః,

తాపయన్తస్తనుం సర్వాం తుల్యదూష్యాదివర్ధితాః. గౌ

బలినో గురవస్తభాః విశేషేణ రసాశ్రితాః,

సన్తతం నిష్ప్రతిద్వన్ద్వాః జ్వరం కురు్యస్సుదుస్సహమ్. గౌ

వాతపిత్త కఫరూపములైన మలములు మూడును రసరక్తాదిధాతువులను మూత్రమును మలమును వహించునట్టి స్తోతోరంధ్రములను వ్యాపించి, వానికి సమానగుణములైన దూష్యములచేతను జాంగలాదిదేశములచేతను కాలముచేతను మిక్కిలి వృద్ధినొంది మిగుల బలవత్తరములును, ఆమసహితంబులగుటచే గురుత్వరూపగుణము కలిగినవియు, ఊర్ధ్వాఘోమార్దముల వెడలకుండుటంజేసి నిశ్చలంబులునునై రసాదిధాతువుల నన్నిటియందును వ్యాపించినను విశేషముగ రసధాతువు నాశ్రయించి శరీరమునెల్ల తాపమునొందించి, మిక్కిలి యోరువ సాధ్యముకాని జ్వరమును గలిగించును. ఇయ్యది రాత్రియు పగలును విరామములేక వ్యాపించియుండుటంజేసి సంతతజ్వరమని చెప్పబడును. ఈజ్వరమునందు వాతాదిమలములు మూడును ప్రకోపించియుండునుగాన పరస్పరవిరుద్ధగుణములగుటంజేసి చికిత్సజేయ వలనుపడకయుండును. కావున నసాధ్యమనిభావము.

ఇచ్చట దోషశబ్దమును జెప్పక దానికిబదులు 'మలాః'అని చెప్పటచేత వాతపిత్తకఫములు మలినీకరణభావమునొందియున్నపుడు సంతతజ్వరమును గలిగించునుగాని దోషరూపములను ధాతురూపములను నై నపుడు సంతతజ్వరము గలిగింపవని భావమును సూచించును.

మరియు వాతాదులకును దేశకాల దూష్యములకును తుల్యత్వము నీరీతి నెరుంగునది:—ధన్వదేశము వాతమునకు సమానములగు రూక్షాదిగుణములు కలిగియుండుటంజేసి సమానగుణమగును. కావున వాతమును వృద్ధినొందించును. కఫమునకు విరుద్ధగుణముగుటంజేసి యకారణమగును. ఆనూపదేశము కఫమునకు సమానగుణమగుటంజేసి దానిని వృద్ధినొందించును. వాతమునకు సమానగుణము కాదు కావున ఊణింపజేయును. తక్కిన కాలదూష్యాదులకు నితైరంగుననే తుల్యత్వము నూహించునది.

మలధాతుపాకావన. ౧౮

మలం జ్వరోష్టా ధాతున్వాస శీఘ్రం త్షుయేత్,

(లోకమున నన్నికి స్వతస్సిద్ధమగు నుష్ణగుణము సకలవస్తువులను నశింపజేయును.)

జాతరాసల స్వరూపమైన జ్వరముచేగలిగిన తీవ్రమైన వేడి శరీరమునందలి మలమూత్రవాతపిత్తకఫములను మలములను ఈ సన్తతజ్వరమునందలి శీఘ్రముగ నొకసమయమున

క్షీణింపజేయును. అట్టి జ్వరముయొక్క వేడి యొకనమయమున శరీరమునందలి రసాది ధాతువుల నేడిటిని శీఘ్రముగ క్షీణింపజేయును. (ఇట్లు మలములైనను ధాతువులైనను క్షీణించుటకు అదృష్టమే కారణముగాని వేరొండు కారణము లేదు.)

ఇచ్చట మలాదుల సానునిరామ లక్షణములబట్టి ధాతుక్షయమును మలాది క్షయము నెరుంగునది. అట్టి సానునిరామలక్షణములు సూత్రస్థానమున దోషోపక్రమణీ యాధ్యాయమున నిట్లు చెప్పబడినవి:—నాసారంధ్రములుమున్నగు ప్రోతస్పృల కడ్డులేకుం డుట, శరీరమున బలముకలిగియుండుట, శరీరము బరువులేక తేలికయైయుండుట, వాత మనులోమముగ సంచరించుట, వాక్కుకును శరీరమునకును మనస్సుకును సంబంధించిన పనులయందు అలసతలేకుండుట, జఠరాగ్నిదీపించి యాకలికలిగియుండుట, మలమూత్రా దులు ధారాళముగ వెడలుట, బడలిక లేకుండుట. ఈలక్షణములు ఇంచుకేనియు గనబడి నచో జ్వరోష్ణము మలముల క్షీణింపజేయుచున్నది, గాని ధాతువుల క్షీణింప నుద్య మించలేదని యెరుంగునది. మరియు:—వైశిష్టిన లక్షణములకు విరుద్ధముగ ప్రోతో మార్గము లడ్డగింపబడుట, బలహీనము, గురుత్వము, వాతము చక్కగ సంచరించకుండుట, కునికిసాటు, అన్నాదులు జీర్ణములు గాకయుండుట, నోట నీరు వెడలుట, మలమూత్రా దులు వెడలకుండుట, ఆరోచకము, బడలిక, ఇట్టిలక్షణములు గాన్పించుతరి జ్వరోష్ణము మలాదుల వృద్ధినొందించుచు రసాదిధాతువులను క్షీణింపజేయుచున్నవని యెరుంగునది.

—ॐ సంతతజ్వరవిముక్తికాలనియమము. ॐ—

తతః ౬౦

సర్వాకారం రసాదీనాం శుద్ధ్యాఽశుద్ధ్యాపి వాక్రమాత్,
 వాతపిత్తకఫైస్సప్తదశద్వాదశవాసరాణ్,
 ప్రాయోఽనుయాతి మర్యాదాం మోక్షాయ చ వధాయ చ. ౬౦
 ఇత్యగ్నివేశస్య మతం, హారితస్య పునస్త్సృతిః,
 ద్విగుణా సప్తమీయావన్నవమ్యేకాదశీ తథా. ౬౧

వషాత్రిదోషమర్యాదా మోక్షాయ చ వధాయ చ,
 వైశిష్టినరీతిగ రసాదిధాతువులును మలములును దోషములును జ్వరోష్ణముచే పరివక్వములై పూర్తిగ మలరహితములై పరిశుభ్రములుగ నున్నపుడు వాతముచే జనించిన సంతతజ్వరము, జ్వరము ప్రారంభించిననాడు మొదలుజేసి యేడవదినమునందు శమించును. పిత్తమునకలిగిన సంతతజ్వరము పదియవనాడు శమించును. కఫమున కలిగి యుండునెడ పండ్రెండవనాడు శమించును. ఆటుగాక (మలములు పక్వములుగాక)

ధాతువులు ఊణించి పూర్తిగ పరిశుద్ధములు గాకుండునేని వాతమున జనించిన సంతత జ్వరము ఏడవనాడు చంపును. పిత్తము చేగలిగిన సంతతజ్వరము వదియవనాడు చంపును. కఫమున జనించినది పండ్రెండవనాడు చంపును. సంతతజ్వరమున వాతాదిదోషముల ననుసరించి శమించుటకును చంపుటకును కాలనియమమును వైజెప్పినరీతి నెరుంగునది. ఈ కాలనియమము ప్రాయీకము. ఒకసమయము వైజెప్పిన కాలనియమమునకు ముందుగ నైనను వెనుకనైనను, జ్వరవిముక్తియు లేక ఆపాయంబైనను కల్గవచ్చును. (ఆట్టి వ్యత్యాసము కలుగుటకు మలధాతువుల శుద్ధ్యశుద్ధులకు కాలవ్యత్యయమే కారణమగును.) వైజెప్పిన కాలనిర్ణయము అగ్నివేశనవృత్తము. ఈనిర్ణయమునే తంత్రాన్తరమున నిట్లు నుడివిరి:—“పిత్తకఫానిలవృద్ధ్యా దశదివసద్వాదశాహసప్తాహాల్, హన్తి విముఖ్చి వాశు జ్వరోష్షణా ధాతుమలపాకాల్”

మరియు హారీతుం డిట్లు కాలనియమమును నిర్ణయించెను—వాతమున జనించిన సంతతజ్వరము వైజెప్పినరీతిగ ధాతుమల శుద్ధ్యశుద్ధిభేదములచే వదునాలవనాడు విడచును, లేక చంపును. పిత్తమున జనించినయెడ వదునెనిమిదవనాడు విడచును, లేక చంపును. కఫమున జనించినచో నిరువదిరెండవదినము నివర్తించును, లేక చంపును. సంతతజ్వరమున వాతపిత్తకఫాధిక్యముల ననుసరించి విముక్తికైనను చంపుటకైనను ఇదియే కాలనియమము.

— ౨౦ సంతతజ్వరమునకు దీర్ఘ కాలవ్యాప్తికారణము. ౨౦ —

శుద్ధ్యశుద్ధా జ్వరః కాలం దీర్ఘమవ్యసవర్తతే. ౬౩

వైజెప్పినరీతిగ రసాదిధాతువులలో కొన్ని మల రహితములై పరిశుద్ధములుగను, కొన్ని మలములతోగూడి యశుద్ధములుగను ఉన్నపుడు సంతతజ్వరము వైజెప్పిన కాలనియమమును అతిక్రమించి చాలకాలమువరకును అనుసరించి విషవక బాధించుచుండును.

— ౨౧ విషమజ్వరసామాన్యకారణములు. ౨౧ —

కృశానాం వ్యాధిముక్తానాం మిథ్యైహారాదిసేవినామ్,
అల్పోఽపి దోషో దూష్యాదేః లభ్యావ్యతమతో బలమ్. ౬౪
సవిషక్షో జ్వరం కుర్యాత్ విషమం క్షయవృద్ధిభాక్,

ఏదైన నొకవ్యాధిచే బీడితులై శరీరము కృశించినవారలు అపత్యములగు నాహారవిహారాషధముల నేవించినయెడ వాతపిత్తకఫములలో నేదైన బలిష్ఠముగనున్నను లేక బలహీనమైయున్నను రసాదిదూష్యములలో నొకదాని సంబంధముచేసైనను దేషకాల సంబంధముచేసైనను మిక్కిలి బలమునొంది, జ్వరమును గలిగించును. అట్టి దోష

మునకు విరుద్ధములైన గుణాదులుకల దూష్యాదుల సంబంధము కలిగినపుడు హీనబలమై యుండును. కావున నాసమయమున జ్వరము అణిగియుండును. ఇదియే విషమ జ్వర మనబడును.

❁ విషమజ్వరకాలనియతికి కారణము. ❁

దోషః ప్రవర్తతే తేషాం స్వే కాలేజ్వరయకా బలీ. ౬౧
నివర్తతే పునశ్చైషః ప్రత్యనీకబలాబలః,

వైజ్ఞేషికరీతిగ వ్యాధిముక్తులై కృశించి యపథ్యాహారాదుల జేసినవారికి వాతాది ద్విషములలో నొకటి తన కాలమున నృద్ధినొంది బలిష్ఠమై జ్వరమును కలిగించును. అట్టి దోషము తనకు విరుద్ధమైన గుణాదులుకల దూష్యాదులయొక్క సంబంధమునంజేసి దానిబలముచే నిజబలము తగ్గి తనవ్యాపారము (జ్వరమును గలిగించు కార్యము)నుండి నివర్తించును.

ఇచ్చట నీవిమర్శనము నెరుంగునది:—లోకమున మఱ్ఱిచెట్టు మున్నగు పృథ్వు ములనుండి విత్తనము పుడమివయింబడి యుదకసంబంధము లేని కాలమున మొల్కలై తక్కువ యూరకుండును. యుక్తకాలమున వర్షము కురిసి జలముతో సంబంధము కల్గిననాడు మొలచును. అట్టిచెప్ప యుండునంత కాలము పైలై పిదప చెప్పు యెండి నప్పుడు ఎండును. ఆతీరుననే వాతాదిదోషములు వానివానికి హితములైన సాయంత నాది కాలములయందు తమకు సమాన గుణములగు దూష్యాదుల సంబంధమునంజేసి బలిష్ఠములై జ్వరమును గల్గించును. మరల తమకు విరుద్ధములైన దూష్యాదులతో సంబంధము కల్గినపుడు దానిబలముచే తనబలము చెడుటంజేసి తనవ్యాపారమునుండి విరమించును. కావున జ్వరము నివర్తించును. అని భావము. ఈవిషయమునే ఖరనాడు డిట్లు చెప్పెను:—“భువ్యో త్రమ్యో యథా కాలం బీజం కాలే ప్రరోహతి, తథా కాలక్రమా ద్దోషః కాలే జ్వరకరో భవేత్”

❁ విషమజ్వరవేగము లీనచుగుటకు కారణము. ❁

క్షీణే దోషే జ్వరస్సూక్ష్మో రసాదిష్యేవ లీయతే. ౬౨
లీనత్వాత్కార్యవైవర్ణ్యజాడ్యాదీనాదధాతి సః,

విషమజ్వర కారకముగుదోషము వైజ్ఞేషిక ప్రకారము విరుద్ధదూష్యాది బలము చేత హీనబలమైనపుడు దానజనించిన విషమజ్వరంబును మిక్కిలి సూక్ష్మమైరసాది ధాతువులయందు లీనమై (పుట్టలోపామువలె) అణిగియుండును. దానంజేసి శరీరము కృశతనొందును. ముఖవర్ణము మారును. జాడ్యము మున్నగులక్షణములు కలుగును.

(విషమజ్వరములయందు ఏదోషము చే జ్వరము కలుగునో అట్టిదోషము తీసి
చినపుడు దానగలిగిన జ్వరము రసాదిధాతువులయందు లీనమగునుగాని బొత్తుగ హరిం
పదు. లీనముకానిచో కార్యములై వర్జ్యముమున్నగు జ్వరమునకు సంబంధించిన కా
ర్యములుకలగవు. కావున అట్టికార్యములంబట్టి జ్వరము లీనముగనున్నదని యూహిం
పదగునని భావము).

సంతతాదిజ్వరములు కాలభేదము చే గలుగుటకు హేతువులు. ౨౨

ఆసన్నవివృతాస్యత్వాత్ స్తోతసాం రసవాహినామ్. ౬౭

ఆశు సర్వస్య వపుషః వ్యాప్తిర్దోషేణ జాయతే,
సంతతస్సతతస్తేన విపరీతో విపర్యయాత్. ౬౮

వాతాదిదోషములలో నేదైననొకటి రసధాతువు నాశ్రయించి సంతతజ్వరమును
కలిగించును. అట్టిరసధాతువును వహించునాడులు మిక్కిలి సన్నిహితమైనముఖముకలిగి
తెరవబడిన ద్వారము కలిగి యుండుటంజేసి శిఘ్రముగ శరీరమునందెల్ల జ్వరమును
వ్యాపింపజేయును. దానివలననే ఆజ్వరము ఎడతెగక నిరంతరముగ నియమితకాలము
వరకు వ్యాపించును. సతతాది విషమజ్వరములయందు వైజెప్పినదానికన్న విరుద్ధలక్షణ
ములు గలిగియుండుటంజేసి కాలవిశంబముగమారి విడచి మరల వచ్చుచుండును.

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది.—వైజెప్పిన సంతతాదిజ్వరము లైదిటితో
సంతతజ్వరమును దోషములు రసధాతువు నాశ్రయించియు, సతతక జ్వరమును రక్తమును
వహించునాడుల నాశ్రయించియు, అన్యేద్యుష్కమును మాంసధాతువును వహించు
నాడుల నాశ్రయించియు, తృతీయక జ్వరమును మేదోషహనాడి నాశ్రయించియు,
చతుర్థక జ్వరమును మేదోషమజ్జాస్తి ధాతువుల నాశ్రయించియు కలిగించును. చతుర్థకజ్వర
భేదముతోజేరిన చతుర్థకవిపర్యయమును ఆస్థిమజ్జల నాశ్రయించి కలిగించును. ఇట్లుండ
రసధాతువును వహించునాడులు ద్వారములు అడ్డులేక వివృతములై శరీరమున పై
భాగము (చర్మము) ననే యుండును; కావున ఆనాడులలో దోషము సులభముగ
ప్రవేశించి చెరచి శరీరమునందెల్ల సతీశీఘ్రముగ వ్యాపించి జ్వరమును శరీరమునందెల్ల
నొక్కపెట్టున వ్యాపింప సమర్థము లగును. అట్లు వ్యాపించినజ్వరము దోషము పరి
పక్వము లగునందాక వైజెప్పిన సప్తాహాదికాలనియమమును నిరీక్షించి యందాక విడు
వక వ్యాపించియెడలేక బాధించును. రసధాతువు శరీరమున పైభాగముననే యుండును.
కావున ఒకప్పుడైన శరీరముపై వ్యాప్తి తగ్గదు.

సతతకజ్వరమున కాశ్రయములగు రక్తవహనాడులు మిక్కిలి సూక్ష్మాకారము
లును మూసికొన్న ద్వారములు కల్గినవియునై రసధాతువునకన్న లోపలిభాగమున

నుండును; కావున దోషములు అందు ప్రవేశించి వెడలుటకును శరీరమున జ్వరజే-
మును వ్యాపింపజేయ కొంచెము కాలవిశంబమగును. అట్లుమెలమెల్ల గ వ్యాపించి మర-
రక్తధాతువున దోషము చేరుసరికి కొంతకాలము వైవ్యాపకము లేక యణియుం-
మరల వ్యాపించును. అట్టికారణముచేతనే శరీరమునంజెల్ల నొక్కపరి వ్యాపించి
కొంచెము కొంచెముగ వ్యాపించును. అట్టికారణముచేతనే దినమున రాత్రి యొకపర్యాయమును
పగలు ఒకపర్యాయమును శరీరముపై నీజ్వరము వ్యాపించి దోషము మరల
నప్పుడు ఆరక్తనాడులయందే జ్వరముకూడ నణియుండును.

అన్యేద్యుష్కజ్వరమున కాశ్రయమైన మాంసపహనాడులు రక్తనాడులకన్న
సూక్ష్మకారంబులును శరీరమున లాభాగమున వ్యాపించినవియు నగును. కావున
వాతాదిదోషములు అందు ప్రవేశించుటకును జ్వరమును వ్యాపింపజేయుటకు, సతత
జ్వరమునకన్న విశంబ మధికమగును; కావుననే దినమొకతూరి శరీరమున మెలమెల్ల గ
వ్యాపించి దోషము స్వస్థానము జేరుసరికి జ్వరము మరల మాంసపహనాడులయందే
అణియుండును. (ఈజ్వరము దినమున కొకపరి శరీరముపైని వ్యాపించును.)

తృతీయకజ్వరమునకు ఆశ్రయమైన మేదస్సును వహించునాడులు మాంసపహ-
నాడులకంటె మిక్కిలి సూక్ష్మములును, మూసికొనినద్వారము కల్గినవియునై లాభాగ-
మున నుండును. కావున జ్వరమును కల్గించుదోషమునకు ఆస్థానమును జేరుటకు కాల
విశంబము నధికముగ నుండును. దానంజేసి యొకదినమును విడచి మరుసటిదినము మరల
జ్వరము వ్యాపించును. దోషము వేగమును చూసి స్వస్థానమును జేరునప్పటికి జ్వరము
గూడ మరల తన జనకస్థానమగు మేదోపహనాడులందు లీనమై యణియుండును.
ఇతైరంగన దినమును విడిచి దినము వ్యాపించునది తృతీయకజ్వరము మేదోధాతువును
వహించునాడి శరీరాంతర్భాగమున నుండును. కావున జ్వరము లీనమైనసమయమున శరీ-
రము జ్వరముచేసిన జేడిమియుండదు.

చతుర్థకజ్వరమున కాశ్రయములైన అస్థిమజ్జాధాతువులు మేదోధాతువునకన్న
దూరమున నుండుటంజేసి దోషములు జ్వరము వ్యాపించి విడచిననాడుగాక నడమ
రెండుదినములు దాటి నాల్గవనాటికి అస్థిమజ్జలజేరి జ్వరమును వ్యాపింపజేయును.
జ్వరము వ్యాపించిన నాల్గవనాడు మరల వ్యాపించుటంజేసి చతుర్థకజ్వర మనబడును.

చతుర్థకవివర్ణయమునగూడ పైజెప్పినవిధముగనే రెండుదినములు విడువక
జ్వరము వ్యాపించి యామరుసటిదిన మొకనాడు విడచియుండి మరల రెండుదినములు
వ్యాపించును. తృతీయకాదిజ్వరములు దినములమూపు వ్యాపించుటంజేసియే వీనిని వరుస
జ్వరములనియు లోకమున వాడెదరు.

వైగనబరచిన జ్వరములన్నియు రసరక్తాదిధాతువుల నన్నిటి నాశ్రయించి పుట్టును; అయినను ఆయాజ్వరమునకు చెప్పినధాతువున వాతాదిదోషములు విశేషముగ వ్యాపించి ఆయాజ్వరమును గల్గించును. ఈవిషయము ప్రాయశ్శబ్దప్రయోగముచే చెలిసెడి.

◀ విషమజ్వరసామాన్యలక్షణము. ▶

విషమో విషమారమ్భక్రియాకాలోఽనుషజ్గవాన్,

విషమమైన యారంబును, విషమములగు క్రియలును, విషమమైన ప్రారంభకాలమునుకల్గి చిరకాలమువరకును అనుసరించుచు బాధించునది విషమజ్వర మనబడును.

వైజిష్ఠిన విషమారంభాదివివర మిట్లు తెలియనది:—జ్వరము ప్రారంభించునపుడు తొలుత శిరంబున ప్రారంభించును. కొన్నివీపునను, కొన్ని పిక్కలయందును వ్యాపించును. ఇదివిషమారంభము ఒకసమయమున చలికలుగును. ఇంకొకసమయమున తాపమధికముగనుండును. ఇది పులులచే విషమమగుటంజేసి విషమక్రియ యనబడును. ఒకజ్వరము పూర్వాష్టమనుండును, వేరొకటి మధ్యాహ్న కాలమునండును, ఇంకొకటి సాయంకాలమునను, ఇంకొకటి యర్ధరాత్రి కాలమునను వ్యాపించును. ఇది కాలముచే విషమము.

◀ సతతజ్వరాశ్రయము; లక్షణము. ▶

దోషో రక్తాశ్రయః ప్రాయః కరోతి సతతం జ్వరమ్. ౬౯

అహోరాత్రస్య సద్విస్వాత్

వాతాదిదోషములు రక్తవహంబులంపాడులను విశేషముగ నాశ్రయించి సతతకమనువిషమజ్వరమును గలిగించును. ఈజ్వరము ఒకరాత్రి పగలు లోపల రెండుమార్లు విడచి వ్యాపించును. ఈజ్వరమునందును సంతతజ్వరమునుబోలె దోషములు రసాదిధాతువుల నన్నిటి నాశ్రయించియున్నను రసధాతువుచే విశేషముగ నాశ్రయించును. ఇచ్చటి రాత్రియైనను పగలైన రెండుమార్లు జ్వరము వ్యాపించును. ఒకసమయమున పగటి పూట నొకసారియు రాత్రి వేళ నొకసారియు వ్యాపించును. ఒకవేళ రాత్రి రెండు పర్యాయములును పగటివేళ రెండుసారులును సూడ వ్యాపించును. కావున రాత్రి యొకసారియు పగ లొకసారియు వ్యాపించుననియే నియమములేదు.

◀ అస్యేద్యుష్కజ్వరము. ▶

సకృదస్యేద్యుష్కాశ్రితః,

తస్మిన్ మాంసవహో నాడీః

అస్యేద్యుష్కమును విషమజ్వరము ఒక యహోరాత్రమున (రాత్రి యైనను పగ

లైనను) ఒకసారి వ్యాపించును. ఈజ్వరమునందును దోషము రసాది ధాతువులనన్నిటి నాశ్రయించియున్నను మాంసవహములగు నాడులను విశేషముగ నాశ్రయించి యుండును.

శ్రుతీయకజ్వరము. ౧౭

మేదోనాడీ స్త్రుతీయకే. ౨౦

గ్రాహీ పిత౞ానిలాస్తూర్ధ్నః త్రికస్య కఫపిత్తతః,
సప్యవస్యానిలకఫాత్ సచై కాహా వ్తరః స్త్రుతః. ౨౦

మేదోవహము లగునాడులలో దోషము విశేషముగ జేరి తృతీయకజ్వరమును కల్గించును. ఈజ్వరము ఒకదినము మార్చి మరుసటిదినమున (జ్వరమువిడచిన మూడవనాడు) మరల జ్వరము వ్యాపించును. ఈజ్వరమునందును త్రిదోషములు ప్రకాశించును; అయినను అందు వాతపిత్తములు రెండును ప్రబలములుగ నున్నచో తొలుత శిరస్సున వ్యాపించి తలనొప్పి పుట్టించి పిదప శరీరమునందెల్ల వ్యాపించును. కఫపిత్తము లధికముగ నున్నచో వెన్నెముకకు క్రిందిభాగమున వ్యాపించి తొలుత బాధ కల్గించును. కఫవాతము లధికములుగ నున్నపుడు తొలుత వీపునందును వెన్నెముకకు క్రింది భాగమునను నొప్పిని కల్గించి పిమ్మట వ్యాపించును. ఈజ్వరమునందును రసాది ధాతువులన్నిటియందును దోషములు వ్యాపించియున్నను మేదోవహము లగునాడులను విశేషముగ నాశ్రయించి యుండును.

చతుర్థకజ్వరము. ౧౮

చతుర్థకో మలే మేదోమజ్జాస్థ్యన్యతమస్థితే,
మజ్జస్థ ఏవేత్యసరే ప్రభావం స తు దర్శయేత్.
ద్విధా కఫేన జ్ఙాభ్యాం స పూర్వం శిరసోఽనిలాత్, ౨౧

దోషములు మేదస్సునందైనను మజ్జయందైనను ఆస్థులయందైనను జేరియున్నపుడు చతుర్థకజ్వరము కల్గును. కేవలము మజ్జయందుమాత్రము దోషములు చేరినపుడు చతుర్థకజ్వరము సంభవించునని కొంద రాచార్యులు వచించెదరు. (ఈజ్వరము ఒకదినమున వ్యాపించి విడచి రెండుదినములు ధాతువులయందు దాగియుండి మరల (జ్వరము విడిచిననాటనుండి నాల్గవదినమున వ్యాపించును. కావున చతుర్థకమనదగు) ఈజ్వరమున కఫ మధికముగ నున్నపుడు పిక్కలయందు తొలుత నొప్పికల్గి పిమ్మట శరీరమునందెల్ల వ్యాపించును. వాతమధికముగ నున్నపుడు తొలుత శిరస్సున నొప్పిపుట్టి పిమ్మట శరీరమునందెల్ల వ్యాపించును. ఈచతుర్థకజ్వరం బితైరంగున రెండువిధముల ప్రభావమునుం జూపును.

◀ చతుర్థకవివర్యయము. ౧ ▶

అస్థిమజ్జోభయగతే చతుర్థకవివర్యయః.

౨౩

త్రిధా ద్విపాం జ్వరయతి దినమేకం తు ముఖ్యతి,

అస్థిమజ్జల రెండిటి నాశ్రయించి వాతాదిదోషములు చతుర్థకవివర్యయ మను విషమజ్వరమును గల్గించును. ఆయ్యది త్రిదోషనన్ని పాతమున జనించినను వానిలో నొక్కొకదోషము అధికముగ నుండుటంజేసి వాతశిత్తకఫధేదముల చే మూడుతెరంగుల నుండును, ఈజ్వరమున దోషములు అస్థిమజ్జల రెండిటి నాశ్రయించియుండును కావున రెండుదినములు వ్యాపించి ఆమరుసటిదిన మొకనాడు ధాతువులయం దణికి మరల రెండు దినములవంతున వ్యాపించును. చతుర్థకజ్వరము రెండుదినములు లేకుండి మరుసటినాడు వ్యాపించును. ఈజ్వరము దానికి విపరీతముగ రెండుదినములు వ్యాపించి యొకదిన మణికి మరల రెండునాళ్లు వ్యాపించునది కావున చతుర్థకవివర్యయమని యన్వర్థముగ జెప్పబడియె.)

◀ విషమజ్వరవిశేషములు. ౧ ▶

బలాబలేన దోషాణాం అన్నచేష్టాదిజన్తనా.

౨౪

జ్వరస్యాస్తనసస్తద్వత్కర్తణశ్చ తదా తదా,

దోషదూష్యర్తవహోరాత్రప్రకృతీనాం బలాజ్జ్వరః.

౨౫

మనసో విషయాణాం చ కాలం తం తం ప్రపద్యతే,

అన్న పానాదివిశేషముల చేతను శరీరమునకును వాక్కునునున్నునుసంబంధించినవనుల చేతను, కాలదూష్యాదులసంబంధము చేతను వాతశిత్తకఫములకు బలాబలమును కల్గును. త్రిదోషములకు పైజెప్పినకారణముల నేగల్గినబలాబలముచేత సతతకాదివిషమజ్వరములు అప్పుడప్పుడును సంభవించును. మరియు మనస్సుకు సంబంధించినదోషములయొక్కయువిహారరూపమైన కర్తలయొక్కయు బలాబలముల చేగూడ అప్పుడప్పుడును పైజెప్పిన విషమజ్వరములు కల్గును. మరియు వాతాదిదోషములయొక్కయు, రసాదిదూష్యములయొక్కయు, వస్తాదిబుతువులయొక్కయు, ఆహోరాత్రములయొక్కయు, వాత్సిత్రక్షకఫప్రకృతులయొక్కయు, మనస్సుయొక్కయు, శబ్దస్పర్శరూప రసగంధంబులను ఇగ్దియవిషయంబులయొక్కయు బలవిశేషము చేత ఆయాజ్వరమునకు నియతమైన కాలమును వదలి ఇతరకాలము నాశ్రయించి రూపావర్తమును బొందుచుండును. ప్రతతజ్వరము లొలుత ప్రారంభమై కొంతకాలమునకు దోషదూష్యాదిబలము ననుసరించి జ్వరకాలముమారి తృతీయకజ్వరముగను, ఆయ్యది చతుర్థకముగను, ఆదియు

తృతీయాకాదిభేదముగను మారుచుండునని భావము. ఆట్లు మారుటకు దోషదూష్య కాలాదులబలముచే గల్గినమార్పు కారణము.)

ఇచ్చట 'మనసస్తద్వత్కర్తృణశ్చ' అనుచోట కర్తృశబ్దమునకు పురాకృత కర్తృమని యర్థముజేసి పూర్వ జన్మకర్తృముయొక్క బలాబలముచే సతతకాది విషమజ్వరములు కల్గనని యర్థము చేసెదరు.

— ౨౭ జ్వరము విడచునస్సమ కల్లక్షణములు. ౨౭ —

ధాతుా ప్రక్షోభయన్ దోషో మోక్షకాలే విలీయతే. ౨౬

తతో నరశ్శ్వసన్ స్విద్యన్ కూజః వమతి చేష్టతే,

వేపతే ప్రలఃత్యుష్ణైః శీతైశ్చాజ్జ్వరతప్రభః. ౨౭

విసంజ్ఞో జ్వరవేగార్థః సక్రోధ ఇవ వీక్షతే,

సదోషశబ్దం చ శక్యత్ ద్రవం సృజతి వేగవత్. ౨౮

జ్వరము తనవేగమును పూర్తిగజూపి విడచునమయమున అట్టిజ్వరమును కల్గించిన వాతపిత్తకఫములలో నొకదోషము(చెరువుమొదలగు ప్రదేశములగలసిటిని చండవాతము అల్లకల్లాలముచేయఁబంగి) రసాదిధాతువుల నన్నిటిని కలతనొందించి లీనమగును. అట్టి సంక్షోభమునం జేసి రోగి నిశ్వాసమును తీవ్రముగ నిగుడించుచు ఒడల చెమట వడియుచుండ వికారముగమూర్తి కూకలిడుచు కాంతిజేసికొనును. పడకపై పూర్ణాడును. పణకును. తనకిచ్చు వచ్చినట్లు సంబంధములేక మాటలాడుచుండును. అవయవములలో కొన్ని యుష్ణంబులును కొన్ని చల్లనివియునై శరీరకాంతిత్వస్థి ప్రజ్ఞితస్థి జ్వరవేగముచే వీడితుడగుటం జేసిమిక్కిలి కోపముకలవానివలె క్రూరముగ జూచును. మలము పక్వము గాక శబ్దముతోగూడి ద్రవమై మిక్కిలి వేగముతో బయటవెడలును. తలక్షణము లన్నియైనను కొన్నియైనను జ్వరము విడచుకాలమున కల్గను.

— ౨౮ జ్వరవిముక్తలక్షణములు. ౨౮ —

దేహో లఘుర్వ్యవగతక్లమమోహతాపః

పాశో ముఖే కరణసౌష్ఠ్యవమవ్యథత్వమ్,

స్వేదః శ్మవః ప్రకృతియోగి మనోన్నలిఘ్నా

కణ్ఠాశ్చ మూర్ధ్ని విగతజ్వరలక్షణాని. ౨౯

జ్వరము నివర్తించినమనుజునకు శరీరము బరువులేక తేలికగా నుండును. బడలి కయు మూర్ఘయు తాపంబును నివర్తించును. నోరు పుండగును. కన్నులు చెవులు మున్నగునవి వాని వాని కృత్యములయందు సచుర్రములైయుండును. మనసున వ్యథ

లేకుండును. శరీరమున చెమటబట్టును. తుమ్ములు వెడలును. మనస్సు వికృతిజెందక సత్వ రజస్తమోగుణములలో నేగుణము పూర్వము కల్గియుండెనో అట్టి స్వాభావిక గుణము కల్గియుండును. ఆహారముపై నభిలాషబొడమును. తలపై బిలపుట్టును. ఈలక్షణములు జ్వరముచే విడువబడినవానికి కలుగును.

మరియు నష్టాంగసంగ్రహమునను హారీతాది గ్రంథములయందును ఆశ్విన్యాది నక్షత్రములలో నేనక్షత్రమున రోగము గలుగునో అట్టివక్షత్రమునుబట్టి సాధ్యా సాధ్య భేదములను, జ్వరవిముక్తికాలపరిమాణమును చెప్పబడినది.

ఇచ్చట నిది విచారణీయము:—ఆయా రోగముల నిదానాదులబట్టియు లక్షణములబట్టియు సాధ్యాసాధ్య విభాగము నెరుంగుపద్ధతు లాయుర్వేదీయశస్త్రములయందు తరుచుగ గానంబడియెడు. నక్షత్రములబట్టియే సాధ్యాసాధ్యత లెరుగవలెనా? లేక నిదానాదులబట్టి నియతముగ నెరుంగనగునా? యని యాశంక కలుగును. ఇచ్చట సుభయము వివక్షితము;—జన్మాంతరకృత కర్మపరిపాకవశమున అట్టివక్షత్రమున వ్యాధి జనించును. మిథ్యాహారవిహారాదులజేసియు వ్యాధి కలుగును. కావున నీయుభయమును గమనించి వ్యాధుల సాధ్యాసాధ్యవిభాగమును నిర్ణయింపవలెనని ప్రాచీన ఋషిపుంగవుల యాశయము. ఈవిషయమును చరకాచార్యులు:—“కదాచిత్కర్తృణో బలవత్వం, కదాచిత్సురుషకారస్యేత్సుభయథా జ్వరస్య సాధ్యైఃసాధ్యవిభాగో న్యాయ్యో”అను వాక్యముచే నుపదేశించిరి.

ఇట్లు జ్వరలక్షణములు ఈయధ్యాయమున సామాన్యముగ జెప్పబడియె. మరియు గొన్ని జ్వరలక్షణంబులును నన్నిపాత జ్వరభేదంబులును, సాధ్యాసాధ్యలక్షణంబులును మున్నగునవి మాచే విరచితమగు మాధవనిదానాంధ్ర వ్యాఖ్యానమున పులముగ జెప్పబడినది. విస్తరభీతిచే నీవ్యాఖ్యానమున విడువబడియె.

ఇతి వాగ్భటాచార్యకృతే అష్టాంగ్సూత్రయే నిదానస్థానే ద్వితీయోఽధ్యాయః.

తృతీయాధ్యాయము.

అవ: “ఉష్ణాపిత్తాదృతే నాస్తి బ్విరో నాస్త్వాష్ట్రణావినా” అను ప్రమాణము ననుసరించి శరీరమునందలి జాతరాసలముయొక్క వేడియే జ్వరముగ పరిణమించును. అట్టివేడి అగ్నిస్వరూపమును పితృసంబంధములేక కల్గబోదు; కావున ఉష్ణ ప్రధానమైన జ్వరనిదానమును వైయధ్యాయమున జెప్పి వేడికి కారణముగు పితృమునకు సంబంధించిన రక్తపిత్తనిదానము ఈయధ్యాయమున జెప్పబడును.

సూ. అథాతో రక్తపిత్తనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః.

జ్వరనిదానమును జెప్పినపిదప రక్తపిత్తనిదానమును వివరించెదననిభావము.

●● రక్తపిత్త కారణములు. ●●

భృశోష్ణతీక్ష్ణకట్వస్థులవణాదివిదాహిభిః,

ద్రవోద్దాలకైశ్చాన్వైః తద్వ్యక్తైరతిసేవితైః

కుపితం పిత్తలైః పిత్తం ద్రవం రక్తం చ మూర్ఛితే,

తే మిథస్తుల్యరూపత్వమాగమ్య వ్యాఘ్నతస్తనమ్.

గుణవీర్యములచే మిక్కిలి యుష్ణంబులును, తీక్ష్ణంబులును, కటురసంబులును, అష్టరసంబులును, లవణరసంబులును, మిక్కిలి వంటబుట్టించునవియునగు నన్నముల నైనను; ఆరుకలు ఉద్దాలకములు వీనిచే చేయబడిన యన్నములను, భృశోష్ణాదిద్రవ్యములతోగూడిన యన్నములనైనను అధికముగ నేవించుటచేతను, పిత్తమును వృద్ధి నొందించు ఇకరపదార్థముల నేవించుటచేతను ద్రవరూపమైన పిత్తంబును రక్తంబును మిక్కిలి ప్రకోపమునొంది రెండు నేకరూపముగ నొండొంట కలిసి శరీరమున వ్యాపించును.

ఇచ్చట “అతిసేవితైః” అని చెప్పటచేత వైజెప్పిన యన్నములను విశేషముగ నేవించుటచే రక్తపిత్తము కల్గనని భావము. అతిసేవనమన ఒక్కపరి మిక్కుటముగ నేవించుట, లేక దీర్ఘ కాలముగ నేవించుట, పిత్తము ద్రవరూపంబును కఠినరూపంబునై రెండువిధములనుండును కావున అందు ద్రవరూపమైన పిత్తము ప్రకోపమునొంది రక్తపిత్తమును కల్గించునను విషయమును సూచించుటకై “ద్రవం” అని విశేషముగ జెప్పబడియె.

◀◀ ర క్తమునకును పి త్తమునకును ఆ భేదము. ▶▶

పి త్తం ర క్తస్య వికృతేః సంసర్గాద్ధూషణాదపి,
గంధవర్ణానువృత్తిశ్చ ర క్తేన వ్యపదిశ్యతే.

3

పి త్తము ర క్తముయొక్క రూపాంతరముగ ర క్తము చే జనించినది. ర క్తపి త్తములు కిండును ఒకటితో నొకటి కలియును. పి త్తము చే ర క్తము చెడును. పి త్తమును చెరుచు కారణములచే ర క్తంబును చెడును. ఈ రెండింటికిని గంధంబును వర్ణంబును సమానములై యుండును. కావున వైశేషి నకారణములచేత పి త్తంబును ర క్తంబును సమానధర్మములై యుండును. దానంజేసియే ర క్తమును పదము చే పి త్తము ముఖ్యముగ వ్యవహరింపబడును.

వై శేషి నరీతిగ ర క్తపి త్తము ఆ రెండింటికిని భేదము కానరాదు. కావున “అధోగం నూపయే ద్ర క్తం” ఇది మున్నగుపలులయందు ర క్తపదము చేత ర క్తపి త్తమని యర్థము కిప్పుట సమంజసమని భావము.

◀◀ ర క్తము వృద్ధియగుటకు కారణములు. ▶▶

ప్రభవత్యసృజస్థానాత్ స్తీహతో యకృతశ్చ తత్,

పి త్తము ప్రకుశితమై ర క్తమునకు స్థానములైన స్తీహమునుండియు యకృత్తుం డియు బైలువెడలి మిక్కిలి వృద్ధి నొందును.

(ర క్తము ఎనిమిది అంజలులపరమితి కల్గియుండునని చెప్పబడినది. అట్టిర క్తము వృష్ణానమునుండి ప్రకోపమునొంది వెడలినచో నింకయు నధిక ప్రమాణము కల్గియుం టును. కావున ర క్తపి త్తవ్యాధియందు దుష్టమై యధికముగ వృద్ధి నొందునని భావము).

◀◀ ర క్తపి త్తచూర్వరూపము. ▶▶

శిరోగురుత్వమరుచిః శీతేచ్ఛా ధూమకోఽమ్లకః. ౪

ఛర్దిశ్చర్దితబైభత్స్వం కాసశ్శ్వాసో భ్రమః క్లమః,
లోహలోహితమత్యాభగస్థాస్యత్వం స్వరక్షయః. ౫

ర క్తహారిద్రహరితవర్ణతా నయనాదిషు,
నీలలోహితవీతానాం వర్ణానామవివేచనమ్. ౬

స్వప్నే తద్వర్ణ దర్శిత్యం భవత్యస్త్వి భవిష్యతి,

ర క్తపి త్తరోగము సంభవించుటకు మునుమున్ను తల బరువుగ నుండును. నో ంచి చెడును. చల్లనిపదార్థములయందును శీతోపచారములయందును ఆభిరాష కల్గును. గోట పొగ వెడలన ట్టుండును. పుల్లనిత్రేపులు వెడలును. వాంతియగును. వాంతియైన గుడు అసహ్యత తోచును. దగ్గును క్వాసంబును వెడలును. భిడలు తిరుగును, బడలిక

నోయి. నోయి ఇసునుయొక్కయు రక్తముయొక్కయు మత్స్యములయొక్కయు గంధము కల్గియుండును. కంఠస్వర్ణము క్షీణించును. కన్నులును మలమూత్రంబులును రక్తవర్ణములైనను బచ్చసిరంగు కల్గియైనను చిలుకపచ్చసిరంగు కల్గియైన నుండును. నలుపు ఎరుపు పసుపు అనువర్ణములను వేరువేరు గమనించలేండును. స్వప్నమున భద్రార్థములను రక్తవర్ణములగు జూచును. ఈలక్షణములన్నియు రక్తపిత్తవ్యాధి కల్గుటకు మున్న జనించును. ఇదియే పూర్వరూపము.

❖ రక్తపిత్తత్రైవిధ్యము. ❖

ఉర్ధ్వం నాసాక్షి కర్ణాన్యైః మేధ్రయోనిగుభైరధః. 2
కుపితౌ రోమకూపైశ్చ సమస్తైస్తత్ప్రవర్తతే,

పైజెప్పిన రక్తపిత్తము ఊర్ధ్వగతమైనపుడు నాసికారంధ్రములనుండియు నేత్రములనుండియు కర్ణరంధ్రములనుండియు నోటనుండియు వెడలును. అధోగతమైనచో మేధ్రమునుండియు యోనిరంధ్రమునుండియు గుదద్వారమునుండియు వెడలును. ఉర్ధ్వాధోభాగముల రెండిటియందును జేరినరక్తపిత్తము రోమద్వారములనుండియు పైజెప్పిన నాసికారంధ్రాదిమార్గము లన్నిటినుండియు వెడలును.

(ఇచ్చట నీవిషయము నెఱుంగవలసి:—“తక్షణ ప్రవర్తతే రక్తం ఉర్ధ్వం చాధో ద్విధాపివా” అని తం.త్రాంతరమున జెప్పినరీతి రక్తపిత్తము ఉర్ధ్వగతమనియు, అధోగతమనియు, ఉభయగతమనియు మూడువిధములు. అందు ఉర్ధ్వగతరక్తపిత్తమున నాసారంధ్రములు కన్నులు మున్నగు నేమరంధ్రములనుండియు రక్తము వెడలును. అధోగతరక్తపిత్తమున మేధ్రయోని గుదముల మూటినుండియు రక్తము వెడలును. ఉభయగతరక్తపిత్తమున నాసారంధ్రాదిద్వారముల పదిటినుండియు, రోమరంధ్రములనుండియు రక్తము వెడలును).

❖ ఉర్ధ్వగతరక్తపిత్తసాధ్యత్వము. ❖

ఉర్ధ్వం సాధ్యం కఫాద్యస్తాత్త్వద్విరేచనసాధనాత్. ౩
బహుశ్చాషధం చ పిత్తస్య విరేణో హి వరాషధమ్,
అనుబన్ధి కఫో యశ్చ తత్ర తస్యాపి శుద్ధికృత్.
కషాయాన్స్వీకవో యస్య విశుద్ధశ్శేషణో హిత్యా,
కిము తిక్తాః కషాయా వాయే నిసర్గాత్కఫాపహః. ౧౦

ఉర్ధ్వగతరక్తపిత్తము కఫాధిక్యముచే గల్గును. అట్టిరక్తపిత్తము “విరేకక పిత్త రాజాష్” అను చరకవాక్యప్రకారము పిత్తమునకు ప్రధానమైన విరేచనరూపచికిత్స

చే సాధింప నర్హమైనది. కావున సాధ్యమై యుండును. మరియు మధురకషాయ తిక్త రసములుగల యశాషధము లనేకములచే సాధింపందగియుండును. పిత్తమునకు ప్రధానమైనది విరేచనోషధము. కావున నీకారణములచేగూడ నూర్ధ్వగతము సాధ్యమగును. మరియు నీయూర్ధ్వగతమునందు కఫ మనుబంధముగ నుండును. అట్టికఫమును విరేచన రూపమగుచికిత్స శుద్ధముగ జేయును. కావున అనుబంధ్యమగు పిత్తమునకును అనుబంధ మగు కఫమునకును అనుకూలమైన చికిత్స జేయ వీలుండుటంజేసియు సాధ్యమగు. అనుబంధమైన కఫములోగూడ వాతముజేరక కఫముమాత్రము శుద్ధమై యుండును. అట్టి పిత్తకఫముల రెంటికిని వ్యాధి విపరీతమగు మధురరసముకల ద్రవ్యములచే సిద్ధములైన స్వరసకల్కాశృత-శీత-పాంటరూపములగు కషాయములు పిత్తకఫములరెండిటికిని హితకరములై యుండుటవలనగూడ సాధ్యమగును. తిక్తరసముకల ద్రవ్యములచే సిద్ధములగు కషాయములును స్వభావముచేతనే కఫహరములు కావున వ్యాధికిని దోషమునకును విపర్యస్తమైనచికిత్సయగును. (వైజిషిన్ కారణములన్నిటిచే నూర్ధ్వగతమైన రక్తపిత్తము సాధ్యమని భావము).

◀ ఆధోగతరక్తపిత్తయాప్యత్వము. ▶

ఆధో యాప్యం చలాద్యస్తాత్ తత్ప్రేచ్ఛర్దనసాధనమ్,
 ఆల్పోషధం చ పిత్తస్య వమనం న వరోషధమ్. ౧౧
 అనుబన్ధీ చలో యశ్చ శాస్తయేఽపి న తస్య తత్,
 కషాయాశ్చ హితాస్తస్య మధురా ఏవ కేవలమ్. ౧౨

ఆధోగతరక్తపిత్తము వాత మనుబంధమైన పిత్తముచే గల్గును. అట్టి ఆధోగత రక్తపిత్తమున వమనరూపచికిత్స జేయవలసియుండును. అట్టి వమనచికిత్స పిత్తమునకు విరేచనోషధమువలె వాతముకాదు. అనుబంధముగ నుండువాతమునకును శాంతికరము కాదు. కేవలము వ్యాధికి ప్రత్యనీకమై యుండునుగాని పిత్తవాతరూపములగు దోషములకు విపర్యస్తముకానోపదు. కావున నీవ్యాధికి చికిత్సలు విశేషముగ నుండవు. మరియు నీవ్యాధియందు కేవలము మధురరసముకల ద్రవ్యములచే సిద్ధములైన స్వరసకల్కాధి కషాయములు మాత్రమే హితములై యుండును. తిక్తరససిద్ధములగు కషాయములు వాతప్రకోపనము లగుటంజేసి హితము కావు. అట్టి కారణములచే నధోగతరక్తపిత్తము యాప్యమగునుకాని సాధ్యం బొకప్పుడును కానేరదు.

◀ ఉభయగతరక్తపిత్తము సాధ్యము. ▶

కఫమారుతేసంస్పృష్టమసాధ్యముభయా (త్తకమ్) యనమ్,

అశక్యప్రాతిలోమ్యత్వాత్ అభావాదౌషధస్య చ.

౧౩

కఫవాతములరెండిటి సంసర్గముచే నుభయాత్మకమైన రక్తపిత్తము సంభవించును. ఈవ్యాధియందు ఊర్ధ్వమూర్ధములనుండియు అధోమూర్ధములనుండియు రక్తము వెడలును. (రక్తపిత్తము ఊర్ధ్వముగ వెడలునపుడు అధోమూర్ధమున విరేచనములరూపముగు శోధనచికిత్సయు, అధోగతమున వమనరూపచికిత్సయు హితకరములు) ఉభయగత రక్తపిత్తమున ఆట్టి ప్రతిలోపహరణరూపమైన శోధనచికిత్స కవకాశము లేమిం జేసేయు, మూడుదోషములకును కామకములగు నౌషధములు లేమింజేసేయు నీవ్యాధి యసాధ్యము. ఈసాధ్యాసాధ్యవివరమునే తంత్రాంతరమున సంగ్రహముగ నిట్లు చెప్పబడియె:—“ఊర్ధ్వం సాధ్యమధోయాభ్యం ఆసాధ్యం యుగవద్రతమ్.”

◀ ఉభయగతరక్తపిత్తమున శోధనచికిత్సానుపపత్తి. ▶

సహి సంశోధనం కిచ్చిదస్త్యస్య ప్రతిలోమనమ్,
శోధనం ప్రతిలోమం చ రక్తపిత్తే భిషగ్జితమ్.

౧౪

రక్తపిత్తవ్యాధియందు వ్యాధికి ప్రతిలోమమైన శోధనచికిత్సజేయుట యుక్తమైనచికిత్స. ఉభయమూర్ధమున వెడలురక్తపిత్తమునం దట్టిశోధనచికిత్స కవకాశము లేదు. విలయన:—ఊర్ధ్వగతరక్తపిత్తమునకు విరేచనచికిత్సయు, అధోగతమునకు వమన రూపచికిత్సయు ప్రతిలోమశోధన మగును. కావున నటుజేయుట యుక్తము. ఉభయ మూర్ధముల వమనవిరేచనరూపముగ రక్తము వెడలునప్పుడు ఊర్ధ్వమున కనుకూలముగ విరేచనౌషధ మాపయోగించినచో అధోగతరక్తపిత్తము వృద్ధి నొందును. అధోగతమున కనుకూలముగ వమనౌషధము నుపయోగించినచో నూర్ధ్వగతము వృద్ధి నొందును, కావున సీరెంటికి ననుకూలమైన శోధనచికిత్స యొకప్పుడు సంభవించదు. కావున నుభయగత మసాధ్యము.

◀ ఉభయగతరక్తపిత్తమున శమనచికిత్సానుపపత్తి. ▶

ఏవమేవోపశమనం సర్వశో నాస్య విద్యతే,
సంస్పృష్టేషు హి దోషేషు సర్వజిచ్ఛమనం హితమ్.

౧౫

ఉభయగతరక్తపిత్తమున శమనరూపచికిత్సయు సంభావితము కాదు ఊర్ధ్వమూర్ధములరెంటియందును ఏకకాలమున రక్తము వెడలుతరిని ఈరెంటికి కారణము లగు కఫవాతముల రెంటిని ఏకకాలమున శమింపజేయు నేకాకారమైన శమనచికిత్స యొకప్పుడును సంభవింపదు. కావున నసాధ్యము.

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది:—ఊర్ధ్వగతరక్తపిత్తము కఫప్రకోపమున

కల్లను. ఆధోగతరక్తపిత్తము వాతప్రకోపమున గల్గును. ఈరెండుమార్గముల రక్తము సమకాలమున వెడలనప్పుడు కఫవాతములు రెండును ప్రకోపము నొందియుండును. ఈమూటియందును పిత్తము ప్రధానముగ నుండును. ఇట్లుండ నీయుభయములకును శమనచికిత్స జేయవలెనన్న శమనము సంతర్పణమనియు అపతర్పణమనియు రెండువిధములు. సంతర్పణము వాతశామకము. అపతర్పణము కఫశామకము. ఉభయగతరక్తపిత్తమునం దధోమార్గముగ రక్తమును వెడలించువాతమును శమింపజేయ నుద్దేశించి సంతర్పణ (బృంహణ) రూపచికిత్సజేసినచో కఫము ప్రకోపించి యూర్ధ్వగతమును వృద్ధినిొందించును. ఊర్ధ్వగతమునకు కారణమైనకఫమును శమింపజేయ నుద్దేశించి అపతర్పణచికిత్స జేసిననాడు వాతము ప్రకోపించి యధోగతమును వృద్ధినిొందించును. కావున ఏకకాలమున నీరెండిటిని శమింపజేయు శమనచికిత్స (నరసింహరూపముబోధ) ఉభయప్రభావముకలది యెప్పుడును సంభవింపదు. కావున శమనరూపచికిత్సకుకూడ నవకాశములేదు కావున నీయుభయగతరక్తపిత్తము ఆసాధ్యము.

◀ రక్తపిత్తమున గల్గుదోషలక్షణములు. ▶

తత్ర దోషానుగమనం సిరాస్ర ఇవ లక్షయేత్,
ఉపద్రవాంశ్చ వికృతిజ్ఞానతః

ఈరక్తపిత్తవ్యాధియందు వాతాదిదోషసంబంధమును సిరావిద్యుధ్యాయమున వాతపిత్తకఫములకు వేరువేరుగ జెప్పినలక్షణములబట్టి యూహించునది. మరియు నీవ్యాధియందు గల్గునుపద్రవములను వికృతిజ్ఞానీయాధ్యాయమున జెప్పినవాని నెరుంగునది.

రక్తమునకు దోషాసారముగగల్గు లక్షణములు సిరావ్యధివిద్యుధ్యాయమున నిట్లు చెప్పబడెను. వాతమువలన రక్తము వ్యామవర్ణంబును ఎరుపురంగును రూక్షంబును నిర్మలంబును నై తీవ్రముగ వెడలను. పిత్తముచేత పీతవర్ణంబును, నీలవర్ణంబును దుర్గంధంబును, పలుచనయు నై వెడలను. కఫముచేత స్నిగ్ధంబును, పాండువర్ణంబును, తంఠివలె నుండునదియు, పిచ్చిలంబును ఘనీభూతంబు నైనరక్తము వెడలను.

మరియు తంత్రాంతరమున రక్తపిత్తోపద్రవము లిట్లుచెప్పబడినవి:—బలహీనము, క్వాసము, దగ్గు, జ్వరము, వాంతి, మదము (తిక్రయై త్రిన ట్టుండుట), కఠిరము తెల్లవడుట, తాపము, మూర్ఛ, భుజించునపుడు మంట, అఛ్ఛేర్పము, రొమ్మునొప్పి, డప్పి, శోషము పగులదీయునట్టుండుట, తల మంటపుట్టుట, ఆన్న ద్వేషము, అజీర్ణము ఇవి యన్నియు రక్తపిత్తమున గల్గునుపద్రవములు.

కాసరోగము. ౧౬

తేషు చాధికమ్,

౧౬

అశుకారీయతః కాసః తమేవాతః ప్రచక్షతే,

వైశేష్యబడిన రక్తశిత్తోపద్రవములలో కాసము మిక్కిలి తీవ్రముగ హింసించు నది. కావున సీక్రింద కాసనిదానము సలక్షణముగ వివరింపబడును.

కాసభేదములు. ౧౭

సఖ్య కాసాః స్పృతాః వాత-పిత్త-శ్లేష్మ-క్షత-క్షయైః.

౧౭

క్షయా యోపేక్షితాస్సర్వే బలిసశ్చోత్తరో త్తరమ్,

కాస మనగా దగ్గు. అయ్యది వాత-పిత్త-కఫములచే వేర్వేరుగను ఉర్రక్షతము చేతను, ధాతుక్షయముచేతను జనించుటంజేసి అయిదువిధములగును. ఈయైదువిధముల కాసములలో నొకటికన్న నొకటి యుత్తరోత్తరము మిక్కిలి బలవత్తరములై యుండును. వీనికి దగినచికిత్స జేయక యుపేక్షించునెడ నివియన్నియు ధాతుక్షయమును గల్గింప నమర్థము లగును.

కాసపూర్వరూపములు. ౧౮

తేషాం భవిష్యతాం రూపం కణ్ఠే కణ్ఠవారరోచకః.

౧౮

శూకపూర్ణాభకణ్ఠత్వం

వైశేష్యినకాసములు కల్గుటకుమున్ను కుత్తుకలో బిలపుట్టును. అరోచకము కల్గును. కుత్తుకలో ముండ్లు నిండియుండున ట్లుండును. (ఇవి యన్నియు కాసములకు పూర్వరూపములు.)

కాససంప్రాప్తి ౧౯

తత్రాధో విహతోఽనిలః,

ఊర్ధ్వం ప్రవృత్తః ప్రాప్యోరస్తస్మిన్ కణ్ఠే చ సంసజ్కా,

శిరస్సోఽథాంసి సంపూర్య తతోఽన్తాన్యత్ప్రవన్నీవ,

క్షీపన్నివాక్షిణీ పృష్ఠమురః సార్శ్వే చ వీడయన్.

౧౯

ప్రవర్తతే సవక్త్రేణ భిన్న కాంస్యోపమధ్వనిః,

హేతుభేదాత్ప్రతీఘాత భేదో వాయోస్వరంహసః

౨౦

యద్రుజాశబ్దవైషమ్యం కాసానాం జాయతే తతః,

వైశేష్యినకాలములయందు వాతము (నిశ్వాసవాతము) క్రిందికి అభీహతమై మరల నచ్చటినుండి వైకి ఎరగగొట్టబడి వ్యాకించి కంఠమునజేరి యచ్చటినుండి శిర

స్వనజేరి యందలి నాసాక్షిస్తోత్రోరంధ్రములును సిండిచి పిమ్మట నవయజ్ఞముల తస్మిం
 టిని వ్రేకి ఎకరగొట్టునట్లును, కన్నులును పికళించునట్లు వీపును రొమ్మును ఇగుసాశ్చ్యము
 లను వీడించునట్లు బాధకల్పించుచు నోటినుండి బైటవెడలును. అప్పుడు సగిలినకంచు
 పాత్ర ధ్వనించునిధముగ ధ్వని కంతమునుండి వెడలును. ఇదియ కానసామాన్యసంప్రాప్తి.
 ఈసంప్రాప్తియందు కానమునకు కారణమును అనుసరించి దానిభేదముచేతను ప్రత్యేకా
 భేదము కల్గును. దానంతేనీ వాతమునకు వేగముపొడ మారుచుండును. మరియు నా
 సమయమున నొప్పి పోటు మున్నగుబాధలును కంఠస్వరంబును కానమునకు కారణము
 లైన ఆయాదోషముల కనుగుణముగ మారి వ్యాధి సంప్రాప్తించును.

—ॐ వాత కానలక్షణము. ॐ—

కుపితో వాతలై ర్వాతః శుష్కీరకణ్ణవక్రతామ్. ౨౨

హృత్పాశ్చోర్ధ్వరశ్చిరశ్శూలం మోహక్షోభస్వరక్షయాః,
 కరోతి శుష్కం కాసంచ మహావేగరుజాస్వనమ్. ౨౩

సోఽజ్జహర్షీ కఫం శుష్కం కృచ్ఛాన్ముక్తావృతాం వ్రజేత్,

వాతమును మిక్కుటముగ వృద్ధిచొంది మిథ్యాహారాదికారణములచేత వాతము
 మిక్కిలి ప్రకోపమునొంది హృదయమును తుత్తుకను, నోటిని ద్రవములేక యొడింప
 జేసి రొమ్మునందును ఇరుప్రక్కలయందును, పక్షిశలమునందును శరస్వనందును నొప్పిని
 కల్పించుచు, మిక్కిలి వేగముతోను నొప్పితోను ధ్వనితోను మాడినపొడిదగును కల్పిం
 చును. మరియు నీవ్యాధియందు మూర్ఛ కల్గును. గాలిచే తటాకాదిజలము కలతనొందు
 భంగి నంగాంగములన్నియు కలకపారును. రోగియొక్క శరీరమున పులకలు బొడమి
 ద్రవములేక యొడినకఫము నోటినుండి బైటవెడలినపుడు ఆదగ్గు కొంచెము తగ్గును. ఇది
 వాత ప్రకోపమున జనించినకాసము.

(కాసము లన్నిటియందును వాతము ప్రకోపమునొందియే యుండును. అందు
 వాతకాసమున వాతవృద్ధికరములగు కారణములచే వాతము మిక్కుటముగ ప్రకోపిం
 చునని యెరుంగునది.)

—ॐ పిత్త కానలక్షణము. ॐ—

పిత్తాత్పిత్తాక్షీకఫతా తిక్తాస్యత్వం జ్వరో భ్రమః ౨౪

పిత్తాశ్చగ్వచునం తృష్ణా వైస్వర్యం ధూమకో మదః,
 ప్రతతం కాసవేగేన బ్యోతిహామివ దర్శనమ్. ౨౫

పిత్తమును వృద్ధిచొందించు నాహారవిహారాదులచే పిత్తము ప్రకుశితమై కాసము

(దగ్గు)ను కల్పించును. ఈశితకాసమున కన్నులును కఫంబును వచ్చునై యుండును. శోధ చేజైయుండును. జ్వరముకల్గును. ఒడలు తిరుగును. రక్తములో గూడిన పిత్తవసరు వాంతి యగును. దప్పి యధికమగును. నోట పొగ వెడలన ట్లావిరివచ్చును. కంఠ వ్యర్థము మారి వికారవ్యర్థముగ నుండును. తిక్కయై త్రినవానివలె వికారముగ నుండును. మిక్కిలి తీవ్రమైన కాసవేగముచేత కండ్లకు నక్షత్రము కనుబడునట్లు బూచులు గ్రమ్మును.

◀▶ కఫజకాసలక్షణము. ▶◀

కఫాదులోఽల్పరుజ్జూర్ధ్నిహృదయం స్తిమితం గురు,
 కణ్ఠోపలేః సదనం పీనసచ్చర్మ్యరోచకాః. ౨౬
 రోమహర్షో ఘనస్నిగ్ధశ్వేతశ్లేష్మప్రవర్తనమ్,

స్వవర్ధకములైన కారణములచే కఫము ప్రకాశించి కాసమును కల్పించును. ఈ కాసము నందు రొమ్మున కొంచెముగ నొప్పి కల్గును. తలనొప్పి పుట్టును. హృదయము కఫముచే నాక్రమింపబడి బిరుసుగనుండును. కుత్తుకయందు కఫము చిక్కి అడ్డు పరచును. ఒడలెల్ల నొప్పికల్గును. వడినెముపట్టి ముక్కురంధ్రములు బిగదీసియుండును. వాంతి యగును. ఆరోచకము కల్గును. ఒడలు పులకతెత్తును. ఘనీభవించి స్నిగ్ధంబును శ్వేతవర్ణంబును నగుకఫము నోట వెడలును. (ఈలక్షణము లన్నియు కల్గినది కఫమున జనించిన కాసమని యెరుంగునది.)

◀▶ ఊతజకాసనిదానలక్షణములు. ▶◀

యుద్ధాద్యైస్సాహనైస్తైస్తైః నేవితైరయథాబలమ్ ౨౭
 ఉరస్యస్తఃక్షతే వాయుః పిత్తేనాసుగతో బలీ,
 కుపితః కురుతే కాసం కఫం తేన సశోణితమ్. ౨౮

పీతం శ్వామం చ శుష్కం చ గ్రథితం కుథితం బహు,
 స్థీవేత్కణ్ఠేన రుజతా విభిన్నే నేవ చోరసా. ౨౯

సూచీభిరివ తీక్ష్ణాభిః తుద్యమానేన శూలినా,
 పర్వభేదజ్వరశ్వాసత్పస్థావై స్వర్యకమ్పవాః. 30

పారావత ఇవాకూజ్ఞా పార్శ్వశూలీ తతోఽస్య చ,
 క్రమాద్వీర్యం రుచిః పక్తిః బలం వర్లశ్చ హీయతా. 3౧

క్షీణస్య సాస్పృజ్ఞాత్రత్వం స్యాచ్చ పృష్ఠకటిగ్రహః,
 మల్లయోధమః (కుస్తీ) భారముగలవిల్లు నాకర్షించడము అధికమైన భారమును

మోచుట మున్నగు సాహసకృత్యములను తన బలమునకు మిక్కుటముగ జేసినచో రొమ్ము లోభాగమున నభిసూతముచే గాయము కల్గును. దానంజేసి వాతము పిత్తముతోగూడి ప్రకోపమునొంది పిత్తసంబంధమునంజేసి మిక్కిలి బలిష్ఠమై కాసమును కల్గించును. పిత్తసంబంధమునంజేసి వీకవర్ణంబును, శ్యామవర్ణంబును, ద్రవములేక యొడినదియు, దుర్గంధ యుక్తంబునునై రక్తముతోగూడి యుండవలె ఘనీభవించిన కఫము నోట వెడలును. దగ్గు వెడలుననుయమున కంఠమున నొప్పికల్గును. రొమ్ము పగులదీయున ట్లుండును. నూదులచే బొడిచినవిధముగ శరీరమున రొమ్మునందును పోటు పుట్టును. కీళ్లు విడదీయబడినట్లు నడలి నొప్పిపుట్టును. జ్వరంబును శ్వాసంబును డప్పియు పుట్టును. కంఠస్వరము మారియుండును. శరీరము వణకును. శావురమువలె గుఱ్ఱగుఱ్ఱ మనుధ్వని కంఠమున పుట్టునట్లు కూకలిడును. ఇరుప్రక్కలయందు నొప్పిపుట్టును. ఈ వ్యాధిచే బీడింబబడినరోగికి నానాట వీర్యంబును, శరీరబలంబును, రుచియు, జీర్ణశక్తియు శరీరకాంతియు వరుసగ హరించును. పిమ్మట మూత్రము రక్తముతోగూడి వెడలను. వీవును నడుమును పట్టినట్లు నొప్పికల్గును.

ఇయ్యది వాతపిత్తములచే గల్గినను రొమ్మునందభిసూతమున గాయముకల్గి జనించును. కావున ఉతజకాస మనబడును. మరియు “త్రైస్థైస్సాహస్రైః” అనుపదముచేత గుఱ్ఱము మున్నగు వాహనములపై నెక్కి బలమునకు మిక్కుటముగ నవారిచేయుట, బిగ్గరగ మాటలాడుట, అధికమైన భారము మోచుట ప్రవహించునదుల కెదురీదుట మున్నగు సాహసకృత్యములచే హృదయమునం దభిసూతము కల్గి దానంజేసి కాసము కలుగని తెలిసెడి.

—●— ఉయజకాసలక్షణము. —●—

వాయుప్రధానాః కుపితాః ధాతవో రాజయక్షిణః. 32

కుర్వన్తి యత్ప్రాయతనైః కాసం స్థిచేత్కఠం తతః,
పూతిపూయోపమం వీతం విస్రం హరితలోహితమ్. 33

లుఖ్యేతే ఇవ పార్శ్వే చ హృదయం పతతీవ చ,
అకస్తాదుష్ణశీతేచ్ఛా బహ్వశిత్వం బలక్షయః. 34

న్నిగ్ధప్రసన్నవక్త్రత్వం శ్రీమద్దశననేత్రతా,
తతోఽస్య క్షయరూపాణి సర్వాణ్యావిర్భవన్తి చ. 35

రాజయక్షచే వీడితుడగు మనుజునకు అట్టి రాజయక్షమునకు కారణములైన సాహసాది కారణములచేతనే వాతపిత్త కఫములు ప్రకోపమునొంది తీవ్రమైన కాసమును

కలిగించును. ఈ కాసమునందు దుర్గంధముతో గూడిన బీమునుబోలి పచ్చనై యామగంధముగలిగి ఆకుపచ్చనిరంగైనను రక్తవర్ణముగ నైనను కఫము వెడలును. ఇరుప్రక్కలును స్వస్థానమునుండి జారిపడునట్లుండును. హృదయమునూడ జారునట్లుండును. కారణము లేకయే ఒకప్పుడు శీతమునందును వేరొకప్పుడు ఉష్ణమునందును ఇచ్చుబొడమును. (అనగా నెప్పుడు శీతార్తుడయ్యెను ఉష్ణమునందభిలాష లేక శీతమునందే యభిలాష కలిగియుండును. ఇంకొకప్పుడుష్ణపీడితుడయ్యెను ఉష్ణమునే కోరుచుండునునుట.) ఆహారము నధికముగ గోరుచుండుస్వభావముకలిగి అధికముగ నే భుజించును. శరీర బలము హరించును. ముఖము స్నిగ్ధంబై ప్రసన్నముగనుండును. దంతములును కన్నులును కాంతి యుక్తములైయుండును. పిదప నారోగికి ఉయమునకు జెప్పినపీనము క్వాసము మున్నగు ఉయవ్యాధి లక్షణములన్నియు సంభవించును. ఇయ్యది ఉయజకాస మనబడును.

◀ ౧ ఉయజ-ఉతజకాసములసాధ్యసాధ్యత. ౧ ▶

ఇ త్యేష ఉయజః కాసః క్షీణానాం దేహనాశనః,
 యాప్యో వా బలినాం తద్వత్ ఉతజోఽభినవౌ తు తే. 3౬
 సిధ్యేతామపి సానాధ్యాత్

ఇత్తెరంగున వైజెప్పబడిన ఉయజకాసంబును ఉతజకాసంబును శరీరబలంబును ధాతువులును క్షీణించినవానిని శరీరమును చేడగొట్టించవును. మిక్కిలి బలకాలులకు కల్గినయెడ యాప్యమైయుండును. ఒకసమయమున చంపిననుచంపును. వైజెప్పిన కాసములు రెండును నూతనముగ జనించినచో నతిశీఘ్రముగ ప్రారంభముననే తగిన చికిత్సజేసినయెడ చతుష్పాద సంపత్తి కల్గియుండుటంజేసి సాధ్యములగును.

◀ ౨ కాససామాన్య సాధ్యసాధ్యత్వము. ౨ ▶

సాధ్యా దోషైః పృథక్త్రయః,
 మిశ్రా యాప్యాద్వయాత్సర్వే జరసా స్థవిరస్య చ. 3౭

వైజెప్పిన కాసములన్నిటిలో వాత-పిత్త-కఫములచే వేరువేర నొక్కొకదోషముచే గల్గిన కాసములు మూడును సాధ్యములు. లొలుత నొక్కదోషముచేగల్గినను పిదప కొంత కాలమునకు మిథ్యాహారవిహారాదులచే నింక దోషమును ప్రకొపించి యీ దోషములు రెండును సంక్రమించి యున్నపుడు నవి యాప్యము లగును. వైజెప్పినసాధ్యములగుకాలములనూడ ముదునలులకు సంభవించినయెడ జరాదోషముచే నవియు యాప్యములగును.

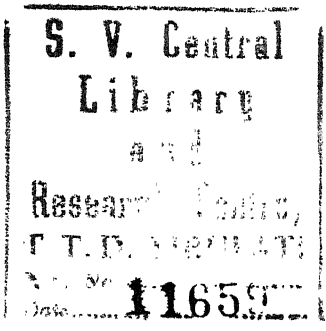
ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—కాసములు ఒక్కొక్కదోషముచే గల్గినవి మూడును ఊతజక్షతజకాసములు రెండును గూడి యొందువిధములు కావున “పంచకాసాః” అని చెప్పబడినది. అందు ఒక్కొక్కదోషమున కల్గిన వాతిక-పైత్తిక-శ్లేష్మిక కాసముల మూడింటియందును కొంతకాలమునకు నబజ్యసేవంజేసి యింకొకదోషముకూడ ప్రకాశించి తొల్లింటి దోషముతో నేకీభవించును. ఆయ్యవి వాతపిత్త-వాతకఫ-పిత్తకఫ-రూపమిశ్ర భావము చే మూడువిధములును, రెండుదోషములు ప్రధానదోషముతో సంక్రమించినది యొకటియు కలిసి నాల్గువిధముల నుండును. ఇయ్యవి కాలాంతరమున సంక్రమించినవి కాని వ్యాధికల్లనమయముననే ప్రధానముగ రెండేసిదోషములైనను మూడు దోషములైనను ప్రకాశించి కల్గినవి కావు. కావున నీభేదములను పరిగణింపక కాసములైదువిధములుగనే తెక్కిడబడినవి. ఈనాలిగింటిలో దోషద్వయమిశ్రములైన మూడు కాసములుమాత్రము యావ్యములు. మూడుదోషములును చేరినది యావ్యముకాక యసాధ్యమగును. ఈయభిప్రాయమునే “మిశ్రా యాప్యాద్వయాత్సర్వే” అని తంత్రకారులు చెప్పిరి.

◀◀ కాసోపేక్షచే గల్గునుపద్రవములు. ▶▶

కాసాచ్ఛ్వాసక్షయచ్ఛర్దిస్వరసాదాదయో గదాః,
భవన్త్యుపేక్షయా యస్మాత్తస్మాత్తం త్వరయా జయేత్. 3౮

వైశేషికకాసములకు తగినచికిత్స సకాలమున జేయక యుపేక్షించునెడ శ్వాసంబును, క్షయంబును, వాంతియు, స్వరహీనంబును కలుగును; కావున కాసమును కలిగిన తోడనే మక్కిలి మెలకువతో శీఘ్రమున తగినచికిత్సజేసి నివర్తింపజేయుట ముఖ్యకర్తవ్యము.

ఇతి నీదానే తృతీయోఽధ్యాయః.

చతుర్థాధ్యాయము.

శ్లోకాన్వసనిదానము. ౧

అవ: పైయధ్యాయాంతమున “కాసాచ్ఛ్వాసక్షయ...భవన్త్యపేక్షయా య స్థాల్” అని చెప్పిన ప్రకారము కాసమును పేక్షించిన శ్వాసము సంభవించునని తెలిసెడి. కావున కాసశ్వాసములకు పౌర్వాపర్యసంబంధము కలదు. మరియు హిక్కు శ్వాసమును బోలె ప్రాణాంతకమై శ్వాసమునకు సమానకారణ మైయుండును. కావున అట్టిసంబంధమునుబట్టి యీయధ్యాయమున తొలుత శ్వాసనిదానంబును పిదప హిక్కునిదానంబును జెప్పబడును.

సూ. అథాతశ్శ్వాసనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః,

కాసనిదానమును చెప్పినపిదప నీయధ్యాయమున శ్వాసనిదానమును జెప్పెద నని భావము.

శ్లోకాన్వసామాన్యకారణములు. ౧

కాసవృద్ధ్యా భవేచ్ఛ్వాసః పూర్వైర్వా దోషకోపనైః,

ఆమాతిసారవమథువిషపాణ్డుజ్వరై రపి. ౧

రజోధూమానిలైర్కర్మఘాతాదతిహిమామ్బునా,

క్షుద్రకస్తమకశ్చికో మహానూర్ధ్వశ్చ ప్లచ్ఛమః. ౨

పైజెప్పిన కాసమునకు ప్రారంభమున తగినచికిత్స జేయక యుపేక్షించినచో నయ్యది మిక్కిలి వృద్ధినొంది శ్వాసమును గలిగించును. మరియు సర్వరోగనిదానమున “తిక్తోషణకషాయామ్లు” అని యుపక్రమించి వాతపితృకఫములకు వేరువేరుగ జెప్పబడిన దోష ప్రకోపకారణములచే గూడ శ్వాసము కలుగును. మరియు ఆమాతిసారము, వమనము, విషము, పాంశురోగము, జ్వరము అను నీరోగములచేతను, ధూళి, పొగ, గాలి వీషయొక్క సంబంధముచేతను, కణిత యున్నగు మర్తస్థానములయం దభిఘాతము కలుగుటచేతను, మిక్కిలి చల్లనైన నీళ్లను నేరించుటచేతను గూడ శ్వాసము కలుగును. ఆయ్యది క్షుద్ర శ్వాసము, తమక శ్వాసము, ఛిన్న శ్వాసము, మహాశ్వాసము, ఊర్ధ్వ శ్వాసము నని యైదువిధము లగున.

◀◀ శ్వాససంప్రాప్తి. ౧◀◀

కఫోపరుద్ధగమనః పవనో విష్వగాస్థితః,
 ప్రాణోదకాన్నవాహీని దుష్టస్సోత్తాంసి దూషయన్. 3
 ఉరస్థః కురుతే శ్వాసం ఆమాశయసముద్భవమ్,

వాతము సంచరించుమార్గములను కఫము అడ్డగించును. దానంజేసి వాతము ప్రకోశించి శరీరమునందెల్ల వ్యాపించును. పిదప ప్రాణములను ఉదకమును అన్నమును వహించునాడులను మార్గములను బొత్తుగ చెరచుచు వాతము ఉరస్థానమున విశేషముగ జేరి యామాశయమున శ్వాసమును బుట్టించును. ఇదియే శ్వాసము జనించుక్రమము.

ఇచ్చట వాతము వాతశరీరమునందెల్ల వ్యాపించినను ఉరస్థానమున ప్రధానముగ నుండునని తెలుపుటకై 'ఉరస్థస్థః' అని ప్రత్యేకముగ జెప్పబడియె. మరియు నీవ్యాధి వాతమును ప్రధానముగ జేసి ఆమాశయమున కలుగునని చెప్పటచేత వాత హరంబును పాచనదీపనంబులను నగుఁజెప్పఁబడుట జేయవలెనని శాస్త్రకర్త సూచించెను. సకలవ్యాధులయందు నితైరంగననే సంప్రాప్తినిబట్టి తత్తదనుగుణముగ చికిత్స నూహించునది.

◀◀ శ్వాస పూర్వరూపము. ౧◀◀

ప్రాగ్రూపం తస్య హృత్పార్శ్వశూలం ప్రాణవిలోమతా. ౪
 ఆనాహశ్శబ్ధభేదశ్చ

శ్వాసము పుట్టుటకుముందు హృదయమునందును పార్శ్వములయందును నొప్పి కలుగును. ప్రాణవాతము సాధారణముగ సంచరించక ప్రతిలోమముగ సంచరించ గారంభించును. కడుపులో గుడగుడ యనుశబ్దములో గూడి యుబ్బరించును. కణతల యందు నొప్పిపుట్టును. ఇది శ్వాసమునకు పూర్వరూపము.

◀◀ త్షుద్ర శ్వాసలక్షణము. ౧◀◀

తత్రాయాసాతిభోజనైః,
 ప్రేరితః ప్రేరయేత్ త్షుద్రం స్వయం సంశమనం మరుత్. ౫

శరీరమున కలతబుట్టించు పనులజేసినను, మిక్కుటముగ భుజించినను, వాతము ప్రకోపమునొంది శ్వాసమును కలిగించును. ఇయ్యది చికిత్సలేకయే తనంత శమించును. ఈశ్వాసము మిగుల సూక్ష్మంబును చికిత్స నపేక్షింపక తనంతనే శమించునదియు నగుటంజేసి త్షుద్ర శ్వాస మనబడును.

తమకశ్వాసలక్షణము. ౧౧

ప్రతిలోమం సిరా గచ్ఛన్ ఉదీర్య పవనః కఫమ్,
పరిగృహ్య శిరోగ్రీవం ఉరః పార్శ్వే చ వీడయన్. ౬

కాసం ఘ్నుర్ఘ్నరకం మోహం అరుచిం పీనసం తృషణమ్,
కరోతి తీవ్రవేగం చ శ్వాసం ప్రాణోపతాపినమ్. ౭

ప్రతామ్యేత్తస్య వేగేన నిష్ఠ్యాయాతా నైక్షణం సుఖి,
కృచ్ఛాచ్ఛ్చయాసశ్శ్వసీతి నిషణ్ణాస్వాస్థ్యమృచ్ఛతి. ౮

ఉచ్ఛ్చితాక్షో లలాటేన స్విద్యతాభృశమర్తిమాన్,
విశుష్కాస్యో ముహుశ్శ్వాసీ కాంక్షతుష్టం సవేపకుః. ౯

మేఘముఖీతప్రాగ్వాతైః శ్లేష్మలైశ్చ వివర్ణతే,
సయాశ్చస్తమకస్వాస్యో నవోవా బలినో భవేత్. ౧౦

వాతము స్వకారణములచే ప్రకోపమునొంది కఫమును పైకి నెగురగొట్టి వాత వాహిసీరలమార్గమును కఫ మడ్డగించి యుండుటంజేసి యామార్గములయందు ప్రతి లోమముగ సంచరించుచు శిరస్సును కంఠమును బిగియబట్టి, రొమ్మును ఇరుప్రక్కలను పైకిలాగువిధముగ బాధగలిగించుచు దగ్గును, గుఱ్ఱుగుఱ్ఱు మనుశబ్దమును మూర్ఛను ఆరోచకమును పడినెమును దప్పిని గలిగించుచు తీవ్రమైన వేగముతో శ్వాసమును కలిగించును. అట్టి శ్వాసము ప్రాణముల మిక్కిలి (ఉపిరి నిటువటు సంచరింపనియక) బాధించు స్వభావము కలిగియుండును. అట్టిశ్వాసముయొక్క వేగముచే మిక్కిలి బాధ కలుగును. ప్రాణవాతసంచారమార్గము నడ్డగించినకఫము నుమిసినప్పుడు ఊణకాలము సుఖముగ నుండును. ఆరోగి పరుండియున్నపుడు మిక్కిలి కష్టముచే నూపిరాడక శ్వాసమును విడచును. తూర్చొనియున్నపుడు కొంచెము సుఖముగ నుండును. ఈవ్యాధియందు కన్నులు పైకినిక్క బొడిచియుండును. ముఖముపై చెమటబట్టి మిక్కిలి బాధకలుగును. పలుమారు శ్వాసమునువిడచి దానంజేసి నోరెండి వడవడ వణకుచు మిక్కిలి వేడిని కోరును. మబ్బు ఆవరించియుండునప్పుడును, వర్షము కురియునపుడును, మంచుకాలమైన హేమంతశిశిరఋతువులయందును, చలువనుకలిగించు జౌషధ-ఆన్న-విహారముల చేతను, తూర్పుగాలి వీచునపుడును, కఫమును వృద్ధి నొందించు బెల్లము మున్నగుపదార్థముల సేవించినపుడును ఈశ్వాసము మిక్కిలి వృద్ధి నొందును. ఇదియే తమకశ్వాసము. ఇయ్యది యాశ్చ్యము. బలవంతుడగువానికి క్రొత్తగ నీవ్యాధి సంభవించినతోడనే చికిత్స జేసినచో సాధ్యమగును.

◀◀ ప్ర త మ క శ్వా స ము . ౧◀◀

జ్వర మూర్ఛాయు త శ్చ తైః శామ్యే త్ప్ర త మ క స్తు సః,

పైజెప్పిన తమకశ్వాసముననే జ్వరమును మూర్ఛయుకలిగి శీతములైన బోషణాన్నములచే శమించిన నయ్యది ప్రతమకశ్వాస మనబడును. ఇయ్యది తమకశ్వాసమున నంతర్భూతము కావున 'పంచశ్వాసాః' అనువరిగణనమునకు విరోధములేవనియెరుంగునది.

◀◀ ఛిన్న శ్వాసలక్షణము . ౧◀◀

ఛిన్నాచ్ఛ్వసితవిచ్ఛిన్నం మర్తచ్ఛేదరూపార్ధితః ౧౧
సస్వేదమూర్ఛస్సానాహః వస్త్రీదాహనిరోధవాన్,
అథోద్బష్టిప్లుతాక్షీశ్చ ముహ్యాన్ రక్తైకలోచనః. ౧౨
శుష్కాస్యః ప్రలపన్ దీనః సప్తచ్ఛాయో విచేతనః,

ఛిన్నశ్వాసమున రోగి అప్పుడప్పుడు నిలిచినవిచ్ఛిన్న శ్వాసమును విడచును. మర్తసానముల భేదించినవిధముగ బాధకలుగును. ఒడలిపై చెరుటబట్టి మూర్ఛనొందును. కడుపుబ్బరించును. వస్త్రీయందు మంటయు నొప్పియు కలుగును. అడచిన ట్టుండును. ఆరోగి క్రిందజూచుచు చంచలమైసదృష్టి కలిగియుండును. ఒకకన్నమాత్రము ఎఱ్ఱనైయుండును. నోట ద్రవములేక యెండును. దీరుడై యసంబద్ధముగ మాటలాడును. శరీరము కాంతిచెడును ఒడలెరుంగక పడియుండును. ఈలక్షణములు కలిగినది ఛిన్నశ్వాస మని యెరుంగునది.

◀◀ మహా శ్వాసలక్షణము . ౧◀◀

మహతా మహతా దీనో నాదేన శ్వసితీ క్రథన్. ౧౩
ఉద్ధూయమానస్సంరభః మత్తర్ష భ ఇవానిశమ్,
ప్రణప్తజ్ఞానవిజ్ఞానః విభ్రాస్తనయనానసః. ౧౪
వక్షస్సమాక్షిపన్ బద్ధమూత్రవర్షా విశీర్ణవాక్,
శుష్కకణ్ఠో ముహూర్షుహ్యాన్ కర్ణకజ్జశిరోఽతిరుక్. ౧౫

మహాశ్వాసమునందు రోగి దీరుడై కుత్తుకలో ధ్వనించుచు అతిదీర్ఘముగ శ్వాసముల విడచును. శరీరము నెల్ల వైకి కదలింతును, మిక్కిలి యలతజెంది మదించిన యాబోతెద్దు బుసకొట్టునట్లు తీవ్రముగ శ్వాసమును విడచును. ఆరోగికి శాస్త్రసంబంధమైన జ్ఞానంబును, ఆయావసులకు సంబంధించినజ్ఞానంబును బోత్తుగలేక కన్నులును ముఖంబును తిరుగుచుండును. శ్వాసము వెడలనప్పుడు రొమ్ము పలుమారు వైకి నుబుకుచుండును. మలమూత్రములు వెడలక బద్ధగించియుండును. మాటలు స్ఫుటముగ చెలియవు.

గాంతెండి మాటిమాటికి మూళ్ళనొందును. కణకలయందును శిరస్సునందును తీవ్రమైన నొప్పి కలుగును.

❖ ఊర్ధ్వశ్వాసలక్షణము. ❖

దీర్ఘమూర్ధ్వం శ్వసిత్యూర్ధ్వాన్న చ ప్రత్యాహరత్యథః,

శ్లేష్మావృతముఖస్రోతాః స్రుద్ధగన్ధవహార్దితః ౧౬

ఊర్ధ్వదృగ్గోక్ష తే భ్రాన్తమక్షణీ పరితః క్షీపకా,

మర్తసు చ్చిద్యచూనేషు పరిదేవీ నిరుద్ధవాక్. ౧౭

మిక్కిలి దీర్ఘముగ నిట్టూర్పు పైకినిడచి మరల నాశ్వాసమును క్రిందికి మరలింపజాలవండును. ముక్కులు చెవులు మున్నగువానిరంధ్రములు కఫముచే నడ్డగింపబడి యుండును. మిక్కిలి ప్రకోపమునొందినవాతముచే పీడింపబడి నిలువు గ్రుడ్డువడి చంచలములైన కన్నులను నలుచ్రక్కల ద్రిప్పుచు వైచూళు చూచును. మర్తములన్నియు ఛేదించబడినవిధముగ బాధకలిగియుండ మిక్కిలి దుఃఖించుచు నోట మాటవెడలవండును. ఇది యూర్ధ్వశ్వాసము.

వైజెప్పిన తక్కినశ్వాసములయందెల్ల పైకి వెడలినశ్వాసమును మరలించి మరల శ్వాసకోశమున జేర్చుచుండును. ఈశ్వాసమునం దటుగాక పైకి దీర్ఘముగ వెడలిన శ్వాసము మరలి క్రిందికి దిగక పైకివెడలచునే యుండునుగాన నిది యూర్ధ్వశ్వాసమని చెప్పబడును.

❖ శ్వాససాధ్యాసాధ్యవివరణము. ❖

ఏ తే సి ధ్యే యు రవ్య క్తా వ్య క్తాః ప్రాణహరా ధ్రు వమ్,

ఈశ్వాసరోగములలో ఛిన్నశ్వాసము, మహాశ్వాసము, ఊర్ధ్వశ్వాసము అను నీమూడును వానికి జెప్పినలక్షణములు స్ఫుటముగ గానరావండునపుడు చికిత్సజేసినచో సాధింపదగి యుండును. అటుగాక వానిలక్షణములన్నియు స్ఫుటముగ గానవచ్చినచో తప్పక ప్రాణముల హరించును.

శ్వాససాధ్యాసాధ్యలక్షణములు తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడియెఁ—“క్షుద్ర సాస్యో మతస్తేషాం తమకః కృచ్ఛి ఉచ్యతే, త్రయశ్శ్వాసా న సిద్ధ్యన్తికమశోదుర్బలస్య చ” (విదువిధములగుశ్వాసములలో క్షుద్ర శ్వాసము సాధింపదగియుండును. తమక శ్వాసము కృచ్ఛిసాధ్యము. ఛిన్నఊర్ధ్వమహాశ్వాసములు మూడు అసాధ్యములు. ఖలమునశించినవానికి కలిగిన తమకశ్వాసంబును అసాధ్యమగును.)

—ॐ హిక్మాత్సూరూపము. ॐ—

శ్వాసైక హేతుప్రాగ్రూప సంఖ్యాప్రకృతిసంశ్రయాః. ౧౮
హిద్ధాభక్తోద్భవా త్సుద్రా యమలా మహాతీతి చ,
గమ్భీరాచ

హిక్మహిద్ధ యన వెక్కిళ్లు. దానికి హేతువులును, ప్రాగ్రూపంబును, సంఖ్యయు, సన్నిపాతకారణంబును, ఆశ్రయంబును శ్వాసమునకు సమానములై యుండును. అట్టిహిక్మ అన్నజ(రూక్షాది ఆహారములచే గలిగినది) మనియు, ఊద్రుము, యమము, మహతి, గంభీరయునని యైదు పేర్లు కలిగియుండును.

ఇచ్చట నీవివరము నెరుంగునది:—శ్వాసమునకు “కాసవృద్ధ్యాభవేచ్ఛ్వాసః” అని యుష్కమించి చెప్పబడిన కారణములును, “హృత్పార్శ్వశూలం” అని ప్రారంభించి చెప్పిన పూర్వరూపంబును, “పంచ శ్వాసాః” అని చెప్పబడిన పంచసంఖ్యయు, సన్నిహితకారణంబైన వాతంబును, “ఆమాశయసముద్భవం” అని శ్వాసమునకు జెప్పిన యుత్పత్తిస్థానమైన ఆమాశయంబును, ఇవియే హిక్మావ్యాధికిని సమానములుగ యుండును కావున హిక్మావ్యాధికి వేరుగ హేత్వాదుల జెప్ప నవసరములేదని భావము.

—ॐ అన్నజహిక్మాలక్షణము. ॐ—

మరుత్తత్ర త్వరయాఽయుక్తినేవితైః. ౧౯
రూక్షతీక్షణ గాసాశ్లేష్మః అన్నపానైః ప్రవీడితః,
కరోతి హిద్ధామరుజాం మన్తశబ్దాం క్షవానుగామ్ ౨౦
శమం సాత్త్వాన్నపానేన యా ప్రయాతి చ సాన్నజా,

జిడ్డులేక రూక్షములైన పదార్థములనైనను, తీక్షణులగు మిరియాలు ఆవాలు మన్నగు పదార్థములనైనను, కఠినపదార్థములనైనను, తనకు అలవాటున లేని పదార్థములనైనను అన్నపానాదులుగ జేసివానిని భుజించవలసిన పద్ధతి ననుసరింపక అతిశీఘ్రముగ భుజించుటచే వాతము మిక్కిలి ప్రకోపమునొంది వెక్కిళ్ల బుట్టించును. ఇది యన్నపానాదివైపరీత్యమున బుట్టినది కావున అన్నజహిక్మ యనబడును. ఈహిక్మయందు నొప్పియు తీవ్రమైన శబ్దంబును కలుగదు. ఈహిక్మ తుమ్ములలో గూడి వెడలును. తనకు సాత్త్వములగు నన్నపానములచేత కౌఠినొందును.

ఇచ్చట వైజెప్పబడిన అన్నపానాదులు హిక్మారోగమునకు హేతువులు. “కరోతి హిద్ధామరుజాం” అని చెప్పినది స్వరూపలక్షణములు. “శమం సాత్త్వాన్నపానేన” అని చెప్పినది ఉపశయమునని యెరుంగునది.

శ్లో ఝద్రహిక్కాలక్షణము. ౧౧

ఆయాసాత్పవనః క్షుద్రః క్షుద్రాం హిథ్థాం ప్రవర్తయేత్. ౧౧
 జత్తుమూలప్రతిస్మృతా మల్పవేగాం మృదుం చ సా,
 వృద్ధిమాయాస్యతో యాతి భుక్తమాత్రే చ మార్ధవమ్. ౧౨
 శరీరమున కాయాసమును గలిగించుపనుల జేయుటచే వాతము స్వల్పముగ
 ప్రకోపమునొంది ఝద్రహిక్కను కలిగించును. ఇయ్యది కంఠమూలమున (కుత్తుకలా) బుట్టి కొంచెముగ బాధగలిగించుచు మిక్కిలి తీవ్రముగాక స్వల్పవేగము గలిగియుం
 దును. (కావుననే యిది ఝద్రహిక్క యనబడును) అందువై శరీరమున కాయాసమును
 గలిగించుపనుల జేసినచో వృద్ధి నొందును. భుజించినతోడనే కొంచెము శమించును.

శ్లో యమలహిక్కాలక్షణము. ౧౨

చిరేణ యమలై ర్వైగై రాహారే యా ప్రవర్తతే,
 పరిణామోస్తుభే వృద్ధిం పరిణామే చ గచ్ఛతి. ౧౩
 కమ్పయన్తీ శిరోగ్రీవాం ఆధ్ధాతస్యాతితృప్యతః,
 ప్రలాపచ్ఛర్వతీసారనేత్రవిప్లతజృమ్భిణః. ౧౪
 యమలావేగినీ హిథ్థా పరిణామవతీ చ సా,

రెండేసి జంటజంటగ తీవ్రమైనవేగముతో వెక్కిళ్లువెడలి చిరకాలమువరకు
 వేగముజూపునది యమశహిక్క యనబడును. ఇయ్యది భుజింపబడినయాహారము
 జీర్ణమగుట కుస్తుభమైనపుడు ప్రారంభమై పూర్తిగ జీర్ణమగునరకి అప్పటప్పటికిని వృద్ధి
 నొందును. అది వెడలునప్పుడు శిరస్సును కంఠమును కుదిలించునట్లు కదలించును. కడు
 పుబ్బరించును. మిక్కిలి డప్పికలుగును. ప్రలాపము, ఛర్ది, అతిసారమును కలుగును.
 కన్నులు పలుదెరంగల కదలించి వికృతముగజూచును. ఆవలింతలువిశేషముగ వెడలును.
 ఈహిక్కావ్యాధి రెండేసిజంటగ వెడలుటం జేసి యమలహిక్కయనియు, తీవ్రమైన
 వేగము కల్గియుండుటంబట్టి వేగినియనియు భుజించిన యాహారము జీర్ణమగునప్పుడు
 కలుగునదిగాన పరిణామవతి యనియు నామములచే నన్వర్థముగ జెప్పబడును.

శ్లో మహాహిక్కాలక్షణము. ౧౩

స్తబ్ధభ్రూశఙ్ఖయుగ్మస్య సాస్రవిప్లతచక్షుషః. ౧౫
 స్తమ్భయన్తీ తనుం వాచం స్తృతిం సంజ్ఞాం చ ముష్ణతీ,
 రుద్ధతీ మార్గమన్నస్య కుర్వతీ మర్కఘట్టవమ్. ౧౬
 పృష్ఠతో నమనం శోషం మహాహిథ్థా ప్రవర్తతే,

మహామూలా మహాశబ్దా మహావేగా మహాబలా. ౨౭

కనుబొమలరెంటిని కణతలను కదలనీయక స్తంభింపజేసి మహాహిక్క కలుగును. రియు నిది కలుగునపుడు రోగి కన్నుల నీరు వెడలును. చంచలములై యుండును. రీరమును కదలనీయక స్తంభింపజేయును. నోట మాటవెడలనీయక మూగివానినిగ ియును. జ్ఞాపకశక్తిని జ్ఞానమును బొత్తుగ నశింపజేయును. ఆహారము లానికిం జను ార్గమును అడ్డగించును. హృదయాదిమర్మముల నన్నింటిని అతలకుతలముగ చలింప ియును. వీపు వంగును, శరీరమెల్ల శోషించును. ఇయ్యది మిక్కిలి ప్రబలమైనమూల యి కలిగి సాధింప నలవికాదు. మిక్కిలి తీవ్రమైన గొప్పధ్వనికలిగినది. మిక్కిలి త్రవమైన గొప్పవేగముకలది. మిక్కిలి బలిష్ఠమైనది. ఈ కారణములచే నిది మహా ాక్క యని మునివరులచే బేర్కొనబడియె.

◀◀ గంభీరహిక్కాలక్షణము. ▶▶

పక్వాశయాద్వా నాభేర్వా పూర్వపద్యా ప్రవర్తతే,
తద్రూపా సా ముహుః కుర్యాత్ జృమ్భామృజ్జప్రసారణమ్.
గమ్భిరేణానునాదేన గమ్భిరా

మహాహిక్కకు వైజెప్పినలక్షణములన్నియు కలిగి నాభికి దిగువనుండుపక్వాశ యమునుండియైనను, నాభిస్థానమున నుండియైనను వెడలునది గంభీరహిక్క యన బడును. ఇయ్యది మహాహిక్కకు చెప్పినరూపాదులన్నియు గలిగియుండును. అవిగాక దీనియందు ఆపలింతలు ఒడలివిరుపులును విశేషముగ వలుమారు కలుగును. అవయవ ముల లాగినట్లుండును. మిక్కిలి గంభీరమైన ధ్వనితోగూడి బైలువెడలును. కావుననే యిది గంభీరహిక్క యనబడును.

◀◀ సాధ్యసాధ్యహిక్కాలక్షణము. ▶▶

తాసుసాధయేత్ ,

ఆద్యే ద్యే; వర్జయేదన్త్యే సర్వలిక్ణాం చ వేగినీమ్. ౨౯
సర్వాశ్వ సశ్చితామస్య స్థవిరస్య వ్యవాయిసః,
వ్యాధిభిః క్షీణదేహస్య భక్తచ్ఛేదక్షతస్య వా. ౩౦

వైజెప్పబడిన హిక్కావ్యాధు లైదిటిలా తొల్లింటి రెండు(క్షుద్రఅన్నజ) హిక్కలు రెండును సాధ్యవస్థ నుండునవి కావున వానికి చికిత్సజేయునది. కడవట నుండు గంభీరమహాహిక్కలు రెండును ఆసాధ్యములు కావున చికిత్సజేయదగదు. యమశహిక్క సంపూర్ణ లక్షణములు కలిగియున్నచో నదియు నసాధ్యము. మరియు

చిరకాలమునుండి సంచితమైన ఆముకుకల్గియున్నవానికిని ముసలివానికి స్త్రీసంగము కృశించినవానికిని, పలుతెరంగులైన రోగములచే త్రీణించిన శరీరముకలవానికి ఆహారమును విడచియుండుటచే శరీరము కృశించినవానికిని వైద్యేస్సిన విదుపాక్కులఁ నేదికలిగినను అసాధ్యముగును.

— ౧౦ హిక్మాశ్వాసముల శీఘ్రకారిత్యము. ౧౦ —

సర్వైషి రోగా నాశాయ నత్వేవం శీఘ్రకారిణః,

హిక్మాశ్వాసౌ యథా; తౌహి మృత్యుకాలే కృతాలయా. 3.

పలు తెరంగులైన రోగములన్నియు మిక్కిలి యుత్కటములైననాడు మనుజు నపశ్యముగ జంపును. కాని హిక్మాశ్వాసములవలె నతిశీఘ్రముగ జంపనోపవు. ఈ రెండురోగములు మనుజులకు మరణకాల మాసన్నమైనపుడురోగివద్దనింటంబోలే కాఱరము జేయుచుండును. ఈరెండును అతిశీఘ్రముగ తనపని నెరవేర్చుస్వభావము కలియుండును. కావున నివి పొడసూపిన వెంటనే వైద్యుడు మిక్కిలి మెలకువతో చికిత్స జేయ సిద్ధముగ నుండవలెను.

వెక్కిళ్లకు హిక్మా, హిఘ్న యని రెండుపేర్లు కలవు. అందు హిక్మా యన నది “హిక్ ఇలికాయలే (శబ్దాయలే) ఇలి హిక్మా” అను వ్యుత్పత్తిచేత హిక్. అను శబ్దమువలె ధ్వనిచేయుచు సంభవించురోగమని తెలిసెడి. హిఘ్న యనుశబ్దము “హి ఇలి ధ్దాయలే (శబ్దాయలే) ఇలి హిఘ్నా” యనువ్యుత్పత్తిచేత సిద్ధమైనది. దీనికి మునుపటివలెనే యర్థము నెరుంగునది. ఈరెండుపదములచేత వ్యాధిస్వరూపము స్ఫుటముగ నేర్పడును. అందు మాధవనిదానము, చరకము, సుశ్రుతము మున్నగు గ్రంథములయందు హిక్మాశబ్దమును ప్రయోగించిరి. వాగ్భటాచార్యులు హిఘ్న యని చెప్పిరి.

ఇతి అష్టాంగహృదయనిదానే చతుర్థోఽధ్యాయః.

ప ఇచ్చ మా ధ్యా య ము.

అప: “కాసాచ్ఛ్వాసక్షయచ్ఛర్ది” అని యుపక్రమించి తృతీయాధ్యాయము చివరజెప్పిన ప్రకారము కాసము ను పేక్షించుటచే శ్వాసము క్షయము వాంతి మున్నగు రోగములు సంభవించునని తెలియుచున్నది; కావున కాసమునకు పిదప శ్వాసనిదానమును జెప్పి పిమ్మట శ్వాసమునకు సమానధర్మముగు హీక్మానిదానమును వివరించి పిదప రాజయత్ననిదానము వివరింపబడును.

సూ. ఆథాతో రాజయత్నోదినిదానం వ్యాఖ్యాన్యాయః.

శ్వాసహీక్మానిదానమును జెప్పినపిదప రాజయత్నము మున్నగువ్యాధులనిదానమును వివరించెదనని యర్థము.

—● రాజయత్న పర్యాయనామములు. ●—

అనేకరోగానుగతో బహురోగపురోగమః,
రాజయత్నో క్షయశోషః రోగరాడితి చ స్తతః.

ఈరోగము కలిగినప్పుడు జ్వరము అతిసారము మున్నగు తక్కినరోగములన్నియు (రాజు వెడలినప్పుడు రాజువెంట తక్కినవరివారము వెంటబడించిపోవుభంగి) నీరోగమువెంటనే సంభవించును. అట్టిరోగముల వెంటబెట్టుకొని (రాజు పరివారమును వెంటబెట్టుకొని ముందునడచుభంగి) యీరోగము ప్రధానముగ ముందు నిలచి బాధింపందొడంగును. కావున రాజయత్న మనబడును. ఇయ్యది రాజయత్నము, క్షయము, శోషము, రోగరాజము నని పర్యాయనామములచే జెప్పబడును.

—● పర్యాయనామముల కన్వర్ధత. ●—

నక్షత్రాణాం ద్విజానాం చ రాజ్ఞోఽభూద్వ్యదయం పురా,
యచ్చ రాజా చ యత్నో చ రాజయత్నో తతో మతః. ౧
దేహశాషధక్షయకృతేః క్షయ స్తత్సంభవాచ్చ సః,
రసాదిశోషణాచ్ఛోషః రోగ రాట్ తేషు రాజవాణ్. ౩

ఆకాసమున నుండునక్షత్రములకును బ్రాహ్మణులకును రాజుచంద్రుడు, యత్నమున రోగము. అట్టిరాజైనచంద్రునకు ఈరోగము తొలుత సంభవించినది. కావున రాజయత్న మనబడును. మరియు రోగములలో రాజుబోలె ప్రధానమైనది కావున రాజ

యత్తమనియు జెప్పనగును. మనుజులశరీరము నీరోగము ఊణింపజేయును. దీని కుప యోగింపబడు సౌషధములశక్తిని బొత్తుగ (వనిచేయనీయక) ఊణింపచేయును. ఈ రెండుకారణములచే నియ్యది క్షయమనియు జెప్పబడును. మరియు శరీరము ఊణించు టంజేసియు నిది యొకసమయమున సంభవించును కావున క్షయ మనదగును. రసాది ధాతువులను శోషింపజేయుటంజేసి శోషమనియు జెప్పనగును. ఇది రోగములలో ప్రధానమై రాజుపలే ప్రకాశించునది కావున రోగరాట్టనియు జెప్పనగును.

ఈరోగము తొలుత చంద్రునకు సంభవించెననుట కీయితిహాసచరిత్ర మునుబట్టి తెలిసిడి:—అశ్విన్యాదితక్షత్రములకు నాయకుడు చంద్రుడు. ఆతారలలో రోహిణి యందు పూర్ణమైనయభిమానము. తక్కినతక్షత్రములకన్న నెక్కువగ ప్రీతిగల్గియుండెను. పిదప నశ్విన్యాదితారలు తమకు జనకుండగు దక్ష ప్రజాపతితో చంద్రుని దుర్నయమును జెప్ప వట్టగరానికినుకచే నాపితామహుండు శోషింప నయ్యది సాకారమై చంద్రునిరస రక్తాదిధాతువుల నానాట శోషింపందొడంగె. దానంజేసి చంద్రుండు నానాట శరీరము కృశించి పాటవము చెడుచుండ జగజ్జనకునిశరణంబు వేడ కరుణార్ద్రహృదయుడై యశ్వినీదేవల జీకిత్యజేయ నానతిచ్చెను. వారును రసాయనాదిప్రయోగములంజేసి చంద్రునివ్యాధి నిముక్తునిజేసిరి. చంద్రుడు నీరోగశరీరుడై అశ్విన్యాదితారల కన్నిటికిని నముడైయుండె. అంతనీవ్యాధిని వేగరోధము, సాహసము, క్షయము, విషమాశనము నను నాల్గుకారణముల నాధారముగజేసికొని లోకమునంగల ప్రజలబాధింపుడని యానతీయ నాటంగోలె వైజెప్పిన నాల్గుకారణములు కల్గినపుడు ఈక్రూరవ్యాధి జనులబాధింపం దొడంగె. ఈరాజయత్తమునకు దక్షరోపము (జ్వరమునకు రుద్రరోపముబోలె)విప్రకృష్ట కారణమని యెరుంగునది. ఈచరిత్రాంశము చరకమున “దివౌకసాం కథయతామ్” అని మొదలిడి “యస్తాత్సరాజ్ఞః ప్రాగాసీత్ రాజయత్త్వ తతోమతః. సయత్త్వహుంకృతోఽశ్వీభ్యాం మానుషం లోకమాగతః, లభ్యా చతుర్విధం హేతుం సమావిశతి మానవాన్” అనువాక్యములచే స్ఫుటముగ జెప్పిరి.

—● రాజయత్తమునకు నాల్గుకారణములు. ●—

- సాహసం వేగసంరోధః శుక్రాజః స్నేహసంక్షయః,
- అన్నపానవిధిత్యాగః చత్వారస్తస్య హేతవః.

౪

తనశరీరముయొక్కయు వాక్కుయొక్కయు బలమునకు మిక్కుటముగ శరీరముచేనైనను వాక్కుచేనైనను మితిమిరి పసిజేయుట సాహసము. అయ్యది ఏనుగు మొదలగువానితో బోధుట మున్నగునవి. మలము మూత్రము ఆపానవాతము మున్నగు

నవి వెడలనున్నపుడు సిగ్గు మొదలగు కారణములచే వాని వెడలనీయక యడ్డగించుట వేగ రోధము. శుక్రము, ఓజస్సు శరీరమునందలి స్వభావసిద్ధముగ నుండున్న హము జీడ్డు ఇవి ఊణించుట—క్షయము, అన్నపానాదులను శాస్త్రమున జెప్పినవద్దతి నతిక్రమించి వ్యత్యస్తముగ నేవించుట విషమాశనము ఈనాల్గును రాజయత్నవ్యాధికి కారణములగును.

ఇచ్చట న్నేహశబ్దముచేత శరీరన్నేహమనియర్థము. “జేహన్నేహపరిక్షయాత్” అనువాక్యముచే నీవిషయమును చరకాచార్యులు నుడివరి.

—● రాజయత్నసంప్రాప్తి. ●—

తైరుదీర్ణోఽనిలః పిత్తం కఫం చోదీర్య సర్వశః,
 శరీరసస్థినావిశ్య తాన్ సిరాశ్చ ప్రవీడయత్. ౫
 ముఖాని ప్రోతసాం దుద్ధ్వా తథై వాతివివృత్య చ,
 సర్పన్నార్థ్యమధ స్తిర్యక్ యథాస్యం జనయేద్దదాత్. ౬

వైజెప్పిన నాల్గుకారణములచే పిత్తము మిక్కిలి ప్రకోపమునొంది పిత్తకఫముల రెంటిని స్వస్థానములనుండి చలింపజేసి కఫమును నలుగెడల శరీరమున వ్యాపింపజేసి, శరీరమునంగల రెండువందలవదిసంధుల (కీళ్ల) ను లోపల ప్రవేశించి, అట్టిసంధులను శరీరమునందలి సిరల (సన్ననినరముల) ను మఢించినవిధముగ బాధించి, తక్కిన ప్రోతో రంధ్రముల నన్నిటిని అడ్డగించి ఒకసమయమున నాప్రోతోరంధ్రముల దెరచుచు శరీరమున సూర్యముగను క్రిందను అడ్డముగను పలువిధములుగ వ్యాపించుచు ఆయా రోగముల గల్గించును. (ఇదియ రాజయత్నసంప్రాప్తిక్రమము.)

ఇచ్చట నీసంప్రాప్తియందు వాతము వైజెప్పినరీతిగ వృద్ధి నొంది శరీరమునం దూర్ధ్వముఖముగ వ్యాపించుతరి పీనన మున్నగువ్యాధులను, క్రిందిభాగమున వ్యాపించు నప్పడు మలబంధము మున్నగువ్యాధులును అడ్డముగ వ్యాపించునెడ పార్శ్వకూలము మున్నగువ్యాధులును యథాసంభవముగ కల్గునని యెరుంగునది. ఈయభిప్రాయమునే “యథాస్యం జనయేద్దదాత్” అనువాక్యమున మూలకారుడు సూచించెను.

—● రాజయత్నపూర్వరూపము. ●—

రూపం భవిష్యతస్తస్య ప్రతిశ్చాయో భృశం క్షవః,
 ప్రనేకో ముఖమాధుర్యం సదనం వహ్ని దేహయోః. ౭
 స్థాల్యమత్రాన్నపానాదౌ శుచావప్యశుచీక్షణమ్,
 మక్షికాతృణకీశాదిపాతః స్నానోఽన్నపానయోః. ౮
 హృల్లాసశ్చర్దిరరుచిః అశ్మతోఽపి బలక్షయః,

పాణ్యోరవేత్తా పాదాస్యశోభోఽక్ష్యోరతిశుక్లతా. ౯

బాహ్వోః ప్రమాణజిజ్ఞాసా కాయే చైభాత్స్వదర్శనమ్, ౧౦

స్త్రీమద్యమాంసప్రియతా ఘృణిత్యం మూర్ధగుణ్ణనమ్. ౧౦

సఖకేశాదివృద్ధిశ్చ స్వప్నే చాభిభవో భవేత్, ౧౧

పత్యకృకలాసాహికపిశ్వాపదపక్షిభిః. ౧౧

కేశాస్థితుషభస్తాదిరాశౌ సమధిగోహణమ్, ౧౨

శూన్యానాం గ్రామదేశానాం దర్శనం శుష్యతోఽమ్భుషః. ౧౨

భ్యోతిర్నిరీణాం పతతాం జ్వలతాం చ మహీరుహామ్, ౧౩

రాజయత్నముకల్గుటకుమున్ను ఈ క్రిందజెప్పబడులక్షణములు కల్గును:—తొలుత పీనస (వడినెము) బట్టును. తుమ్ము లధికముగ వెడలును. నోట జొల్లు వెడలును. నోరు తీసిగనుండును. జఠరాగ్ని పచనశక్తితగ్గి నశించును. శరీరబలము హీనమగును. అన్నపానాదిపదార్థములు పరిశుద్ధమలుగనున్నను అపరిశుద్ధమలుగనున్నట్లు మనసుకు దోచును. అన్నపానాదులయందు ఈగలును తృణంబులును వెండ్రుకలును మున్నగాగల యపరిశుద్ధపదార్థములు పడియుండునట్లు తోచును. ఓకరింతలు వెడలును. వాంఠియగును. ఆరోచకము కల్గును. తృప్తిగ భుజించుచున్నను బలము నానాట నశించును. తనచేతులను మాటిమాటికి జూచుకొనును. పాదములును ముఖంబును నానాట చిక్కుచుండును. కన్నులు మిక్కిలి తెల్లవడును. తనబాహువు లెంతపొడవుండునని పరిమితిని తెలిసికొన నభిలాషకల్గును. తనశరీరమునం దవయవములన్నియు చాలశుభ్రములుగనున్నను మనసు కింపుగాకుండును. స్త్రీసంభోగమునందును మద్యమాంసముల నేదించుటకును ఇష్టము కల్గును. మిక్కిలి కరుణకల్గియుండును. తలపైని గుడ్డ మొదలగువానిచే గ్రస్పింకొనుచుండును. గోళ్లును వెండ్రుకలును మిక్కిలి వృద్ధి నొందును. మిడుతలు, ఊసరవల్లి, పాములు, కోతులు, తోడేళ్లు, పక్షులు మున్నగువానిచే పరిభవమనొందినట్లు స్వప్నము గాంచును. వెండ్రుకలు ఎముకలు పొట్టు బూడిదె మున్నగువాని ప్రోవులపై నెక్కినట్లు స్వప్నముగాంచును. జనములేని గ్రామములను దేశములను కలలో గాంచును. నీళ్లు ఎండిన జలాశయములను పడుచున్న నక్షత్రములను పర్వతములను నిప్పున కాలుచున్న పృథ్విములను స్వప్నమున జూచును.

ఇవియున్నియు రాజయత్నమునకుముందు జనించుపూర్వరూపములు. ఈలక్షణములు కల్గినప్పుడు రాజయత్నము రాసున్నదని యూహింపవలెను.

❁ రాజయత్నమున నేకాదశరూపములు. ❁

పీనసశ్వాసకాసాంసమూర్ధస్వరరుజోఽరుచిః. ౧౩

ఊర్ధ్వం, విడ్భ్రంశసంశోషా వధశ్చర్దిశ్చ కోవ్యగే,
తిర్యక్తేన్ పార్శ్వరుద్ధోపే సద్ధిగే భవతి జ్వరః. ౧౪

రూపాణ్యేకాదశై తాని జాయంతే రాజయత్నిణః,

పీనసము, శ్వాసము, దగ్గు, మూపులయందును శిరస్సునందును నొప్పి, స్వరహీనము, ఆరుచి, ఇవి రాజయత్నమున వాతము ఊర్ధ్వభాగమున వ్యాపించినపుడు కల్గును. అధోభాగమున వ్యాపించినపుడు ఒకప్పుడు మలము అధికముగ వెడలుచు, ఒక సమయమున మలము శుష్కించును. కోవ్యమున దోషము వ్యాపించినపుడు వాంతియగును. అడ్డముగ వ్యాపించినపుడు ఇరు ప్రక్కల నొప్పి కల్గును. దోషము సంధిస్థలముల జేరినపుడు జ్వరము కలుగును. ఇత్తైరంగున పీనసము, శ్వాసము, దగ్గు, అంసములయందునొప్పి, తలనొప్పి, స్వరహీనము, ఆరుచి, మలబంధము, (లేక మలప్రవృత్తి) వాంతి, ఇరు ప్రక్కలనొప్పి, జ్వరము, అనునీవదునొకండును రాజయత్నమున గల్గురూపములు.

ఇచ్చట మల ప్రవృత్తి యధికముగ నైననగును. ఒకవేళ మలబంధమైన గల్గును. ఇవిరెండును వరస్వరవిరుద్ధములగు కృత్యములు కావున రెంటిలో నొకటి కల్గును. కావున పదునొకండనుసంఖ్యకు విరోధములేదని యెరుంగునది.

❁ రాజయత్నోపద్రవములు ❁

తేషాముపద్రవాణా విద్యాత్ కణ్ఠోద్ధ్వంసమురోరుజమ్,
బృహ్మజ్జమర్దనిస్తీవవహ్నిసా దాస్యపూతితాః. ౧౫

వైశేష్యబడిన పదునొకండు రూపములు కల్గినపిదప వానికుపద్రవములుగ నీదిగువ జెప్పబడినవి యేడును కల్గును:—కంఠముచెడుట, రొమ్మునొప్పి, ఆవలింతలు, ఒడలి నొప్పులు, నోట కఫము నుమియుట, జత రాగ్ని నాశము, నోటికంపు.

వైశేష్యినయేడును ఈవ్యాధి సంభవించినపిదప గల్గును. కావున ఉపద్రవములు వ్యాధిజనించినపిమ్మట కల్గువ్యాధు లుపద్రవములునాబడును. ఉపద్రవలక్షణముతంత్రాస్తరమున నిట్లు చెప్పబడియె:—“వ్యాధేరుపరి యో వ్యాధిగ్భవత్యుత్తరకాలజి, ఉపక్రమ విఘాతీచ స ఉపద్రవ ఉచ్యతే”.

❁ రాజయత్నమున వాతాదుల చేగల్గు విశేషలక్షణములు. ❁

తత్ర వాతాచ్ఛిరఃపార్శ్వశూల మంసాబ్జమర్దనమ్. ౧౬

కణ్ఠోద్ధ్వంసస్వరభ్రంశః పిత్తాత్పాదాంసపాణిషు,
 దాహాః2తిసారో2సృక్ ఛర్దిః ముఖగన్ఠోజ్వరో మదః. ౧౬
 కఫాదరోచకశ్చర్ది కాసో మూర్ఛాజ్లగౌరవమ్,
 ప్రసేకః వీనసశ్శ్వాసః స్వరసాదో2ల్పవహ్నితా. ౧౭

రాజయక్షము త్రిదోషములును ఏకకాలమున ప్రకోపించుటచే గల్గునని వ్రైసి చెప్పబడినది. అందు మూడుదోషములలో వాతము అధికముగ నున్నపుడు శిరస్సు నందును పార్శ్వములయందును శూలమున గ్రుమ్మినట్లు పోటు పుట్టును. భుజశిరఃబుల యందును తక్కిన అవయవములయందును నలియగ్రుమ్మినట్లు నొప్పిపుట్టును. కంఠము ధ్వంసమగును. కంఠస్వరము మారును. (ఇవియన్నియు వాతాధికమున గల్గును.)

పిత్తం బధికముగనుండునెడ అరకాలులయందును అరచేతులయందును అంస ములయందును మంటబుట్టును. అతిసారము కల్గును. రక్తము వాంతియగును. నోట దుర్గంధము కల్గును. జ్వరము వ్యాపించును. తిక్కయై త్రినట్లుండును. (ఇవి పిత్తాధికమున గల్గును)

కఫం బధికముగనుండుతరి అరోచకంబును, వాంతియు, కాసంబును కల్గును. తలయు ఒడలును బరువుగ నుండును. నోట జొల్లుకారును. పడినెముపట్టును. శ్వాస మధికమగును. కంఠస్వరము నశించును. జఠరాగ్ని మందగించును (ఇవి కఫాధికమున గల్గులక్షణములు)

—ॐ ఆహారరసముచే ధాతువులు పుష్టినొందని కారణము. ॐ—

వోమైర్షన్దానల త్వేన సోపలేవైః కఫోల్బణైః,
 స్రోతోముఖేషు రుద్ధేషు ధాతుాష్టస్వల్పకేషు చ. ౧౯
 విదహ్యానూనస్వస్థానే రసస్తాంస్తానుపద్రవాః,
 కుర్యాదగచ్ఛన్తాంసాదీకా అస్మకోచ్ఛర్ధ్వం ప్రధావతి. ౨౦
 పచ్యతేకోష్ఠే వవాన్నం అన్నపక్త్యైవ చాస్య యత్,
 స్రాయో2స్తాస్తలతాం యాతం నైవాలం ధాతుపుష్టయే. ౨౧

క్షయవ్యాధియందు ముఖ్యముగ కాయాగ్ని మందగించును. వాతాదిదోషములు కఫము మిక్కిలి యుత్కటముగ నుండును. కావున కఫముయొక్కలేవములతో దోషములు గూడియుండును. దానంజేసి అట్టి కఫలేపములతో గూడినదోషములచేత స్రోతోరంధ్రములు అడ్డగింపబడియుండును. జాఠరానలము మందముగ నుండుటంజేసి రసాదిధాతువులకును ఊష్ణము మిక్కిలి తక్కువగ నుండును. స్రోతోద్వారము లడ్డగింప

బడుటంజేసి శరీరమున ధారాళముగ వ్యాపింప వలనువడక రసధాతువు స్వస్థానముననే నిలిచి మందాగ్నిచే స్వల్పమైనయూష్ణముచే (పాచకపిత్తముచే) స్వల్పముగ పాకము నొందియుండి ఆయా యుపద్రవములమాత్రము గల్గించునుగాని శరీరమున వ్యాపించి మాంసము మేదస్సు మున్నగు తక్కిన ధాతువుల పోషింప నమర్థము కాకుండును. స్వస్థానముననే మధ్యమపాకము నొందినరసము స్వల్పముగ రక్తమై ఆదియు సూర్యముగ వెడలి కఫముతో నేకీభవించి నోటినుండి వెడలును. ఇత్తైరంగున శరీరమున ప్రధానమైన రసధాతుపై జెప్పిన కారణములచే చక్కగ హితమునొందక మాంసాది ధాతువులంజేరి పోషింపనేరక బలహీనమై కొంచెముగ రక్తమైనను ఆయ్యదియు ధాతువుల పోషింపక యూర్ధ్వమార్గమున వెడలుటంజేసి మనుజునకు మాంసాదులు పుష్టినొందక నానాట ఊణములగును.

మరియు భుజింపబడినయాహారము కోష్ఠమునందే (అమాశయపక్వాశయముల యందే) నిలచి స్వల్పమైనకాయాగ్నిచేతనే కొంచెముగ టక్వమగునుగాని తక్కిన ధాతువులతో సంబంధించి వానికి పోషించుసామర్థ్యము లేకుండును. అట్లుండి కోష్ఠము నందే మలరూపముగ పరిణమించును. వైజెప్పిన హేతువులచే శరీరమున నాహారరసము వ్యాపింపక కోష్ఠముననే మూత్రపురీషరూపముగ పరిణమించును. ఈకారణముచేతను శరీరమున ధాతువులు పుష్టిలేక నానాట ఊణించును.

ఇచ్చట నీవిషయమును గమనించునది:—భుజింపబడినయాహారరసము ధాతువులయన్నిచే వక్వమై శరీరమున రక్తాదిధాతువుల వరుసగ వ్యాపించి పుష్టిని కల్గించ వలెను. ప్రకృతమున కాయాగ్నియు ధాత్వగ్నులును హీనబలములై ప్రోత్సారంధ్రములు కఫయుక్తదోషములచే నడ్డగింపబడుటంజేసి ధాతువులు వ్యాపింప దెరువుగానక కోష్ఠమునంద యణగి మూత్రపురీషరూపముగుటంజేసి ధాతువులకు పుష్టి కలుగబోదు. అయినను క్రొత్తకుండలో నీరునింపినయెడ అతినూత్నముగ చెమర్చుభంగి యాహార రసము ధాతువుల వ్యాపింపపోషింప కున్నను సూక్ష్మముగనైన ధాతువుల నాప్యాయత నొందించును. అటుగానిచో నొక్కపెట్ట ధాతువులన్నియు సిశ్చేషముగ నశించి మనుజు డొక్కనిముగమైన జీవింపనోపడు. ఈక్షయమున నానాట రక్తాదిధాతువులు ఊణించుచు చాలకాలమువరకు యాప్యవస్థనొందియుండుటంజేసి రోగి చాలకాలము జీవమును ధరింపనోవును.

రసోఽచ్యస్య న రక్తాయ మాంసాయ కుత ఏవ తు,

ధాతురూపమైనరసంబైనను ఆన్నరసంబైనను వైజెప్పినకారణములచే తనకు

చేరువనుండు రక్తమును గూడ పోషింపనేరదు. ఇక వ్యవహితమైన మాంసాదుల నెట్లు పోషింప సమర్థులుగును? ఒకప్పుడును ఇది సంభవింపదు.

ఉపస్థబస్స శక్యతా కేవలం వర్తతే త్కయీ. ౨౨

వైజెప్పినరీతిగ రక్తాదిధాతువులు పుష్టినొందకయున్నను, కేవలము పురీష మాత్రమును ఆధారముగ జేసికొని క్షయరోగము కలమనుజుడు జీవించి శరీరమును కష్టముచే ధరించియుండనోవును.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—“అస్పృశ్చోర్ధ్వం ప్రథావతి” అని వైజెప్పిన వాక్యముచే రక్తముపైమార్గమునుండి వెడలునని చెప్పబడియె. ఇంకొకవాక్యమున “రసోఽవ్యస్ననరక్తాయ” అని చెప్పటచేత క్షయరోగికి రక్తములేదని స్ఫుటమగుచున్నది. రక్తమే లేనినాడు అది యూర్ధ్వముగ బోవుటెట్లు? అని యాశంకకలును. గాని అది సమంజసము కానోవదు:—పైమార్గమున వెడలునది ధాతురూపమైన రక్తముకాదు. రసము వెడలు తెరువులేక స్వస్థానముననే స్వల్పమైన ధాత్వన్నిచే పాకమునొంది యచ్చటనే రక్తముబోలె నున్నరసము పైమార్గమున వెడలునని భావము. కావున పైవాక్యములను పరస్పరవిరోధములేదని యెరుంగునది.

క్షయసాధ్యాఽసాధ్యనిర్ణయము. ౨౩

లిజ్జేష్వల్పేష్వపి క్షీణం వ్యాధ్యాషధబలాత్ కమమ్, వర్జయేత్ సాధయే దేవ సర్వేష్వపి తతోఽన్యథా. ౨౩

క్షయవ్యాధిపీడితుడు క్షయమునకు జెప్పినలక్షణములన్నియులేక వానితో (పీనసాదులతో) కొన్నిమాత్రమే కల్గియున్నను అవ్యాధిబలమునకును ఔషధముల బలమునకు తాళజాలక రోగి కష్టపడుచు నానాట క్షీణించుచున్నచో నారోగికి చికిత్స జేయజనదు. అటుగాక యీవ్యాధికి జెప్పిన పీనసాదులన్నియు కల్గియున్నను బల మాంసములు నశింపకుండి రోగి వ్యాధిబలమును ఔషధములబలమును ఓరువగల్గియున్నచో నారోగికి చికిత్స జేయునది.

స్వరభేదనిదానము; దానిసంఖ్య. ౨౪

దోషైర్వ్యస్తైస్సచుస్తైశ్చ క్షయాత్ షష్టశ్చ మేదసా, స్వరభేదో భవేత్

వాతపిత్తకఫములచే వెరువేరుగను, అన్నిటిని పాతముచేతను ధాతుక్షయము చేతను మేదస్సు వృద్ధియగుటచేతను జనించుటంజేసి స్వరభేదము ఆరువిధము లగును.

◀ వాతికస్వరభేదము. ▶

తత్ర ఊమో రూక్షశ్చలస్వరః. ౨౪

శూకపూర్ణాభకణ్ణత్వం స్నిగ్ధోష్ణోపశయోఽనిలాత్,

వాత ప్రకోపమునగల్గిన స్వరభేదమునందు కంఠస్వరము క్షీణమై రూక్షముగ (దారుణముగ) మండును. కుత్తుకలో ముండ్లు నిండియున్నట్లుండును. కంఠస్వరము వణకుతో వెడలును. స్నిగ్ధంబును ఉష్ణంబులునగు బౌషధాదులచేత శమించును.

ఇచ్చట స్నిగ్ధాద్యుపచారములు వాతికస్వరభేదమున కుపశయమని యెరుంగునది.

◀ వైత్తికస్వరభేదలక్షణము. ▶

పితౄత్తాలుగలే దాహః శోష ఉక్తావసూయనం. ౨౫

పిత్రముచే గల్గినస్వరభేదమునందు తాలువులయందును కుత్తుకయందు ద్రవములేక యొండి మంటపుట్టును. మాటలాడ శక్తిలేక నిర్బంధముగ మాటలాడవలసినప్పుడు ఆసూయ కలును.

◀ శైష్వికాదిస్వరభేదలక్షణములు. ▶

లిమ్పన్నివ కఫాత్కణ్ఠం మన్దం ఖురఖురాయతే,
స్వరో విబద్ధః సరైవ్విస్తు సర్వలిక్ష్ణః క్షయాత్కషేత్. ౨౬

ధూమాయతీవ చాత్యర్థం మేదసా శ్లేష్మలక్షణః,
కృచ్ఛ్చలత్యక్షరశ్చాత్ర సరైవ్విరన్త్యం చ వర్జయేత్. ౨౭

కఫముచే గల్గినస్వరభేదమున కుత్తుకలో కఫము చిక్కియుండుటవలన పూయబడినట్లుండును. దానంజేసి గొంతులో కరకరలాడుచు ఆప్పుడప్పుడు నిలిపినిలిపి మాటలాడును.

మూడుదోషముల సన్నిపాతమునగల్గిన స్వరభేదమునందు మూడుదోషములకును వేరువేరుగ జెప్పినలక్షణములన్నియు కల్గి మిక్కిలి కష్టముతో మాటలాడును.

ధాతుక్షయముచే గల్గినస్వరభేదమునందు కంఠస్వరము కంఠమర్తమును ఘట్టనచేయుచు వెడలును. కావున కంఠమున నొరియుచు మాటవెడలును. నాసాదిరంధ్రముల నుండి పొగవెడలునట్లుండును.

మేదోవృద్ధిచే గల్గినస్వరభేదమున కఫజస్వరభేదమునకు జెప్పినలక్షణములకల్గి మాటలాడునప్పుడు ఆక్షరములు ఇయ్యవి యని గమనింప సాధ్యముగాక అవ్యక్తములగ

వైశేష్యబడిన స్వరభేదము లారిటిలో నన్ని పాతమునగల్గిన స్వరభేదంబును, మేదస్సుచేగల్గిన స్వరభేదంబును ఆసాధ్యములు. తక్కినస్వరభేదములు (వాత-పిత్త-కఫ-క్షయజములు) నాల్గును సాధింపదగియుండును.

❁ ఆరోచకనిదానము, దానిభేదములు. ❁

అరోచకో భవేద్దోషైః జిహ్వోహృదయసంశ్రయైః,
సన్నిపాతేన మనసః సంతాపేన చ పశ్చాదుః.

౨౮

వాతపిత్తకఫములు స్వకారణములచే ప్రకోపమునొంది హృదయమునందును నాలుకయందునుజేరి అరోచకమును గల్గించును. ఇయ్యది వాత-పిత్త-కఫములచే వేరు వేరుగను అన్నింటి నన్ని పాతముచేతను, భయశోకాదులచే మనస్సుకు కల్గినసంతాపము చేతను కల్గును. కావున నైదువిధముల నుండును.

ఇప్పుట శోకాదికారణములచే గల్గినమనస్సంతాపమున జనించినది యాగంతుకము. అయ్యది శ్రోధము శోకము మున్నగుననేకకారణములచే గల్గినను ఆగంతుకమన భేద మొక్కటియే యగును. కావున సరోచకములు పంచవిధములే యగునని నియమమును దెల్పుటకై “పంచమః” అని ప్రత్యేకముగ జెప్పబడినది. ఈయాగంతుకమున గూడ వాతాదిదోషములు హృదయమునందును కంఠమునందునుజేరి యరోచకమున గల్గించునని యెరుంగునది.

❁ వాతాద్యరోచకముల ప్రత్యేకలక్షణములు. ❁

కషాయతిక్తమధురం వాతాదిషు ముఖం క్రమాత్,
సర్వోత్థే విరసం శోకశ్రోధాదిషు యథామలమ్.

౨౯

వైశేష్యనియరోచకములయందు వాతమున బుట్టినయరోచకమునందు నోర కషాయరసము (వగరు) కల్గియుండును. పిత్తారోచకమున నోరు తిక్త (చేదు) రసము కల్గియుండును. వాతారోచకమున మధుర (తీపి) రసము కల్గియుండును. నన్ని పాతమునగల్గిన ఆరోచకమున వైశేష్యనమూదురసములును సంకరముగ నుండుటంజేఱి ఇయ్యది యని యేర్పడక రసహీనమై యుండును. శోకము, శ్రోధము మున్నగు నాగంతుకారణములచే గల్గినయరోచకమున వాతాదులుకూడ సంక్రమించియుండున కావున ఆయాదోషములకు జెప్పినరసములు కల్గియుండును.

శోకము, భయము, కామము, ఈర్ష్య, అనుకారణములచే మనస్సుకు సంతపముకల్గినప్పుడు వాతము ప్రకోపించి యరోచకమును బుట్టించును కావున నీయరోచకమున నోరు కషాయరసము కల్గియుండును. శ్రోధముచే మనస్సుకు సంతాపముకల్గుట గల్గిన యరోచకమన పిత్తము ప్రకోపించియుండును కావున చేదుకల్గియుండున

గ్రహములు మున్నగునానిసంబంధముచే గల్గినయరోచకమున దోషములు మూడును ప్రకాశించును. కావున నీయరోచకమున నోరు విరసముగ నుండును. ఈయభిప్రాయమునే “యథామలమ్” అని చెప్పబడెను.

❀ చర్దినిదానము, వానిభేదములు. ❀

చర్దిర్దోషైః పృథక్సరైః విష్టైర్ధృత్పృష్ఠాపి,
ఉదానో వికృతో దోషాన్ సర్వానపూర్ణ్యమస్యతి. 30
తాసూక్ష్మేకాస్యలావణ్యప్రనేకారుచయోఽగ్రగాః,

చర్ది యనగా వాంతి. ఇయ్యది వాతపిత్తకఫములచే వేరువేరుగనుకొని టిసన్నిపాతమునను మనకు ఇంపుగాని శబ్దస్వర్పరూపరసగంధములసంబంధము చేతను కల్గుటం జేసి యైదువిధములుగ నుండును. వైశిష్ట్యచర్ది లైదిచీయందును ఉదానవాతము దుష్టమై తక్కినదోషములను వైకి ప్రేరేపించును. ఈవ్యాధియందు ఉక్ష్లేశము (ఆశయమున నుండుదోషము వమనమున కభిముఖమగుట), నోరు ఉప్పగనుండుట, నోట నీరు వెడలుట, ఆరోచకము అనునివి వాంతియగుటకు మున్ను సంభవించు పూర్వరూపములు.

❀ వాతికచ్ఛర్దిసంప్రాప్తి, లక్షణము. ❀

నాభిపృష్ఠం రుజ్జ్ వాయుః హార్యే చాహారముత్తివేత్. 30
తతో విచ్ఛిన్నమల్పాల్పం కషాయం ఫేనిలం వమేత్,
శబ్దోద్ధారయుతం కృష్ణమచ్ఛం కృచ్ఛ్చేణ వేగవత్. 31
కాసాస్యశోషహృన్తూర్ధస్వరపీడాక్లమాన్వితః,

వాతము ప్రకాశించి నాభిస్థానమునను వీపునను ప్రక్కలను నొప్పికల్గించుచు ముందు భుజిగవబడిన యాహారపదార్థములను వైకి వెడలించును. పిదప కషాయరసముకల్గి నురుగుతోసూడి శబ్దముతోడను త్రేపులతోడనుకూడి నల్లనిరంగుకల్గి స్వచ్ఛమైన ద్రవముతోసూడిన యాహారపదార్థములు వాంతిజేయును. అయ్యది అప్పుడప్పుడును నీలది కొంచెముకొంచెముగ మిక్కిలివేగముతోసూడి కష్టముతో వెడలును. దానంజేసి దగ్గుకల్గును, నోరెండును, హృదయమునందును శిరస్సునను నొప్పికల్గును. కంఠస్వరముచే బాధకల్గును. బడలిక పుట్టును.

❀ వైత్తికచ్ఛర్దిలక్షణము. ❀

పిత్తాత్ ఊరోదకనిధం ధూన్యం హరితశీతకమ్. 33
సాస్యగల్పం కటూష్ణం చ తృణ్ణారాతాపదాహవత్,

పిత్తప్రకోపమున గల్గినచర్దియందు తొరోదకమునకు సమానమై ధూమ్రవర్ణంబును పచ్చనిరంగైనను పసుపురంగైనను కల్గినవసరు వాంతియగును. అయ్యది రక్తముతోగూడి మిక్కిలి స్వల్పంబును కటురసంబును ఉష్ణుబునై వెడలును. ఈవసునముచేత డప్పి యధికమగును. మూగ్ని గ్రమ్మును. తాపము బుట్టును. మంట కల్గును. ఇయ్యది వైత్తికచ్ఛర్ది.

◀◀ కఫజచ్ఛర్దిలక్షణము. ▶▶

కఫాత్ స్నిగ్ధం ఘనం శీతం శ్లేష్మతంతుగ వాక్షితమ్. 3౪

మధురం లవణం భూరి ప్రసక్తం లోమహర్షణమ్,
ముఖశ్వయభు చూధుర్యత్వద్వాగ్ర్వాల్లాస కాసవత్. 3౫

కఫముచే గల్గినచ్ఛర్దియందు స్నిగ్ధంబును ఘనీభవించినదియు చల్లనైనదియు కఫముయొక్క తీగెలతో నిండినదియునగు రసము వాంతియగును. మరియు నది తీసియు ఉప్పునయు గల్గి మిక్కిలి యధికముగ నక్కడక్కడ నిలిచి వెడలును. అప్పుడు రోమాంచము కల్గును. దానివలన గొంతులో వాపుకల్గి తీసిగనుండును. కునికిపాటు కల్గును. రొమ్మన వెకలించిన ట్టుండును. దగ్గువచ్చును.

◀◀ సాన్నిపాతికచ్ఛర్దిలక్షణము. ▶▶

సర్వలింగా మలైస్సరైవః రిప్టోక్తా యా చ తాం త్యజేత్,

సన్నిపాతమున గల్గినచర్ది వాతాదులకు వేరువేర జెప్పబడిన లక్షణములన్నియు గల్గియుండును. మరియు వికృతివిజ్ఞానీయాధ్యాయమున “చర్ది ర్వేగవతీ-త్యుచుషంగిణీ” అని నిర్దేశించబడినచర్దియు సన్నిపాతమునగల్గినది. ఈసన్నిపాతమున గల్గినది యసాధ్యము కావున చికిత్స జేయంజనదు.

వికృతిజ్ఞానీయాధ్యాయమున మిక్కిలి వేగముతోగూడి మూత్రపురీషములవంటి దుర్లంభముకల్గియు, తైలబిందువులను నీళ్లలో నుంచునప్పుడుకల్గు తళతళవంటి తథుక్రకల్గియు, రక్తము మలము చీము వీనితోగూడియు, నొప్పి కాసము శ్వాసము అను సుబద్రవములు కల్గియు వెడలి చిరకాలమువరకును వ్యాపించియుండుచర్ది యరిష్టలక్షణములు కల్గినదని చెప్పబడినది. అదియు సన్నిపాతమునగల్గినది, కావున నదియు ఇచ్చట చెప్పబడినసన్నిపాతచ్ఛర్దియు ససాధ్యమని భావము.

◀◀ ఆగంతుకచ్ఛర్దిలక్షణము. ▶▶

పూత్యమేధ్యాశుచిద్విష్టదర్శనశ్రవణాదిభిః. 3౬

తప్తే చిత్తే హృది క్లిష్టే చ్ఛర్దిరిష్టార్థయోగజా.

దుర్గంధముగల పదార్థములనైనను, మనసుకు ఇంపుగాని పదార్థములనైనను, అపరిశుద్ధములగు పదార్థములనైనను, తనమనస్సుకు ద్వేషముగలపదార్థములనైన చూచినను, దానిగుణాదుల విన్నను, శరీరావయవములతో తాకినను, దానిగంధాదుల మూర్ఛానినను మనస్సున వికృతిజెంది హృదయము క్లిష్టమైన దానగల్గువాంటి ద్విష్టార్థయోగజము. ఇదియే ఆగంతుకచ్ఛర్మి.

◌◌ క్రిమిజాదిచ్ఛర్మివిశేషములు. ◌◌

వాతాదీనేవ విమృశేత్ కృమితృష్ణామదాహృదే. 32

శూలవేపథుహృల్లాసైః విశేషాత్ కృమిజాం వదేత్,
కృమిహృద్రోగల్కైశ్చ

క్రిములచేతను, డప్పిచేతను, అజీర్ణముచేతను, దాహృదము (గర్భవతిగనున్న పుడు స్త్రీలకు గల్లువేవిళ్ల) చేతను ఛర్మిరోగము సంభవించును. ఈచ్ఛర్మలయందును వాతాదిప్రకోపము నొందును కావున అజీర్ణచ్ఛర్మలయందు వాతాదిలక్షణములచే నిర్ణయించునది. మరియు కృమిజవమనమునందు శూలము, వణక, హృల్లాసము (ఓకరింతలు) విశేషముగ నుండును. మరియు కృమిరోగమున జెప్పినలక్షణంబులును, హృద్రోగమున జెప్పినలక్షణంబులును కల్పియుండును.

◌◌ హృద్రోగనిదానము. ◌◌

స్తృతాః పఞ్చ తు హృద్గదాః. 3౩

తేషాం గుల్మనిదానోక్తైః సముత్థానైశ్చ సంభవః,

హృద్రోగము వాతపిత్తకఫములచే వెరువేరుగను సన్నిపాతముచేతను క్రిముల చేతను గల్గుటంజేసి యైదువిధములు. అయ్యది గుల్మనిదానమున జెప్పిబడినకారణములచే సంభవించును. (కావున గుల్మనిదానమున జూచునది)

◌◌ వాతికహృద్రోగలక్షణము. ◌◌

వాతేన శూల్యతేఽత్యర్థం తుద్యతే స్ఫుటతీవ చ. 3౪

భిద్యతే శుష్కతీ స్తబ్ధం హృదయం శూన్యతా ద్రవః,

అకస్తాద్దీనతా శోభో భయం శబ్దాసహిష్టుతా. ౪౦

వేపథు ర్వేష్టనం మోహః శ్వాసరోధోఽల్పనిద్రతా,

హృద్రోగము సామాన్యముగ హృదయమున శూలమున గ్రుమ్మినట్లునొప్పిపుట్టును; వాతమున బుట్టినహృద్రోగమునం దట్టిశూలనొప్పి మిక్కిలి అధికముగ నుండును. దబ్బనముల గ్రుచ్చినట్లు ఉండియుండి పోటుకల్గును. పగులనట్లు నొప్పికల్గును, బద్ధలుగ చీలు

నట్లు నొప్పిపుట్టును. హృదయము శోషించి స్తంభించియుండును. ఏమియు నెరుగజాల
 కూన్యముగ నుండును. ద్రవము కల్దియుండును. కారణములేకయే దీనముగ నుండు
 వాపుకల్గును. భయము విశేషముగ నుండును. శబ్దము వినుటకు సహింపకుండును. వణ
 పుట్టును. కొంకరలుపోవును. మూర్ఛగ్రమ్మును. శ్వాసము ఇటునటు వెడలక హృదయము
 స్తంభించును, నిదుర పూర్తిగ బట్టదు. ఈలక్షణములన్నియు వాతజమ్బూద్రోగమా
 గల్గును.

❁ వైత్తికహృద్రోగలక్షణము. ❁

పితౄత్తైష్ట్యాభ్రమౌ మూర్ఛా దాహస్వేదోఽమ్లకః క్లమః. ర
 ఛర్దనం చాల్పపిత్తస్య ధూమతః పీతతా జ్వరః,

పిత్తముగల్గిన హృద్రోగమున దప్పి భ్రమము మూర్ఛ తాపము చెమట ఇ
 కల్గును. పులిత్రేసుపులు వెడలును. బడలిక కల్గును. పులిసినపిత్తవసన వాంతి యగును.
 నాసాదిరంధ్రములనుండి పొగ వెడలున ట్టుండును. ఒడలు పచ్చనగును. జ్వరమువచ్చును

❁ శైష్టికసాన్నిపాతికహృద్రోగలక్షణములు. ❁

శ్లేష్మణా హృదయం స్తబ్ధం భారికం సాశ్శగర్భవత్. ర
 కాసాన్నిసాదనిష్ఠీవనిద్రాలస్యారుచిజ్వరాః.

సర్వలిజ్జస్త్రిభిర్దోషైః

కఫప్రకోపమున గల్గినహృద్రోగమున హృదయము స్తంభించియుండును.
 లోపల రాయిబెట్టినవిధముగ మిక్కిలి బరువై యుండును. ఈలోగమున దగ్గుకల్గును.
 జఠరాన్ని మందగించును. నోట నీటి సుమియును. నిదురవిశేషముగ బట్టును. పనులజేయు
 టయం దుత్సాహము తగ్గును. ఆరోచకంబును జ్వరంబును సంభవించును. మఱియు
 మైని వాతపిత్తకఫములకు ప్రత్యేకముగ జెప్పబడినలక్షణములన్నియు కల్గినచో నన్ని
 పాతమున గల్గినహృద్రోగమని యెరుంగునది.

❁ కృమిజమ్బూద్రోగలక్షణములు. ❁

కృమిభిశ్శ్వావనేత్రతా. ర ౩

తమఃప్రవేశో హృల్లాసః శోషః కణ్డూః కఫస్మృతిః,
 హృదయం ప్రతతం చాత్ర క్రకచేనేవ దార్యతే. ర ౪
 చికిత్సేదానుయం ఘోరం తం శీఘ్రం శీఘ్రకారిణమ్,

క్రిములచే గల్గినహృద్రోగమున కన్నులు శ్వామవర్ణములుగ నుండును. చీకటిలో
 నున్నట్లు ఏమియు నెరుంగ నేరకుండును. ఓకిరింతలు వెడలును. శోషించి హృదయమున

జిలపుట్టును. కఫము నోట ప్రవిండును. హృదయము రంపము చే కొసినట్లు ఎల్లపుడును బాధకల్గును. ఈవ్యాధియందు క్రిములు వృద్ధి నొంది ప్రాణాధారమైన హృదయవర్తమును తినును. కావున నియ్యది మిక్కిలి త్రూరమై శీఘ్రముగ ప్రాణముల హరింప జూచును. కావున త్రూరమైన యీవ్యాధికి శీఘ్రముగ తగిన చికిత్స జేయవలెను.

❖ తృష్ణారోగము - దాని భేదములు. ౭ ❖

వాతాత్పితృత్కఫాత్తృష్ణాసన్నిపాతాద్ద్రవక్షయాత్. ౪౫
 షష్ఠీ స్యాదుపసర్గాచ్చ వాతపితృతేతు కారణమ్,
 సర్వాసు తత్ప్రకరోహోవా సౌమ్యధాతుప్రశోషణాత్. ౪౬
 సర్వదేహాభ్రమోతకమ్మతాఽత్యేదాహమోహకృత్,

తృష్ణ యనగ దప్పి, ఆయ్యది వాతపితృకఫముల మూడిటిచే వేరువేరుగను, అన్నిటిని పాతము చేతను రసధాతుక్షయము చేతను ఇతరరోగమున కనుబంధముగను కల్గును. కావున ఆరులేటం గుగును. వైజెప్పినయారిటిలోను వాతపితృములు రెండును ప్రధానకారణములుగ నుండును.

విలయనః తృష్ణాసామాన్యమున శరీరమునందలి రసము మున్నగు సౌమ్యధాతువులు శోషించి నీరసములై దప్పికల్గును. దానివలన నొడలెల్ల దిరుగునట్లుండి వడకును. తాపము దప్పిదాహము (మంట) మూర్ఛయొ కల్గును. ఇట్లుండ శరీరమునందలి సౌమధాతులు వాతపితృప్రకరోహమున గాని శోషింపవు. కావున తృష్ణారోగసామాన్యమున వాతపితృములు గొండును ప్రధానములుగ ప్రకరోహియై యుండును. ఈవిషయము తంత్రాంతరమున తృష్ణాసంప్రాప్తియం దిట్లు చెప్పిరి:—

“పిత్రం సవతం కుపితం నరాణాం తాలుప్రవన్నం జనయేత్పిపాసాః,
 ప్రోతస్స్వపాంవాహిష దూషితేషు దోషైశ్చ తృట్సమ్భవతీ హ 2నోః.”

❖ తృష్ణాసంప్రాప్తిసామాన్యలక్షణము. ౮ ❖

జిహ్వోమూలగలక్తోమతాలుతోయవహాస్పిరాః. ౪౭
 సంశోష్య తృష్ణా జాయ నైః తాసాం సామాన్యలక్షణమ్,
 ముఖశోషో జలాత్పైః అన్న ద్వేషః స్వరక్షయః. ౪౮
 కణ్ఠోష్ఠజిహ్వోకారకశ్యం జిహ్వోనిష్క్రమణం క్లమః,
 ప్రలాపశ్చిత్తవిభ్రంశః తృష్ణోహోక్తాః తథామయాః. ౪౯

జిహ్వోమూలమునందును కంఠమునందును క్లోమమునందును తాలువులయందును వ్యాపించియుండు ఇలవహంబులగు నాడులను శోషింప జేసి (ద్రవములేక యొండించుచు)

డప్పికల్లును. అయ్యది తృష్ణారోగముని చెప్పబడును. ఈతృష్ణారోగమున సామాన్యముగ నీక్రిందజెప్పబడు లక్షణములు కల్గును:—నోరు ధ్రువములేక యొందును. మాటిమాటికిని నీళ్లైత్రాగుచున్నను తృప్తికలుగదు. అన్నమువై ద్వేషముపుట్టును. కంఠస్వరము నశించును. కంఠమునందును పెదవులయందును నాలుకయందును కఱకు పుట్టును. నాలుక బైటరాక లానికి లాగికొని పోవును. బడలికపుట్టును. ఆసంబద్ధముగ మాటలాడును. చిత్తభ్రమము కల్గును. ఇవికాక తృష్ణానిరోధమున గల్గువ్యాధులును కల్గును. (శోషము, అంగసారము, బధిరత్వము మున్నగురోగములు తృష్ణానిరోధముచే గల్గునని రోగానుత్పాదనీయాధ్యాయమున జెప్పబడినవి. అవికూడ నీతృష్ణారోగమున సంభవించునని భావము).

◀◀ వాతజతృష్ణాలక్షణము. ౨. ▶▶

మారుతాత్ యామతా దైన్యం శంఖతో దశ్చిరో భ్రమః,
గంధాఽఙ్గానాస్యవై రస్య శ్రుతినిద్రా బలక్షయాః. ౨౧౦
శీతామ్బుపానాద్వృద్ధిశ్చ

వాతము కల్గిన తృష్ణావ్యాధియందు శరీరము కృశించును, మిక్కిలి దీనత్వము కల్గును, కణతలయందు పోటుపుట్టుచు, తలతిరుగున ట్టుండును. ఏవిధమైనవాసనయు ఘోషేన్ద్రియమునకు తెలియదు. నోరు రసహీనమగును. చెవులు వినబడవు. నిద్రయు శరీరబలంబును నశించును. చల్లనినీళ్లను త్రాగినచో దప్పి మిక్కిలి వృద్ధియొందును.

◀◀ పిత్తజతృష్ణాలక్షణము. ౩. ▶▶

పిత్తాన్ధూర్ఘాస్యతి క్తతా,
రక్తేక్షణత్వం ప్రతతం శోషో దాహో లలిధూమకః. ౨౧౧

పిత్తమునకల్గిన తృష్ణారోగమున మూర్ఛగ్రమ్మును. నోరు చేదుగనుండును. కన్ను లెఱునగును. శరీరము మిక్కిలి శుష్కించును. (నోరెండును) శరీరమువై మంటపుట్టును. నాసాదిరంధ్రములనుండి పొగ వెడలున ట్టుండును.

◀◀ కఫజతృష్ణాలక్షణము. ౪. ▶▶

కఫో రుణద్ధి కుపితః తోయవాహిషు మారుతమ్,
స్తోతస్సు సకఫస్తేన షక్కువచ్ఛోష్యతే తతః. ౨౧౨
శూక్తై రివాచితః కంఠః నిద్రామధురవక్త్రతా,
ఆఙ్గానం శిరసో జాడ్యం స్తైమిత్యుచ్ఛ్వస్యరోచకాః. ౨౧౩
ఆలస్యమవిపాకశ్చ; సరై వ్విస్వ్యాత్సర్వలక్షణా,

కఫము స్వకారణములచే క్రోపమునొంది శరీరమునందలి జలమును వహించు నాడులలోజేరి వాతమును అడ్డగించును. ఆకఫము వాతముచే (గాలితగులుటచేత బురుద యెండువిధముగ) నానాట నొందును. దానంజేసి యాశుష్కించినకఫము కంత మున జేరియుండుటంజేసి గొంతున ముండ్లు గ్రుచ్చినవిధముగ నుండును. అంత దస్పికల్లి నిదుర విశేషముగ బట్టును. నోరు తీపికల్గియుండును. కడు పుబ్బరించును. తల బరు వుగనుండును. ఒడతెల్ల జడముగనుండును. వాంతియగును. ఆరోచకము కల్గును. పనుల యందు త్యాహముచెడును. జీర్ణము కానోపదు. ఈలక్షణములన్నియు కఫమునగల్గిన తృష్ణారోగమున సంభవించును.

నన్ని పాతమునగల్గిన తృష్ణారోగమున వాతాదులకు వేరువేర వైజెబ్బబడిన లక్షణములన్నియు సంభవించును.

◀ ౧౭ ఆమజతృష్ణాలక్షణము. ౧౭ ▶

ఆమోద్భవా చ భ క్తస్య సంరోధాద్వాతపి త్తజా. ౫౪

ఆజీర్ణమునసంభవించినదస్పి జీర్ణముకానియన్నము జలవహములగునాడుల నడ్డ గించుటచే గల్గును. ఇదియు వాతపిత్తములచే గల్గును.

◀ ౧౮ శీతోపచారమునగల్గుపైతికత్వము. ౧౮ ▶

ఉష్ణకౌస్తస్య సహసా శీతామ్నో భజత స్తృషమ్,
 ఊష్ణార్షధోగతఃకోష్ఠం యాం కు ర్వాత్పిత్తజైవనా. ౫౫
 యాచపానాతిపానోత్థాతీష్ణాగ్నే సేన్నహజాచసా,

ఉష్ణముచే మిక్కిలి బడలికజెందినమనుజుడు శీఘ్రముగ చల్లనినీళ్లను సేవించినచో (న్నానపానాదులరూపముగ నుపయోగించినచో) శరీరముపై యూష్ణము అడ్డగింపబడి కోష్ఠమునజేరి దస్పిని కల్గించును. ఇయ్యదియు పిత్తమున జనించినతృష్ణయగును. మరియు చుద్యము నధికముగ పానముజేసినను దస్పికల్గును. మిక్కిలి తీక్షణమైనయగ్ని కలమనుజునకు శరీరమునందలి స్నేహాధిక్యమున తృష్ణకలుగును. ఈరెండును పిత్తప్ర కోపముననే కల్గును.

◀ ౧౯ ఆహారభేదమున గల్గుతృష్ణాలక్షణము. ౧౯ ▶

స్నిగ్ధగుర్వస్తులవణభోజనేన కఘోద్భవా. ౫౬

స్నిగ్ధంబును, ఆజీర్ణకంబును, అఘ్రసంబును, లవణరసంబును నగుపదార్థముల ఘోజించుటచే గల్గినదస్పి కఫప్రకోపమునగల్గినని యెఱుంగునది.

—ॐ క్షయజతృష్ణాలక్షణము. ౧—

తృష్ణారసక్షయోక్తేనలక్షణేనక్షయాత్తికా,

రసధాతువు శోషించుటచే దప్పికలును. ఇయ్యది క్షయమునగల్గినతృష్ణ. ఈతృష్ణ యందు రసక్షయమున జెప్పినశాత్యము భ్రమము మున్నగులక్షణములు కల్గియుండును.

—ॐ ఉపసర్గజతృష్ణాలక్షణము. ౨—

శోషమోహజ్వరాద్యవ్యధీర్షరోగోపసర్గతః,

యా తృష్ణా జాయతే తీవ్రా సోపసర్గాత్తికా స్మృతా. ౫౭

శోషమోహము జ్వరము మున్నగురోగములతో నేజైన నొకరోగములు దీర్ఘ కాలము వ్యాపించియున్నపుడు అట్టిరోగములకు అనుబంధముగ తీవ్రముగ గల్గినదప్పి ఉపసర్గజతృష్ణ యనబడును. (ఇది యుపద్రవరూపము).

ఇతి అష్టాంగహృదయనిదానే

పంచమోఽధ్యాయః.

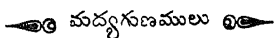
షష్ఠాధ్యాయము.

అవ. వైయధ్యాయమున రాజయత్నమును దాని కుపద్రవములగు స్వరభేదము అరోచకము మున్నగువానినిదానముల నిరూపించి రాజయత్నముబోలె త్రిదోషనన్ని పాతమునగల్గు మదాత్యయనిదానము ఈయధ్యాయమున జెప్పబడును. “సర్వేపిసరైవై ర్షాయస్తే వ్యవదేశస్తు భూయసా” అనువాక్యముచే మదాత్యయము నన్ని పాతమున జనించునని తెలిసేది.

నూ. అథాతోమదాత్యయనిదానంవ్యాఖ్యాస్యామః.

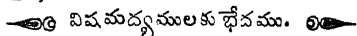
రాజయత్ననిదానమును జెప్పినపిదప నన్ని పాతజన్యమగుటంజేసి రాజయత్నము నకు సమానధర్మమైన మదాత్యయనిదానమును వివరించెదనని యర్థము.

తీక్ష్ణోష్ణరూక్షసూక్ష్మాప్లవం వ్యవాయ్యాశుకరం లఘు,
వికాసివిశదం మద్యం ఓజసోఽస్తాద్విపర్యయః.

తీక్ష్ణము, ఉష్ణము, రూక్షము, సూక్ష్మము, అప్లము, వ్యవాయి, ఆశుకరము, లఘువు, వికాసి, విశదము అను నీపదిగుణములును మద్యమున నియతముగ. సుండును. శరీరమున కాధారమైనయోజన్యన వైజెప్పినగుణములకన్న విరుద్ధములగు మంద, శీత, స్నిగ్ధ, సాంద్ర, మధుర, స్థిర, చిరకారి, గురు, శ్లక్షణ, పిచ్ఛిలత్వము లనుపదిగుణములును కలియుండును.

వైజెప్పబడిన తీక్ష్ణాదిగుణముల పదింటికిని మండత్యాదిగుణములు పదియు యథా క్రమముగ విరుద్ధములై యుండును. మద్యమునకల్గిన పదిగుణములకును విరుద్ధములైన గుణములు కలియుండుటంజేసి మద్యమునకు విరుద్ధధర్మమైనది ఓజస్సు. “వృద్ధిస్సమా నైస్సర్వేషాం విపరీతైర్విపర్యయః” అను ప్రమాణప్రకారము ఓజస్సుకు విరుద్ధగుణములు కలమద్యమును నేనించినయెడ నోజస్సు బొత్తుగ క్షీణించుననిభావము. వైజెప్పిన గుణములవివరణము సూత్రస్థానమున జూచునది.

తీక్ష్ణాదయో విషేష్యుక్తాః చిత్తోష్ణావినోగుణాః,
శీవితాన్తాయజాయస్తే విషేతూత్కర్షవృత్తితః.

మద్యమునకు జెప్పిన తీక్ష్ణాదిగుణములు పదియును విషమున గూడ నియతము నుండును. తీక్ష్ణాదిగుణములు చిత్తభ్రమమును కలుగజేయు స్వభావము కల్గినవి. ఈగు ముచే విషమున మిక్కుటముగ నుండుటంజేసి ప్రాణములహింసించి మరణము నొంది చును. మద్యమున విషముకన్న తక్కువగునుండును కావున ఆయ్యవి చిత్తమున కాధా మైన యోజస్సును చెరిచి చిత్తభ్రమమును మాత్రము కల్గించును. విషమద్యముల గుణముల బలాబలమునుబట్టి వానికృత్యములు భేదించును.

— మద్యముచే చిత్తవికారము కల్గవిధము. —

తీక్ష్ణాదిభిర్దుర్లైర్ద్యం మన్దాదీనోజసోగుణాకా,
 దశభిర్దశసంక్షోభ్యచేతోనయతి విక్రియామ్.
 ఆద్యేమదే

ఓజస్సు స్థానము హృదయము. మద్యమును త్రాగినప్పు డయ్యది తన ప్రభావవ చేత నోజస్సుకు స్థానమైన హృదయమున జేరి తనయందలి తీక్ష్ణత్వాదిగుణముల పదిం చేత నోజస్సుననుండు మందత్వాదిగుణములపదింటిని పూర్తిగజెరిచి వికారము నొంది చును. ఇట్టి చిత్తవికారము మద్య పానమున తొలుత సంభవించుమదమున కల్గును.

ఇచ్చట మద్యము తనయందలి పదిగుణములచేతను ఓజస్సుననుండు గుణముల పదింటిని ఒక్కసమయముననే చెరచును గాని కొన్నిగుణములచేత కొన్నిటిమాత్రమ చెరిచి చిత్తవికారమును కల్గించనోవదు. ఈనియమమును బెలుపుటకే “దశభిర్దశ సంక్షోభ్య” అని సంఖ్యచెప్పబడినది. మద్యమును పానముజేసినపుడు వైజెప్పినరీతి? చిత్తవికారముకల్గినను మరల ప్రబోధము తనంతనే కల్గనట్టి స్థితినుండునది ప్రథమ మదము. అట్టి ప్రథమమదమున వైజెప్పిన చిత్తభ్రమము కల్గననిభావము. ఈమదమునంద మద్య పానమున తనకుసుఖముగనున్నదని తెలివియుండును.

— ద్వితీయమదము. —

ద్వితీయే సప్రమాదాయతనే స్థితః,
 దుర్వికల్పహతో మూఢః సుఖమిత్యధిముచ్యతే.

ద్వితీయమదము ప్రమాదములగల్గించు (ఇహలోకమునకును పరలోకమునకు విరుద్ధములగు) సాహసకృత్యములకు ముఖ్యస్థానముగ నుండును. ఈమదము పొందిన మనుజుడు పురుషార్థములకు (ధర్మార్థకామ మోక్షములకు) విరుద్ధములగువికల్పము (మనోవృత్తు) లచే హతుడై వివేకశూన్యుడై కార్యకార్యముల గొంచెమైన నెరుంగ జాలక ప్రథమమదమున గల్గినసుఖముచుగూడ నెరుంగజాలకుండును. (తాత్కాలిక సుఖమునుగూడ నెరుంగజాలక మూఢచిత్తుడగుననిభావము) ఇది మధ్యమమదము.

❁ ద్వితీయ తృతీయ మదనంధి. ౧ ❁

మధ్యమోత్తమయోస్సస్థిం ప్రాప్య రాజసతామపః,
నిరజుశ ఇవ వ్యాళః స కిఞ్చిన్నాచ రేజ్జడః.

౫

వైజ్ఞేయమధ్యమమదమునకును క్రిందజెప్పబడుమూడవ మదమునకును నడమ నుండు అవస్థావిశేషమును బొందినపుడు మనుజుడు రజస్తమోగుణముల నొందియుండును. దానంజేసి అంకుశములేనిమదపుట్రేచుగువలె నెట్టిదుష్టకృత్యములనైన జేయుటకు సిద్ధముగనుండును. కొంచెమైన నకృత్యముల జంకక తనకిచ్చవచ్చినట్టులెల్ల జమడ్రే చేయుచుండును.

సాత్వికాదిమదములయందు కల్లలక్షణములు తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడియె:—

“సాత్వికే శౌచ దాక్షిణ్యహర్ష మండనలాలసః,
గీతాధ్యయనసౌభాగ్య సురతోత్సాహకృన్తదః.
రాజసే దుఃఖశీలత్వం ఆత్మత్యాగం స సాహసమ్,
కలహం సానుబంధం చ కరోతి పురుషో మదః.
ఆశౌచనిద్రామాత్సర్యాగమ్యాగమనలాలతాః,
అసత్యభాషణం చాపి కుర్యాద్దై వ తామసే మదే.”

సాత్వికస్వభావముకలమనుజునకు మధ్యపానమున మనము (చిత్తభ్రమము) కల్గినప్పుడు పరిశుద్ధముగ నుండును. పనులజేయసామర్థ్యము గల్గియుండును. సంతోషము కల్గియుండును. భూషణాదులయందు ఆసగల్గియుండును. సంగీతముపాడును. చదువును. సౌందర్యమునందును రతిక్రీడలయందు ఆసక్తికల్గియుండును. ఇది ప్రథమమదము. రాజసగుణముకలవారికి మధ్యమమదము కల్గును. ఈమదమున మనుజుడు ఏచ్ఛును. మిక్కిలి సాహసమునకుగడంగి తుదకు ఆత్మహత్యజేసుకొన నుపక్రమించును. అసర్థకరములగు కలహములజేయును. తామసగుణప్రధానులకు మూఠవమదము కల్గును. ఇది యధమము. ఈమదమున మనుజుడు పరిశుద్ధతలేక నిద్రయందాసక్తికల్గి ఇతరులయందు ద్వేషబుద్ధికల్గియుండును. బొందగ రానిగురుభార్య మున్నగువారినిబొంద నుద్యమించును. మనస్సొకచోటనైన నిలుకడలేక పరిపరివిధముల చంచలమైపోవుచుండును. అసత్యపుమాటల బల్కును.

❁ వైజ్ఞేయమదావస్థప్రభావము. ౧ ❁

ఇయం భూరిరవద్యానాం దౌశ్శీల్యస్వేదమాస్పదమ్,
ఏకోఽయం బహుమూర్ఘాయాః దుర్గతేర్ధేళికః పరమ్,

౬

వైజ్ఞానికమున దావస్థ నిర్వృత్తియై నపరులకెల్ల ప్రధానమైన స్థానము. వివేకములేని పరులజేయుట కిది స్థానము. ఈయవస్థ యొక్కటైనను అనేకమార్గములు కలదుర్దతికి ప్రధానమైన గురువులై యుండును.

శ్రుతీయమదము. ౧౯

నిశ్చేష్టశ్శవవచ్చేతే తృతీయే తు మదే స్థితః,
మరణాదపి పాపాత్తా గతః పాపతరాం దళామ్. ౨

శ్రుతీయమదమును నొందినచునుజును శరీరాదులకు సంబంధించినచేష్టలనెల్ల దక్కి చచ్చినవానివలె పరుండియుండును. ఇట్టిదశ మరణమునకన్న మిక్కిలి పాపజనకమైనది. ఈదుర్దశకు పొందినచునుజుడు మిక్కిలి పాపాత్ముడగును.

మద్యపాననింద. ౨౦

ధర్మాధర్తం సుఖం దుఃఖం అర్థానర్థం హితాఽహితమ్,
యదాసక్తో న జానాతి కథం తచ్ఛీలయేద్బుధః. ౩

మద్యమునం దాసక్తికలచునుజుడు ధర్మాధర్తములను, సుఖదుఃఖములను, అర్థానర్థములను హితాహితములను కొంచెమైన తెలిసికొనజాలడు. అట్టిమద్యమును బుద్ధిమంతుడగుచునుజు డెవ్వడు ఆలవాటున నుంచుకొని విడువక నేపించును? (ఒకప్పుడును నేపించదగదనుట)

మద్యమునందలిదోషములు. ౨౧

మద్యే మోహో భయం శోకః క్రోధో మృత్యుశ్చ సంశ్రితాః,
సోన్మాదమదమూర్ఛాయాః సాపస్వారాపతానకాః. ౪
యత్రైకః స్మృతివిభ్రంశః తత్ర సర్వమసాధు యతే,

మద్యమును అధికముగ త్రాగినయెడ మోహము (చిత్తభ్రమము) కల్గును, కారణములేకయే భయంబును దుఃఖంబును కోపంబును కల్గును ఒకనమయమున మృత్యువు కూడ సాధించును. మరియు ఉన్మాదము, మదము (తిక్క), మూర్ఛ, అపస్వారము, అపతానకము, అను నీరోగములును సంభవించును. మరియు నేమద్యమును నేపించినచో చిత్తనాశముకలుగునో అట్టిమద్యపానమున నన్నియు చెడ్డవిగనే యుండునుకాని ఒక విషయమైన మంచిది యుండబోదు. (కావున అట్టిచిత్తభ్రంశమును కలిగించునట్లు మద్యమును త్రాగదగదనిభావము).

మద్యపానమున గలుగు ప్రథమమద్యమోక్షమమదముల చరకాచార్యు లిట్లు చెప్పిరి:—“పిజన్యవిహతే పూర్వః హృది చ ప్రతిబోధితే, మద్యమోవిహతేఽల్పేతు

విహితే తూత్తమో మదకా' మద్యపానమువలన ఓజస్సు చెడక మనస్సు ప్రతిబోధితమై యుండునది ప్రథమమదము. ఓజస్సు కొంచెము చెడియుండునెడ మధ్యమమదము. ఓజస్సు పూర్తిగ చెడినచో నయ్యది ఉత్తమ(తృతీయ)మదము. తృతీయమదమున బొత్తుగ నోజస్సుచెడినప్పుడు మనుజుడు చచ్చినవానివలె నేమియు నెరుంగజాలకచేష్టల దక్కియుండును. రెండుమూడుమదములకు మధ్యమావస్థ మిశ్రముగ నుండును కావున ఆయ్యది సంధి. ఈయవస్థయందు మనుజుడు అడ్డములేక తనకిచ్చవచ్చినట్లెల్ల వివిధ చేష్టలజేయును. ఈమదము రజస్తమోగుణములు మిశ్రములుగనున్నవారికి సంభవింతును.

◀ మద్యసేవనమున గలుగుగుణదోషములు. ౧౦ ▶

అయుక్తియుక్తమన్నం హి వ్యాధయే మరణాయ వా. ౧౦
 మద్యం త్రివర్ణధీధైర్యలజ్జాదేరపి నాశనమ్,

అన్నము శరీరమునకు మిక్కిలి పుష్టిని ప్రధానముగ గలిగించును అయ్యది ప్రమాణము సాత్త్వియము మున్నగువిషయముల గమనింపక వ్యత్యస్తముగ నుపయోగించినయెడ వ్యాధులగలిగించును. ఒకసమయమున మరణమునుగూడ గలిగించును. ఆరీతిగ నేమద్యమును దేశకాలసాత్త్వాదుల ననుసరించి యుక్తియుక్తముగాక విరుద్ధముగ నేవించినయెడ ధర్మార్థకామరూపములైన త్రివర్ణములకును బుద్ధికిని ధైర్యమునకు లజ్జకును హానికరముగ నుండును. తుదకు మనుజులకు అనేకములైనకష్టముల గలిగింప సిద్ధముగ నుండును. అయ్యది యుక్తియుక్తము దేశకాలసాత్త్వాద్యనుసారముగ నేవించిననాడు త్రివర్ణాదులకు సాధముగనుండును.

◀ మద్యపానమున కర్మ లు. ౧౧ ▶

నాతిమాద్యన్తి బలినః కృతాహారా మశనాః. ౧౧
 స్నిగ్ధాస్పత్వవయోయుక్తాః మద్యనిత్యాస్తదన్వయాః,
 మేదఃకఫాధికా మన్దవాతపిత్తా దృఢాగ్నయః. ౧౨

మిక్కిలి బలముకలిగినవారును, ఆహారముజేసినవారును, మిక్కిలి అధికముగ భుజించువారును, స్నిగ్ధమైన శరీరముకలవారును, సత్వగుణముకలవారును, యుక్తమైన (బాల్యము వృద్ధత్వము గాక యౌవనము) వయస్సుకలవారును, మద్యమును నిరంతరము నుపయోగించువారును మద్యము నుపయోగించుకులమునబుట్టినవారును, మేదస్సు అధికముగ వృద్ధినింది(బలిసి)నవారును, కఫ మధికముగ నున్నవారును, మందములైన వాత పిత్తముకలవారును, బలిష్ఠమైనజాతరాగ్ని కలవారును నగుమనుజులు మద్యమును పానము

జేసినచో నధికముగ మదమును బొందరు. కావున వైజ్ఞెప్పినవారిచే యుక్తియుక్తముగ దగిన ప్రమాణము ననుసరించి మద్యము పానము జేయదగునని భావము.

పానానర్హులు. ౧౭

విపర్యయేఽతిమాద్యన్తి విస్రభ్యాః కుపితాశ్చయే,
మద్యేన చాప్లరూక్షేణ సాజ్జీర్ణే బహునాతి చ. ౧౩

వైజ్ఞెప్పినవారికి విరుద్ధములగు ధర్మముకలవారు మద్యమును ద్రాచినచో మితిమీరి మదించెదరు. మరియు మద్యమునందు మిక్కిలి మక్కువగలిగి యిచ్చవచ్చినట్లు పానము జేయువారును, మిక్కిలి శోషముకలిగినవారును అధికముగ మదించెదరు. కావున వైజ్ఞెప్పినవారు మద్యపానమున కర్హులుకారు. మరియు మిక్కిలి పులుపుకలిగినమద్యంబును, స్నిగ్ధగుణము ఇంచుకేనియు లేక మిక్కిలి రూక్షమైనమద్యంబును, అధికముగ మదమునిచ్చుచు, మరియు మద్యమును పానముజేసి అది జీర్ణముగాకమునుపు మరల పానముజేసినను, పరిమాణమున కధికముగ ద్రావినను మద మధికమగును.

విపర్యయే అనుచోః విరుద్ధధర్మముల నిట్టూహించునది:—బలహీనులు ఆహారము జేయక షరగడుపుననుండువారు, మిక్కిలి న్వల్పముగ భుజించువారు, రూక్షశరీరము కలవారు, సత్యగుణములేనివారు, యుక్తవయస్సు (యౌవనము) గాక బాల్యవృద్ధత్యమున నుండువారు, మద్యపానము అలవాటున లేనివారు పానము జేయనలవాటులేనివంశమున బుట్టినవారు, మేదస్సు కఫము కృశించినవారుచు, వాతపిత్తములు ప్రబలముగ నుండువారు, జఠరాగ్ని మందగించినవారు వీరందరుచు మద్యపానమున కర్హులుకారని భావము.

మదాత్యయము దానిభేదములు. ౧౮

వాతాత్పిత్తాత్కఫాత్సరైశ్చత్వారస్సుర్వదాత్యయాః,
సర్వేఽపి సరైర్జాయన్తే వ్యవదేశస్తు భూయసా. ౧౪

మదాత్యయమున మద్యమును పానము చేయుటవలన మదముకల్గనని మున్ను జేప్పవడెనుకదా; అట్టి మదవిశేషముగ గల్గనుపద్రవములు మదాత్యయకల్గముచే చెప్పబడును. అట్టిమదాత్యయము వాత-పిత్త - కఫములచే వేరువేరుగను, మూడిటిచేతను కల్గటంజేసి నాల్గవిధములగును. ఈమదాత్యయములన్నియు త్రిదోషములచే గల్గును. ఆయినను నాత్రిదోషములలో నేది ప్రబలముగ నుండునో అట్టిదోషమునుబట్టి వాటి కాదిభేదములచే వ్యవహరింపబడును.

మదాత్యయసామాన్యలక్షణములు. ౧౯

సామాన్యం లక్షణం తేషాం ప్రమోహో హృదయవ్యథా,
విడ్భేదః ప్రతతం తృష్ణా సామ్యాగ్నీయో జ్వరోఽరుచిః. ౧౫

శిరఃపార్శ్వాస్థిహృత్కమ్పః మర్మభేదత్రిక గ్రహః,
 ఉరోవిబన్ధ స్తిమిరం కాసః శ్వాసః ప్రజాగరః,
 స్వేదోఽతిమాత్రం విష్టచ్ఛ్మః శ్వయంభుశ్చిత్తవిభ్రమః,
 ప్రలాపశ్చర్దిరుత్లేశో భ్రమో దుస్వప్న దర్శనమ్.

౧౬
౧౭

మదాత్మయసామాన్యముగ నీ క్రిందజెప్పబడినలక్షణములు కలుగును:—అధిక మైనమోహము, రొమ్మనొప్పి, మలము ఉండలుగ వెడలుట, తీవ్రమైనదప్పి, సౌమ్యం బును ఆగ్నేయంబును నగుజ్వరము, ఆరోచకము, శిరస్సునందును పార్శ్వములయందును ఆస్థులయందును హృదయమునందును కంపము, మర్మస్థలములనొప్పి, నడుముపట్టినట్లు నొప్పి, రొమ్మపట్టినట్లు బాధ, చీకటినున్నట్లు మెకము గ్రమ్ముట, శ్వాసకానములు, నిదుర బట్టకుండుట అధికముగ చెమటబట్టుట, మలబద్ధము, వాళు, చిత్తభ్రమము, అసంబద్ధ ముగమాటలాడుట, వాంతి యధికముగనగుట, ఓకరింతలు, చక్రము వైచున్నవానివలె నొడలుతిరుగుట, దుష్టములగు కలలకలుగుట ఇవియన్నియు మదాత్మయమున సామాన్యముగ కలుగలక్షణములు.

❀ వాతికమదాత్మయలక్షణములు. ❀

విశేషాజ్జగరశ్వాసకమ్పమూర్ధరుజోఽనిలాత్,
 స్వప్నే భ్రమత్యత్పతతి ప్రేతైశ్చ సహ భాషతే.

౧౮

వాతమున జనించినమదాత్మయమున నిదుర బొత్తుకబట్టదు. శ్వాస మధికమగును. శరీరము వడకును. తలనొప్పి పుట్టును. స్వప్నమున భ్రాంతినొందును. ప్రేతగురును ప్రేత ములగని మాటలాడును. ఈలక్షణములు మాదాత్మయమున వాతాధిక్యమున గలుగును.

❀ వైత్తికమదాత్మయలక్షణము. ❀

పిత్తాద్దాహజ్వరస్వేద మోహాతీసారత్పద్భ్రమాః,
 దేహో హరితహారిద్రః రక్తనేత్రకపోలతా.

౧౯

మదాత్మయమున పిత్తంబధిక మైనచో మంటబుట్టును. జ్వరము వ్యాపించును. చెమట యధికమగును. మూర్ఛ గ్రమ్మును. అతిసారవిరేచనములు గలుగును. డప్పి యధిక మగును. బిడలు విశేషముగ దిరుగును. దేహము ఆకుపచ్చనిరంగైనను పసుపురంగైనను కలిగియుండును. కన్నులును గండభాగంబులును ఎఱ్ఱనుగును.

❀ కఫజమదాత్మయలక్షణము. ❀

శ్లేష్మణశ్చర్దిహృల్లాసని ద్రోదర్ధాఽజ్గౌరవమ్,
 సర్వజే సర్వలిజ్జత్వం

మదాత్మయమున కఫ మధికముగ నున్నపుడు వాంతి యధికముగ నగును. ఓక

రింతలు కలుగును. నిద్ర యధికముగవచ్చును. ఉదర్దమునువ్యాధివిశేషము గలుగును. ఒడలు బరువుగనుండును. వాతాదులు మూడును సమానుములంగ నుండునపుడు వాతదులకు వైని ప్రత్యేకముగ జెప్పినలక్షణములన్నియు సంభవించును.

అయ్య క్తమద్యనేవచే గలుగురోగములు. ౧౯

ముక్త్యా మద్యం పిబేత్తు యః. ౨౦

సహసానుచితం వాన్యత్తస్య ధ్వంసకవిక్షయా,
భవేతాం మాకుతాత్కష్టై దుర్బలస్య విశేషతః. ౨౧

మనుజుడు తా నలవాటుగ నేమిం దుచున్న యుక్తమైనమద్యమును చాలాకాలము వరకును విడచియుండి మరల నామద్యమునే మితిమీరి నేరించినను, లేక తనకలవాటు లేని అనుచితమైన మద్యమును క్రొత్తగ మితిమీరి తటాలున నేరించినను వానికి వాఙ్ ప్రశోపమువలన ధ్వంసకము, విక్షయము ననురౌదురోగములు కలుగును. ఈ రెండున కృచ్ఛ)సాధ్యములు కావున మిక్కిలి కష్టమును గలిగించును

ధ్వంసక-విక్షయలక్షణములు. ౨౨

ధ్వంసకే క్షేప్తన్తిష్ఠీవః కణ్ఠశోషోఽతినిద్ర తా,
శబ్దాఽసహత్వం తస్మా చ విక్షయేఽజ్జశిరోఽతిరుక్ . ౨౩
హృత్కణ్ఠారోగః సమ్మోహః కాసస్తప్తావమిర్బర్షకః,

వైజెప్పినధ్వంసమును వ్యాధియందు కఫమును నోట నుమియును గొంతెండును నిద్ర అధికముగవచ్చును వివిధమైనశబ్దమును వినుట కిచ్ఛయుండదు తునికిపాటుకల్గును. విక్షయమునువ్యాధియందు శరీరమునందలి అవయవంబులును తలయును నధికముగ నొప్పిచే బాధకల్గును. హృదయమునకు కంఠమునకును సంబంధించినరోగములు కల్గును. మూర్ఛ గ్రమ్ముు కాసము వచ్చును. డబ్బి యధికమగును బాంతియగును. తీవ్రముగ జ్వరము వ్యాపించును.

మద్య పాననివృత్తిచే గల్గునారోగ్యము. ౨౪

నివృత్తో యస్తు మద్యేభ్యో జితాత్తా బుద్ధిపూర్వకమ్. ౨౫
వికారై స్సప్తశ్చ తే జాతు న స శారీరమానసైః,

మద్యమువలన శారీరమానసవ్యాధులు కల్గునని యెఱింగి విరక్తకల్గి యింద్రియముల జయించి బుద్ధిపూర్వకముగ మద్యమును త్రాగక విరమించివాడు శరీరమునకు సంబంధించినరోగములచేతను, మనస్సుకు సంభంధించిన చిత్త భ్రమము మున్నగునాడులచేతను ఒకప్పుడు బాధింపబడదు.

(మద్యపానమునగల్గ దోషముల నన్నిటిని తాను స్పష్టముగ దెలిసి మద్యమును కాక విప్లవలె హేయముగజూచి చక్షురాదీన్ద్రియముల నావంకబోసీయక చిత్తమును తనవశమున నుంచుకొనినవాడు శారీరమానస క్రాధులచే నొకప్పుడు స్పృశింపబడడు. అటు గాక యింద్రియముల జయింపక మనసునం దభిభాషపూర్తిగ మమకక తటాలున నిర్బంధముగ విడిచినచో సహసాత్యాగరూపమున నొకసమయమున రోగములు సంభవింప వచ్చును.)

◀ మద-మూర్ఖా-సన్యాసనిదానము. ▶

రజోమోహఃపిశాహారపరస్య స్యుస్త్రయో గదాః. ౨౪
 రసాస్పృక్ష్వేతనావాహిస్తో తోరోధసముద్భవాః,
 మదమూర్ఖాయసన్యాసాః యథోత్తరబలోత్తరాః. ౨౫

రజోగుణము ప్రధానముగగల్గినమనుజునకు అపఖ్యాహారవిహారములచేవాతాది దోషములు ప్రకాశమునొంది రసధాతువునువహించుస్తోతోమార్గము నడ్డగించి మదమును (తిక్కను) కల్పించును. మోహము ప్రధానముగ గలమనుజునకు వాతాది ప్రకాశమున రక్తమును వహించుస్తోతస్సుల నడ్డగించి మూర్ఖులు కల్పించును. ఎల్లప్పుడును అపఖ్యాము లగు నాహారవిహారముల జేయుచునుజునకు జ్ఞానవహములగునాడుల నడ్డగించి సన్యాసమును గల్పించును. ఈ మూడవ్యాధులను ఒకటికన్న నొకటి మిక్కిలి బలిష్ఠము లైయుండును. (మదమునకన్న మూర్ఖయగు, దానికన్న సన్యాసంబును అధికబలముగ నుండునని భావము)

◀ మదభేదములు. ▶

మదోఽత్ర దోషైస్సర్వైశ్చ రక్తమద్యవిషైరపి,

వైకేసీనమూడురోగములలో మదము వాతపిత్తకఫములచే వేరువేరుగను, అన్నింటినన్ని పాతముచేతను, రక్తముచేతను, మద్యముచేతను, విషముచేతను, గల్గును; కావున నేషువిధములగును.

◀ హితజమదలక్షణము. ▶

సక్తానల్పదుతాభాషః చలః స్థిలతచ్ఛిలః. ౨౬
 రూక్షశ్యావారుణతనుః మదే వాతోద్భవే భవేత్,

వాతమునకల్గినమదమున ముచుజుడు సత్తితోగూడి అతిశీఘ్రోచ్ఛారణముతో మితిలేక మాటలాడును. చంచలముగనుండును. విషములచేయవలెనన్నను చేష్టలన్నియు కష్ఠిపోవును. శరీరము స్నిగ్ధముగాక రూక్షమై ఆరుణవర్ణము కల్గియుండును.

❁ సిక్త-కఫజరుదలక్షణములు. ❁

పిత్తేఽక్రోధనో రక్తపీతాభః కలహప్రియః. ౨౭

స్వల్పానైసంబధవాక్పాణ్ణిః కఫాద్ధ్యానపరోఽలసః,

సిక్తమున గల్గినమదమున మిక్కిలి కోపాద్దిపితుడై రక్తవర్ణంబును పీతవర్ణంబునైన దేహము కల్గియుండును కలహమాడుటకు చాలప్రీతిగల్గియుండును. కఫజమదమున సంబంధములేనిమాటల స్వల్పముగ మాటలాడును. పాండువర్ణము కల్గియుండును. మిక్కిలి చింతతో దేనినో యోచించునట్లుండును చతురయందు మందుడై యుండును.

❁ సన్నిపాత-రక్త-మద్యజమదలక్షణములు. ❁

సర్వాత్థా సన్నిపాతేన రక్తాత్ ప్రస్తాజ్గదృష్టితా. ౨౮

పిత్తలిజ్జం చ మద్యేన వికృతేహాస్వరాజ్గతా,

సన్నిపాతమున గల్గినమదమున వాతాదులకు ప్రత్యేకముగ కెప్పినలక్షణము లన్నియు గల్గియుండును రక్తముచే గల్గినమదమున ఆవయవములన్నియు దృష్టియు శిథిలములగ నుండును. ఇదిగాక పిత్తలక్షణములు క్రోధాదులును కల్గును. మద్యమునగల్గిన మదమున చేష్టలును శంతస్వరంబును ఆవయవములును వికృతములుగ నుండును.

❁ విషజమదలక్షణము. ❁

విషే కల్పోఽతేనిద్రా చ సర్వేభ్యోఽభ్యధికస్తు సః. ౨౯

లక్షయేల్లక్షణోత్క్లరాత్ వాతాదీక శోణితాదిషు,

విషమువలన (విషవస్తువుల నేపించుటవలన) గల్గినమదమున కంప సధికముగ కల్గును. నిద్ర మిక్కుటముగ లభింపును. మఱియు రక్తజవిషజమదములగుండు వాతపిత్త కఫలక్షణములబుట్టి ఆయాదోషసంబంధము నెరుంగునది (విదోషలక్షణము లధికముగ నుండునో ఆదోషసంబంధమును గల్పించనగునని భావము).

❁ వాతజమూర్ఖాలక్షణము. ❁

అరుణం కృష్ణనీలం వా ఖం షశ్యన్ప్రవిశేత్తమః. ౩౦

శీఘ్రం చ ప్రతిబుధ్యేత హృత్ప్రీడావేఘుర్భ్రమః,

కార్శ్యం శ్యావారుణా చ్ఛానూ చూర్ఖయే మూరుతాత్తకే.

వాత ప్రకోపమున గల్గినమూర్ఖయందు మనుజుడు ఆకసమును అరుణవర్ణమునైనను, నల్లగనైనను, నీలవర్ణముగనైననుజూచుచు చీకటిలోనున్నట్లు ఏమియు నెరుంగక స్మృతిదప్పను. అట్టిమూర్ఖుండి మరల శీఘ్రముగనే తెలివినొందును. ఈమూర్ఖయందు టొమ్మునొప్పి, వణకు, భ్రమమును కల్గును. శరీరము కృశించును. శరీరకాంతి క్షయవర్ణంబును అరుణవర్ణంబునై యుండును.

◀◀ పితృజమూర్ఖాలక్షణము. ◀◀

పితృన రక్తం పీతం వా నభః పశ్యన్ విశేత్తమః,
విబుధ్యతే చ సస్వేదః దాహాత్మత్ తాపపీడితః.
భిన్నవిణ్ణాత్రపీతాభః రక్తపీతాకులేక్షణః,

3౨

పితృమున గల్గినమూర్ఖయందు ఆకనమును రక్తవర్ణముగనైనను పీతవర్ణముగనైనను చూచుచు స్మృతితప్పను. మరల మూర్ఖుడేరునపుడు చెమట విశేషముగబట్టును. శరీరము మంటబుట్టును. డస్పి యధికమగును. తాపము కల్గును. మలమూత్రములు వెడలును. శరీరము పచ్చనై యుండును. రక్తవర్ణంబును పీతవర్ణంబునై కన్నులు కలకబారి యుండును.

◀◀ కఫజమూర్ఖాలక్షణము. ◀◀

కఫేన మేఘసంకాశం పశ్యన్నా కాశమావిశేత్.
తమశ్చిరాచ్చ బుధ్యేత సహృల్లాసః ప్రసేకవాన్,
గురుభిస్తిమితై ర్జ్ఞైః ఆర్ద్రచర్షావనద్ధవత్.

33

3౪

కఫమునగల్గినమూర్ఖయందు ఆకాశమును మేఘములచే నావరింపబడినవిధముగ జూచుచు మూర్ఖునిండును. చిరకాలమునకు మరల తెలివినిండును. ఓకరింతలతో నోట జొల్లుకార్చుచు మూర్ఖునిండును. ఒడలిపై తడిసిన చర్మముచే గప్పబడినవిధముగ నిశ్చలములై బరువైనయంగములతో గూడియుండును.

◀◀ సాన్నిపాతికమూర్ఖాలక్షణము. ◀◀

సర్వాకృతిస్త్రిభిర్దోషైః అపస్తారఞ్చివాఽరః,
పాతయత్యాశు నిశ్చేష్టం వినాబీభత్సచేష్టితైః

3౫

మూడుదోషములను ప్రకొపించి యామూడిటిలక్షణములును కల్గి సంభవించు మూర్ఖు సన్నిపాతమున గల్గినది. నింద్యములగు చేష్టలమూత్రము లేక అపస్తారమునకు జెప్పిన తక్కినలక్షణములన్నియుకల్గి అతిశ్రమముగ స్మృతితప్పించి క్రిందపడద్రోయనది సాన్నిపాతిక మని యెఱుంగునది.

◀◀ మూర్ఖుడులకును సన్యాసమునకును గల్గుభేదము. ◀◀

ఏోషేషు మదమూర్ఖాయాః కృతవేగేషు దేహినామ్,
స్వయమేవోపశామ్యన్తి సన్యాసో నాషధైర్విना.

3౬

వైజ్ఞేసినమదములును మూర్ఖులును ప్రకొపించిన దోషములు వానివేగములను పూర్తిగజూపి శాంతినిొందినప్పుడు తమంతటనే వ్యాధులును (చికిత్సలేకున్నను) శమించును. సన్యాసమునువ్యాధిమాత్రము బోషధములచే దగినచిక్కిజేయక శమించుటలేదు,

ॐ సన్యాసలక్షణము. ॐ

వాద్దేహమనసాం చేష్టా మాక్షిప్యాతిబలామలాః,
 సన్న్యాసం సన్నివృత్తితాః ప్రాణాయతనసంశ్రయాః. 32
 కుర్వన్తి తేన పురుషః కాష్ఠభూతో మృతోఽమః,
 మ్రియేత శీఘ్రం శీఘ్రం చేత్ చికిత్సా న ప్రయుజ్యతే. 3౩

చాతపిత్తకఫములు మూడును ప్రకుపితములై మిక్కిలి బలమునొంది ఒక్కవని యందు పూనికతో పరస్పరపహకార్యలై కూడి వాక్కుకును దేహమునకును మనస్సుకును సంబంధించినచేష్టల (సంభాషణము మున్నగువసుల) నన్నిటిని పూర్తిగ నుడిగించి ప్రాణములకు ముఖ్యస్థానమైన హృదయమున జేరి సన్యాసమును మానసికరోగమును కల్పించును. మిక్కిలి ప్రారమగు నీవ్యాధిచే మానవుడు కొయ్యవలె స్తంభించి చచ్చినవాని వలె క్రిందపడి నుండును. ఈవ్యాధియందు అతిశీఘ్రముగ తగినచికిత్స చేయనినాడు మనుజుడు అతిశీఘ్రముగ మృతినొందును. (కావున తోడనే తగినచికిత్సను తప్పక చేయవలెననుట).

ॐ సన్యాసమున శీఘ్రచికిత్సావశ్యకత. ॐ

అగాధే గ్రాహబహుళే సలిలాఘ్న ఇవాతశే,
 సన్న్యాసే వినిమజ్జంతం నరమాశు నివర్తయేత్. 3౪

మిక్కిలి లాఠుకలిగి ప్రాణహరములగు మొసలి మున్నగు దుష్టజంతువులగుండా గొట్టులేకండుజలాధారమున పడుమనుజుని చేయుతనిచ్చి వెలికిదీయకున్నచో నతి శీఘ్రముగ జచ్చును. ఆరీతిగనే సన్యాసమును మహాంధకూపమునబడి తెరవుగానకుండు రోగికి తటాలన తగినచికిత్సజేయక కొంతసేపైన నుపేక్షించినచో నీటమునిగినవాని వలె శీఘ్రముగ సంయమనీనగరమార్గమును వెదకొనును; కావున త్వరగా చికిత్సజేయ నగును.

ॐ ఆయుక్తముగ మద్యమునేవించిన గల్గుదోషము. ॐ

మదమానరోషదోషప్రభృతిభిరరిభిర్విజైః పరిష్కృజ్ఞః,
 యుక్తాయుక్తం చ సమం యుక్తివియుక్తేన మద్యేన. ౪౦

మద్యపానమునకు జెప్పిననియమము నుల్లంఘించి యుక్తదూరముగ మద్యసేవ జేసినచో నిపాలాకమునకు పరలోకమునకు నుఖమును విఘ్నముజేయు నైసగికకత్తువులగుమదము, అభిమానము, కారణములేనిక్రోధము మున్నగుకత్తువులు తన్నాకమించి యుక్తమును అయుక్తమును వివేచింప శక్తిలేక చెంటిని సమముగ జూచుచు మనుజుడు బొత్తుగచెడును. కావున యుక్తియుక్తముగాక మద్యమును నేవింపందగదు.

◀ యుక్తియుక్తమద్యసేవగుణము. ▶

బలకాలదేశసాత్త్వప్రకృతిసహాయామయవయాంసి,
ప్రవిభజ్య తదనురూపం యది పిబతి తతః పిబత్యమృతమ్. ౪౧

మధ్యమోత్తమాదిబలభేదమును శీతోష్ణాదికాలభేదమును, జాంగలానూపదేశభేదమును, సాత్త్వమును, వాతాదిప్రకృతిభేదమును, సహాయసంపత్తిని, రోగస్వభావమును, బాల్యాదివయోభేదమును, వీనినన్నిటిని జక్కగ పరిశీలించి వానికనుగుణముగ మద్యమును త్రాగినచో నమృతమును ద్రావినవిధముగ నానందము నొందును. (కావున పైజెప్పిన వాని నన్నిటిని జక్కగ బరిశీలించి తత్తదనుగుణముగ మద్యమును సేవించునది.)

ఇత్యష్టాంగహృదయనిదానే షష్ఠోఽధ్యాయః।

సప్తమాధ్యాయము.

అపః వై జెష్వబడిన మదాత్మయనిదానాంతమున “అరిభిర్ని జైః పరిష్వక్ష్ణః” అని మదమానాములు శత్రువులబోలినవి యని చెప్పబడెను. అర్ష్యోరోగంబునుశత్రువునుబోలె ప్రాణముల హింసించునదియని “అరివల్ ప్రాణిన్ . . . . . తస్మాదుచ్యస్తే” అనువాక్యముచే క్రింద జెప్పబడుచున్నది. అట్టిసామ్యమునుబట్టి మదాత్మయనిదానానంతరము అర్ష్యోనిదానమును జెప్పట యుక్తము.

సూ. అథాఽర్శసాం నిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః.

మదాత్మయనిదానమును జెప్పినపిదప నర్ష్యోరోగనిదానమును వివరించెదనని భావము.

అర్ష్యోరోగసంప్రాప్తి-ఉన్నర్థత. ౧౯

అరివత్స్పృణిన్తో మాంసకీలకాః విశసన్తి యత్,

అర్శాంసి తస్మాదుచ్యస్తే గుదమార్దనిరోధతః.

వోషాస్త్యజ్ఞాంసమేదాంసి సస్థూష్య వివిధాకృతీక,

మాంసాంబుకరానపానాదా కుర్వన్త్యర్శాంసి తాన్ జగుః.

వాతాదిదోషములు ప్రకోపమునొంది త్వక్కును మాంసమును మేదస్సును దుష్టములుగజేసి పలుచెరంగలైనయాకారములు కలమాంసపు మొలకలను గుదము మేఘమునాసారంధ్రములు మున్నగుస్థలములయందు గల్గించును. అయ్యవి మాంసపుచీలలై గుఱసానమునజేరి యడగించి శత్రువులబోలె ప్రాణుల హింసించజూచును. కావున నయ్యిః అర్శస్సులని అన్నర్థముగ జెప్పబడును.

“అరివ, ప్రాణాన్, శ్రుణాని, ఇతి అర్శః” అనువ్యుత్పత్తిచేత శత్రువులబోలె ప్రాణముల హింసించునది యర్ష్యోరోగము. ‘శ్రూహింసాయాం’ అనుధాతువుచే సిరూమగును.

అర్ష్యోరోగజ్వైవిధ్యము. ౨౦

సహజన్తోత్తరోక్థానభేదాద్వైవిధాసమాసతః,

శుష్కస్రావివిభేదాచ్చ

వైశేష్ఠీనమాంసాంకురము మనుజులకు కొందరికి పుట్టువుతో కూడనే సంభవించును. కొందరకు పుట్టినవెనుక అపభ్రాషాహారాదులచే మధ్యకాలమున కల్గును. ఈభేదముచే సంగ్రహముగ నీవ్యాధి రెండువిధముల నుండును. మరియు కొన్నిద్రవము లేక యెండిపీలవలె నుండును. మరికొన్ని రక్తాదుల స్త్రవించుచుండును. ఈభేదముచేతను రెండువిధముల నుండును.

◀ గుదము, వళులు, వానిపరిమాణము. ▶

గుదస్థూలాస్త్ర సంశ్రయః.

3

అర్ధఃశ్చాఙ్గుశ్చ స్తస్తిం స్తిరస్రోఽధ్యర్థాఽఙ్గులాఃస్థితాః,
 వల్ల్యః ప్రవాహిణీ తాసాం అస్తర్షధ్యే విసర్జనీ.
 బాహ్యో సంవరణీ తస్యాః గుదోష్ఠో బహిర్ఙ్గులే,
 యవాధ్యర్థప్రమాణేన రోమాణ్యత్ర తతః పరమ్.

౫

మూలభారముచుండి యూర్ధ్వముగ వ్యాపించియుండుస్థూలాస్త్రము (పెద్ద ప్రేగు) నాశ్రయించి నాల్గున్నరయంగుళములపరిమితిగల్గిగుదము మరుజసామాన్యముగ నుండును. అట్టిగుదమున మూడువళులు (మడుపులు) ఉండును. ఆయ్యవి యొక్కటియు ఒకటిన్నరయంగుళ ప్రమాణము కల్గియుండును. అందు లోపలనుండువళి మలమును వెడలించు చుద్యమించునది కావున ప్రవాహిణీ యనబడును. మధ్యనుండు ఇంకొకవళి మలమును వెలికింద్రోయుశక్తి కల్గినది కావున విసర్జనీ యనబడును. మలము బ్రేటవెడలినపిదప గుదమును మూయుటంజేసి మూడవవళి సంవరణీ యనబడును. అట్టిసంవరణీ యనుబాహ్యవళికి వెలిప్రక్క నొకయంగుళముపరిమితిగలప్రదేశమున గుహోష్ఠము (గుదమున కంచు) ఉండును. ఆయ్యది ఒకటిన్నరయవ ప్రమాణము కల్గియుండును. దానికి వెలిప్రక్క రోమము లుండును.

◀ సహజార్యోరోగ కారణము. ▶

తత్ర హేతుస్సహోత్థానాం వలీబీజోపతప్తతా,
 అర్కసాం బీజతస్తిస్తు మాతాపిత్రపచారతః.
 దైవాచ్చ తాభ్యాం కోపో హి సన్నిపాతస్య తాన్యతః,
 అసాధ్యాన్యేవమాఖ్యాతాః సర్వే రోగాః కుశోద్భవాః.

౬

౭

వైశేష్ఠ్యబడినసహజము ఉత్తరకాలజము ననురెండువిధములైన యర్కస్సులలో సహజములగు నర్కార్యోగములకు వళులకుత్పత్తికారమైన శుక్రార్తవరూపమగుబీజమునకు సంబంధించినదోషము, అట్టియర్కార్యోగమును కల్గించువాతపిత్రకఫములు దుష్టములగుటకు తల్లిదండ్రులయవచారము కారణమగును. అట్టిబీజదోషమువలనను, పూర్వజన్మమునజేసిన

కర్తవ్యపాకవశమునను సహజార్కస్సులు కలుగును. వైజ్ఞేయిన కారణములరెండును సన్ని
 పాతప్రకాశమునకు కారణములగును. కావున అట్టిసన్నిపాతముననే సహజార్కస్సులు
 పుట్టును. కావున నయ్యది యసాధ్యము. మరియు సహజములగు నితరవ్యాధు తెప్పి
 యెనను అవియన్నియు నసాధ్యములే యగును.

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుదుంగునది:—

అంగప్రత్యంగాదివిభాగములలో గూడినశరీరము ఏర్పడుటకు తలదండ్రుల
 యొక్క శుక్రాస్తవములు ముఖ్యకారణము. తలదండ్రులమిథ్యాహారవిహారముల జేసినచో
 వాతపిత్తకఫములు మూడును ప్రకాశమునొంది యర్శోరోగమును గల్గింప సమర్థములై
 యుండును. అట్టిప్రదోషసంబంధమునంజేసి వారిశుక్రశోణితములు చెడును. అట్టిశుక్ర
 శోణితములచే గల్గినశరీరమునందలి వశిత్రయములఱి నర్శోరోగబీజము సంక్రమించి
 యుండుటంజేసి పుట్టుకతోగూడనే యర్శోరోగము సంభవించును. ఇదియే సహజ
 ర్శోరోగము. ఇవి వంశవరంపరగ వచ్చుటవలన మిక్కిలి రూఢమూలములై యుండును
 కావున నసాధ్యములు. ఏరోగములైనను కులక్రమముగ జనించునవియెల్ల నసాధ్యము
 లగును.

— సహజార్శోక్షణములు. —

సహజాని విశేషేణ రూక్షదుర్దర్శనాని చ,
 అస్తర్దుఖాని పాండుని దారుణోపద్రవాణి చ.

వైజ్ఞేయినసహజార్కస్సు విశేషముగ రూక్షంబులును, లానికీ ప్రవేశించిన ముఖ
 ములుగల్గినవియై చూడ శక్యములుకాక పాండువర్ణంబులై యుండును. మిక్కిలి
 క్రూరములైన యుపద్రవములు కల్గియుండును.

ఇచ్చట 'విశేషేణ' అని చెప్పటచేత వైజ్ఞేయినరూక్షాదిలక్షణములు సహజముల
 యందు విశేషముగ నుండుననియు, ఉత్తరకాలమున బుట్టినయర్కస్సులయందును
 సామాన్యముగ నుండుననియు తెలిసెడి.

— మధ్యకాలమునబుట్టిన యర్కస్సుభేదము. —

షోఢాన్యని పృథగ్దోష సంస్కర్తనిచయాస్త్రతః,

మధ్యకాలమున జనించుసర్కస్సులు వాతపిత్తకఫములచే మూడువిధములును,
 సంస్కర్తభేదముచేనొకవిధంబును, సన్నిపాతమున నొకవిధంబును, రక్తముచే నొకవిధంబునై
 జనించును.

ఇచ్చట సంస్కర్తమున జనించునవి దోషసంస్కర్తమున ననేకవిధములుగనున్న, అట్టి
 దోషములకు చెండింటికి జెప్పినలక్షణములే కలిసియుండును గాని ప్రత్యేకలక్షణములు

విశేషముగలేదు కావున సంసర్గభేదముల నన్నిటి నొకటిగ పరిగణనముచేసి, వాతికము, పైత్తికము, కఫజము, సంసర్గజము, సాన్నిపాతికము, రక్తజము నని యారువిధములుగ పరిగణనముచేయబడినది.

శుష్కార్థముల రెండిటివిభాగము. ౧౦

శుష్కాణివాతశ్లేష్మభ్యాం ఆర్ద్రాణి త్వస్రపిత్తతః. ౯

వాతము చేనైనను కఫము చేనైనను, వాతకఫములసంసర్గము చేనైననుకలిగినయర్కస్సు ద్రవములేక యొడియుండును. రక్తము చేనైనను, పిత్తము చేనైనను ఈరెండిసంసర్గము చేనైనను కలిగినయర్కస్సులు ఆర్ద్రములై యుండును.

అర్శోనిదానము-సంప్రాప్తి. ౧౦

దోషప్రక్షోపహేతుస్తు ప్రాగుక్తస్తేన సాదితే,
అగ్నౌ మలేతినిచితే పునశ్చాతివ్యవాయతః. ౧౦

యానసంక్షోభవిషమకఠిరోత్కటకాసనాత్,
వస్తినేత్రాశ్లాఘోష్టోర్వీతలచేలాదిఘట్టనాత్. ౧౧

భృశం శీతామ్బుసంస్పర్శాత్ ప్రతతాతిప్రవాహణాత్,
వాతమూత్రశకృద్వేగధారణాత్తదుదీరణాత్. ౧౨

జ్వరగుల్మతిసారామగ్రహణీశోఫపాణ్డుభిః,
కర్మనాద్యిషమాభ్యశ్చచేష్టాభ్యో యోషితాం పునః. ౧౩

ఆమగర్భప్రవతనాత్ గర్భవృద్ధిప్రసీడనాత్,
ఈద్యశ్చైశ్చాపరైర్వాయుః అపానః కుపితో మలమ్. ౧౪

పాయోర్వలీఘనస్థితే తాస్యభిష్యన్ద్రా)మూర్తిషు,
జాయస్తేఽర్కాంసి

సర్వరోగనిదానాధ్యాయమున వాతాదిదోషప్రక్షోపకారణములు చెప్పబడినవి. అట్టికారణములచేతను వాతాదిదోషములు ప్రక్షోపమునొందినపుడు జఠరాన్ని మందగించును. దానంజేసి భుజింపబడినయాహారము చక్కగ జీర్ణముకాదు. అందువలన మలము మిక్కుటముగ వృద్ధింపదు. అట్టియెడి సర్వనిదానోక్త కారణములచేతను. ఈక్రిందజెప్పబడు అతివ్యవాయాది కారణములచేతను మాంసాంకురముల బుట్టించుటకు యోగ్యమైన అపానవాతము ప్రక్షోపమునొంది పైజెప్పినరీతిగ వృద్ధి నొందినమలమును గుదస్థానమునందలి మూడువశులయందును జేర్చును. అట్టిమలరంబంధ మధికముగ నిలచి యుండుటంజేసి పళ్లలు తడియుచుండును. దానంజేసి మాంసాంకురములు నానాట వృద్ధి నొందును. ఇవియే ఆర్కస్సులనబడును, ఇవి యర్శోరోగసంప్రాప్తి.

అపానవాతప్రకోపకారణము తెన్నియన:—అధికముగ స్త్రీసంభోగముజేయుట గుణ్ణములు మున్నగువాహనములపై నెక్కి సవారిచేయుట, సంక్షోభము, విషమంబున కఠినంబును మిక్కిలియున్న కంబు నగుపీట మున్నగునాననములపై గూర్చుండుట, వస్త్రీయంత్రముయొక్క గొట్టము, రాళ్లు, మట్టిపెళ్లలు, భూమి బట్టలు మున్నగువానిచే గుదస్థానమునయొరుబిడికల్గుట, మిక్కిలి చల్లనైననీళ్ల స్పర్శముగుదస్థానమున విశేషముగ గలుగుట, అధికముగముక్కుట, వాయు మూత్రము పురీషము ఇవి వెడలఁచున్నపుడు వానిని వెడలఁచుక నిరోధించుట, అట్టి అపానవాత మలమూత్రములు వెడలక యున్నపుడు వానిని బలాత్కారముగ వెడలింప ప్రయత్నపడుట, జ్వరము గుల్మము అతిసారము అజీర్ణము గ్రహణి శోఫ పామరోగము అయినీవ్యాధులచే బాధపడి శరీరము కృశించియుండుట, సాహసముమున్నగు కృత్యములయందు అవయవములు విషమము లగునట్లు చేష్టలజేయుట, ఇవియన్నియు అపానవాతప్రకోపకారణములు, మరియు స్త్రీలకు గర్భము పూర్తిగాకమునువె గర్భపాతము కలిగినను, గర్భమువృద్ధి నొందునపుడు బాధకలిగినను, అపానవాతము ప్రకోపించును.

(ఈ కారణములచేతను సర్వరోగనిదానమున జెప్పిన కారణములచేతను మాంసపు మొలకలబుట్టించు సమర్థమైనయ పానవాతము ప్రకోపించి వైజ్ఞేప్పినరీతిగ నరోగ్యోగమును కలిగించునని ముందు వాక్యముతో నన్నయించునది.)

అర్కస్సులపూర్వరూపము. ౧౦౦

తత్పూర్వ లక్షణం మన్దవహ్నితా. ౧౧

విష్టమ్భస్సక్తి సదనం పిండికో ద్వేష్టనం భ్రమః,
 సాదోఽక్లే నేత్రయోశ్శోభః శకృద్భేదోఽథ వా గ్రహః. ౧౬
 మారుతః ప్రచురో మూఢః ప్రాయో నాభేఠశ్శరణ,
 సరుక్ సపరికర్తశ్చ కృచ్ఛాన్నిర్గచ్ఛతి స్వనః. ౧౭
 ఆన్తకూజనమాటోఽః ఊమతోద్ధారభూరితా,
 ప్రభూతం మూత్రమల్పావిత్ శ్రద్ధావై ధూమకోఽమ్లకః. ౧౮
 శిరఃపుష్టోరసాం శూలం ఆలస్యం భిన్నవర్ణతా,
 తథేంద్రియాణాం దౌర్బల్యం క్రోధో దుఃఖోపచారతా. ౧౯
 ఆశంకా గ్రహణీవోషపాణ్ణుగుల్తోదచేషుచ,

అర్కలుకల్గుటకుమున్ను జతరాగ్ని మందగించును. మలము బంధించును. తొడలయందును పిక్కలయందును మెలిబెట్టినట్లు నొప్పికల్గును. ఒడలు తిరుగును. శరీరము స్నాచ్ఛును. కనురెప్పలు వాచును. మలము ఉండలై వెడలును. లేక బద్ధగించును

అపానవాతము మిక్కిలి వృద్ధినొంది తనకృత్యమును (మలప్రవృత్తిని) జేయజాలక తరుచుగ బొడ్డుకుక్రింద (పొత్తికడుపున) సంచరించుచు నొప్పిని కల్గించుచు గుదమును కత్తిరించువిధముగ బాధగల్గించుచు శబ్దముతోగూడి మిక్కిలి కష్టముగ బైటవెడలును. ప్రేవులు కూయును. కడపులో గడబిడగ కలియపెట్టినట్లుండును. శరీరము కృశించును. శ్రేనువులు అధికముగ వెడలును. మూత్ర మధికమును మలము స్వల్పముగ అగును. నోట పొగవెడలునట్లుండును. పులిశ్రేనువులు వచ్చును. తలయందును వీపునందును రొమ్మనందును శూలమునబొడిచినట్లు పోటుపుట్టును. పసులయందు త్సాహములేకుండును. శరీరవర్ణము మారును. చక్షురాదీన్ద్రియములు దానిదానికృత్యములయందు పాటవములేకుండును. క్రోధము కారణములేకయేకల్గును. ఉపచారములజేసికొనుటకు కష్టముగ నుండును. గ్రహణీరోగము పాండురోగము గుల్మము ఉదరరోగమును కల్గినట్లు సందేహింప వానిలక్షణము సూక్ష్మముగ గానబడును. వైశిష్టినివయన్నియు నర్యస్సులు కల్గుటకు మున్ను కలుగుపూర్వరూపములు.

వీతానేవ వివర్ధంతే జాతేషు హతనామసు. ౨౦

అర్యస్సులు పూర్తిగ జనించినపిదప వైశిష్టినగ్రహణీరోగము మున్నగువ్యాధులు మూడును అర్యస్సులకంటె నధికములై మిక్కిలి వృద్ధినొందును.

అరోగోగసామాన్యలక్షణములు. ౨౧

నివర్తమానోఽపానోహి తైరథోమార్గరోధతః,
క్షోభయన్ననిలానన్యైక సర్వేన్ద్రియశరీరగాఢ. ౨౦

తథా మూత్రశక్యత్పితృకఫాఢ ధాతుంశ్చ సాశయః,
మృద్వాత్యగ్నిం తతస్సరోవో భవతి ప్రాయశోఽర్కసః ౨౧

కృశో భృశం హతోత్సాహః దీనః ఊమోఽతినిష్ప్రభః,
అసారో విగతచ్ఛాయః జన్తుజుష్ట ఇవ ద్రుమః. ౨౩

కృతైన్నరుపద్రవైర్గ్రస్తో యథోక్తై ర్కర్మపీడనైః,
తథాకాసపిపాసాస్యవై రస్యశ్వాసవీననైః. ౨౪

క్లమాజ్లభజ్లవమధు క్షవభుశ్వయభుజ్వరైః,
క్తై బ్యబాధిర్యతై మిర్యశర్కరాశ్చ రిషీడితః. ౨౫

ఊమభిన్నస్వరో ధ్యాయక ముహుష్టీవన్నరోచకీ,
సర్వప గ్వాస్థిస్థాన్నాభిపాయుపంక్షణశూలవాక. ౨౬

గుదేన ప్రవతా పిచ్ఛాం పులాశోదకసన్నిభామ్,

విబద్ధము క్తం శుష్కార్ద్రం పక్వామం చాస్తరాస్తరా. ౨౭
పాణ్డ్రువీతం హరిద్రక్తం పిచ్చిలం చోపవేశ్యతే,

తైజస్వినిరీతిగ బుట్టినయర్కపులు గుదవ్వారము నడ్డగించుటంజేసి యపాన వాతము వెడల తెరువుగానక వెనుకకు మరలి చక్షురాదిసకలేన్ద్రీయములయందును శరీరమునందును వ్యాపించియుండు తక్కినప్రాణ, వ్యాన, ఉదాన సమానవాతములను, మలమూత్రపిత్తకఫములను, రసరక్తాదిధాతువులను, ఆమపక్వాద్యాశయములను, పీని నన్నింటిని అల్లకల్లాలముగ కలతనొందించి జతరాగ్నిని బొత్తుగ మందగింపజేయును. దానంజేసి యాయస్కొరోగపీడితుడు మిక్కిలి కృశతనొందును. ఉత్సాహము. కొంచె మైన లేకుండును. దీనుడై నానాట ఊణించి పురుగులచే నాక్రమింపబడిన గొప్ప వృక్షము సారముచెడి ఛాయారహితమగుభంగి శరీరమున కొంచెమైన సత్తువలేక కాంతి హీనుడై వైశేష్యబడిన గ్రహణీరోగముమున్నగుమర్త భేదకములగు నాయాయువద్రవ ములచేత నాక్రమింపబడును.మరియుఁ కాసము,దప్పి,నోటిలో నరోచకము, శ్వాసము, పడిసెము, బడలిక, అంగభంగము, వాంతి, తుమ్ములు, వాఘు, జ్వరము, నపుంసకత్వము, చెవుడు, తిమిరమగునేత్రరోగము, శర్కరాళ్లరి ఇవిమున్నగు అనేకోవద్రములచేగూడ మిక్కిలి బాధనొంది శుష్కించి భిన్నమైన కంఠస్వరముకలవాడై మిక్కిట మైవ చింతచే మనసు నిల్కడలేక అరోచకమునంజేసి మాటిమాటికి నుమియుచు, అన్నికీళ్లయందును ఆసులయందును నాభిసానమునను గుదస్థానమునను గెజ్జలయందును ఓరువరానికూల నొప్పిచే బాధింపబడును. గుదమార్గమునుండి పిచ్చిలమై ఆన్నమునుండి వార్చినగంజిసీళ్ల వంటి ద్రవము వెడలి స్త్రవించును. ఒకప్పుడు శుష్కంబును, ఒకప్పుడు ఆర్ద్రంబును, ఒకప్పుడు పక్వంబును, ఒకప్పుడు ఆమంబును పాండుసీతహరితరక్తవర్ణములలో నొకరంగు కల్తినదియు పిచ్చిలంబు నైనవలమును ఒకప్పుడు నిబద్ధముగను, ఒకప్పుడు సరళముగను వెడలించును.

❖❖ వాతికార్యోలక్షణము. ❖❖

- గుదాబ్జురా బహ్వనిలాశ్కుష్కశ్చిమిచిమాన్వితాః. ౨౮
- న్లూనాశ్శ్వావారుణాస్త్యబ్ధాః విషమాః పరుషాఃఖరాః, మిథో విసదృశా వక్త్రాః తీక్ష్ణా విస్ఫుటితాననాః. ౨౯
- బిమ్బికరగ్ధుఖర్జూర కార్వాసీఫలసన్నిభాః, కేచిత్కదమృచుష్పాభాః కేచిత్పిద్ధార్థకోపమాః 30
- శిరఃపార్వాంసకట్యూరుపంక్షణాభ్యధికవ్యథాః, క్షవభూద్ధారవిప్రమృహృద్ద్రోహారోచకప్రదాః. 3౧

కాసశ్వాసాగ్నివైషమ్యకర్ణనాదభ్రమాపహః,
 త్రైరాత్తో గ్రథితం స్తోకం సశబ్దం సప్రవాహికమ్. 3 ౨
 రుక్ష్ణేసవిచ్చానుగతం విబద్ధముపవేశ్యతే,
 కృష్ణత్వృజ్జుఖవిణ్ణాత్రనేత్రవక్త్రశ్చ జాయతే. 3 3
 గుల్మస్థీహోద రాఽష్ఠీలా సంభవస్తత ఏవ చ,

వాతమున గలిగినయర్శోరోగమున గుదాంకురములు ద్రవములేక యెండి చిమ
 చిమయను దురదకలిగి వాడి శ్యామవర్ణంబైనను ఆరుణవర్ణంబైనను కలిగియుండును.
 మరియు నవి యొండొంటగలియక స్తంభించి ఒకవిధములేక అడ్డముగ గొన్నియు నిడువ
 గొన్నియులై పలవిధములుగ వ్యాపించి టేకాకువలె కరకరముచు కళిగములై యొకటి
 వలె నింకొకటి యుండక భిన్నరూపములై ధనుస్సుచుబోలె వక్రములై దర్భవలె కొసలు
 వాడి కలిగి చిట్టియుండును. అందు కొన్నిదొండవండువంటి యాకృతి కలిగియుండును.
 మరికొన్ని రేగుపండ్లవలె గుండ్రములుగనుండును. కొన్ని ఖర్జూరపువండ్లవలె నిమిశుగ
 నుండును. కొన్ని ప్రత్తికాయలబోలియుండును. కొన్ని కడపపువ్వులవలె నెఱ్ఱనిరంగుకలి
 గియు, కొన్ని యావాలవలె సన్ననియాకారము కలిగియుండును, అట్టియర్కస్ఫులచేత
 తలయండును ఇరువక్రకృలయండును, మూపులయండును, నడుమునండును, తొడల
 యండును, గెజ్జలయండును, తక్కినయవయవములయండును, మిక్కిలి తీవ్రమైన బాధ
 కలిగియుండును. తుమ్ములును త్రేపులును అధికతీవ్రముగ వెడలను. నులము బద్ధగించును.
 రొమ్మునపట్టినట్లు నొప్పికలుగును. మరియు అరోచకము, కాసశ్వాసములు, కలుగును.
 జఠరాగ్ని యొకప్పుడు తీవ్రంబును ఒకప్పుడు మందంబునై విషమస్థితి నుండును. కర్ణ
 ములయందు నాదము పుట్టును. ఒడలు తిరుగునట్లుండును. అట్టిబాధలచే బీడితుడగు
 రోగికి గుడగుడయనశబ్దముతోగూడి కఠినంబై బంకతోగూడినమలముమిక్కిలి బాధతో
 కొంచెముకొంచెముగ వెడలను. ఆయ్యది మిక్కిలి బలాత్కారముగ ముక్కినపుడు
 నురుగుతోగూడి వెడలను. మరియు నారోగికి చర్తంబును గోళ్లును మలంబును
 మూత్రంబును కన్నులును ముఖంబును నల్లగనుండును. ఈకూరవ్యాధిచేత గుల్మంబును,
 స్థీహావృద్ధియు, ఊదరంబును, ఆస్థీలయనువాతరోగంబును సంభవించును.

— ౨౦ వైత్తికార్యోలక్షణము. ౨౦ —

పిత్తోత్తరా నీలముఖాః రక్తపీతాఽనితప్రభాః. 3 ౪
 తన్వస్ప్రసావిణోవిస్తాః తనవో మృదవశ్శ్లఘాః,
 శుకజిహ్వాయకృత్థండజలౌ కావక్త్రసన్నిభాః 3 ౫
 దాహాపాకజ్వరస్వేదతృణ్ణూర్చూరచిమోహదాః,

సోష్ఠాణో ద్రవసీలోష్ణపీతరక్తామవర్చసః.

3౬

యవమధ్యాహారీప్రహారి ద్రత్యేష్ణుఖాదయః,

పీత్ర మధికముగనుండి కలిగినయర్కస్సులు నల్లనియగ్రములుకలిగి రక్తవర్ణంబులును, పీతవర్ణంబులును నల్లనికాంతియు గలిగియుండును. వానినుండి కొంచెముకొంచెముగ రక్తము స్రవించును. దుర్గంధముకలిగి మిక్కిలి నన్నవియై మెత్తనై సడలియుండును. ఆయ్యవి చిలుకనాలుకును యకృత్తును జలగనోటిని బోలినయాకారము కలిగియుండును. అట్టి గుదాంకురములు తీవ్రమైనమంటలోగూడి పుండగును. ఈవ్యాధి యందు జ్వరమునచ్చును. చెమట విశేషముగ బట్టును. దస్పి యధికముగును. మూర్ఛ కలుగును. ఆరోచకంబును మతిశ్రమంబును కలుగును, వేడికలిగి ద్రవంబునుసీలవర్ణంబును ఉష్ణంబును పీతరక్తవర్ణంబును నైన యామమలము వెడలును. అట్టి గుదాంకురములు యవలబోలిన మధ్యభాగము కలిగియుండును, చర్మంబును గోళ్లును మున్నగు నవి షమపురంగైనను ఆకుపచ్చసిరంగైనను కలిగియుండును.

◀◀ కఫశారోలక్షణము. ౧౧ ▶▶

శ్లేష్మోల్బణా మహామూలా ఘనా మన్దరుజస్మితాః.

3౭

ఉచ్ఛ్వాసోపచితాస్సిద్ధాః స్తబ్ధవృత్తగురుస్థిరాః,

పిచ్చిలాస్త్విమితాశ్శక్త్యాః కణ్ఠావ్ఘ్రాః స్పర్శనప్రియాః.

3౮

కరీరపసాస్థ్యాభాః తథా గోస్తనసన్నిభాః,

వంక్షణా నాహిసః పాయువస్తినాభివికర్తికః.

3౯

సకాసశ్వాసహృల్లాసప్రసేకారుచీనసాః,

మేహకృచ్ఛశిరోబాఢ్యశిశిరజ్జ్వరకారిణః.

౪౦

క్షైబ్యగ్నిమూర్ధవచ్ఛర్దిరామప్రాయవికారదాః,

వసాభాః సకఫప్రాజ్యపురీషాః సప్రవాహికాః.

౪౧

న స్రవన్తి న భిద్యన్తే పాణ్డుస్త్రిగ్ధత్వగాదయః,

కఫ మధికముగ ప్రకోపించుటచే గల్గినయర్కస్సులయందు గుదాంకురములు మిక్కిలి లోతున నాటిన నైఖ్యకల్గి దట్టమై స్వల్పమైనబాధతో గూడి తెల్లనైయుండును. మిక్కిలి నిడుదలై స్థూలములై స్త్రిగ్ధంబులును వట్టువలను చీలవలతై స్తంభించియుండును. మరియు జిగటకల్గి నిశ్చలములై మణులవలతై లిగనిగలాడుచు ప్రబలమైన జిలకల్గి చేత స్పృశించినప్పుడు కొంచెము సుఖముగనుండును. అందు కొన్నివెదురు మోపులబోలె కోమలంబులును, వనసవిత్తులబోలె నునుపుగల్గియు, గొన్ని ద్రాక్షపండ్లబోలె గుండ్రంబులు నైయుండును, ఈవ్యాధియందు గెజ్జలలో నుబ్బియుండును. గుదస్థాన

మునను పొత్తికడుపునను బొడ్డుదగ్గరను కత్తెరచే కత్తిరించువిధముగ బాధకల్గును. శ్వాసకాసంబులును, ఓకరిగతలును, నోటజొల్లుకారును. ఆరోచకంబును పీనసయు, ప్రమేహంబును, మూత్రకృచ్ఛంబును, తలబరువును, చలిజ్వరంబును ఇవియన్నియును ప్రవ్రవరూపమై జనించును. మరియు పురుషత్వముచెడును. జతరాగ్ని మందగించును, వాంతియగును. ఆమము బహుళముగాగల వ్యాధులుకల్గును. కఫముతోసూడి మాంస రసమునుబోలె మలము విశేషముగ పృద్ధినొందును. అట్టిమలము వెడలునప్పుడు విశేషముగ ముక్కును. అట్టి గుదాంశరములు పగులవు. అందుండి రక్తము ప్రవింపదు. త్వక్కునేత్రములు నఖములు మూత్రపురీషములును పాండువర్ణములై స్నిగ్ధములుగ నుండును.

— సంసర్గ జనన్ని పాతజార్యోలక్షణములు. —

సంస్కృప్తలిక్ష్ణాస్సంసర్గాత్, నిచయాత్సర్వలక్షణాః ౮౨

వాతసి త్తకఫములలో రెండేసిదోషము లధికముగ ప్రకొపించుటచే గల్గిన (వాత పిత్త, వాతకఫ, పిత్తకఫ) యర్థలయందు ఆయా రెండేసి దోషములకు వేరువేరుగ జెప్పినలక్షణములు కలిసియుండును. మూడుదోషములును సమానములుగ ప్రకొపించిన యర్థోరోగము సాన్నిపాతకము. దీనియందు మూడుదోషములకు జెప్పిన లక్షణము లన్నియు సంకరముగ జేరియుండును.

ఇచ్చట నీవిషయము నెఱుంగునది:— ఆర్శోవ్యాధి సామాన్యముగ త్రిదోష ప్రకొపముననే గల్గును. అందు వాతసిత్తకఫములలో నొక్కటిమాత్ర మధికము ప్రకొపించినచో నేకదోషజమనియు, రెండేసిదోషములధికముగ ప్రకొపించినది ద్విదోషములనియు దోషప్రాబల్యమునుబట్టి నిర్ణయింపబడినది. అన్నియును సమములుగ బ్రకొపించిననాడు సాన్నిపాతికమని చెప్పనగును. ఈవిషయమును వాగ్భటాచార్యులు “బహ్వనిలూః, పిత్రోల్బణాః, శ్లేష్టోల్బణాః” అను అధికవాచకశబ్దములచే సూచించెను.

మరియు నీవ్యాధియందు వాత, పిత్త, కఫములవలెనే రక్తంబును వ్యాధిజనకమై యుండును. త్రిదోషములతో సమానముగ రక్తంబును కారణమనిచెప్పి సుశ్రుతాచార్యులు సంసర్గభేదముల నారువిధములుగ పరిగణనము నిట్లుజేసియున్నారు. “అర్కస్స దృశ్యతే రూపం యదావై దోషయోర్ద్వయోః. సంసర్గం తం విజానీయాత్ సంసర్గష్ట డాడ్విధస్సన్పిత్రతః” వీరిమతమున వాతపిత్తములు, వాతకఫములు, వాతరక్తములు, పిత్తకఫములు, పిత్తరక్తములు, కఫరక్తములు, నని సంసర్గము రెండేసిదోషములలో రక్తమునుగూడ జెర్చి చెప్పడిడినది. ఈ విషయమును గూడ వాగ్భటాచార్యులు “రక్షాల్బణాః” అను క్రిందివాక్యముచేత సూచించెను.

— రక్తజార్యోలక్షణము. —

రక్షోల్బణా గుదే కీలాః పిత్రాకృత్రిసమన్వితాః,

వటస్రరోహసదృశాః గుఱ్ఱావిద్రుమసన్నిభాః. ౪౩
 తేఽత్యర్థం దుష్టముష్ణం చ గాఢవిట్పృతివీడితాః,
 స్రవన్తి సహసా రక్తం తస్య చాతిప్రవృత్తితః. ౪౪
 భేకాభః పీడ్యతే దుఃఖైః శోణితక్షయసంభవైః,
 హీనవర్ణబలోత్సాహః హతౌఘాః కలుషేన్ద్రియః. ౪౫

రక్తమధికముగ ప్రకోపించుటచే గల్గిన యర్కోరోగమున గుడస్థానమున మాంస కీలములు పిత్తమునకు జెప్పిన యాకారముగల్గి వానిలక్షణములు గల్గును. మరియు నాగు దాంతురములు కొన్నివట్టివిగుళ్లిబోలియు కొన్నిపగడములను గురింజను బోలినవర్ణంబును ఆకారంబును కల్గియుండును. అట్టి గుదాంతురము మిక్కిలి కఠినంబును ఉష్ణంబును నగు మలమువెడలుటంజేసి దాని యొరుబిడిచేత మిక్కిలి యుష్ణంబును దుష్టంబును నగురక్తమును స్రవించును. అట్టి రక్తమధికముగ వెడలుటవలన శరీరమునందలి రక్తమెల్ల నశించి శరీరమంతయు కృశించి రక్తక్షయమునగల్గు నానావిధవ్యాధులచే బాధింపబడి శరీరవర్ణంబును బలంబును ఉత్సాహంబును చెడి ప్రాణములకు ముఖ్యాధారమైనయోజస్సు నశించి యింద్రియము లెల్ల వటుత్పంబుడిగి వ్యాకులములై వర్షాకాలమునందలి కప్పవలె కృశించినశరీరముతో పచ్చనైనకాంతికల్గి బాధపడును.

— ౧౭ ఉదావర్తనదానము, లక్షణములు. —

ముద్గకోద్రవజూర్ణాహ్వాశరీరచణకాదిభిః,
 రూక్షైస్సంగ్రాహిభిర్వాయుః స్వస్థానే కుపితో బలీ. ౪౬
 అధోవహాని స్తోతాంసీ సురుభ్యాధః ప్రశోషయః,
 పురీషం వాతపిణ్డాత్రసజ్గం కుర్వీత దారుణమ్. ౪౭
 తేన తీవ్రా రుజా కోష్ఠపృష్ఠహృత్పార్శ్వగా భవేత్,
 ఆఢ్ధానముదరావేష్టో హృల్లాసః పరికర్తనమ్. ౪౮
 వస్తా చ సుతరాం శూలం గణ్ణశ్వయధుసంభవః,
 పవనసోర్ధ్వవిగామిత్యం తత్తచ్ఛర్వ్యరుచిజ్వరాః. ౪౯
 హృద్రోగగ్రహణీదోషమూత్రసజ్గప్రవాహికాః,
 బాధిర్యతిమిరశ్వాసశిరోరుక్మాసవీనసాః ౫౦
 మనోవికారస్తృష్ణా స్రపిత్తగుల్తోదరాదయః,
 తేతేచ వాతజా రోగా జాయన్తే భృశదారుణాః. ౫౧
 దుర్నామ్నామిత్యుదావర్తః పరతోఽయముపద్రవః,
 వాతాభిభూతకోష్ఠానాం తైర్వివాపి సజాయతే. ౫౨

పెసలు, ఆరుకలు, జొన్నలు, వెనురుమోవులు, సెనగలు, ఇని మున్నగు రూక్షంబులును గ్రాహులునగు పదార్థముల నేనించుటచేత నపానవాతము స్వస్థానమున కుపితమై మిక్కిలి బలమునొంది క్రిందికివ్యాపించు ప్రోతోమార్గముల నడ్డగించి క్రిందిభాగముననున్న పురీషమును ద్రవము లేక యెండించుచు వాతమాత్ర పురీషముల వెడలిసీయక బద్ధగించును. అట్టలు మలాదులు బద్ధగింపబడుటచేత కోష్ఠమునందును వీపునందును హృదయమునందును ఇరు ప్రక్కల మిక్కిలి తీవ్రమైన నొప్పికల్గును. కడుపులో నొడవేసినట్టులు బాధకల్గి కడుపుబ్బును, ఓకరింతలువెడలును. హృదయమున కత్తెరచే కత్తిరించువిధముగ బాధకలుగును. వస్త్రయందు మిక్కిలికూలనొప్పి (పోటు) పుట్టును. గండస్తలములయందు, వాపుకల్గును. అపానవాతము వైకి నంచించును, దానంజీసి వాంతి, అరోచకము, జ్వరము, హృద్రోగము, గ్రహణీదోషము, మాత్రము బద్ధగించుట, ముక్కుట, చెవుడు, కన్నులుగానరాకుండుట, శ్వాసము, తలనొప్పి, కాసము, పడినెము, నునోవికారము, డప్పి, రక్తపిత్తము, గల్లము, ఉదరము, ఇని మున్నగు నాయావాతరోగములు మిక్కిలిదారుణములైన వ్యాధులు దుర్మామమును ప్రేవులయందు గల్గును. ఇది యుదావర్తమును మిక్కిలి పూర్వమైన యుపద్రవము. వైజ్ఞెప్పిన యర్షోరోగమున నిది ప్రధానమైన యుపద్రవము, వాతముచే దుష్టమైనకోష్ఠము కలమునుజులకిది వైజ్ఞెప్పిన యర్షస్సులు లేకన్నను స్వతంత్రముగను సంభవించును.

అసాధ్యారోగీలక్షణము. ౨౯

సహజాని త్రిదోషాణి యాని చాభ్యంతరే వలౌ,
స్థితాని తాన్యసాధ్యాని యాప్యస్తేఽగ్ని బలాదిభిః. ౫3
వైజ్ఞెప్పిన యర్షోరోగములలో సహజార్షస్సులును, త్రిదోషసన్నిపాతమున గల్గిన యర్షస్సులును, మూడువశలతో లోపలనుండువళియందుకల్గిన యర్షస్సులును అసాధ్యములు. జతరాగ్నిబలము శరీరబలముమున్నగునవి చక్కగనుండినచో నాయుళ్ళేషముండునంతకాలము వైజ్ఞెప్పిన యసాధ్యార్షస్సులును యాప్యములగును.

ద్వంద్వజాని ద్వివ్రతీయాయాం వళౌ యాన్యాశ్చితాని చ,
కృచ్ఛ్రసాధ్యాని తాన్యావళః పరిసంవత్సరాణి చ. ౫౪
దోషద్వయ సంసర్గముచేబుట్టిన యర్షస్సులును. రెండవవళిలోబుట్టిన యర్షస్సులును, ఒకసంవత్సరమువరకు అనుసరించి బాధించుచుండు ఆర్షస్సులును మిక్కిలి కష్టము చేసాధింపందగియుండును. (కృచ్ఛ్ర)సాధ్యములనియర్థము.

బాహ్యాయాం తుళౌవజాతాన్యేకదోషోబ్బణాని చ,
అర్కాంసీ సుఖసాధ్యాని నచిరోత్పత్తితాని చ. ౫౫
బైటనుండు మూడవళియందుపుట్టిన యర్షస్సులును, ఒకదోషముమాత్ర మధికమైపుట్టిన యర్షస్సులును, ఒక సంవత్సరకాలములోపల పుట్టిన యర్షస్సులును సుఖసాధ్యములు.

◀ మేధాస్థానముల యర్థోవివరణము. ౧౭ ▶

మేధాద్విష్విపి వక్ష్యన్తే యథాస్వం నాభిజానితు,
గణ్ణూపదాస్యరూపాణి పిచ్ఛిలాని మృదూని చ. ౧౭

వైజ్ఞేయియర్థస్సులు మేధ్రము, నాసారంధ్రములు, చెవులు మున్నగు నలముల యందును కల్గును. వానిస్వరూపలక్షణాదులు ఆయాప్రకరణముల (గుహ్యరోగ నాసారోగ కర్ణరోగాది ప్రకరణముల) యందు వివరింపబడును.

మరియు నాభిస్థానమునబుట్టునవి ఎఱ్ఱలమూతులవంటి యాకారముకల్గి పిచ్ఛిలంబులును మృదువులునై యుండును.

◀ చర్మకీలములలక్షణము. ౧౮ ▶

వ్యాసో గృహీశ్వాశ్లేష్మాణం కరోత్వర్చస్త్యచోబహిః,
కీలోపమం స్థిరఖరం చర్మకీలం తు తం విదుః. ౧౮

సర్వశరీరమున వ్యాపించునట్టి వ్యానవాతము ప్రకోపించి శ్లేష్మమును జేర్చుకొని చర్మమున వెల్లిప్రకాశ నర్థస్సును కల్పించును. ఆయ్యది యిసుపచీలవలె కఠినంబును కఱమకల్లినదియు నగును. ఇదయ్యది చర్మముపైని చీలవలెనుండుటంజేసి చర్మకీలమని చెప్పబడును. ఇది కఫమువలనబుట్టిన అంకురమువలె నుండును.

◀ వాతాదిచర్మకీలముల లక్షణము. ౧౯ ▶

వాతేన తోదః పారుష్యం పిత౯దానితరక్తతా,
శ్లేష్మణా స్నిగ్ధతా తస్య గ్రథితత్వం సువర్ణతా. ౧౯

వైజ్ఞేయిన చర్మకీలములు వాతమధికమగుటచే గల్గినచో నవి పగులును. పరుషములగును. పిత౯ధికముగ గల్గినయెడ నల్లనిరంగైనను రక్తవర్ణంబైనను కల్గియుండును. కఫమధికమైనపుడు స్నిగ్ధంబులై శరీరమునకు నమానవర్ణము కల్గి గ్రంథిరూపముగ నుండును.

◀ అర్థోవ్యాధిక శీఘ్రచికిత్సావశ్యకత. ౨౦ ▶

ఆర్థసాం ప్రశమే యత్నం ఆశు కుర్వీత బుద్ధిమాణా,
తాన్యాశు హి గుదం బద్ధ్యా కుర్యుర్బద్ధగుదోదరమ్. ౨౦

ఆర్థస్సుకు శీఘ్రముగ చికిత్సజేయక యుపేక్షించినయెడ ఆవి గుదద్వారము బంధించి బద్ధగుదోదరమును పూరవ్యాధిని కల్పించును. కావున నణ్ణోరోగము కల్గిన వెంటనే బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు అతిశీఘ్రముగ చికిత్సజేయవలెను.

ఇతి అష్టాంగహృదయనిదానే

సప్తమోఽధ్యాయః.

అష్టమాధ్యాయము.

అపః “అర్షోఽతిసారగ్రహణీవికారాః ప్రాడేణ చాన్యోన్యనిదానభూతాః”
అను ప్రమాణమునుబట్టి అర్కస్సు, ఆతిసారము, గ్రహణి అను రోగములు మూడును ఒకటి
కొకటి కారణములై యుండును; కావున అర్షోనిదానమును జెప్పినపిదప ఆతిసారగ్రహ
ణులనిదానము లీయధ్యాయున జెప్పబడును:—

సూ. అథాతోఽతిసారగ్రహణీరోగయోర్నిదానం వ్యాఖ్యాన్యాయః.
అర్షోరోగనిదానమును జెప్పిన పిదప ప్రాయికముగ నతిసారము గ్రహణీయు
నర్కస్సులచేగూడ కల్గును. కావున ఆతిసారగ్రహణులనిదానమును జెప్పెదననిభావము.

అతిసారభేదములు. ౧

దోషైర్వ్యస్తైస్సురుస్తైశ్చ భయాచ్ఛోకాచ్చ షడ్విధః,
ఆతిసారః

వాత-పిత్త-కఫములచే వేరువేరుగను, అన్నింటి నన్ని పాతముచేతను, భయము
చేతను, శోకముచేతను జనించుటం జేసి యతిసారము ఆరువిధములగును.

అతిసారసంప్రాప్తి ౨

స సుతరాం జాయతేఽత్యమ్బుపానతః. ౧
కృశశుష్కమిషాసాత్త్యతిలపిష్టవిరూఢకైః,
మద్యరూక్షాతిమాత్రానైః అర్షోభిస్సేహవిభ్రమాత్, ౨
కృమిభ్యో వేగరోథాచ్చ తద్విధైః కుపితోఽనిలః,
విస్రంసయత్యథోఽభ్యాతుం హత్వా తేనైవ చానలమ్. 3
వ్యాసద్యానుశకృతోఽప్తం పురీషం ద్రవతాం నయన్,
ప్రకల్పతేఽతిసారాయ

అతిసారము ప్రాయికముగ నధికముగ నీళ్లుద్రావుటచేకల్గును. మరియు వ్యాధ్యా
దులచే కృశించిన జంతువుల మాంసమునైనను ఎండినమాంసమునైనను భుజించుట, అసా
త్త్యములగు(తన కలవాటునలేని)వదార్థములనైనను, తిలంజ్జ(నువ్వుల తెలికపిండి)మునై
నను మొలకతెత్తిన పెసలు మున్నగువానినైనను భుజించుట, మద్యమును ద్రాగుట, బిడ్డు
లేని యన్నాదుల భుజించుట, మిక్కిటముగ భుజించుట, అర్కస్సులు, ఆముదము

మున్నగు నే హృదయముల వ్యత్యస్తముగ నుపయోగము చేయుట, కృములు, మల
 మూత్ర వాతముల వేగమును నిరోధించుట, ఈ కారణముల చేతను, ఇవికాక యితరము
 లగు వాత ప్రకోప కారణముల చేతను వాతము ప్రకోపమునొంది శరీరమునందలి
 యభ్యాతును చెరచి క్రిందికి వ్యాపింపజేయును. దానివలన జాతరానలమును చెరిచి కోష్ఠ
 మునందలి పురిషస్థానమునకు సమీపమున పురిషమును ద్రవముగ జేసి అతిసారమును
 గల్గింప నమర్థమగును.

అతిసారపూర్వరూపము. ౧౭

లక్షణం తస్య భావినః.

౪

తోవో హృద్ధుదకోష్ఠేషు గాత్రసాదో మలగ్రహః,
 ఆఢ్ఠానఘవిపాకశ్చ

అతిసారరోగము కలుటకు పూర్వము హృదయమునందును గుదస్థానమునందును
 కోష్ఠమునందును నూదులబొడిచినవిధముగ పోటుపుట్టును. శరీరముకృశించును. మలము
 బద్ధగించును. ఆచారము చక్కగ జీర్ణముగాక కడుపులో గుడగుడయ్యుచు కడుపుబ్బును.
 ఇవి యన్నియు అతిసారరోగమునకు పూర్వరూపములు.

వాలికాతిసారలక్షణము. ౧౮

తత్ర వాతేన విడ్జలమ్.

౫

అల్పాల్పం శబ్దశూలాధ్యం విబద్ధముపవేశ్యతే,
 రూక్షం సఫేనమచ్ఛం చ గ్రథితం వా ముహూర్తుహః.
 తథా దగ్ధగుడాభాసం సపిచ్చాసరిక ర్తికమ్,
 శుష్కాసోష్ఠ్య భ్రష్టసాయుశ్చ హృష్టరోమా వినిష్టనకా.

౬

౭

వైజెషిన్ యతిసారభేదము లారిటిలో వాతాతిసారమున మలము బద్ధగించి
 శబ్దముతో గూడి కొంచెముకొంచెముగ నీళ్లవలె వెడలును. లేక రూక్షమై యుండవలె
 వేరువేర భిన్నమై నురుగుతో గూడి న్వచ్ఛముగ వెడలును. మరియు నామలము
 మాడిన బెల్లమువంటి బంకతో గూడి గుదరంధ్రమును కత్తిరించుచు వెడలును. ఈరోగము
 నందు రోగినోరెండి గుదస్థానము భ్రష్టమై రోమాంచముగల్గి వికారముగ దీనస్వరముతో
 కూయుచు బాధపడును.

పిత్రాతిసారలక్షణము. ౧౯

పిత్రేన పీతమసితం హారిద్రం శాద్వలప్రభమ్,
 సరక్తిమతిదుర్గంధం తృణ్ణూర్ఛస్వేదదాహవాక్.
 సశ్శూలసాయుసన్ధాః పాకవాక్

౮

పితృమునగల్గిన యతిసారమున మలము పీతవర్ణంబైనను నీలవర్ణంబైనను లేక పసుపురంగైన, లేక ఆకుపచ్చనిరంగైనను కల్గి, రక్తముతోగూడి మిక్కిలి దుర్గంధమై వెడలును. ఈరోగమునందు డప్పి యధికమగును. మూర్ఛ గ్రమ్మును. చెమటబట్టును. కడుపులో శూలమున బొడిచినట్లు పోటుకల్గును. గుదద్వారమున మంటకల్గి పుండగును.

◀◀ కఫజనన్ని పాతజాతిసారలక్షణములు ▶▶

శ్లేష్మణా ఘనమ్,

పిచ్చిలం తన్తునుచ్చేష్వితం స్నిగ్ధమామం కఫాన్వితమ్   ౯
 అభీక్ష్యం గురు దుర్గంధం విబద్ధమనుబద్ధరుక్,   ౧౦
 నిద్రాశురలసోఽన్నద్విట్ అల్పాల్పం సప్రవాహికం   ౧౦
 సరోమహర్షసోఽస్సక్లేశః గురువస్తిగుదోదరః,   ౧౦
 కృతేఽవ్యకృతసంజ్ఞశ్చ సర్వాత్తా సర్వలక్షణః.   ౧౧

కఫజాతిసారమున ఘనమై పిచ్చిలంబును శ్లేష్మవర్ణంబును స్నిగ్ధంబును అపకర్ణంబునై కఫముతోగూడి తీగెవలె నుండునదియు భారముకల్గినదియు దుర్గంధయుక్తంబును నగు మలము మిక్కిలి బాధతోగూడి బద్ధగించినట్లు మలము విశేషముగ మాటి మాటికి వెడలును. ఈవ్యాధియందు మనుజుడు మిక్కిలి నిద్రకల్గియుండును. పసుల యందలనుడగును. అన్నమునందు ద్వేషముకల్గును. మలము ముక్కినపుడు బలాత్కారముగ కొంచెముకొంచెముగ వెడలును. రోమాంచముకల్గును. ఓకరించల వెడలును. పొత్తి కడుపును గుదంబును ఉదరంబును మిక్కిలి బరువుగనుండును. మలము వెడలినను వెడలని వానివలె సందేహముకల్గి బాధపడుచుండును.

మరియు నన్ని పాతమునగల్గిన యతిసారమున వాతాదులకు పేరుపేరుగ జెప్పిన లక్షణములు కల్గియుండును.

◀◀ భయశోకాతిసారలక్షణములు. ▶▶

భయేన ఊభితే చిత్తే సపిత్రే ద్రావయేచ్ఛకృత్,   ౧౨
 వాయుస్తతోఽతిసార్యేత ఊక్రముష్ణం ద్రవం స్లవమ్.   ౧౨
 వాతపిత్తసమం లిజ్జైః అహస్త్వచ్చ శోకజః,

కొన్ని కారణములచే మనస్సున మితిలేనిభయముకల్గి దానివలన వాతపిత్తముల ప్రకోపించి మలమును ద్రవముగ జేయును. ఆట్టి ద్రవరూపమైనమలమును వాతము ఆతి శీఘ్రముగ వెడలించును. ఆమలము ఉష్ణంబును ద్రవంబును బుడగలతోగూడి వెడలును. వాతపిత్తములకు జెప్పిన లక్షణములు మిశ్రముగనుండును. శోకమునగల్గిన యతిసారంబును ఇట్టి లక్షణములు కల్గియుండును.

అతిసారశైవ్యవిధ్యము. ౧౭

అతిసారస్సమాసేన ద్విధా సామో నిరామకః. ౧౩

సాస్పృజ్నిరస్రః తత్రాద్యే గౌరవాదప్పు మజ్జతి,

శకృద్ధర్మధమాటోపవిష్టమ్భూర్నిప్రసేకినః. ౧౪

విఘ్నో నిరామస్తు కఫాత్పక్వోఽపి మజ్జతి,

వైశేష్యబడిన ఆరువిధములైన యతిసారుబులును ఆమనిరామంబులు, సాస్పృక్ నిరస్రములునని రెండువిధములంగ సంక్రహముగ జెప్పబడును. (ఆమము అపక్వము, నిరామము పక్వమైనది, రక్తముతో గూడినది సాస్పృక్కు, రక్తములేనిది నిరస్రము). అందు ఆమమైన (పక్వము కాని) మలము భారము చే నీటమునుగును. ఆట్టిది మిక్కిలి దుర్గంధముతో గూడియుండును. కడుపులో గడగడమను శబ్దముతో గూడి యుంబును. మిక్కిలి బాధకలిగి స్త్రవించును. నిరామము (పక్వమైన) మలము వైజేష్యన లక్షణము అకు విరుద్ధముగ నుండును కఫమున గలుగు నతిసారమున మలము పక్వమైయున్నను నీటమునుగును.

గ్రహణీరోగలక్షణము. ౧౮

అతిసారేషు యో నాతియత్న వాక్ గ్రహణీగదః. ౧౫

తస్య స్యాదగ్నివిధ్వంసకరై రస్యస్య నేవితైః,

వైశేష్యనరీతిగ నతిసారరోగము సంభవించినపుడును, అతిసారము నివృత్తించి తోడనే మిక్కిలి శ్రద్ధతో పథ్యముగ నుండక యపత్యములగు నాహారవిహారాదుల జేసి నచో గ్రహణీరోగము సంభవించును. అతిసారరోగము లేక స్వస్థతన న్నువ్వడును జత రాగ్నిని ధ్వంసము చేయు నజీర్ణకరాదిబదార్థముల సేవించినచో నప్పడును గ్రహణీరోగము సంభవించును.

అతిసారమున కన్వర్ధత. ౧౯

సామం శకృన్ని రామం వా జీర్ణే యేనాతిసార్యతే. ౧౬

సోఽతిసారోఽతిసరణాత్ ఆశుకారీ స్వభావతః,

భుజించబడినయాహారము జీర్ణమైనపిదప మలము ఆమముతో గూడియైనను ఆమ రహితముగ నైనను వ్యూధి చే నధికముగ బైట వెడలించబడునో అయ్యది అతిసారము. ఇయ్యది అధికముగ మలమును వెడలించజేయునది కావున అతిసారముని యన్వర్ధముగ జెప్పబడినది. ఈవ్యూధి స్వభావము చేతనే మిక్కిలి శీఘ్రముగ పనిచేయు స్వభావము కలిగియుండును (శీఘ్రముగ జంపుననుట).

గ్రహణీరోగస్వరూపము. ౨౦

సామం సాన్నమజీర్ణేఽన్నే జీర్ణే పక్వం తు నైవ వా. ౧౭

అకస్మాద్వా ముహూర్బద్ధం అకస్మాచ్చిధిలం ముహూః,
చిరకృద్గ్రహణీదోషః సంచయాచ్ఛోపవేశయేత్. ౧౮

గ్రహణీరోగమున అన్నము జీర్ణముకాకుండుతర ఆమరసముతోగూడియైనను పక్వముగాని యన్నముతోగూడియైనను మాటిమాటికి విరేచనములు ఆకస్మికముగ (కారణము లేకయే) అగును. ఆహారము జీర్ణమైనసమయమున పక్వమైనయన్నముతో గూడియైనను, లేక దానిసంబంధము లేకయైనను పలుమారు విరేచనములగును. మరియు కారణములేకయే మాటిమాటికి బద్ధగించి పలుమారు విరేచనములగును. లేక కారణము నపేక్షింపకయే శిథిలమై పలుమారు మలమువెడలు. ఈ గ్రహణీదోషము చిరకాలము వరకు బాధించును. చిరకాలమునుండి మలము చేరియిండుటచే నీవ్యాధి సంభవించు.

౧౯ గ్రహణీరోగ భేదములు. ౧౯

స చతుర్థా పృథగ్దోషైస్సన్నిపాతాచ్చ జాయతే,
అట్టిగ్రహణీరోగము వాతపిత్తకఫములచే వేరువేరుగను, అన్నింటినన్ని పాతము చేతను పుట్టును, కావున నాల్గుతెరంగుల నుండును.

౨౦ గ్రహణీరోగ పూర్వరూపములు. ౨౦

ప్రాగ్రూపం తస్య సదనం చిరాత్పచనమల్పకః- ౧౯
ప్రసేకో వక్త్రవైరస్యం అరుచిస్సృట్ క్లమో భ్రమః,
ఆనద్ధోదరతా చ్చర్దిః కర్ణక్షేదో ౨స్తకూజనమ్. ౨౦

గ్రహణీరోగముకల్గుటకు మునుపు జఠరాగ్నిమందగించును. దానివలన చిరకాలమునకు ఆహారముజీర్ణమగును. నోటకొంచెముగ నీరు వెడలును. నోటికిమధురాదిరసములు తెలియవు. ఆరోచకముకల్గును. డప్పియధికమగును. బడలికకల్గును. చక్రమువై నున్న వానివలె భ్రమముకల్గును. కడుపుబ్బరించును. వాంతియగును. చెవులయందు ధ్వనికల్గును. ప్రేవులు కూయును. ఇవియన్నియు గ్రహణీరోగమునకు పూర్వరూపములు.

౨౧ గ్రహణీరోగ సామాన్య లక్షణములు. ౨౧

సామాన్యం లక్షణం కార్యం ధూమకస్తమకో౨జ్వరః,
మూర్ధా శిరోరుక్ విప్రమృఘః శ్వయఃఘః కరసాదయోః. ౨౧

గ్రహణీరోగమున సామాన్యముగ శరీరము కృశించును. నోట పొగవెడలనట్లుండును. మెకము గ్రమ్మును. జ్వరమువచ్చును. మూర్ఛవచ్చును. తలవిశేషముగనొప్పి, మలము బద్ధకముగ వెడలును. మీకాళ్లయందును మీజేతులయందును వాపు కల్గును. ఇవియన్నియు గ్రహణీరోగసామాన్యముగ సంభవించుసామాన్యలక్షణములు.

❀ వాతజగ్రహణీరోగలక్షణము. ❀

తల్రానిలాత్రాలుశోషః తిమిరం కర్ణయోస్పృహః,
సారోష్ణిరుపంక్షణగ్నీ వారుజాభీక్ష్యం విషూచికా. ౨౨

రనేషు గృధ్విః సర్వేషు త్సుత్రప్రస్థా పరికర్తికా,
జీర్ణే జీర్యతి చాథ్తాసం భుక్తే సాన్విప్యం సమశ్నుతే. ౨౩

వాతహృద్రోగగుత్తార్కః స్త్రీహపాణ్డుత్యశంకితః,
చిరాద్దుఃఖం ద్రవం శుష్కం తన్వాయం శబ్దఘనవత్. ౨౪
పునఃపునస్సృజేద్వర్కః పాయురక్ శ్వాసకాసవాక్,

వాత ప్రకోపమునగల్గిన గ్రహణీరోగమున తాలువులు ఓక్కును. కన్నులు చీకటి గ్రమ్మినట్లుండును. చెవులయందు ధ్వనిపుట్టును. ఇరు ప్రక్కలయందును తొడలయందును గెజ్జలయందును మెడయందును ఆధికమున నొప్పికలును నూదులచేబొడిచినవిధముగ బాధ కల్గి విరేచకము లధికచుగును. మధురాది వృక్ష సములయందును ఆకపుట్టును, ఆకలియు డప్పియు నధికచుగును. రంపముతోకోసినవిధముగ బాధకలును. భుజింపబడినయాహారము జీరమైనపుడు జీర్ణము అగుచుండునమయమునను కడుపుబ్బును. భుజించినతోడనే కొంచెము సుస్థముగనుండును. వాతవ్యాధియు, రొమ్మనొప్పియు, గుల్తంబును ఆరోగ్య రోగంబును స్త్రీహవృద్ధియు పాండ. రోగంబును కల్లనట్లు సందేహము కల్గును. మరియు నీవ్యాధియందు ద్రవంబును లేక శుష్కంబును అపక్వంబును నురుగుతో గూడినదియునగు మలమును శబ్దముతో గూడి మిక్కిలి కష్టముచే చిరకాలమునకు కొంచెముగ వెడలించును. అట్టిమలమును చిరకాలమునకు మాటిమాటికి వెడలించును. గుడసానమున ఆధికమైనబాధ కలుగును శ్వాసకాసములు కల్గును.

❀ వైతిక గ్రహణీరోగలక్షణము. ❀

పిత్తేన నీలం వీతాభం వీతాభః సృజతి ద్రవమ్. ౨౫
పూత్యన్యోద్ధారహృత్కణ్డదాహారుచితృడర్దితః,

పిత్తజగ్రహణీరోగమునందు నీలవర్ణంబైనను వీతవర్ణంబైనను కల్గి ద్రవముగ మలము వెడలును. శరీరము పచ్చగనుండును. దుర్గంధముతో గూడి పుల్లనిత్రేసుపులు వెడలును. హృదయమునందును కంఠమునందును మంటపుట్టును. ఆరోచకంబును డప్పియు కల్గును.

❀ కఫజ-సన్నిపాతజగ్రహణీరోగలక్షణములు. ❀

శ్లేష్మణా పచ్యతే దుఃఖనున్నం చ్ఛర్దిరరోచకః. ౨౬
ఆస్యోపదేహానిష్ఠీవ కాసహృల్లాసహీనసాః,

హృదయం మన్యతే స్త్రావం ఉదరం స్తిమితం గురు. ౨౭

ఉద్ధారో దుష్టమభురః సదనం స్త్రీష్వహర్షణమ్,

భిన్నమశ్లేష్ఠసంసృష్టగురువర్చః ప్రవర్తనమ్. ౨౮

అకృశస్యాపి దౌర్బల్యం సర్వజే సర్వసంకరః,

కఫమునగల్గిన గ్రహణీరోగమున భుజింపబడినయన్నము మిక్కిలి కష్టముగ జీర్ణమగును. మరియు వాంతియు, ఆరోచకంబును, కల్గును. కంఠమున కఫము నిలచియుండును. నోటనుమియును. కాసంబును ఓకరింతులును కల్గును. వడిసెముపట్టును. రొమ్మున మెలిబెట్టినట్లు బాధకల్గును. కడువనిశ్చలమై బరువుగనుండును. త్రేపులు దుష్టముగను తీసికల్గివెడలును. శరీరము కృశించును. స్త్రీలవిషయమై యుత్సాహము లేకుండును. మలము ఉండలుగ భిన్నమై కఫముతో గూడక భారముకల్గివెడలును. శరీరము కృశించున్నను బలముహీనమగును.

సన్నిపాతమున బుట్టిన గ్రహణీరోగమున వై జెప్పబడిన వాతాదిలక్షణములన్నియు సంకరముగ నుండును.

❁ అగ్ని భేదముచే గ్రహణీదోషములు. ❁

విభాగేఽగ్నస్య యే చోక్తాః విషమాద్యాస్త్రయోఽగ్నయః. ౨౯

తేఽపి స్యుర్గ్రహణీదోషాః; సమస్తు స్వాప్యకారణమ్,

సూత్రస్థానమున వాతపిత్తకఫముల యాధిక్యముచే జాతరాగ్ని విషమ, తీక్షణ, మందభేదములు కల్గియుండుననియు, అట్టి దోషములు సమములై యున్నపుడు సమాగ్నియనియు అగ్ని భేదములు చెప్పబడినవి. అట్టియగ్ని భేదంబును గ్రహణీదోషాబులనియే యెరుంగునది. మరియు సమాగ్ని స్వస్థతకు కారణమగును.

ఇచ్చట సన్ని భేదములు గ్రహణీరోగములవలె నుండును కాని సంప్రాప్త్యాదులు వీనికి ప్రత్యేకముగ లేవు. కావున నీ గ్రహణీరోగమలలా! నీ భేదములను పరిగణనము జేయబడలేదని యెరుంగునది.

❁ మహారోగములు. ❁

వాతవ్యాధ్యశ్చ రీకుప్తమేహోదరభగ్నరః,

అగ్మాంసి గ్రహణీత్యప్తే మహారోగాస్సుదుస్తరః. 30

వాతవ్యాధి, ఆత్మరి, కుష్టము, ప్రమేహము, భగందరము, అర్షోరోగము, గ్రహణి, ఉదరము, ఈయెనిమిదియు మహారోగములు; ఇవి మిక్కిలి దుస్సాధ్యములై యుండును.

ఇక్ష్వాక్వృక్ష్యావయనిదానే అప్తమోఽధ్యయః.

న వ మా ధ్యా య ము.

అవ: వ స్తి మే ధ్ర ము గుదము ఇసి మొదలగు నవయనములు గుదస్థానమునందలి యస్థియొకరంధ్రము నాశ్రయించియుండును. కావున అతిసారగ్రహణులకును, మూత్రాఘాతమునకును ఆశ్రయములు ఒండొంట సంబంధముకల్గియుండును కావున, అతిసారగ్రహణుల జెప్పినపిదప మూత్రాఘాతనిదానము చెప్పబడును.

సూ. అథాతో మూత్రాఘాతనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః.

అతిసారగ్రహణుల జెప్పినపిదప మూత్రాఘాతనిదానమును వివరించెదననియర్థము.

❀ వస్త్రిదులకేకసంబంధిత్యము. ❀

వ స్తి-వ స్తిశిరో-మే ధ్ర క టీ-వృషణ-పాయవః,

ఏకసంబంధనాః ప్రోక్తాః గుదాస్థినివ రాశ్రయాః.

౧

వ స్తి (మూత్రపుత్తిత్తి) వ స్తి శిరస్సు, మే ధ్ర ము, క టి (నడుము,) వృషణములు గుదము, ఇరియన్నియు గుదస్థానమునుండి వైకవ్యాపించినయెముకయందు రంధ్రముల నాశ్రయించియుండును; కావున నివియన్నియు ఒక్క-అవయవమును ఆశ్రయించి ఒక దానియందు సంబంధించినవి.

❀ మూత్రాఘాతసంస్థాప్తి. ❀

అథోముఖోఽపి వ స్తిర్హి మూత్ర వాహిసి రాముభైః,

పార్శ్వభ్యః పూర్వతే సూక్ష్మైః స్వస్థమానై రనారతమ్.

౨

యైస్తై రేవ ప్రవిశ్యేనం దోషాః కుర్వన్తి వింశతిం,

మూత్రాఘాతాన్ ప్రమేహంశ్చ కృచ్ఛాన్తర్కసమాశ్రయాన్.

వ స్తి (మూత్రపుత్తిత్తి) అథోముఖముగనుండును. అయినను దాని చుట్టుప్రక్కలను మూత్రమును వహించు నన్ననినరము లుండును. అట్టి సిరలయందలి సూక్ష్మములగు రంధ్రములనుండి యెడతేక మూత్రపుబిందువులు ప్రవిండుచుండును. జలమధ్యమున నథోముఖముగనుండు క్రొత్తపట్టికుండ నీళ్లచే నిండువిధముగ చుట్టును వ్యాపించి మూత్రమును సూక్ష్మముగ ప్రవిండుచున్న సిరలనుండి వెడలు మూత్రముచేత ఆసిరలనడుమ నుండు మూత్రపుత్తినిండును. అందుండి మూత్రము బైలువెడలను. ఇట్లుండ సూక్ష్మ రంధ్రములనుండి మూత్రవ స్తిలో మూత్రము చేరునపుడు దుష్టములగుదోషములును ఆరంధ్రములనుండియే వస్త్రీయందు ప్రవేశించి యిరువదిమూత్రాఘాతములను, ఇరువది

ప్రమేహములను కల్పించును. ఈవ్యాధులు వస్తీరూపమైన మర్షమున జనించునవి. కావున మిక్కిలి కష్టసాధ్యములగును.

❀ వాతాదిమూత్రాఘాతలక్షణములు. ❀

వస్తీవంక్షణమేధ్రార్తియుక్తోల్పాల్పం ముహూర్తువలః,
మూత్రయేద్వాతజే కృచ్ఛ్యే; వైత్రే వీతం సదాహకమ్.   ౪
రక్తం వా; కఫజే వస్తీమేధ్రగౌరవశోఫవాణ,
సపిచ్చం సవిబధం చ్చ సర్వైస్సర్వాత్తకం మలైః.   ౫

వాత- పిత్త-కఫసన్నిపాతభేదములచే మూత్రాఘాతము నాల్గువిధములు. అందు వాతజమూత్రాఘాతమునందు వస్తీయందును గెజ్జలయందును మేధ్రమునందును మిక్కిలి తీవ్రమైనబాధతో గూడి కొంచెము కొంచెముగ మాటిమాటికి మూత్రము వెడలును. పిత్తమునకల్గిన మూత్రాఘాతమున పచ్చనై మంటతో గూడి మూత్రమును మాటిమాటికి వెడలించును. లేక రక్తమైనను వెడలును. కఫజమూత్రాఘాతమున వస్తీయుమేధ్రంబును భారముకల్గియుండును. వస్తీమేధ్రములువాచును. మూత్రము సీచ్ఛిలమైబద్ధగించి వెడలును. సన్నిపాతమునకల్గిన మూత్రాఘాతమున వై జెప్పిన లక్షణములన్నియు కల్గియుండును.

❀ ఆశ్మరీసంప్రాప్తి, దానిభేదములు. ❀

యదా వాయుర్ముఖం వస్తీరావృత్య పరిశోషయేత్,
మూత్రం సపిత్తం సకఫం సశుక్రం వా తదా క్రమాత్.   ౬
సంజాయతేత్శరీఘోరా, పిత్తాద్గోరివ రోచనా,
శ్లేష్మాశ్రయా చ సర్వాస్యాత్

స్వకారణములచేత వాతము ప్రకొపించి వస్తీ (మూత్రపుతిత్తి)ద్వారమును అడ్డగించి నపుడు పిత్తముతోనైనను కఫముతోనైనను శుక్రముతోనైనను కూడిన మూత్రమును శుష్కింపజేయును. అట్టియెడ ఆవుకు గోచోచనము కల్గినవిధమున ఆశ్మరికల్గును. వై జెప్పినరీతిగ వాత - పిత్త-కఫ - శుక్రభేదములచే నీయశ్మరి నాల్గువిధములగును. ఈనాల్గిటిలో వాతాశ్మరికూరమైనది. దానికన్న పిత్తాశ్మరియు, దానికన్న కఫాశ్మరియు, దానికన్న శుక్రాశ్మరియు వరుసగ క్రూరములు. ఈనాల్గిటియందును కఫము అధికమై ప్రధానముగ నుండును.

❀ ఆశ్మరీపూర్వరూపము. ❀

అథాస్యః పూర్వలక్షణమ్.   ౭
వస్త్యాధ్కానం తదాసన్నదేశేషు పరితోఽతిరుక్,
మూత్రే చ బస్తగన్ధత్వం మూత్రకృచ్ఛ్యం జ్వరోఽరుచిః.   ౮

అట్టి యశ్చరీరోగము కల్గుటకు మున్ను మూత్రపుత్తి (వస్త్రీ) యుబ్బును. వస్త్రీకి ననుమి దినశలములయందు మిక్కుటముగ నొప్పిపుట్టును. మూత్రము మేకల మూత్రమువలె వాసనకలిగియుండును. మూత్రము మిక్కిలి కష్టముతో వెడలును. జ్వరమువచ్చును. ఆరోచకము పుట్టును. ఇవియన్నియు నశ్చరీరోగమునకుమందు కలుగు పూర్వరూపములు.

అశ్చరీసామాన్యలక్షణములు. ౧౭

సామాన్యలిజ్గం రుజ్నాభినేవనీవస్త్రీమూర్ధసు,
 విశీర్ణధారం మూత్రం స్వాత్ తథా మార్గనిరోధనే. ౯
 తద్వ్యసాయాక్షుఖం మేహేహేత్ అచ్చం గోమేదకోపమమ్,
 తత్సంక్షోభాత్ క్షతే సాస్రమాయాసాత్ చాతిరుగ్భవేత్. ౧౦

అశ్చరీరోగసామాన్యముగ సీక్రిందశెప్పబడు లక్షణములు కలుగును:—నాభి యందును, గుహ్యముననుండు నేవనియనునరమునందును వస్త్రీయొక్కముఖమునందును తీవ్రమైననొప్పి కలుగును. అట్టి యశ్చరీచేత మూత్రమార్గ మడ్డగింపబడినప్పుడు మూత్రము రెండుచీలికలై రెండుధారలుగ వెడలును. అట్టియశ్చరీ మూత్రమార్గము నుండి బైటవెడలినప్పుడు మూత్రము సుఖముగ వెడలును. అప్పుడు వెడలు మూత్రము న్యచ్చమై గోమేదకపుమణివంటిరంగు కలిగియుండును. అశ్చరియొక్క నంఘర్ల జమునం జేసి మూత్రనాళమున పుండైనయెడ మూత్రము రక్తముతోగూడి వెడలును. అట్టి ప్రయాసమువలన మిక్కిలి నొప్పికలుగును. ఇవియన్నియు నశ్చరీరోగమున సామాన్యముగ గలుగు లక్షణములు.

వాతికాశ్చరీలక్షణము. ౧౮

తత్ర వాతాద్భృశార్త్యర్తో దస్తాఖాదతి వేపతే,
 మృద్నాతి మేహానం నాభిం పీడయత్యనిశం క్వణా. ౧౦
 సానిలం ముఖ్చితి శకృత్ ముహూరైహాతి బిన్దుశః,
 శ్వావా రూక్షోత్తరీ చాస్య స్యాచ్చీతా కణ్ఠైకై రివ. ౧౧

వైశిష్ట్యిన అశ్చరులలో వాతమునజనించిన అశ్చరియందు మిక్కిలి తీవ్రమైన నొప్పిచే పీడింపబడి పండ్లు పటపటకొరుకును. బాధకోరుపజాలక వణకును. మేధము చేత మర్దించును. బొడ్డును చేతులతో నొడబెట్టి పినుకును. అట్టిబాధల కోరువజాలక పలు దెరంగుల కూకలిడును. మలమును వాతముతోడి కొంచెముగవిడచును. మాటిమాటి కిని మూత్రమును బొట్టుబొట్టుగ వెడలించును. వానికి కలిగిన యశ్చరీశ్వామవర్ణంబును రూక్షంబునునై ముండ చే వ్యాప్తమైనట్లు కరకుబారియుండును.

◀◀ వైత్తికాశ్చరీలక్షణము. ౧౭

పిత్రేన దహ్యాతే వస్త్రీః సచ్యమాన ఇవోష్టవాణా,
భల్లాతకాస్థిసంస్థానా రక్తపీతాఽనితాశ్చరీ. ౧౩

పిత్రమునకలిగిన యశ్చరియందు వస్త్రీతో మిక్కుటముగ నోరువ శక్యముగాని మంటపుట్టును. దహింపబడునట్లు వేడి యధికముగనుండును. జీడిగింజవంటి యాకారంబును రక్తపీతవర్ణములైనను నల్లనిరంగైనను కలిగిన యశ్చరీ (మూత్ర పుకల్లు) పుట్టును.

◀◀ కఫజాఽశ్చరీలక్షణము. ౧౮

వస్త్రీర్నిస్తుద్యత ఇవ శ్లేష్మణా శీతలో గురుః,
అశ్చరీ మహతీ శ్లేష్మా మధువర్ణాఽధవా సితా. ౧౪

కఫమునకలిగిన యశ్చరీరోగమున వస్త్రీయందు సూదులబొడిచిన విధముగ పోటు పుట్టును. మూత్రమునందలి కల్లు మిక్కిలి చల్లనై వాతపిత్రములకు జెప్పినదానికన్న పెద్దదియై నునుపుకలిగి తేనెవంటిరంగైనను తెల్లనిరంగైనను కలిగియుండును.

◀◀ వాతాద్యశ్చరులు బాలురకు సంభవించుననుట. ౧౯

ఏతా భవన్తి బాలానాం తేషామేవ చ భూయసా,
ఆశ్రయోపచయాల్యత్వాత్ గ్రహణాహరణే సుఖాః. ౧౫

పైజెప్పబడిన వాతాద్యశ్చరులు మూడును, బాలురకే సంభవించును. ఇయ్యవి బాలురకు జనించుటవలన బాలురకు ఆశ్చరులకాశ్రయమైన ఆవయవము మిక్కిలి చిన్నదిగ నుండును. కావున నచ్చటబట్టు నశ్చరీ వృద్ధినొంద నవకాశము లేక చిన్నదిగ నుండును. కావున బాలురకు సంభవించిన యశ్చరీబడికాది యంత్రసాధనములచే పట్టుకొనుటకును ఆకర్షించి వెలికిదీయుటకును మిక్కిలి సులభముగనుండును.

మరియు నీయశ్చరులు బాలురకు జనించుకారణములు తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“తిస్త్రోఽశ్చరోఽస్మి దివాస్వప్నశీలనాఽద్యశనశీతస్నిగ్ధమధురాహారప్రియత్వాద్బాలానామేవ భవన్తి” (ఈమూడు ఆశ్చరులును బాలురు సాధారణముగ వగలునిదురించుటచేతను ఆద్యశనము చేతను, శీతంబులును స్నిగ్ధంబులును మధురంబులు నగు నాహారములయందు మిక్కిలి ప్రీతికలిగియుండుటవలనను బాలురకే ప్రాయీకముగ సంభవించును).

◀◀ శుక్రాశ్చరీసంప్రాప్తి లక్షణము ౨౦

శుక్రాశ్చరీ తు మహతాం జాయతే శుక్రధారణాత్,
స్థానాచ్యుతమముక్తం హి ముష్కయోరస్తరేఽనిలః. ౧౬

శోషయత్యుపసంగృహ్య శుక్రం తచ్చుక్రమశ్చరీ,
 వస్తీరుక్ కృచ్ఛ్రమూత్ర త్వముష్ణ శ్వయంభు కారిణీ. ౧౭
 తస్యాముత్పన్నమాత్రాయాం శుక్రమేతి విలీయతే,
 పీడితే త్వవ కాశేఽస్మిన్

శుక్రాశ్చరీ గొప్పవార్లకు (యావనవయసుకలవారికి) సంభవించును. బాలురకు శుక్రము అభివృద్ధముగా కుండును కావున బాలురకు సంభవించదు. ఇది శుక్రమును బైటవెడలనీయక నిరోధించుట చేగలుగును. హర్షాశయము చేత స్వస్థానమునుండి చలించిన శుక్రమును బైటవెడలనీయక నడుమనే యడ్డగించినయెడల నయ్యది వృషణములకునడుమ జేరియుండును. వాతము అచ్చోటనే దానిని శోషింపజేయును. పిమ్మట నాశుక్రము ఘనీభవించి కఠినమై మూత్రనాళమున కడ్డుపడియుండును. అదియే శుక్రాశ్చరీ యనబడును. ఈవ్యాధియందువస్తీలా తీవ్రమైననొప్పి పుట్టును. మూత్రము మిక్కిలి కష్టముచే వెడలను. వృషణములయందు వాపుకలుగును. మరియు శుక్రాశ్చరీ పుట్టినమాత్రముననే శుక్రాశ్చరీస్థానమున నేమాత్రమభిఘాతము కలిగినను శుక్రమచ్చు టికివచ్చి యచ్చుటనే లీనమగును.

◀ శర్కరాలక్షణము. ▶

అశ్శర్యేవ చ శర్కరా.
 అణుశో వాయునా భిన్నా సా త్వస్త్విన్ననులోమగే,
 నిరేతి సహ మూత్రేణ ప్రతిలో మేవిబధ్యతే. ౧౮

పైజెప్పబడిన యశ్చరీయే వాతముచేత నణుమాత్రముగ భేదించబడిన నయ్యది శర్కర యనబడును. అట్టి శర్కర వాతము అనులోమముగ సంచరించునపుడు మూత్రముతోకూడి బైటవెడలను. వాతము ప్రతిలోమముగ నున్నపుడు బంధించబడి బైటవెడలకుండును. వాత మనులోమముగ నున్నపుడు శర్కర మూత్రముతోకూడి బైటవెడలను. అశ్చరీ వాతము అనులోమముగనున్నను ప్రతిలోమముగనున్నను బైటవెడలదు. ఇదియే అశ్చరీకిని శర్కరకును పరస్పరభేదము.

◀ వాతవస్తిసంప్రాప్తి, లక్షణము. ▶

మూత్రసంధారిణః కుర్యాత్ రుద్ధ్వా వస్తే ర్ముఖం మరుత్,
 మూత్రసంగం రుజం కణ్డూల కదాచిచ్చు స్వధామతః. ౨౦
 ప్రచ్యావ్య వస్తీముద్వృత్తం గర్భాభం ఘ్నాలవిప్లుతమ్,
 కరోతి తత్ర రుగ్ధాహస్యన్దనో ద్వేష్టనాని చ. ౨౧

బిస్తుశశ్చ ప్రవరేత మూత్రం వస్తే తువీడితే,
 ధారయా ద్వివిధోఽవ్యేషః వాతవ స్తిరితి స్మృతః. ౨౨
 దుస్తరో దుస్తరతరో ద్వితీయః ప్రబలానిలః,

మూత్రము వెడలనున్నపుడు దానివేగమును నిరోధించినచో వాతము ప్రకుశితమై వస్తీయొక్కముఖమును ఆడ్గింది మూత్రమును వెడలసీయక నిరోధించి తీవ్రమైనబాధను దురదను కల్పించును. ఇయ్యది వాతవస్తీయను మూత్రాఘాతము. మరియు పైజెప్పిన మూత్ర నిరోధమునంజేసి మిక్కిలి ప్రకోపమునొందిన వాతము వస్తీని స్వస్థానమునుండి తొలగించి యూర్ధ్వముఖముగ జేయును. ఆవస్తీయు గర్భాశయమువలె మిక్కిలి స్థూలంబును చంచలంబు నైయుండును. వస్తీయందు తీవ్రమైన నొప్పియు మంటయు కల్గును. వస్తీయదరును. మెలిపెట్టినవిధముగ బాధకల్గును. ఆవస్తీనుండి మూత్రము బొట్టుబొట్టుగ ప్రవించును. వస్తీని చేత పిసికినయెడ మూత్రము ఆడ్డులేక ధారాళముగ ధారగవెడలును. ఇదియు వాతవస్తీయను మూత్రాఘాతము. ఈరెంటిలో మొదటజెప్పినది కష్టసాధ్యము. రెండవది యంతకన్న మిక్కిలి కష్టసాధ్యము. రెండవదానియందు వాతము మిక్కిలి ప్రబలముగనుండును. కావున రెండవది కష్టతరమని యెరుంగునది.

❀ వాతాఽష్ఠీలా లక్షణము. ❀

శక్యన్తార్లస్య వస్తేశ్చ వాయుర స్తరమాశ్రితః. ౨౩
 ఆష్ఠీలాభం ఘనం గ్రథీం కరోత్యచలమున్నతమ్,
 వాతాష్ఠీ లేతి సాఽఽథ్థానవిణ్ణాత్రానిలసజ్జకృత్ . ౨౪

గుదద్వారమునకును వస్తీనినడుమ వాతము ప్రకుశితమై చేరి ఇసుపడాకలివలె కఠినంబును స్థూలంబునైన గ్రంథిని పై జెప్పినస్థలమున గలిగించును. ఆయ్యదిచంచలముగాక స్థిరమై యున్నతముగ నుండును. ఆయ్యది వాతాష్ఠీలయని చెప్పనగును. కడుపుబ్బరమును కలిగించు మలము మూత్ర వాతముల నడ్డగించును.

❀ వాతకుండలికాలక్షణము. ❀

విగుణః కుణ్డలీభూతో వస్తా తీవ్రవ్యధోఽనిలః,
 ఆవిశ్య మూత్రం భ్రమతి సస్తమ్నోద్వేష్టగౌరవః. ౨౫
 మూత్రమల్పల్పమథవా విముఞ్చతి శక్యత్స్మృజ్క,
 వాతకుండలికే త్వేషా

వాతము ప్రకోపమునొంది కుండలీకారముగ నంచరించుచు మిక్కిలి తీవ్రమైన బాధను గలిగించు వస్తీయందు జేరి మూత్రమును కలత నొందించును. అట్టి వాతము

స్తంభించి యూర్ధ్వముగ సంచరించుచు మిక్కిలి భారముకలిగియుండును. ఆవాత పురీషమును వెడలించుచు మూత్రమును కొంచెముకొంచెముగ విసర్జించును. ఇయ్య వాతకుండలికయను మూత్రాఘాతము.

ॐ మూత్రాతీతలక్షణము. ౧౯

మూత్రం తు విధృతం చిరమ్. ౨

న నిరేతి విబధం వా మూత్రాతీతం తదల్పరుక్, ౩

మూత్రమును చిరకాలము నిరోధించినయెడ వాతము చేనడ్డగించబడి బైట వెడ కుండును. అట్టివాతము చే నొకవేళ వెడలినను బద్ధగించి కొంచెము బాధతో గూడి వె లును. ఇయ్యది మూత్రాతీతమని చెప్పబడును.

ॐ మూత్ర జతరలక్షణము. ౨౦

విధారణాత్ప్రతిహతం వాతోదావర్తితం యదా. ౨

నాభేరధస్తాదుదరం మూత్రమాపూరయేత్తదా, ౩

కుర్యాత్ప్రయజాఘాన మపక్తిమలసంగ్రహమ్. ౩

తస్మాత్ జతరం

మూత్ర వేగమును నిరోధించుటచేత ప్రకోపమునొందిన వాతము మూత్రవ ప్రతిహతమై యూర్ధ్వముగ మలరింపబడి నాభికి క్రిందిభాగమును ప్రాప్తికడుపును నిండించును. దానివలన తీవ్రమైన నొప్పికలిగి కడుపుబ్బరించును. ఆహారము జీర్ణవ కానోపదు. వలమను వెడలసేయక నిరోధించును. ఇయ్యది మూత్ర జతరమను మూత్ర ఘాతము.

ॐ మూత్రోత్సంగలక్షణము. ౨౧

చిద్రవైగుణ్యేనానిలేన వా,

ఆక్షిప్తమల్పం మూత్రం తు వస్తా నాలేఽథ వా మణౌ. ౨౯

స్థిత్యా స్రవేచ్ఛనైః పశ్చాత్ సరుజం వాఽథ వాఽరుజమ్,

మూత్రోత్సంజస్య విచ్ఛిన్నతచ్ఛేషగురుశేషసః. ౩౦

మూత్రమును విసర్జించునపుడు మూత్రము వెడలు ద్వారముయొక్క దోషముః సైనను, లేక వాతముయొక్క వైగుణ్యము చేసైనను స్రవించుమూత్రములో కొంచెము ఆడ్డగించబడి, వస్తియందైనను, మూత్రము వెడలు నాళమునందైనను, మల యందైనను కొంతనేవు నిలచియుండును, స్రవించుమూత్రములో కొంచెము మూత్రము నిరోధింపబడి నిలచియుండుటంజేసి మేధ్రము ఘాలమైయుండును. ఇట్ల

కొంతకాలమునిలిచి యామూత్రము నొప్పికలిగియొకను నొప్పిలేకయొకను మరల వెడలును. ఇయ్యది మూత్రోత్సంగమును మూత్రాఘాతము.

❀ మూత్ర గ్రన్థి లక్షణము. ❀

అస్తర్వస్తిముఖే వృత్తః స్థిరోఽల్పస్సహసా భవేత్ ,
ఆశ్శరీతుల్యరుక్ గ్రన్థిః మూత్రగ్రన్థిస్స ఉచ్యతే. 30

వస్తిద్వారముయొక్క లోపల వర్తులంబును, కఠినంబును స్వల్పమైకబాధ కలిగినదియునగు గ్రంథికలుగును. ఇయ్యది అతీక్రమముగ కలుగును. ఇయ్యది ఆశ్శరీవలె చాలబాధల గలిగించును. దీనిని మూత్ర గ్రంథియని చెప్పెదరు.

❀ మూత్ర శుక్ర లక్షణము. ❀

మూత్రితస్య స్త్రి సుం యాతో వాయునా శుక్రముద్ధతమ్,
స్థానాచ్ఛ్చ్యుతం మూత్రయతః ప్రాక్ పశ్చాద్వా ప్రవర్తతే. 31
భస్మోదక ప్రతీకాశం మూత్రశుక్రం తదుచ్యతే,

మూత్ర విసర్జనము చేయ నవసరమైయుండ దానినడ్డు చేసి స్త్రీతో సంభోగించిన మనుజుడు మరల మూత్రమును విడుచునప్పుడు తొలుత వాతమునంజేసి స్వస్థానము నుండి చలనమునొందిన శుక్రము మూత్రమునకు ముందైనను వెరుకనైనను బూదికలి సిననీళ్లవలె వెడలును. ఇయ్యది మూత్రశుక్రమని చెప్పబడును.

❀ విడ్విఘాత లక్షణము. ❀

రూక్షదుర్బలయో ర్వాతాత్ ఉదాప్యత్తం శకృద్యదా. 32
మూత్రస్రోతోఽనుపర్యేతి సంస్పృష్టం శకృతా తదా,
మూత్రం విట్టుల్యగంధం స్యాత్ విడ్విఘాతం తదాదిశేత్. 33

మిక్కిలి రూక్షమైనశరీరము కలవానికిని, బలహీనునకు వాతము ప్రకోపము నొంది ఘోషము ఊర్ధ్వముగ మరలింపబడి మూత్రద్వారమున జేరును. మూత్రము అట్టి మలసంస్పర్శమునంజేసి మలమునకు సమానమైన దుర్గంధముతోఁగూడి వెడలును. ఇది విడ్విఘాతమును మూత్రాఘాతము.

❀ ఉష్ణవాత లక్షణము. ❀

పిత్తం వ్యాయామతీక్ష్ణోష్ణభోజనాఽధ్యాతపాదిభిః,
ప్రస్పృష్టం వాయునా తీక్ష్ణం వస్తువ్యుఃస్థార్తిదాహవత్. 34
మూత్రం ప్రవర్తయేత్పిత్తం సరక్తం రక్తమేవ వా,
ఉష్ణం పునఃపునః కృచ్ఛాత్ ఉష్ణవాతం వదన్తి తమ్. 35

వ్యాయామము చేయుట, తీక్ష్ణంబులును ఉష్ణగుణంబులునును గ్రహ్యముల జేర్చి భుజించుట త్రోవనడచుట, ఎండలోనుండుట, ఇవి మున్నగు కారణములచేత పిత్తము

మిక్కిలి వృద్ధివొంది ప్రకుశితమై వాతముచే నడ్డగింపబడి వస్త్రయందును మేఘ
 దును నొప్పిని మంటను కల్గించి, ఉష్ణంబును పీతవర్ణంబుచుర క్తముతో హుడినది.
 మూత్రమును మిక్కిలి కష్టముతో మాటిమాటికి వెడలించును. లేక వైశిష్ట్యం
 గలిగించి, కేవలము రక్తమునైన మూత్రగ్వారమునుండి మిక్కిలి కష్టముతో వెడలిం
 ఇది ఉష్ణవాతమును మూత్రానూతము.

— ౧౧ మూత్రక్షయలక్షణము. ౧౧ —

రూక్షస్య క్లాంతదేహస్య వస్త్రీస్థాపి త్తమారుతౌ,
 మూత్రక్షయం సరుద్గాహం జనయేతాం తదాహ్వాయమ్.

మిక్కిలి రూక్షమైన శరీరముకలవానికిని, మిక్కిలి బడలికజేరినవానికిని
 వాతములుచెందును వస్త్రీలొకేరి నొప్పిని మంటను కలిగించి మూత్రమును అచో
 డీణింపజేయును. ఇయ్యది మూత్రక్షయమును వ్యాధి.

— ౧౨ మూత్రసాదలక్షణము. ౧౨ —

పిత్తం కఘో ద్వావపి వా సంహన్యే తేనిలేన చేత్,
 కృచ్ఛాన్స్తూత్రం తదా పీతం రక్తం శ్వేతం ఘనం సృజేత్.
 సదాహం రోచనాశంఖచూర్ణవర్ణం భవేచ్చ తత్,
 శుష్కం సమస్తవర్ణం వా మూత్రసాదం వదన్తి తమ్

పిత్తమైనను కఘమైనను రెండుకలిసియైనను ప్రకోపించి వాతముచే నాక్రమి
 బడినచో మూత్రము పీతరక్తశ్వేతవర్ణములలో నేదైననాకవర్ణముకలిగి ఘనమై మిక్కి
 కష్టముచే వెడలును. వెడలునప్పుడు మిక్కిలి మంటపుట్టించును. మూత్రనాశమున నిలి
 మూత్రము కాలాంతరమున నెండి గోరోచనచూర్ణమునుబోలె బచ్చగనైనను, శంఖచూ
 మునుబోలె తెల్లగనైనను ఉండును. లేక వైశిష్ట్యం పీతాదివర్ణములన్నియు క
 యుండును. ఇయ్యది మూత్రసాదమని చెప్పబడును.

ఇతి విస్తరశః ప్రోక్తాః రోగాః మూత్రాఽప్రవృత్తిజాః,
 నిదానలక్షణైః; ఊర్ధ్వం వక్ష్యన్తేఽతిప్రవృత్తిజాః.

ఇత్యైరంగున మూత్రము వెడలకయడ్డవడుటచే గల్గు (మూత్రానూతరూపములగ
 రోగములు వానిని దానలక్షణములతో విపులముగ వివరింపబడియె. ఇంక క్రిందియధ
 యమున మూత్రమధికముగ వెడలు స్వభావముకల ప్రమేహరోగములు (ఇరువదియ
 నిదానలక్షణాదులతో వివరింపబడును.

ఇతి నవమోఽధ్యాయః.

దశమాధ్యాయము.

అపః పైజెప్పినరీతిగ సమానస్థానమున పుట్టుటంజేసి యశ్చరీనిదానమును జెప్పిన పిదప ప్రమేహనిదానము చెప్పబడును.

సూ. అథా౨తః ప్రమేహనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః.

అశ్చరీనిదానమును జెప్పినపిదప ప్రమేహనిదానము వివరింపబడును.

◀◀ ప్రమేహములవివరణము. ౧◀◀

ప్రమేహః వింశతి స్తత్ర శ్లేష్మతో దశ పిత్తతః,
షట్ చత్వారోఽనీలాత్

ప్రమేహములు ఇరువది; అందు కఫప్రకోపమున బుట్టునవి పది, పిత్తప్రకోపమున గల్గునవి యారు. వాతమున సంభవించునవి నాలుగు.

◀◀ ప్రమేహకారణములు. ౨◀◀

తేషాం మేదోమూత్రకఫావహమ్. ౧

అన్నపానక్రియాజాతం యత్ప్రియస్తత్ప్రవర్తకమ్,

స్వాద్వమ్లవణస్నిగ్ధగురుపిచ్చిలశీతలమ్. ౨

నవధాన్యసురానూపమాంసేక్షుగుడగోరసమ్,

ఏకస్థానాసనరతిః శయనం విధివర్జితమ్. ౩

శరీరమునందలి మేదస్సును, మూత్రమును, కఫమును పృథ్వి నొందించు నన్నపానంబును పనులును ఏవికలవో అవియన్నియు ప్రాయికముగ మూత్రమును అధికముగ పృథ్వి చేయును. మరియు మధురపదార్థములనైనను పులుపుగల పదార్థములనైనను ఉష్ణకలపదార్థములనైనను స్నిగ్ధ (మిక్కిలిజిడ్డుకల) పదార్థములనైనను పిచ్చిలంబులగు పదార్థములనైనను గుణవీర్యస్వర్ణములచే శీతలంబులగు పదార్థములనైనను గురుపదార్థములనైనను విశేషముగ నేవించినను; నూతనధాన్యములు మద్యము అనూపదేశమునందలి జంతువులమాంసము చెఱుకరసము బెల్లము ఆవుపాలు అనునీపదార్థముల విశేషముగ నుపయోగించినను, ఒకస్థానముననే కూర్చునియుండుటకు ప్రీతిగల్గియున్నను, శాస్త్రమున జెప్పిన పద్ధతికి విరుద్ధముగ పరుండి యకాలనిద్రామల నేవించినను పైజెప్పిన ప్రమేహములు సంభవించును.

◀◀ కఫప్రమేహసంప్రాప్తి. ౧◀◀

వస్త్రీమాశ్రిత్య కురుతే ప్రమేహః దూషితః కఫః,
దూషయిత్వా వపుః క్షేదస్వేదమేనోరసామిషమ్.

౪

వైశిష్ట్యబడిన ప్రమేహకారణములచే కఫము దుష్టమై శరీరమును శరీరమునందలి ద్రవమును చెరుటలు మేనస్సును రసమును మాంసమును వరుసగ చెడగొట్టి వస్త్రీయందు జేరి ప్రమేహము కల్గించును.

◀◀ పిత্তవాతప్రమేహసంప్రాప్తులు. ౧◀◀

పిత్తం రక్తమపి క్షీణే కఫాదా మూత్రసంశ్రయమ్,
ధాతుాన్వస్తి ముపానీయ తత్త్వయేఽపి చ మారుతః.

౫

పిత্তము ప్రకుపితమై కఫము మున్నగుసౌమ్యధాతువులు క్షీణించియుండ మూత్రము నాశ్రయించినరక్తమును వైశిష్ట్య శరీరక్షేదాదులగుడ బొత్తుగ చెరిచి మూత్రమున జేరి ప్రమేహముల గల్గించును.

వాతము ప్రకోమనొంది ప్రమేహమును గల్గించు ధాతువులను వస్త్రీసమీపమున జేర్చి ప్రమేహముల గల్గించును. అట్టిధాతువులు క్షీణించినను ప్రమేహముల గల్గించును.

◀◀ సాధ్యులైనసాధ్యప్రమేహవివరణము. ౧◀◀

సాధ్యయాప్యపరిత్యాజ్యాః మేహః స్తేనైవ తద్భవాః,
సనూఽసమక్రియతయా మహాత్వయతయాపి చ.

౬

వైశిష్ట్యనరీతిగ కఫ-పిత్త-వాతములచే సంభవించిన ప్రమేహములు దాని దానికి జెప్పిన సంప్రాప్తిభేదములచేతనే వరుసగ సాధ్యములును యాప్యములును అసాధ్యములు నైయుండును. (కఫజములు సాధ్యములనియు, పిత్తములు యాప్యములనియు, వాతజములు అసాధ్యములనియు, భావము). వీలననః—కఫమునకును దూష్యములగు శరీరక్షేదాదులకును అపతర్పణరూపమైన చికిత్సదోషదూష్యముల రెండిటి సమానముగ నుండును. కావున కఫజ ప్రమేహములు సాధ్యములైయుండును. పిత్తమునకును దూష్యములైన రసరక్తాదులకు ధర్మము విరుద్ధముగనుండును. కావున నీరెండిటికిని సమానమైన యేకవముగనుండు చికిత్స జేయవలనుపడదు. కావున పిత్తమునజనించిన ప్రమేహములు యాప్యములు. వాతమునకు రూక్షతీక్షణాది గుణయుక్తమగు నవతర్పణరూపమైన చికిత్స విరుద్ధము. అయ్యది దూష్యములగు ధాతువులకు హితమగును. కావున నీరెండిటికిని సమానరూపమైన చికిత్స పొసగదు. మరియు ధాతువులనున్నిటి నాశ్రయించి వాత ప్రమేహము కల్గును. ఈరెండు కారణములచే వాత ప్రమేహములు మిక్కిలి అసాధ్యములు కావున చికిత్స జేయక నిడువవలెను.

ఇచ్చట నీవిమర్శనము నెరుంగనది:— “జ్వరే తుల్యర్తుదోషత్వం ప్రమేహే తుల్యదూష్యతా, రక్తగుల్లే పురాణత్వం సుఖసాధ్యస్య లక్షణమ్” అను తంత్రాంతరప్రమాణముచేత ప్రమేహమున దోషదూష్యములు సమానగుణములైయున్నపుడు సుఖసాధ్యమగును. అవి స్ఫుటమగుచున్నది. ఇట్లుండ కఫజప్రమేహములయందు దోషము కఫము ఇది ప్రకుపితమై మేదస్సును మాంసమును రసధాతువును చెరిచి ప్రమేహముల గల్గించును. ఇచ్చట కఫమునకును దూష్యములగు మేదోమాంసరసములకును గుణములు సమానములైయుండును. కావున కటులిక్తాది పదార్థముల నేనించుటయు ఆపతర్పణరూపచికిత్సయు దోషదూష్యముల రెంటికిని అనుకూలములై ఏకరూపచికిత్స జేయవలనుపడును. కావున కఫప్రమేహములు పదియు సుఖసాధ్యములు.

పిత్తప్రమేహములయందు పిత్తము, మేదోమాంసక్లేదరక్తంబులు నాల్గును దూష్యములు. ఇచ్చట మేదోహరములగు కటుకాదిరసములు కలఁబోషధాదులు పిత్తమును వృద్ధినిొందించును. పిత్తమును శమింపజేయుమధురాదిరసములుగల ఁబోషధాదులు మేదస్సును వృద్ధినిొందించును. కావున దోషదూష్యములు పరస్పరవిరుద్ధగుణములు, ఈరెంటికిని సమానముగ ప్రత్యసీకచికిత్స యొప్పుడును సంభవింపదు కావున పిత్తజప్రమేహములాఱును యాప్యములు.

వాతజప్రమేహములయందు వాతముదోషము, రసాదిధాతువులు దూష్యములు. వాతమునకు సంతర్పణరూపచికిత్స శామకము. ధాతువులకు ఆపతర్పణము హితకరము. కావున దోషమున కనుకూలముగ చికిత్సజేయునెడ దూష్యమునకు విరోధమగును. దూష్యముల కనుకూలముగ నపతర్పణము జేయునెడ వాతముత్కటమగును. కావున నీరెండిటికిని సమానముగ చికిత్స యుండబోదు. కావున వాతప్రమేహములు నాల్గును అసాధ్యములు. మరియు నీ ప్రమేహము మహాక్రూరమై యంతకరమగు స్వభావము కల్గి యుండును కావున వాతప్రమేహములు మిక్కిలి యసాధ్యములు.

తైజెస్విని విషయమును తస్మాత్తరమున నిట్లుచెప్పిరి:— “సాధ్యః కఘోత్థా దశ, పిత్తజాష్టద్యాప్యః, ససాధ్యః సవసాచ్చతుష్కః, సమక్రియత్వాద్విషయత్వాత్సహాత్వయత్వాచ్చ యథాక్రవంతే”

—ॐ ప్రమేహసామాన్యలక్షణము. ॐ—

సామాన్యం లక్షణం తేషాం ప్రభూతావిలమూత్రతా,
 దోషదూష్యాఽవిశేషేషేషేష తత్సంయోగవిశేషతః. ౭
 మూత్రవర్ణాదిభేదేన భేదో మేహేషు కల్ప్యతే.

ప్రమేహములయందన్నిటియందును మూత్రము అధికముగ వెడలుటయు, అట్టి మూత్రము కలకబారియుండుటయు సామాన్యముగ వ్యాపించియుండు లక్షణములు. సకలమేహములయందును వాతదిదోషంబులును రసరక్తాదిదూష్యంబులును సమానములుగ నె యుండును. అయినను అట్టి దోషదూష్యముల సంయోగభేదమునుబట్టియు, మూత్రముయొక్క వర్ణాదిభేదములబట్టియు, అనేకవిధములుగ భేదములు కల్పింపబడును. (ఈక్రింద జెప్పబడు ఇక్షుమేహాదులు పదియు కఫముచేత మేదోహంసాది దూష్యముల నాశ్రయించి జనించును. కావున దోషదూష్యములు సమానములు అయినను అట్టి దోషదూష్యముల సంబంధభేదముచేతను మూత్రవర్ణభేదముచేతను భేదములుకల్గియుండును. సిత్తవాతములకును ఇట్టిభేదముల నెరుంగునది)

◀◀ కఫజమేహములు పది; అందుదకమేహము. ౧౯ ▶▶

అచ్చం బహుసితం శీతం నిర్గంధముదకోవమమ్. ౮

మేహాత్యుదకమేహాన కించిచ్చావిలపిచ్చిలమ్,

ఉదకమేహమున మూత్రము మలినములేక స్వచ్ఛమై మిక్కిలి తేల్లనై చల్లనై స్థిళ్లవలె నెట్టివరిమళమును లేక వెడలును. ఒకవేళ కొంచెము కలకబారి విచ్చిలముగ గూడ వెడలును.

◀◀ ఇక్షుమేహసాంద్రమేహములు. ౧౯ ▶▶

ఇక్షో రసఇవాత్యర్థం మధురం చేక్షుమేహతః. ౯

సాస్త్రీభవేత్పర్వపితం సాస్త్రీమేహీ ప్రమేహతః,

ఇక్షుమేహమునందు చెఱకురసమువలె మిక్కిలి మధురమై చెఱకురసమువంటి రంగుకల్గి మూత్రము వెడలును. మూత్రముయ ఒకపాత్రమునబట్టి ఒకరాత్రి యంతయు నునిచినచో మరునాడు చిక్కనైయుండిన నయ్యది సాంద్రమేహము.

◀◀ సురామేహసిద్ధమేహములు. ౧౯ ▶▶

సురామేహీ సురాతుల్యం ఉపర్యచ్ఛమథో ఘనమ్. ౧౦

సంహృష్టరోమా పిష్టేన పిష్టవద్భవాలం సితమ్,

సుర(మద్యమున)కు సమానమై మూత్రము వెడలిన నది సురామేహము. ఈమూత్రమును రాత్రిపట్టి యునిచినయెడ వైని తేటనై యడుగమొద్దుగనుండును. ఇది సురామేహమనబడును. పిండివలె తేల్లనై చిక్కగ మూత్రము వెడలిన నయ్యది సిద్ధమేహము. ఈమేహమునందు మూత్రము విడచునపుడు రోమాంచము కల్గును.

◀◀ శుక్రమేహానికలామేహములు. ౧౯ ▶▶

శుక్రాభం శుక్రమిశ్రం వా శుక్రమేహీ ప్రమేహతి. ౧౧

మూత్రాణుకా నీకతామేహీ నీకతారూపిణో మలాకా,

శుక్రమువలె తెల్లనై చిక్కనైన మూత్రమువెడలినను, లేక శుక్రమే వెడలినను శుక్రమేహమనబడును. మూత్రమును విడచునప్పుడు మూత్రముతోగూడ ఇసుకవలె నన్నునికఫములొని యణువులు కలిసి వెడలిన నయ్యది నీకతామేహ మనబడును.

శీతమేహ-శనైర్దేహ-లాలామేహములు. ౨౦

శీతమేహీ సుబహుశో మధురం భృశీశీతలమ్. ౧౨

శనైశ్శనైశ్శనైర్దేహీ మందం మందం ప్రమేహతి,
లాలాతస్తుయుతం మూత్రం లాలామేహేన పిచ్చిలమ్. ౧౩

మిక్కిలి తీసికల్గి చల్లనైనమూత్రమును వెడలించిన నయ్యది శీతమేహము. నిలిపినోపి మెలమెల్లగ మాటిమాటికి మూత్రము వెడలిన నయ్యది శనైర్దేహమనబడును. నోటవెడలు జొల్లువలె తీగలు సాగుచు పిచ్చిలమైన మూత్రము మాటిమాటికి వెడలిన నయ్యది లాలామేహమనబడును

శ్రీక్షయమేహములు ఆరు, అందు త్తర-నీల-కాలమేహములు ౨౧

గన్ధవర్ణ రసస్పర్శైః త్షారేణ త్షారతోయవత్,
నీలమేహేన నీలాభం; కాలమేహీ వషీనిభమ్. ౧౪

గంధముచేతను వర్ణముచేతను రుచిచేతను స్పర్శముచేతను త్షారోదకమునకు సమానమై త్షారోదకమువలె మూత్రమువెడలిన నయ్యది త్షారమేహమనదగును, మూత్రము నీలవర్ణమైవెడలిన నది నీలమేహ మనబడును. మసినలె నల్లనైన మూత్రము వెడలిన కాలమేహ మనబడును.

హారిద్ర-మాంజిష్ఠ-రక్తమేహములు. ౨౨

హారిద్రమేహీ కటుకం హరిద్రాసన్నిభం దహత్,
స్నిగ్ధం మాంజిష్ఠమేహేన మంజిష్ఠాసలిలోఽమమ్. ౧౫

విస్రముష్ణం సలవణం రక్తాభం రక్తమేహతః,

కారముకల్గి పసువువలె పచ్చనిరంగుకల్గి నిష్పసకాల్పినవిభముగ బగబగ మండుచు మూత్రము వెడలిన నయ్యది హారిద్రమేహము.

మాంజిష్ఠకషాయమువంటి రంగుకల్గి దుర్గంధముతోగూడి మూత్రము వెడలిననది మాంజిష్ఠమేహము.

ఉష్ణనై రక్తఃస్థముకల్గి దుర్గంధముతోగూడి వేడిగ మూత్రము వెడలిన నది రక్తమేహమనబడును. వై జెప్పబడినవి యారును పిత్రమునజసించు మేహములు.

◀ వాతజనిత మేహములునాలు, అందు పసామేహమజ్జమేహము. ▶

పసామేహీ వసామిశ్రం వసాం వా మూత్రయేన్మహుః.
 మజ్జానం మజ్జమిశ్రం వా మజ్జమేహీ ముహూర్దుహుః,
 వసయన మాంససారము; అట్టి వసతో గూడిన మూత్రమునైనను కేవలము
 నైనను మాటిమాటికి విసర్జించిన నయ్యది పసామేహము. మజ్జయన క్రొవ్వు; అట్టి క్రొ
 తో గూడిన మూత్రమునైనను క్రొవ్వునైనను పలుమరు వెడలించినయెడ మజ్జమే
 వనఁబడును.

◀ హస్తమేహము. ▶

హస్తీ మత్త ఇవాజస్రం మూత్రం వేగవివర్జితమ్.
 సలసీకం విబద్ధం చ హస్తమేహీ ప్రమేహతి,

హస్తమేహముకలచునుజుడు వేగము లేక లసీక (త్వక్కునాశ్రయించిననీ
 తో గూడిన మూత్రమును మదించినయెను/వలె నెడలేక బద్ధగించినట్లు విసర్జించును.

◀ మధుమేహము, దాని ద్వైవిధ్యము. ▶

మధుమేహీ మధుసమం; జాయతే సకీల ద్విధా.
 క్రుద్ధే ధాతుక్షయాద్వాయా దోషావృతపథేఽథవా,

మధుమేహముకలచునుజుడు లేనెవలె తీక్షికలమూత్రమును వెడలించును.
 మేహము రెండువిధములు; అందు శరీరమునందలి రసకర్మాదిధాతువులు కొన్ని కారణ
 లచే క్షీణించినదానివలన వాతము ప్రకొపించినపుడుకల్గినది యొకటి, వాతము స
 రించుమార్గమును దోషము లడ్డగించినపుడు వాతము ప్రకోపమునొంది కల్గించు
 రెండవది.

“వాయోర్ధాతుక్షయాత్క్రోపో మార్గస్యాపరిణేన చ” అని తంత్రాంతరః
 జెప్పబడిన ప్రకారము రసాదిధాతుక్షయముచేతను, వాతము సంచరించుమార్గవ
 ఇతరదోషములు అడ్డగించుటచేతను ఈరెండువిధములైన కారణముచే వాతము ప్ర
 మొందును. వాతప్రకోపమునను కారణము రెండువిధములగుటచే నట్టికారణభేదవ
 మధుమేహము రెండువిధములు. ఈవిషయమే వైజెప్పబడినది. కొందరాచార్యులు
 భేదము నంగీకరింపక క్షయజవాతప్రకోపమూత్రమున జనించుటంజేసి మధుమే
 మొక్కవిధమనియె కొందరిమతము. ఈవిషయమును వాగ్భటాచార్యులు “స
 ద్విధా” అనుచోట “కీల” అను పదముచే సూచించెను.

◀ ఆవృతవాతజమధుమేహలక్షణము. ▶

ఆవృతో దోషవర్జితాని సోఽనిమిత్తం ప్రదర్శయేత్.
 క్షీణః క్షణాత్ క్షణాత్పూర్ణః భజతే కృచ్ఛ్రీసాధ్యతామ్,

వైజెప్పిన రెండువిధములైన మధుమేహములలో దోషములు మార్గమున
 గించుట చే కుపితమైన వాతమునగల్గిన మధుమేహమునందు వాతము తనమార్గము నడ
 గించిన దోషముయొక్క లక్షణములకు కారణములేకయే కరుపరచుచు. మరియు వాతము
 చలనస్వభావముకలిగినది కావున క్షణకాలము వ స్తిలి పూరించక క్షీణించియుండును.
 క్షణ కాలమున వ స్తినిండుకు పూరించియుండును. ఇయ్యతి కృచ్ఛ)సాఫ్యము. ధాతు
 క్షయము చేగలిగిన మధుమేహము కేవలము అసాధ్యము.

◀◀ ప్ర మేహోపేక్ష చే గలుగు మధుమేహాత్మ్యము. ◀◀

కాలేనోపేక్షితాస్స ర్వే య ద్యాన్తి మధుమేహ తామ్ ౨౦
 మధురం యచ్చ సర్వేషు ప్రాయో మధివ మేహతి,
 సర్వైపి మధుమేహాఖ్యాః మాధు ర్యాచ్చ తనోరతః ౨౧

వైజెప్పబడిన వింశతిమేహములను తగినకాలమున యుక్తమైనచికిత్స జేయక
 యుపేక్షించినచో నవియన్నియు మధుమేహములుగనే పరిణమించును. నిలయనః—
 ప్ర మేహము లన్నిటియందును మూత్రమున ప్రాయుకముగ తేనె యందువలె తీపికలిగియే
 యుండును. మరియు శరీరమున స్వభావముగనే తీపి కలిగియుండును. శరీరమునందలి
 తీపికూడ మూత్రమున సంక్రమించినప్పుడు ప్ర మేహములన్నియు మధుమేహములుగ
 పరిణమించును. (వై జెప్పినవి నాలుగురు వాతజప్ర మేహములు)

◀◀ కఫజప్ర మేహోపద్రవములు. ◀◀

అవిపాకోఽరుచిశ్చర్దిః నిద్రా కాసః సపీనసః,
 ఉపద్ర వాః ప్ర జాయన్తే మేహానాం కఫజన్త నామ్. ౨౨

అడీర్ణము, అరోచకము, వాంతి, ఆతినిద్ర, కాసము, పీనసము, ఇవియన్నియు
 కఫమునగలిగిన ప్ర మేహములయందు కలుగుచుపద్రవములు.

◀◀ వైత్తిక ప్ర మేహోపద్రవములు. ◀◀

వ స్తిమేహనయోస్తోదః ముష్కావదరణం జ్వరః,
 దాహ స్త్రుష్టాఽన్లుకోమూ ర్చా విడ్భేదః పి త్తజన్త నామ్. ౨౩

వ స్తియందును మేఠ్రమునందును సూదులగు చ్చివనిధముగపోటు, వృష్ణములపై
 చర్మమునగులుట, జ్వరము, మంట, దప్పి, పులిత్రైనుపులువెడలుట, మూర్ఛ, మలము
 ఉండలై వెడలుట, ఇవియన్నియు పిత్తమునజనించిన ప్ర మేహములయందు కలుగుచు
 ద్రవములు.

◀◀ వాతిక ప్రమేహములయందు కలుగునుపద్రవములు. ౧౧ ▶▶

వాతికానాముదావర్తకణ్ణహృద్ద్రహిణీలతాః,
శూలమున్నిద్రతా శోషః కాసశ్శ్వాసశ్చ జాయతే.

ఉదావర్తము, కంఠమునందును హృదయమునందును పట్టునట్లు బాధ, మ
రాదిరసములయందు ఆసబోడముట, శూలము, నిదురబట్టకుండుట, శోఫము, శా
కాసములు, ఇరియన్నియు వాతమున జనించు ప్రమేహములయందు కలుగు నుపద్ర
ములు.

◀◀ ప్రమేహపిటికలు. ౧౨ ▶▶

శరావికా కచ్చపికా జాలినీ వినతాఽలజీ,
మసూరికా సర్షపికా పుత్రిణీ సవిదారికా.
విద్రధిశ్చేతి పిటికాః ప్రమేహోపేక్షయా దశ,
సద్ధిమర్తసు జాయంతే మాంసలేఖ చ ధామసు.

శరావిక, కచ్చపిక, జాలినీ, వినత, అలజీ, మసూరిక, సర్షపిక, పుత్రి
విదారిక, విద్రధి, అను నీవదియు ప్రమేహపిటికలను ప్రణవిశేషములు. ఇఁక
ప్రమేహములకు సకాలమున డికిళ్ళకేయక యుపేక్షించినచో సంధిమర్తముల
దును, మిక్కిలి మాంసము బలిసియుండునలములయందును జనించును.

◀◀ శరావికాలక్షణము. ౧౩ ▶▶

అన్తోన్నతా మధ్యనిమ్నా శ్యావా క్లేవరుజాన్వితా,
శరావమానసంస్థానా పిటికా స్యాచ్ఛరావికా.

చుట్టు అంచుపొడవుకలిగి యున్న తమైనడుము పల్లమై క్యామవర్ణముకలిగి
బురు నొప్పియుకలిగి మూసునువంటి యాకారంబును అంతియ పరిమాణంబును కలి
శరావిక యను ప్రమేహపిటిక.

◀◀ కచ్చపికాలక్షణము. ౧౪ ▶▶

అవగాధార్తినిస్తోదా మహావస్తుపరిగ్రహా,
శ్లత్త్యా కచ్చపప్రస్థాభా పిటికా కచ్చపీ మతా.

మిక్కిలి లోతున నొప్పియు చురుకుచురుక్కునుపోటును కలిగి గొప్పవిశాల
స్థలమును ఆధారముగ జేసి నునుపుకలిగి తాబేటివీధువలె నడుము నున్నతమై జనిం
కచ్చపిక, తాబేటివలె నుండుటచే నిది కచ్చపిక యని చెప్పబడును,

◀ ౧౧ జాలినీలక్షణము. ౧౧ ▶

స్తబ్ధా సీ రాజాలవతీ స్నిగ్ధస్రావా మహాశయా,
 రుజానిస్తోదబహుళా సూక్ష్మచ్ఛిద్రా చ జాలినీ. ౨౯

స్తంభించి అనేకములగు సిరలచే నావరింపబడి మిక్కిలి స్నిగ్ధమైన వ్రూయా
 దుల స్రవించుచు గొప్పవికాలమైనవీపు మున్నగు స్థలములయందు పుట్టి తీవ్ర
 మైననొప్పియు పోటుకులిగి జల్లెడకంతలవలె ననేకములైన చిన్నరంధ్రములచే
 వ్యాప్తమైనది జాలిని యనబడును. జాలిని యనజల్లెడ, దానింబోలె గుండ్రనై రంధ్ర
 ములకలియుండుటంజేసి యిది జాలిని యనబడును.

◀ ౧౨ వినతాలక్షణము. ౧౨ ▶

అవగాధరుజాన్లేదా పృష్ఠే వా జతరేఽపి వా,
 మహాతీ పిటికా నీలా వినతా వినతా స్తృతా. 3౦

నీలవర్ణంబును గొప్పదియునై నడుచుచరముగ వంగిన వ్రణము వీపునంజైనను
 కడుపువై నైనను జనించి మిక్కిలి లోతులో నొప్పియు చీముమొదలగు ద్రవంబును
 కలిగినది వినత యనబడును.

◀ ౧౩ ఆలజీలక్షణము. ౧౩ ▶

దహతి త్వచముత్థానే భృశం కష్టా విసర్పిణీ,
 రక్తకృష్ణాఽతిత్పల్కస్ఫీటదాహమోహజ్వరాఽలజీ. 3౧

ఆలజీయనుషిటిక పుట్టునమయముననే చర్మమును నిప్పున కాల్చిన విధముగ
 మంటబుట్టించును. మిక్కిలి కష్టమైన బాధలగలిగించును. ఒకచోటబుట్టి వేరొండుస్థలమున
 వ్యాపించు స్వభావము కలిగియుండును. రక్తవర్ణంబును కృష్ణవర్ణంబును కలిగియుండును.
 ఆ వ్రణమువై బొబ్బలువ్యాపించియుండును. మిక్కిలి దస్పిని పుట్టించును. ఆధికమైన
 తాపంబును మూర్ఛయు జ్వరంబును కలిగియుండును.

◀ ౧౪ మసూరికాలక్షణము. ౧౪ ▶

మాససంస్థానయోస్తుల్యా మసూరేణ మసూరికా,
 షరిమాణమునందును ఆకారమునందును చిరునెరగల బోలినది మసూరిక యని
 చెప్పవగును.

◀ ౧౫ సర్వపికాలక్షణము. ౧౫ ▶

సర్వపామాససంస్థానా క్షీప్రపాకా మహాదుజా. 3౨

సర్వపా సర్వపాతుల్య పిటికాపరివారితా,

అవాలవంటి యాకారంబును పరిమాణంబును కలిగినది సర్వఘ. ఇయ్యది అవాల బోలినబొబ్బలచే వ్యాపింపబడి యతిశీఘ్రముగ పక్వమై మిక్కిలి తీవ్రమైన బాధ కలిగి యుండును.

❀ పుత్రిణీవిదారీలక్షణములు. ❀

పుత్రిణీ మహతీ భూరి సుసూక్ష్మపిటికావృతా. 33
విదారీకందవద్వృత్తా కఠినా చ విదారికా,

పుత్రిణీయనునది తక్కిన పిటికలకన్న మిక్కిలిగొప్పది. సూక్ష్మములైన బొబ్బలనేకములచే నావరింపబడియుండును. విదారియనునది నేలగుమ్ముడు గడ్డవలె గుండ్రనై మిక్కిలి కఠినముగ నుండును.

విద్రధివృక్ష్యతేఽన్యత్ర

విద్రధిలక్షణము విఫులముగ నీక్రిందియధ్యాయమున ప్రత్యేకముగ జెప్పబడును.

❀ కృచ్ఛసాధ్యప్రమేహపిటికలు. ❀

తత్రాద్యం పిటికాత్రయమ్. 34
పుత్రిణీ చ విదారి చ దుస్సహా బహుమేదసః,

వైశేష్యబడిన పదివిధములైన ప్రమేహపిటికలలో లోలుత జెప్పబడిన శరాపిక, కచ్ఛపిక, జాలినీయను మూడుపిటికలును, సుత్రిణీవిదారియనునవియు, ఈయైదు పిటికలును మేదస్సధికముగ గలవారికి పుట్టును; కావున నివి మిక్కిలి యోరువశక్యములుగాక కృచ్ఛసాధ్యములు.

❀ సాధ్యపిటికలు. ❀

సహ్యః సిత్తోల్బణాస్తవ్యాః సమ్భవస్త్యల్పమేదసః. 35

తక్కిన వినత, అలజి, మసూరిక, సర్వపికయను నాలుగుపిటికలును సిత్తంబధిక మగుటచేత స్వల్పమైన మేదస్సుకలవారికి జనించును. కావున నీనాలుగు ఓరువదగి సుఖ సాధ్యములై యుండును. (విద్రధిలక్షణంబులును సాధ్యాదినిర్ణయంబును క్రింది యధ్యాయమున వివరింపబడును).

❀ పిటికలయందు దోషాధిక్యము. ❀

తాసు మేహావశాచ్చస్యాత్ దోషోద్రేకో యథాయథమ్,

వైశేష్యబడిన పిటికలయందు ఆయాప్రమేహభేదములబట్టి తదనుసారముగ నాయాదోషము అధికముగ నుండును.

(వైశేష్య పిటికలకన్నియు త్రిదోషసన్నిపాతముచే గలుగును. అందు వాత ప్రమేహములచే గల్గినపిటికలయందు వాతంబును, సిత్తజప్రమేహములచే గలిగిన పిటికల

యందు పితృంబును, కఫజ ప్రమేహములచే గలిగిన పిటికలయందు కఫంబును అధికముగ నుండుననిభావము).

◉ ప్రమేహసంబంధము లేక పిటికలు జనించు క్రమము. ◉

ప్రమేహేణ వినాప్యేతాః జాయంతే దుష్టమేదసః 3౬
తావచ్చ నోపలక్ష్యంతే యావద్వస్తు పరిగ్రహాః,

వైజెప్పిన పిటికలన్నియు ప్రమేహము లేకున్నను మేదస్సు దుష్టమైచెడినవారికిని సంభవించును. అట్టి పిటికలు జనించినను ఆయాపిటికలకుజెప్పిన పీఠుడదరము మున్నగు నాధారస్థలముల పూర్తిగ నాక్రమించి వ్యాపించునందాక వానిలక్షణముతో స్ఫుటముగ గానరావు.

◉ (మూత్ర సంబంధమైన) రక్తపిత్తము. ◉

హారిద్రవర్ణం రక్తం వా మేహప్రాగ్రూపవర్జితమ్. 3౭
యో మూత్రయేన్న తం మేహం రక్తపిత్తం తు తద్విదుః,

ప్రమేహములకు జెప్పిన పూర్వరూపములు లేక మూత్రము వసుపురంగైనను ఎరుపురంగైననుకలిగి వెడలినచో నయ్యది ప్రమేహముకాదు. దానిని రక్తపిత్తమని మూత్రము చెప్పనగును.

◉ ప్రమేహపూర్వరూపములు. ◉

స్వేదోఽజ్జగంధశ్శిథిలత్వమజ్ఞే శయ్యాసనస్వప్నసుఖాభిషజ్ఞః,
హృన్నేత్రజిహ్వశ్రవణోపదేహో ఘనాజ్ఞతా కేశసఖాఽతివృద్ధిః.
శీతప్రియత్వం గలతాలుశోషః మాధుర్యమాస్యే కరపాదదాహాః,
భవిష్యతో మేహగణస్య రూపం మూత్రేఽభిధావన్తి పిపీలికాశ్చ.

వైజెప్పిన యిరువది ప్రమేహములును జనించుటకు మున్ను ఈ క్రిందజెప్పబడు పూర్వరూపములు కలుగు:—చెమట విశేషముగ బట్టును. (అవయవములన్నియు దుర్లంఘముకల్గియుండు సంధిబంధములు శిథిలములగును. పరుండుటకునుకూర్చొనియుండుటకును ఘనముగ నిదురించుటకును మిక్కిలి యభిలాషకలుగును. హృదయమునందును కన్నులయందును నాలుకయందును చెవులయందును మురికి విశేషముగ జేరును. అవయవములు మిక్కిలి స్థూలములగును. వెండ్రుకలును గోళ్లును మిక్కిల వృద్ధినిొందును. చల్లనియవచారాదులయందు మిక్కిలి స్త్రీతికలుగును. కంఠంబును తాలువులును చిక్కను. నోరు తీసిగనుండును. ఆరచేతులయందును ఆరకాశులయందును తీవ్రమైనమంట పుట్టును. మూత్రమును విడచినచోట చీమలు గుంపులుగ జేరును. ఇవియన్నియు ప్రమేహములకు పూర్వరూపములు.

◀ ప్రమేహములయందు దోషసంఘంధనియమక్రమము. ౧ ▶

దృష్ట్యా ప్రమేహం మధురం సపిచ్ఛం
 మధూపమం స్యాద్వివిధో విచారః,
 సంతర్పణాద్వా కఫసంభవస్యాత్
 ఊణేషు దోషేష్వనిలాత్తకో వా.

౪౦

ప్రమేహములయందు మూత్రము తేనెవలె మధురమై బూరుగబంకవలె జిగురు కలిగి వెడలినప్పుడు మందమతియగు వైద్యుడు ఇయ్యది కఫము చేకలిగినదియా? లేక వాతమునకలిగెనా? యని సందేశించి ఆయ్యది యమితాహారము చేకలిగిన యెడ నవ తర్పణ (ఉపవాస)సాధ్యమైన కఫప్రమేహమనియు, కఫాదిదోషములు ఊణించినపుడు సంతర్పణ సాధ్యమైన వాతప్రమేహమునియు సామాన్యముగ నిర్ణయించును. (గాని యియ్యధి విచారదూరము. బుద్ధిమంతులగు వైద్యులు వాతాదులకు జెప్పిన లక్షణముల నన్నిటిని గమనించి యుక్తియుక్తముగ నిర్ణయించవలె గాని, పైజెప్పినవిధముగ సంతర్పణాపతర్పణముల మాత్రము గమనించి దోషనిర్ణయము జేయరనుట.)

◀ సాధ్యాసాధ్యవిశేషనిర్ణయము. ౧ ▶

సపూర్వరూపాః కఫపిత్తమేహః
 క్రమేణ యే వాతకృతాశ్చ మేహః,
 సాధ్యాః న తే; పిత్తకృతాస్తు యాప్యాః
 సాధ్యాస్తు మేదో యది నాతిదుష్టమ్.

౪౧

కఫప్రమేహములును పిత్తప్రమేహములును వైజెప్పిన స్వేదాదిపూర్వరూపము లన్నియు కలిగి జనించి పిచ్చుటకూడనవియన్నియు ననువర్తించియున్నచో నసాధ్యము లగును. వాతప్రమేహములు తొలుత కఫప్రమేహములుగనుపిచ్చుట పిత్తప్రమేహములు గను ఉండి పిచ్చుట కొంత కాలమునకు వాతప్రమేహములుగ మారినయెడ నవియు నసాధ్యములు. ఆరీతిగనే తొలుత కఫమేహములుగనుండి పిత్తమేహముగ కాలాంతరమున మారిననవియు యావ్యములు, పిత్తప్రమేహములయందు మేదస్సు పూర్తిగ చెడక యున్నచో నవియు సాధ్యములు.

ఇచ్చట నీనిర్ణయము నెరుంగునది:—కఫప్రమేహములు సాధ్యములనియు, పిత్తమేహములు యావ్యములనియు, వాతజములు అసాధ్యములనియు మున్ను సామాన్యముగ జెప్పబడెను. ఆరీతిగ సాధ్యములగు కఫప్రమేహములును పూర్వరూపము లన్నింటిచే గల్గినప్పుడు అసాధ్యములగును. ఆవిధముగనే యాప్యాస్థమండు పిత్త

మేహములు పూర్వరూపములన్నిటిచే గల్గినవి యనసాధ్యములగును. మరియు ప్రమేహములు వాతపితృకఫసంబంధములచే వేరువేరుగ స్వతంత్రముగ సంభవించును. అటుగాక కఫజము పైత్తికముగను, పిదప వాతికముగను మారుటయు గలదు. ఈవిధముగ దోషక్రమము ననుసరించి జనించిన వాతప్రమేహము లొలుత కఫజనితమగుటచే సాధ్యమని సందేహించెదరే మోయని అట్టి వాతికమయిన ప్రమేహంబును అసాధ్యమని యీ వాక్యముచే నియమింపబడెను. ఆలాగుననె కఫజము పితృప్రమేహముగ మారినను అయ్యదియు యాప్యమగునె కాని కఫసంబంధమునంజేసి సాధ్యము గానోపదు. పైత్తికము సామాన్యముగ యాప్యమైనను మేదస్సు మిక్కిలి చెడకయన్నచో నయ్యది సాధ్యమగును.

(ఏరోగమునందైనను దానికి జెప్పిన పూర్వరూపములన్నియు సంబంధించి యున్నచో నవియన్నియు నసాధ్యములని సామాన్యముగ నెరుంగునది.)

ఇతి దశమోఽధ్యాయః.

ఏకాదశా ధ్యాయము.

అవతారిక:—వైయధ్యాయమున ప్ర మేహ సిటికలజెప్పనపుడు వానితో జేరిన విద్రధిలక్షణముల జెప్పక “విద్రధిర్వ్యక్త్య తేఽన్యత్ర” అని వేరొండుస్థలమున జెప్పెద నని తెలిపెను. కావున ఆట్టి విద్రధినిదానాదు లీయధ్యాయమున జెప్పబడును.

సూ. అథాఽతో విద్రధివృద్ధిగుల్పనిదానం వ్యాఖ్యాస్యారుః.

ప్ర మేహనిదానానంతరము విద్రధివృద్ధిగుల్పముల నిదానమును జెప్పెదనని భావము.

◀ విద్రధి కారణములు, సంప్రాప్తి, సంఖ్య. ▶

భుక్తైః పర్యషితాఽత్యుష్ణరూక్షశుష్కవిదాహిభిః,	
జిహ్వాశయావిచేష్టాభిస్తైస్తైశ్చాస్పకప్రదూషణైః	౧
దుష్టత్వజ్ఞాంసమేదోఽస్థిన్నావాస్పకకణ్డరాశ్రయః,	
యశ్శోభో బహిరన్తర్వా మహామూలో మహారుజః	౨
వృత్తస్యాదాయతో యో వా స్తృప్తషోధా స విద్రధిః,	
దోషైః పృథక్సముదితైః శోణితేన క్షతేన చ.	౩

పర్యషితము (రాత్రియందుంచబడిన యన్నము)ను భుజించినను, మిక్కిలి యుష్ణంబునురూక్షంబునుఎండినదియు, మంటబుట్టించునదియునైనయన్నాదుల భుజించినను, నిమ్నోష్ణతముగనుండు శయ్యపై బరుండినను, వికృతములైన నానావిధచేష్టల జేసినను, రక్తమును జెరచునట్టి యితరకారణములచేతను చర్మము మాంసము మేదస్సు ఆస్థి నరములు రక్తము అనునవి చెడినప్పుడు వానినాధారముగ జేసికొని, శరీరమున వెలి ప్రక్కనైనను, లాభాగముననైనను వాపుపుట్టును. అయ్యది మిక్కిలి లాఠులాఠ మొదలకల్గి వృత్తముగ (గుండ్రముగ) నైనను నిడుపుగనైననుండును. మిక్కిలి తీవ్రమైన బాధగల్గించును. అయ్యది విద్రధియనబడును. ఆయ్యది వాతపితృకఫములచే పేరుపేరుగను అన్నింటి నన్ని పాతముచేతను రక్తముచేతను క్షతముచేతను కల్గును, కావున నారవిధములు.

◀ బాహ్యోన్మర్షిద్రధిభేదములు. ▶

బాహ్యోఽత్ర తత్రతత్రాజ్ఞే దారుణో గ్రధితోన్నతః,	
ఆన్తరో దారుణతరో గమ్భీరో గుల్పవద్దనః.	౪
వల్గీకవత్సముచ్చాయీ శీఘ్రపూత్యగ్నిశస్త్రవత్,	

వైశిష్ట్య కారణముల చే బుట్టి శోభరూపమైవదిద్రధి బాహ్యవిద్రధి యనియు అతర్విద్రధియనియు చెందువిధములు. అందు శరీరమున వెలి ప్రకృతినాభిమున్నగు నా యామాంసలస్థలములయందు మిక్కిలి క్రూరమై గ్రంథిరూపమునొంది యున్నతమైవది బాహ్యవిద్రధి. శరీరమునందు లోభాగమున గుల్పుగుడ్డవలె వైకిగనబడక మిక్కిలి కఠినమై చెదలుపుట్టవలె శోవులగ మిక్కిలి యున్నతమైయుండునని యంతర్విద్రధి. ఇయ్యది యగ్నిని శస్త్రమును బోలి క్రూరతరమై యతిశీఘ్రముగ బ్రాణముల హింసించి మనుజుని త్షణకాలముననే చంపును.

❖ విద్రధిజనించు స్థానములు ❶ ❖

నాభివ స్తియకృత్సీహక్లోమహృత్కుక్షీవంతుణ్ణే. ౫
స్వాద్వ్యక్కుయోరపానే చ

వైశిష్ట్యనవిద్రధి నాభి, వస్తి, యకృత్తు, స్త్రీహము, క్లోమము, హృదయము, కుక్షీ, గెజ్జలు, వృక్కములు, గుదస్థానము, అను నీస్థలములలో నెచ్చటనైనను పుట్టును.

❖ వాతవిద్రధిలక్షణము. ❷ ❖

వాతాత్తత్రాతిశీవ్రరుక్, ౬
శ్వావారుణశ్చిరోత్థానపాకో విషమసంస్థితః
వ్యధచ్ఛేదభ్రమానాహస్యస్తసర్పణశబ్దవాక,

వాత ప్రకోపమునకల్గిన విద్రధియందు మిక్కిలి తీవ్రమైన బాధకల్గియుండును. అయ్యది వ్యామవర్ణంబైనను అరుణవర్ణంబైనను కల్గి చాలకాలమునకు వైకి తేలును. చాల కాలమునకు పరిపక్వమగును. సనుముగనుండక విషమముగనుండును. మిక్కిలి వ్యధ కల్గి ఛేదించబడినవిధముగ బాధకల్గించును. శరీరము భ్రమగ్రమ్మును. లోపల పూయాదులు నిండియుండుటంజేసి యుబ్బియుండును. పూయాదుల స్రవించుచు స్థలంతరమున వ్యాపించు స్వభావము కలిగియుండును. గాలినిండియుండుటంజేసి శబ్దము కల్గియుండును.

❖ పిత్తవిద్రధిలక్షణములు. ❸ ❖

రక్తతామ్రాఽసితః పిత్తాత్తృణ్ణోహజ్వరదాహవాక. ౭
క్షీప్రోత్థానప్రపాకశ్చ

పిత్తవిద్రధి రక్తవర్ణంబైనను తామ్రవర్ణంబైనను నల్లనివర్ణంబైనను కలిగి అతి శీఘ్రముగ వైకిపక్వమగును. దీనియందు దప్పి యధికమగును. మూర్ఛగ్రమ్మును. జ్వరము కలుగును. మంట విశేషముగ బుటును.

◌◌ కఫజవిద్రధిసన్నిపాతవిద్రధిలక్షణములు. ◌◌

పాణ్డుఃకణ్డూయుతః కఫాత్,

సోత్త్రోశశీతకస్తమ్భజృమ్భారోచకగౌరవః.

౮

చిరోత్థానవిదాహశ్చ; సంకీర్ణస్సన్నిపాతతః,

కఫమునజనించు విద్రధి పాండువర్ణమై మిక్కిలి బిలకలిగి చిరకాలమునకు పైకితేలి చిరకాలమునకు పరిచక్వమగును. ఈవ్యాధియందు ఓకరింతలు విశేషముగ వెడలును. ఒడలెల్ల చల్లగనుండును. శరీరము స్తంభించును. ఆవలింతలు విశేషముగ వెడలును. ఆరోచకముకలుగును. శరీరము బదువుకలిగి యుండును. మరియు నన్నిదోషముల నన్నిపాతమునగలిగిన విద్రధియందు వైజెప్పిన త్రిదోషలక్షణము లన్నియు కలిసి యుండును.

◌◌ వాతాదిజనితబాహ్యభ్యంతరవిద్రధిభేదములు. ◌◌

సామర్థ్యాచ్చాత్ర విభజే ద్బాహ్యభ్యంతరలక్షణమ్.

౯

వైజెప్పబడిన వాతాదివిద్రధి లక్షణములు బాహ్యభ్యంతరముల రెండిటికిని సమానములు. అందు దారుణదారుణతరభేదములబట్టి బాహ్యభ్యంతరముల నిర్ణయించు నది.

◌◌ రక్తజవిద్రధిలక్షణము. ◌◌

కృష్ణసోఢాపృతశ్శ్యావః తీవ్రదాహారుజాజ్వరః,

పిత్తలిజ్జోఽస్పృహ బాహ్యః స్త్రీణామేవ తథాన్తరః.

౧౦

రక్తవిద్రధి నల్లనిబొబ్బలతో నావరింపబడి శ్యామవర్ణంబై మిక్కిలి తీవ్రమైనమంటయు నొప్పియు కలిగి జ్వరముతో గూడియుండును. మరియు పిత్తవిద్రధికి జెప్పిన లక్షణములన్నియు కలిగియుండును. ఈరక్తవిద్రధి పురుషులకు బాహ్యవిద్రధిగ జనించును. రక్తముచే నంతర్విద్రధి స్త్రీలకు మాత్రము కలుగును గాని పురుషులకు ఒకప్పుడును కలుగదు.

◌◌ క్షతజవిద్రధిలక్షణము. ◌◌

శస్త్రాద్యైరభిఘాతేన క్షతే వాఽసత్యకారిణః,

క్షతోష్టా వాయువిక్షిప్తః సరక్తం పిత్తమీరయన్.

౧౧

పిత్తాస్పృగ్గతుణం కుగ్యాత్ విద్రధిం భూర్వ్యపద్రవమ్,

ఆయుధములు మట్టిపెళ్లలు మున్నగువానిచే నభిఘాతముకలిగి దానివలన గాయమొనను, లేక యేదైన నొక ప్రణముకలిగివుండెనపుడు ఆవత్సయములగు నాహారాదుల జేసినను అట్టిగాయమునుండి యుష్ణము వాయుచే ప్రేరితమై రక్తమును పిత్తమును

ప్రకాశించుచుండును. దానంజేసి విద్రధి కలుగును. ఈవిద్రధియందు పితృవిద్రధిలక్షణంబులును రక్తవిద్రధిలక్షణంబులును కలిసి యుండును. మరియు నీవిద్రధియందు పద్రవములనేకములు కలుగును. రక్తపితృవిద్రధులకంటె నీవిద్రధియందు పద్రవము లధికముగ నుండుటయే విశేషము.

❖ విద్రధులయందు స్థలభేదముచే గలుగు నుపద్రవములు. ❖

తేషాపద్రవభేదశ్చ స్త్యతోఽధిష్ఠానభేదతః. ౧౨

నాభ్యాం హి ఛ్వాభవేద్యస్తా మూత్రం కృచ్ఛ్చ్రీణ పూతి చ,
 శ్వాసో యకృతి రోధస్తు స్తీహ్ని ఉచ్ఛ్వాసస్య తృప్తపునః. ౧౩
 గలగ్రహశ్చ క్లోమి స్యాత్ సర్వాజ్గప్రగ్రహో హృది,
 ప్రమోహః తమకః కాసః హృదయే ఘట్టనం వ్యథా. ౧౪

కుక్షిపార్శ్వాన్తరాంసార్తిః కుక్షోవాటోపజన్త చ,
 సక్లోర్గ్రహో వంక్షణయోః వృక్కయోః కటిపృష్ఠయోః. ౧౫
 పార్శ్వయోశ్చ వ్యథాపాయకా పవనస్య నిరోధనమ్,

వైజ్ఞేషుబడిన విద్రధులయందు ఆయావిద్రధి జనించుస్థలవిశేషమును బట్టి యుపద్రవములును పలు దెరంగులై యుండును. ఎట్లులనః—

నాభియందు కలిగిన విద్రధియందు వెక్కిళ్ల కలుగును. వస్త్రీయందు విద్రధికలిగినపుడు మూత్రము దుర్గంధముతో గూడి మిక్కిలికష్టముచే వెడలును. యకృతునకలిగిన విద్రధియందు శ్వాసము తీవ్రముగ వెడలును. స్తీహమునకలిగినవిద్రధియందు శ్వాసము వెడలక ఉచ్ఛ్వాసము నరళముగ వెడలక యడ్డుపడును. క్లోమమునకలిగినవిద్రధియందు గళగ్రహమునరోగంబును డప్పియు కలుగును. హృదయమున గలిగిన విద్రధియందు సర్వావయవములయందును నొప్పియు మూర్ఛయం తమకశ్వాసంబును కాసంబును హృదయమున ఘట్టనము జేసినవిధమున వ్యధయు కల్గును. కుక్షిలో విద్రధికల్గినపుడు కుక్షికిని పార్శ్వమునకును నడుమును అంసలయందును నొప్పికలుగును. కడుపుబ్బును. గజ్జలయందు విద్రధికలిగినయెడ తొడులుపట్టినట్లుండును. వృక్కములయందు విద్రధికలిగినపుడు వీపునందును పార్శ్వములయందును బాధకలుగును. గుదస్థానమున గలిగినయెడ నపానవాతము బంధింపబడును.

❖ విద్రధులయామప క్వాదిలక్షణములు. ❖

ఆమపక్వవిదగ్ధత్వం తేషాం శోఫవదాదిశేత్. ౧౬

వైజ్ఞేషినవిద్రధులయందు ఆమ-పక్వ-విదగ్ధత్వలక్షణములను శోఫలను జెప్పిన ఆమపక్వాదిలక్షణములబట్టియే యెరుంగునది. (ఆమనున పక్వముగానిది, పక్వమైన

యవస్థను దాటి అతీతమైనవి వివర్ణము. ఈమూటికి లక్షణములను శోభసామ్యమునకు జెప్పిన ఆమపక్వాది లక్షణములచేత గమనించవలెనని భావము).

◀◀ నిద్రధులయందు స్రావకము. ▶▶

నాభేర్హార్ధ్యం ముఖాత్పక్వాః ప్రస్తవస్త్యధరే గుదాత్, ౧౭
ఉభాభ్యాం నాభిజః; విద్యాద్దోషం క్షేదాచ్చ విద్రధా.
యథా స్వం ప్రణవత్

నాభికి పైభాగమున (హృదయాదిస్థానములయందు) బుట్టిన విద్రధిపక్వములై పగిలినయెడ నోటినుండి పూయాదుల స్రవించును. నాభికి క్రిందిభాగమున గుదాదిస్థానములయందు జనించిన విద్రధులు పక్వములై పగిలినయెడ గుదద్వారమునుండి పూయాదుల స్రవించును. నాభిస్థానమునబుట్టిన విద్రధులు పగిలినచో నోటినుండియు గుదద్వారమునుండియు పూయాదులు వెడలును.

మరియు వ్రణరోగమున వాతాదులవలనగలుగు స్రావలక్షణములబట్టి విద్రధులయందును స్రావలక్షణములచే వాతాదిభేదమును నిర్ణయించునది.

◀◀ అసాధ్యవిద్రధులు. ▶▶

తత్ర వివర్జ్యః సన్నిపాతజః,
పకోవృహ్నాభివస్తిస్థో భిన్నోఽస్తర్భహిరేవ వా ౧౮
పక్వశ్చాస్తస్సృవకా వక్త్రాత్ క్షీణస్యోపద్రవాన్వితః,

వైజెప్పిన విద్రధిభేదములలో సన్నిపాతమునగలిగినది యసాధ్యముకావున చికిత్స జేయందగదు. హృదయమందును నాభియందును వస్త్రీయందును బుట్టిన విద్రధి పగిలినచో నదియు నసాధ్యము. అంతర్విద్రధి లోపలనే పగిలినను, బహిర్విద్రధి బయటపగిలిననయు నసాధ్యము. అంతర్విద్రధిపగిలి నోటినుండి పూయాదుల స్రవించిన నసాధ్యము ధాతువులు క్షీణించిన వానికి ఉపద్రవములతోగూడి జనించిన విద్రధియు నసాధ్యము

◀◀ శ్రవవిద్రధి సంప్రాప్తిలక్షణములు. ▶▶

ఏవమేవ స్తనసిరాః వివృతాః ప్రాప్య యోషితామ్. ౧౯
సూతానాంగర్భణీనాంవా సంభవేచ్ఛ్వయధుర్ఘనః,
స్తనే సదుగ్ధేఽదుగ్ధేవా బాహ్యవిద్రధిలక్షణః. ౨౦
నాడినాం సూక్ష్మవక్త్రత్వాత్ కన్యానాం తు న జాయతే,

విద్రధిసంప్రాప్తియందు జెప్పబడిన విధముగ పర్యుషితాది భోజనములచేత రక్తమును జెగచు నాయాకారణములచేతను స్త్రీలయొక్క స్తనములయందలి రంధ్రము తెరిచిపోనియున్న సిరలనుజెరిచి బాహ్యవిద్రధి లక్షణములతోగూడినవావును కలిగించును

ఇయ్యది ప్రసవించినస్త్రీలకైనను గర్భిణులుగనున్నస్త్రీలకైన స్తనములయందు స్తన్యము
 న్ననులేకున్నను వారిస్తనములయందలి సీరలు రంధ్రములు తెరచికొనియుండును కావున
 అట్టిస్త్రీలకే సంభవించును. కన్యకలకు స్తనములసీరలు మిక్కిలి నూత్నములైయుండును.
 కావున కన్యకల కీవాపు కలుగదు. ఇదియే స్తనవిద్రధి యనబడును.

❀ వృద్ధినిదానము, సంప్రాప్తి. ❀

క్రుద్ధో రుద్ధగతి ర్వాయుః శోభశూలకరశ్చరణ్. ౨౧

ముష్కా వంక్షణతః ప్రాప్య ఫలకోశాభివాహినీః,

ప్రవీడ్య ధమనీర్వృద్ధిం కరోతి ఫలకోశయోః. ౨౨

వాతము తాను సంచరించుమార్గములు ఇతరదోషములచే నడ్డగింపబడినయెడ
 మిక్కిలి ప్రకోపమునొంది శోభమును నొప్పిని పుట్టించుచు నొకచోట నిల్కడలేక
 చంచలస్వభావముకలిగి గెజ్జలనుండి యండకోశములజేరి అట్టి యండకోశములవహించు
 ధమనుల బాధించి యండములవాపు కలిగించి నానాట ముష్కముల వృద్ధినిొందించును
 ఇయ్యది యండవృద్ధి యనబడును.

❀ వృద్ధిరోగ భేదములు. ❀

దోషాస్త్ర మేదోమూత్రాస్త్రైః స వృద్ధిస్సక్షణా గదః,

మూత్రాస్త్ర జావప్యనిలాతే హేతుభేదస్తు కేవలమ్. ౨౩

వాత-పిత్త-కఫములు, రక్తము, మేదస్సు, మూత్రము, అంత్రము, అనునీయేడిటి
 చేత జనించుటంజేసి వృద్ధి యేడువిధములు. మూత్రమును అంత్రమును ఆశ్రయించి
 కల్గ వృద్ధిరోగంబును వాతముచేతనే కలుగును. మూత్రాస్త్రములు రెండును కేవలము
 కారణమూత్రములుగ నుండును.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—వాత పిత్త కఫములచేతను రక్తముచేతను
 వేరువేరుగ వృద్ధిరోగము కలుగును. మరియు రక్తమును మేదస్సును రెండును దూప్య
 ములు.అందు రక్తము నాశ్రయించునది పిత్తముచేతను, మేదస్సు నాశ్రయించునది కఫము
 చేతను కలుగును, వాతము ప్రకోపించిమూత్రమును అంత్రములను జేరి కలిగించినవృద్ధి
 రోగము మూత్ర జమనియు, అంత్ర జమనియు చెప్పబడును. రక్తము మేదస్సు
 మూత్రము అంత్రములు అను స్థానముల నాశ్రయించి జనించుటంజేసి రక్తజము అను
 మొదలగు సంజ్ఞా భేదములు కలిగెనని భావము.

❀ వాతజవృద్ధి. ❀

వాతపూర్ణ దృతిస్పర్శో రూక్షోవాతాది హేతుకమ్,

వాతమునజనించువృద్ధిరోగమున నండకోశము గాలిచేనిండిన తోలుతిత్తివ
నుబ్బి తాకినర్షుడు నునుపుకలియుండును. జిడ్డులేక రూక్షముగ నుండును. కారణవ
లేకయే నొప్పి కలిగియుండును.

❀ పిత్తజవృద్ధి. ❀

షకోద్వదుమ్భరసంకాశః పిత్తాద్దాహోష్ణపాకవాక్. ౨౪

పండిన మేడిపండువంటిరంగును ఆకారమును గలిగి మంటయు వేడియు కలి
గిండుగునది పిత్తమునగలిగిన వృద్ధిరోగము.

❀ కఫజవృద్ధి. ❀

కఫాచ్ఛీతో గురుస్నిగ్ధః కణ్డూమాక కతినోల్పరుక్, ౨౫
అండకోశము చల్లనై గొప్పదియు స్నిగ్ధంబును దురదకలిగినదియు కతినంబునై
గ్నిల్పమైన బాధకలిగినది కఫమునగలిగిన వృద్ధిరోగమని యెఱుంగునది.

❀ రక్తజవృద్ధి. ❀

కృష్ణస్ఫీటావృతః పిత్తవృద్ధిలిజ్జశ్చ రక్తజః. ౨౬
రక్తముచేగలిగిన వృద్ధిరోగమున నండకోశము నల్లని బొబ్బలతోగూడి పిత్త
వృద్ధికి జెప్పినలక్షణములతో సమానములైన లక్షణములు కలిగియుండును.

❀ మేదోజవృద్ధి. ❀

కఫవన్దేదసా వృద్ధిః మృదుస్తాలఫలోపమః, ౨౭
కఫవృద్ధికిజెప్పిన లక్షణములతో గూడి మెత్తనై తాటిపండువంటి గుండ్రని
కారముకలిగినది మేదస్సునగలిగిన వృద్ధిరోగము.

❀ మూత్రజనిత అండవృద్ధి. ❀

మూత్రధారణశీలస్య మూత్రజః స తు గచ్ఛతః. ౨౮

అమ్మోఖిః పూర్ణదృతివత్ ఊభం యాతి సరుజ్జృదుః,

మూత్రకృచ్ఛ్రీ మధస్తాచ్ఛ వలయం ఫలకోశయోః. ౨౯

మూత్రమును విసర్జింపవలసిన సమయములయందు దానిచేగమును నిరోధించి
లసీయక యడ్డుపరచు స్వభావముకలిగినవానికి దానివలన నండవృద్ధి కలుగును.
వృద్ధిరోగమునందు అండకోశము జలముచేనిండిన తోలుతిత్తివలె నడుచునపుడెల్ల
లుచుండును. నొప్పితోగూడి మెత్తగనుండును. మూత్రము మిక్కిలి కష్టముతో
లును. అండకోశములక్రింద వలయమువలె గుండ్రముగనుండును. ఇది మూత్రజ
వృద్ధిరోగము.

◀ అం త్ర వృద్ధి లక్షణము. ▶

వాతకోపిభి రాహారైః శీతతోయావగాహనైః,
ధారణేరణభారాధ్యవిషమాజ్జప్రవర్తనైః. ౨౮

క్షోభణైః క్షుభితోఽన్యైశ్చ క్షుద్రాన్త్రావయవయదా,
పవనో విగుణీకృత్య స్వనివేశాదధో నయేత్,

కుర్యాద్వింక్షణసస్థిస్థో గ్రన్ధ్యాభం శ్వయంతుం తదా. ౨౯

ఉపేక్ష్యమాణస్య చ ముష్కవృద్ధిం

ఆధ్వానరుక్ స్తమ్భవతీం స వాయుః,

ప్రవీడితోఽస్తస్త్వినవాన్ ప్రయాతి

ప్రథ్వాపయన్నేతి పునశ్చ ముక్తః. 30

అస్తవృద్ధి రసాధ్యోఽయం వాతవృద్ధిసమాకృతిః,

వాతమును ప్రోషింపజేయు నాహారవదార్థముల నేవించుట చేతను, చల్లనిశీతలయందు మునుగుట చేతను, వాతమూత్రపురీషములవేగమును నిరోధించుట చేతను, ఆయ్యవి వెడలవన్నపుడు వానిని బలాత్కారముగ వెడలించుట చేతను, భారమును అధికముగ మోచుట చేతను, అధికముగ త్రోవనడచుట చేతను, శరీరావయవముల విషమములుగ బ్రవర్తించుట చేతను, ఈ కారణములవలన వాతము మిక్కిలి ప్రోషమునొంది వాతము చలించుట చేయు కృత్యములచే సంక్షోభమునొంది శరీరమునందలి చిన్నఅం త్రము (ప్రేగు) లో నొకభాగమును చెడగొట్టి అదియుండుస్థలమునుండి క్రిందికి వెడలించును. అయ్యది వాతప్రేరితమై గెజ్జలసంధియందు జేరి గ్రంథిరూపమునొంది వాపును గల్గించును, అట్టి యవస్థయందు దానికి దగిన చికిత్సజేయక యుపేక్షించినచో వృషణములజేరి వృద్ధి నొందించును. మిక్కిలి బాధతోగూడి దుర్బలించి యుబ్బియుండును. అండములజేరిన వాతము చేతితోపిసికినప్పుడు గెజ్జుమను శబ్దముతో గూడి లోనికింజనును. విడిచినపుడు వృషణకోశము నుబ్బించుచు మరల వృషణకోశము ననే చేరును. ఇదియే అం త్ర వృద్ధియని చెప్పబడును. వాతవృద్ధికి జెప్పినలక్షణములన్నియు నీయం త్ర వృద్ధియందును కల్గును. ఇది మిక్కిలి యసాధ్యము (వృద్ధిసామాన్యముగ నసాధ్యములు. ఇయ్యది మిక్కిలి యసాధ్యమనిభావము.)

◀ గుల్మసామాన్యలక్షణసంప్రాప్తులు. ▶

రూక్షకృష్ణారుణసి రాతంతుజాలగ వాక్షితః. 3౧

గుల్మోఽప్తథా పృథగ్గోషైః సంస్పృష్టేర్నిచయం గత్రైః,

ఆర్తవస్య చ దోషేణ నారీణాం జాయతే ఽన్యమః. 3౨

రూక్షంబును, నల్లనిరంగుకలిగినదియు, అరుణవర్ణంబునునగు సిరాసమూహముతో నన్ననిదారములచే జట్టబడిన విధముగ పిండాకారమై యగ్రంధివిశేషము గుత్త మన బడును. అయ్యది వాతపిత్తకఫములచే వేరువేరుగ జనించునవి మూడును, వాతపిత్త-వాతకఫ-పిత్తకఫ సంస్కరముచే గల్గినవి మూడును, నన్ని పాతమునకల్గినది యొకటియు, ఋతురక్తముచే గల్గినది యొకటియు కలిసి యెనిమిదివిధములగును. వానిలో రక్తమున గలుగుగుత్తము స్త్రీలకే కలుగును గాని పురుషుల కొకప్పుడును కలుగ వలచుపడదు. (ఆర్ద్రవరక్తముచే గలుగునది రక్తగుల్మము. అయ్యది పురుషులకు సంభవించదు కావున రక్తగుల్మము పురుషులకు రాదనుట.)

◁ గుల్మసామాన్యనిదానాదులు. ▷

జ్వరచ్ఛర్ష్యతిసారాద్యైః వమనాద్యైశ్చ కర్షభిః,
కర్మితో వాతలాన్యత్తిః శీతం వామ్బుబుభుక్షితః. 33

యః పిబత్యను చాన్నాని లంఘనం ప్లవనాధికమ్,
సేవతే దేహసంక్షోభిచ్ఛర్దిం వా సముదీరయేత్. 34

అనుదీర్ణా ముదీర్ణాన్వా వాతాదీన్న విముఖ్యతి,
న్నేహాన్నేదావనభ్యస్య శోధనం వా నిషేవతే. 35

శుద్ధో వా శు విదాహీని భజతే స్వప్నాని వా,
వాతోల్బణాస్తస్య మలాః పృథక్కృద్ధాః ద్విశోఽథ వా. 36

సర్వే వారక్తయుక్తా వా మహాస్తోతోఽనుశాయిసః,
ఊర్ధ్వాధోమార్గమావృత్య కుర్వతే శూలపూర్వకమ్. 37

స్పర్శోపలభ్యం గుల్మాఖ్యం ఉత్ప్లవతం గ్రన్థిరూపిణమ్,

జ్వరము, ఛర్ది, ఆతిసారము మున్నగు వ్యాధులచే నైనను, వమనము విరేచనము మున్నగు పంచకర్మములచే నైనను, శరీరము కృశించినమనుజుడు వాతమును వృద్ధి నొందించు పదార్థములజేర్చి భుజించుట, మిక్కిలి యాకలిగొనియన్నపుడు చల్లనిస్థిలము ద్రాగుట, భుజించినతోడనే నీళ్లయం దీతగొట్టుట ముముకుట మున్నగు శరీరమునకు తోభమును గల్గించు పనులజేయుట, వాంతివెడల నుద్యమించకున్నపుడు బలాత్కారముగ వాంతిని వెళ్లగించుట, వాత-మూత్ర-పురీషాదులు వెడల నభిముఖములయిన సమయమున వాని వెడలించక నిరోధించుట, న్నేహాన్నేదకృత్యముల జేసికొనక వమన విరేచనాది శోధనముల జేసికొనుట, ఆట్టి వమనవిరేచనాదిశోధనకర్మల జేసికొని విదాహాకరము (భుజించిన పిదప చాలాకాలమువరకును పచనమునొందుచు నామాశయము ననే చిరకాలముండుపదార్థము) లను ఆతిశీఘ్రముగ భుజించుట, లేక ద్రవరూపమైన

కఫమునుకలిగించు పవార్థములభుజించుట, ఇట్టి కారణములచే వాతమునున్నగు (వాత పితృకఫములు) ప్రశోపము నొంది ఒక్కటియైవను, రౌడేసిదోషములైనను, అన్నియు కలిసి యైనను, రక్తముతోగూడియైవను గుల్మమును కలిగించును వైజెప్పినరీతిగ వైకారణములచే వాతాదిదోషములొక్కొక్కటియైవను రౌడేసికలిసియైవను అన్నియు కలిసి యైనను రక్తముతోగూడియైనను ప్రశోపమునొంది ఆమపక్వాశయములజేరి యూర్ధ్వా ధోమార్గముల రౌడిటినిఆవరించి తొలుత శూలనొప్పిని కలిగించి గ్రంథిరూపమైగుల్మమును గలిగించును. అట్టి గ్రంథి చేత ఉడవినచో నుండవలె కనబడును. పైకినంచరించు స్వభావము కలిగియుండును.

వైజెప్పిన వాత, పితృ, కఫ,సర్పి సాత, వాతపితృ, వాతకఫ, పితృకఫ, రక్తభేదములచే గుల్మము లెనిమిదివిధములగునని యెరుంగునది. అందు రక్తగుల్మము స్త్రీలకు మాత్రము సంభవించును. తక్కినవి యేడును స్త్రీపురుషసామాన్యముగ కల్గును. వైజెప్పిన గుల్మముల కన్నిటికిని “జ్వరచ్ఛర్మి ..స్వందనానివా” అను వాక్యముచే జెప్పబడినది నిదానము. “వాతోల్బణాః...కుర్వతే” అని చెప్పినది సంప్రాప్తి, “శూలపూర్వకం” అని చెప్పినది రూపము. “స్వలోప.....గ్రన్థిరూపిణం” అని చెప్పినది స్వరూపము. ఇతైరంగన వైవాక్యములచేత నిదానపూర్వరూప సంప్రాప్తిరూపములు చెప్పబడినవని యెరుంగునది.

❀ వాతగుల్మనిదానము, సంప్రాప్తి. ❀

కర్మనాత్కృఫవిత్పితైః మార్గస్యావరణేన వా. 3౮

వాయుః కృతాశయః కోష్ఠే రాక్ష్యాత్ కాఠిన్యమాగతః, 3౯

స్వతస్త్రస్వాస్వశ్రయే దుష్టః పరతస్త్రః పరాశ్రయే. 3౯

పిణ్డితత్వాదమూర్తోఽపి మూర్తత్వమిహ సంశ్రితః,

గుల్మ ఇత్యుచ్యతే వస్తి నాభిహృత్పార్శ్వస్వసంశ్రయః ౪౦

రసాదిధాతువులు ఊణించుటచే నైనను కఫము పురీషము పితృము ఈమూడిచే మార్గముడ్డగించబడుటచేస్తెను ఆమపక్వాశయరూపమైన కోష్ఠమునందు నిల్కడగ నిలచి ప్రశోపమునొంది వాతము స్వయముగ కఠినముగాతున్నను తనయందలి రూక్షగుణముచే కాఠిన్యమునొంది తనకు ఆకారకములేకున్నను ఉండవలె నాకారము నొందినట్లుండును. ఇది వాతజగుల్మమని చెప్పబడును. అట్టి వాతము స్వస్థానమైన పక్వాశయమున దుష్టమైవుడు స్వతంత్రముగ నుండును. ఇతర స్థానమైన యామాశయమున దుష్టమైన యవుడు పరతంత్రమై (కఫపితృముల కధీరతమై) యుండును. ఈ వాతగుల్మము వస్తి నాభి హృదయము పార్శ్వములు అనుస్థలముల నాశ్రయించి సంభవించును.

❁ వాతగుల్మలక్షణములు. ❁

వాతాస్త్యాశిరశ్శూలం జ్వరస్థిహస్తకూజనమ్,
 వ్యథస్యాచ్యేస విట్సంగః కృచ్ఛాద్దుచ్ఛ్వాసనం ముహుః. ౪౧
 స్తమ్భో గాత్రే ముఖే శోషః కాగ్ధ్యం విషమవహ్నితా,
 రూక్షకృష్ణత్వగాదిత్వం చలత్వాదనిలస్య చ. ౪౨
 అనిరూపితసంస్థానస్థానవృద్ధిక్షయవ్యథః,
 పిపిలికావ్యాప్తథవ గుల్మస్ఫురతి తుద్యతే. ౪౩

వాతప్రళోపమునకల్గిన గుల్మమునందు తలనొప్పియు స్థిహస్తకూజము కల్గును. ప్రేవులరచును. సూదులగుల్చినవిధముగ పోటుపుట్టును. మలము బంధించును. శ్వాసము వెడలుటను మిక్కిలి కష్టముగనుండును. కష్టముచే మాటిమాటికి శ్వాసము వెడలును. శరీరము స్తంభించును. ముఖము శోషించును. శరీరము కృశించును. జఠరాగ్ని విషమముగ నుండును. త్వక్-నేత్రమలమూత్రాదులు మిక్కిలి రూక్షంబులై నల్లగనుండును. వాతము చంచలస్వభావమగుటంజేసి ఆకృతియు గుల్మముకలుగుస్థానంబును వృద్ధిక్షయంబులును ఒకవిధముగ నియమములేక యుండును. (ఆకారము ఒకప్పుడు చిన్నదియుం ఒకప్పుడు పెద్దదియునై హృదయాదిస్థానములయం దొక్కచోనైన నిల్పడలేక చలించుచుండును) చీమలు వ్యాపించియున్నట్లు గుల్మము బాధకల్గియుండును. అదరును. సూదుల బొడిచినవిధముగ పోటుపుట్టును.

❁ పిత్తగుల్మలక్షణము. ❁

పిత్తాద్ధాహోఽల్పకో మూర్ఛా విడ్భేదస్వేదత్ప్రజ్వరాః,
 హారిద్రత్వం త్వగాద్యేషు గుల్మశ్చ స్పర్శనాసహః. ౪౪
 దూయతే దీప్యతే సోష్ఠా స్పస్థానం వహతీవ చ,

పిత్తప్రళోపమునకల్గిన గుల్మము మిక్కిలి స్వల్పమై తీవ్రమైన మంట కల్గియుండును. మూర్ఛగ్రమ్మును. మలము ఉండలగ వెడలును. చెమటబట్టును. జ్వరమువచ్చును. త్వక్-నేత్ర-మల-మూత్రాదులు పసుపురంగుకల్గియుండును. గుల్మపుగ్రంథిని చేత దడవిననోరువరాని బాధకల్గును.

❁ కఫజగుల్మలక్షణము. ❁

కఫాత్ నైమిత్త్యమరుచిః సదనం శిశిరజ్వరః. ౪౫
 పీంసాలస్యహృల్లాసకాసశుక్లత్వగాదితాః,
 గుల్తోఽవగాఢః కఠినః గురుస్సుప్తస్థిరోఽల్పరుక్. ౪౬

కఫముచే గుల్మమున శరీరము తడిబట్టగప్పిన విధముగ జడముగనుండును. ఆరోచకముకలుగును. ఒడలునొచ్చును. చలితో గూడి జ్వరమువచ్చును. పడిసెమువట్టును. ఓకరింతలువెడలును. దగ్గు కలుగును. త్వక్ - నేత్ర - మలమూత్రాదులు తెల్లనైయుండును. గుల్మపుగ్రంథి మిక్కిలి లోభాగమున జనించి రాయివలె కఠినమై గొప్పదియై కదలక సిరముగ నొకచోటనే యుండి స్వల్పమైననొప్పి కల్గియుండును.

◀◀ వాతాదిగుల్మములకు స్థానాదినిర్ణయము. ▶▶

స్వదోషస్థానధామానః స్వే స్వే కాలే చ రుక్కరాః,
ప్రాయః

వాతాదులచేగలిగిన గుల్మములు మూడును ఆయాదోషమునకు జెప్పిన స్థానమునాశ్రయించి జనించును. వాత పిత్త కఫములకు వేరువేరుగ జెప్పిన ప్రాతఃకాలము మధ్యాహ్నకాలము సాయంకాలము మున్నగు నాయాకాలములయందు బాధగలిగించును. (తక్కిన కాలములయందు బాధ సామాన్యముగ నున్నను ఆయాదోషములకు జెప్పిన కాలములయందు ఆయాదోషమున గలిగిన గుల్మములు నొప్పి మున్నగుబాధలను అధికముగ గలిగించునని భావము.)

◀◀ ద్వంద్వజగుల్మలక్షణములు. ▶▶

త్రయస్తు ద్వంద్వోత్థాః గుల్మాస్సంస్పృష్టలక్షణాః. ౪౭

దోషద్వయసంసర్జముచే గలిగిన వాతపిత్త-వాతకఫ-పిత్తకఫ గుల్మములుమూడును ఆయాదోషమునకు ప్రత్యేకముగ జెప్పినలక్షణము రెండేసి మిశ్రములుగ నుండును.

◀◀ సాన్నిపాతికగుల్మలక్షణము. ▶▶

సర్వజస్తీవ్రద్ధాహః శీఘ్రపాకీ ఘనోన్నతః,
సోఽసాధ్యః

సన్నిపాతమున జనించిన గుల్మము మిక్కిలి తీవ్రమైన నొప్పియు మంటయు కలిగి అతిశీఘ్రముగ పగులును. మిక్కిలి స్థూలంబుచు ఉన్నతంబునై యుండును. ఇయ్యది యసాధ్యము.

◀◀ రక్తగుల్మసంప్రాప్తి సామాన్యలక్షణము. ▶▶

రక్తగుల్మస్తు స్త్రియా ఏవ ప్రజాయతే. ౪౮

ఋతౌ వా నవసూతా వా యది వా యోనిరోగిణీ,

నేవతే వాతలాని స్త్రీ క్రుద్ధస్తస్యాస్సమీరణః. ౪౯

నిరుణధ్యార్తవం యోన్యాం ప్రతిమాసమవస్థితమ్,

కుక్షిం కరోతి తద్గర్భలిజ్జమావిష్కరోతి చ. ౫౦

హృల్లాసదౌహృదస్తస్యదర్శనం ఔమతాదికమ్,
అ.శా—41

రక్తగుల్మము స్త్రీలకు మాత్రమే కల్గును. వీలయిన:—బుతుతుతిగనున్న సమయమున నైనను, ప్రసవించిన వెంటనైనను. యోనిరోగములుగల్గినపుడును స్త్రీలు మిక్కిలి వాతమును వృద్ధినిొందించు నాహారాదివదార్థముల నేవించినచో వాతము ప్రళోపమునొంది ప్రతిమానమునందును బైటవెడలవలసిన బుతురక్తమును వెడలనీయక యోనియందే యడ్డగించును. అట్టియార్థవరక్తము యోనియందే నిలచి కుఱిని వృద్ధినిొందించును. అయ్యది గర్భమునుబోలె వానాట కుఱిని వృద్ధినిొందించును గర్భమునగల్గు ఓకరింతలు (దోహృదము) భోజ్యవస్తువులు మున్నగువానియందభిలాష) ప్రస్థ్యము జనించుట శరీరము కృశించుట మున్నగుగర్భచిహ్నములుకల్గును (ఇదియె రక్తగుల్మము. ఇది బుతురక్తమువలన ముఖ్యముగ సంభవించునది గావున స్త్రీలకు గల్గుదు).

◀ రక్తగుల్మవిశేషలక్షణములు. ▶

క్రమేణ వాయుసంస్కర్తాత్ పిత్రయోనితయా చ తత్. ౫౦
 శోణితం కురుతే తస్యాః వాతపిత్రోత్థగుల్మజాఞ్, ౫౧
 రుక్ స్తమ్బుదాహాతీసారత్పత్ జ్వరాదీనుపప్రవాణ. ౫౨
 గర్భాశయే చ సుతరాం శూలం దుష్టాస్య గాశ్రయే,
 యోన్యాశ్చ స్రావపార్శ్వస్థితో దస్యస్థనవేదనాః. ౫౩

వైజిష్ఠినరక్తగుల్మమున నానాట వాతసంబంధముచేతను పిత్రము ప్రధానముగ కారణముగుటంజేసియు వైజిష్ఠినరక్తగుల్మము వాతగుల్మములకు వైజిష్ఠిననొప్పి, స్తంభము, మంట, అతిసారము, డప్పి, జ్వరము మున్నగుపప్రవముల గల్గించును. గర్భాశయమునందు మిక్కిలి శూలమును కల్గించును. అట్టిగర్భాశయము చెడురక్తమునక ఆశ్రయముగ నుండును. కావున యోనినుండి దుర్గంధయుక్తముగ స్రావము కల్గును పోటుపుట్టును. ద్రవము కల్గియుండును.

◀ గర్భమునకును గుల్మమునకును పరస్పరభేదము. ▶

స చాఙ్గైర్గర్భవద్గుల్మః స్ఫురత్యపి తు శూలవాణ్,
 పిణ్డీభూతస్సవ వాస్యాః కదాచిత్ స్పృహతే చిరాత్. ౫౪
 స చాస్యాః వర్ధతే కుఱిః గుల్మ ఏ వ తు వర్ధతే,

గర్భము చేతులు కాళ్లు మున్నగునవయవముల గదలించుచు కదలును. గుల్మః అటుగాక యుండవలెనుండి నొప్పితోగూడి కదలును. గర్భము తటాలున శీఘ్రము కదలును. గుల్మము చిరకాలమునకు ఒకానొకప్పుడుమాత్రము కదలును. గర్భము వయగునప్పుడు కుఱికూడ వృద్ధినిొందును. గుల్మము అటుగాక గ్రంథిమాత్రము వనిొండునుగాని కుఱి వృద్ధినిొందదు. గర్భమునకును గుల్మమునకును వైజిష్ఠినవిధవ పరస్పరభేదము నెరుంగునది.

—ॐ గుల్మవిద్రధులకు పరస్పరభేదము. ॐ—

స్వదోషసంశ్రయో గుల్మః సర్వో భవతి తేన సః. ౫౫

పాకం చిరేణ భజతే నైవ వా నిద్రధిః పునః, ౫౬

పచ్యతే శీఘ్రమత్యర్థం దుష్టరక్తాశ్రయత్వతః. ౫౭

అతశ్శీఘ్రవిదాహిత్యాద్విద్రధిసోఽభిధీయతే,

గుల్మేఽన్తరాశ్రయే వస్తికుక్షిహృత్ప్రీహవేదనాః. ౫౮

అగ్నివర్ణబలభ్రంశః వేగానాం చాప్రవర్తనమ్,

అతో విపర్యయో బాహ్యా క్రోష్టాక్షేషు తు నాతిరుక్. ౫౯

వైవర్ణ్యమవకాశస్య బహిరున్నతతాఽధికమ్,

వైజెష్ఠబడిన వాతాదిభేదములచే నెనిమిదివిధములైన గుల్మములును ఆయా గుల్మములకు ఉత్పత్తికారణమైన ఆయాదోషముచుమాత్రమే ఆశ్రయించియుండును గాని అంతరదోషముల నాశ్రయించుటలేదు. కావున గుల్మము చిరకాలమునకు వృద్ధి నొంది పగులును. లేక పాకమునొందకయే యుండును. విద్రధి మిక్కిలి దుష్టమైన రక్తము నాశ్రయించియుండును కావున నతిశీఘ్రముగ పక్వమగును. ఆరీతిగ శీఘ్రముగ పక్వమగునది కావుననే విద్రధి యని చెప్పబడును. ఇదియ గుల్మమునకును అంత ర్విద్రధికిని భేదము.

మరియు గుల్మము అంతరాశ్రయమనియు, బహిరాశ్రయమనియు రెండువిధ ములు. అందు అంతరాశ్రయగుల్మమునందు వస్తియుండును కుక్షియుండును హృదయము నందును స్థిహమునందును మిక్కిలి తీవ్రమైనవేదనలు కల్గును. జాతరానలబలంబును శరీరవర్ణంబును బలంబును చెడును. మలమూత్రాదివేగములు యథావిధిగ వెడలక బద్ధగించియుండును. బాహ్యగుల్మమునందు వైజెష్ఠినలక్షణములకన్న విరుద్ధములగు లక్షణములు కలియుండును.

మరియు గుల్మము పాకమునొందకుండుటకు కారణమును గ్రంథాంతరమున నిట్లుచూపిరి:— “మాంసశోణితభూయస్త్వాత్ పాకం గచ్ఛతి విద్రధిః, మాంసశోణిత హిసత్వాత్ గుల్మః పాకం న గచ్ఛతి” విద్రధి మాంసరక్తముల విశేషముగ నాశ్రయించి జనించునుగాన శీఘ్రముగ పాకమునొందును. గుల్మము అటుగాక మాంసరక్త సంబంధము లేక కేవలము వాతాదిదోషములమాత్రమే ఆశ్రయించియుండును కావున పక్వము కానోపదనిభావము.

—ॐ ఆనాహలక్షణము. ॐ—

సాటోపమత్యుగ్రుజం ఆఘ్నానముదరే భృశమ్. ౬౦

ఊర్ధ్వాధోవాతరోధేన తమానాహం ప్రచక్షతే,

వాతము ప్రకోపమునొంది యూర్ధ్వమార్గమును అనోమార్గమును బంధించి నపుడు కడుపులో మిక్కిలి శబ్దమును నొప్పియు కలిగి కడుపుబ్బరించినయెడ నయ్యది యానాహమని చెప్పవగును.

◀ సుశ్రుతమున ప్రత్యాధ్వానలక్షణ మిట్లు చెప్పబడియె. ▶

“ విముక్తపార్శ్వహృదయం తదేవామాశయోత్థితమ్, ప్రత్యాధ్వానం విజాసీ యాత్ కఫవ్యాకులితానీలమ్” వైజెప్పినయాధ్వానమే పార్శ్వములను హృదయమును విడచి యామాశయమునబుట్టి కఫముచే వాతము వ్యాకులమైయున్నయెడ ప్రత్యాధ్వాన మని చెప్పబడును.

◀ ఆష్టీలా ప్రత్యష్టీల లక్షణములు. ▶

ఘనోఽష్టీలోపమే గ్రన్థిః ఆష్టీలోర్ధ్వసమున్నతాః ౬౦

ఆనాహలిజ్జన్తిర్యక్తు ప్రత్యష్టీలా తదాకృతిః,

కమసాలవాని యినువడాకలింబోలె నూలంబును కఠినంబును ఉన్నతంబునైన గ్రంథి కుక్షితో కలిగి యానాహలక్షణములతో గూడియున్న నది యష్టీల యనిచెప్ప బడును. ఆదియె వైకి నున్నతముగాక యడ్డముగ నుండుచేసి ప్రత్యష్టీల యనబడును.

◀ తూనీ ప్రతూనీలక్షణములు. ▶

వక్వాశయాద్ధుదోపస్థం వాయుస్తీవ్రరుజః ప్రయాణ,

తూనీ ప్రతూనీ తు భవేత్ సవవతో వివర్యయే. ౬౧

వాతము ప్రకుపితమై వక్వాశయమునుండి గుదస్థానకును గుహ్యమునకును బోవుచు మిక్కిలి తీవ్రమైననొప్పిని కలిగించినయెడ తూనీవాత మనబడును. వైజెప్పిన లక్షణమునకు విరుద్ధముగ వాతము ప్రకుపితమై గుదగుహ్యస్థానములనుండి యామాశయ మునకు తీవ్రమైననొప్పిని కలిగించుచు పోయిన నయ్యది ప్రతూనియని చెప్పవగును.

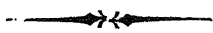
◀ గుల్మః పూర్వరూపములు. ▶

ఉద్ధారబాహుల్యపురీషబద్ధతృప్యక్షమత్వస్త్రవికూజనాని,

ఆటోపమాధ్వానమహక్తిశక్తిమాసన్నగుల్మస్య వదన్తి చిహ్నమ్.

త్రేసువులు అధికముగ వెడలుట, మలము బంధించుట, తృప్తిగ భుజించిన యెరువ జాలకుండుట, ప్రేవు లరచుచుండుట, కడుపుబ్బరించుట, కడుపులో శబ్దముపుట్టుట, బీర్ల శక్తికగ్గుట, ఇనియన్నియు గుల్మము నన్నిహితమై రానున్నపుడు సంభవించు చిహ్నములు, (ఇవి పూర్వరూపములనుట).

ఇతి ఏకాదశోఽధ్యాయః.

ద్వాదశాధ్యాయము

అవ: గడచినయథ్యాయాంతమున ఆనాహము చెప్పబడినది. ఉదరమునందును ఆనాహోద్ధానములు ప్రధానములుగ నుండునుకావున నానాహమును జెప్పినపిదప నుదర నిదానము నవిశేషముగ జెప్పబడును:—

సూ. అథాత ఉదరనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః.

గుల్తాదినిదానమును జెప్పినపిదప నుదరనిదానమును వివరించెదనని యర్థము.

—ॐ ఉదరనిదానము. ౧—

రోగఃస్సర్వైషి మద్దేఽగ్నో సుత రాముదరాణి తు,
అజీర్ణాన్తలినై శ్చాన్వైః జాయన్తే మలసంచయాత్. ౧

జ్వరము అతిసారము మున్నగు రోగములన్నియు జతరాగ్ని మందగించుటవలన కలుగును. అందును ఉదరములు ప్రధానముగ మందాగ్నివలన గలుగును. మరియు అజీర్ణమువలనను దుర్గంధాదులచే మలినములగునన్నాదులచేతను మలము చిరకాలమునుండి సంవికృతముగ నిలచియుండుటచేతను ఉదరములు కలుగును. అజీర్ణాదికారణములను ఉదరములకు హేతువులైనను మందాగ్ని ప్రధానకారణమని తెలుపుటకై “సుతరాముదరాణి తు” అని చెప్పబడినది.

—ॐ ఉదరసంప్రాప్తి, సంఖ్యాభేదములు. ౧—

ఉర్ధ్వఠోథాతవో రుద్ధ్వా వాహినీరమ్బువాహినీః,
ప్రాణాగ్న్యపానాన్ సన్ధూప్య కుద్యస్త్యజ్ఞాంససన్ధిగాః. ౨
ఆథ్థ్వా కక్షీముదరం అప్టథా తచ్చ భిద్యతే,
పృథగ్తోమైస్సమస్తైశ్చ స్త్రీహబద్ధక్షతోదకైః. 3

వాతాదిదోషములు స్వకారణములచే ప్రకోపమునొంది శరీరమునందలిజలమును వహించి ప్రవహించజేయుస్రోతస్సులను క్రిందిభాగమును వైభాగమునుకూడ నడ్డగించి ప్రాణవాయువును స్వయముగ మందగించియుండుజతరాగ్నిని అపానవాతమును పూర్తిగ జెరిచి చర్తమునకును మాంసమునకును సంధిస్థలమున జేరి కుక్షీని యుదికించి యుదరరోగమును గలిగించును. అయ్యది వాతపిత్తకఫములచే వేరువేరుగను అన్నిటి నన్ని పాతముచేతను స్త్రీహబద్ధిచేతను బద్ధగుదముచేతను క్షతముచేతను ఉదకముచేతను జనించుటం జేసి యెనిమిదివిధములగును.

శుష్కకాసోఽజ్జమర్థోఽథో గురుతా మలసజ్జిహాః ౧౩
 శ్యావారుణత్వగాదిత్వం అకస్తాద్వృద్ధిక్రొసవత్ ,
 సతోదభేదమువరం తనుకృష్ణసి రాతతమ్. ౧౪
 ఆఘాతధృతివచ్ఛబ్దం ఆహతం ప్రకరోతి చ,
 వాయుశ్చాత్ర సరుకృష్ణో విచరేత్సర్వతోగతిః. ౧౫

వాతమున జనించినయుదరమునందు కాఠ్యచేతులు ముఖము కుఱి మున్నగునవయవములయందు వాళుకలుగును. కుఱియందును పార్శ్వములయందును ఉదరమునందును నడుమునందును వీపునందును నొప్పికలుగును. కీళ్ల పగులదీయునట్లు నొప్పికలుగును. ద్రవములేని పొడిదగ్గుకలుగును. అవయవములన్నిటియందును నొప్పికలుగును. శరీరమునంద్రోభాగమున బరువైయుండును, మలమువెడలకబద్ధగించును. త్వక్కుమూత్రమునేత్రములుమలము మున్నగునవి శ్యామవర్ణంబైనను అరుణవర్ణంబైనను కలిగియుండును. ఉదరము కారణములేకయేయొకప్పుడు తనంత వృద్ధినొందితనంతనే తగ్గుచుండును. నూదుల గ్రుచ్చినవిధముగను ఆయుధము చేచీల్చినవిధముగను పోటునునొప్పియు కలుగును. మిగుల సూక్ష్మములై నల్లనైననరములచేవ్యాప్తమై యుండును. ఉదరముపై వ్రేలితో తట్టినయెడ గాలితో నిండియుదికియున్న తోలుతిత్తివలె శబ్దముకల్గును. మరియునీవాతోదరమునందు వాయువు శబ్దముతోడను నొప్పితోడను కూడి కుఱియందంతట నంచరించును.

❁ పిత్తోదరలక్షణము. ❁

పిత్తోదరే జ్వరో మూర్ఛా దాహస్తృకోకటుకాస్యతా,
 భ్రమోఽతిసారః వీతత్వం త్వగాదావుదరం హరిత్ . ౧౬
 వీతతామ్రసిరానద్ధం సన్వేదం సోష్ణదహ్యతే,
 ధూమాయతి మృదుస్పర్శం క్షీప్రపాకం ప్రదూయతే. ౧౭

పిత్తోదరమునందు న్నదరంబును మూర్ఛయు మంటయుదస్పియు కలుగును. నోరు చేదుగనుండును. భ్రమంబును అతిసారంబును కలుగును. చర్మములమూత్రాదులు వచ్చగ (పసుపురంగుకలిగి)యుండును. ఉదరముమూత్రము పచ్చనిరంగుకలిగి వీతవర్ణంబులును తామ్రవర్ణంబులును నగుసిరలచే వ్యాప్తమై చుటబట్టియుండును. మిక్కిలి వేడికలిగి మండుచుండును. పొగ వెడలనట్లుండును. తాకినప్పుడు మెత్తగనుండును. శీఘ్రముగ పాతమునొందును. సంతాపము కలిగియుండును.

❁ కఫోదరలక్షణము. ❁

శ్లేష్మోదరేఽజ్జసదనం స్వాపశ్వయధుగౌరవమ్,
 నిద్రాకేశోఽరుచిశ్శ్యాసః కాసశ్శుక్లత్వగాదితా. ౧౮

ఉదరం స్తిమితం శ్లక్ష్యం శుక్ల రాజీతతం మహత్,
చిరాభివృద్ధి కఠినం శీతస్పర్శం గురు స్థిరమ్.

౧౯

కఫముచే జనించిన యువరమునందు శరీరము కృశించును. స్పర్శము నెరుంగజాలకుండును. హస్తపాదాదులయందు వాపు కలుగును. శరీరము బరువుగనుండును. నిదురయధికమగును. శరీరము శ్రమజెందియుండును. అరుచి కల్గును. శ్వాస మధికమగును. దగ్ధవచ్చును. చర్మములమూత్రాదులును తెల్లగనుండును. ఉదరము నిశ్చలమై నునుపుకలిగి తెల్లని రేఖలచే నావరింపబడి మిక్కిలి గొప్పదిగనుండును. ఆయ్యది చిరకాలము నకు నానాట వృద్ధినొంది కఠినమై తాకినచో చల్లనై గొప్పదియైకదలకుండును.

❁ సన్నిపాతోదరలక్షణము. ❁

త్రిదోషకోపనైస్తైస్తైః స్త్రీదత్తైశ్చ రజోమలైః,
గరదూషీవిషాద్యైశ్చ సరక్తాస్సంచితా మలాః. ౨౦
కోష్ఠం ప్రాప్య వికుర్వాణాః శోషమూర్ఛాభ్రమాన్వితమ్,
కుర్వ్యుఃస్త్రిలింగముదరం శీఘ్రపాకం సుదారుణమ్. ౨౧
బాధతే తచ్చ సుతరాం శీతవాతాభ్రదర్శనే,

౨౦

౨౧

త్రిదోషములను ప్రకోపింపజేయు కారణములు సర్వరోగనిదానాధ్యాయము చివరన “మిశ్రీ భావాత్సమస్తానాం సన్నిపాతస్తథా పునః” అని యుపక్రమించి చెప్పబడినవి; అట్టి కారణములదాయముచేనైనను, పురుషులను వశపరచుకొనుటకై రజస్సంబంధమైనవలమునుజేర్చి స్త్రీలు పురుషులకు బెట్టుదురు. అట్టి రజోమలములచేనైనను, సర్పాదివిషముచేనైనను, శరీరమునందే మందవేగమై యిమిడియుండు ఎలుకలు మున్నగు వానివిషము దూషీవిషము. ఇవి మున్నగు కారణములచే వాతపిత్తకఫరక్తములు మిక్కిలి వృద్ధినొంది ప్రకుశితములై కోష్ఠమునజేరి ఆయానికారములగల్గించి యుదరమును గల్గించును. ఇయ్యది త్రిదోషములకు జెప్పినలక్షణములతో గూడియుండును. ఈయుదరమున శరీరము శుష్కించును. మూర్ఛగ్రమ్మును. చక్రముపైనున్న వానివలె నొడలుతిరుగును. శీఘ్రముగ పరిపక్వమగును. ఇది సన్నిపాతజనితమగుటంజేసి మిక్కిలి తీవ్రమైనబాధ గల్గించును. ఈయుదరము శీత (మంచు) కాలమునందును గాలివిశేషముగ పీచుసమయమునను, మబ్బుగ్రమ్మియుండు వర్షాకాలమునందును మిక్కిలి తీవ్రముగ బాధింపసాగును.

❁ స్త్రీకోదరనిదాన-సంప్రాప్తి-సామాన్యలక్షణములు. ❁

అత్యాశీతస్య సంక్షోభోత్ యానయానాదిచేష్టితైః.
అతివ్యవాయకర్తాధ్యవమనవ్యాధికర్షణైః,
ఆ-కా—45

౨౨

వామపాశ్చాత్ శ్లిహా చ్యుతస్థానాద్వివర్ధతే. ౨3

శోణితం వా. రసాదిభ్యో వివర్ధం తం వివర్ధయేత్, ౨౪
సోఽస్థీలే వాతికఠినః ప్రాక్ తతః కూర్మపృష్ఠవత్.

క్రమేణ వర్ధమానశ్చ కుక్షోవుదరమావహేత్, ౨5
శ్వాసకాసపిపాసాస్యవైరస్యాథ్థానరుగ్జ్వరైః.

పాణ్డుత్వచ్ఛర్దిమూర్ఛార్చిదాహమోహైశ్చ సంయుతమ్, ౨6
అరుణాభం చివర్ణం వా నీలహారిద్ర రాజిమత్.

(“గర్భస్థయకృష్టిహానా శోణితజ్ఞా”) అయనుశ్రుత ప్రమాణముచుబట్టి సకల ప్రాణులకు యకృత్తును స్థీహంబును శరీరమునందలిరక్తధాతువువలన పుట్టునని తెలిసెడి. అందు స్థీహము ఎడమవక్రక్రమంబున అస్థులలో నెనిమిదివరకునుండి ఆయామనుజుని యంగుళ ప్రమాణముతో నరంగుళములనిడుపును నాలుగంగుళములవెడలుపును ఒకటిన్నర యంగుళము ఎత్తును కల్గియుండును. యకృత్తు దక్షిణభాగమున (కుడివక్రక్రమ) తొమ్మిదవయస్థివరకు వ్యాపించి వానివానియంగుళముతో పదునారంగుళములనిడుపును ఎనిమిదియంగుళములయెత్తును కలిగియుండును.)

మిక్కుటముగ భుజించి గుఱ్ఱము మున్నగువానిపై నెక్కి నవారి చేయుట మున్నగు నాంగిక చేష్టలచే సంక్షోభమునొందినను, అధికముగ స్త్రీ సంభోగముచేయుట, త్రోవనడచుట, పనునము నధికముగ జేసికొనుట, జ్వరాది వ్యాధులు ఇవి మున్నగు కారణములచేనైనను వైవిపరింపబడినస్థీహము స్వస్థానమునుండి జారి స్వప్రమాణమునకన్న నధికముగ వృద్ధి నొందును. లేక రక్తము స్వవర్ధకములైన కారణములచేత రసాదిధాతువులకన్న నధికముగవృద్ధి నొంది స్థీహము స్వస్థానమునుండి జారినను జారకున్నను పరిమాణమునకన్న నధికముగ వృద్ధి నొందించును. ప్రైజెప్సివనిధముగ వృద్ధి నొందినస్థీహము ఇనుపడాకలివలె మిక్కిలి కఠినమైకొంతకాలమునకుతాబేటివీపువలె నాకారముకల్గినానాటవృద్ధి నొందుచు కుక్షీయం దుదరరంగమునుకల్గించును. అట్టియెడరమునందు శ్వాసకాసంబులును డష్ప్రియు కల్గును, నోరు రసములు నెరుంగజాలకుండును. కడుపుబ్బును. నొప్పిపుట్టును. జ్వరము పచ్చును. శరీరము తెల్లపడును. వాంతియగును. మూర్ఛగ్రమ్మును. కడుపులోవికారముగ నుండును. తాపము కలుగును. చిత్తస్థనము కలుగును. అట్టియుండరము అరుణవర్ణముగ నుండును. లే కయేవర్ణము తెలియక వివర్ణముగ నుండును. నీలవర్ణంబులును లేకపసుపు రంగుకలిగినదియునగు సన్నచేబలు పొట్టవై వ్యాపించును. ఇయ్యది స్థీహవృద్ధిచే కలుగునని కావున స్థీహోదరమని చెప్పబడును.

— శ్రీ హోదరమున వాత-పిత్త-కఫ-లక్షణములు. —

ఉదావర్తరుగానాహైః మోహతృప్ దహనజ్వరైః,

గౌరవాఽరుచికాశినైః విద్యాత్తత్ర మలాక్రమాత్. ౨౭

ఉదావర్తంబును నొప్పియు కడుపుబ్బరంబును కల్గినయెడ వాతజమనియు, మూఝయు డప్పియు మంటయు జ్వరంబును నధికముగ నున్నయెడ పిత్తజమనియు, మిక్కిలి భారంబును అరోచకంబును కాశివ్యంబును కల్గినది కఫజమనియు శ్రీహోదరమున వాతకాదిలక్షణముల నెరుంగునది.

— యకృదుదరలక్షణము. —

స్థిహవద్దక్షిణాత్పార్శ్వాత్కుర్యాద్యకృదపి చ్యుతమ్,

దక్షిణపార్శ్వమున (కుడిప్రక్క) నుండు యకృత్తు శ్రీహమువలనే పైజెప్పిన కారణములచే వృద్ధినొంది స్వస్థానమునుండి జారి యుదరమును కల్గించును. (ఈయుదరమునను శ్రీహోదరమునకు జెప్పినలక్షణములు కలుగును. ఇది యకృత్తు వృద్ధినొందుటచే గలిగినది కావున యకృదుదరము. ఇయ్యది శ్రీహోదరమునకు సమానమైన నిదాన సంప్రాప్తిలక్షణములుకలిగి సమాన ప్రత్యనీకమై యుండును కావున వేరుగ పరిగణనము జేయబడదయ్యె.)

ఈయుదరమునే తంత్రాంతరమున “సవ్యాన్యపాశ్చే యకృతి ప్రవృద్ధే జ్ఞేయం యకృద్ధాల్బ్యదరం తదేవ” అనువాక్యముచేత యకృద్ధాల్బ్యదరమనియు, శ్రీహోదరమునకు సమానలక్షణమనియు జెప్పిరి.

— బద్ధోదరసంప్రాప్తిలక్షణము. —

పక్షువాలైస్సహాన్నేన భుక్తైర్బద్ధాయనే గుడే. ౨౮

దుర్నామభిరుదావరైః అన్వైర్వాన్రోపలేపిభిః,

వర్చుః పిత్తకఫా రుద్ధ్వా కరోతి కుపితోఽనిలః. ౨౯

అపానో జతరం తేన స్యుద్ధాహజ్వరతృప్క్షవాః,

కాసశ్వాసోరుసదనం శిరోహృన్నాభిపాయురుక్. ౩౦

మలసజ్జోఽరుచిశ్చర్దిః ఉదరం మూఢమారుతమ్,

స్థిరం నీలారుణసిరారాజినద్ధమరాజి వా. ౩౧

నాభేరుపరి చ ప్రాయః గోఘ్నాచ్చాకృతి జాయతే,

రెప్పవెండుకలైనను వెండుకలైనను అన్నముతో గలిసి కుక్షిలో జేరినను దధ్యోదనము మున్నగుభోజనములచేసినను మలమును ధరించునాడిలో నానాట కొంచెముకొంచెముగ నిలచి దానియందు వాతము ఊర్ధ్వముగ సంచరించును. దానంజేసి

గుదద్వారము అడ్డగింపబడును. ఆకారణముచే నపానవాతము ప్రకోపమునొంది మలమును పిత్తకఫములను అడ్డగించి యందరమును కల్పించును, అట్టియుదరముచేత మంటపుట్టును. జ్వరంబును డస్పీయం తుమ్ములును కల్గును. కానశ్వాసములును కల్గును. తొడలు కృశించును. శిరస్సునందును హృదయమునందును నాభియందును గుదస్థానమునను నొప్పిపుట్టును. మలము బైట వెడలక బద్ధగించును. అరోచకంబును వాంతియు కల్గును. అపానవాతము బైట బొత్తుగ వెడలక కుక్షీయం దేయణిగియుండును. ఉదరము చలించకుండును. నీలవర్ణంబులును అరుణవర్ణంబునగు సిరలచేత నావరింపబడి రేఖలుకల్పియుండును. ఒకసమయమున రేఖలులేక సిరచే నావృతమై యుండును. నాభికి వైభాగము ప్రాయుకముగ ఆవుతోకవంటి యాకారము కల్పియుండును. ఇయ్యది గుదద్వారము అడ్డగింపబడుటచే గలిగినదికావున బద్ధోదరమని చెప్పబడును. తంత్రాంతరమున బద్ధగుదోదరమని దీనిని చెప్పిరి.

❖ ఛిద్రోదరనిదాన-సంప్రాప్తి-లక్షణములు. ❖

- అస్థాదిశల్యైస్సాన్నైశ్చేత్ భుక్తైరత్యశనేన వా. 3.9
- భిద్యతే పచ్యతే వాస్త్రం తచ్చిదైశ్చ స్రవణ బహిః, 33
- ఆమ ఏవ గుదాదేతి తతోల్పాల్పం స విద్రవః.
- తుల్యః కుణపగ్ధేన పిచ్చిలః పీతలోహితః,
- శేషశ్వాపూర్య జతరం జతరం ఘోరమావహేత్. 34
- వర్ధయే త్తదధో నాభేః ఆశు చైతి జలాత్త తామ్,
- ఉద్రిక్తదోషరూపం చ వ్యాప్తం చ శ్వాసత్పద్భ్యమైః. 35
- ఛిద్రోదరమిదం ప్రాహుః పరిస్రావీతి చాపరే,

ఎముకముక్కలు గడ్డిపోగులు ముండ్లు రాళ్లు కొయ్యముక్కలు మున్నగుశల్యములు అన్నముతో సూడియున్న అట్టియన్నమును ఆజ్ఞానముచే భుజించినను పొట్టకు మిక్కుటముగ భుజించినను ఆహారపదార్థములకు మార్గమైన పెద్దప్రేగుపగులును. లేక పుండ్రై రంధ్రములుపడును. ఆయాహారములోనుండి మలసంబంధమైనరసము పక్వముగాకయే వైజెప్పినరంధ్రములనుండి బైట ప్రవించి గుదద్వారమునుండి బైట కొంచెము కొంచెముగ వెడలును. అట్టియాయురసము పీనుగకంఠుకలిగి బంధనకలిగి వచ్చగనైనను ఎఱ్ఱగనైన నుండును. గుదయునుండి వెడలినదికాక తక్కిన ద్రవము కుక్షీని నిండించి మిక్కిలి క్రూరమైనయందరఛోగమును గలిగించును. బొడ్డుకు క్రిందిభాగమున పొత్తికపును) వృద్ధినిందించును. ఈయందరము జనించినతోడనే జలోదరముగ పరిణమించును. ఈయందరమునందును వాతాదిదోషలక్షణములు మిక్కిలి యధికములుగ నుండును. శ్వాసము డస్పి భ్రమంబును వ్యాపించియుండును. ఇయ్యది రంధ్రముల

నుండి నీరు ప్రవిండుటచే గలిగినది కావున చిద్రోదరంబనియు, ప్రవిండుటచే గలుగుటం జేసి పరిస్రావ్యుదర మనియు జెప్పందగును. ఇది శల్యములచేసిన గాయమువలన గలిగినది కావున క్షతోదరము.

❀ జలోదరనిదానసంప్రాప్తిలక్షణములు. ❀

ప్రవృత్తస్నేహపానాదేః సహసా౨౨నూ౨మ్ముపాయినః 3౬

ఆత్యమ్ముపానాన్తద్దాగ్నేః క్షీణస్యా౨తికృశస్య వా, 3౭

రుద్ధ్వామ్ముమాన్దాసనిలః కఫశ్చ జలమూర్ఛితః. 3౮

వర్ధయేతాం తదేవామ్ము తత్స్నానాదుదరాశ్రితౌ, 3౯

తతస్యాదుదరం తృష్ణాగుదస్తుతిరుజాయుతమ్. 4౦

కాసశ్వాసారుచియుతం నానావర్ణసిరాతతమ్, 4౧

తోయపూర్ణదృతిస్పర్శబ్దప్రక్షోభవేషణు. 4౨

దక్షోదరం మహత్ స్నిగ్ధం స్థిరమావృత్తనాభితత్, 4౩

స్నేహపానము సేవదనము. పనుననిచేచనవస్తికర్తములు అనుపంచకర్తల జేసికొను నప్పుడు సాహసముగ కాచని చల్లనీళ్ల ద్రాగినను, అగ్నిమందగించినవాడును జ్వరాది రోగములచే ధాతువులు క్షీణించినవాడును, ఉపవాసాదులచే శరీరమునందలి మేదో మాంసములు నశించి కృశించినవాడును, అధికముగ నీళ్లద్రాగిననువాతము ప్రకోపించును. వైజెప్పిన కారణములచేతనే కఫము వృద్ధి నొందును. ఈ రెండును శరీరమునందలి జలవహం బులగు ప్రోతస్ఫుల నడ్డగించి యుదరమున జేరి యట్టి యుదకము నేస్వస్థాన మైన క్లోమము నుండి మిక్కిలివృద్ధి నొందించును. అట్టి జలము వృద్ధి యగుట చేసుదరము కలుగును. ఈ యు దరరోగమునందు దప్పి యధికమగును. గుదమునుండియు జలము ప్రవించును. మిక్కిలి నొప్పికలు కను. శ్వాస కాసంబులును అరుచియు కలుగును. నానావర్ణములు కలసిరలచే సుదరము వ్యాపింపబడి యుండును. ఉదరమును చేతితో స్పృశించినప్పుడు నీటిచేసిండిన తోలుతిత్తిని తాకినవిధముగను ప్రేలిచే తట్టినప్పుడు అదేవిధమైన ధ్వనియు గలిగియుం డును. జలము కొంచెము తక్కువగున్నపుడు జలము తక్కువయైన తోలుతిత్తివలె సంక్షోభముకలిగి కదలుచుండును. తక్కిన యుదరములకన్న నిది మిక్కిలి గొప్పదియు స్నిగ్ధంబును నిశ్చలంబునై యుండును. బొడ్డు గుండ్రనై యుండును. ఇయ్యది జలో దరమని చెప్పబడును. (దక్షోదర మనుచోట నుదకశబ్దపర్యాయమైనది దకశబ్దము. “ఉదకశబ్దపర్యాయో దకశబ్దో నిపాత్యతే” అని మహాభాష్యము.)

❀ ఉదరములు జలోదరముగ మారుక్రమము. ❀

ఉపేక్షయా చ సర్వేషు దోషాః స్వస్థానతిశ్చ్యుతాః ౪౦

పాకాద్భ్రావాః ద్రవీకుర్యః సస్థిస్తోముఖాస్యపి,
 స్వేదశ్చ బాహ్యస్తోతస్సు విహతస్తీర్యగాస్థితః. ౪౦

తదేవోదక మాథ్లాప్య పిచ్ఛాం కుర్యాత్తదా భవేత్,
 గురూదరం స్థిరం పృత్తం ఆహతం చ న శబ్దవత్. ౪౧

మృదు వ్యవేతరాజీకం నాభ్యాం స్పృష్టం చ సర్పతి,
 తదనూదకజన్తాస్థి కుక్షీవృద్ధి శ్చతోఽధికమ్. ౪౩

సిరాస్తర్థాన ముదకజతరోక్తం చ లక్షణమ్,

పైజెప్పిన వాతాద్యుదరము అన్నిటియందును సకాలమున తగిన బికిత్తు జేయక
 యుపేక్షించినచో వాతాదిదోషములు వానివానిఫలమునుండి వెడలి పాకవిశేషము
 వలన ద్రవముకల్గి సంధులను స్తోతోముఖములను ద్రవముకలవానినిగ జేయును.
 శరీరమువైపున్న స్వేదరంధ్రములన్నియు మూసికొనియుండుటంజేసి చెవుట మామూ
 లుగ వెడలక యడ్డగింపబడి వెనుకకు మరలి శరీరమునం దడ్డముగ వ్యాపించి కుక్షీయం
 దు మునుపే వృద్ధి నొందియున్న జలమును మరింత వృద్ధి నొందించును. పిదప నాజలము
 పిచ్చిలమగును. అప్పుడు జతరము గొప్పదియు ఆచంచలంబును వర్తులంబునై చేత తట్టి
 నచో ధ్వనిజేయక మెత్తనై యుండును. జతరముపై రేఖలులేక నాభిస్థానమున
 పిసికినయెడ లోపలిజల మింకొకస్థలమునను బోవును. పిమ్మట నీయుదరమున జలము
 వృద్ధి నొందును. ముందున్న దానికన్న కుక్షీమిక్కిలి వృద్ధి నొందును. వైసికనుచడునరము
 అన్నియు కనుబడక మాయమగును. మరియు జలోదరమున జెప్పినలక్షణములన్నియు
 నీయుదరమునను కల్గును.

❖ కృచ్ఛ్రసాధ్య అసాధ్యోదరములు. ❖

వాతపిత్తకఫస్లీహాసన్నిపాతోదరోదరమ్. ౪౪

కృచ్ఛ్రం యథోత్తరం; పక్షాత్పరం స్రాయోఽపరే హతః,
 సర్వం చ జాతసలిలం రిష్టోక్తోపద్రవాన్వితమ్. ౪౫

వాతోదరంబును పిత్తోదరంబును కఫోదరంబును స్లీహోదరంబును సన్నిపాతో
 దరంబును జరోదరంబును ఇవి యొకదానికన్న నొకటి వరుసగ కృచ్ఛ్రసాధ్యములై
 యుండును. (ఉదరములలో స్వభావముగ నె సుఖసాధ్యములు లేవు; కావున వాతా
 ద్యుదరములు వైజెప్పిన క్రమముగ నొకదానికన్న నొకటి కృచ్ఛ్రసాధ్యమని భావము.)

తక్కినబద్ధోదరక్షతోదరములు రెండును పదునైదుదినములు గడచినపిదప
 రోగిని తప్పక చంపును. ఒకసమయమున యాప్యములు నగును. మరియు వాతా

ద్యుదరములలో నేదియైన పైజెప్పినరీతిగ జలోదరరూపమునొందిన నవియు రోగిని ప్రాయశ్చిత్తముగ చంపును. ఒకవేళ యాప్యములునగును. మరియునికృతివిజ్ఞానీయాధ్యాయమున జెప్పినయుషధవరూపములగు నరిష్టలక్షణములు గానపచ్చిన నదియు చంపును.

జస్తనై వోదరం సర్వం ప్రాయః కృచ్ఛ్రితమం మతమ్,
 బలీనస్తదజాతాన్బు యత్నసాధ్యం నవోత్థితమ్ ౪౬

ఉదరవ్యాధులన్నియు సామాన్యముగ తరుచుగ మిక్కిలి కృచ్ఛ్రసాధ్యముగనే యుండును. ఆట్టియుదరములు మిక్కిలి బలశాలలకు సంభవించినను, ఉదకము వుట్టకుండు నుదరములును, క్రొత్తగ సంభవించినయుదరములును మిక్కిలి ప్రయత్నముచేచికిత్సజేసిన నొకవేళ సాధింపందగి యుండును.

ఇతి ద్వాదశోఽధ్యాయః.

త్రయోదశాధ్యాయము.

అవ: ఉదరరోగములు దోషసంఘాతము చే జనించును. అత్తైరంగుననే పాండు రోగంబును దోషసంఘాతమున గల్గును కావున ఉదరమును జెప్పినపిదప పాండురోగ నిదానమును జెప్పటం:—

సూ. అథాతః పాణ్డురోగశోఫవిసర్వనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః.

ఉదరనిదానమును జెప్పినపిదప పాండురోగము శోఫ విసర్వము అను నీరోగముల నిదానమును జెప్పెదనని భావము.

☞ పాండురోగనిదానము, సంప్రాప్తి. ☞

పిత్తప్రధానాః కుపితాః యథోక్తైః శోఫనైర్మలాః,
 తత్రానిలేన బలినా ఊష్ణం పిత్తం హృదిస్థితమ్. ౧

ధమనీర్దశ సంప్రాప్య ప్రాప్నువత్సకలాం తనుమ్,
 శ్లేష్మత్వైర్గక్తమాంసాని ప్రదూష్యాన్తరమూశ్రితమ్. ౨

త్వజ్జాంసయోః తత్కురుతే త్వచి వర్ణాన్ పృథగ్విధాన్,
 పాణ్డుహారిదహరితాన్, పాణ్డుత్వం తేషు చాధికమ్ 3

యతోఽతః పాణ్డురిత్యుక్తః స రోగః

వాతపిత్తకఫములు పిత్తమును ప్రధానములుగ జేసికొని సర్వరోగనిదానమున జెప్పిన నాయా కారణములచేత నాయాదోషములు ప్రకోపమునొంది పాండురోగములకు కారణములగును. (ఇది పాండురోగములకు సన్నిహితకారణము) వైజ్ఞెప్పినరీతిగ ప్రకపితములైన దోషములలో మిక్కిలి బలిష్ఠమైనవాతముచేత పిత్తము ఆకర్షించబడి హృదయమునజేరును. పిదప హృదయమునందలి పిత్తవాహినులగుపదిధములకేరి సకలశరీరమును వ్యాపించి శరీరమునందలి కఫమును త్వక్కును రక్తమాంసములను చెరిచి చర్మమాంసముల మధ్యప్రదేశమునజేరి చర్మముపై చేరుచేరువర్ణములకలిగించును. ఆయ్యవి పాండువర్ణంబును పసుపురంగును పచ్చనిరంగుననై యుండు, అట్టివర్ణములలో పాండుత్వము మిక్కుటముగ నుండును కావున పాండురోగమని చెప్పబడును. (ఇది పాండురోగసంప్రాప్తి).

ఇచ్చట నీవిసర్వనమ నెరుంగునది:—త్రిదోషములును జేరి పాండురోగమును కలిగించును. ఆందు వాతపిత్తకఫములలో పిత్తము ముఖ్యకారణమై ప్రధానముగ పాండురోగమును కలిగించుకొక్తి కలిగియుండును. కావుననే 'పిత్తప్రధానాః' అని చెప్పబడినది.

“అనిలేన బలినా” అనుచోట ఆధికమైనబలము కలవాతముచేత నని యర్థము ఇచ్చట వాతమునకు బలాధిక్యము వాతకృత్యములయందుమాత్ర ముండునుగాని పాండు రోగమును గలిగించువిషయమై వివక్షితముకాదు. పాండురోగమును కలిగించుశక్తి మాత్రము పితృమునకే యధికముగ నుండుననిభావము. కావుననే “పితృప్రధానాః” “తత్రానిలేనబలినా” అనువాక్యముల రెండిటికిని పరస్పరవిరోధములేక సమంజసమగును.

☞ పాండురోగసామాన్యలక్షణములు. ☞

తేన గౌరవమ్,

ధాతునాం స్యాచ్చ శైథిల్యం ఓజసశ్చ గుణక్షయః. ౪

తతోఽల్పరక్తమేదస్కః నిస్సారస్వ్యాత్ శ్లథేన్ద్రియః,
మృద్యమానైరివాఙ్జైర్నా త్రవతా హృదయేన చ. ౫

శూనాక్షీకూటస్పదనః కోపనః స్థీవనోఽల్పవాక్.

అన్నద్విత్ శిశిరద్వేషీ శీర్ణరోమా హతానలః. ౬

సన్నసక్తో జ్వరి శ్వాసీ కర్ణక్షేడి భ్రమీ శ్రమీ,

వైజ్ఞేప్పినరీతిన సంప్రాప్తమైన పాండురోగముచేత రసరక్తాదిధాతువు లన్నియు బరువై శిథిలములై యుండును. ఓజస్సుకు సంబంధించినమాధుర్యము శైత్యము మున్నగు గుణములు తీణములగును. అట్టియోజోగుణములు తీణించుటంజేసి శరీరమునందలిరక్తంబును మేదస్సును మిక్కిలి స్వల్పముగనుండును. దానంజేసి శరీరమునందలి సారముచెడి చక్షుశోత్రజిహ్వోమూత్రవాక్కులను నిందియములు బలహీనములై పాటవముచెడి వానివానికృత్యములయందు సామర్థ్యము దక్కియండును. అవయవములన్నియు మద్దనముజేసినవిధముగ నొప్పికలిగి నిస్సారములై యుండును. హృదయము నానాటికి కరగును. రెండునేత్రములకును సంధిస్థానమున వాపుకల్గును. శరీరమెల్ల కృశించును. కారణములేకయే కోప మధికమగును. నోట జొల్లుకారును. మాటలాడుశక్తి తగ్గును. అన్నముపై ద్వేషముపుట్టును. చల్లనివస్తువులయందును శిశిరోపచారములయందును ద్వేషము కల్గును. వెండ్రుకలూడును. జాతరాగ్ని చల్లారును. తొడలుకృశించును. జ్వరమువచ్చును. శ్వాస మధికమగును. చెవులయందు ధ్వని కల్గును. చక్రముపై నున్నవానివలె నొడలు తిరుగును. శ్రమకల్గును.

ఇచ్చట “శ్లథేన్ద్రియః” అనుపదముచేత వాక్పాదపాణిపాదపాయూపస్థములును త్వక్పక్షుశోత్రజిహ్వోమూత్రములును గ్రహింపబడును. ఈదశేంద్రియములను చెడి స్వకృత్యముల నిర్వహించుసామర్థ్యము దక్కియండునని భావము.

ॐ పాండురోగ భేదములు. ౭౭

స ఐచ్ఛాభా పృథగ్దోషైః సమస్తైః మృత్తికాదనాత్. 2

వైజ్ఞేయపాండురోగము వాతపిత్తకఫములచే వేరువేరుగను అన్నింటి నన్ని పాతము చేతను మట్టితినుట చేతను జనించుటంజేసి యొందువిధము లగును.

ఇచ్చట నీవిరుద్ధము నెరుంగునది:—చుట్టితినుటచే పాండురోగముకల్గునని చెప్పబడినది. అందు కషాయరసముకలమట్టిదినుటచే వాతము ప్రకోపించి పాండురోగమును గల్గించుననియు, ఉష్ణమట్టిని తినినచో పిత్తము ప్రకోపించి పాండువును కల్గించుననియు, తీపికల్గినమట్టిని తినినయెడ కఫము ప్రకోపించి పాండువును గల్గించుననియు క్రింద జెప్పబడును. ఈవద్దతిప్రకారము మట్టిని దినుటవలన వాతపిత్తకఫములు ప్రకోపించి పాండురోగమును గల్గించునని స్ఫుటమగుచున్నది. ఇట్లుండ వాతాదులచే జనించుపాండురోగ భేదములలో నంతర్భూతమగునుగాన మృత్తికాజనిత పాండురోగమును ప్రత్యేకముగ నేలచెప్పవలెను. అననాశంకకల్గును కాని వీనిపరస్పరభేదము నిట్లు తెలియునది:—

వాతాదిదోషములగలుగు పాండురోగములయందు ఆయాదోషము తనశక్తిచే పాండురోగములగలిగించియంతట నివర్తించును. మృత్తికాభక్షణమున గలిగినపాండురోగమునమాత్రము రోగము జనించినపిమ్మటకూడ ననువర్తించియుండి తీక్షణములగు సంకోధనములగాని నివర్తించును. అట్టిచికిత్సజేయునందాక శరీరమున వ్యాపించియుండును. కావున దోషజపాండువులకంటె మృజ్జపాండువునందు చికిత్స భిన్నముగ జేయుటకై వేరుగ జెప్పబడినది. కావున దోషజభేదములకన్న మృత్తికాభక్షణ జనిత పాండురోగము భిన్నమగును.

ॐ పాండురోగ పూర్వరూపము. ౭౮

ప్రాగ్రూపమస్య హృదయస్పృశ్చనం రూక్షతా త్వచి,
అరుచిః షీతమూత్రత్వం స్వేదాభావోల్పవహ్నితా. ౮
సాదశ్శ్చిమః

పాండురోగము జనించుటకుముందు హృదయము అడరును. చర్మమున జిడ్డులేక రూక్షమై యుండును. నోరు ఆరోచకము కల్గియుండును. మూత్రము పచ్చనై యుండును. శరీరముపై చెమటబట్టదు. జలరాగ్ని మందగించును. శరీరము కృశించును. శ్రమముకల్గును. (ఇవి పాండురోగపూర్వరూపములు).

ॐ వాతక పాండులక్షణము. ౭౯

అనిలాత్తత్ర గాత్రదుకతోదకమ్యనమ్,
కృష్ణరూక్షోఽరుణ సిరాసఖవిణ్ణాత్రనేత్రతా. ౯

శోఘానాహాస్యవైరస్య విత్ శోఘాః పార్శ్వమూర్ధరుక్,

పైజెప్పిన పాండురోగములలో వాతమునజనించిన పాండువునందు శరీరమున నొప్పిపుట్టును. నూడులబొడిచినవిధముగ పోటుపుట్టును. శరీరము వడకును. శరీరము నందలి నరములును గోళ్లును మలమూత్రంబులును కన్నులును నల్లనిరంగుకల్లి రూక్షంబులై యరుణవర్ణము కల్గియుండును. వాపుకల్గును. కడుపుబ్బరించును. నోరు రుచి నెరుంగకుండును. మలము ద్రవములేక శోషించును. ఇరు ప్రక్కలయందును తలయందును నొప్పిపుట్టును.

◀ తెలికపాండులక్షణము. ▶

పిత్తాద్ధరితపీతాభసిరాదిత్వం జ్వరస్తమః. ౧౦
తృప్తీ నేద్రమూర్ఛాశీతేచ్ఛా దౌర్గన్ధ్యం కటువక్రతా,
వర్షోభేదోఽమ్లకోదాహః

పిత్తప్రకోపమున గల్గిన పాండురోగమునందు నరములును గోళ్లును చర్మంబును మూత్రపురిషంబులును కన్నులును ఆకుపచ్చనిరంగైనను లేక పసుపురంగైనను కలిగి యుండును. జ్వరము కలుగును. చీకటి నున్నట్లు కన్నులు బూచులు గ్రమ్మును. దప్పి యధికమగును. చెమటబట్టును. మూర్ఛ గ్రమ్మును. శీతోపచారాదులయం దిచ్చబొడమును. శరీరము దుర్గంధముగ నుండును. నోరు చేదై యుండును. మలము ఉండలుగ వెడలును. పులిత్రేనుపులు వెడలును. తాపము కలుగును.

◀ కఫజనన్ని పాతజపాండురోగలక్షణములు. ▶

కఘాచ్ఛుక్లసిరాదితా. ౧౧
తన్ద్వాలవణవక్రత్వం రోమహర్షః స్వరక్షయః,
కాసశ్చర్షిశ్చ నిచయాన్తిశ్చలిజ్ఞోఽతిదుస్సహః. ౧౨

కఫప్రకోపమునగలిగిన పాండువునందు సిరలు చర్మము గోళ్లు మలమూత్రములు కన్నులు ఇవియన్నియు తెల్లనిరంగుకలిగియుండును. పసులయం దుత్సాహములేక కునికీపాటు కలుగును. నోరు ఉప్పగనుండును. గగురుపాటు కలుగును. కంఠస్వరము హీనమై నానాట ఊణమగును. దగ్గునచ్చును. వాంతియగును.

మూడుదోషములు సమానములుగ ప్రకోపించుటచే గల్గిన పాండురోగమున నాయాదోషములకు వేరువేరజెప్పినలక్షణములన్నియు నొకటిగ మిశ్రములై యుండును, ఇయ్యది మిక్కిలి యోరువ శక్యముగాకుండును.

◀ మృజ్జపాండురోగ సంప్రాప్తిలక్షణములు. ▶

మృత్యుషాయాఽనిలం పిత్తమూషరా మధురా కఫమ్,
దూషయిత్యా రసాదీంశ్చ రాక్షోద్దు క్లం విరూక్ష్య చ. ౧౩

స్తోత్రాంస్యవక్షైవవాపూర్య కుర్యాద్దృష్ట్వా చ పూర్వవత్,
 పాణ్డురోగం తతశ్శూననాభిపాదస్య మేహనః. ౧౪
 పురీషం కృమిమస్తుశ్చోత్ భిన్నం సాస్యకృఘం నరః,

పగరుకలిగినమట్టిని తినినయెడ నయ్యది వాతమును ప్రకోపింపజేసి పాండురోగమును కలిగించును. చౌటిమట్టిని తినినచో పిత్తమును ప్రకోపింపజేసి పాండువును కలిగించును. తీసికలమట్టిని తినినయెడ కఫమును ప్రకోపింపజేసి పాండురోగమును కలిగించును. అదియెట్టులనః—వైజ్ఞెస్వినరసములు కలమట్టిని తినినయెడ పరుసగ నాయాదోషమును ప్రకోపింపజేసి రసాదిధాతువులం జెరిచి మట్టియందలి రూక్షగుణముచేత భుజింపబడినయాహారమునుగూడ రూక్షముగ జేసి అయ్యది పాకమునొందకయే (జీర్ణముగాకయే) స్తోతోరంధ్రముల నన్నింటిని నిండించి యడ్డగించి “పిత్తప్రధానాః కుపితాః” అని పాండురోగసంప్రాప్తియందు జెప్పబడినక్రమముగ పాండురోగమును కలిగించును. ఈరోగమునందు నాభిస్థానమునను పాదములయందును ముఖమునందును గుహ్యమునందును వాపుకలుగును. మలమున పురుగులుజేరి బ్రైటవెడలును. అట్టిమలము ఉండలై రక్తముతోను కఫముతోడనుగూడి వెడలును. ఇయ్యది మృత్తికాభేదమున కలిగినపాండురోగము.

◀ కామలానిదాన-సంప్రాప్తి-లక్షణములు. ▶

యః పాణ్డురోగీ నేవేత పిత్తలం తస్య కామలామ్. ౧౫
 శోష్ణశాఖాశ్రయాం పిత్తం దగ్ధాస్పృశ్చాంసమావహేత్,
 హారిద్రనేత్రమూత్రత్వజ్జుఖవక్త్రశక్పత్తయా. ౧౬
 దాహోఽవిసాకత్పష్టావాక్ ఛేకాభో దుర్బలేన్ద్రియః,

పాండురోగముచేత వీడింపబడినమనుజుడు పిత్తమును వృద్ధిచేయు మిరపకాయలు మున్నగుపదార్థముల మితిమీరి యుపయోగించినయెడ పిత్తము మిక్కిలి ప్రకోపమునొంది రక్తమాంసములను శోషింపజేసి శోష్ణమునందుకామల యనురోగమును కలిగించును. ఈరోగమున కన్నులు మూత్రము చర్మము గోళ్లు ముఖము మలము ఇవి యన్నియు పసువువలె పచ్చవై యుండును. శోష్ణమున మంటపుట్టును. భుజింపబడినయాహారము జీర్ణముకాదు. డప్పి యధికమగును. శరీరము కృశించుటచేత కప్పవంటి యాకారముకలిగివాక్పాదపాణిపాయూపస్థములు త్వక్చక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వఘ్రాణములు ననుపదియిందియములును దానిదోనికి సంబంధించినపనులయందు పాటవముడిగి బలహీనములై యుండును. (ఇది కుంభకామలారోగము).

ఉపక్రమమున ప్రతిజ్ఞాసూత్రమున కామలను జేర్చుకున్నను పాండురోగమున నపత్థ్యనేవనముచే కామలారోగము సంభవించును. కావున పాండురోగముతో జేర్చి కామలారోగనిదానాదులు చెప్పబడియెనని యెరుంగునది.

◀ కుంభ కామలాలక్షణము. ౧౭ ▶

భవేత్పిత్తోల్బణస్యాసౌ పాణ్డురోగాదృతేఽపి చ. ౧౭
ఉపేక్షయా చ శోఘాఢ్యా సా కృచ్ఛా కుమ్భకామలా,

వైజెష్ఠినకామలారోగము పాండురోగము లేకున్నను పిత్తం బధికముగనుండు మనుజుడు పిత్తమును వృద్ధి నొందించునాహారాదుల సేవించినయెడ వైజెష్ఠిన ప్రకారము తోష్ఠము నాశ్రయించినకామలారోగము కల్గును.

మరియు నట్టికామలారోగమునకు దగినచికిత్సలజేయక యుపేక్షించినయెడ శరీరమున కలిగినవాపు మిక్కుటమై ఘనీభవించి యుండును. ఇయ్యది కుంభ కామలారోగమని యెరుంగునది. ఇయ్యది మిక్కిలి కష్టసాధ్యము.

◀ హలీమకలక్షణము. ౧౮ ▶

హరితశ్యావపీతత్వం పాణ్డురోగే యదా భవేత్. ౧౮
వాతపిత్తాద్భ్రమస్తృష్ణా స్త్రీష్వహర్షోమృదుర్జ్వరః,
తన్ద్రా బలాసలభ్రంశః లోఢరం తం హలీమకమ్. ౧౯
అలసం చేతి శంసన్తి

పాండురోగమునందు వచ్చునిరంగైనను శ్యామవర్ణంబైనను వసువురంగైనను శక్తి రముపై నధికముగగలిగి వాతపిత్తములు అధికములగుటవలన భ్రమంబును దస్పియుస్త్రీల యందు (సంభోగమునందు) ఉత్సాహభంగంబును స్వల్పముగ జ్వరంబును కునికిపాటును కలిగి, శరీరబలంబును అగ్నిబలంబును నశించినయెడ నయ్యది హలీమకమనియు లోఢరమనియు అలసంబనియు మునులు చెప్పెదరు.

◀ శోఘనిదానము. ౨౦ ▶

తేషాం పూర్వముపద్రవాః,
శోఘప్రధానాః కథితః స ఏవాతో నిగద్యతే. ౨౦

వైని పాండు మున్నగు రోగములాలక్షణము జెప్పవలె “శూనాక్షి కూటః” “శూన పాన్నాభిమేహనః” ఇవి మున్నగువాక్యములచేత శోఘము ప్రధానముగ జెప్పబడినది. కావున పాండువు మున్నగు వైజెష్ఠబడిన రోగములు శోఘ ప్రధానములు, వైజెష్ఠిన రీతిగ పాండురోగమునకు ప్రధానోపద్రవమైనశోఘనిదానము ఈక్రింద వివరింప బడును

శోభసంప్రాప్తి. ౧౦

పితృరక్తకఫాన్వాయుః దుష్టో దుష్టాకా బహిస్సీరాః,
 నీత్వా రుద్ధగతిస్తైర్ని కుర్యాత్త్వజ్ఞాంససంశ్రయమ్. ౨౧
 ఉత్సేధం సంహతం శోభం తమమాహూర్నిచయాదతః,
 సర్వం

వాతము స్వకారణములచే ప్రశోపమునంది శరీరమున దుష్టములైన పితృరక్త కఫములను లాగివీని శరీరమున వైభాగముననుండు సిరలంజేర్చి అట్టికఫసిత్తరక్తములచే నడ్డగింపబడి త్వక్కును మాంసమును ఆశ్రయించినశోభమును కలిగించును. అట్టిశోభ ఉద్దోషములనన్ని పాతమున గలుగును. అయ్యది నిశ్చలమైయుండును.

శోభభేదములు ౧౧

హేతువిశేషైస్తు రూపభేదాన్న వాత్మకమ్. ౨౨
 దోషైః పృథగ్స్వయైస్పరైః అభిఘాతాద్విషాదపి,
 ద్విధా వా నిజమాగస్తుం సర్వాజ్ఞైకాజ్జఙం చ తమ్. ౨౩

పృథూన్నతగ్రధితతా విశేషైశ్చ త్రిధా విదుః,
 వైజేషిన్ప్రకారము శోభములన్నియు మూడుదోషముల నన్ని పాతముననే కలుగును. అయినను అట్టిమూడుదోషములలో నొక్కొకదోషము ప్రబలముగ నొకనమయమున ప్రశోపమునొందును. ఒకనమయమున రెండేసిదోషములు ప్రబలములుగ ప్రశోపమునొందును. ఒకనమయమున నన్నియు నమములుగ ప్రశోపమునొందును. అట్టి హేతు విశేషములచే దానిదానిలక్షణములు భిన్నభిన్నములుగ నుండును. కావున నట్టిరూపభేదములచేత శోభము తొమ్మిదివిధములుగ నుండును. అది యెట్టులనః—వాతపితృకఫములు ఒక్కొకటి ప్రశోపించి కలుగునవి వాత-పితృ-కఫ-భేదములచే మూడు, అందు రెండేసి దోషములు ప్రశోపించుటచే గలిగినవి వాతపితృ-వాతకఫ-పితృకఫభేదములచే మూడు. అన్నిదోషములును నమములుగ ప్రశోపించి కలిగినది. సాన్నిపాతికమొకటి. అభిఘాతముచే కలిగినదియొకటి. విషముచే గలిగినది యొకటి. ఇవియన్నియు కలిసి శోభరోగము తొమ్మిదివిధము లగును.

మరియు నిజమనియు ఆగంతుజమనియు శోభము రెండువిధములు. సర్వాంగములయందును బుట్టినది సర్వాంగజమనియు, శరీరమునందలి యొకానొకయవయవమునబుట్టినది యేకాంగజమనియు రెండువిధములు. (ఇది యాశ్రయభేదముచే గలిగిన భేదము.) పృథువు (వికాలమైనది), ఉన్నతము (ఎత్తైనది) గ్రధితము (గ్రంథితమై నుండునది) ననియు మూడువిధములగును. (ఇది యాకృతిభేదమున గలిగిన భేదము.)

శోభజనించుటకు హేతువులు, సంప్రాప్తి. ౧౧

సామాన్య హేతుశ్చోపానాం దోషజానాం విశేషతః. ౨౪

వ్యాధికర్తౌపవాసాదిక్షీణస్య భజతో ద్రుతమ్,
అతిమాత్రమథాన్యస్య గుర్వమ్నస్త్రిగ్ధశీతలమ్. ౨౫

లవణతౌరతిక్షోష్ణం శాకామ్బు స్వప్నజాగరమ్,
మృద్ధ్రామ్యమాంసవల్లారమజీర్ణ శ్రమమైఖునమ్. ౨౬

పదాతిర్దార్ద్రగమనమ్ యానేన క్షోభణాపి వా,
శ్వాసకాసాతిసారాశ్చో జతరప్రదరజ్వరాః. ౨౭

విషూచ్యలసకచ్ఛర్ది గర్భవీసర్పపాణ్డుతాః,
అన్యే చ మిథ్యోపక్రాంతాః తైర్దోషాః వక్షసి స్థితాః, ౨౮

ఉర్ధ్వం శోభమథో వస్తౌ మధ్యే కుర్వన్తి మధ్యగాః,
సర్వాజ్జగాస్సర్వగతం ప్రత్యజ్ఞేషు తదాశ్రయాః. ౨౯

ఈ క్రింద జెప్పబడు గుర్వమ్నాది నేవనము మున్నగుని వినిజాగంతు భేదముల రెండు విధములైన శోఫలకును సామాన్య కారణమగును. అందును వాతాదిదోషములచే బుట్టిన శోఫమునకు విశేషముగ హేతువులగును:—జ్వరాదిరోగములచేనైనను వమన-విరేచన-నిరూహ-అనువాసన-సస్యములను పంచకర్మల సేవించుటచేనైనను ఉపవాసముచేనైనను శరీరము క్షీణించినవాడు శీఘ్రముగ గుర్వమ్నాదిపదార్థముల సేవించినను, అటుగాక స్వస్థతనుండువాడును గుర్వమ్నాదిపదార్థముల నధికముగ సేవించినను శోఫము కలుగును, అదియెట్లులన:— గురుపదార్థములను, పులుపుగలపదార్థములను, స్త్రిగ్ధపదార్థములను, శీతలపదార్థములను, ఉష్ణము కారమును గలపదార్థములను, తీక్షణంబులును ఉష్ణంబులునైన పదార్థములను, ఆపకూరలను, నీళ్లును, పగటినిద్రను, రాత్రి నిదురమేల్కొంచుటను, మృత్తికను, గ్రామములయందు పుట్టినకోడి మున్నగు జంతువులమాంసమును, అజీర్ణపదార్థములను, శరీరశ్రమమును, స్త్రీ సంభోగమును వీనిలో యథాసంభవముగ వైజెప్పినరీతిగ వ్యాధ్యాదులచే క్షీణులు శీఘ్రముగ సేవించినను, తదితరులు (స్వస్థతనున్నవారు) మితిమీరి సేవించినను దోషములు ప్రవృత్తిములై వక్షస్థలమునజేరి రొమ్ముకు వైభాగమును, వస్తిమందు జేరినపుడు శరీరముచందభోభాగమునను, శరీరమధ్యభాగమున జేరినపుడు మధ్యశరీరమునను, సర్వాంగముల జేరినపుడు సర్వశరీరమునను ప్రత్యేకాంగముల జేరినపుడు ఆయాఆవయవములయందును శోఫముకలుగును.

మరియు పాదచారముగ త్రొవనడచినను, గుఱ్ఱము మొదలగువానిపై నెక్కి శరీరముకదలునట్లు సవారి చేసినను, శ్వాసకాసములు అలిసారము, అర్కోరోగము, ఉదరము,

రక్తప్రదరము, జ్వరము, విషాది, ఆలసకము, చ్యుర్ది, వినర్పము, పాండురోగము ఇవి మున్నగురోగములు సంభవించినపుడు ఆయావ్యాధికి ప్రతికూలముగ చికిత్సజేసినను, అట్టి వ్యాధులయందు ఆవత్కలములగు నాహారవిహారాదులజేసినను ప్రజెప్పినరీతిగ వాతాది దోషములు ప్రకుపితములై వక్షస్థలము మున్నగునాయాసానముల జేరినపుడు ప్రజెప్పిన క్రమముగ నాయాస్థలముల శోఫము జనించును.

శోఫపూర్వరూపము. ౭౭

తత్పూర్వరూపం దవధుః సి రాయామోఽజ్జగౌరవమ్,

ప్రజెప్పినశోఫము జనించుటకుమున్ను కన్నులు మున్నగువానియందు తీవ్రమైన యావిరి వెడలను, శోఫము కలుగునలమున నరములు విశాలములుగ నుండును. ఆవోటనే భారము కలిగియుండును. ఇవియన్నియు శ్వయంభురోగమునకు ముచ్చుగలుగు పూర్వరూపములు

దవధులక్షణము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడెను. — “దవధుశ్చక్షురాదిభ్యస్తీవ్రమూష్మప్రవర్తనమ్”

వాతజశోఫలక్షణము. ౭౮

వాతాచోఽశ్శలో రూక్షః ఖరరోమారుణాసిరః. 30
 సంకోచస్పస్థహస్తార్తితోదభేదప్రసుప్తిమాణా,
 ఊప్రోత్థానశమశ్శీఘ్రమున్న మేత్రీడితస్తనుః. 3౧
 స్నిగ్ధోష్ణమర్దనైశ్శ్యామ్యేత్ రాత్రావలోపివా మహాణా,
 త్వక్చ సర్వఽలిప్తేవ తస్మింశ్చిమిచిమాయతే. 3౨

వాతమునగల్గిన శోఫమునందు వాపు చంచలమై జిడ్డులేక రూక్షముగ నుండును. వాపుకల్గినస్థలమునందలిరోమములు కరకుకల్గియుండును. వాపుఆరుణవర్ణంబైనను నల్లని రంగుకల్గియైన నుండును. ముడతలకల్గి ఆదరుచు జలబరించునట్లుండి నొప్పియు పోటునుకల్గి చగులునట్లు బాధగల్గి స్పర్శము నెరుంగజాలకుండును. అట్టివాపు అతిశీఘ్రముగ జనించి శీఘ్రముగనే శమించును. వాపుకల్గినచోట చేత నదిమినయెడ గుంటపడి మరల శీఘ్రముగై పైకి నుబుకును. అయ్యది సూక్ష్మముగనుండును. స్నిగ్ధములగు తైలాదుల బూసిననుఉష్ణోపచారముల జేసినను మర్దనము జేసినను శాంతినొందును. రాత్రి పూటస్వల్పముగనుండి పగలు గొప్పదిగ నుండును. చర్మముపై నావాలనూరి పూసినవిధముగ చిమిచిమయనుచుండును,

◀౧౦ పితృజ్యోఫలక్షణములు. ౧౦▶

పీతర క్తసితాభాసః పితృదా తామ్రరోమకృత్,
శీఘ్రానుసారప్రశమో మధ్యే ప్రాఙ్ఘాయతే తనుః. 33

సత్పత్ దాహజ్వరస్వేదదవశ్లేదమదభ్రమః,
శీతాభిలాషీవిడ్భేదీ గన్ధీ స్పృగ్భాసహా మృదుః. 3౪

పితృముచే గల్గినశోఫము పీతవర్ణంబైనను రక్తవర్ణంబైనను శ్వేతవర్ణంబైనను కల్గి యుండును. రోగము కొంచెము తామ్రవర్ణము కలిగియుండును. శీఘ్రముగ తటాలున వ్యాపించి శీఘ్రముగనే శమించును. శరీరమునందలి మధ్యభాగమున తొలుత సూక్ష్మముగ పుట్టి పిదప శరీరమునందెల్ల వ్యాపించును. ఈవాపుకలిగినపుడు దప్పి యధికమగును. మంటపుట్టును. జ్వరమువచ్చును. చెమటబట్టును. కండ్లు మున్నగువానియందు ఆవిరి యధికముగ వెడలును. వాపుకలిగినచోట చెమ్మకలిగియుండును. తిక్రయైత్తినట్లుండును. ఒడలుతిరుగును. చల్లనియుపచారాదులయం దభిలాషకలుగును. మలము ఉండలుగ వెడలును. శరీరముపై నొకవిధముగ వాసనకలిగియుండు. చేతతాకినను పీరువ జాలకుండును. మెత్తనైయుండును.

◀౧౧ కఫజ్యోఫలక్షణము. ౧౧▶

కణ్ఠామాణ్ పాణ్డురోమత్పక్ కఠినశీతలో గురుః,
స్నిగ్ధః శ్లాఙ్ఘ్యః స్థిరః స్త్రావః నిద్రాచ్ఛ్చద్యగ్నిసాదకృత్. 3౫

ఆక్రాంతో నోన్న మేతోకృచ్ఛ్రశమజన్తా నిశాబలః,
స్రవేన్నాస్పక్ చిరాత్పిచ్ఛాఘం కుశశస్త్రాదివిక్షతః 3౬
స్పృరోష్ణకాంక్షీ చ కఫాత్

కఫప్రకాశమున గలిగినశోఫ దురదతోగుడి పాండువర్ణంబైనరోమములు చర్మంబుకలిగి మిక్కిలి కఠినమై చల్లనై గొప్పదిగ బరువైయుండును. జిడ్డుకలిగి నునుపై చంచలముగాక ఘనీభవించియుండును. నిద్ర యధికమగును. వాంతియగును. జఠరాగ్ని నశించును. అదిమినచో గుంటపడి యది మరల నున్నతముగాకయుండును. మిక్కిలి కష్టముగగలిగి కష్టముగనే శమించును. రాత్రులయం దీవాపు అధికముగ నుండును. ఉష్ణమైనస్పర్శమును గోరును.

దర్భలు శస్త్రములు మున్నగునవి గ్రుచ్చునప్పుడు రక్తము స్రవించక పిద్ధిల మైన నీరుకారును. అదియు చిరకాలమునకే స్రవించును.

◀౧౨ సంసర్గ-సన్ని పాతజ్యోఫలక్షణములు. ౧౨▶

యథాస్వం ద్వప్వ్యజాస్త్రయః,
సంక రాధ్ధేతులిఙ్గానాం నిచయాన్నిచయాత్కః. 3౭

త్రిదోషములకు జెప్పిన కారణముల రెండేసి కారణములు కలియుటచే గలిగి అట్టి రెండేసిదోషములలక్షణములు కలిగినది ద్వంద్వజశోఫములని యెరుంగునది. వాతపిత్త వాతకఫ-పిత్తకఫముల చే గలిగినవి మూడును ద్వంద్వజములు.

మరియు త్రిదోషములకు జెప్పిన కారణసంకరముచేగలిగి వానికి ప్రత్యేకముగ జెప్పినలక్షణములన్నియు కలిసి యుండునది సాన్నిపాతికశోఫమని యెరుంగునది.

◀ ౧౦ ఆగంతుశోఫలక్షణము. ౧౦ ▶

అభిఘాతేన శస్త్రాదిచ్చేదభేదక్షతానిభిః,

హిమానిలోదధ్యనిలైః భల్లాతకపిక్చ్యుజైః. 3౮

రనైశ్శూకైశ్చ సంస్పృశ్మాత్ శ్వయంధుస్సాస్యద్విసర్పవాన్,

భృశోష్టాలోహితాభాసః ప్రాయశః పిత్తలక్షణః. 3౯

శస్త్రములు మున్నగు నాయుధములచేత చ్చేదనభేదనాక్షతాదులు సంభవించినపుడు దానగల్గిన యభిఘాతముచేతను వాపుకల్గును. మరియు మంచుచేతను చల్లనిగాలిచేతను సముద్రమువైనుండి వీచుగాలిచేతను జీడిగింజలరసంబును దురదగొండినాగుస్పృశించుటచేతను గూడ శోఫము కలుగును. అయ్యది బాహ్యకారణములచే జనించుటజేసి యాగంతుక మనదగును. అట్టిశోఫము ఒకచోటనైన నిల్కడలేక నలుచెనల వ్యాపించుచుండును. ఆవిరివచ్చునిధముగ మిక్కిలి వేడికలిగి రక్తముబోలె నెఱ్ఱవారి తరుచుగ పిత్తశోఫమునకు జెప్పినలక్షణములు కల్గియుండును.

◀ ౧౧ విషజశోఫలక్షణము. ౧౧ ▶

విషజస్సవిషప్రాణి పరిసర్పణమూత్రణాత్,

దంష్ట్రాదస్తనఖాపాతాత్ అవిషప్రాణినామపి ౪౦

విణ్ణాత్ శ్రోణోహత మలవద్వృస్త్రసంకరాత్,

విషవృక్షానిలస్పృశ్మాత్ గరయోగావచూర్ణనాత్. ౪౧

మృదుశ్చలోవలమ్బ్యా చ శీఘ్రోదాహరుజాకరః,

విషముతోగూడిన జంతువులు శరీరముపై పాకులాడినను, అట్టివిషజంతువుల మూత్రము శరీరమువైతగిలినను, వానికోరలును దంతములును గోళ్లును శరీరము గ్రుచ్చుకొనినను, విషములేని జంతువుల కోరలును దంతములును నఖములును గ్రుచ్చుకొనినను, విషజంతువు మలమూత్రశుక్రములస్పర్శముచే దూషితమైనబట్టలు శరీరమువైతగిలినను, విషవృక్షములగాలి శరీరమువైతగిలినను, విషవస్తువులచూర్ణము శరీరమువైతగిలినను వావుకలుగును. ఇయ్యది విషసంబంధముచే గలిగినవాపు కావున విషజమని చెప్పబడును. అట్టివాపు మెత్తనైచుచలమై ప్రేలుచుండును. ఇయ్యది శీఘ్రముగ సంభవించును. మంటయు నొప్పియు కలిగియుండును.

సాధ్యైశాన్యశోభములు. ౧౯

నవోఽనుపద్రవశ్శోభః సాధ్యైశాన్యః పురేరితః. ౪౨

శీఘ్ర కాలమున బుట్టినశోభయు, ఉపద్రవములులేనిశోభయు సాధింపందగియుండును. దీనికి వ్యతిరిక్తముగ చిరకాలమునుండి వ్యాపించినదియు ఉపద్రవములు లేకుండునదియు వికృతివిజ్ఞానీయాధ్యాయమున జెప్పినయరిష్టలక్షణములు కలిగినదియు నసాధ్యము. నికృతివిజ్ఞానీయమున నిట్లు చెప్పబడినది.—

“అనేకేషు పద్రవయః తః పాదాభ్యాం ప్రస్ఫుతోనరమ్, నారీం శోభో ముఖాద్ధన్తి కుక్షీగువ్యోదుభావపి” అనేకములగు నుపద్రవములతోగూడినశోభంబును, పురుషులకు పాదములబుట్టి ముఖమునకు వ్యాపించినశోభంబును, స్త్రీలకు ముఖమునబుట్టి పాదములకు వ్యాపించుశోభంబును, స్త్రీలకైనను పురుషులకైనను కుక్షీయందును గుహ్యమునందును పుట్టినశోభంబును తప్పక చంపును. (ఆసాధ్యమనుట).

విసర్వనిదానము. ౨౦

ఆవః విసర్వము శోభమునుబోలె వాతాదిదోషములను దూష్యములను ఆశ్రయించి పుట్టును కావున శోభనిదానమును జెప్పి విసర్వనిదానమును చెప్పట.

విసర్వమున దోషదూష్యవిభాగము. ౨౧

స్వాద్విసర్వోఽభిఘాతాన్తైః దోషైర్దూష్యైశ్చ శోభవత్, ,

విసర్వమునది అభిఘాతమువరకు జెప్పినదోషములచేతను, దూష్యములగు త్వక్ష్మాంసముల నాశ్రయించి శోభమువలెనే పుట్టును. (వాత-పిత్త-కఫ-సన్నిపాత-వాతపిత్త-వాతకఫ-పిత్తకఫ-ఆగంతుభేదములచే త్వక్కును మాంసమును ఆశ్రయించి పిత్తరక్తకఫములను బాహ్యసీరలయందు వాతముజేర్చి కఫసంప్రాప్తికి జెప్పినక్రమముగ విసర్వమును కలిగించునని భావము.)

ఇచ్చట “పిత్తరక్తకఫాన్ వాయుః” అని యుపక్రమించి చెప్పినశోభసంప్రాప్తిక్రమమును సమన్వయముజేసికొనునది.

అధిష్ఠానభేదముచే విసర్వభేదములు. ౨౨

త్ర్యధిష్ఠానం చ తం ప్రాహుః బాహ్యోన్తరుభయాశ్రయాత్. యథోత్తరం చ దుస్సాధ్యః

అట్టివిసర్వము బాహ్యోశ్రయమనియు, అంతరాశ్రయమనియు, ఉభయాశ్రయమనియు మూడువిధములు. ఈమూడిటిలో వరుసగ నొకటికన్ననొకటి కష్టసాధ్యములైయుండును. ఇత్తైరంగున విసర్వము మూడు అధిష్ఠానముల నాశ్రయించియుండును.

❖❖ వినర్పము వ్యాపించు క్రమము. ❖❖

తత్ర దోషా యథాయథమ్,

ప్రకోపనైః ప్రకుపితాః విశేషేణ విదాహీభిః.

౪౪

దోషా శీఘ్రం వినర్పన్తి తేఽన్తరన్తస్థితాః బహిః,

బహిఃస్థాః ద్వితయే ద్విస్థాః

అట్టివినర్పవ్యాధియందు వాతశిత్తకఫములు సర్వరోగనిదానమునజెప్పిన తిక్తోషణ కషాయాదులలో నాయాదోషమును ప్రకోపించజేయు కారణముచే నాయాదోషము ప్రకోపమునొందిఅందును విశేషముగ విదాహకరములచే మిక్కిలి ప్రకోపమునొంది శరీరమునం దతిశీఘ్రముగ పలువిధముల వ్యాపించును. అందును ప్రకోపించినదోషములు శరీరములలో భాగమున జేరినపుడు లోభాగముననే వ్యాపించును. ఆదోషములు శరీరమున బాహ్యస్థలమున నుండునప్పుడు బాహ్యస్థలముననే వ్యాపించును. లోపలను బైటనుకూడ దోషములున్నపుడు ఉభయస్థలములయందును జేరినపుడు అంతర్బాహ్యస్థలములరెంటి యందును వ్యాపించును. (ఈమూటిఃగా మొదటిది యంతర్విసర్పమనియు, రెండవది బహిఃవిసర్పమనియు, మూడవది యుభయవిసర్పమనియు నెరుంగునది.)

❖❖ అన్తరాశ్రయ-బహిరాశ్రయవిసర్పలక్షణములు. ❖❖

విద్యా త్తత్రాన్తరాశ్రయమ్.

౪౫

మర్తోపతాపాత్సమోహాత్ అయనానాం విఘట్టనాత్,

తృష్ణాతియోగాత్ వేగానాం విషమం చ ప్రవర్తనాత్.

౪౬

ఆశు చాగ్నిబలశ్రంశాత్ అతో బాహ్యం విపర్యయాత్,

అందు అంతరాశ్రయవిసర్పమున ప్రాణముల కాధారములగు హృదయము మున్న గుమర్తస్థానములయందు మిక్కిలి కష్టమైనబాధ కలుగును. మూర్ఛ గ్రమ్మును. చెవులు ముక్కులు మున్నగుస్థానములయందు ఆదరును. డప్పి మితిమారి తీవ్రముగనగును. వాతా దులవేగములు మామూలుగా వెడలక నిలిచినిలిచి విషమముగ వెడలును. జతరాగ్ని మిక్కిలి శీఘ్రముగ నశించును. ఈలక్షణములబట్టి యంతర్విసర్పమని యెరుంగునది. వైజ్ఞేష్విసర్పలక్షణములకన్న విరుద్ధములగులక్షణములు కలిగినది బాహ్యవిసర్పము.

❖❖ వాతవిసర్పలక్షణము. ❖❖

తత్ర వాతాత్పరీసర్పః వాతేజ్వరసమవ్యథః.

౪౭

శోఫస్ఫురణనిస్తోదభేదాఽఽయామూర్తిహర్షవాన్,

అందు వాతమునబుట్టిన విసర్పమునందు వాతజ్వరమునకు సమానములగుబాధలు కలుగును. శోఫము ఆదరుచుండును. నూదులబొడిచినవిధముగను గొడ్డలిచే పగులదీయు

విధముగను పోటును నొప్పియు కలుగను. లాగివట్టినట్టులు బాధకలిగి పులకరించునట్లుండును.

❁ పితృ-కఫజవినర్పలక్షణములు. ❁

పితృద్వైతగతిః పితృజ్వరలిఙ్గోఽతిలోహితః. ౪౮

కఫాత్కణ్డాయుతః స్నిగ్ధః కఫజ్వరసమానరుక్ ,

పితృమునగలిగినవినర్పము ఆతిశీఘ్రిమున నలుదెసల శరీరమున వ్యాపించుచుండును.

పితృజ్వరమునకు జెప్పినలక్షణములుకలిగి మిక్కిలి యెఱ్ఱుసరంగుకలిగియుండును. కఫమున జనించినవినర్పమున జీలయధికముగనుండును. స్నిగ్ధమై కఫజ్వరమునకు సమానములగు బాధలు కలిగియుండును.

❁ వినర్పమునుపేక్షించుటచే గలుగువిశేషములు. ❁

స్వదోషలిఙ్గైశ్చీయన్తే సర్వే స్ఫోటై రుపేక్షితాః. ౪౯

తే పక్వభిన్నాః స్వం స్వం చ బిభ్రతి వ్రణలక్షణమ్,

వైజెప్పినవినర్పములరూపమైనశోభకు తగినచికిత్స జేయక యుపేక్షించినయెడ కొంతకాలమునకు ఏదోషమున వినర్పము జనించునో ఆదోషమునకు సమానలక్షణములు గల జొబ్బులచే నావరింపబడును. ఆట్టి స్ఫోటములు క్రమముగ పరిపక్వములై పగిలి ఆయాదోషములచే గలిగినవ్రణలక్షణములతో గూడియుండును.

(వాతమున జనించినవినర్పము నుపేక్షించినయెడ వాతలక్షణములతోగూడిన స్ఫోటములు వ్యాపించును. అవి పక్వములై పగిలి వాతజవ్రణమునకు జెప్పినలక్షణములు కలిగియుండును. ఇతరెరంగుననే తక్కినవాని నన్నింటి నూహించునది.)

❁ వాతపితృజవినర్ప (అగ్నివినర్ప)లక్షణము. ❁

వాతపితృజ్వరచ్ఛర్దిమూర్ఛాతీసారత్పద్భ్రమైః. ౫౦

అస్థిభేదాగ్నిసదన తమకారోచక్రైర్యుతః,

కరోతి సర్వమజ్గంచ దీప్తాఙ్గారాఽవకీర్ణవత్. ౫౧

యం యం దేశం వినర్పశ్చ వినర్పతి భవేత్స సః,

శాస్తాంగారాసితో నీలః రక్తో వాశు చ నీయతే. ౫౨

అగ్నిదగ్ధఞ్చ స్ఫోటైః శీఘ్రగత్వాద్వైతం చ సః,

మర్తానుసారీ వీసర్పః స్యాద్వాతోఽతిబలస్తతః. ౫౩

వ్యభేతాఙ్గం హరేత్సంజ్ఞాం నిద్రాం చ శ్వాసమీరయేత్,

హిఙ్గాం చ స గతోఽవస్థాం ఈదృశీం లభతేననా. ౫౪

క్వచిద్భుక్తాఽరతిగ్రస్తో భూమిశయ్యాసనాదిషు,
 చేష్టమానస్తతః క్షిప్తో మనోదేహశ్రమోద్భవాః. ౫౫
 దుష్ప్రబోధోఽశ్నుతే నిద్రాం సోఽగ్నివీర్య ఉచ్యతే,

వాతసి త్తములు రెండును ప్రకోపించుటంజేసి కలిగినవిసర్పమునందు జ్వరంబును మూర్ఛయు, వాంతియు, అతిసారంబును, డప్పియు, భ్రమంబును, అస్థులలో నొప్పియు కలుగును. జఠరాగ్ని బొత్తుగ చల్లారును. చీకటిగ మ్మిసరితీగ నేమియు జెలియ గుండును. ఆరోచకముకలుగును. శరీరంబుతయు ముండుచుండు నిప్పుకణములచే వ్యాపించినవిధముగ మంటపుట్టును. మరియు శరీరమునం దెచ్చుటెచ్చు నావిసర్పము వ్యాపించి తిరుగుచుండునో ఆయాచోటు నిప్పుచల్లారినబొగ్గువలె నల్లబడును. లేక రక్తవర్ణముగ నైనను నీలవర్ణముగనైన నుండును. నిప్పున కాలినబొబ్బలపంటిబొబ్బలచే వ్యాపించి యుండును. విసర్పము మిక్కిలి శీఘ్రముగ వ్యాపించుస్వభావము కలదిగాన నతిశీఘ్రముగ హృదయాదిమర్దనానముల వ్యాపించును. దానివలన వాతము మిక్కిలి ప్రబలమై యవయవముల నన్నిటిని తీవ్రముగ బాధించును. ప్రజ్ఞతప్పవు. నిద్రను రాసీయదు. శ్వాసమును ప్రబలముగ వెడలించును. వెక్కిళ్లు పుట్టును. ఈవిసర్పముచే బీడింపబడిన మనుజుడు వైశిష్ట్యవరీతిగ దురవస్థనొంది భూమివై బరుండినను కూర్చున్నను నిలబడి యున్నను సుఖము లేకమాత్రమైన లేక అన్నివిషయములయందును ఆసకొంచెమైన లేక పుడమిపయింబడి పొరలాడుచు మిక్కిలి కష్టమునొందును. మనస్సుయొక్కయు శరీరముయొక్కయు శ్రమముచే గలిగిన తీవ్రమైననిద్రబొంది బలాత్కారముగనైన మేల్కొనజాలక యొకనిముసమైన సుఖములేక చాలకష్టమునొంది తుదకు మరణరూపమైన గాఢనిద్రబోవును. ఇయ్యది వాతసి త్రసంసర్గమునకలిగిన యగ్నివిసర్పము.

●● కఫవాతజ(గ్రంథి)విసర్పలక్షణము. ●●

కఫేన రుద్ధః పవనః భిత్వా తం బహుథా కఫమ్. ౫౬
 రక్తం వా వృద్ధరక్తస్య త్వస్తిరాస్నాయుమాంసగమ్,
 దూషయిత్వా చ దీర్ఘాణువృత్తస్థూలఖరాత్తనామ్. ౫౭
 గ్రన్థినాం కురుతే మాలాం రక్తానాం తీవ్రరుగ్జ్వరామ్,
 శ్వాసకాసాఽతిసారాస్యశోషహిఠ్థావమిభ్రమైః. ౫౮
 మోహవైవర్ణ్యమూర్ఛాఘ్నభంగాగ్నిసదనైర్యతామ్,
 ఇత్యయం గ్రన్థివీర్యః కఫమారుతకోఽజః. ౫౯

కఫస్యకారణములచే ప్రకోపమునొంది తొలుత వాయుసంచారమార్గము నడ్డ గించును. దానివలన వాతము ప్రకోపమునొంది తనమార్గమున కడ్డుపడినకఫమును పలు

విధముల తునియలుగ భేదించును. పిదప తొలుతనే మిక్కిలి వృద్ధి నొందినర క్తముగల మనుజునియొక్క త్వక్కును సిరలను స్నాయువును మాంసమును ఆశ్రయించియుండు రక్తమును ఆకఫము బొత్తుగ చెరిచి, దీర్ఘంబులును సన్నవియు ఘ్నాలంబులును వర్తులంబులు కఠినంబులును నగు గ్రంథులను మాలికవలె వరుసగనుండునట్లు కలిగించును. అట్టి గ్రంథిమాలర క్తవర్ణంబై తీవ్రమైననొప్పియుజ్వరంబును కలిగియుండును. మరియు నీవ్యాధి యందు శ్వాసకాసంబులును, అతిసారంబును కల్గును. నోట ద్రవములేక యెండును. ఎక్కిళ్లు తీవ్రముగ వెడలును. వాంతియగును. దిశలు తిరుగును. చిత్తభ్రమము గ్రమ్మును. శరీర వర్ణము మారును. మూర్ఛ గ్రమ్మును. అవయవములు నొచ్చును. జఠరాగ్ని నశించును. ఇయ్యది కఫవాతసంస్కరమున గలిగిన గ్రంథిఽనర్పము.

—౧౧ కఫపిత్తజ(కర్దమ)నిసర్పలక్షణము. ౧౧—

కఫపిత్తజ్వరస్తస్సమ్భః నిద్రాతన్ద్రాశిరోరుజః,
 అజ్లాఽవసాదవిక్షేపప్రలాపాఽరోచకభ్రమాః ౬౦
 మూర్ఛాఽగ్నిహానిర్భేదోఽస్థాం పిపాసేన్ద్రియగౌరవమ్,
 ఆమోహవేశనం లేః ప్రోతసాం సచ సర్పతి. ౬౧
 ప్రాయేణామాశయే గృహ్లాణ ఏకదేశం నచాతిరుక్,
 పిటకైరవకీర్ణోఽతివీతలోహితపాణ్డురైః. ౬౨
 మేచకాభోఽనితస్త్విగ్ధః మలినః శోఫవాణ గురుః,
 గమ్భీరపాకః ప్రాజ్యోష్ణాస్పృష్టః క్షిన్నోఽవదీర్యతే. ౬౩
 ఽజ్జ్వలచ్ఛీర్ణమాంసశ్చ స్పృష్టస్నాయుసిరాగణః,
 శవగన్ధిశ్చ వీసర్పం కర్దమాఖ్యముశన్తి తమ్. ౬౪

కఫపిత్తములు రెండును ప్రకాశించుటచే గలిగినవిసర్పమున జ్వరము వచ్చును. శరీరము స్తంభించును. నిద్రయు మైకంబును కల్గును. తల నొచ్చును. శరీరము కృశించును. కాలునేతుల పలుమారు విదలించును. శరీరము జిగటకలిగియుండును. ఆరోచకంబును భ్రమంబును మూర్ఛయు కలుగును. జఠరాగ్ని నశించును. ఆస్తులలో పగల దీయునట్లు నొప్పిపుట్టును. డస్పి యధికమగును. చక్షురాదీంద్రియములు బరువుగ నుండును. భుజింపబడినయాహారము దీర్ఘముకాకయే వెడలును. నాసికాదిస్తోత్రో రంధ్రముల జిగటకలిగియుండును. మరియు కఫపిత్తములకు ఆమాశయము స్థానము కావున నాభికిని స్తనములనును నడుమనుండు ఆమాశయమున నొకచోట సీవినర్పము తొలుత వ్యాపించి పిమ్ముట తక్కినశరీరమునందెల్ల వ్యాపించును. మిక్కిలి బాధలేక స్వల్పముగ నొప్పికలిగియుండును. మిక్కిలి వీతవర్ణంబైనను రక్తవర్ణంబైనను పాండువర్ణంబైనను కల బొబ్బలచే నావరింపబడియుండును. మరియు స్నిగ్ధంబును కృష్ణవర్ణంబును లేక నెనులిమెడవలె చిత్తవర్ణంబును మలినంబునునగు వాపుకలిగి మిక్కిలి

బరువుగనుండును. మిక్కిలి లోభాగమున పరిపక్వమై చేతతాకిన మిక్కిలి వేడిగ నుండును. మాంసము కుళ్లి బురదవలెనుండి మాంస మూడును. దానంజేసి లోపలనుండు స్నాయువులును సీరలును స్పష్టముగ గానంబడుచుండును. పీనుగవంటిదుర్గ్ధముకలిగి యోరువశక్యముగాకుండును. ఇయ్యది కఫసి త్తనసర్గమున గలిగిన కర్ణమమును వినర్పము.

ఈవినర్పమున మాంసము కుళ్లి సత్తలేకుండును. గాన బాధ విశేషముగ నుండదు. ఈవిషయమును “న చాతిరుక్” అనుపదమున సూచించిరి.

◌◌ సాన్ని పాతికవినర్పలక్షణము. ౨౧

సర్వజో లక్షణైస్సర్వైః సర్వధాత్వతిసర్పణః,

మూడుదోషము లాక్కుంట్లు డి ప్రశోషించి కలిగినది సన్ని పాతవినర్పము. ఈ వినర్పమునందు వాతాదివినర్పములకు వేరువేర జెప్పినలక్షణములన్నియు కలిగి రసాది ధాతువుల నన్నిటి నతిశయముగ వ్యాపించును.

◌◌ ఊతజవినర్పలక్షణము. ౨౨

బాహ్యహేతోః ఊతాత్కుద్ధః సరక్తం పిత్తమీరయః. ౬౫
 విసర్పం మారుతః కుర్యాత్ కులుత్థసదృశైశ్చిత్తమ్,
 స్ఫోటైశ్చోఫజ్వరరుజాదేహాధ్యం శ్యావలోహితమ్. ౬౬

శస్త్రప్రసారాదిబాహ్యకారణములచే గాయముకలుగుటవలన వాతము మిక్కిలి ప్రశోషమునొంది రక్తముతో గూడినపిత్తమును ప్రేరేపించి వినర్పమును కలిగించును. ఆయ్యది యులవలబోలిన యాకారముకలబొబ్బలచే వ్యాపించియుండును. ఈవినర్పమున శోఫంబును జ్వరంబును నొప్పియు మంటయు నిధికముగనుండును. శ్యామవర్ణంబైనను రక్తవర్ణంబైనను కలిగియుండును.

◌◌ వినర్పసాధ్యాసాధ్యనిర్ణయము. ౨౩

పుథగ్దోషైస్త్రయస్సాధ్యాః ద్విష్టృజాశ్చానుపద్రవాః,
 అసాధ్యాః ఊతసర్వోత్థౌ సర్వే చాక్రాస్తమర్తకాః. ౬౭
 శీర్ణస్నాయుసిరామాంసాః సక్లిన్నాశ్శృవగన్ధయః,

వాతపిత్తకఫములు మూడిటిచే వేరువేర జనించినవిమూడును సాధ్యములు. దోష ద్వయసంసర్గమున జనించినవిమూడును ఉపద్రవములు లేకుండినవియు సాధ్యములగును. ఊతమున జనించినవినర్పంబులును మిక్కిలి యసాధ్యములు. మరియు వినర్పములన్నియు హృదయాదిమర్తముల వ్యాపించినవియన్నియు నసాధ్యములగును. స్నాయువులును సీరలును మాంసంబును కుళ్లి పడిపోవుచున్నయెడ నవియు నసాధ్యములు. ద్రవముకలిగి శవమునుబోలిన దుర్గంధముకలిగినవియన్నియు నసాధ్యములగును.

ఇతి త్రయోదశోఽధ్యాయః.

చతుర్థా ధ్యాయము.

ఆపః విసర్పమునకును కుష్ఠమునకును హేతువులు సమానములుగ నుండును కావున విసర్పనిదానమును చెప్పినపిదప కుష్ఠనిదానము చెప్పబడును:—

సూ. అథాతః కుష్ఠశ్చిత్త్ర కృమినిదానం వ్యాఖ్యాన్యాయః.
విసర్పనిదానమును జెప్పినపిదప కుష్ఠనిదానమును వివరించెదనని భావము.

◀◀ కుష్ఠనిదానము, సంప్రాప్తి. ౧◀◀

మిథ్యాహారవిహారేణ విశేషేణ విరోధినా,
సాధునిందావధాన్యస్వహరణాద్యైశ్చ నేచితైః. ౧

పాప్తభిః కర్మభిః సద్యః ప్రాక్తనైః ప్రేరితా మలాః,
సీరాః ప్రపద్య తిర్యగ్గాః త్వగ్లసీకాసృగామిషమ్. ౨

దూషయన్తి శ్లఘీకృత్య నిశ్చరన్తస్తతో బహిః,
త్వచః కుర్వన్తి వై వర్ణ్యం దుష్టాః కుష్ఠముశ్చన్తి తత్. ౩

అపథ్యములగు నాహారవిహారముల నేవించినను, సంసర్గముచే వరస్పరవిరుద్ధ గుణములగు క్షీరమత్స్యాదులనొకటిగ కలిపి నేవించినను సాధువులనిందించినను, అట్టిసాధువుల జంపినను, ఇతరుల ద్రవ్యమును అపహరించుట మున్నగుపనుల జేసినను, పూర్వజన్మమున నైనను ఈజన్మమున నైనను పాపబహుళములగుకర్మల నాచరించినను, వాతపితృకఫరూపములైన దోషములు ప్రకాశించి శరీరమున నడ్లముగ వ్యాపించియుండు సరములను చర్మమును త్వగ్లతమైన లసీకయుచు ద్రవమును రక్తమును మాంసమును వీనినన్నింటిని చెరిచి శిథిలములుగ జేసి శరీరమున వైప్రక్క వ్యాపించుచు మిక్కిలి దుష్టములై చర్మమును వివర్ణముగ జేయుచు. అయ్యది కుష్ఠమనుచు రోగముగ జెప్పెదరు.

◀◀ కుష్ఠశబ్దమునకన్వర్థత. ౧◀◀

కాలేనోపేక్షితం యస్మాత్ సర్వం కుష్టాతి తద్వపుః,
ప్రపద్య ధాతుా వ్యాప్యాన్తః సర్వాకసంక్లేద్య చావహేత్.

సన్వేదక్లేదసంకోధా కృమిా సూక్ష్మా సుదారుణా,
రోమత్వక్న్నాయుధమసీతరుణాస్థీని యైః క్రమాత్. ౫

భక్షయేత్ శ్చిత్త్రమస్తాచ్చ కుష్ఠబాహ్యము దాహృతమ్,
పైజెప్పినరీతిగ సంప్రాప్తమైనకుష్ఠమును సకాలమున దగినచికిత్స జేయక యుపేక్షించినయెడ శరీరమునెల్ల వ్యాపించియుండురసాదిధాతువులన్నిటి వ్యాపించి పిదప

నాధాతువులలో ప్రక్కనూడ వ్యాపించి వానియందు సూక్ష్మాంశములనెల్ల బొత్తుగ జెరిచి చీము మున్నగు ద్రవమును కలిగించి కుళ్లునట్లు మిక్కిలి సూక్ష్మములును క్రూరంబులును నగునన్నని పురుగులను కల్పించును. అయ్యవి శరీరమునందలిరోమములను చర్మమును స్నాయువులను ధమనులను తరుణాస్థులను క్రమముగ నానాట తినుచుండును. దానంజేసి యవియన్నియు నూడును. కావున నీరోగము కష్టమని యన్వర్థముగ జెప్పబడును. శ్విత్రమనునది శరీరమువై చర్మముచుమాత్రము ఆశ్రయించి పుట్టుచుకావున కష్టము న కన్న జేరుగనుండును.

(‘కుషనిష్కర్షే’ అను ధాతువుచేత కుష్టశబ్దము పుట్టినది కావున శరీరమునందలి రసాది ధాతువులనన్నిటిని నానాట శిథిలములుగ జేసి కుళ్లించి యూచునట్లు చేయువ్యాధి కుష్టమని యర్థము. చెవులు ముక్కు కంఠము కన్నులయాపరణములయందును కంఠ నాడులయందును కలయస్థులు తరుణాస్థులు అని చెప్పబడును.)

◀◀ కుష్ట భేదములు. ▶▶

కుష్టాని సప్తథా దోషైః పృథజ్జీశైః సమాగతైః. ౬
 సర్వేష్వపి త్రిదోషేషు వ్యవదేశోఽధికత్వతః,

కుష్టములు వాత-పిత్త-కఫములచే వేరువేరుగను, సంస్కర వాతపిత్త-వాతకఫ పిత్తకఫములరూపముగ రెండేసిదోషముల సంస్కరముచేతను, వాతపిత్తకఫములమూడిటి సన్నిపాతముచేతను జనించుటంజేసి యేడువిధములగును. మరియు కుష్టము లన్నిటియందును త్రిదోషములు ప్రకోపమునొందును. కావున నన్నిపాతభేద మొక్కటియే యగును. అయినను ఆట్టిదోషముల మూడిటిలో నేదోషము మిక్కటముగ ప్రకోపించి యుండునో ఆట్టిదోషాధిక్యమునుబట్టి వాతకాదిభేదములు జెప్పబడినవి.

◀◀ వాతాదికుష్టవిభాగము, మహాకుష్టములు. ▶▶

వాతేన కుష్టం కాపాలం పిత్తాదౌదుమ్భరం కఫాత్. ౭
 మణ్డలాఖ్యం విచర్షీచ బుక్షౌఖ్యం వాతపిత్తజమ్,
 చర్షైకకుష్టం కిటిభసిద్ధాలసవిపాదికాః. ౮
 వాతశ్లేష్టోద్భవాః శ్లేష్మపిత్తార్ద్రదుశ్తారుషీ,
 పుణ్డరీకం సవిసోఘటం పామా చర్మదలం తథా. ౯
 సరైవ్విస్వ్యాత్కాకణం పూర్వం త్రికం దద్రుసకాకణమ్,
 పుణ్డరీకర్మజిహ్వేచ మహాకుష్టాని సప్త తు. ౧౦

మూడుదోషములలో వాతమధికమగుటచే జనించునది కపాలకుష్ఠము. పితృ ప్రాబల్యమున నౌదుంబరకుష్ఠము జనించును. మండలకుష్ఠము విచర్చికాకుష్ఠము కఫాధి క్యమున గల్గును. ఋక్షజిహ్వకుష్ఠము వాతపితృములు శైండు నధికముగ నుండుటచే గలుగును. చర్మకుష్ఠము ఏకకుష్ఠము కిటిభకుష్ఠము సిద్ధకుష్ఠము అలసకుష్ఠము విపాదికా కుష్ఠము అనునవియారును వాతకఫము లధికముగనున్న పుడుకలుగును. దద్దుకుష్ఠముశతౌ రుకుష్ఠము పుండరీకకుష్ఠము విసోఫటము పామాకుష్ఠము చర్మదలకుష్ఠముఅను నీయారును కఫపితృ మధికమగుటచే గలుగును. కాకణమనుకుష్ఠము మూడుదోషములు సమములుగ ప్రకొపించిన నన్ని పాతమున గలుగును. ఇవియన్నియు గలిసి కుష్ఠములు పదునెనిమిది విధములు. అందు లొలుతజెప్పబడిన కపాలబౌదుంబరమండలకుష్ఠములు మూడును, దద్దు-పుండరీక-కాకణ-ఋక్షజిహ్వములకు నాలుగుకుష్ఠములును చేరి యేడుకుష్ఠములు ను మహాకుష్ఠములు. (తక్కిన పదునొకండుకుష్ఠములును ఊద్ర కుష్ఠములని భావము).

రసాదిధాతువుల నన్నిటిని శీఘ్రముగ వ్యాపించి యనేకములగు సుపద్రవముల గలిగించి చికిత్సలకుసాధ్యములు కానివి మహాకుష్ఠములు. దీనికి వ్యతిరేకముగ నుండునవి ఊద్ర కుష్ఠములు.

— ౧౧ కుష్ఠపూర్వరూపము. ౧౧ —

అతిశ్లక్షణఖరస్పర్శస్వేదాఽస్వేదవివర్ణతాః,
 దాహః కణ్ఠాస్త్రవి స్వాః తోదః కోరోన్నతిర్భ్రమః. ౧౧
 వ్రణానామధికం శూలం శీఘ్రోత్పత్తిశ్చిరస్థితిః,
 రూఢానామపి రూక్షత్వం నిమిత్తేఽల్పేఽపి కోపనమ్. ౧౨
 రోమహర్షోఽస్పృజః కార్ణ్యం కుష్ఠలక్షణ మగ్రజమ్,

కుష్ఠములు కలుగుటకుమున్ను ఆయ్యది జనించుస్థలమున చేతతాకినయెడ మిక్కిలి నునువుకలిగియుండును. లేక గరగరమని కఠినముగ నుండును. అచోట చెమట యధికముగ బట్టును. లేక బొత్తుగ చెమట పట్టకుండును. స్వభావసిద్ధమైనవర్ణము మారి యుండును. మంటయు దురదయు నధికముగ నుండును. చర్మముపై తాకినయెడ స్పర్శము తెలియకుండును. సూదులగుచ్చినతీరున పోటుకలుగును. కణుదురీగెలు కుట్టిన విధముగ దద్దులు కలుగును. చిత్తభ్రమము కలుగును. వ్రణములు అతిశీఘ్రముగబుట్టి తీవ్రమైనబాధకలిగి చిరకాలమువరకును మానకయ్యుండును. ఒకవేళ వ్రణములు మానినను మచ్చలు మిక్కిలి రూక్షములై గరగరలాడుచుండును. స్వల్పకారణములచే గూడ వ్రణములు మరల ప్రకొపించును. కుష్ఠముకలుగబోవుస్థలమున వెండ్రుకలు నిట బొడిచియుండును. రక్తము నల్లనైయుండును. ఇవియన్నియు కుష్ఠములు జనించుటకు మున్ను కలుగుపూర్వరూపములు.

కపాలకుష్ఠలక్షణము. ౧౦

కృష్ణారుణకపాలాభం యాక్షం సుప్తం ఖరం తను. ౧3

విస్తృతాసమపర్యస్తం దూషితైర్లోమభిశ్చితమ్,
తోదాధ్యమల్పకణ్ణాకం కాపాలం శీఘ్రసర్పిచ. ౧౪

నల్లనిరంగైనను అరుణవర్ణంబైనను కలిగి మండపెంకువలె మిక్కిలి యాక్షమై స్పర్శమును బొత్తుగ దెలియక కఠినమై సూక్ష్మమునై వికాలమై విషమముగనుండు అంచుకలిగినది కపాలకుష్ఠము. ఆయ్యది దుష్టములగురోమములచే వ్యాభ్రమై యుండును. అందు పోటు అధికముగ నుండును. జీల కొద్దిగ నుండును. ఇయ్యది రసాది ధాతువులయందు శీఘ్రముగ వ్యాపించును. (ఈకపాలకుష్ఠము వాతంబైననన్ని పాతమున గలుగును).

బౌదుంబరకుష్ఠలక్షణము. ౧౧

పవోద్దుమ్బరతామ్రత్వగ్రోమగౌరసిరాచితమ్,
బహులం బహులక్లేదం రక్తం దాహరుజాధికమ్. ౧౫

ఆశూతానావదరణకృమిం విద్యాదుదుమ్బరమ్,
పండినమేడిపండుపంటియాకారంబును రంగునుకలిగి చర్మంబును రోమంబును తామ్రవర్ణములై గౌరవర్ణములగుసిరలచే నావరింపబడి దట్టమై జనించునది యాదుంబరకుష్ఠము. ఈకుష్ఠమునందు చీమును రక్తంబును మిక్కిలి మంటయు నొప్పియు కలిగి అధికముగ వెడలును. ఈకుష్ఠవణములు అతిశీఘ్రముగపుట్టి శీఘ్రముగనే పగులును. అట్టివణములయందు శీఘ్రముగనే కృములు పుట్టును. ఈయాదుంబరకుష్ఠము పీత్రంబధికమైన నన్ని పాతమునగలుగును.

మండలకుష్ఠలక్షణము. ౧౨

స్థిరం స్త్రానం గురు స్నిగ్ధం శ్వేతరక్తమనాశుగమ్. ౧౬

అన్యోన్యసక్తముత్పన్నం బహుకణ్ణాసుతిక్రిమి,
శ్లక్షణీతాభపర్యస్తం మణ్డలం పరిమణ్డలమ్. ౧౭

కఠినంబును, ఘనంబును, గొప్పదియు, స్నిగ్ధంబును, శ్వేతవర్ణంబైనను రక్తవర్ణంబైనను కలిగినదియు, శీఘ్రముగ వ్యాపించక మందముగ వ్యాపించునదియు, ఒకటితో నొకటి కలసినదియు, ఉన్నతంబును, దురదయు క్రిములును అధికముగనుండి చీము మొదలగునవి యధికముగ స్రవించునదియు, కొసలయందు శ్లక్షణమై పచ్చని రంగుకలిగినదియు, మండలాకారంబునైనది మండలకుష్ఠము. (ఇయ్యది కఘంబధికమైన నన్ని పాతమున గలుగును.)

◀ విచర్చికాకుష్ఠలక్షణము. ▶

సకణ్ణాపిటికా శ్యావా లసీకాధ్యా విచర్చికా,
మిక్కిలి దురదకలిగి శ్యామలవర్ణంబై యధికముగ నీరు గారుచుండు పిటికలు
కలిగినది విచర్చిక యనుకుష్ఠము. (ఇదియు కఫాధికనన్ని పాతమున గలుగును.)

◀ ఋక్షజిహ్వకుష్ఠలక్షణము. ▶

పరుషం తనురక్తావ్తం అస్తశ్శ్యావం సమున్నతమ్. ౧౮
సతోదదాహరుక్లేదం కర్కశైః పిటికైశ్చితమ్,
ఋక్షజిహ్వకృతి ప్రోక్తం ఋక్షజిహ్వం బహుక్రిమి. ౧౯

పరుషంబును, స్వల్పంబును, కొనలయందు రక్తవర్ణముకలదియు, లోషల
శ్యామవర్ణంబును, ఉన్నతంబును, పోటును మంటయు నొప్పియు ద్రవంబునుకలిగి
మిక్కిలి కఠినములగుబొబ్బలచే వ్యాప్తమై ఎలుగుబంటినాలుకవలె కరకుకలిగి అట్టి
యాకారముకలిగినది ఋక్షజిహ్వనుని చెప్పబడును. ఈకుష్ఠమున క్రిములు విశేషముగ
నుండును. (ఋక్షమన నెలుగుబంటి దానినాలుకబోలె నుండుటంజేసి ఋక్షజిహ్వ
మనబడును). ఇయ్యది వాతపిత్తము లధికముగ నుండునన్ని పాతమున గలిగినది).

◀ చర్మ-ఏక-కిటిభకుష్ఠలక్షణములు. ▶

హస్తిచర్మ ఖరస్పర్శం చర్మ, ఏకాఖ్యం మహాశ్రయమ్,
అస్వేదం మత్స్యశకలసన్నిభం, కిటిభం పునః. ౨౦
రూక్షం కిణఖరస్పర్శం కణ్ణామత్పరుషాసితమ్,

చేత తాకిన సేనుగుచర్మమునుబోలె కర్కశమై యుండునది చర్మకుష్ఠ మన
బడును. మిక్కిలి విశాలమైన ప్రదేశము సాశ్రయించి చెరుటబట్టక మత్స్యము యొక
అర్ధభాగము బోలియుండునది యేకకుష్ఠము. కిటిభకుష్ఠము మిక్కిలి రూక్షమై ప్రణ
ముల మచ్చలవలె తాకినపుడు కర్కశముగనుండి అధికముగ జీలకలిగి పరుషంబును
నల్లనిరంగు కలిగినదియు నగును.

ఏకకుష్ఠలక్షణమును సుశ్రుతాచార్యు డిట్లుచెప్పెను:—“కృత్సోన్నీదేహోయస్య
రక్తోఽరుణోవా తదేకాఖ్యం కుష్ఠమాహుస్సుకుష్ఠమ్” (శరీరమంతయు రక్తవర్ణంబైనను
అరుణవర్ణంబైననుకలిగి వ్యాపించుకుష్ఠము ఏకకుష్ఠ మనబడును).

◀ సిద్ధకుష్ఠలక్షణము. ▶

సిద్ధం రూక్షం బహిస్సిద్ధం అస్తర్షులప్తం రజః కిరేత్. ౨౧
శ్లక్షణస్పర్శం తను శ్వేతశామ్రం దౌగ్ధికపుష్పవత్,
ప్రాయేణ చోర్ధ్వకాయే న్యాయే

సిద్ధ కుష్ఠము బైట రూక్షంబును లోపల స్నిగ్ధంబునై చేత రుద్దినయెడపాముకుబు సముబోలిన ధూలివెడలును. చేత తాకిన నునుపుకలిగియుండును. స్వల్పముగనుండును. సొరపువ్వులబోలె శ్వేతతామ్రవర్ణములు కలిసియుండును. ఇది ప్రాయికముగ మనుజులకు శరీరమున నూర్ధ్వభాగమున కలుగును.

◀ ౧౭ అలస-విపాది కాకుష్ఠములక్షణము. ౧౭ ▶

గణ్ఠైః కణూయుతైశ్చితమ్. ౨౨

రక్తైరలసకం, పాణిపాదదార్యో విపాదికాః,
తీవ్రార్యో మన్దకణ్ఠ్యైశ్చ సరాగపిటి కాచితాః. ౨౩

మిక్కిలి దురదకలిగి రక్తవర్ణములైనగడ్డలచే నావరింపబడినది యలసకకుష్ఠము. ఆరకాళ్లును ఆరచేతులును పగిలి మిక్కిలి నొప్పియు స్వల్పమైనజిలయు కలిగినది విపాది కాకుష్ఠము. ఈకుష్ఠమునందు ఎఱ్ఱనైనబొబ్బలచే వ్యాప్తమైయుండును. (వైజ్ఞేష్వ బడిన చర్మ-ఏక-కిటిభ-సిద్ధ-అలస-విపాది కాకుష్ఠము లారును వాతకఫము లధికముగ కల సన్నిపాతమున కలుగును).

◀ ౧౮ దద్రు కుష్ఠలక్షణము. ౧౮ ▶

ద్భ్రష్టతానా దూర్వావతో అతసీకుసుమచ్ఛవిః,
ఉత్సన్నమణ్డలా దద్రూః కణ్ఠామత్యనుషణ్ణీణీ. ౨౪

దద్రు కుష్ఠ మనునది వచ్చిక పుడమిపై నల్లునిధముగ నల్లి అగసిపువ్వులబోలిన కాంతితో శరీరమున మండలాకారముగ వ్యాపించును. అట్టిమండలము (పొడ)లు ఉన్నతములై మిక్కిలి జిలకలిగి యొకటితో నింకొకటి కలిసికొనుచు శరీరముపై నల్లికొనును.

◀ ౧౯ శతారుకుష్ఠలక్షణము. ౧౯ ▶

స్థూలమూలం సదాహోర్తి రక్తశ్యావం బహువ్రణమ్,
శతారుః క్లేదజన్వాధ్యం ప్రాయశః పర్వజన్త చ. ౨౫

శతారుకుష్ఠము స్థూలమైన మూలముకలిగి మంటయు నొప్పియు రక్తశ్యావ వర్ణంబులును అనేక వ్రణంబులును కలిగియుండును. పూయాదుల న్రవించును. అనేక ములగుక్రిములు కలిగియుండును. ఇది ప్రాయికముగ కీళ్ల యందు కలుగును.

◀ ౨౦ పుండరీకకుష్ఠలక్షణము. ౨౦ ▶

రక్తాస్తమన్తరా పాణ్డు కణ్ఠాదా హరుజాన్వితమ్,
సోత్సేధమాచితం రక్తైః ఋద్ధపత్రమివాంశుభిః. ౨౬

ఘనభూరిలసీకాస్పక్రాయనూశు విభేది చ,
పుణ్డరీకమ్,

పుండరీకమనుకుష్ఠము చుట్టు రక్తవర్ణంబును నడమ పాండువర్ణంబునై దుర
దయు మంటయు నొప్పియు కలిగి యున్నతమై తామరాకువలె నెఱునిచారలు కలిగి
యుండును. ఇయ్యది శీఘ్రముగ పగిలి చిక్కనైనసీరుచు రక్తంబును ఆతిశయముగ
స్రవించును.

❁ విసోఫీటపామాకుష్ఠములక్షణములు. ❁

తనుత్వగ్నిశ్చితం సోఫైః సి తారుణైః ౨2

విసోఫీటం, పిటి కాః పామా కణ్డూక్లేదరుజాధికాః,
సూక్ష్మాశ్వావారుణా బహ్వ్యః ప్రాయః స్ఫిక్వాణికూర్పరే. ౨౩

పలుచనిచర్మముతోగూడి శ్వేతవర్ణంబులును అరుణవర్ణంబులునైన పొక్కులు
వ్యాపించిన నయ్యది విసోఫీటకుష్ఠము. అధికమైన దురదయు ద్రవంబును నొప్పియు
కలిగి సూక్ష్మాకారములై శ్యామవర్ణంబును అరుణవర్ణంబును కలిగిన (తీట) బొబ్బలు
అనేకములు బొడమిన సయ్యది పామాకుష్ఠము. ఇది ప్రాయికముగ రొండియందును
చేతులయందును మోచేతులయందును కలుగును.

❁ చర్మదలకుష్ఠములక్షణము. ❁

ససోఫీటమస్పర్శసహం కణ్డూమాతోదదాహవత్,
రక్తం దలచ్చర్మదలం

చర్మదలమనుకుష్ఠము బొబ్బలతోకూడి చేతతాకిన నోరువజాలక దురదయు
మంటయు పోటును కలిగి రక్తవర్ణమైయుండును. ఈకుష్ఠమున చర్మము పగులును
కావున చర్మదలకుష్ఠ మనబడును.

(ఇచ్చట ఉషా ఆసునది మంటలో నొకవిధమైనబాధ యని యెరుంగునది)
పైజెప్పిన దదు-శతారు-పుండరీక-విసోఫీట-పామా-చర్మదలకుష్ఠము లారును కఫ
పిత్తము లధికముగ నుండునన్ని పాతమున సంభవించును.

❁ కాకణకుష్ఠములక్షణము. ❁

కాకణం తీవ్రదాహారుక్. ౨౪

పూర్వం రక్తం చ కృష్ణం చ కాకణస్తీఫలోపమమ్,
కుష్ఠలిక్లే ర్యుతం సర్వైః నైకవర్ణం తతో భవేత్. 30

కాకణకుష్ఠము మిక్కిలి తీవ్రమైనమంటయు నొప్పియు కలిగియుండును.
ఇయ్యది తొలుత గురిగింజలబోలె రక్తవర్ణంబును కొంచెము నలుపురంగును కలిగియుండు

ను. పిదప ఆయా దోషములచే గలుగు కుష్ఠములకు వేరు వేర జెప్పబడిన లక్షణములన్నియు అనేకవర్ణంబులు సకరముగ కలిసియుండును. ఇది త్రి దోషములును సమానముగ ప్రకోపించిన సన్నిపాతమున జనించును. కావున అన్నింటిలక్షణములు కలిగియుండును.

సుక్రతాచార్యుడు మండల-శతారు-విపాదిక-ఆలసక-చర్మదల-విసోఘటకుష్ఠములను జెప్పక పదలెను. అతట బోక స్థూగారుష్క-చుహాకృష్ణ-పరీసర్ప-విసర్ప-రాకస-అరుణకుష్ఠములు నారిటిని జెప్పి వానిలక్షణములవివరించెను. ఋషివాక్యములు ప్రమాణములు కావున నవియున్నియు గూడ నావరణీయములు. ఇంతియగాక దేశకాలశీతోష్ణధర్తముల మార్పునంజేసి వ్యాధులయందును కొన్నిక్రొత్తమార్పులు కల్గుచు నేయుండును. వానివానిలక్షణములబట్టి వ్యాధిస్వరూపమును వాతాదిదోష సంబంధమును నిర్ణయించి ప్రతిపిధాన మచరించుట కుశలలగువైద్యులతలపై భారమని యూహించెద.

◀◀ కుష్ఠములయందు వాతాదిభేదముల గమనించుటభము. ▶▶

దోష భేదీయవిహితైః ఆదిశ్శేల్లజ్జకర్తృభిః,
కుష్ఠేషు దోషోల్బణతాం

నకలకుష్ఠంబులును త్రిదోషజములైనను అందు వాతాదిదోషాధిక్యమునుబట్టి వాతికాదిభేదములు కల్గును. ఈవిషయమై పైన వివరింపబడినది, అందు దోష భేదీయాధ్యాయమున దోషములకు వేరువేర జెప్పిన ప్రకారము ఆయా దోషముల లక్షణములను దానిదానికే సంబంధించినకృత్యములను గమనించి కుష్ఠములయందును ఆయా దోషాధిక్యము నూహించునది.

◀◀ అసాధ్య కుష్ఠములు. ▶▶

సర్వదోషోల్బణం త్యజేత్. 30

రిప్టోక్తం యచ్చ యచ్చాస్థిమజ్జశుక్రసమాశ్రయమ్,

వైజెప్పిన కుష్ఠములలో సన్నిపాతమున గల్గిన కుష్ఠము అసాధ్యము కావున చికిత్స జేయబడదు. మరియు వికృతివిజ్ఞానీ మూఢ్యాదులమున జెప్పిన 'కుష్ఠం విశీర్షమాణాక్షం' ఇని మున్నగునరిష్టలక్షణములు కల్గిన కుష్ఠము అసాధ్యము కాన విడువందగు. మరియు అస్థి-చుజ్జ-శుక్రముల సాశ్రయించిన కుష్ఠంబును చికిత్సానర్హంబు.

◀◀ యాప్య-కృచ్ఛ్రిసాధ్య-సుసాధ్య కుష్ఠములు. ▶▶

యాప్యం మేదోగతం; కృచ్ఛ్రిం పిత్తద్వన్వ్యాస్రమాంసగమ్.

అకృచ్ఛ్రిం కఫవాతాధ్యం త్వక్ష్ణమేకమలం చ యత్,

మేదస్సు సాశ్రయించి జనించిన కుష్ఠము యాప్యము. పిత్తముతో గూడిన ద్వంద్వజ (అనగా పిత్తవాత, పిత్తకఫముల సంసర్గమున బుట్టిన) కుష్ఠములును, రక్తమాంస

ముల నాశ్రయించిన కుష్టములు కృచ్ఛసాధ్యములు, కఫవాత సంస్కరముల బుట్టిన కుష్టములు, త్వక్కునాశ్రయించిన కుష్టములు, ఏకదోషముల బుట్టిన కుష్టములు సుఖ సాధ్యములు.

— రసాదిధాతుగతకుష్టలక్షణములు. —

తత్ర త్వచిస్థితే కుష్టే తోడవైవర్ణ్యయాక్షతాః. 33

స్వేదస్వాపశ్శయభవః శోణితే పిశితే పునః, 34

పాణిపాదాశ్రితాః స్ఫోటాః, క్లేదస్సస్థిషు చాధికమ్. 3౪

కౌణ్యం గతిక్షయోఽజ్ఞానాం దలరం స్యాచ్చ మేదసి, 3౫

నాసాభజ్ఞోఽస్థిమజ్జస్థే నేత్ర రాగః స్వరక్షయః. 3౫

క్షతే చ కృమయశ్శుక్రే స్వదారాఽచత్యబాధనమ్, 3౬

యథాపూర్వం చ సర్వాణి స్యుర్నిజ్ఞాన్యస్య గాదిషు. 3౬

త్వక్కున (రసధాతువునందు) కుష్టము జనించినయెడ పోటును వైవర్ణ్యంబును కల్గును. చర్మము జిడ్డులేక రూక్షముగ నుండును. కుష్టము రక్తమున జేరినపుడు చెమట యధికముగ వెడలును. చేతతాకినను స్పర్శము దెలియకండును. వాపు కల్గును. మాంసమున జేరినపుడు చేతులయందును కాళ్లయందును బొబ్బలు కల్గును. కీళ్లయందు అధికముగ ద్రవము చేరి ప్రవిండును. మేదస్సున కుష్టము చేరినపుడు కాళ్లుచేతులు వంకరటింకరగ వక్రములగును. నడచుట మున్నగుపనులజేయు సామర్థ్యములేక అపయవములు కత్తిచే దెగవేసినట్లు పగులును. అస్థిమజ్జలయందు కుష్టము చేరినపుడు ముక్కు నానాట హరించును. కన్ను లెఱ్ఱపడును. కంఠస్వరము నశించును. వ్రణములయందు క్రిములు పుట్టును. శుక్రమున జేరినపుడు తనభార్యకును తనసంతతికిని కుష్టసంబాధము లగు బాధలు కల్గును. మరియు శుక్రమున కుష్టము చేరినపుడు అట్టివానిభార్యకును వానిసంతతికిని వైశిష్టి ప్రకారము రసాదిధాతుగతకుష్టలక్షణములన్నియు సంభవించును.

— శ్విత్రనిదానము. —

కుష్టైకసంభవం శ్విత్రం కిలాసం దారుణం చ తత్. 3౭

నిర్దిష్టమపరిస్థావి త్రిధాతూద్భవసంశ్రయమ్. 3౭

శ్విత్రమనునది కుష్టముతో సమానమైనయొత్పత్తి కల్గియుండును. ఇది కిలాసమనియు చెప్పబడును. మిక్కిలి క్రూరమైనరోగము. ఇయ్యది కుష్టమునుబోలె బీము మొదలగుదోషమును ప్రవింపదు. మరియు చాతపిత్తకఫముల మూడిటిచేత రక్తమాంస మేదస్సుల నాశ్రయించి కల్గును.

❀ వాతాదిశ్విత్తలక్షణములు. ❀

వాతాద్రూక్షారుణం పితృత్తామ్రం కమలవత్తవత్,
సదాహం రోమవిభ్వంసి కఫాచ్ఛ్చేతం ఘనం గురు. 3౮
సకణ్ణుచ క్రమాద్రక్తమాంసమేదస్సు చాదిశేత్,

అందు వాతమున రక్తము సాశ్రయించి శ్విత్తము జనించును. ఇయ్యది గూక్షంబును ఆరుణవర్ణంబునై యుండును. పితృముచేత మాంసము సాశ్రయించి శ్విత్తము పుట్టును. ఇది దామరాకువలె తామ్రవర్ణమై మంటతో గూడి వెండ్రుకల నూడించు స్వభావము కలిగి యుండును. కఫముచేత మేదస్సు సాశ్రయించి శ్విత్తము కలుగును. ఇది శ్వేతవర్ణంబును ఘనంబునై బరువుకలిగి మిక్కిలి జీలతో గూడియుండును.

❀ శ్విత్తమునకు కృచ్ఛిత్వము. ❀

వల్లే నై వేద్యగుభయం కృచ్ఛ్చిం తచ్ఛోత్తరోత్తరమ్. 3౯

శ్విత్తమునకు వైజెప్పినవధ్ధతి ననుసరించి దానివర్ణమునుబట్టి డోషదూష్యశంబంధమును నిర్ణయించునది. (శ్విత్తము రక్తవర్ణమై యుండునెని వాతముచే రక్తము సాశ్రయించి పుట్టినదనియు, తామ్రవర్ణమై యున్నచో పితృముచేత మాంసము సాశ్రయించి జనించెననియు, తెల్లగుండునెడ కఫముచే మేదస్సు సాశ్రయించి పుట్టినదనియు నెరుంగనగుగాని వేరుగవర్ణాంతరము కలుగునని యైనను, దోషదూష్యశంబంధము వేరువిధముగ మారుననియు, నూహింపవలదనిభావము)

మరియు వైజెప్పిన మూడువిధములగు శ్విత్తంబులును ఒకదానికన్న నొకటి కృచ్ఛ్చిసాధ్యములు. (వాతముచే రక్తము సాశ్రయించి రక్తవర్ణముగ బుట్టిన శ్విత్తమున కన్న పితృముచే మాంసము సాశ్రయించి శ్వేతవర్ణమై పుట్టిన శ్విత్తంబును, దానికన్న కఫముచేత మేదస్సు సాశ్రయించి శ్వేతవర్ణమై జనించిన శ్విత్తము మిక్కిలి కృచ్ఛ్చిసాధ్యమనియు భావము.)

❀ సాధ్యైసాధ్యశ్విత్తలక్షణములు. ❀

అశుక్లరోమాబహులం ఆసంశ్లిష్టం మిథో నవమ్,
అనగ్నిదగ్ధజం సాధ్యం శ్విత్తం వర్జ్యమతోఽన్యథా. ౪౦
గుహ్యాపాణితలోష్ఠేషు జాతమప్యచిరన్తనమ్,

శ్విత్తము మచ్చయందలి వెండ్రుకలు తెల్లబడక నల్లగనే యున్నను, చర్మము స్థూలముగాక వలుచునై యున్నను, మచ్చలు ఒండొంట గలియక విడివిడిగనున్నను, అట్టి శ్విత్తము నిష్పానకాలినదిగాకున్నను, సంవత్సరకాలమునకు లోవుగ పుట్టినను, అట్టి శ్విత్తము చికిత్సచే సాధింపదగియుండును. ఈలక్షణములకు వ్యతిరేకముగ మచ్చ

యందు వెండు కలు తెల్లబడినదియు, ఘనమైనదియు, మచ్చలూకటితోనొకటి కలిసి ననియు, చిరకాలము ననునరించెనున్నదియు నిప్పున కాలినదియు నగుశ్వేత్రము అసాధ్యమని భావము. మరియు గుహ్యమునందును, ఆరకాలు అరచేతులయందును, పెదవులయందును పుట్టినశ్వేత్రము నవీనముగ జనించినదైనను నివర్తింపనేరదు; కావున యశమును గోరువై ద్యుడు చికిత్సజేయదగదు.

‘అతోఽవ్యథా’ అనుదానివివరము చరకమున నిట్లున్నది:—“యచ్ఛుక్లరోమ బహుశం యత్సంలగ్నం పరస్పరమ్, యచ్ఛవర్షగణోపేతం తచ్ఛివ్రం నైవ సిద్ధ్యతి” ఈశ్లోకార్థము వైనిచెప్పబడినది.

— ౧౧ సాంక్రామికవ్యాధులు. ౧౧ —

స్పృశ్యైకాహారశయ్యాదిసేవనాత్ ప్రాయశో గదాః. ర ౧
సర్వే సంచారిణో నేత్రత్వగ్వికారాః విశేషతః,

జ్వరాదిరోగములన్నియు అట్టిరోగములు కలవారినితాకినను, వారితోగూడ జేరి భుజించుట, ఒకటిగపరుండుట, ఒకచోట వారితో జేరి కూర్చొనియుండుట మున్నగుపనులజేసినను ప్రాయికముగ నొకరినుండి మరియొకరికి వ్యాపించునన్నిభావము కలిగియుండును. అందును నేత్రరోగంబులును, చర్మమునకు సంబంధించినరోగంబులును విశేషముగా వైజ్ఞేష్యీనకారణములచే నవశ్యముగ నొకరినుండి యింకొకరికి వ్యాపించును.

— ౧౨ కృమిభేదములు. ౧౨ —

కృమయస్తు ద్విధాప్రోక్తాః బాహ్యభ్యంతరభేదతః. ర ౨

కృమిలు బాహ్యములనియు ఆభ్యంతరములనియు రెండువిధములు. (అందు కేశములను వస్త్రములను మున్నగువాని నాశ్రయించి పుట్టునవి బాహ్యములు. ప్రేవులు మున్నగుశరీరాంతర్భాగము నాశ్రయించి పుట్టినవి యాంతరక్రిములు).

— ౧౩ క్రిమిచాతుర్విధ్యము. ౧౩ —

బహిర్లలకఫాస్పగ్విట్ జన్తభేదాచ్ఛతుర్విధాః,
నామతో వింశతివిధాః

వెండుకలు వస్త్రములు మున్నగుబాహ్యములకారణములచే బుట్టినక్రిములు కొన్ని, శరీరమునందలి కఫమునబుట్టినవికొన్ని, రక్తమున బుట్టినవికొన్ని, మలమున బుట్టినవికొన్ని ఇతైరంగున అవి పుట్టుట కాశ్రయములభేదముచే నాల్గువిధముల యుండును.

— ౧౪ బాహ్యక్రిములు; వానివలనగల్గురోగములు. ౧౪ —

బాహ్యస్త్రాఽస్మగుద్భవాః. ర ౩

తిలప్రమాణసంస్థానవర్ణాః కేశామ్బురాశ్రయాః,
 బహుపాదాశ్చ సూక్ష్మాశ్చ యూకా లిఖాశ్చ నామతః. ౪౪
 ద్విధా తే కోతపిటికా కణ్డూగణ్డూకా ప్రకుర్వతే,

బాహ్యభ్యంతరరూపములైన క్రిములతో రక్తముయొక్క మలరూపమైన స్వేదము మున్నగువానివలన బుట్టినవి బాహ్యక్రిములు. అయ్యవి నువ్వులవంటి యాకారంబును వర్ణంబునుకలిగి వెండుకలనైనను బట్టలనైన నాశ్రయించియుండును. అనేకపాదములుకలిగి సూక్ష్మములైన యాకారములు కలిగియుండును. అయ్యవి యూకలః(పేలు)అనియు, లిఖలు(చీరపేలు)అనియు చెప్పబడును. ఈరెండువిధములైన క్రిములును పొడలను బొబ్బలను దురదను కణుతులను కలిగించును.

◀ ౭ ఆన్తరక్రిములు, వానియుత్పత్తి. ౭ ▶

కుష్ఠైకసమ్భవోఽన్తర్యాః శ్లేష్మజాస్తేషు చాధికమ్. ౪౫
 మధురాన్నగుడక్షీరదధిసక్తుసవోదనైః,

కఫము రక్తము మలము అను నీమూటియందును బుట్టినక్రిములు ఆంతరములు. ఈక్రిములు కుష్ఠములతో సమానములగుకారణముచే బుట్టును. (కుష్ఠములను కలిగించు మిథ్యాహారవిరుద్ధభోజనాదికారణములచేతనే యాంతరక్రిములు పుట్టుననుట) వానిలో కఫమున బుట్టుక్రిములు మధురములగుపాయసము మున్నగు నన్నములచేతను, బెల్లము చేతను, పాలుచేతను, పెరుగుచేతను, నత్తుపిండిచేతను, నవీనమైన యన్నముచేతను విశేషముగ సంభవించును.

◀ ౮ మలజక్రిములవిశేష కారణములు. ౮ ▶

శక్ష్మాః బహువిధాన్యపర్ణశాకోలుకాదిభిః ౪౬

కుష్ఠముల గల్గించుకారణములచేతనే ప్రాయీకముగ మలమునందు క్రిములు జనించును. అంతియకాక మలము నధికముగ వృద్ధి నొందించు యవలు సెనగలు మున్నగు ధాన్యములును, ఆకుకూరలును, పచ్చపెసలు మున్నగునవియు మలమున క్రిములను విశేషముగ గల్గించును.

(ఇచ్చట “శాకోలక, శాకోలుక” అని పాఠభేదము గనబడుచున్నది).

◀ ౯ ఆమాశయమునందలికఫజక్యములక్షణము. ౯ ▶

కఫాదామాశయే జాతాః వృద్ధాస్సర్పన్తి సర్వతః,
 పృథుబ్రధ్నునిభాః కేచిత్ కేచిద్గణ్డూపదోపమాః. ౪౭
 రూఢధాన్యాఙ్కురాకారాః తనుదీర్ఘస్తథాణవః,
 శ్వేతాస్తామ్రావభాసాశ్చ నామతస్సప్తథా తు తే. ౪౮

అన్త్రాదా ఉదరావేష్టాః హృదయాదాః మహాగుహాః,
 చురవోదర్భకుసుమాః సుగన్ధాః తే చ కుర్వతే. ౪౯
 హృల్లాసమాస్యస్రవణం అవిపాకమరోచకమ్,
 మూర్ఛాచ్ఛర్దిజ్వీరానాహకార్యక్షవధుషీనసాఙ్. ౫౦

కఫము నాధారముగ జేసి యామాశయముననే వైజ్ఞేష్ఠినకారణములచే క్రిములు జనించును, ఆయ్యవి నానాట వృద్ధినొంది దేహమునందెల్ల సంచరించుచుండును. అందు కొన్ని తోలుగొట్టములబోలె పెద్దవియై నునుపుకల్గియుండును. ఇవి నానాట వ్యాపించి ప్రేవులం దినును కావున సంత్రాదములని చెప్పబడును. కొన్ని యెఱ్ఱలవలె నున్నగ నిడుదలై యుండును. ఇవి కడుపున చుట్టలగ చుట్టికొనియుండును, కావున నుదరావేష్టము లని చెప్పబడును. కొన్ని ధాన్యపు మొలకలవలె సూక్ష్మకారములై యుండును. ఇవి హృదయమున బాళి హృదయమును తిని బొత్తుగ జెరచును. కావున హృదయాదము లని చెప్పబడును. కొన్ని నన్ననియాకారముకల్గి నిడుదలై యుండును. ఇవి మహాగుహములని చెప్పనగును. (మహాగుదములను పాతమున గుదస్థానమునజేరి గుదరంధ్రమును తినుచు పెద్దదిగజేయునవి యని యర్థము) కొన్ని మిక్కిలి సూక్ష్మమైన యాకారముగల్గి శరీరమునందెల్ల వ్యాపించును. ఇయ్యవి చురు అనుపేరుచే బిలువంబడును. కొన్ని తెల్లనిరంగుకల్గియుండిను. అవి రెల్లపువ్వులంబోలె నుండును. కావున దర్భకుసుములని బిలువంబడును. కొన్ని యెఱ్ఱనికాంతికల్గియుండును. ఇవి సువాసనకల్గియుండును. కావున సుగంధములని బేర్కొనంబడును. ఇతైరంగున నేడువిధములైన క్రిములు కఫముచే నామాశయమున జనించినయెడ వానిచే రొమ్మదరును. నోటనీరుకారును, భుజింపబడినయాహారము జీర్ణింపదు. అరోచకంబును, మూర్ఛయు, వాంతియు, జ్వరంబును, కడుపుబ్బరంబును కల్గును. శరీరము కృశించును. తుమ్ములు వెడలును. పడినెముబట్టును.

❁ రక్తజక్రిములు, వానిభేదములు, వానికృత్యములు. ❁

రక్తవాహినిరోత్థానాః రక్తణాః జన్తవోఽణవః,
 అపాదా వృత్తతామ్రాశ్చ సాక్ష్యాత్కేచిదదర్శనాః. ౫౧
 కేశాదాః రోమవిధ్వంసాః లోమద్వీపాః ఉదుమ్బరాః,
 షట్టే కుష్మేకకర్షణాః సహసౌరసమాతరః. ౫౨

రక్తమును వహించుసిరలయందు పుట్టు క్రిములు రక్తజములు. ఇవి కేవలము ఆణుమాత్రస్వరూపముకల్గి కాళ్లులేక పర్దులాకారములై తామ్రవర్ణము కల్గియుండును. అందు కొన్ని మిక్కిలి పరమాణువులబోలె నుసూక్ష్మములై యుండుటంజేసి కన్నులకు

గానరావు, ఆయ్యవి కొన్ని తలవెండ్రుకల కుదుళ్లను చెరిచి వెండ్రుకల నూడించుటంజేసి కేశాదములనియు, కొన్ని శరీరమునందలి లోమముల నూడించుటవలన లోమవిధ్వంసము లనియు, రోమముల సాధారముగ జేరియుండునవి రోమద్వీపములనియు, కొన్ని ఉడుంబరములనియు, కొన్ని సౌరసములనియు, కొన్ని మాతలనియు నామములచే బిలువంబడును. ఇనియారును కుష్మములబోలె రోమహర్షము, దురద, కేశలోమనాశము, త్వక్-సిరా-స్నాయు-మాంస-తరుణాస్థిభక్షణము మున్నగు కృత్యములజేయును.

ఇచ్చట “సహసౌరసమాతరః” అనుచోట “సహజారసమాతరః” అనుపాఠము కానంబడియెడు. శరీరమున రక్తమున స్వభావముచే బుట్టినవి సహజములనియు, రసము వలనపుట్టినవి రసమాతలనియు నర్థము. ఈపాఠము చాలబాగున్నది.

— పురీషజక్రిమిభేదములు. వాసికృత్యములు. —

పక్వాశయే పురీషాణాః జాయన్తేఽధోవిసర్పిణః,
 వృద్ధాస్తే స్యుర్భవేయుశ్చ తే యదాఽఽమాశయోస్తుఖాః. ౫3
 తదాసోఽద్ధారనిశ్శ్వాసాః విద్గన్ధానువిధాయినః,
 పృథువృత్తతనుస్థూలాః శ్యావపీతసితాఽసితాః. ౫౪
 తే పఞ్చ నామ్నాకృమయః కకేరుకమకేరుకాః,
 సౌసురాదాః సలూనాఖ్యాః లేలీహః జనయన్తి చ. ౫౫
 విడ్భేదశూలవిప్లమ్భ కార్మ్యపారుష్యపాణ్డుతాః,
 రోమహర్షాఽగ్ని సదనగుదకణ్ణూర్వినిర్గమాత్. ౫౬

పురీషమున జనించుకృమములు పక్వాశయమున నే పుట్టును. ఆయ్యవి యధోమార్గమున సంచరించునుగాని శరీరమున పైమార్గము సంచరింపవు. ఆయ్యవి నానాట వృద్ధి నొంది యెప్పుడు ఆమాశయమున కుస్తుభములవునో అప్పుడు ఆరోగికి క్రోవులును విశ్వాసంబును మలముయొక్క దుర్గంధము ననుసరించియుండును. అట్టికృమములు విస్తృతములును వర్షులంబులును నూత్నంబులును స్థూలంబులునై శ్యామపీతశ్వేతకృష్ణవర్ణములు కలిగియుండును. మరియు నవి కకేరుకములు, మకేరుకములు, సౌసురాదములు, లూనములు, లేలీహములు నని యైదుపేరులు కలిగి యైదువిధముల నుండును. అట్టికృమములు పుట్టినపుడు మలము ఉండలై వెడలును. కడుపులో నొప్పిపుట్టును. మలముబంధించును. శరీరము కృశించును. పరుషముగ నుండును. పాండురోగము సంభవించును. రోమాంచము కలుగును. కాయాగ్ని నశించును. ఆయ్యవి బైటవెడలునప్పుడు గుదస్థానమున జీలపుట్టును.

ఇతి చతుర్దశోఽధ్యాయః.

పంచదశాధ్యాయము.

అవ:—కుష్ఠమునుబోలె వాతవ్యాధియు పలుచెరంగులై నానావిధకుష్ఠముల గలిగించునది కావున కుష్ఠనిదానమును జెప్పినపిదప వాతవ్యాధినిదానము చెప్పబడును.

సూ. అథాతో వాతవ్యాధినిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః.

కుష్ఠనిదానమును సవిమర్శముగ జెప్పినపిదప వాతవ్యాధినిదానమును వివరించెద నని భావము.

శరీరశుభాశుభములకు వాతము కారణముట. ౧౦

సర్వాస్థానర్థకరణే విశ్వస్యాస్యైక కారణమ్,

అదుష్టదుష్టః పవనః శరీరస్య విశేషతః.

ఈ ప్రపంచమునకు సంబంధించిన శుభములను అశుభములను కలిగించుటకు వాతము ప్రధానమైన కారణము. అందు శుభముల కన్నిటికిని (స్థితిరూపమగు శుభమునకు) దుష్టముకాక స్వభావస్థితి నుండువాతము ప్రధాన కారణము. లోకవినాశ రూపమగునశుభములకన్నిటికి స్వభావస్థితి నుండక దుష్టమైనవాతము ప్రధాన కారణము అందును శరీరము సుస్థముగనుండుటకు దుష్టముకాక స్వభావస్థితినుండువాతము విశేషముగ ప్రధాన కారణము. శరీరము అనేకవ్యాధులచే చెడి నాశమునొందుటకు దుష్టమైనవాతము విశేషముగ ప్రధాన కారణము.

(ప్రాణ-అపాన-వ్యాన-ఉదాన-సమాన-భేదములచే నైదువిధము లైనవాతము చేత శరీరముపుట్టి దానిచేతనే ధరింపబడియుండును; కావున నట్టివాతమును చెడనీయక సమస్థితి నుండునట్లు చేసికొనుట ప్రధానకృత్యమని భావము.)

వాతము విశ్వకారణమని నిరూపించుట. ౧౧

స విశ్వకర్త విశ్వాత్తా విశ్వరూపః ప్రజాపతిః,

సృష్టా ధాతా విభుర్విష్ణుః సంహర్తా మృత్యురన్తకః.

పైజెప్పబడినవాతము శరీరమును పుట్టించుట వృద్ధినిొందించుట, ధరించుట, (ప్రకోపమునొందినపుడు) చెడగొట్టుట, శోషింపజేయుట మున్నగునకలకర్మలజేయుటం జేసి 'విశ్వకర్త' యనబడును. (ఇచ్చట విశ్వశబ్దము సర్వవచకము), నకలశుభాశుభములకును హేతువు అగుటంజేసి విశ్వాత్త యనబడును. (ఆత్మశబ్దము హేత్వర్థకము). బాహ్యస్థలమునను అభ్యంతరస్థలమునను వ్యాపించియుండుటంజేసి విశ్వరూపము. ప్రజల

నందరిని స్వస్థతనానింది పరిపాలన జేయుట జేసి ప్రగాసతి. ప్రపంచమునెల్లప్పుడెంచుట కారణముగుటంజేసి స్రష్టనకృత్యలోకపర్యంతమైన ప్రపంచమునకు ఆధారమై ధరించుట వలన ధాత, నానావిధరూపముల నొందుటవలన విభువు, స్థిరచరాత్మకమైన ప్రపంచమున వ్యాపించుస్వభావము కలిగియుండుటవలన విష్ణువు, ప్రకోపమునొందినపుడు బాహ్యభ్యంతరరూపమైన ప్రపంచమును సంహరించుటంజేసి సంహర్త. మరణము నొందించుటంజేసి మృత్యువు కావుననే యంతకము.

(ఇతైరంగున బాహ్యప్రపంచమునకును, ముఖ్యముగ శరీరమునకును సృష్టిస్థితిలయరూపములగు శుభాశుభములకు ప్రధానకారణము వాతముగుటంజేసి ఆట్టివాతమును ప్రకోపమునొందినీయక సమస్థితినుండునట్లు ప్రయత్నపడుట ముఖ్యకర్తవ్యమని భావము.)

❁ వాతకృత్యములవిభాగము, విమర్శనము. ❁

తదదుష్టా ప్రయత్నేన యతితవ్యమతః సదా,
 తస్యోక్తం దోషవిజ్ఞానే కర్తవ్యప్రాకృతవైకృతమ్. 3
 సమాసాద్వ్యాసతో దోషభేదీయే నామ ధామచ,
 ప్రత్యేకం పఞ్చధా చారో వ్యాచారశ్చేహ వైకృతమ్. ౪
 తస్యోచ్యతే విభాగేన సనిదానం సలక్షణమ్.

ఆట్టివాతమునకు సంబంధించినకృత్యములు ప్రాకృతవైకృతభేదములచే రెండు విధములు. వాతము వికృతిజెందక స్వభావస్థితియందయుండి చేయుకృత్యములు ప్రాకృతములు (స్వభావస్థిధములు) ప్రకోపము నొందినపుడు చేయుకృత్యములు వైకృతము. ఈరెండువిధములైన వాతకృత్యములును దోషభేదీయాధ్యాయమున సంగ్రహముగ జెప్పబడినవి. ఆట్టికృత్యములే దోషభేదీయాధ్యాయమున విపులముగ జెప్పబడినవి. మరియు ఆట్టివాతమునకు విదువిధములైనభేదంబులును ఆయైదిండికిని ప్రత్యేకముగ నానుభేదములును, ఆవి యైదును నియతముగ నుండుస్థలంబులును, వానిసంచారక్రమంబును, ఆయ్యవి వేరువేరజేయుకృత్యములును, దోషభేదీయాధ్యాయమున విపులముగ జెప్పబడినవి. ఆట్టివాతము వికృతి(ప్రకోపము)జెందినపుడు జేయుకృత్యములును వానికి నిదానములును లక్షణములును ఈయధ్యాయమున ప్రత్యేకముగ జెప్పబడును.

❁ రెండువిధములగు వాతప్రకోపకారణములు. ❁

ధాతుక్షయకరై ర్వాయుః కుష్మత్వతినిషేవితైః
 చరణస్రోతస్సు రిక్తేషు భృశంతాన్యేన పూరయన్,
 తేభ్యోఽన్యదోషపూర్ణేభ్యః ప్రాప్య వాఽఽవరణం బలీ. ౫

రసాదిధాతువులను ఊఱింపజేయు నాహారవిహారాదుల నధికముగ చిరకాలము నేపించినయెడదానంజేరి వాతము ప్రకోపమునొందును. ఇత్తైరంగున ప్రకుపితమైనవాతము ధాతుక్షయముచేతనే శూన్యములుగనుండుస్త్రోతస్సుల యభేష్టముగ నంచరించుచు నాస్త్రోతస్సులను తనస్వభావముచే నిండించును. మరియు నాస్త్రోతస్సులయందు ఇతర దోషములచే నిండి వాతసంచారమార్గము నడ్డగించినను వాతము ప్రకోపమునొందును. ఇత్తైరంగున ధాతుక్షయంబును ఇతరదోషములు తనమార్గము నడ్డగించుటయు వాత ప్రకోపమునకు ప్రధానకారణములు.

◀ ౧౦ పక్వాశయ ప్రకుపితవాతకృత్యములు. ౧౦ ▶

తత్ర పక్వాశయే క్రుద్ధః శూలాలానాహంత్రకూజనమ్,
 మలరోధాశ్చవర్ధారృత్రికపృష్ఠకటీగ్రహమ్ 2

కరోత్యధరకాయేషు తాంస్తాకృచ్ఛాన్సుపద్రవాన్,

పక్వాశయమున వాతము వైజేష్ఠినరెండువిధములైన కారణములచే వాతము ప్రకోపమునొందినయెడ శూలమును కలిగించును. కడుపుబ్బరించును. ప్రేవులరచును. మలము వెడలక బద్ధగించును. మూత్రకృచ్ఛమును కలిగించును. అండవృద్ధిని ఆరోగమున నడుముకు క్రిందిభాగమున వీపుననునొప్పిని కలిగించును. మరియు శరీరమున నాభికి క్రిందిభాగమున మిక్కిలి క్షోభములగు నాయాయుపద్రవముల గలిగించును.

◀ ౧౧ ఆమాశయాది ప్రకుపితవాతలక్షణము. ౧౧ ▶

ఆమాశయే తృడ్వమధుశ్వాసకాసవిసూచికాః. ౮

కణ్ఠోపరోధముద్ధారాన్ వ్యాధీమూర్ఛం చ నాభితః,
 శ్రోత్రాదిస్విన్ద్రీయవధం త్వచి స్ఫుటనరూక్షణే. ౯

ఆమాశయమున వాతము ప్రకోపమునొందినపుడు డప్పియు, వాంతియు, శ్వాసకాసంబులును, విషాదికంబును, కంఠరోధంబును (కుత్తుక నడ్డగించుట), ప్రేసుపులును ఇవిమున్నగురోగముల గలిగించును మరియు నాభికి వైభాగమున వలు దెరంగులగువ్యాధులనుకూడ గలిగించును చెవులు ముక్కులు కన్నులు మున్నగు నిందియాధిష్ఠానములయందు ప్రకోపించినయెడ నాయాయున్దియములశక్తిని నశింప జేసి దానిదానికృత్యములకు హానిని కలిగించు. చర్మముపై బ్రకోపించిననాడు చర్మము మిక్కిలి రూక్షమై పగులును.

◀ ౧౨ రక్తమున ప్రకుపితమైనవాతలక్షణము. ౧౨ ▶

రక్తే తీవ్రాః రుజః స్వాపం తాపం రోగం వివర్ణతామ్,
 అరూంష్యన్నస్య విష్టమ్భం ఆరుచిం కృశతాం భ్రమమ్. ౧౦

వాతము రక్తమునజేరి ప్రకోపమునొందినపుడు మిక్కిలి తీవ్రముగ నొప్పులు పుట్టును. స్వర్ణము దెలియదు. మంటపుట్టును. వర్ణము మారును. పొక్కులు లేచును. భుజింపబడినయాచారము బద్ధగించును. ఆరుదిపుట్టును. శరీరము కృశించును. ఒడలు తిరుగును.

◀ మాంస-మేదోగత వాతలక్షణములు. ౧ ▶

మాంసమేదోగతే గ్రస్థీక తోదాధ్యాక కర్కశాక భ్రమమ్,
గుర్వజం చాలిగుక్ స్తబ్ధం ముష్టిదణ్డహతోపమమ్. ౧౦

వాతము మాంసమునను మేదస్సునను జేరి ప్రకోపమునొందినపుడు మిక్కిలి పోటుకలిగి కర్కశములైన గ్రంథుల గలిగించును. శరీరము తిరుగునట్లుండును. శరీరము బరువై మిక్కిలి నొప్పికలిగి పిడికిటిచేతను కట్టెలచేతను కొట్టినవిధముగ నొప్పికలిగి స్తంభించియుండును.

మరియు శుశ్రుతాచార్యులు మాంసమేదోగతవాతలక్షణముల ప్రత్యేకముగ నిట్లు చెప్పెను.— “కర్కశాంస్తోదబహుళాక గ్రస్థీక మాంసనమాశ్రితః, వాయు ర్షేదోయుతః కుర్యాత్ గ్రస్థీక మందరుబో నృణామ్” (వాతము మాంసమునజేరి ప్రకుశితమైనపుడు మిక్కిలి కఠినములై తీవ్రమైన పోటుకలగ్రంథుల గలిగించును. అయ్యది మేదస్సునజేరి ప్రకుశితమైననాడు స్వల్పముగునొప్పి కలగ్రంథుల గలిగించును.)

◀ అస్థి-మజ్జగతవాతలక్షణములు. ౧ ▶

అస్థిసః సక్తిసన్ధ్యస్థి శూలం తీవ్రం బలక్షయమ్,
మజ్జస్తోఽస్థిషు సౌషిర్యం అస్వీన్నం స్తబ్ధతాం రుజమ్. ౧౨

వాతము అస్థులయందు జేరి ప్రకోపమునొందినయెడ తొడలయందును కీళ్లయందును అస్థులయందును తీవ్రమైన శూలమును గలిగించును. శరీరబలమును నశింపజేయును. మజ్జ(ఎముకలలోనిక్రొవ్వు)యందు జేరి ప్రకోపించిననాడు అస్థులయందు రంధ్రములు పడును. నిదురకట్టదు. ఆవయవములు స్తంభించి నొప్పిపుట్టును.

◀ శుక్రగత ప్రకుశితవాతలక్షణము. ౧ ▶

శుక్రస్య శీఘ్రముశ్చ్యవ్నం సజ్గం వికృతిమేవ చ,
తద్వద్ధర్భస్య శుక్రస్థః

వాతము శుక్రధాతువున జేరి ప్రకోపమునొందినపుడు సంభోగకాలమున శుక్రము శీఘ్రముగ వెడలును. లేక చిరకాలమువరకు బంధించును. లేక వికృతజెందును. అట్టివాతదృష్టమైన శుక్రము చేగలిగినగర్భము శీఘ్రముగ బైటవెడలును, లేక చిరకాలము వెడలకుండును. లేక వికృతిజెందును.

— ౧౦ సిరా-స్నాయుగతవాతలక్షణములు. ౧౦ —

సిరాస్వాధ్ధానరి క్తతే. ౧౩

తత్ఫలః; స్నాయుస్థితః కుర్యాత్ గృధ్రస్వాయామకుబ్జతాః,

సిరలయందు వాతము చేరి ప్రకుశితమైనచో సిరలు శూన్యములై వాతముచే సిరలు నిండియుండును. స్నాయువులజేరి వాతము ప్రకుశితమైనయెడ గృధ్రసీ వాతము కలుగును, నరములు లాగిపట్టును. కుబ్జత్వము కలును.

— ౧౧ సంధిగతవాత ప్రకోపలక్షణము. ౧౧ —

వాతపూర్ణదృతిస్పర్శం శోఫం సన్నిగతోఽనిలః. ౧౪

ప్రసారణాకుఞ్చనయోః ప్రవృత్తిం చ సవేదనామ్,

సంధి(కీళ్ల) యందు జేరినవాతము కుశితమైనపుడు గాలిచేనిండిన తోలుతిత్తిని తాకినట్లుండు వావుకలుగును. అప్పుడు క్రాళ్ల వాచునపుడును ముడుచునపుడును నొప్పి కలుగును.

— ౧౨ సర్వాంగ ప్రకుశితవాతలక్షణము. ౧౨ —

సర్వాంగసంశ్రయస్తోదభేదస్ఫురణభజ్జనమ్. ౧౫

స్తమ్భమాక్షేపణం స్వాసం సంధ్యాకుఞ్చనకమ్పనమ్,

వాతము సర్వశరీరమును జేరి ప్రకోపించినపుడు సూదులబోడిచిన విధముగ పోటుపుట్టును. అపయవములు ఆదరును. విరుగును. స్తంభించును. ఆక్షేపకవాతము స్పర్శము తెలియకుండును. సంధులు ముడుచుకొనును.

— ౧౩ ఆక్షేపకవాతలక్షణము. ౧౩ —

యదా తు ధమనీస్సర్వాః క్రుద్ధోఽభ్యేతి ముహుర్ముహుః. ౧౬

తదాఙ్గమాక్షిపత్యేషః వ్యాధిరాక్షేపకస్తన్వృతః,

శరీరమునందలి ధమనులనన్నిటికిని ప్రకోపమునొందినవాతము అభిముఖముగ నెపుడు పోవునో అప్పుడు వాతము ఆయంగము నాక్రమించును. ఇయ్యది యాక్షేపక వాతమని నెప్పబడును.

— ౧౪ ఆపతస్త్ర-అపతానకవాతలక్షణములు. ౧౪ —

అధః ప్రతిహతో వాయుః ప్రజత్యూస్థస్త్విం హృదాశ్చి తాః. ౧౭

నాడీః ప్రవిశ్య హృదయం శిరశ్శ్చక్షౌ చ వీడయన్,

ఆక్షిపేత్పరితో గాత్రం ధనుర్వచ్చాస్య నామయేత్. ౧౮

కృచ్చాద్దుచ్చ్వసితీ స్తబ్ధస్తస్తమీలితవృక్తతః,

కపోత ఇవ కూజేత్సః సిస్సంజ్ఞః సోఽపతస్త్రకః. ౧౯

స ఏవ చాపతానాభ్యో ముక్తే తు మరుతా హృది,
అశ్నువీత ముహుసాన్స్వస్థ్యం ముహురసాన్స్వస్థ్యమావృతే. ౨౦

వాతము ఆధోమార్గమున ప్రతిహతమై ప్రతిలోమముగ వెనుకకు మరలి పైకి వ్యాపించుచు హృదయస్థానమునుండి వ్యాపించునాడులలోజ్జేరి హృదయమును శిరస్సును కణతలను బాధించుచు శరీరమునెల్ల నాక్రమించును. ఆరోగియొక్క శరీరమును విల్లుచు వలె వంచును. ఆరోగి మిక్కిలి కష్టముచే శ్వాసమునువిడచును. కన్నులు చలించక స్తంభించి నడలి కచ్చులు కొంచెముగ మూసికొనియుండుచు. పిమ్మట నారోగి కపోతము (పావురము)వలె కూకలిడుచు మైమరచియుండును. ఇది యపతంత్రకవాత మనబడును. వాతముచే హృదయము విడువబడినపుడు కొంచెముసుఖమును బొందును. మరల వాతము హృదయము నాక్రమించునపుడు వైజేష్ఠినవిధముగ బాధపడును. ఇట్లు వలమూరు మూరుచుండుస్థితియందు ఆపతానకమని చెప్పబడును.

(ఏకాకారముగ బాధించునది యపతంత్రకమనియు విడివిడివిడివి బాధించునది యపతానకమనియు నీరెండిటికిని భేదము నరయునది).

◀▶ అపతంత్రకకృచ్ఛిసాధ్యత్వము. ౨౧

గర్భపాతసముత్పన్నః శోణితాఽతిస్రవోత్థితః,
అభిఘాతసముత్థశ్చ దుశ్చికిత్స్వత్రమోహి సః ౨౧

స్త్రీలకు గర్భము పూర్తికాక నడుమనే యకాలమున భిన్నమైనప్పుడు వైజేష్ఠ బడిన అపతంత్రకవాతము సంభవించుచు. అధికముగ రక్తము ప్రవించుటచేతను అభిఘాతముచేతను స్త్రీపురుషసామాన్యముగ నీవ్యాధి సంభవించును. ఈమూడిటిలో గర్భ పాతముచే స్త్రీలకు సంభవించినది కష్టసాధ్యము. అంతకన్న రక్తాధికస్రావమువలన గల్గినది మిక్కిలి కష్టసాధ్యము. ఈరెండిటికంటె నభిఘాతమున సంభవించినదిమిక్కిలికృచ్ఛి సాధ్యతమము.

◀▶ అస్తరాయామలక్షణము. ౨౨

మన్యే సంస్తభ్య వాతోఽస్తః ఆయచ్ఛక్థమనీర్యదా,
వ్యాప్నోతి సకలం దేహం జత్తురాయమ్యతే తదా. ౨౨

అస్తర్ధనురివాజ్ఙం చ వేగైస్తమ్భం చ నేత్రయోః,
కరోతి జృమ్భాం దశనం దశనానాం కఘోద్భ్రమమ్. ౨౩

పార్శ్వయోర్వదనాం వాక్యహనుపృష్ఠశిరోగ్రహమ్,
అస్తరాయామ ఇత్యేషః

మెడ కిరుప్రక్కలనుండునాడులు మన్యశబ్దముచే జెప్పబడును. వాతము ప్రకుపితమై మన్యల స్తంభింపజేసి లో ప్రక్కకువంచుచు శరీరమునందలిధమనులన్నిటి యందు వ్యాపించి సకలశరీరమును మెడను లో ప్రక్కకు లాగి శరీరమును విల్లువలె నుండునట్లు పూర్తిగ వంగదీయును. శరీరమునెల్ల వాతము తనవేగముచేత ఛేదించిన విధముగను చీల్చుతీరునను నానావిధవేదనలచే బాధించి కన్నుల కదలనీయక స్తంభింప జేయును. ఓడలు విరుపులుకలుగును, పండ్లు పటపటకొరుకును. నోట కఫము వాంతి యగును. ఇరుప్రక్కలయందును లాగిపట్టినవిధముగ తీవ్రమైవబాధ కలుగును. నోట మాటవెడలక పట్టియుండును. అంకిళ్లు బిగపట్టి వీపునుతలయు పట్టి లాగినట్టుండును. ఇయ్యది శరీరమును లో ప్రక్కకు విల్లువలె వంగునట్లుచేయువ్యాధి కావున అంత రాయామ మని యన్వర్థముగ జెప్పబడును.

◀ బాహ్యయామలక్షణము. ౧ ▶

బాహ్యయామశ్చ తద్విధః. ౨౪

దేహస్య బహి రాయామాత్ పృష్ఠతో నీయతే శిరః,
 ఉరశ్చోత్తిస్యతే తత్ర కంధరా చాపమృద్యతే. ౨౫
 దస్తేష్వానేయే చ వైవర్ణ్యం ప్రస్వేదస్సస్తగాత్రతా,
 బాహ్యయామం ధనుష్కమ్భం బ్రువతే వేగినం చ తమ్. ౨౬

వైజెప్పిన అంతరాయామమువలెనే సంప్రాప్తించుననుయము శరీరమును వెనుక ప్రక్కకు ధనుస్సుబోలవంచినయెడబాహ్యయామమనబడును. ఈవ్యాధియందు శిరస్సు వీపుప్రక్కకు వంగును. రొమ్ముపైకిలాగినట్లున్నతముగనుండును. మెడనులిమినట్లుండును. దంతములయందును ముఖమునందును మామూలువర్ణము మారి వేరువర్ణము కలుగును. శరీరమెల్ల చెమటపట్టును. అవయవములన్నియు శిథిలములుగ నుండును. ఈకూరమైన వ్యాధిని బాహ్యయామమనియు, ధనుష్కమ్భమనియు, వేగియనియు జెప్పెదరు.

◀ వ్రణాయామలక్షణము. ౧ ▶

వ్రణం మర్తాశ్రితం ప్రాప్య సమీరణసమీరణాత్,
 వ్యాయచ్చన్తి తనుం దోషాః సర్వామాపాదమస్తకమ్. ౨౭
 తృప్యతః పాణ్ణుగాత్రస్య వ్రణా యామస్స వర్జితః,

దోషములన్నియు మర్తస్థలములగు హృదయాదిస్థానముల గలవ్రణమునుజేరి వాతము ప్రేరణచేయుటచే పాదములనుండి శిరస్సువరకుం గలశరీరమునెల్ల వ్యాపించును. డప్పి యధితమై శరీరము పాండువర్ణము కలిగియుండును. ఇది వ్రణాయామమని చెప్పబడును. మిక్కిలియసాధ్యమగుటంజేసి దానికి చికిత్సజేయ బూనదగదు.

అక్షాం గ హృ ద య ము స్వస్థకకు అవధి. ౧౮

గతే వేగే భవేత్ స్వాస్థ్యం సర్వేషాం క్షేపకేషు చ. ౧౮

“యదా తు ధమసీస్సర్వాః” అని యువక్రమించి ప్రణాయామమువరకును జెప్పబడినవి యాక్షాం గ హృ ద య ములు. వీనియందన్నిటియందును వాతము తనవేగము నుడిగినప్పుడు స్వస్థత కలుగునుగాని తక్కినసమయమున స్వస్థత కొంచెమైన గల్గబోదు.

హనుగ్రహవాతలక్షణము. ౧౯

జిహ్వతి లేఖనా చ్చుష్కభక్షణా దభిఘాతతః, కుపితో హనుమూలస్థః స్రంసయిత్వా నిలో హనూ. ౧౯

కరోతి వివృతాస్యత్వం అథవా సంవృతాస్యతామ్, హను స్రంసస్య తేన స్యాత్ కృచ్ఛాచ్ఛర్షణభాషణమ్. ౩౦

పలుదోమునపుడు నాలుకను అధికముగ నోరు దెరచి గీచుటచేతను, కఠినములగు భక్షణముల ననుట చేతను, ఇతరములగు నభిఘాతములచేతను అంకిళ్ల సంఘటయందుండు వాతము ప్రకోపమునొంది అంకిళ్లను నడలించును. దానంజేసి నోరు తెరచుకొనియుండును. మరల మూయుటకు వలనుపడదు. ఒకసమయమున నోరు మూసికొని మరల తెరువ వలనుపడక బిగిసియుండును. ఇది హను స్రంసమనువ్యాధి యనబడును. ఈవ్యాధి యందు ననుటకును మాటలాడుటకును మిక్కిలి కష్టముగ నుండును.

జిహ్వస్తంభవాతలక్షణము. ౨౦

వాగ్వాహినీనీ రాసం స్థో జిహ్వం స్తమ్భయతే నిలః, జిహ్వస్తమ్భస్య తేనాన్నపానవాక్యేష్వనీశతా. ౩౧

వాతము ప్రకుపితమై వాక్కును పహించునీరలయందు జేరి నాలుకను స్తంభింప జేయును. ఇయ్యది జిహ్వస్తంభవాతమని చెప్పనగును. ఈవ్యాధియందు అన్నాదుల భుజించుటకు నీళ్లు ద్రాగుటకును మాట్లాడుటకును సామర్థ్యములేకుండును.

ఆర్దితవాతలక్షణము. ౨౧

శిరసా భారహారణాత్ అతిహాస్యప్రభాషణాత్, ఉత్త్రాసవక్రక్షవభుఖర కార్తుకకర్షణాత్. ౩౨

విషమాదుఃఖానాచ్చ కఠినానాం చ చర్షణాత్, వాయుర్వివృతస్యైశ్చైశ్చ వాతలైరూర్ధ్వమాస్థితః. ౩౩

చక్రో కరోతి వక్త్రార్థముక్తం హసితమీక్షితమ్, తక్షోఽస్య కంపతే మూర్ఛా వాక్సజ్జస్సభినేత్రతా. ౩౪

దస్తచాలః స్వరభ్రంశః శ్రుతిహానిః క్షవగ్రహః,
 గన్ధాఽజ్ఞానం స్పృతేర్లోహః త్రాసస్సు ఘస్య జాయతే 3౫
 నిష్ఠీవః పాగ్భవతోయామాత్ ఏకస్యాఽఙ్ఘ్రోనిమీలనమ్,
 జిత్రోయాధ్వం రుజా తీవ్రా శరీరాఽర్ధేఽధ రేఽపివా. 3౬
 తమాహురర్ధితం కేచిదేకాయామచుధాఽపరే,

తలమైనదిని భారము నధికముగ మోచుట, విశేషముగ బిగ్గరగ నవ్వుట మాట
 లాడుట, తటాలున నులికిపడుట, వక్రముగ మెడ త్రిప్పితుమ్ముట, మిక్కిలి కఠినమైనట్లు
 నాకర్షించుట, ఈ కారణములచేతను, నర్వరోగనిదానాదిస్థలములజెప్పిన నాయావాత
 ప్రకోపనకారణములచేతను వాతము మిక్కిలి ప్రకోపమునొంది శరీరమునం దూర్ధ్వ
 భాగమున పూర్తిగ వ్యాపించి నోటియందు అర్ధమును వక్రముగజేయును. దానంజేసి
 మాటలును నవ్వును చూపునుగూడ వక్రముగనే యుండును. అట్టి రోగి తల వణకును.
 మాటలు ధారాశముగవెడలక పట్టినట్లుండును. కన్నులు స్తంభించియుండును. దంత
 ములు కదలును. కంఠస్వరముచెడును. చెవులకు వినబడదు. ముక్కుకు వాసనతెలియదు.
 జ్ఞాపకశక్తి తగ్గును. నిదురపోవుననుయమున భయపడును. ఉమిసినచో నయ్యది
 యెదురుగవెడలక ప్రక్కవాటుగ వెడలునుకకన్ను మూసికొనును. కంఠమునకు వైభాగ
 మున తీవ్రమైన నొప్పికలుగును. శరీరమున నర్ధభాగమునందైనను నాభికి క్రిందిభాగము
 నందైనను మిక్కిలి తీవ్రమైన బాధ కలుగును. ఈ క్రూరమైనవ్యాధిని కొంద రర్ధిత
 వాతమనియు కొందరు ఏకాంగవాతమనియు జెప్పెదరు.

◀◀ సిరాగ్రహవాతలక్షణము. ▶▶

రక్తమాశ్రిత్య పవనః కుర్యాన్పూర్ణధరాస్సిరాః 3౭
 రూక్షాస్పవేదనాః కృష్ణాః సోఽసాధ్యస్వాత్సిరాగ్రహః,

వాతము ప్రకోపమునొంది రక్తమునజేరి శిగస్సునుధరించియుండుసిరలను రూక్ష
 ములుగను కృష్ణకర్ణములుగనుజేసి మిక్కిలి తీవ్రమైనబాధ గలిగించును. ఇయ్యది
 సిరాగ్రహమను వాతరోగము.

◀◀ ఏకాంగ(పక్షవధ)వాతలక్షణము. ▶▶

గృహీత్వార్ధం తనోర్వాముః సిరాస్నాయూర్విశోష్య చ 3౮
 పక్షమన్యతరం హన్తి సద్ధిబద్ధా విమోక్షయన్,
 కృతోన్నేర్ధకాయస్తస్య స్యాత్ అకర్తణ్యో విచేతనాః 3౯
 ఏకాజ్ఞరోగం తం కేచిత్ అన్యే పక్షవధం విదుః,

వాతము ప్రకుశితమై శరీరమునందు సగపాలున వ్యాపించి యాభాగముననుండి పిరలకు స్నాయువులను శోషింపజేసి యాయుర్ధశరీరము సంధిబంధములను శిథిలములుగ జేసిబాధించును. ఆయుర్ధశరీరము పులుజేయుసామర్థ్యముడిగి ప్రాణములేనివిధముగ నిశ్చేష్టమైయుండును. ఈ వ్యాధిని కొందరు ఏకాంగవాతమనియు, కొందరు వక్షవధమనియు జెప్పెదరు.

◉ సర్వాంగవాతలక్షణము. ◉

సర్వాజ్జరోగం తద్వచ్చ సర్వకాయాశ్రితేఽనిలే. : ౪౦

పైజెప్పినవిధముగవాతము ప్రకోపించి శరీరమునందెల్లసిరాస్నాయువుల శోషింపజేసి శరీరమునందలి సంధిబంధముల నన్నటిని శిథిలములుగజేసి యవయవములనన్నిటిని పనులయందు సామర్థ్యముడుగంజేసి నిశ్చేష్టముగజేసిన నయ్యది సర్వాంగవాతమని చెప్పబడును.

◉ కృచ్ఛసాధ్య-ఆసాధ్యవక్షవధలక్షణము. ◉

శుద్ధవాతహతః పక్షః కృచ్ఛసాధ్యతమో మతః,
కృచ్ఛస్తవ్యేన సంసృప్తః వివర్జ్యః క్షయహేతుకః. ౪౧

వాతము కఫపిత్తములతో గలియక వాతము మాత్రమే ప్రకుశితమై వక్షవాతమును గల్గించినయెడ నయ్యది మిక్కిలి కృచ్ఛసాధ్యము. కఫపిత్తములతో నొకదానిం గూడి వాతము కలిగించినయెడ కృచ్ఛసాధ్యము. రసాదిధాతువులు క్షీణించుటచే గలిగినపక్షవాతము ఆసాధ్యము, కావున విడువదగు.

◉ దండకవాతలక్షణము. ◉

ఆమబద్ధాయనః కుర్యాత్ సంస్తభ్యాజ్ఞం కఫాన్వితః,
ఆసాధ్యం హతసర్వేహం దణ్డవద్దణ్డకం మతమ్. ౪౨

వాతము ఆమముచే స్తోతోహర్గములు నిరోధింపబడినపుడు కఫముతోగూడి ప్రకోపమునొంది శరీరమునెల్ల స్తంభింపజేయును. దానివలన శరీరము చలనాదిచేష్టల దక్కి కట్టెవలె స్తంభించియుండును. ఇయ్యది దండక మనువాతరోగము. మిక్కిలి యసాధ్యము.

◉ అవబాహుకవాతలక్షణము. ◉

అంసమూలస్థితో వాయుః సిరాస్సంకోచ్య తత్రగాః,
భాహుప్రస్పందితహరం జనయత్యవబాహుకమ్, ౪౩

భుజమూలముల యందు వాతము జేరి ప్ర కుపితమై యచ్చటిసిరలనన్నిటినిసంకోచమునొంద (ముడుచుకొనునట్లు) జేసి బాహువుల గదలించనీయక స్తంభింపజేయును ఇయ్యది అపబాహుకము.

❀❀ విశ్వాచీవాతలక్షణము. ❀❀

తలం ప్రత్యజ్ఞులీనాం యా కణ్ణరా బాహుపుష్టతః,
బాహుచేష్టాపహరణీ విశ్వాచీ నామ సా స్తృతా. ౪౪

అరచేతులకువెను ప్రక్కచేతివ్రేళ్ల వరకు వ్యాపించియుండు కండరములయందు వాతము ప్ర కుపితమై వ్యాపించి చేతులముడుచుట చాచుట మున్నగువ్యాపారముల యందు సామర్థ్యములేకుండజేయును. అయ్యది విశ్వాచీయనువాతరోగము.

❀❀ ఖంజ-పంగువాతములలక్షణములు. ❀❀

వాయుః కట్యం స్థితస్సక్ష్మః కణ్ణరామాక్షీ వేద్యదా,
తదా ఖంజో భవేజ్జన్తుః పంగుస్సక్ష్మోః ద్వయోరపి. ౪౫

వాతమునడుమునజేరి ప్రకోపమునొంది ఒకతొడయందలి కండరమున వ్యాపించి దాని నాకర్షించినయెడ నాకాలు బాధచే నడువ కష్టముగనుండును. ఇది ఖంజవాత మనదగును. అట్టివాతము రెండుతొడలకండరములజేరి రెండుతొడల నాకర్షించినయెడ రెండుకాళ్లును నడువ సాధ్యములుకాకుండును. ఇది పంగువాతము.

❀❀ కడాయఖంజవాతలక్షణము. ❀❀

కంపతే గమనారంభే ఖంజన్నివచ యాతి యః,
కడాయఖంజం తం విద్యాత్ ముక్తసన్ధిప్రబంధనమ్. ౪౬

నడచుట కారంభించునపుడు కాలువణకుచు కుంటినడచినయెడ నయ్యది కడాయ ఖంజమనువాతచ్యాధి. ఈరోగమున సంధిబంధము నడలి శిథిలమై యుండును.

❀❀ ఊరు స్తంభనిదాన-సంప్రాప్తి-లక్షణములు. ❀❀

శీతోష్ణద్రవసంశుష్కగురుస్నిగ్ధైర్ని వేవితైః,
జీర్ణాఽజీర్ణే తథాఽఽయాససంక్షోభస్వప్నజాగరైః. ౪౭

స్వప్నేషుమేదః పవనమామ మత్యర్థసంశ్చితమ్,
అభిహాయేతగం దోషమూయా చేత్ప్రతిపద్యతే ౪౮

సక్ల్యస్తీని ప్రపూర్యార్తః శ్లేష్మణా స్తి మితేనతతే,
తదాస్కంభాతి తే నోరూస్తభా శీతావచేతనా. ౪౯

పరకీయావివ గురూ న్యాతామతిభృశవ్యథా,
ధ్యాన్యాజ్ఞమర్దస్తై మిత్య తస్త్వాచ్ఛర్షరుచిజ్వరైః. ౫౦

సంయుతౌ పాదపదనకృచ్ఛోద్ధరణసుప్తిభిః,

తమూరుస్తమ్భమిత్యాహుః ఆఙ్గ్యవాతమథాపరే.

౫౧

భుజిపబడిన యాహారపదార్థములలో కొంతభాగము జఠరాగ్నిచే జీర్ణమై కొంతభాగము జీర్ణము కాకుండుననుయమున పరస్పరవిరుద్ధములైన శీతోష్ణపదార్థములను ద్రవ(తడిగల) శుక్ర(ఎండిన)పదార్థములను, గురులఘుపదార్థములను, స్నిగ్ధరూక్ష పదార్థములను ఒకటిగఁగూర్చి నిరంతరముగ భుజించినను; శరీరమున కాయాసమును గలిగించుపనులజేసినను, మనస్సుకు నిల్కడలేక క్షోభమును కలిగించుపనులజేసినను, పగలు నిదురపోయినను, రాత్రి నిదురమేఁగించినను, ఈకారణములచేత కఫము తోడను మేదస్సుతోడను వాతముతోడను గూడినయామరసము మిక్కిలి వృద్ధినిొంది పిత్తమును ఆక్రమించి తోడలయందుజేరి తోడలయందుండు ఎముకలలోనిరంధ్రములను ఘనీభవించిన కఫముచేతను మేదస్సుచేతను నిండించి స్తంభింపజేయును. దానంజేసి యప్పుడు తోడలు స్తంభించి కదలకుండును. చల్లవడి ప్రాణములేనివానింబోలె స్పర్శమును కొంచెమైన నెరుంగజాలక మరియొకరియవయవములుబోలె బరువై మిక్కిలి నొప్పిముప్పుగుబాధలం గూడియుండును. మరియు నీవ్యాధియందు చింత, ఒడలి నొప్పలు, తడిగుడ్డగప్పినవిధముగ శరీరమెల్ల జడముగనుండుట, మైకము, వాంతి, అరోచకము, జ్వరము ఆనునీయుపద్రవములతో గూడియుండును. పాదములు కృశించును, పైకెత్తుటకును వలనుపడక మిక్కిలి కష్టమై స్పర్శము నెరుంగనేరకుండును. ఈవ్యాధిని కొందరు ఊరు స్తంభవాతమనియు, ఆఙ్గ్యవాతమనియు మరికొందఁగును జెప్పెదరు.

—౧౦ క్రోష్టుకశీర్షలక్షణము. ౧౦—

వాతశోణితజశ్శోఫః జానుమధ్యే మహారుజః,

జ్ఞేయః క్రోష్టుకశీర్షశ్చ స్థూలః క్రోష్టుకశీర్షవల్.

౫౨

వాతము ప్రకుశితమై రక్తమునజేరి మోకాలునందు నక్కతలవలె స్థూలమై మిక్కిలిబాధతోగూడిన వాపుకల్గును. ఇయ్యది నక్కతలవలె స్థూలమైయుండుటంజేసి క్రోష్టుకశీర్షమని యన్వర్థముగ జెప్పబడును.

—౧౧ వాతకంటకలక్షణము. ౧౧—

రుక్పాదే విషమన్యస్తే శ్రమాద్వా జాయతే యదా,

వాతేన గుల్ఫమాశ్రిత్య తమాహుర్వాతకంటకమ్.

౫౩

పాదమును మిట్టపల్లముగ నుండుస్థలమున నునిచి నడచుటచేసినను, శ్రమముచే నైనను వాతము ప్రకొపించి చీలమండ(కాలిమడిమ)లోజేరి తీవ్రముగ నొప్పిని కల్గించును. ఇయ్యది వాతకంటకమని చెప్పెదరు.

— ౧౦ గృధ్రసీవాతలక్షణము. ౧౦ —

సార్విప్రత్యజులీనాం యా కణ్డరా మారుతార్ధితా,

సన్ధ్యత్రేపం నిగృహ్లాతి గృధ్రసీ తాం ప్రచక్షతే ౫౪

చీలమండకు అభిముఖముగ వ్యాపించియుండు అంగుళుల (వ్రేళ్ల) కండరములలో వాతము జేరి బాధించుచు తొడల పైకెత్తసీయక సిరోధించును. ఇయ్యది గృధ్రసీవాత మని చెప్పవగును.

— ౧౧ ఖల్లీవాతలక్షణము. ౧౧ —

విశ్వాచీ గృధ్రసీ చోక్తా ఖల్లీ తీవ్రరుజాన్వితా,

“తలం ప్రత్యంగు... విశ్వాచీనామ సాస్తృతా” అనుశ్లోకముచేత విశ్వాచీవాత

లక్షణంబులు, వైశ్లోకముచేత గృధ్రసీవాతలక్షణంబులు చెప్పబడినవి. ఈరెండువ్యాధుల యందును తీవ్రమైననొప్పి కలిగియున్నయెడ నదియే ఖల్లీవాత మనబడును.

— ౧౨ పాదహర్షలక్షణము. ౧౨ —

హృష్యేతే చరణౌ యస్య భవేతాం చ స్రస్పవత్. ౫౫

పాదహర్షః స విజ్ఞేయః కఫమారుతకోపతః,

పాదములు జల్లుజల్లుమని జలబరించి తిమిరపట్టి కొంతసేపటికి స్పర్శమును దెలియకయుండిన నయ్యది పాదహర్షమను వాతరోగము. ఇది కఫవాతముల ప్రకోపమున గలిగినది.

— ౧౩ పాదదాహలక్షణము. ౧౩ —

పాదయోః కురుతే దాహం పిత్తాఽస్మక్సహితోఽనిలః. ౫౬

విశేషతశ్చజ్జ్రమితే పాదదాహం తమాదిశేత్,

వాతము పిత్తముతోడను రక్తముతోడనుకూడి మిక్కిలి ప్రకోపమునొంది పాదములయందు విశేషముగ మంటబుట్టించును. ఇయ్యది పాదదాహ మనబడును. ఈవ్యాధి విశేషముగ సంఛరించువారికి సంభవించును.

ఇతి ఆష్టాంగహృదయనిదానే పంచదశోఽధ్యాయః.

పోడశాధ్యాయము.

అవ. వైయధ్యాయమున వాతక్రశోపము ప్రధానముగ జేసి జనించుసామాన్యములగు రోగముల నిదానలక్షణాదులు వివరింపబడియె. వాతరక్తమనువ్యాధిపూడ వాతవ్యాధిభేదమగుటంజేసి వాతవ్యాధి నిదానాధ్యాయముననే చెప్పవలసియున్నను, ఈవ్యాధియందు చెప్పవలసినవిషయములనేకములంగ నుండుటచే నీయధ్యాయమున వాతరక్తనిదానము ప్రత్యేకముగ జెప్పబడును.

సూ. అథాతో వాతశోణితనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః.

వాతవ్యాధి సామాన్యములనిదానమును జెప్పినపిదప వాతవ్యాధివిశేషరూపమైన వాతరక్తనిదానమును వివరించెదనని భావము.

◀◀ వాతరక్తనిదానము-సంప్రాప్తి. ౧ ▶▶

విదాహ్యన్నం నిరుద్ధం చ తత్తచ్చాస్పృక్ష్వాదూషణమ్,
 భజతాం విధిహీనం చ స్వప్నజాగరమైథునమ్. ౧

ప్రాయేణ సుకుమారాణాం అచఙ్క్రిమణశాలినామ్,
 అభిపూతాదశుద్ధేశ్చ నృణామస్పృజి దూషితే. ౨

వాతలైశ్శీతలైర్వాయుః వృద్ధః క్రుద్ధో వినూర్లగః,
 తాదృశేనాఽస్పృజా రుద్ధః ప్రాక్తదేవ ప్రదూషయేత్. ౩

ఆధ్యరోగం ఖుడం వాతబలాసం వాతశోణితమ్,
 తదాహుర్నామభిస్తచ్చ పూర్వం పాదౌ ప్రథావతి. ౪

విశేషాద్యానయానాదైవ్యః ప్రలమ్బా

మద్యము పులుపుగలపదార్థములుమజ్జిగ పెరుగు అనుములు ఉదకమున సంచరించు గుంతుపులమాంసము ఉలపలు మున్నగునవి విదాహిపదార్థములు, అట్టివిదాహిపదార్థముల జేర్చి యున్నమును భుజించు నలవాటుకలవారికిని, సంయోగాదులచే పరస్పరవిరుద్ధములగు ఊరమత్స్యాదుల నొకటిగజేర్చి భుజించువారికిని రక్తమును జెరచు నాయాపదార్థముల విశేషముగ నేవించువారికిని, అట్టివిహారాదులనలుపువారికిని, నిదురను నిదురమేల్కొంచుటను సంభోగమును శాస్త్రవిధి ననుసరింపక వ్యత్యస్తముగ నాచరించువారికిని, వాతరక్తవ్యాధి సంభవించును. సుకుమారముగ నుండువారికిని పాదసంచారము బొత్తుగ జేయనివారికిని యీవ్యాధి తరుచుగ సంభవించును. ఎట్టులనః—పై జెప్పినవారికి ప్రహారాదిరూపముచే బలు తెరంగులైన యభిపూతముచేసినను, వమనవిలేచ

నాదిశోధనకర్తములచే శరీరము శుద్ధముజేసికొనకుండుటచేతను రక్తమును చెరచు నితర కారణములచేతను శరీరమునందలి రక్తముచెడినపుడు, సర్వరోగనిదానాదిస్థలములయందు జెప్పినవాతమును వృద్ధినొందించుకారణములచేతను, శీతలపదార్థముల నధికముగ నేవించుటచేతను వాతము మిక్కిలి వృద్ధినొంది ప్రకుశితమై యుత్పథమునొంది పైజెప్పిన విధముగ చెడి ప్రకోపమునొందినరక్తముచే నడ్డగింపబడి మిక్కిలి ప్రకుశితమై సమీపముననుండు నారక్తమునే తొలుత చెరిచి పిమ్మట క్రమముగ మాంసాదిధాతువులగూడ చెరచును. ఇత్తైరంగునచెడి వృద్ధినొంది చాలకాలమునుండి చేరియుండురక్తము ఆధ్య్రోగమనియు, ఖండమనియు, వాతబలాసమనియు జెప్పబడును. ఈరోగము స్వభావముచేతనే తొలుత పాదములయందు పుట్టును. విశేషముగ గుఱ్ఱములు ఏనుగులు మున్నగువాహనములపై నెక్కి కాళ్లు వ్రేలచేసి సవారిచేయుటచే పాదములయందు వాపుకలిగి యారోగము సంప్రాప్తమగును.

❖ వాతరక్తపూర్వరూపము. ❖

తస్య లక్షణమ్,

భవిష్యతః కుప్తసమం తథా సాదః శ్లథాజ్లతా. ౫

జానుజంఘోరుకట్యంసహస్తపాదాంగసంధిషు,

కణ్ఠాః స్ఫురణనిస్తోదభేదగౌరవసుప్తతాః ౬

భూత్వా భూత్వా ప్రణశ్యన్తి ముహురావిర్భవన్తి చ,

పైజెప్పిన వాతరక్తము సంప్రాప్తియగుటకుముందు కృష్ణమునకు జెప్పిన మిక్కిలి నునుపు మిక్కిలి కర్కశముగనుండుట మున్నగుపూర్వరూపములన్నియు కలుగును. అవియేగాక శరీరము కృశించును. సంధిబంధములు శిథిలములగును. మోకాళ్లు పిక్కలు తొడలు నడుము భుజిశిరస్సులు హస్తములు పాదములు అను సీయవయవముల సంధులయందు దురదయు, అదరుటయు, పోటును, పగులుటయు భారంబును కలిగి స్పర్శము దెలియకుండును. పైజెప్పినదురద మున్నగులక్షణములు అప్పుడప్పుడు కలిగి మరల తనంతనే శమించుచునుండును. ఇవియన్నియు వాతరక్తమునకు పూర్వరూపములు.

❖ వాతరక్తము వ్యాపించుక్రమము. ❖

పాదయోర్థూల మాస్థాయ కదాచిద్ధస్తయోరపి. ౭

అఖోరివ విషం క్రుద్ధం కృత్స్నం దేహం విధావతి,

ఈవాతరక్తము ఒకసమయమున పాదమూలము (చీలమండము)ల యందువ్యాపించి యుండియు, ఒకప్పుడు చేతులయందు నిల్కడగ నిలిచియుండియు ఎలుకవిషముబోలె ప్రకోపించి శరీర మునందెల్ల వ్యాపించును. (ఎలుక కరచినపుడు దానివిషము శరీరమునం

దొకచోట నిల్కడగ నిలిచి యొకసమయమున ప్రకోపమునొంది శరీరమంతయు నొక్కపెట్ట తటాలున వ్యాపించును. ఆరీతిగనే వాతరక్తమును పాదములయందైనను హస్తములయందైనను నిలిచియుండి తటాలున శరీరమునందెల్ల వ్యాపించునని భావము)

◀ ౭౭ ఉత్తాన-గమ్భీరభేదములచే వాతరక్తద్వైవిధ్యము. ౭౭ ▶

త్వజ్ఞాంసాశ్రయముత్తానం తత్పూర్వం జాయతే తతః ౮
కాలాస్తరేణ గమ్భీరం సర్వాణా ధాతునభిద్రవత్,

పైజెప్పబడినరీతిగ వాతరక్తము తొలుత త్వక్ మాంసములయందు పుట్టును. ఇది శరీరముపై ప్రక్కనుండు ధాతువుల నాశ్రయించినది కావున ఉత్తానవాతరక్త మన బడును. అట్టియవస్థయందు తగినచికిత్స జేయక యుపేక్షించినయెడ కొంతకాలమునకు మేదస్సును అస్థిని మజ్జను శుక్రమును పరుసగ వ్యాపించును. ఇది శరీరముల లాభాగ ముననుండు ధాతువుల నాశ్రయించి పుట్టుటచేత గంభీరవాతరక్త మనబడును.

◀ ౭౮ ఉత్తానవాతరక్తలక్షణము. ౭౮ ▶

కంఠ్వాదిసంయుతోత్తానే త్వక్తామ్రశ్యావలోహితా. ౯
సాయామా భృశదాహోషా

ఉత్తానవాతశోచితమునందు చర్మమున దురదయు పోటును మున్నగుబాధలు కలిగియుండును. తామ్ర-శ్యామ-రక్తవర్ణములు మిశ్రముగ కలిసియుండును. చర్మము లాగినట్లుండి మిక్కిలి తీవ్రమైనమంటయు నొప్పియు కలిగియుండును.

◀ ౭౯ గంభీరవాతరక్తలక్షణము. ౭౯ ▶

గమ్భీరేఽధికపూర్వరుక్, ౧౦
శ్వయంధుర్గ్రధితః పాకీ వాయుస్పృష్ఠ్యస్థిమజ్జను. ౧౦
ధివ్వన్నివ చరత్యస్తః వక్రీకుర్వంశ్చ వేగవాక్, ౧౧
కరోతి ఖిజ్జం క్షుం వా శరీరే సర్వతశ్చరక్. ౧౧

గంభీరవాతరక్తమునందు మిక్కిలి యధికమైవబాధ కలుగును. వాపు ఘనీభ వించి పుండగును. మరియు వాతము మిక్కిలి ప్రకోపమునొంది సంఘలయందును అస్థుల యందును మజ్జయందును లోపలసంచరించుచు ఛేదించువిధముగ బాధకలిగించును. అట్టి సంఘలను అస్థులను వక్రములగజేయును. మిక్కిలి వేగముతో శరీరమునందెల్ల వ్యాపించుచు ఖంజము (ఒకకాలు కుంటి నడచుట)నైనను, పంగు (రెండుకాళ్లును నడువ సాధ్యము గానుండుట)వునైనను కలిగించును.

❀ వాతాధికవాతరక్తలక్షణము. ❀

వాతేఽధికేఽధికం తత్ర శూలస్ఫురణతోదనమ్,
 శోఫస్య రాక్ష్యకృష్ణత్వశ్చావతావృద్ధిహానయః ౧౨
 ధమన్యజ్ఞుభిసస్థివాం సంకోచోఽజ్జగ్రహాఽతిరుక్,
 శీతద్వేషాఽనుపశయాస్తమ్భవేపథుసుప్తయః. ౧౩

వాతంబును రక్తంబును కలిసి వాతరక్తవ్యాధిని కలిగించును. అందు వాతమధికమైనపుడు కలిగినవాతరక్తమున ఎడలేనినొప్పి తీవ్రముగ నుండును. అదరును. శారదాలతోఁబడిన విధముగనుండి యుండినొచ్చును. మిక్కిలి రూక్షమై గరగరలాడుచు నల్లని రంగైనను, శ్యామలవర్ణంబైనను కలిగినవాపు. పుట్టి అయ్యది తనంతనే వృద్ధి నొందుచు తగ్గుచు నుండును. ధమనులు వేళ్లకీళ్లకు ముడుచుకొనును. అవయవములన్నియు లాగి పట్టినట్లుండును. నొప్పి యధికముగనుండును. చల్లని యుపచారాదులయందు ద్వేషము పుట్టును. అట్టియుపచారాదుల జేసినపుడు శరీరమునకు సుఖములేక ప్రతిహాలముగ నుండును. శరీరము స్తంభించును. లేక వణకును. శరీరముపై స్పర్శజ్ఞానము బొత్తుగజెడిచచ్చినట్లుండును.

❀ రక్తాధికవాతరక్తలక్షణము. ❀

రక్తే శోకాఽతిరుక్తోదః తామ్రశ్చమిచిమాయతే,
 స్నిగ్ధరూక్షైశ్శమం నైతి కణ్ఠాన్లక్ష్యవసున్వితః. ౧౪

రక్తమధికముగనున్న వాతరక్తమునందు వాతాధికమునకన్న నధికమైన బాధ కలిగి వాపు అధికమగును. పోటులు తీవ్రముగనుండును. చర్మము తామ్రవర్ణమై చిమచిమలాడుచుండును. స్నిగ్ధంబులును రూక్షంబులును నగుచికిత్సలచే నీశోఫ శాంతినొందదు. ఆ వాపు దురదయు చెప్పయు కలిగియుండును.

❀ సిత్రాధికవాతరక్తలక్షణము. ❀

పిత్తే విదాహస్పష్టాహః స్వేదో మూర్ఛా మదస్సత్పత్,
 స్పర్శాఽక్షుమత్వం రుగ్రాగః శోఫసాకా భృశోష్ణతా. ౧౫

వాతరక్తమున పిత్త బధికముగనున్నపుడు మంటయధి ముగనుండును. భ్రమము గ్రమ్మును. చెనుటపట్టును. మూర్ఛవచ్చును. లిక్కయై తినట్లుండును. దస్పి యధికమగును. చేతతాకినను పిర్వరానినొప్పి కలుగును. వాపు ఎఱ్ఱనై పుండగును. మిక్కిలి వేడిగనుండును.

❀ కఫాధిక-వ్యంద్యజవాతరక్తలక్షణము. ❀

కఫే నైమిత్త్యగురుతా సుప్తిస్నిగ్ధత్వశీతతాః,
 కణ్ఠార్ఘ్నా చ రుక్; ద్వస్వస్వరస్వలిఙ్గం చ సంకరే. ౧౬

వాతరక్తంబున కఫ మధికముగనుండునెడ శరీరముపై తడిగుడ్డ గప్పినవిధముగ మొద్దుబారియుండును. శరీరము బరువైయుండును. చర్మముపై స్పర్శముజెలియదు. అట్టిచర్మము స్నిగ్ధమై చల్లనై యుండును. దురదయు గొంఠెముగ నొప్పియు కలుగును.

మరియు నీవాతరక్తమున వాతపిత్తకఫరక్తములు నాలుగునుదోషరూపముగనుండి యీవ్యాధిని కలిగించును. అందు వాతాదులచే వేరువేర గలుగువానిలక్షణములు పైని చెప్పబడినవి. అందు రెండేసిదోషములలక్షణములు సకరముగ నున్నపుడు ఆరెండు దోషములచే జనించినదనియు, వాతరక్తపిత్తకఫములనాలిగిటిలక్షణములు సకరమై యున్నయెడ నన్ని పాతజమనియు ద్వంద్వసన్ని పాతజవాతరక్తములని నూహించునది.

❁ సాధ్యాసాధ్య వాతరక్తములు. ౧౭

ఏకదోషానుగం సాధ్యం ననం యాప్యం ద్విదోషజమ్,
త్రిదోషజం త్యజేత్ స్రావి స్తబ్ధమర్బుదకారి చ. ౧౭

ఏకదోషముమాత్రము అధికమై నూతనముగ బుట్టినవాతరక్తము సాధ్యము. రెండుదోషముల ననుసరించి కలిగినది యాప్యము. మూడుదోషములచే గలిగినదియు ప్రవించుచుండునదియు నసాధ్యము. అర్బుద ప్రణామనకు కారణమైనది స్తంభించియుండును. అదియు నసాధ్యము.

❁ వాతరక్తముచే ప్రాణహానికలుగురీతి. ౧౮

రక్తమార్గం నిహన్త్యాశు శాఖాసన్నిధు మారుతః,
నివిశ్యాన్యోన్యమూచార్య వేదనాభిర్హరత్యసూక్. ౧౮

వాతము హస్తపాదాదిశాఖలసంఘలయందుజేరి రక్తము ప్రవహించుమార్గమును అడ్డగించును. దానంజేసి రక్తము వాతమును వాతము రక్తమును తమతమతావులనుండి చలింపజేయును. సిద్ధప వాతమునకును రక్తమునకును సంబంధించిననొప్పి పోటు మున్నగు ననేకబాధల గలిగించి తుదకు ప్రాణముల హరించును.

❁ ప్రాణవాత ప్రకోపకారణములు దానగలుగురోగములు. ౧౯

వాయూః పఞ్చాత్మకే ప్రాణః రౌక్ష్యవ్యాయామలంఘనైః,
అత్యాహారాభిఘాతాధ్యవేగోదీరణధారణైః ౧౯
కుపితశ్శక్తు రాదీనాం ఉఃఘాతం ప్రవర్తయేత్,
వీనసాఽర్ధితత్పత్ కాసశ్వాసాదీంశ్చామయాక్ బహుచాక్. ౨౦

ప్రాణ-ఉదాన-హ్యసనమాన-అపానంబులని వాతము విదువిధములగ దోష భేదీయాధ్యాయమున జెప్పబడినది. ఆయైదిటిలో ప్రాణవాతము రూక్షగుణమును కలిగించునూహారవిహారాదులచేతను, శరీరబంధ్రముముజేయుటచేతను, లంకణ (ఉపవాస)ముల

చేతను, మితిమీరి యాహారమును భుజించుటచేతను, అభిఘాతముచేతను, త్రోవనడచుటచేతను, వాతమూత్రపురీషాదులవేగమును నిరోధించుటచేతను, లేక వాతమూత్రాదులు వెడలకుండునపుడు వానిని వెడలించను ప్రయత్నించుటచేతను ప్రకోపమునొందును. ప్రాణవాతప్రకోపముచేత నేత్రములు మున్నగువానికి హానికలుగును. కీనసము అర్థితవాతము దప్పి కాసక్వాసములు మున్నగు ననేకరోగముల గలిగించును.

(ప్రాణవాతమునకు ప్రధానస్థానము శిరస్సు, అచ్చట నియతముగనుండి ఉరస్సునను కంఠమునను సంచరించును. కావున వైజ్ఞెప్పినకారణములచే నది ప్రకోపమునొందినపుడు హృదయమునకు వైభాగమున నేత్రాదులయందు వైజ్ఞెప్పినరీతిగ నాయారోగముల గలిగించునని భావము.)

❖❖ ఉదానవాతప్రకోపకారణములు, దానగలుగు రోగములు. ❖❖

ఉదానః క్షువఘాద్ధారచ్ఛర్దినిద్రాఽవధారణైః,
గురుభారాతిరుదితహాస్యావ్యైర్వికృతో గదాఙ్. ౨౧

కంఠరోధమనోభ్రంశచ్ఛర్ద్యరోచకపీనసాఙ్,
కుర్యాచ్చ గలగణ్డాదీఙ్ తాంస్తాఙ్ జత్సూర్ధ్వసంశ్రయాన్. ౨౨

(ఉదానవాతము ఉరస్థానమున నియతముగనుండినాసికాస్థానమునను నాభిస్థానమునను కంఠస్థానమునను సంచరించును) తుమ్ములను త్రేనుపులను వాంటిని నిద్రను వీనివేగమును నిరోధించుట, తనబలమున కలవికానిభారమును మోచుట, అధికముగ నేడ్చుట, అధికముగ నవ్వుట, ఇవి మున్నగు కారణములచే నుదానవాతము ప్రకోపముజేంది కంఠబిలము నడ్డగించును. మనస్సును భ్రమింపజేయును. వాంటిని కలిగించును. ఆరోచకమును పడినెమును కలిగించును. మరియు గలగండము మున్నగు నాయారోగములను కంఠమునకు వైభాగము నాశ్రయించువానిని కలిగించును.

(ఈయుదానవాతము ఉరస్సుననుండి వైభాగమున వ్యాపించునది. కావున కంఠమునకు వైభాగము నాశ్రయించిన రోగముల గలిగించునని భావము.)

❖❖ వ్యానవాతప్రకోపకారణములు, దానగలుగురోగములు. ❖❖

వ్యానోఽతిగమనధ్యానక్రీడావిషచుచేష్టితైః,
విరోధిరూక్షభీహార్షవిషాద్ద్యైశ్చ దూషితః. ౨౩

పుంస్త్యోత్సాహబలభ్రంశశోఫచిత్తోత్లప్తవజ్వరాఙ్,
సర్వాజ్జరోగనిస్తోదరోమహర్షాఽజ్గసుప్లుతాః. ౨౪

కుప్తం విసర్పమన్యాంశ్చ కుర్యాత్సర్వాజ్జగాఙ్ గదాఙ్,
అఙ్కా—52

(వ్యానవాతము హృదయస్థానమున నియతముగనుండి శరీరమునందంతటను సంచరించుచు) అధికముగ నడచుట, దీర్ఘ కాలము మనస్సుతో యోచన జేయుట, ఆటల యందు విషమములుగ చేష్టల జేయుట, విరోధములగుగుణములు గలక్షీరమత్స్యార్ద్రుల జేర్చి భుజించుట, రూక్షవదార్థముల నేరించుట, మిక్కిలి భ్రయమునైనను సంతోషము నైనను బొందుట ఇవి మున్నగు కారణములచే వ్యానవాతము ప్రకౌఠించును. దానివలన మరుజానకు పుంస్తంబులు ఉత్పాహంబులు బలంబులు నశించును. వాపుకలుగును చిత్తము మారును, జ్వరము, సర్వాంగవాతము, శరీరమునందెల్ల పోట్లు, రోమహార్షము ఒడలియండు ద్రవము, కుష్ఠము, విసర్పము, ఈరోగములను సర్వాంగములయందున వ్యాపించునితరరోగంబు లనేకములను కలిగించును.

(వ్యానవాతము శరీరమునందెల్ల వ్యాపించునది కావున శరీరమునందెల్ల వ్యాపించ రోగములను కలిగించుననిభావము.)

☞ సమానవాత ప్రకౌఠకారణములు, దానంగలుగురోగములు. ☞

సమానో విషమాఽజీర్ణశీతసంక్లిష్టభోజనైః. ౨౫
 కరోత్యకాలశయనజాగరాదైశ్చ దూషితః,
 శూలగుల్మగ్రహణ్యాదీన్ పక్వామాశయజాన్ గదాన్. ౨౬

(సమానవాతము పక్వాశయమునకు ఆమాశయమునకును నడుమచుండు పాకాగ్నికి సమాపముననుండి శోష్ణమునందంతటను సంచరించుచుండును) ప్రమాణమునక న్యూనాధికములుగ భుజించుట, జీర్ణముకాని సమయమున భుజించుట, చల్లనిపదార్థముల భుజించుట, ఉష్ణశీతాదివదార్థముల నన్నిటినిజేర్చి భుజించుట, అకాలమున నిద్ర పోవుట, రాత్రులయందు నిదురమేల్కొంచుట, ఇవిమున్నగుపనులచేత సమానవాతము ప్రకౌఠించి శూల, గుల్మము, గ్రహణిమున్నుగాగల పక్వామాశయములకు సంబంధించి రోగముల గలిగించును.

(పక్వామాశయముల నడుమచుండుటంజేసి సమానవాతము ప్రకుపితమైనపుడు పక్వామాశయములకు సంబంధించినరోగముల గలిగించుననిభావము).

☞ అపానవాత ప్రకౌఠకారణములు, దానంగలుగురోగములు. ☞

అపానో రూక్షగుర్జ్వన్నవేగఘాతాఽతివాహనైః,
 యానయానాసస్థానచక్రమైశ్చాతిసేవితైః. ౨౭
 కుపితః కురుతే రోగాన్ కృచ్ఛ్మిన్ పక్వాశయాశ్రయాన్,
 మూత్రశుక్రప్రదోషారోగిగుదభ్రంశాదికాన్ బహూన్. ౨౮

(అపానవాతము ముఖ్యముగ నపానస్థానముననుండి పిరుదులు వస్త్రీ శిశ్నము ాడలు వీనియందు సంచరించుచుండును) జీడ్డులేక రూక్షమైనయన్నమును చిరకాల మనకు జీర్ణముగునన్నమును భుజించుట, అపానవాతవేగమును నిరోధించుట, బలా గ్నారముగ నపానవాతమును ప్రేరేపించుట, గుఱ్ఱము మున్నగువాహనములపై నెక్కి వారిచేయుట, చాలకాలము కూర్చొనియుండుట, అధికముగ సంచరించుట, ఇవి యన్నగుకారణములచేనపానవాతము ప్రకోపమునొంది పక్వాశయమునకు సంబంధించిన సూత్రశుక్రరోగములు, ఆర్యస్ఫులు, ఉదభ్రంశము మున్నగు ననేకరోగముల గలిం చును.

(అపానవాతము అపానస్థానమున జేరియుండుటంజేసి తత్సంబంధములగు ర్యాధుల గలిగించుననిభావము.)

— సామ-నిరామవాతలక్షణములు. —

సర్వం చ మాగుతం సామం తన్వ్యాస్తైమిత్యగౌరవైః,
స్నిగ్ధత్వాఽరోచకాలస్యశైత్యశోఘాఽగ్నిహానిభిః. ౨౯

కటురూక్షాభిలాషేణ తద్విధోపశయేన చ,
ముక్తం విద్యాన్నిరామం తు తన్వ్యాదీనాం విపర్యయాత్. 3౦

కునికిపాటు, నిశ్చలత, బరువుగనుండుట, స్నిగ్ధముగనుండుట, ఆరోచకము, ఆలస్యము, చల్లగనుండుట, వాపు, జతరాగ్నిమందగించుట, లేక నశించుట, కటురసము కలపదార్థములయందును రూక్షపదార్థములయందును అభిలాషవౌడముట, అట్టి కటు రూక్షపదార్థములకు విరుద్ధములగువాని సేవించుటచే సుఖముగనుండుట, ఈలక్షణములు కలిగినప్పుడు వాతము ఆమనహితముగ నున్నదనియు, వైజెస్పినలక్షణములకు విరుద్ధ ముగ నున్నపుడు వాతము నిరామముగ నున్నదనియు నెరుంగునది.

— ఆవరణవాతభేదములు, అందు పితృవృతవాతలక్షణము. —

వాయోరావరణం చాతో బహుభేదం ప్రవక్ష్యతే,
లిజ్గం పితృవృతే దాహస్తృష్ణాశూలం భ్రమస్తమః. 3౧

కటుకోష్ఠామ్లవణైః విదాహశ్శీతకామతా,
వాతము పితృదులచే నావృతమైనయపుడు ఆనేక భేదములు గలిగియుండును. అట్టియావరణ భేదమునగలుగు ననేక భేదము లీక్రింద వివరింపబడును:— వాతము పితృ ముచే నావరింపబడినపుడు మంటయు, దప్పియు, నొప్పియు, భ్రమంబును, చీకటి నున్నవిధముగ తమంబును వుట్టును. కటు-ఉష్ణ-అమ్ల-లవణపదార్థముల సేవించినపుడు విశేష తాపంబును గలుగును. చల్లనియుపచారాదులయందు అభిలాష వౌడమును.

శైత్యగౌరవశూలాలాని కట్టాద్యుపశయోఽధికమ్. 32

శైత్యగౌరవశూలాలాని కట్టాద్యుపశయోఽధికమ్.
లజ్ఘనాయాసయాక్షోష్ణకామతాచ కఫావృతే,

32

వాతము కఫముచే నావరింపబడినపుడు శరీరము చల్లనై బరువుగ నుండి కూల (నొప్పి) కలుగును. కటు-అష్టు-లవణ-ఉష్ణవదార్థములచే శమించును. లంకణమును, శరీరమున కాయాసమును కలిగించుపనులను రూక్షంబులను ఉష్ణంబులునైన వదార్థములను శోధును.

రక్తావృతవాతలక్షణము. 33

రక్తావృతే సదాహఃత్రిః త్వజ్ఞాంసాస్తరజా భృశమ్.
భవేచ్ఛ రాగీ శ్వయధుః జాయన్తే మణ్డలాని చ,

33

వాతము రక్తముచే నావరింపబడినపుడు చర్మమునకును మాంసమునకును నడుమ తీవ్రమైనమంటయు నొప్పియు కలుగును. ఎఱ్ఱనిరంగుతో గూడినవాపును పొడలును కలుగును.

మాంసావృతవాతలక్షణము. 34

మాంసేన కఠినశ్శోఫః వివర్ణః పిటికాస్తథా.
హర్షః పిపీలికానాం చ సంచార ఇవ జాయతే,

34

వాతము మాంసముచే నావరింపబడినపుడు మిక్కిలి కఠినమై వివర్ణమైనవాపు పుట్టును. చీమలు పాశీనవిధమున గులగులమని జలబరించును. బొబ్బలు లేచును.

మేదస్సుచే నావరింపబడినవాతలక్షణము. 35

చలః స్నిగ్ధో మృదుశ్శ్వేతః శోఫో గాత్రేష్వరోచకః
అధ్యవృతే ఇతి జ్ఞేయః సకృచ్ఛో మేదసావృతే,

35

మేదస్సుచే వాతము ఆవరింపబడినపుడు చంచలంబును స్నిగ్ధంబును మృదువును శ్వేతవర్ణంబును నగువాపు ఆవయవములన్నిటియందును కలుగును. ఆరుచికలుగును. అట్టి లక్షణములు కలిగినది యాధ్యవృతమని చెప్పవచ్చును. ఇయ్యది మిక్కిలి కష్టసాధ్యము.

అస్థ్యావృతవాతలక్షణము. 36

స్పర్శమస్థ్యావృతేఽత్యుష్ణం వీడనం చాభినన్దతి.
సూచ్యేవ తుద్యతే ఽత్యుష్ణం అజ్గం నీదతి శూల్యతే,

36

వాతము అస్థిచే నావరింపబడినపుడు చేతతాకిన మిక్కిలి వేడిగ నుండును. కేత విసికించుకొనిన మిక్కిలి సుఖముగ నుండును. సూదులచే బొడిచినవిధముగ పొటు పుట్టును. శరీరము కృశించును. నొప్పి తీవ్రముగ బుట్టును.

మజ్జావృతవాతలక్షణము. ౨౦

మజ్జావృతే వినమనం జృమ్భణం పరివేష్టనమ్. 32

శూలం చ వీడ్యమానేన పాణిభ్యాం లభతే సుఖమ్,

నాతము మజ్జ(అస్థులలోపలనుండుమూలగ)చే నావరింపబడినపుడు అవయవములు వంగును. ఒడలివిరుపులు వుట్టును. కొంకరలుపోవును. తీవ్రమైన నొప్పికలుగును. చేతులతో పిసిగిన కొంచెము సుఖముగ నుండును.

శుక్రావృతవాతలక్షణము. ౨౧

శుక్రావృతేఽతివేగో వా న వా నిష్ఫలతాపి వా. 3౩

నాతము శుక్రముచే నావరింపబడినపుడు శుక్రము అతివేగముతో వెడలును. లేక తీవ్రత బొత్తిగ లేకుండును. లేక ఆశుక్రము గర్భమును కలిగించుశక్తిలేక నిష్ఫలమగును.

ఆన్నావృతవాతలక్షణము. ౨౨

భుక్తే కుక్షౌ రుజా జీర్ణే శామ్యత్యన్నావృతేఽనిలే,

నాతము భుజింపబడినయన్నముచే నావరింపబడినయెడ భుజించినవెంటనే తీవ్రమైననొప్పి కలుగును. అయ్యది జీర్ణమైనపుడు శమించును.

మూత్రావృతవాతలక్షణము. ౨౩

మూత్రాఽప్రవృత్తి రాధ్ధానం వస్తౌ మూత్రావృతే భవేత్. 3౪

నాతము మూత్రముచే నావరింపబడినపుడు మూత్రము బైటవెడలక వస్త (మూత్రపుత్తి) యుట్టించును.

విడావృతవాతలక్షణము. ౨౪

విడావృతే విబద్ధోఽధః స్వస్థానే ఋరికృన్తతి,
వ్రజత్యాశు జరాం స్నేహః భుక్తే చానహ్యతే నరః. ౪౦
శకృత్పీడితమన్నేన దుఃఖం శుష్కం శరాత్సృజేత్,

నాతము పురీషముచే నావరింపబడినపుడు అపానస్థానమున బంధించబడును దానంజేసి గుదస్థానమున కత్తిచే కొనినఁధముగ బాధకలుగును. ఆముదము మున్నగు స్నేహద్రవ్యములు అతిశీఘ్రముగ జీర్ణమగును. భుజించినతోడనే కడుపుబ్బరించును. మలము జీర్ణముకానియన్నముతో గూడి యెండి చిరకాలమునకు మిక్కిలి కష్టముతో వెడలును.

సర్వధాత్వావృతవాతలక్షణము. ౧౦

సర్వధాత్వావృతే వాయో శ్రోణీవంక్షణపుష్పరుక్. రం
విలోమో మారుతోఽస్వస్థం హృదయం వీద్యతేఽతి చ,

రసాదిధాతువులన్నింటిచే వాతము ఆవరింపబడినపుడు పిరుదులయందును గెజ్జల
యందును వీపునందును నొప్పికలుగును. వాతము ఎలోమముగ సంచరించును. హృద
యము వ్యాకులమై మిక్కిలి బాధకలిగియుండును.

పితృవృతమైన ప్రాణాదివాతలక్షణములు. ౧౧

భ్రమో మూర్ఛా రుచా దాహాః పితృన ప్రాణా ఆవృతే. ర౨
విదగ్ధేఽన్నే చ వమనం ఉదానేఽపి భ్రమాదయః,

దాహోఽస్తరూర్జా భ్రంశశ్చ; దాహో వ్యానే చ సర్వగః. ర౩
క్లమోఽజ్జచేష్టాసంగశ్చ ససంతాపస్సవేదనః,

సమాన ఉష్ణోవహతిః ఆతిస్వేదోఽరతిస్సత్కృత్. ర౪

దాహశ్చ స్యాదపానే తు మలే హారిద్రవర్ణతా,

రుజోఽతివృద్ధిస్తాపశ్చ యోనిమేహాసపాయుషు. ర౫

ప్రాణవాతము పితృముచే నావరింపబడినపుడు భ్రమంబును, మూర్ఛయు,
నొప్పియు, మంటయు పుట్టును. ఆన్మము (ఘటింపబడిన యాహారము) జఠరాగ్నిచే
పక్వమగు సమయమున వాంతియగును.

ఉదానవాతము పితృముచే నావరింపబడినపుడు వైజ్ఞేస్పినశ్రమ మూర్ఛదులును
కలుగును. లోఽపల విశేషముగ మంటపుట్టును. శరీరబలము నశించును.

వ్యానవాతము పితృముచే నావృతమైనయెడ శరీరము లోభాగమునను వైభాగ
మునను అంతట మంట తీవ్రముగ బుట్టును. బడలిక కలుగును. ఆయా యవయవము
లచే జేయవలసినచేష్టలుడుగును. సంతాపంబును వేదనయు కలుగును.

సమానవాతము పితృముచే నావృతమైన నాడు కాయాగ్నికి భంగముకలుగును.
శరీరముపై చెమట విశేషముగ బుట్టును, పనులయం దాసక్తి యుండుగును. డస్పి యధిక
మగును. మంటపుట్టును.

అపానవాతము పితృముచే నావృతమైనయెడ మలములు పచ్చని రంగుకలిగి
యుండును. నొప్పి మిక్కిలివృద్ధినొందును. యోనియందును మేఘమునందును గుదము
నందును మంటపుట్టును.

శ్లేష్మణా త్వావృతే ప్రాణే సాదస్తస్త్వాఽరుచిర్వమిః,
ష్ఠీవనక్షవభూద్ధారనిశ్చాస్వోచ్ఛ్వాససజ్రిహః. ర౬

ఉదానే గురుగాత్రత్వం అరుచిర్వాక్ష్వరగ్రహః,
 బలవర్ణప్రణాశశ్చ; వ్యానే పర్వాస్థివాగ్రహః. ౪౭
 గురుతాఽజ్ఞేషు సర్వేషు స్థలితం చ గతౌ భృశమ్,
 సమానేఽతిహిమాంజ్ఞత్వం అన్వేదో మన్దవహ్నితా. ౪౮
 అపానే సకఘం మూత్రం శకృతస్సాస్యత్ప్రవర్తనమ్,
 ఇతి ద్వావింశతివిధం వాయో రావరణం విదుః. ౪౯

ప్రాణవాతము కఘముచే నావృతమైనయెడ శరీరము కృశించును. కునికిపాటు కలుగును. ఆరోచకము పుట్టును. వాంతియగును. నోట కఘము వెడలును. తుమ్ములును శ్రేనుపులును వెడలును. ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసములు పట్టునట్లు వెడలును. ఉదానవాతము కఘముచే నావరింపబడినయెడ శరీరము బరువుగనుండును. ఆరోచకము కలుగును. వాక్కును కంఠస్వరంబును పట్టినట్లుండును శరీరబలంబును కాంతియు నశించును.

వ్యానవాతము కఘముచే నావృతమైనయెడ శరీరమునందలి యస్థులన్నియును వాక్కును బిగబట్టినట్లుండును. అవయవములన్నియు బరువుగనుండును. నడచునప్పుడు మిక్కిలి తొట్టుబాటుకలుగును.

సమానవాతము కఘముచే నావరింపబడినపుడు శరీరమంతయు మిక్కిలి చల్లగ నుండును. చెమట బొత్తుగపట్టదు. కాయాగ్ని మందగించును.

అపానవాతము కఘముచే నావరింపబడినపుడు మలమూత్రములు కఘముతో గూడి వెడలును, ఇత్తైరంగున వాతావరణభేదములు “లింగం పితృవృత్తే...అపానేన కఘంమూత్రం శకృతస్సాస్యత్ప్రవర్తనమ్” అనుగ్రంథముచేత వానివానిలక్షణములతో నిరువదిరెండువిధముల వేరువేర జెప్పబడినది.

— ప్రాణాదివాతములచరస్పరావరణభేదములు. —

ప్రాణాదయస్తథానోన్యం ఆవృణ్వాన్తి యథాక్రమమ్,
 సర్వేఽపి వింశతివిధం విద్యాదావరణం చ తత్. ౫౦

మరియు ప్రాణ-ఉదాన-వ్యాన-సమాన-అపానవాతములు అయిదును పైజెప్పిన రీతిగ పితృకఘములచే నావరింపబడినభంగి ప్రాణాదిపంచవాతములును ఒకదాని నొకటి వరుసగ నావరించును. ఈయావరణభేదములు ఇరువదివిధము లగును.

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది:—ప్రాణవాతముతక్కినఉదానవ్యానసమాన-అపానములలో వేరువేర నొక్కొకదానిచే నావరింపబడిన నయ్యవి నాల్గుభేదములు. ఇత్తైరంగున నుదానవాతము తక్కిననాలుగు(ప్రాణాది)వాతములచే నావరింపబడునవి నాలుగుభేదములు. వ్యానవాతము తక్కిన నాలిగిటిచే నావరింపబడినవి నాలుగుభేద

ములు. సమానవాతము తక్కినవాటిచే నావరింపబడినవి నాలుగు, ఆ పానవాతము తక్కిన నాలిగిటిచే నావరింపబడిన ధేదములు నాలుగు. ఇవియన్నియు కలిసి ప్రాణాదివాతము లైదిటి పరస్పరావరణధేదములు ఇరువదియగును.

◀ ౧౦ వాతముల పరస్పరావరణలక్షణము. ౧౦ ▶

నిశ్వాసోచ్ఛ్వాససంరోధః ప్రతిశ్వాసయః శిరోగ్రహః,
హృద్రోగో ముఖశోషశ్చ ప్రాణేనోదాన ఆవృతే. ౧౦

ఉదానేనావృతే ప్రాణే వర్ణాబోబలసంక్షయః,
దిశానయా చ విభజేత్ సర్వమావరణం భిషక్. ౧౧

స్థానాన్యవేక్ష్య వాతానాం వృద్ధిం హానిం చ కర్తవ్యమ్,

ప్రాణవాతము చేత నుదానవాతము ఆవరింపబడినప్పుడు నిశ్వాసోచ్ఛ్వాసము లడ్డ గింపబడును. పడినెముపట్టును. తలపట్టినట్లు స్తంభించియుండును. హృదయమునకు సంబంధించిన హృద్రోగము కలుగును. నోరు ఎండును. ఉదానవాతముచే ప్రాణవాత మావరింపబడినపుడు శరీరవర్ణంబును ఓజస్సును బలంబును నశించును.

మరియు తక్కిన వాతధేదములపరస్పరావరణలక్షణమును ఆయా వాతముయొక్క స్థానములను, వానివానికి నిర్ణయింపబడినకృత్యములవృద్ధిని క్షయమును చక్కగ బరిశీ లించి త త్తదనుసారముగ వానివానియావరణమును బుద్ధికౌశలముచే నూహించి నిర్ణయిం చునది.

ఇచ్చట నీవిమర్శనము నెరుంగునది:—ఆవరణమన నడ్డగించుట. వాతము తన మార్గమున శరీరమునందు యథేచ్ఛముగ సంచరించుతరి ఇతరములగుదోషదూష్యా దులు తనమార్గమున కడ్డుచేసి నిలచిన నయ్యది వాతావరణమనబడును. ఈవిషయమే మైన ప్రత్యేకముగ వివరింపబడినది. ఇట్లుండ వాతముఆకారరూపములు లేనిపదార్థము. తక్కినదోషదూష్యాదులకు ఆకారరూపంబులు కలవు. కావున నిరాకారమైనవాతము శరీరమునందు సంచరించుచుండ సాకారములైన పితృకఫములును రసరక్తాదులును వాత సంచారమార్గము నడ్డగించుట సంభవించును. అట్టి నిరాకారమైనవాతము కిక్కిరియె ప్రాణాదిధేదములచే నైదువిధములుగ స్థానాదిధేదములచే నైదువిధములుగ విభజింపబడి నది. అట్టి నిరాకారమైనవాతమును నిరాకారమైనయింకొకవాత మెట్లు అడ్డుచేయును? ఆనుసంశయము కలుగును. వీని కీసమాధానము నెరుంగునది.—

ప్రాణాదివాతము లైదును నిరాకారములనునది నిక్కము. అయినను ప్రాణవా తము సంచరించునెడ ఆపానాదివాతములతో నెద్దియైన మిక్కిలి బలయుక్తమై దాని నైదురొగ్గని చుచునెడ అట్టిప్రాణవాతము తనకెదిరించినవాతముచే ప్రతిహతమైనపుడు

తనసంచారమున కడ్డుకలుగునుకదా? అంతమాత్రముచేత నయ్యది యావృతమార్గము గును కావున వాతముతో నింకొకవాతము ఆవృతముగుటకు అనుపవత్తిలకమైన నుండబోదు. కావున ప్రాణాదివాతములకును పరస్పరావరణము చెప్పినది సుసంగతము.

◀◀ ప్రాణాదివాతములకు సంసర్గాదిభేదములచే గలుగునావరణసంఖ్య. ▶▶

ప్రాణాదీనాం చ పఞ్చానాం మిశ్రమావరణం మిథః. ౫౩

పిత్తాదిభిర్ద్వాదశభిః మిశ్రాణాం మిశ్రితైశ్చ తైః,

మిశ్రైః పిత్తాదిభిస్తద్విత మిశ్రణాభిరనేకథా. ౫౪

తారతమ్యవిభాగాచ్చ యాత్యావృత్తిరసంఖ్యతామ్,

తాం లక్షయేదవహితో యథాస్వం లక్షణోదయాత్. ౫౫

శనైశ్చనైశ్చోచశయాత్ గూఢామపి ముహూర్తుహుః,

వైజ్ఞేషినరీతిగ పంచభేదములు గలవాతములు పరస్పరము ఆవరణభేదములతో గూడి పిదప పిత్తావరణము మొదలు సర్వధాత్యావరణముపరకుంగల పనిరెండు ఆవరణ భేదములలో కేరువేరుగ నావరణభేదముల గల్పించిన నవి యసంఖ్యాకావరణభేదము లగును. మరియు ప్రాణాదివాతములు పరస్పరావరణభేదమునొందినపిదప పిత్తాదిసంసర్గావరణము బొంది, అందును ఏకదోషద్విదోషాదిసంసర్గరూపమైన యావరణమునొందిన నవియన్నియుజేరి సంఖ్యాతీతము లగును. అందుకు వాతాదిదోషములు మున్నగువాని న్యూనాఽధికసంఖ్యాభేదమునుబట్టి తారతమ్యముల విమర్శించునెడ అట్టియావరణ భేదములు లెక్కకు నలవిగాకయుండును. అట్టి యావరణసంఖ్యాభేదములను ఆయా దోషములు మున్నగువాని సుసూక్ష్మలక్షణభేదములను ఉపశయాదియుక్తులచే మెల మెల్లగ పలుమారుగమనించి నిర్ణయించునది (వైజ్ఞేషినసంసర్గాదిభేదములు విస్తరభీతిచే నిట వివరింపబడవయ్యె).

◀◀ ప్రాణోదానప్రాశస్త్యము. ▶▶

విశేషాజ్ఞీవితం ప్రాణ ఉదానో బలముచ్యతే. ౫౬

స్యాత్తయోః కీడనాద్ధానిః ఆయుషశ్చ బలస్య చ,

విదువిధములైన వాతములను జీవనరూపములై జీవితమునకు ముఖ్యాధారములు. అందును ప్రాణవాతము విశేషముగ జీవితమునకు ప్రధానతమమైనది. ఆలాగుననే ఉదానవాతము బలమును పోషించుటంజేసి బలస్వరూపమనదగును. అట్టిప్రాణ-ఉదాన వాతములకు బాధకలిగిననాడు మనుజున కాయువునకును బలమునకును హానికలుగును. కావున వైద్యుడు మిక్కిలి మెలకువతో ప్రాణ-ఉదానవాతములను తగినయాహారవిహారాదులచే గాపాడుట ప్రధానకృత్యము.

◀◀ ఆవరణవాతాసాధ్యత్వము. ▶▶

ఆవృతా వాయవోఽజ్ఞాతాః జ్ఞాతా వా వత్సరం స్థితాః. ౫౭

ప్రయత్నేనాపి దుస్సాధ్యాః భవేయుర్వాఽనుపక్రమాః,

పైజెప్పిన ప్రకారము ప్రాణాదిపంచవాతములకు ఆవరణము ఇతరదోషదూష్యాదులచే గలిగినపుడు అట్టి యావరణభేదమును గమనించకున్నను, ఒకవేళ గమనించినను సంవత్సరకాలమువరకు తగినచికిత్సజేయక యుపేక్షించినయెడ మిక్కిలి ప్రయత్నముతో చికిత్సజేసినను అట్టి యావరణవాతములు అసాధ్యములగును. (కావున ఆవరణవాతములయందు మిక్కిలి నేర్పుతోతొలుక ప్రారంభదశయందే గమనించి తగినచికిత్సజేయుట ముఖ్యకర్తవ్యము.)

విద్రధిష్ఠీహృహృద్రోగగుల్మాఽగ్నిసదనాదయః,

భవన్యుపద్రవాస్తేషాం ఆవృతానాముపేక్షణాత్.

౧౮

ఇతి శ్రీ సింహగుప్తసూను వాగ్భటవిరచితాయాం

అష్టాంగహృదయసంహితాయాం తృతీయం

నిదానస్థానం సమాప్తమ్.

పైజెప్పినవిధముగ ఇతరములచే నడ్డువరచబడిన ఆవృతవాతములకు దగినచికిత్సలసకాలమున జేయక యుపేక్షించునెడ విద్రధి, ష్ఠీహృప్పి, హృద్రోగము, గుల్మము, అగ్నినాశము మున్నగువ్యాధులు ఈవాతవ్యాధుల కుపద్రవరూపములై సంభవించును. కావున చికిత్సజేయుటకు శీఘ్రముగ బ్రయత్నించుట మంచిది.

ఇతి విశ్వనాథరచితా వ్యాఖ్యాహృష్టాజ్జహృదయస్య,

అష్టాజ్జచన్ద్రికాఖ్యా జీయాదాచంద్రతారకం చాంధ్రీ.

ఇతి శ్రీ శ్రీ శ్రీ కాళహస్తిసంస్థానాధిపాస్థానవిద్వద్వరేణ్యులును సర్వతస్త్వస్వతస్త్రులునగు బ్రహ్మశ్రీ కుంభకోణము లక్ష్మీనృసింహశాస్త్రులవారి చరణకమలసంసేవాసమాసాదితపాణినియాదిశాస్త్రవిజ్ఞానసముల్లసీతుండును, శ్రీమాన్ వైద్యరత్న పణ్డిత డి. గోపాలాచార్యులవారి యాయుర్వేదాశ్రమమునం దాస్థానవిద్వాంసుడుగు నున్నవాడును, కౌణ్డిన్యగోత్రవిరాజమాన సుదురుపాటి వంశవయఃపారావారసుధాకరుండును, బ్రహ్మశ్రీ అగ్నిచిత్ సీతారామవాజపేయయాజినీతామ్యుసోమపీఠినీతసాభవుండును నగు వైయాకరణవిద్వాక్ బ్రహ్మశ్రీ పణ్డిత విశ్వనాథశాస్త్రిచే విరచితంబగు అష్టాజ్జచన్ద్రికయను అష్టాజ్జహృదయసంహితాంధ్రవ్యాఖ్యానమున నిదానస్థానము సమాప్తము.

చెన్నపురి: వావిళ్ల రామస్వామికాస్త్రులు అండ్ సన్స్ వారి

'వావిళ్ల' ప్రెస్సున ముద్రితము.—1930.